

MAGYAR
AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,
TÖRVÉNY- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYOK
KÖZLÖNYE.

AZ AKADEMIA RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

CSENGERY ANTAL,

AKADEMIAI JEGYZŐ.

MÁSODIK KÖTET.

P E S T,
EMICH GUSZTÁV M. AKADEMIAI NYOMDÁZS.
1861.

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI
TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET.

1861.

I. SZÁM.

A TÖRTÉNELMI BÍRÁLATRÓL.

SZÉKFOGLALÓCI ELÉTERJESZTÉ NOV. 19. 1860.

RÉVÉSZ IMRE, LT.

Minden tudománynak, mely e névre igazán érdemes, megvan a maga saját önállósága, haszna és méltósága társai körében, s bármelyiknek is ezek között, feltétlen elsőséget tulajdonítani testvérei felett, csak a korlátolt felfogás szokott. Nincs tehát feltétlen elsősége a tudományok tisztos mezején a történelemnek sem. Azonban ki tagadhatná mégis, hogy lehetnek. sőt bizonynyal vannak egyes szempontok, melyek szerint a történelem, társainak minden kétségen kívül felette áll. Ilyen a többek közt az, miszerint nincs tudomány, mely az egyesek és népek erkölcsi életére, sőt egész életfolyamára oly régi és oly hatályos befolyást gyakorolt volna és gyakorolna, mint a történelem. A gyermekded vagy ifjú népek hősdalaiban, regéiben és hagyományaiban, a nyilvános pálya-játékoknál szintúgy, mint a puszták pásztortüzénél, s a fejlettebb nemzetek tanácsstermeiben, törvényszékein és törvényhozó gyűléseiben megjelenik Klio méltóságos alakja, s minden romlatlan szív és józan elme, a tisztelet és tanulni vágyás-összinté érzelmeivel fogadja és hallgatja őt. A kik valaha nagyobb töme-

gek felvilágosításával és tanításával foglalkodtak, azok tudni fogják, mert tapasztalták, hogy alig van tudomány, mely a nép szívére és elméjére jobban hatna, mint a történelem. Még a porban ülő szegény nép is, midőn hallja az ősök nagy szenvedéseit vagy dicső tetteit: szemébe részvét és fájdalom könnyei gyűlnek, de egyszersmind vigasztalást és erőt vesz a jelen nyomorainak kitűrésére, sőt nagy tettekre s áldozatokra lelkesül, s emelgeti és meg-megrázza mintegy lelkének alélt szárnyait, mert a múlt idők tükrében látja és érzi a maga emberi méltóságát, s ebből folyó nemesebb rendeltetését. Megjelenik a történelem, az egyesek és népek életének azon nagyszerű és korszakot alkotó pontjain is, midőn az emberi elme ösztönyszerűleg megrendül s kétségbe omlik a döntő lépések s a bizonytalan jövő küszöbén, és itt a történelem fáklyája nem csak a múltra, de a jövőre is világot vet, és bölcs tanácsot ad. Ezért a régi hellenek szép képzeletében Klio, Zeüsnek és Mnemosynének, az emlékezetnek első szülött leánya ugyan, de olyan, ki egyszersmind tekint a jövőre is, jóslói erővel bír, minélfogva Zeüs prófétája — Apollon mellett, s annak koszorúzott tripósza közelében áll. „A történelem a legtermékenyebb s legüdvösebb tanulmány a népekre nézve,“ — úgy-mond Planche Gusztáv. „Ha a tömeg, minden oly eseménnyel szemben, mely felforgatja valamely ország állapotát, visszaidézhetné emlékezetébe a hasonló természetű eseményeket: én merem hinni, hogy a forradalmak ritkábbak lennének. Ha a nép is, megkérdezné magát, mint az egyes ember, múltjában hatályos tanítást találna jelen magaviseletére nézve: nem fogna akkor vaktörténetesen rohanni, hanem szilárd lépetekkel haladna azon czél felé, melyet számára a tapasztalás és józan ész kijelölt. . . . A történelem ösmerete teszi az ifjú népet férfivá . . . Kik mindenkor meg akarják őrizni személyes méltóságukat, nem feledik el lefolyt életök történeteit. . . Ha az elmúlt idők nagy eseményei minden ember emlékezetébe be volnának vésve: nem lennének többé kitétetve a népek a sors oly véletlen s gyakori változásainak“ *).

*) Gustave Planche. De la moralité de l'histoire. Revue des deux mondes. Paris. 1857. Tome 9. 330—331.

Mind ezen eszmék, melyeket a történelemnek a társadalmak életére való nagyszerű befolyásáról felemlíték, egészen trivialis dolgok ugyan, különösen a műveltebb körök előtt: azonban mégis emlékezetbe hoztam őket azért, mert ezekből legvilágosabban s legtermészetesebben következik azon roppant felelősség, mely a történetíróra, sőt általában a történelem minden kezelőjére nehezől.

Alig van tudomány, mely a felületesség, tévedés, vagy szándékos elferdítés miatt oly messze és mélyen ható károkat okozhatna, mint a történelem. A társadalmak életéből, s talán saját nemzetünk életéből is hozhatnánk fel nem oly régi példákat, melyek azt mutatják, hogy valamely alaposan nem ösmert s hibásan felfogott és terjesztett történeti adat, most hiú ábrándokra s alaptalan számításokra, majd vad kétségbeesésre s mindegyik által siralmas zavarba, vagy éppen nagy veszedelemre vezette az ügyek élén állókat, s az általok kormányzott társadalmat. A mily nagyszerű és jótékony hatású fegyver a történelem ügyes, hű és feddhetetlen tiszta kezekben: éppen oly mértékben haszontalan, vagy éppen romlást és vészthozó az ügyetlen, szennyos és erkölcstelen kezekben. A valódi történelemnek tehát, nem csak a tudomány, de az erkölcsiség, s a gyakorlati élet szempontjából is éltető ereje, életfeltétele, — *conditio sine qua non*, — a szigorú valódiság, a tiszta igazság. A mi már a történelemnek ezen jellemet s ez által a hitelességet és méltóságot megadja, az nem más, mint a történelmi bírálat, a históriai kritika. Értem most e nevezeten nem csak azon tudományos eljárást, mely a történeti tények valódiságát, értékét, jellemét s általában hitelének mértékét nyomozza, vizsgálja s állapítja vagy dönti meg, hanem azt is, mely a történeteket előadó, vagy azokra vonatkozó írott és nem írott emlékek tehát általában a források hitelét s épségét vizsgálja, s azok gyakori romlásait biztosan, vagy hozzávetőleg helyrehozza. E két bírálati eljárás ugyanis, mind a dolog természete, mind a tapasztalás szerint, oly szoros kapcsolatban van egymással, miszerint még a fejlettebb és terjedelmesebb s a munkafelosztást inkább gyakorolható és gyakorló irodalmak mezején is, ezeket egymástól véglegesen elválasztani teljes lehetetlen.

A történelemnek a szigorú valódiság és igazság iránti elengedhetetlen köteleztetését, s a történelmi bírálatnak innen folyó kétségtelen szükségét és hasznát, nem csak korunk érzi, de érzették már a régiek is. A miléti Hekataeos, ki a Krisztus előtti V. század elején élt, s a hellenek közt legelőször merészelt a mythusokra, s a költők műveire bírálatos pillantást vetni, s a regék és hagyományok történeti magvát, a képzetet által alkotott borítékokból épen kiválasztani; s az ő nyomaiba lépő Herodot, ki a mythosok és logographiák homályából, egyenesen a nyomozás és bírálat világánál a valódi történelmet kiválasztani és megállapítani elkezdette; Thukydides, ki a költők és logographok műveinek félretételével, a történelmet tényleges biztos adatokra építeni, s a bírálati eljárást teljes öntudattal üzni fényes sikerrel megkezdette; a rómaiaknál főként Tacitus, ki jól ismerte, hogy mikből szokott a történetírás romlása származni, s ugyanazért a forrásokat teljes gonddal és szigorúsággal mérlegelte, — és egyebek is a régi időkben, hathatósan hirdetik a bírálati eljárás szükségét és nélkülözhetlen voltát; igen is, mert a gyermekség stadiumából felemelkedett emberi elmének csakugyan levetkezhetsen tulajdona és joga a kételkedés s az igazság teljes birtoka után való törekvés, mely czélból „a lélek” — mint a keresztyén őskor egyik bölcs írója igen szépen mondja — „mindenket vizsgál, még az Istennek mélységét is“ *).

Igen is, a lélek, mely az igazság keresése általi folytonos tökélyesbülésre s szabadságra van rendeltetve, mindenekeket vizsgál, miként másutt, úgy a történelem mezején is, hol arra, vajmi kiáltó nagy szükség van.

A ki valaha közvetlenül és hiven szemlélt oly köz érdekű eseményeket, melyek valamely társadalomra nézve nyilvános történelmi értékkel bírnak, vagy épen résztvevő és tényező volt amaz eseményekben, s azoknak minden szálát s minden mozzanatát átismerte és átértette; a ki valaha közelebbről és lehető gyökeresen ismert oly jellemeket, a kikről a történelem mezején emlékezet és ítélet fog tétetni, vagy tétetett már; ha megtekinti, hogy ezen események és jellemek, gyakorta mily

*) Pál Apostol. I. Korinthus. II. 10.

ferdített alakban, s eredeti mivoltukból mennyire kivetkez-
tetve adatnak által a közvéleménynek, s az írott és nem-írott
emlékekben a történetírásnak: annak, a történelem hitele és
mértósága felett majdnem végképen kétségbe kell esnie. Az
életnek a történelem szülemlye feletti ezen közvetlen tapasztalása
indíthatta mind Fontenellet amaz ösmeretes nyilatko-
zatra: „l' histoire, n' est qu' une fable convenue“ *), mind
Göthét arra, hogy egy 1805-ben Jénában, Luden történelmi
tanárral tartott nyilvános egyetemi beszélgetése alkalmával a
történelmet hazugságok és féligazságok halmazának s legfe-
lebb csak mulattatásra valónak nyilvánította **). Azonban,
ha ezen tekintélyek említett kifakadásait túlzásnak tartjuk is:
minden esetre feltétlenül aláírhatjuk Tacitusnak azon ide vo-
natkozó nyilatkozatát, melylyel a Germanicus halála feletti
alapos bírálati vizsgálódását bezárja, ezt mondván: „adeo ma-
ximaquaeque ambigua sunt; dum alii, quoquomodo audita
pro compertis habent; alii vera in contrarium vertunt, et gli-
scit utrumque posteritate“ ***). Valóban kétesek, bizonytala-
nok, még a nagy fontosságú történelmi eseményekről tett tu-
dósítások is, mert igen nagy számú és erős hatású körülmé-
nyek folynak be a történelem hitelének megrontására. — Te-
kintsük meg közelebbről ezen körülményeket; mert ezekben
van legfőbb és elutasíthatlan sürgető indoka az éber és éré-
lyes bírálat múlhatlan szükséges voltának.

A történelem őseredeti forrása nem más, mint az emberi
elme felfogása és emlékezete, melyek a látott s közvetlenül
tapasztalt eseményeket magokba felveszik, megőrzik, s az
utókornak hagyományokban s írott vagy más nemű emlékek-
ben általadják. S ím a történelem megromlása, már ezen ő-
seredeti forrásnál mutatkozik, a felfogás, emlékezet és általadás
hiányos és hibás volta miatt. Nem minden elme, s ugyanazon

*) Wachsmuth. Entwurf einer Theorie der Geschichte. Halle
1850. 85. l.

**) Hartwig Floto. Ueber historische Kritik. Basel. 1856. 21.

***) Annalium Lib. III. 19.

elme is nem mindenkor egyaránt képes, kivált a térben és időben nagyobb terjedelmű, vagy az elrejtett és mélyebb gyökerű s szövevényes eseményeket, habár közvetlenül szemlélte is azokat, tisztán, híven és szabatosan felfogni. Azon tiszta nyugodtság, mely minden szemlélet sikerének egyik fő feltétele, a gyors, s messze és mélyen ható pillantás, a lényeges és döntő mozzanatok erős figyelemmel való megragadása, s más ily ritka szellemi tulajdonok kívántatnak ahhoz, hogy az elme az eseményeket, részletekben és egyetemben híven felfoghassa. Gondoljunk például csak egy ütközetre, vagy valamely nagyobb testületnek egy szövevényes tárgy feletti heves tanácskozására. Újabb idők előttünk fekvő példái igazolják, hogy még korunkban is, mily hiányosan, mily elnézőleg, sőt egymással ellenkezőleg szokták ezeket felfogni a szemlélő tanúk, holott az esemény egy és ugyanaz, s annak arca és minden vonásai a lefolyás perczében oly merevekké s változhatlanokká lettek, mint a holt testéi. — Tegyük fel azonban, hogy sikerült az emberi elmének teljes hűséggel felfogni az eseményeket: ha épen ily hűséggel írásba is nem tette azokat, s így ez által meg nem szilárdította azoknak képét: ismét elő áll a romlás alkalmá és forrása; igenis, mert az emlékezet az idők folytán elfárad, s nem bír többé visszaszállani a régmúltak eseményeire; a távolnak köde homályba borítja az események képét, s az emlékezetben újabb rétegek fedik el a régmúlt időket. Ily esetben aztán gyakran a képzelet jő segítségére az emlékezetnek, és a história leszen poésissé. De még azon esetben is, ha az események közvetlen szemlélője azokat, miket híven felfogott, ép oly híven írásba tette, vagy előszóval előadta kortársainak, mily sokat ront az idők folyamán a másolók, a kivonat-készítők s a szájrólszájra adók serege. Az események egykor szép és tiszta szabatos alakja, olyanná lesz az idők folyamán, mint a közforgalomban levő pénz, mely elkopik, bepiszkolódik, megnyirbáltatik, s még után is csináltatik. — Ily körülmények közt bírálati kitünő képesség és szigorú eljárás nélkül a történetíró semmire sem mehet; s ha mégis könnyelműen munkához fog, bizonynyal vétkezik a történetírási erkölcsiség, az igazság és az emberiség ellen. A bírálat dönti el, hogy a felfogás, emlékezet és általadás

hiányos és hibás volta miatt megromlott forrásokból, állítható-e elő valami valódi alak; ha látja, hogy a romokat többé, eredeti alakjukhoz híven felépíteni nem lehet, inkább megszűnik a munkától, s félre vonulván, a költészet műzsájának hagyja a tért, melyen ő nem működhetik, mintsem hogy az igazság és hűség szent kötelmei ellen vétkezzék. Ha pedig sikerült neki gondos eljárással, a romok közül oly töredékeket búvárlani ki és állítani vissza eredeti tiszta alakjukba, melyeknek valósága kétségtelen: akkor ezeknek benső és külső jelleméből, egy szóval egész mivoltából, a természet és lélek örök törvényei szerint, az egész esemény képét kisebb-nagyobb valószínűséggel rekonstruálni igyekszik. Ám de ezt a történet-búvár és bíráló sohasem teheti oly biztonsággal mint a mértanár, ki az egyenletek segítségével kikeresi az ösmeretekből az ösmeretleneket, vagy mint ama jeles tudós hazánkfia, ki a góth építmény-romok egyes töredékeiből, az egész épület alaprajzát teljes hűséggel előállítani képes. Az emberi élet eseményei, mivelhogy nem csak a szükségesképeniség hanem az emberi szabadság szülöttei, nem oly merev szabályszerűséggel szülemlenek és folynak le mint a mértani műveletek, s nem is valamely előre teremtetett határozott ideálok szerint jönnek létre mint a művész műremekéi. A történetírónak tehát több ösmeretesre és biztosra van szüksége, — hogy azokból csak némi valószínűséggel is egy-két ösmeretlent biztosan következtethessen és előállíthasson, — mint a művésznek vagy mértanárnak.

Eleitölgöve nem kevés romlást okozott s okoz mind e mai napig a történelem mezején, az emberi elmének vagy inkább kedélynek a rendkívüli és csudálatos iránt való nagy előszeretete. — A szellemi kiskorúságban és szűk látkörben élő népek és egyesek, nem erősbulván még elméjükben oda, hogy az események szülő okait és mivoltát gyakorta fáradalmas munkával kinyomozni képesek legyenek: könnyű munkával, vagyis inkább minden nélkül, az isteni közvetlen rendkívüli és csudálatos befolyás hitének karjai közzé vetik magokat. Az emberi elmének ezen tehetetlensége és gyalorlása árasztotta el mythusokkal, mesékkel és más efféle képtelenségekkel a történelmet. Ezen romlás mutatkozik nem csak az

események közvetlen szemlélőinél, de még inkább s nagyobb mérvben az ekként keletkezett hagyományt kezelő és szájról szájra adó népnél, mely a pusztá valódi igazságot sohasem volt képes oly hosszú ideig és oly hiven megőrizni és terjeszteni, mint a képzelet szüleményeit, a mythusokat; igenis, mert ő benne az elme kételkedő, vizsgáló és ítélő ereje még felébredve nincs, él és uralkodik ellenben a kedély, mely a rendkívülivel és csudálatossal oly igen szeret táplálkozni. A rendkívüli és csudálatos iránti előszeretet ezen nyomása alól, nem szabadúlhattak meg egészen a régi idők kitünő történetírói sem. Herodót, kiről már említők, hogy Hekataeos nyomain kitünőleg működött a bíráló bonczkésével, s a mythusok és logographiak homályából a biztosság és valódiság tiszta világos mezejére kezdte emelni a történelmet, a vallással érülködő történeti mythusoknál visszarendült, nem mert velők szembe szállani, a tárgy szentsége visszatartóztatta őt, s a csudálatos iránt mutatkozó nagy kímélete és előszeretete miatt, történetírói önállóságát, szabadságát és pragmatismusát sok ponton veszélyezteti sőt elveszti; még a későbbi Xenophon is, kit tiszta, önzéstelen jelleméért Lukianosz *δικαιος συγγραφεύς*-nek nevez, lelánczolva vala a vallásos elfogultság által, s a helyett hogy Thukydides példája szerint az okszerűséget nyomozná, gyakorta közvetlen isteni befolyásokhoz folyamodik*). Nem szabadította meg ezen romlástól a történelmet a keresztyénség sem; sőt kivált a közép századok alatt, még mélyebben bevitte a csudálatos mondák és hagyományok hínárába. Nagyon keveset, vagy épen semmit sem segített a dolgon a reformatio is; mely míg a kritikát a szentírás szövegére s az egyházjogi és egyháztörténelmi forrásokra nagy hévvel kezdte alkalmazni, a polgári történelem mezején folyvást megmaradt a csudálatos iránti előszeretetnek nyomása alatt. Érdekes bizonyítványát szolgáltatják ennek magok a reformatiókori wittenbergi tanárok, azon évenkénti hivatalos történelmi jegyzetekben, melyeket az egyetem köz anyakönyvébe beírni szoktak volt. Ők az 1556. mártius 5-dikén feltűnt üstököst körülményesen leír-

*) Creuzer. Die historische Kunst der Griechen. 2-te Aufl. Leipzig. 1845. 81. 87. 124. 125. 225.

ván, nyomban ezt vetik utána: „in imperiis statim tumultus secuti sunt“ etc.; az 1558. augusztus 12-dikén feltűnt üstökös pedig, már világosan V. Károly császár halálát jelenti, mivelhogy farka egyenesen Spanyolország felé áll; ezeknél még érdekesebb az, mi szinte a nevezett évre tett jegyzetek folyamán, minden legkisebb kétkedés és bírálat nélkül elfogadtatik és közöltetik, hogy t. i. Livóniában egy ember, a közelebbi évben formáserint farkassá változott, s ezt ő maga később, midőn az emberi alakot ismét felvette, több hiteles embernek elbeszélte *). Köteteket lehetne betöltenünk a történelem romlásainak ily példáival. — A valódi történetíró tehát, ki nem csak azt nézi, hogy mit mondanak a források, hanem azt is, hogy a mit azok mondanak, mennyiben egyezik a természet és elme örök törvényei szerinti lehetőséggel vagy igazsággal, a mythusokat s más ily fártalmú és természetű adatokat, a bírálat olvasztó tüzebe veti, a mely, ha rendeltetéséhez hiven, igazán szabad és életerős: a valódi és használható történeti magvat, minden kedvezés és félelem nélkül különválasztja a költemények salakjaitól, s azt a mi mint rendkívüli és csudálatos leigézve tartá az elméket, vagy egészen elpárologtatja, vagy az álarcot leégetvén róla, egyszerű természetes mivoltában állítja előnkbe.

Nem kevés romlást szül a történelem mezején a vallásfelekezeti és nemzeti elfogultság sem. Egy pont alá foglalom ezeket, mert mindkettő elfogultság, s egyiránt nemes szeretetnek, a vallás és haza iránti szeretetnek, túlzásaiból és elfajulásából veszik eredetöket. Alig van haza és nemzet, melynek történelme, az innen származó romlásoknak annyira ki lett volna téve, mint a mienk. Valdensek, hussiták, anabaptisták, socinianusok, reformátusok, lutheránusok, ó hittűek, görög katolikusok, római katolikusok, küzdöttek egykor itt s illetőleg küzdenek még ma is egymással; e mellett mily sok mindenféle nyelv és népiség! elannyira, hogy nem csak Európában, de az egész föld színén, a Kaukasusok vidékét kivéve, alig van reá példa, hogy ily terjedelmű földön mint a

*) Album academíae vitebergensis. Ex autographo edidit Car. Ed. Foerstemann. Lipsiae. 1841. 313. 340. 344.

mi hazánk, annyiféle nyelv és népiség élne mint minálunk. Mindezeket egy haza, egy alkotmány, egy korona szent érdekeinek kellene ugyan összefűzve tartani: azonban ki tagadhatná mégis, hogy az egyes felekezeti és népiségi érdekek gyakorta háttérbe szoríták az egységes haza köz érdekeit, sőt az egy hazának fiai, most felekezeti vagy népiségi, majd polgári pártok zászlói alá sorakozva, gyászos harcban állottak egymással; a minek a dolog természete szerint megvolt a maga káros befolyása a hazai történelemre is. — Miként a német föld irodalmában s tanintézeteiben mind e napig fenáll: úgy nálunk is háromszáz év óta folytonosan élt és hatott, és pedig néha a legerősebb ellentétekben és mindkét részről botrányos túlzásokkal, a katolikus és protestans irány a történelem mezején. Azon önzés, bizalmatlanság, félelem s több efféle, melylyel a két tábor egymásiránt viseltetett, akarta azt, hogy a tények történelmi értéke és súlya, az egyes szereplők érdeme és jelleme, az események szülő okai és eredményei, mind a felekezeti elfogultság sötét szemüvegén szemléltettek; s tudjuk is például, hogy már a XVII század legelején, az időkhöz képest elég nagyszerű irodalmi vitában „az ország romlásának okait“ egyik fél a másikra szerette kenni, még pedig kemény szemrehányással és vádolóssal. S mily nehéz már most a történetírónak, vagy bárkinnek is, az igazságot megtalálni ott, hol a tanúk, már ex principio ellenkeznek egymással. A vallásos elfogultság azonban, nem csak ezen itt kijelölt felekezeti, hanem más irányban is szerzett romlást a történelemnek. Azon történelmi adatok ugyanis, melyek az úgynevezett szent könyvekben foglaltatvák, darab ideig feltétlenül lebilincseltek a történetírást, mert azoknak, mint közvetlen isteni kijelentés eredményeinek tartalma sőt betűi felett is kételkedni lázadás lett volna a vallás szentsége ellen. A mit csak lehetett, adatot vagy elvet, a szent könyvekből bevinni a történelembe; az feltétlen hűséggel mind bevitetett, sőt szabályzó és irányadó erővel ruháztatott fel. Így például azon álomlátások, melyek Dániel proféta könyvének II. és VII. részeiben foglaltatvák, s költői jelképekben némi birodalmak leomlását látszanak jövendőlni, oly nagy befolyással voltak a világtörténeti iroda-

lomra s még az iskolai kézi és tankönyvekre is, miszerint a világtörténelem epochái, századokon keresztül amaz álomlátások tartalma szerint határozottak és állapítottak meg, mindaddig, míg Gatterer elég erővel és bátorsággal bírt e szent bilincseket Klio tagjairól leoldani. — A mi a nemzeti-ségi, vagy inkább népiségi elfogultságot illeti: számos példák bizonyítják, miszerint ritka nép az, melynek kebelében a haza iránti szent szeretet, és a nemzeti önbecsérzet önbálynoyozássá, kevélységgé, idegen népek iránti lenézéssé és megvetéssé ne fajult volna. Úgy látszik, hogy ezen társadalmi betegség, leginkább a szűk látkörű s kiskorú népeknél jő elő oly nagyobb mértékben, mely már a történelem mezején is tetemes romlásokat okozhat; mert mihelyest a valódi műveltség s az idegen nemzetekkel való gyakori békés érintkezés a józan önismeretnek magasabb fokára emeli a népeket: saját hiányait és erőtlenségeiket legottan kezdik tisztán felismerni és érezni, a nemzeti elfogultság korlátai tágulnak, és a történetírók érezni kezdik, miszerint a szigorú igazság iránti hűség, felette áll a nemzeti önzés érdekeinek, s a nemzeti történelem bizonyynyal többet taníthat és jobban használhat az igazságnak — habár keserű is az, — őszinte kimonodásával és hirdetésével, mint a nemzeti önzésnek és kevélységnek való tömjénezéssel. Lehetnek esetek, midőn a nemzeti önérzet és kevélység elnézésünket, sőt némi részvétünket érdemli. A rab Izrael, Babylonnak folyóvize mellett, hol hegedűit fűzfákra függeszté, vagy épen Jerusaleom romjai felett is hitte azt, és kevély volt azon hitben, hogy ő Istennek választott népe, s az ő minden nemzetek feletti dicsősége és világtörténeti vezérszerepe, soha végképen homályba nem borúlhat. Ezen vagy az efféle hit az, mely a szenvedő népeket és nemzetiségeket a nyomor súlya alatt is fentartja és táplálja, s még akkor is, ha végórájok út, némi magasztosságot kölcsönöz kimúlásuknak, mint a feltámadás hite a haldokló végperceinek. Az ily vonásokat a történetíró is részvétellel jegyzi fel és állítja előnkbe, de e mellett magát a történeti igazságot soha meg nem sérti és fel nem áldozza. Az ő rendeltetése nem az, hogy valamely pártnak fogadott ügyvédé legyen, hanem az, hogy a történeteket eredeti tiszta valósá-

gukban lerajzolja; e célból tehát, mindazon hiányokat és hibákat, melyeket a szenvedő fél elfogultsága, félelme, elkényszeredése, vagy hiú reménykedése és daczolása, szintűgy mint azokat, melyeket a nyomorgató elbizakodottsága és álnoksága szült, részehajlatlanul kimutatja; egy szóval: a bírálati eljárást minden szigorúsággal gyakorolja.

Hogy a történetírás szellemére sőt egész mivoltára, tehát virágzására s hanyatlására vagy megromlására is, mily nagy befolyása van azon haza polgári alkotmányának, melynek kebelében a történetíró működik: azt mind a dolog természete, mind a történetírás eddigi sorsának folyama a legvilágosabban igazolja. Minden történetírás szülemlésének, természetszerinti ősz forrása ugyanis bizonyynyal nem más, mint a haza és emberiség sorsa iránti élénk részvét és szeretet; vizsgálati és ítéleti függetlenségének és bátorságának pedig fő feltétele a határozottan és őszintén biztosított nyilvános véleményszabadság. A hol tehát a honfiak, a haza köz ügyeinek intézésébe való befolyástól megfosztatvák, s hol e miatt a tetteges nyilvánulásra vagy éppen nem, vagy igen nehezen jutható honszerelem, a félelem arnyékában titokban hervadoz; hol nincs nyilvános közélet és közvélemény, mely a haza iránti szerelmet felköltse s folyvást éberségben és életerős működésben tartsa; hol — mint Cicero egykor, Sulpiciushoz írott levelében megjegyzé — nem az a főérdek hogy tegyünk valamit, hanem az, hogy a hatalmasnak kegyéből nyugalomban lehessünk, s hol végre a hatalom érdeke és feltétlen parancs szava a vélemények szabad nyilvánulását eltiltja: ott a valódi történetírásnak nem csak virágzása, de általában lehetősége is alig van. Igenis, a leigázott szellemű rabnépek-nél, a hatalomnak bérencz dicsőítői s aljas hizelgői lehetségesek, de valódi történetírás bizonyynyal nem, mert ennek éltető lelke a társadalmi szabadság. — A korlátlan hatalom azonban, gyakorta nem elégszik meg azzal, hogy az ő mivoltából s önfentartási ösztönéből önként következő társadalmi intézményekkel ojtja el a valódi történetírást és történelmi műveltséget, hanem gyakorta egyenes irtó háborút is indít az ellen; kipusztítja, megsemmisíti vagy elrejtí s zár alá veti azon forrásokat, melyeket magára nézve veszélyeseknek vagy

gyanúsoknak vél; a nemzeti történelem tanítását a tanintézetekben eltiltja, mert reá nézve a nemzeti öntudat ébredése és élete, a mit főként a történelem ápol, veszélyesnek látszik; — egy szóval: úgy cselekszik, mint Antiochus Epiphanes cselekedett, ki a héberek nemzetiségét végképen ki akarván irtani, nem csak hellen gymnasiumokat állított azok számára, nemcsak vallásukat s isteni tiszteletüket igyekezett eltörölni, hanem a nemzeti történelem és nemzeti önérzet forrásait a szent könyveket is halálos büntetés alatt beszédette, széttépette és megégettette; e mellett azonban, a színházakat és viadori mutatványokat nagyszerűen ápolta, érezvén, hogy a rabnép jel-szava mindenütt és mindenkor: panem et circenses! Ezen körülmény egyszersmind, azon különben eléggé ösmeretes, de azért folyvást érdekes tanulságot juttatja eszünkbe, mit történeti példákkal is bőven igazolhatnánk, hogy t. i. némely művészetek sőt tudományok fenállása és virágzása, összefér a korlátlan hatalom uralkodásával; de a valódi történetírásnak nincs része ezen szerencsében, mert ő, csak a társadalmi szabadság verőfényes mezején tenyészhetik.

A mit ezek szerint a történelemnek a korlátlan hatalmak által szült romlására nézve a dolog természetéből következteténk, azt a történetírás tényleges sorsa is igazolja. Herodot, Xenophon, Thukydides, a hellen szabadság virágzó korában éltek és működtek, sőt egyenesen annak szülöttei és növeltjei; s különösen Herodotról, kit a történetírás atyjának méltán nevezhetünk, helyesen jegyzi meg Creuzer, a hellen történetírási művészet történetének szakavatott s tekintélyes megírója, hogy az ő történetírói jellemére s különösen bírálati képességére, tényező befolyással volt hazájának szabad alkotmánya. Hol állanak eme nagy történetírókhoz képest a későbbi századok szülöttei, vagy épen a byzanti írók? Ezen sorsa volt a történetírásnak, a hajdankor másik nagy nemzeténél a rómaiaknál is, hol a divus caesarok előállásának s megerősülésének korszaka, korszaka egyszersmind a valódi történetírás hanyatlásának és megromlásának is; s Tacitus, ki e korban, egy csendesnek látszó rövid időszakban, mint a

8) M. T. Ciceranis Epist. famíl. lib. IV. 6.

múlt nagyság sírjaiból feltámadó kísértet jelenik meg, bús és méltóságos alakban, Tacitus mondoin önmaga, a legvilágosabban hirdeti és igazolja azt, mit eddig e tárgy felett említénk. Mily jellemzők s döntők ugyanis e tekintetben azon szavak, melyeket Annalisainak elején mond, így szólván: „*veteris populi romani prospera vel adversa clarissimis scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur; Tiberii, Caiique et Claudii ac Neronis res, florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt.*” A császári korszaknak a valódi történetírás iránti nagy mostohaságát sőt pusztító kegyetlenségét még részletesebben s velőkgig ható erővel rajzolja ugyancsak Tacitus, Agricola remek életrajzának kezdetén: „*Legimus, cum Aruleno Rustico Pactus Thrasea, Ilerennio Seneciani Priscus Helvidius laudati essent: capitale fuisse; neque in ipsos modo auctores sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum committio ac foro uterentur. Scilicet illo igne vocem populi romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur; expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto, grandae patientiae documentum, et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset: ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere.*” — Azon romlásokkal szemben, melyeket a mondottak szerint, a korlátlan és gonosz hatalom szokott okozni a történelem mezején, nagyszerű, dicső feladat vár a valódi történetíróra. Ő letépi az erény üldözőiről s a népek nyomorgatóiról azon álarczot, mit reájok nemtelen hízelgők csoportja szennyves kezekkel aggatott; egész valódiságukban állítja elő e szörnyeket és kérlelhetetlen ítéletet tart fölöttük; az eltapodott és elfeledett erény jeltelen sírját felkeresi, és a felett, a megvesztegethetlen igazságszolgáltatás igéit nyilván hirdeti; egy szóval: az események megzavart és elcsavart folyamát eredeti tiszta állapotjára visszaviszi. Mindezt

pedig, bírálói kitünő képesség és szigorú eljárás nélkül bizonyynyal nem teheti.

Van még egy sajátságos neme a történelem megromlásának, melyet az eddigi pontok folyamán is felemlíthettünk volna ugyan, mivel azok közül vagy egyikhez, vagy másikhoz is szokott csatlakozni: kiváló jelleménél fogva azonban, megérdemli mégis, hogy róla külön tegyünk egypár szót; — értem azon romlást, melyet az öntudatos és szántsándékos csalók, vagy mint Le Clerc latinul szabatosabban nevezi őket: a falsariusok és impostorok ⁹⁾ okoznak, részint az által, hogy a történetírók már meglevő műveit s általában a történelmi forrásokat egészen önkényök szerint, s mindenkor valami öntudatos gonosz célból, megcsontkítják, megtoldják, vagy az írók neve alá egészen új, hamis művet költenek. Már Plutarch megjegyzi Solonról, hogy az, a végre, hogy Salamis szigetéhe, Athenának jogot szerezzen, Homér költeményeit oly két verssel toldotta meg, melyeknek tartalmán ama jogot alapítani lehessen; hasonló tényt jegyez fel szinte Plutarch Pisistratról, ki Hesiod költeményeit toldotta meg. ¹⁰⁾ Ezen hamisítási mesterség oly régi, mint maga a történelem. A falsariusok és impostorok, mint az írás példabeszédében ama gonosz ellenség, rendszerint megjelennek, és konkolyt hintenek a történelem ziszta búzái közé éjjel, mert a csalók munkájának az éj, az azon időszak kedvezett különösen, a midőn nyomdászat és nyilvános könyvkereskedés nem levén, s a valódi történelmi műveltség és bírálat még méhében szunnyadozván, nem volt ellenőrség, mely a csalók munkáját nehezítse, vagy lehetlenné tegye. Volt a történelemnek oly, és pedig hosszú időszaka midőn az írott emlékek és források, semmivel sem tartattak sérthetlenebbeknek, mint a szájról szájra adott regék és hagyományok; s a mint ezek ferdültek és toldattak: épen ezt művelték az írott emlékekkel is; — majd később, a nyomdászat első korszakában, nem csak a már megromlott írott emlékek tétettek közzé, igen sokszor minden bírálat nélkül, de a regék és hagyományok valóságos költeményei is által-

9) Clericus. *Ars critica*. Amstel. 1730. P. III. S. I. C. XV.

10. Clericus, idézett hely. 214. lap.

mentek az irodalomba, s a nyomott művekben, mintegy megszilárdulást és tekintélyt nyertek. Így, amaz első tekintetre képtelen költemény, mely szerint a hontfoglaló magyar vezérek Dénél háromszor „Deus”-t kiáltottak latinul, a honnan lőn aztán Dén neve, — nem csak azon közönségesen ösmert históriás énekbe ment által, mely a magyarok kijöveteléről szól, de általvették azt, mint históriai tény, minden kétkedés nélkül Székely István és Heltai Gáspár is a magok ösmeretes történelmi műveibe, s még Gelei Katona István és Lisznai Pál is alig mernek némi kétséget emelni e költemény felett; miként is, midőn Désen, századokkal ezelőtt toronyszerű emlék állítatott és áll fen mai napig, mely a pogány magyarok „Deus” kiáltását nagy tekintélylyel hirdeti. Az efféle még talán menthető és ártatlanabb csalás, mert eredete a történelmi kiskorúság sötét századaiban vész el, s általa az első csalónak is valami öntudatos nemtelen célja alig lehetett. Annyival elvetemedettebbek s keményebb ítéletre méltók az olyan csalók, kik a közelebbi századokban, tehát általában a tudományosság s különösen a történelmi műveltség nem épen sötét és mostoha korszakában is, nem pirúltak szántszándékkal megvesztegetni a történelmet több rendbeli öntudatos költeményekkel. Ilyen a többek közt, hazai irodalmunkban az, miszerint Terebesen Perényi Péter sírját, épen a holt test szíve táján, minden esztendőben, a temetés napján, tiszta felhőtlen égből is a villám megütötte; sőt midőn e miatt a hamvak, a templom sírboltjából más helyre vitettek, azon helyet is esztendőnként megütötte a villám; még ez sem elég, mert midőn Vitkóczi Mátyás a Perényi hamvaival kevert agyagból épített házat: a menykő ezt is megütötte, stb.; s íme ezen merőben csalárd költeményt nem csak Benger Miklós közlötte, mint kétségtelen történeti tény 1743-ban Pozsonyban megjelent történelmi művében, de a terebesi templomban egy emlékkő terjedelmes felirata is hirdeti ezt, holott mint Rotarides és ő ő utána mások, kézzelfogható bizonyossággal kiderítették, Perényi Péter teljességgel nem Terebesen temettetett el ¹¹⁾

11) *Historiae hung. literariae lineamenta. Altonariae. 1745. 147 s. k. l. l.*

Az ily költemények, melyek a természet és az elme örök törvényeivel ellenkező voltuknál fogva is félreösmerhetlenül magokon hordják a hiteletlenség és semmiség bélyegét, nem szereznek annyi bajt a történetírónak mint az olyanok, melyek ravasz kiszámítással s művészi ügyességgel költetvén, a valószínűség álarczát veszik magokra. Az ilyenekkel szemben már, nem mindennapi figyelő tehetségre, éles, átható elmére, és az adatok mezején széles látkörre, egy szóval: kitünő bírálati képességre van szüksége a történetírónak, hogy a konkolyt a tiszta búza közül ügyesen kiirthassa.

Ha mindezek után saját történelmi irodalmunkra tekintve azt kérdezzük, hogy van-e a történelmi bírálat kellő virágzásban közöttünk: aligha fogunk egészen kedvező és megnyugtató feleletet nyerhetni. A hazai történelmünkre vonatkozó oklevelek, egykorú írók és másnemű emlékek, egyszóval a források, mind egyesek, mind kivált az akadémia által oly szorgalommal gyűjtettek s oly mennyiségben adattak ki a közelebb lefolyt mostoha évtized alatt, miszerint ennél többet e tekintetben alig várhattunk. Azonban, mindezen forrásoknak, valamint a korábban közre bocsátottaknak is tetemes része, a szöveg és tartalom bírálata nélkül látott napvilágot s így jó részben biztos és könnyű használhatóság nélkül forog, — ha ugyan forog — a közönség kezén. A források nyelvészeti és tartalmi bírálatát pedig egészen azokra hagyni, kik azokat egy vagy más czélból feldolgozni akarják: nem egyéb lenne történetírásunk s történelmi műveltségünk fejlődésének megakasztásánál, vagy legalább nagy késleltetésénél. Alig lehet ugyanis képzelni oly egyes emberi erőt, mely igazán képes lehetne arra, hogy nemzetünk életének csak egy utóbbi századára vonatkozó minden forrást, közvetlenül megvizsgáljon és megbíráljon, azoknak hitelét és értékét biztosan kimutathassa, s midőn ezt megtette, magát a rendszeres, valódi történetírást is a kor kívánatához mért tárgyavatottsággal és művészi tökélylyel bevégezhesse; — s nem lehetnek-e sokan, kiket természetstől nyert történetírói hivatásuk mellett is, épen a bizonytalan értékű források nagy halmaza rettent vissza a

munkától vagy vezet felületességre. Nem mellőzhetjük el e pontnál, ama kivételt nem szenvedő szabály figyelembevételét is, miszerint a történetírás romlatlan tiszta fejlődéséhez múlhatlanul megkívánatik, hogy a források nyelvészeti és tartalmi bírálata, egészen tárgyilagos, azaz minden egyéni érdektől és elfogultságtól merőben tiszta és szabad legyen. Már pedig az emberi gyarlóságból csaknem múlhatlanul következnek, s a tapasztalás is igen sok példakkal igazolja, hogy azon történelmi kutatók és írók, kik valamely általok kitűzött cél érdekében dolgoztak, ezen subjectiv cél miatt elfogultak lesznek, vagyis szoktak lenni, s a források és adatok tárgyilagos értéket most öntudatosan, majd öntudatlanul csavarják és ferdítik el; a mely gyarlóság sohasem ronthatná meg úgy azon esetben a történelmet, ha a források és adatok hitelének és értékének kimutatása, azaz a történelmi bírálat tárgyilagossan és független önállósággal is üzenék. Nem feledhetjük el továbbá azon szempontot sem, miszerint az oly kiváló lelki tulajdonokat s roppant készülleteket kívánó s általában nagy nehézségekkel járó történetírás mezején is, múlhatlanul követnünk kell a dolog természetéből folyó egymásután és célszerű munkafelosztás elvét. Először jó a források és adatok kutatója, gyűjtője és közrebocsátója, a ki ha tisztének híven megfelelt valóban eleget élt, s méltó érdemeket szerezhetett magának; ezután jó a bíráló, ki a felfedezett egészen nyers, s még kétes értékű anyagokat a bírálat tisztító tüzebe veti, s a salaktól és szeméttől elválasztott megtisztított és megpróbált anyagot átadja magának a történetírónak, a kiben már a tudománynak, művészi képességgel is kell párosulva lenni, a mennyiben ő, nem csak az események szülő okait, lefolyását és eredményeit mutatja ki éles elmével és rajzolja le híven, az általa is minden esetre felyűlvizsgált adatokból, de az egészet művészi szerkezetben s művészi előadással élethíven állítja előnkbe.

Nincs híjával történelmi irodalmunk az újabb időkben az oly közleményeknek sem, melyek ily művészi alakítással, szerkezettel és iránylyal bírnak; — természetes, hogy ezeknek nagy része még most nem egyéb, mint külföldi, leginkább francia dolgozatok fordítása, vagy utánzása; így is

megvan azonban, azon kétségenkívüli hasznuk, hogy közötünk, a történelmi ösmeretek mellett, a történetírási műzslést terjesztik, és pedig hatályosabban, mint bármily jeles elméleti szabályok felállítása és terjesztése által lehetne. Azonban, e ponton is könnyen bételhetik, hogy a végletek egymással találkoznak. A művészi szerkezet és előadás ugyanis, az ok-szerűen és alaposan fejlődő történelmi irodalomban, a történetírás tökélyének legmagasabb foka, mintegy koronája; és ha a tökély e legmagasabb fokához, a történeti adatok minden oldalú szigoru megbírlása előtt közeledünk vagy inkább szökellünk, ha a művészi érzék és ösztön elnyomja az igazság iránti rendületlen hűséget: akkor kétségen kívül visszaesünk oda, honnan kezdetben a bírlat a történelmet kiszabadította, t. i. a regék és mythusok sötét völgyébe. A romlásnak ilyszerű jelenségei bármely nép történelmi irodalmában legottan előállottak, mihelyest a bírlat bármi ok miatt elerőtlenült vagy hallgatásra kényszerítettett, korunkban pedig a többek közt, a francia irodalomban mutatkoznak ezek. Előadatok az események oly megragadó élénkséggel és részletességgel, mintha csak saját szemeink előtt látnók azokat lefolyni; a cselekvő személyek és azok indokai oly meghatározó színekkel rajzoltatnak, mintha csak az elme gondolatának és szív indulatának szülemelését és titkos működését láthatnók; éles ellentétek, meglepő fejlemények tüntetnek föl mintegy jeles drámában, és mindezek legtöbbször, az adatok és források minden legkisebb kimutatása nélkül; s így a lélek, mely a történelem mezején, nemcsak időtöltést és gyönyörködést, de biztos igazságot és teljes megnyugvást keres és követel, — vagy feltétlen hívésre szoríttatik, a mi ellenkezik az ész és tudomány természetével, vagy ha a művész történetíró rajzát utolsó vonásig utánnyomozni és megbírlani képes: igen sok esetben azon tudomásra és meggyőződésre jut, hogy a történetíró bizonyos önkényesen felvett eszmény szerint, költői szabadsággal idomította vagy pótolta az eseményeket, s a sérthetetlen történeti igazságot feláldozta a művészi hatás érdekeinek, a mi egyike a történelem elleni legnagyobb hibáknak. — A művészies történetírókhoz járúlnak sőt gyakran ezekkel egyesülnek, már különösen a németek köréből, né-

mely bölcselelő történetírók, vagy a történetek bölcseletének írói, a kik az eseményeket, a maguk bölcseleti rendszerének és elveinek prokrustes-i ágyába szeretik szorítani, s most néhány homokszemnyi történeti adat ingatag alapján, majd a tetszés szerint s minden bírálat nélkül összehalmazott közlemények csoportján, a történelmi és társadalmi bölcselet egész légvőreit építik fel. Ezek ellen Flegler Sándor, a történetírás lényegéről írott jeles művében, már évtizedekkel ez előtt hatályosan felemelte szavát¹²⁾; ezekre czéloz azon jeles francia történelmi bíráló is az újabb időkben, ki így szól: „Egy század sem érzette úgy mint a XIX-dik, azon parancsoló szükségét, hogy a népek évkönyveinek rettenetes zűrzavara felett világosságot kell deríteni. A krónikások után, kik az eseményeket elbeszélést a nélkül, hogy ítéltek vagy bíráltak volna, jöttek a historicusok, kik beszéltek és ítéltek; jelenleg vannak philosophjaink, kik ítélnek, a nélkül, hogy az eseményeket előadnák. Nagy a veszély, mely ezen utolsó methodusból származik.“¹³⁾ Még határozottabban nyilatkozik az ilyenek ellen Gervinus, ki most, a midőn az anyag még távolról sincs megrostálva és megvilágosítva, károsnak tartva a bölcselekedési időelőt i próbatételeket, azt mondja, hogy a mi eddig a történet bölcseleteként adta ki magát, abban történelmi bölcseségnek és tapasztalásnak nyoma sincs, s hogy Kánt és Herder, kik a történetekben holmi bölcseleti eszméket kerestek, a történettannak még abc-jét s kétszerkettőjét sem ösmerték.¹⁴⁾ — Mindezekből reánk nézve azon természetszerűt bizonyos tanulság származik, hogy a művészi és bölcselelő történetírásnak s a történetek bölcseletének csak ott és akkor lehet okszerűen helye, a hol és a midőn a történelmi források és adatok már lehető teljességben kikutatva s biztosan és szigorúan megbírálván vannak; ellenkező esetben, a történelmi irodalom és műveltség józan fejlődésének fennakadása vagy megromlása elkerülhetetlen.

12) Alexander Flegler. Über das Wesen der Historie. Bern. 1831. 28. 29.

13) Revue des deux mondes. 18-e Tome. 1858. novemb. 230.

14) G. G. Gervinus. Grundzüge der Historik. Leipzig. 1837. 61—63.

Van még egy nagy fontosságú szempont, melynél fogva saját történelmi irodalmunk és műveltségünk jelen álláspontján, a történelmi bírálat minél nagyobb virágzásnak indítását kell sürgetnünk. Ha ugyanis, hazánk történelmi irodalmát, nem csupán a legközelebbi évtized alatti állapotában tekintjük, mint én az imént, hanem kezdettől fogva való egész folyamára vetünk egy pillantást: örömmel bevallhatjuk, hogy hazánk egyetemes történelme, eljutott a tökély azon pontjáig, mely viszonyaink között elérhető volt, s valami botrányos elmaradottsággal semmiféle esetre sem vádolható. A magyarnak hazájához s nemzetéhez való hő szerelme, hazánk és nemzetünk most siralmas majd örvendetes, de mindenkor megható s elragadó változásokban dúsz életfolyamának vonzereje, s a múlt század végén a tudományosságnak s nemzeti jogérzetnek nagyszerű feltámadása, állított elő közöttünk oly mindenkor tiszteletes emlékü férfiakat, kik az adatgyűjtés, közrebocsátás és bírálat munkáját nagy szorgalommal végezvén, lehetővé tették azt, hogy az ő vállakon egy Fessler, Budai, Teleki, Horváth és Szalai emelkedjenek fel, s hazánk egyetemes történelmét, mind a feldolgozott adatok bővségére, s bírálatos megválasztására, mind a korábbi tévedések és ferdtések kiigazítására mind a szervezetes és egységes alkotásra nézve, oly örvendetes pontra emeljék, a melytől hazánk szerelmes testvérének Erdélynek történetírása, — a mint ezt, maga az „Erdélyi történelmi adatok“ hallhatatlan érdemű gyűjtője és közrebocsátója is őszintén és világosan bevallja, — még messze, távol van.¹⁵⁾

Eljutván e szerint hazánk egyetemes történetírása a fejlettségnek egy, korszakot alkotó stadiumához: következik, hogy a tökélyesbülés örök elve szerint, egy másik stadiumhoz, elődinkhez hasonló buzgalommal és bölcseséggel törekedjünk. E következő stadiumot, hazánk igen tisztelt egyik történetbúvára, következő nagy fontosságú nyilatkozatában jelöli ki: „Ki hazai történetünk jelen irodalmi viszonyait, ki névszerint, annak meglevő kritikai előkészületét közelebb ismeri, mindinkább meg fog győződni, miszerint a magyar tör-

15. Gróf Mikó Imre. Erdélyi történelmi adatok. I. Kolosvár. 1855. IX. X.

ténettudomány legsürgösb kívánalmainak egyike, hogy historicusaink Magyarország egyes vidékei és nevezetesebb helyeinek történetét, különös vizsgálatok s a legszorgalmasab tanulmányoknak tegyék tárgyává. Hazánk és nemzetünk általános történetét, csak akkor fogjuk a tökély azon polczára emelhetni, melyet a XIX-dik század történeti tudományossága nem kevésbé, mint szép előkorunk nagyszerű eseményeinek összesége kíván, ha annak minden egyes részletei és tényezői iránt, előbb, minél kimerítőbb biztos kútforrások ismereteink lesznek.“¹⁶⁾ Teljes mértékben aláírom, sőt erősebben indokolni s pótolni akarom, tisztelt tudósunk ezen nyilatkozatban kifejezett ohajtását. Én ugyanis, a kitűzött stadium felé való törekvésünk fő indokát nem abban látom, mintha „történetünk *meglévő* kritikai előkészületei“ akár mennyiségökre, akár biztonságukra nézve elérték volna a tökély azon ohajtott pontját, a melyen már indítatva és képesítve érezhetnők magunkat, az egyes vidékek és városok történeteinek tanulmányára és megírására, hanem inkább abban, hogy ezen méltán sürgetett tanulmányhoz és történetíráshoz, jó formán még az adatok sincsenek közhasználatra összegyűjtve, nem hogy kritikai előkészületeink volnának. Hol bírjuk például a Szabolcs, Bihar, Békés, Pest s több nagy tekintélyű megyéknek történetére vonatkozó forrásokat s adatokat összegyűjtve, csak oly mértékben is, mint Szirmay ismert műveiben Zemplén, Ugocsa és Szathmár, vagy Wagnernél a Szepes és Sáros megyékre vonatkozókat; hol vannak pl. Debreczen, Szeged, Pest, Pozsony s más a nemzeti történelemben nagy fontosságú városaink oly regestái, mint a melyet tisztelt tudósunk a „Budai Regesták“-ban létrehozott? A források és adatok legnagyobb része különbféle levéltárakban, gyűjteményekben és másutt még szétszórva lap-pang, s az ügy ezen álláspontját „meglévő előkészületnek“, annyival inkább „kritikai előkészületnek“ bajosan nevezhetjük; mert a kritikát, s ennek a történet megírhatására vonatkozó előkészítő munkásságát, mulhatlanul az adatok és források felkutatásának s összegyűjtésének kell

16. Magyar történelmi tár. Kiadja a magyar tud. akademia. Pest. 1855. I. 71.

megelőzni. Pótolom pedig tisztelt tudósunk nyilatkozatát s abba foglalt óhaját annyiban, a mennyiben azt vélem, hogy hazai történelmünk jelen és jövő stádiuma, már nem csupán az egyes vidékeknek és városoknak, hanem összes társadalmi életünk egyes ágainak vagy alkatrészeinek s intézményeinek részletes és kimerítő történelmét is kívánja tőlünk; értem itt pl. az egyes vallásfelekezeteknek, főbb családoknak az irodalomnak s az irodalom egyes ágainak, a tanügynek, nyomdászatnak, könyvkereskedésnek, a nemzettestet alkotott különböző osztályoknak, népiségeknek, társadalmi vagy alkotmányos jogoknak s több más e féléknek történelmét. Nem vagyunk ugyan egészen híjával ilyenmű munkáknak sem; de bizonynyal e mezőn is sok még az aratni való, s az arató, ez ideig legalább, nagyon kevés.

Midőn e szerint hazánk és nemzetünk múltja, ily részletekben felfogva és igazán keresztül művelve lészen: akkor jő el hazánk egyetemes történetírásának azon dicsőséges nagyszerű stádiuma, a midőn multunk képe, nem főbb vonásokban csupán, hanem egész kimerítő teljességében és művészi ecsettel lehetend előállítva. Ezen késő stadium munkáját és dicsőségét azonban, valószínűen késő unokáink számára tartotta fen nemzetünk Istene. Mi pedig tekintsünk saját teendőnkre!

Ha azt akarjuk, hogy hazánk egyes vidékeinek, városainak, vagyis általában az egyes tárgyaknak s részleteknek történetírása, helyes irányban induljon meg s okszerűen fejlődjék közöttünk: múlhatlanul erős és szélesen kiható lendületet kell adnunk a történelmi bírálatnak, mert e nélkül czélunk biztosan s az ohajtott mértékben elérne sohasem leend. A forrásoknak, melyeket a részletek történetírói felkutatni és felhasználni fognak, hitelét és valódi értékét a bírálat még ki nem mutatta, meg nem állapította. Mert azt említenem sem kell, hogy e pályán teljességgel nem lesz elég a már kiadott művekből és oklevél-gyűjteményekből a vonatkozó pontokat összeszedni, hanem fel kell kutatni az illető egyes helyeknek, sőt megyéknek s konventeknek és káptalanoknak levéltárait is, mely utóbbiak, az egyes helyeknek történet forrásaira nézve rendszerint gazdagabbak, mint maguk az illető községek; sőt a részletek történetírójának feladata lé-

szen az is, hogy a már kiadott művekben, a létező történelmi irodalomban az ő tárgyára vonatkozó pontokat szigorúan megbírálja, s szükség esetében kiigazítsa; — s miként fogja mindezeket művelhetni, ha bírálói képesség nélkül járul a munkához? Ezen bírálói képességre és eljárásra pedig, a részletek történetírójának csak oly, vagy még nagyobb szüksége van, mint a haza egyetemes története írójának. A haza köz-történetére vonatkozólag ugyanis, több rendbeli oly források vannak, melyek a dolog természeténél fogva, már első tekintetben sokkal nagyobb mértékben bírnak a hitelesség és bizonyosság jellemével, mint az egyes helyekre vonatkozó források. Egy országgyűlés naplója, jegyzőkönyve, vagy alkotott törvényczikkei, bizonynyal nagyobb ellenőrködés alatt, képesebb egyén által szabatosabban és lelkiösmeretesebben szerkesztetnek, mint egy község protokolluma s határozatai. Az országos közügyekre vonatkozó források, mint általános érdekűek nagyobb gonddal őriztettek s gyűjtettek, mint az egyes községekre vonatkozók, melyekből az illetők kiskorúsága, történelemmel nem gondolása, vagy az idők mostohasága oly sokat semmivé tett vagy romok alá temetett; és így amott, a tanúknak nem csak hitele, de száma is nagyobb lévén mint itt: a valódiságot és igazságot felfedezni és megállapítani könnyebbnek látszik. Igaz, hogy a haza egyetemes történetének írója előtt, a részletekhez képest óriásnagy a mező, és ez teszi nehezzé, de egyszersmind azonban nagyszerűvé és vonzóvá is feladatát; míg a részletek történetírója, egy szerény kis körhöz van kapcsolva, ámde itt, ha tisztének híven megfelelni akar, az életnek minden mozzanatát figyelembe kell vennie, s biztos adatok hiányában a hagyományokhoz, s más ilyenmő kétes és meghatározatlan értékű tanúkhöz gyakorta folyamodnia, s általában oly mélyre hatnia s oly homályban működnie, hogy az ő feladata gyakorta egyenlő, vagy legalább hasonló azon történetírókéhoz; kik a mythosok és logographiák kora után léptek fel. Az ily feladat pedig, bírálati kitűnő képesség nélkül bizonynyal meg nem oldható. Kell tehát adnunk a bírálatnak erős, sőt mint emlitém messze kiható lendületet. Igenis, mert azt igen bajos, sőt képtelenség lenne várunk, hogy hazánk meglévő s már kész, de bizony nem

nagyszámú történetírói kapacitásai fogják majd az egyes részletek történeteit is megírni. Valamely város, vidék vagy felekezet történeteinek megírására, lehetnek képesítve azoknak közvetlen ösmerői, tehát tagjai, még pedig oly tagjai, kik a köz ügyeket s azok jelen folyamát tényleges részvét s közvetlen tapasztalás által biztosan felösmerték, s így valóban otthon vannak azon mezőn, melynek múltját rajzolni akarják. Minckenkor szerencsétlen kísérlet volt az, ha valaki oly ügynek, oly viszonyoknak egy szóval oly tárgynak történetét akarta megírni, melynek jelen állapotját közvetlen érülközésből és tapasztalásból nem ösmerte: az ily úton származó történelmi mű, soha sem lehet alapos, kimerítő és életeleven. Ellenben, közönségesen el van ismerve, s általában a dolog természete által igazolva, hogy Xenophon, Thukydides, Caesar, Tacitus s más kitünő régiek és újabbak történelmi művei, egyikért azért bírnak életelevenséggel s más jeles tulajdonokkal, mert a tárgyakat melyekről írtak, magából az életből közvetlenül ismerték. Méltán jegyzi meg Macaulay Gibbonról, hogy azon körülmény, miszerint ő egy évig katonai szolgálatban volt, történetírói feladatára nézve többet segített rajta, mint ha húsz foliánt könyvvvel többet olvasott volna; — s viszont magáról Macaulay-ról is helyesen jegyeztetik meg, hogy ha ő mint törvénytudó s statusférfiú a parlamentben és ministeriumban, Nagy Britanniában és Indiában nem szolgált volna, a történetírói tökély azon fokát, a melyen tündököl, bizonyynyal el nem érhette volna. ¹⁷⁾ Igaz ugyan, hogy az érdekeltség és részrehajlás kísérteteivel az ilyeneknek erősen kell küzdeniök; ámde e részben is győzelemre fogja őket a bírálati képesség vezetni. — Úgy látszik tehát, hogy nekünk, ha a részletek történetírását erélyesen és keresen megindítani akarjuk; egy uj, és a mostaninál számra nézve is nagyobb történetírói nemzedékre van szükségünk, s ezért mondám, hogy a történelmi kutatásnak és bírálatnak messze kiható lendületet kell adnunk, hogy így Posonytól Orsováig, Máramaros-Szigetről Fiuméig egy szóval mindenütt a haza határin oly történetírói

17) Hartwig Floto. Über hist. Kritik. Basel. 1856. 18.

örök támadhassanak és támadjanak, kik a részletek történetírásához kellő bírálati érzékkel és képességgel járuljanak.

Szabad legyen végre, egy pár szót felelnem azon kérdésre, mely az elmondottak után, mintegy akarattunk ellenére is feltámad elménkben, hogy t. i. miként lehetne jelenleg a történelmi bírálatnak s ezáltal a történetírásnak újabb és élet-erős lendületet adni hazánkban?

Méltán mondja Gervinus, hogy ha mindent megteszünk is a történetíró képzésére, s ha a viszonyok a melyek közt működik a legkedvezőbbek is: jelessé, mégis leginkább, csak a természet szüli őt. ¹⁸⁾ Így van ez kétségenkívül minden oly pályán, melyhez kiváló lelki tulajdonok kívántatnak. Képző eszközök, alkalom és hatáskör nélkül azonban a legdicsőbb természeti tehetségek is örökre porban hevernek, vagy igen kinosan vergődhetnek nagy rendeltetésök magasztos célja felé. Ezért kell tehát gondolkodnunk és gondoskodnunk a történelmi bírálat fejlődését előmozdító eszközökről is.

Ama kérdésre felelni akarván, legelőször is a hazai főiskolákra, mint a tudományos műveltség rendszerezett s legfőbb alapvetőire esik tekintetünk, mert úgy látszik, hogy miként egyéb tudományos érdekeinkre, úgy arra nézve is ezek tehetnek legtöbbet vagy legalább igen sokat, hogy a történelmi műveltségnek messzeható újabb lendület adassék hazánkban. Fő súlyt kellene tehát helyezni főiskoláinkban azon tudományokra, melyek tiszta felfogási, szabad gondolkodási és erőteljes független ítélői képességét kifejtik és megerősítik; magát a történelmet pedig, nem csupán mint nevek és évszámok száraz halmazát, vagy mint gyönyörködtető elbeszélést és szavalmányt, hanem mint élő szerves egészet kell tanítanunk, még pedig, legalább a főbb pontokon oly formán, mint a méltán nagy tekintélyű Rankeról egyik tanítványa emlékezetben hagyta. Ranke t. i. felvétette és olvastatta a hallgatókkal magukat a történelmi forrásokat, még pedig ugyanazon egy részletes tárgyra nem csak egyet de többet is, — ezeket magya-

18. Gervinus. i. h. 83, 84.

rázta és magyaráztatta, a közöttök lévő eltéréseket, ellenkezéseket kimutatta s mindezek folyamán oly tanulságos megjegyzéseket tett, melyek felett a hallgatók tovább gondolkodhattak ; egy szóval : bevezette tanítványait a történetírás műhelyébe, a kutatás és bírálat bonczkésétközébe adta s magára a tényleges munkára, gyakorlatilag szoktatta őket. ¹⁹⁾ Rankenak ezen eljárását, mely által ő, mintegy történetírói seminariumot állított és tartott fen, különös magasztalással említi az ő egyik tekintélyes francia ösmertetője is, megjegyezvén, hogy Ranke keze alól igen jeles s a mesterhez méltó tanítványok kerültek ki. ²⁰⁾ Mindezeknek természet szerint a felsőbb tanintézetek azon osztályában lehet helyök, melyet bölcséleti szaknak szoktak nevezni, s melyben a tudományok nem a kenyér végett, hanem önmagukért s a valódi emberi művelődés érdekében taníttatnak.

A történelmi bírálat virágzásának, sőt általában életének egyik múlhatlan feltétele a történelmi források és adatok mezején való minél szélesebb és tisztább látkör lévén : kétségtelen szükségesnek látszik, hogy addig is, míg az ország s egyes társulatok vagy intézetek könyv- és levéltárai, a tanulni és kutatni szeretők előtt megnyílnának, s a szükséges kényelemmel használhatók lennének, — a mi vajha minél előbb eljöne már, — addig is tehát óhajtható, hogy a még kiadatlan források, folyvást közöltessenek, mert különben, ha a forrásokhoz, könnyedén csak azok férhetnek, kiket hivataluk, vagy életviszonyaik azok közelébe állítottak, akkor a történetírás zárt körűvé s egyedárúvá lesz, a mi pedig, minden tudományos művelődésnek egyik nagy akadály, sőt valóságos veszedelme.

Addig is pedig, míg könyv- és levéltáraink közhasználatra való teljes megnyílásának ohajtott ideje eljöne, múlhatlanul szükségesnek látszik, jelesebb hazai krónikásaink forrásbecsü műveinek s másnemű forrásoknak is, kritikai kiadását indítani meg. Oly kritikai kiadást értek, mely ne csak a szöveget állítsa elő a maga eredeti tisztaságában, hanem magát a tartalmat is minden oldalú kimerítő magyarázattal, vizsgálattal és bírálattal kísérje. Ha csak egy pár krónikásunk forogna is ily kimerítő bírálati jegyzetekkel ellátva a közönség

s kivált az ifjú történetírói nemzedék kezén: már nem mindennapi lendület adatnék a történetírásnak, mert ez a leghatásabb irodalmi útmutatás s a legvilágosabb példa lenne arra nézve, hogy miként kell bánni a történelmi forrásokkal és adatokkal, mielőtt azokat, a történelem szerves alkotmányába feldolgozni akarnók: ez fogná indítani s kötelezni az ifjú történetírói nemzedéket arra, hogy saját vizsgálatainál s dolgozatainál a bírálati eljárást minél nagyobb buzgalommal és szorgalommal alkalmazza; mert miként más tudományok és képességek mezején, úgy a történetírásén is, az alapos gyakorlati útmutatás és példaadás, többet ér az elméleti szabályok bármily buzgó hirdetésénél is.

A TEMPLÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON.

SZÉKFOGLALÓÚL ELÉTERJESZTÉ

Június 10-kén 1861

PESTY FRIGYES L. T.

Azon terület, melynek átfürkészésére gyöngye erőmmel készülök, előttem csak ritkán látott egy-egy vizsgálót, és ezeknek nyomai is a sűrű történeti homályban, és a későbbi feledékenység okozta benövés következtében ránk utódokra nézve úgyszólván elvesztek. Némelyek fél úton tértek vissza, nem hozván egyebet magukkal, mint az erdő vad virágjait, a rege és népmonda szülöttjeit; mások mint sceptikusok hagyták oda a nyomozás terét, és bármerre jártak, a templáriusoknak legkisebb emlékére sem tudtak vagy akartak találni; és ismét mások annyit megengedtek ugyan, hogy Horvát-Slavonországban és Dalmátiában, nevezetesen a tengerpartokon léteztek templáriusok, de a történet ősi szelleme nem szólt oly hangosan hozzájuk, hogy a szorosabban úgy nevezett magyar hazában a templáriusok fészkeit felismerték volna. A legutóbbi időkig ezen stadiumon túl nem mentünk.

Alig ismerek hazai író, ki e kérdéssel ex professo foglalatzkodott volna. Kolinovich Gábor a múlt század közepén

(1751) *Chronicon militaris ordinis templariorum* című munkát adott ki, melyben habár becses, de mégis csak mellékes jegyzeteket írt a magyarországi templáriusokról, minthogy e különben már ritkává lett munka ezen vitéz rend inkább általános történetét tárgyalja. Ugyanezen század végén Károly-fehérvárnak tanácsosa Seelmann Károly ily című munkát bocsátott ki: „Minden Európában, Ázsiában, és Afrikában volt, és mostan virágzó vitéz rendeknek, ordóknak tüköre, avagy rövid leírása,“ mely vastag könyv a külföldi dolgokra elég figyelmet fordítván, a hazánkban szerepelt vitéz rendeknek csak egy toldalékot szán, melyben a templáriusokra vonatkozó adatok ugyancsak összeszorúltak. Az ott Éder József Károly által közlöttek azonban elég kritikai szellemmel levén írva, nem lehet eléggé sajnálni, hogy szerző ezen szavaival rekeszti be munkáját: „Többet is írhatnék a templariusoknak a magyar birodalomban volt lételekről, de a toldalék nevezetének tulajdonsága meg nem engedvén, és rövidséget kívánván, eztet is befejezni kényteleníttetem.“ Még nagyobb és pedig élénk sajnálattal kell emlékeznem a véletlenség által meghíúsított reményeinkről, melyeket a hazai történet barátjai egy oly férfiba helyezének, kinek sok évi szorgalmas búvárlása, családi összeköttetései, státusférfitői állása, és tudományos avatottsága őt kiválólág képesíték, hogy ezen homályos kérdést felderítse. Értem báró Mednyánszky Alajost, kiről tudva van, hogy akár indittatva tudós barátja b. Hammer Purgstall József ezen szakbeli munkálkodása által, akár talán közvetlenebb a családja fészkeinek vidékén élő kérdőjelként álló templom- és városmok által, a templariusok magyarországbani viszonyaival foglalatoskodott*). Úgy látszik, hogy az illető munka, mely hazánk történeti irodalmát oly classicus ékességű toll által gazdagítandotta, kéziratban tökéletesen elkészült, mert b. Mednyánszky Alajos 1837—38 években mint kir. biztos kiküldetvén Erdélybe a kamarai ügyek rendezésére, a munkát magával vitte Nagy-Szebenbe, hogy azt sajtó alá készítse. Mielőtt e jeles történetíró azonban Erdélyt oda-

*) Azon munka vagy értekezés megjelenését a tudós író már 1826 évben helyezte kilátásba: *Malerische Reise auf dem Waag-flusse in Ungarn* című, Pesten kiadott munkájában, 25—26 lap.

hagyta, a még ki nem nyomtatott kéziratot és az egész apparatus litterariust egy faláába zárva, úgy intézkedett, hogy az kalmári úton nejéhez szállíttassék. De fájdalom, ezen faláda soha sem érkezett meg rendeltetésének helyére, és így az író hosszas gyűjtése, és hivatott munkássága eredménytelenül elveszett.

Ha még Fuxhoffer Dömjént, a monasteriologia szerzőjét említem, jó formán kimerítettem azon írók névsorát, kik a magyarországi templariusok történeténél többet időztek. A Magyarországon hajdan divatozott három vitéz rend közül, a János-vitézek Prayban találták monographusokat, noha ez a vránai perjelség történetében a rend csak egyik, aránylagos szűk területét vette szemügyre; és Kovacsóczy Mihályban, ki ezen lovagrend általános történetét írta meg nemzeti nyelvünkön. A morianusok avagy német vitézek múltját jelesen ismertette gróf Bethlen Elek. A templariusok viszonyait ismerni akarván, számos szétszórt, sokszor kétséges becsű adatokat kell összeállítanunk, számos tekintélyvel szembeszállanunk, szóval: írtogatnunk, építenünk is egyszersmind.

De ám szedjük össze a mi az idők viszontagságait még túlélte, nehogy úgy vádoltassunk gondtalansággal, miként elődjeinket szokták napjainkban. Okmánytáraink, melyek történetíróink által még soká nem lesznek kibányázva, e részben is a legbecsesebb adatokat nyújtják; és habár nem bugyog a forrás oly irigylendő bőségben, miként annak számára, ki maholnap a János vitézek hazánkban történetét akarandja megírni, de oly vékonyan sem, hogy meg ne lehetne mutatni, a mi értekezésem tulajdonképeni célja, miszerint t. i. templáriusok nemcsak Horvátországban, Slavóniában, és Dalmátiában, hanem a tulajdonképeni Magyarországon is léteztek, hogy a társ- valamint az anyaországban templomaik, monostoraik, konventjeik, birtokaik voltak, hogy tisztviselőik az innenső és a túlsó részen működtek, és hogy általában a lovagrend hazánkban két századon át a köz ügyek jelentékeny mozgatója volt.

Szedjük össze, mondom ismét, a hazánk történelmének érdekességét nagy mértékben emelő lapokat, a míg egészen el nem fakúlnak, mert vajmi nehezen esik tapasztalni, hogy a

hazai történettudomány körül bokros érdemekkel bíró bűvárok is, nem gáncsolom, hogy a történeti problémát a templáriusoknak Magyarországon létezésük iránt, alig-alig derítették föl, de még a különféle lovagrendeket sem különböztették meg egymástól, és a különféle rendekhez tartozó kereszturakat összetévesztették egymással. Ha Jósika Miklósunk kevesbbé hü volt a történeti igazsághoz, mint britt szellemi rokona Scott Walter, a templáriusokat ecsetelő Ivanhoejában, és ha ő „A két barát” című legújabb regényében még Isabella királyné idejében is templáriusokat szerepeltet, ha ő La Valette-t, a jánosvitézek hős nagymesterét, templáriusnak nevezi, és mindazt, mit a jánosvitézek azon korban tettek, a templáriusok által végezteti, ezt — ám legyen — az anachronismus daczára, költői szabadságnak lehet vénni*); de ha a tudományosság igényével látunk másokat előállani, sőt oly férfiakat is, kik bűvárlásuk által csakugyan nagy érdemeket szereztek magoknak hazai történetírásunk körül, a magyarhoni vitézrendek mivoltára nézve szüntelen ellenmondásba esni, ez elegendőleg bizonyítja, hogy történetünk ezen része kelletlenül tovább kerülte ki történetíróink figyelmét, vagy mellőztetett általuk, és hogy ezért a magaméhoz hasonló gyengébb erőnek is meg leend engedve megkísérteni, vajjon mennyire lehet e jóformán távol eső tárgyat még földeríteni.

* * *

Két évtizeddel Jerusalemben elfoglalása után, t. i. 1118. évben nyolcz lovag, és pedig Payens Húgó, St. Omer Godofréd, továbbá Roral, Bisol Godofréd, Montdidier, St. Amand, Montbarry András, és Gundemar, mind francziák és Bouillon Godofréd fegyvertársai, kik eddig keresztény alázatosságban Szt. János kórházához csatlakoztak, egymás közt frigyot kötöttek, hogy a szent földre érkező zarándokokat a tenger partjától a szent helyekig védelmezzék. Ez volt az első, a jánosvitézeknél is régibb lovagrend, melyben Balduin király harczias hatalmának nagy támaszát felismervén, ennek, palotájának egyik részét azonnal átengedte. Ezen palota Salamon templomának

*) A templáriusok 1312-ben töröltettek el; La Valette meghalt 1568. évben.

helyén levén építve, ezen nevét később is megtartá, a frígyesült vitézek pedig a fenebbi okból templáriusoknak, néha Salamon temploma katonáinak ¹⁾ nevezték magokat. Ez volt kezdete azon leghatalmasabb, leghíresebb lovagrendnek, mely valaha a világtörténetben szerepelt. Hadi dicsősége, gazdagsága, műveltsége, jelentősége a XII. és XIII. században minden száj által hirdettetett, erőszakos sorsa köz sajnálkozást gerjesztett. Nem lehet czélom a templáriusok történetét, a meny nyiben hazánk benne nem részes, habár futólag is, előadni; azon vádak méltatásába vagy czáfolásába sem ereszkedem, melyek ujabb időben leginkább Hammer Purgstall erőltetett bizonyítgatásai alapján támasztattak ezen rend ellen ²⁾; csak azon meggyőződésemet nem nyomhatom el, hogy az írígyeket szerző hatalmon és gazdagságokon kívül, nagyobb műveltségök is szolgálhatott ürügyül megbuktatásukra ama sötét századokban, és hogy meseszerű vitézségök mint oly erény tündöklött, melyet senki nem mert kisebbíteni, és mely nem csak bámulatunkat, de rokonszenvűnket még akkor is képes megnyerni, habár különben bűnös emberekkel volna dolgunk.

Hazánk, mint az óriási harcok classicus földje, hol a keresztény civilisatio a pogány barbársággal, az emberi jogok eszméje a szolgasággal, véres csatáit vívta, nem kerülhette ki a templomos vitézek vágyait, hogy itt is letelepedjenek, és kardjokat ajánlják azon országnak, mely őket vendégszeretőleg befogadja. Hogy kelet tartományairól ne szóljak, nyugoton a templáriusok Portugalliába 1130. évben, Arragoniába 1128-ban, Francziaországba és Auvergnebe 1151-ben, Provenceba 1136-ban, Flandriába és Németalföldre már a lovagrend alakításakor, Olaszhonba még 1158. előtt, Siciliába még 1152. Lotharingiába 1140-ben, Déli Némethonba 1130-ban befészkeltek magukat. Angolhonban Payens Húgó által már 1128-ban talált befogadtatást a lovagrend. Csehországban csak 1232-ben.

¹⁾ Mint Imre 1198-iki oklevelében.

²⁾ Lásd : Fundgruben des Orients VI. köt. 3—120. lap. Bécs 1818. és Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften, VI. kötet. Bécs, 1855

Magyarországon a templáriusok nyomát már a XII. század első felében találjuk ¹⁾. Bernát vagy Bernáld zágrábi püspökről t. i. azt állítják, hogy ezen lovagszerzetes rend tagja lett volna. Ő István királytól, kinek igen kedves embere volt, sok jószágot kapott adományul Slavóniában és Dalmátiában, és hozta legelőször a templáriusokat e tartományokba ²⁾. Ezen adat annál inkább érdemli figyelmünket, mert a templáriusok egyetemes történetében sem igen gyakori azon eset, hogy a templáriusok püspöki méltóságot nyertek volna el ³⁾. Bernát után a második zágrábi püspökről (Szentiványi két püspököt szúr Bernát és Prodan közé), a Nádasdy családhoz tartozó Prodanról (+1175), szintén állítják többen, hogy a templáriusok lovagrendéhez tartozott. Kercselich ezen állítás valóságát eldöntetlen kívánta hagyni, noha tudomással bírt arról, miszerint Prodan annyira pártfogója volt a templáriusoknak, hogy Marcellevich György ebből következteti, miszerint a templáriusok vagy Prodan által hozattak a zágrábi püspökségbe, vagy közvetlen előtte ⁴⁾. A templáriusok első megemlítésével együtt találjuk a csorgói templárius convent nyomát is, bizonyoságul, hogy már a legrégibb időben nem csak egyes templáriusok voltak Magyarországon, hanem szervezett testületeik is.

¹⁾ A jánosvitézek (hospitalarii crucigeri) Magyarországon már az 1138-ban történt Lucius pápa általi megerősítés előtt léteztek, Éder tanúsága szerint. Fejér György Cod. diplom. II. kötet 197. lapján megjegyzi, hogy hospitalarii S. Joannis floruerunt in Hungaria, nominatim Albae Regiae jam circa a. 1138. Fuxhoffer Monasteriologiája szerint ezen rend első conventje II. Gejza alatt (tehát valamivel később) alapítottatott Székesfehérváron, mint Czinár kiadásából 137. lapon kivehető.

²⁾ Kercselich: *Histor. cath. Ecclesiae Zagradiensis* I. köt. 76. lap, és utána D. Anton: *Versuch einer Geschichte des Tempelherren Ordens*; és Münter: *Statutenbuch des Ordens der Tempelherren*. 373. lap.

³⁾ Miután a pápai rendelet, hogy a templáriusok egy papi osztályt is alakíthatnak rendökben, 1162-ben kelt, Bernát ez esztendő előtt p a p i m i n ő s é g b e n nem lehetett tagja a templáriusok rendének. Püspököknek azonban őt István király egy 1163. évi levelében nevezvén először, úgy látszik, hogy előbb volt püspök, azután templárius.

⁴⁾ Kercselich idézett munkája I. köt. 77. lap.

Mielőtt a hazai földön kereshetném föl, azon roppant kereszthad veszi igénybe a nyomozást, mely 1147. évi május havában Regensburgból felkerekedvén, Magyarországon át a szent föld felé indult. Ezen fényes sereg 60,000 pánczélos lovagból állt, hozzá nem számítván a számtalan könnyű lovaságot és gyalogságot. Ez évi pünkösöd után Lajos francia király azokat követte seregével, melyben Eberhard francia templomos mester válogatott templárius csapattal részt vett. A Hellesponton innen Eberhard és a keresztesek német része véletlenül bessenyők és kúnok által megrohantatván, csak a legvéresebb áldozatok után folytathatták útjukat¹⁾. Igen valószínű, hogy a harczkedvelő magyarok közül sokan csatlakoztak e kereszthadhoz, legalább későbbi időkben, de még mindig II. András palaestinai hadjárata előtt, vannak esetek följegyezve, hol egy magyar gróf Antiochiában azon pör elintézésében fáradozott, mely akkor a templáriusok és Leo örmény király közt folyt (Wilcke, I. köt. 181. lap).

Már 1169. évben említettnek a templáriusok újra. Ez évi febr. 18-kán III. Sándor pápa Gellért spalatói érseknek írja, hogy Jenő pápa lajstromában följegyezve találja, miszerint Dömötör Dalmátia és Horvátország hercege Sz. Gergely monostorát, másként Vranát, VII. Gergely pápa idejében, a római szentszékeknek, minden ingóságokkal együtt felajánlotta volna. Minthogy pedig Lampridius scardonai püspök és a templárius vitézek közt ezen monostor iránt vita támadott, és Lampridius azt állítaná, hogy ezen monostor az ő egyházi bírósága (jus parochiale) alá tartoznék, azért a spalatói érseknek meghagyatik, hogy a nevezett herczeg felajánlása értelmében azon monostort szabaddá tegye, és a templáriusoknak a püspök általi zavartatását meg ne engedje²⁾.

Nevezetes, hogy a legrégibb adat, mely a magyarországi

¹⁾ Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren I. köt. 47. Másod. kiadás.

²⁾ Farlati, Illyr. Sacr. Tom. IV. p. 11. Fejér, Cod. diplom. Tom. II. p. 183. Ugyanő az Archontológiában (Cod. dipl. Tom. VII Vol. 2. pag. 325) 1165. év alatt említi a vránai praeceptoratus templariorum-ot, de megvallo, magában az okmánytárban nem találtam azon évből okmányt, mely a templáriusokról szólna.

templáriusokról fenmaradt, a nevezett lovagok azon vívmányáról szól, mely előttük legfőbb becsü volt, de mint a legrendkívülibb kiváltság egyszersmind a főpapság irigységét, és ellenséges indulatját a lovagrend ellen leginkább élesztette. III. Sándor pápa t. i. nem rég azelőtt, 1162. évben január 7-én az „Omne datum optimum“ czímű bullát adta ki, mely a templáriusok valódi magna chartája, és azokat a püspökök, sőt jerusalemi patriarcha hatósága alól kivévén, egyenesen a pápa felsősége alá helyezi. Ezen bulla megszünteti a püspökök azon jogát, megyéjökbeli templárius zárdákat felügyelés alá venni, és megvizsgáltatni, mi ezentúl csak pápai követ által történhetendett. Szabadságot nyertek, hogy ha valamely városba vagy faluba érkeznek, mely egyházi átok (interdictum) alá esett, a templáriusok tiszteletére az évben egyszer a templomok ajtai megnyittassanak, és isteni tisztelet tartassék. Különbösen is addig nyert valamennyi kiváltságaik megerősítették ¹⁾.

Kevés esztendővel később, 1175-ben III. Béla király, ki akkor Szent István napját ülte Székesfehérvárott, Ugrin zágrábi választott püspök jelentésére, hogy Prodan néhai zágrábi püspök három pusztát : Golgonisát (Glogovnicza), Zelinát (most Biskupez), és novum praedium (melynek fekvését Kercselich sem tudja) vett volna, és hogy Golgonisát a templáriusoknak ajándékozta, a másik két pusztát pedig örök alapítványul kijelölte volna a zágrábi kanonokok eltartására, — hajolván a hozzá intézett kérelemre, a két utóbbi adományt megerősíti ²⁾. Ezen püspökjóságai részint a templáriusok, részint a zágrábi káptalan birtokába mentek át.

1183. évről III. Lucius pápa egy oklevelét találjuk, mely a templárius mester és szerzet tagjaihoz intéztetvén, III. Béla királynak a Szinnye nevű falu és hozzátartozandókról, valamint az ottani sz. György templomáról szóló adományozását

¹⁾ A bulla olvasható : Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren, második kiadás I. köt. 441. lap. III. Lucius pápa 1183. évben, ugyanazon bullát adja ki, mely, eltekintve némely írásbeli hibáktól, az előbbivel szórul szóra megegyezik, miként látható Fejér Cod. diplom. Tom. II. p. 210.

²⁾ Fejér, Cod. diplom. Tom. II. p. 188. — Kercselich, Histor. episcop. Zagrab. I. köt. 77. lap.

a templáriusok javára megerősíti ¹⁾). Színnye nevű falvak Abauj- és Sáros megyékben vannak. Egyikről sem lehet történetileg bebizonyítani, hogy a pápai bullában írt Signye alatt értetődne; egy gyenge nyom azonban a színye-lipóczi határba vezet, hol a természet kicsinyben a Kárpát bércezes alakzatait utánozza; ott egy most is Várauskának nevezett hegyen két kőfalnak omladékai látszanak, melyek némelyek szerint karthausiak, mások szerint pedig templáriusok lakhelyeinek maradványai volnának ²⁾). Ő azonban a jánosvitézeknek már 1170. évben, mint dalmatiai herceg, 10,000 byzanci aranyat adott Jerusalemben való földek vásárlására.

Azon előjog, hogy a templáriusok oly helyen is, mely interdictum alatt nyögött, legalább egyszer az évben isteni tiszteletet tarthattak, habár a kiátkozottak kizárásával, ama korban, melyben a hierarchia minden más hatalmat túlszárnyalt, a népek által felette nagyra becsültetett, és kétségkívül sokat segítette a templáriusok megkedveltetését. De a templáriusok is igen nagyon gondoskodtak, hogy ezen kiváltság valahogy feledékenységbe ne jusson. Azért már III. Kelemen pápa 1187. évben újra is megerősíti azt, és az illető bullában egyházi indulgentiában is részesíti azokat, kik jótékonytáncot tanúsítanak ezen lovag szerzetrend iránt ³⁾).

Ez idő tájban Saladin, a nagy jellemű török zultán leginkább kezdé hatalmát kiterjeszteni Syriában, és ellenállhatlanul szorította vissza a keresztények hadseregét. A szomorú sors előérzetében Ridefort Gellért a templáriusok nagymestere 1187. évben III. Béla királyt felszólította, hogy Syriának a kereszténység számára való megtartása érdekében jövő tavasszal hadisegélylyel jöjjön. Béla azonban részint Iadra végett a velenceiekkel, részint Stajerhonért Lipót osztrák herceggel otthon harcolván, nem indulhatott keletre. Henrik angol királynak azonban, és más fejedelmeknek, kik a szent földre kívánnak indulni minden segélyt ígért. Így ez évben october 3-án Saladin csakugyan bevonulását tartá Jerusalemben.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. Tom. II. p. 204

²⁾ Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára.

³⁾ Fejér, Cod. dipl. Tom II. p. 241.

Ugyanez éyben a pápa a templáriusoknak szabadságot adott, hogy adakozásokat gyűjthessenek Magyarországon ¹⁾).

Nyugotnak valamennyi országait fájdalmasan átvillanyozta Jerusalembel elvesztésének híre, mert a jerusalemi királyság fenállása már igen mélyen be volt szövve Európa társadalmi viszonyaiba. Azért minden erő igénybe vétetett a szent város visszafoglalására. Barbarossa Frigyes császár egy új keresztes hadjárat élére kívánt állani, de bár innnyire siettetette a dolgot, 1189. évi tavasz előtt nem indulhatott útra. Hadseerege 100,000 harczosból állt, kik közt a lovagok 50,000-re mentek. A régi utat Magyarországon keresztül választották Konstantinápoly felé, számtalan nehézségekkel küzködvé. Csak jövő tavasszal (1190.) érinté Kis-Ázsia földjét, nyár közepén pedig több zarándokkal Lipót osztrák herczeg is megérkezett.

1194. évben legelőször találjuk említve egy magyarországi templárius mester nevét. Ugyanis a magyar eredetű Péter spalatoí érsek III. Béla király által, Calanus pécsí püspöknek, ki akkor Horvátországot és Dalmatiát kormányozta, mellözésével, a vránai templáriusok, és szent Kozma és Dömjén klasztron szerzeteséi közt bizonyos szántóföldek határai iránt támadott surlódások és pörlekedések ügyében bíraskodásra szólítottott föl. Ezen június 9-én ²⁾ létre jött határigazításnál jelen voltak Gualter templárius mester, Aczo nevű templomos praeceptorral (Comthurrall) és több templárius, továbbá Gergely Antivari érseke, Máté nonai püspök, Dömjén jadraí gróf és többen ³⁾. Hogy az ítélet a templáriusok ellen sérelmes lett volna, mint Kolinovich hiszi, semmi nyoma, hanem annyi bi-

¹⁾ Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren I. köt. 139. l.

²⁾ Ezen napot említi a Fejér által közlött oklevél; Lucius július 9-ét mondja.

³⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. II. p. 296. hol az egész oklevél olvasható. Katona: Histor. critica R. Hung. Tom IV. pag. 428. Virág: Magyar századok, I. köt. 283, 284. lap. Kolinovich Gábor félreérti Lucius (Libro II. Cap XIV. editio Schwandner III 147.) midőn azt hiszi, hogy a pör bizonyos ingóságok körül forgott volna, melyeket Gergely antivarii püspök végrendeletileg hagyományozott a nevezett szerzet kórházának (Lásd Chronicon Templariorum p. 85.).

zonyos, hogy III. Incze pápa nagy elismeréssel szölt annak igazságos voltáról, és azt saját tekintélyével is jóváhagyván, szörül szóra a slavónai templáriusok mesteréhez és fraterekhez intézett levelébe beigtatta 1199. évben. Különösnek kell tetszeni, hogy Péter, ki oly bölcsen tudta lecsendesíteni a pörlekedő benczéseket és templáriusokat, saját káptalanával szünteleni viszályban élt.

A legfontosabb felvilágosítással Magyarország templomos vitézeiről Imre király adománylevele szolgál, melylyel a templáriusok birtokait és kiváltságait megerősíti. Ezen levél a lovagrendnek mintegy sarktvényét képezvén a magyar provinciában, ezt jónak találok fordításban egész terjedelmében közleni : „Imre, isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Horvátország és Ráma örökös királya. Az emberi szorgalom különféle gyakorlásaiból azoknak adunk elsőséget, és azok látszanak nekünk a lelkek üdvösségére szolgálni, melyek által a kegyelet és irgalom közegeit a keresztény hit iránt kegyelmesen megnyitván; az egyházi személyeket, és isten házaít jogaikban oltalmazván, egyszersmind felségi szorgalmunkat és törekvésünket a katholikus hit gyarapítására a jónak pártfogásában és védelmezésében buzgón kitüntetjük. Megtudván tehát a jerusalemi templomos vitézek vallásos ájtatosságát, és fáradhatatlan tevékenységét, melylyel Krisztus keresztjének ellenségei ellen harczolnak, és öket szívünkbe dicsérettel fogadván, méltányosnak találjuk és hasznosnak, hogy az ö kérelmek iránt hajlandók legyünk, és öket a királyi kegyesség és erény által föltett jó szándékukban elősegítsük ... Ennélfogva tudtára legyen a jelenkornak, valamint az utóvilágnak, hogy a mi és utódaink lelki üdvösségének tekintetéből C o n e mester és Franko frater, valamint Magyarországnak többi templárius fraterok kérésére minden birtokot és minden a jerusalemi templomhoz tartozó ingóságokat és ingatlanságokat, melyeket országunkban igazságosan valahol bírnak jelenleg, és jövőben isten segítségével igazságosan szerezhetendnek, személyeikkel és alattvalóikkal együtt, kik országunkban laknak, avagy követségben vagy a templom valami ügyében eljárnak, királyi pártfogásunk oltalma alá veszünk, hogy felségünk örzése alatt örülhessenek és gyarapodhassanak, bizto-

sítván őket, hogy sem adót, sem járadékot, sem valami exactiont fizetni, avagy a közszolgálatért terhet viselni ne köteleztessenek, vagy fizetni és viselni ne kényszeríttessenek. Megengedjük továbbá a nevezett szent templomnak (templáriusoknak) a vizek, mezők és száraz fák, meg a kövezet szabad használatát, mint szintén a templáriusok valamennyi házainak és azok embereinek, parancsolván hogy senki valamit a templomos fraterektől és házaiktól, és azok embereitől füvezésért (herbagio), vízért, száraz fákért, vagy kövezetért (plateatico) sem száraz földön vagy tengeren levő valami szokásért költséget valahogyan ne követeljen, és senki őket vagy a templomos házakat javaiktól (tenimentis) és birtokaiktól ítélet és igazság nélkül megfosztani (dissassire) ne merészelje, és őket sem házaikat valami dologért sem országunkban levő birtokokért, sem embereiket és azok holmiját és tulajdonát igazságtalan ne zaklassa, valami bántalmakkal ne illesse, vagy mások által ne bántalmaztassa. Ha azonhan valaki ezen parancsunknak vakmerőn ellenszegülne, felségünk neheztelését vonandja magára, és az ország törvényeinek szokásos büntetését. Hogy tehát ezen adomány rendíthetlen erejűvé, és szilárdságúvá válhassék, ezt írásba foglalni és pecsétünk jelével ellátni rendeltük. Kiadatott Catapan mester, egri püspök, és királyi udvarunk kancellárjának keze által, Krisztus urnak 1198. évében. Az időben levén ft. Job esztergomi érsek, Saul kalocsai érsek, Ugrin győri püspök, Adorján erdélyi püspök, Mohe nádor és szolnoki gróf, Micha bihari főispán, János pozsonyi főispán, Tiborcz fehérvári főispán¹⁾.

Ezen királyi adománylevelet megerősítette III. Honorius

¹⁾ Ezen okirat eredeti szövegét közlötték Pray : *Dissertatio de prioratu Auranae* 8–11. lap. Fejér : *Cod. dipl. Tom. II.* 329. lap. Kátona : *Historia crit. R. Hung. Tom. IV.* 525–528. lap. Bethlen Elek : *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen*, 65. lap. Valamennyi közleményben egyes szavakbani eltérések fordulnak elő, úgy hogy az oklevél értelme is homályos. Helyesen igazította ki a szöveget Theiner ily című becses munkájában : *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia Tom. I.* 67. lap. Theiner azonban azon hibába esett, hogy szövegéből — láthatólag leírási hibából — két sornál többet kihagyott, Praecipientes szótól — earum szóig.

pápa 1226. évi május 4-én kelt bullájával, és IX. Gergely pápa is 1236. évben ¹⁾. Véletlenségből mind a két megerősítő levél egyforma időszámítási szavakkal rekesztetik be : „Datum Laterani IV. Nonas Maii, pontificatus nostri anno decimo,“ melyben nekem a címzés : Magistro et fratribus militie templi de Ungaria különös fontosságúnak tetszik, azért ezen kifejezésre még vissza akarok térni a maga helyén.

Történet-lapjaink sokszor emlegetik azon harczokat, melyek Dalmatiáért, vagy egyes dalmát városokért Magyarország és Velence közt folytak. Nem ritkán az ilyen harczok magánosok által, a status közbevetése nélkül vívattak. A spalatói érsek 1203-ban bizonyos zsold megfizetése mellett a gaëtaiakkal szerződésre lépett, hogy ladrát segítsék a velenceiek alóli felszabadításra. Az érsek az erre szükséges ezüstit Vranán vette fel, hol ezt a király a templáriusok őrzetére bízta, és már e célra szánta. A gaëtaiak tíz gályával csatlakoztak a jadraiakhoz, és ezekkel egyetemben bátran és szerencsével támadták meg a velenceiek erősségét ²⁾.

Pár évvel később, 1210-ben ³⁾ a vranai templáriusok egyháza püspökök felszentelésének helye volt. A nonai megüresült püspöki székre t. i. bizonyos Miklós spalatói ember választatott, kit azonban a toscanai eredetű ravasz Bernát spalatói érsek elismerni nem akart, hanem inkább Grubcius archipresbytert választatta meg a nonaiak által. Ezt nem kedvelvén a spalatói kanonok urak, kik Miklóshoz szítottak, az érsek Grubciust nem a székesegyházban, mint szokás, hanem valamint Mikust a tinini választott püspököt is egyúttal, a vranai templáriusoknál szentelte föl ⁴⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. diplom. Tom IV. Vol. I. 37. lap.

²⁾ Lucius de Regno Dalmatiae et Croatiae apud Schwandtner, Tom. III. 251, 252. lap, és ugyanott Thomas archidiaconus spalatensis in Histor. Salonitana, Tom. III. 571. lap.

³⁾ Katona ezt 1211. évre teszi, de arra nem találok elegendő okot. Egyetlen forrásunk Thomas archidiaconus az esztendőt nagyon általánosan „eo tempore“ kifejezéssel jelöli ki, kapcsolván ezt Szt. Anasztáz Spalatóban véghez ment sírba-helyezéséhez, mi Farlati szerint nem 1209. hanem 1210. évben történt.

⁴⁾ Thomas archidiaconus Schwandtnernél, III. köt. 572. lap.

A csanádi püspök ellenezte, hogy Herde gróf némely Csanád egyházmegyei földeket a római egyháznak ajándékozott; mire 1210. évben Inceze pápa arra figyelmezteti a püspököt, hogy ismerje el azon különös kegyelmet, melyben részesíti az által, hogy az ilyen telkeken minden kárpótlás nélkül szabad egyházakat lehet építeni, a jánosvitézek, templáriusok, és némely más kiváltságosok módjára ¹⁾.

A következő 1211-ki évről III. Inceze pápának két levele maradt fenn, melynek egyikében a templáriusok és zágrábi püspök közt bizonyos tizedekre és némely egyéb dolgokra nézve létre jött cserét jóváhagyja; a másikban II. András királynak (kit azonban ez oklevél nem említ névszerint) Szent Márton és más birtokokról a templáriusok javára tett adományát megerősíti. Az első levél czimezve van *Magistro et fratibus militiae templi in Ungaria constitutis*. A másik levélben említett Szent-Márton hol fekvéséről nem nyerünk ugyan tudomást, de minthogy hazánk nagy számú Sz. Márton nevű falvai közül egy sem fekszik Horváthonban, írónk által magyarországi helynek vétetett ²⁾, nevezetesen Fejér György utána veti, ³⁾ hogy ebből kitetszik, miszerint a templáriusoknak nem csak Horvátországban és Dalmatiában, hanem Magyarországon is voltak házaik (domicilia). Az előbbi pápai levélben érintett templárius mesterben Farlati azon legismertebb Pontius de Cruce-t véli érthetni, kit ő templárius mesternek nevez Magyarországon és Slavóniában, és királyi helytartónak Horvátországban és Dalmatiában. Farlati véleményét magukévá teszi Fejér György és Katona István ⁴⁾, azonban ha valószínűség szól is mellette, a mennyiben már akkor Pontius templomos mesternek, ha nem is királyi helytartónak tarthatjuk, még sem hivatkozhatom oklevélre, mely Pontius nevét 1217. év előtt emlitené.

¹⁾ Fejér, Cod. diplom. Tom III. Vol. I. 100. lap. Virág : Századok I. köt. 342. lap.

²⁾ Windisch : Ungr. Magazin IV. köt. 493. lap.

³⁾ Fejér : Cod. diplom. Tom III. Vol. I. 111. lap.

⁴⁾ Katona : Histor. crit. R. Hung. Tom V. 126. lap. Fejér, Cod. diplom. Tom. III. Vol I. 104. lap.

A nevezett évben Magyarország királya hazánk világhatalmát szerteterjedő befolyásával érvényesíté. A siker megíúsulta el nem vakíthat bennünket azon kitünő polcz méltánylása tekintetében, melyet az időben hazánk Európa, sőt még a kelet közvéleményében is nyert. Családi és politikai összeköttetések, és alkotmányos intézmények az Árpádok házának oly alapot rakának, melyet nemzeti dynastiánk már a közel jövőben élveze vala, ha épen oly közel a hont feldúló véres catastrophá századokra vissza nem veti a haladás útjáról. II. András király, beváltani kívánván már az atyja által tett ígér-etet, hadsereggel készült a szentföldre. Még otthon találta őt a pápa levele, melyben neki szerencsét kíván, hogy követség indult hozzá az összes latin népekből, mely őt a konstantinápolyi császári trónra megválaszsa ¹⁾. Távollétének idejére helytartójául Magyarországon János esztergomi érseket, — Horvát- és Dalmáthonban pedig Della Croce Pontius (Pontius de Cruce) a templáriusok mesterét nevezte ki ²⁾. Együttal a templárius mestert Sándor erdélyi préposttal együtt követekül küldé Velenczébe a palacstinai útra szükséges hajók megszerzése végett, arany pecsétés levélben hatalmazván fel őket, hogy ez iránt Ziani Péter velencei fejedelemmel szerződhessenek, és előre kijelentvén beegyezését mindenhez, mit e részben végezni fognának. Velence a töle kívánt szolgálatért Zara birtokát követelte örökre ³⁾. A drága ár megadatván ⁴⁾, Anconából, Iadrából és más adriai tengeri városokból a hajók a király rendeletére Spalatoban gyülekeztek, a melynek pol-

¹⁾ A levél olvasható : Theiner, Monumenta vetera Hungarum sacram illustrantia. I. köt. 4. lap. Katona V. 231. lap.

²⁾ Ezen templárius mester ez időtől fogva ily módon fejezte ki méltóságát : Nos frater Pontius de Cruce, humilis magister militiae templi per Ungariam et Slavoniam, et locumtenens regius in Croatia et Dalmatia. Lásd Lucius, Memorie Istoriche di Tragurio, Fejéjrnél Tom. III. Vol I. 206. lap.

³⁾ Horváth Mihály : Magyarország történelme. Második kiadás I. köt. 340. lap.

⁴⁾ Kercselich tagadja, hogy Zara ez alkalommal a velenceieknek átadatott volna. De ha ez történt volna is, III. Honorius minden hasonló átadást semmitérőnek nyilatkoztatá. Katona, V. köt. 267. és 338. lap.

gárai külvárosokban levő házaikat mind odahagyták, hogy azon keresztieseknek, kik a királyt követni akarták, befogadására szolgálhassanak. De azok kik a királyhoz csatlakoztak oly nagy számmal érkezének, hogy Spalatóban mozdulni nem lehetett, és a királyi kíséret legnagyobb része sátrakban volt kénytelen elterjedni a városon kívül. II. András magaszemélyesen augusztus 23-án érkezett meg Spalatóba, és szintoly lelkes mint fényes fogadtatásban részesült. A király meg akarván jutalmazni ezen hűséges lelkület bizonyosságát, felszólítá a várost, hogy a közjó érdekében valami kérelemmel járuljanak elébe. Az ő szándéka volt, hogy Spalatonak Clissa várát engedje át, mely a város védelmére igen szükséges lett volna. De a polgárok főbbjei a közjőval nem gondoltak, és a királyi kegyelmet magános érdekekben kibányászni törekedtek. A király látván a versengést, és tudván hogy a vár magánbirtokban igen nagy kárára vállhatnék a városnak, Clissa védelmét Della Croce Pontius, a magyarországi templomos mester védelmére bízta, parancsolván egyszersmind, hogy templárius kereszturakkal rakja meg a várat ¹⁾.

Nem tartozik hozzám, e helyen II. Andrásunk lépteit keleten követni, csak annyilegyen említve, hogy a palaestina i keresztények közt általános bátortalanság uralgott, mely a magyar király megérkezéttel tevékenyebb szellemmé változott. Azért ír Chartres Vilmos (Vilhelmus de Carnuto) gróf, a templáriusok nagymestere, hogy ezen kereszt had lényeges segítségül szolgált, mert élelmezéssel gazdagon el volt látva, és jeles lovakat hozott magával, mindkettőben pedig Syria nagy szükségét szenvedett; kérte is a pápát, hogy ezentúl minden zarándok sereget ily eljárásra ösztönözzön ²⁾. Ezen illetékes

¹⁾ Lucius, Schwandtnernél III. köt. 294, 295. lap. és Thomas archidiaconus ugyanott 574. lap. Horváth Mihály: Magyarország történelme I. köt. 343. lap. Kolinovich: Chronicon templariornm 94. lap. Később ugyan András Clissát hitbizományi joggal Domaldo Sebenigo parancsnokára kívánta átruházni, oly módon, hogy ez Clissáért Sebenigot engedje át a templáriusoknak, azonban Sebenigo lakosait soha sem lehetett rávenni, hogy a templáriusokat befogadják. — Katona, V. köt. 261. lap.

²⁾ Wilcke, Gesch. d. Ordens der Tempelherren. Másod. kiad. I. köt. 199. lap.

nyilatkozat mindazon történetírók figyelmébe ajánlható, kik II. András keresztes hadjárata fölött föltétlenül pálczát törnek. Azon seregről, mely András király parancsa alatt Accon városánál a cyprusi és jerusálemi királylyal és osztrák herczeggel, a templáriusokkal, jánosvitézek és más fejedelmekkel egyesült, Jakabacconi püspök is írja a pápának, hogy ez páratlan volt, akár a felfegyverzés, akár a lovak minősége, akár a harczosok tekintetében ¹⁾. III. Honorius pápa a templáriusok nagymesterének tudósítását valamennyi püspökkel körlevélileg közölte ²⁾.

Úgy látszik, hogy a király a templárius mester szolgálataival igen meg volt elégedve. Egy 1219-ben Suzke nevű horvátországi jóságról kelt adománylevelében elismeri a király a templáriusmester (per Ungariam et Sclavoniam domus militiae templi magister) érdemeit, ki — mint az oklevél mondja — nem csekély költséget tett a templáriusok javaiból (de bonis domus), hogy a király biztosan a tengeren túli részekbe szállhatott, valamint Görögországon át ilykép visszaérkezhetett. Isten után leginkább az ő tanácsa és segítsége által vallja hazajöhetését. Ezért, és mivel a király és királyné ügyében oly sok munkát elvállalt és végzett, a templariusoknak a Horvátországban fekvő Suzke nevű jóságot örökre adományozza, hozzáragasztván azon kiváltságot, hogy sem valami bán, sem gróf vagy bailli (bajulus) a lakosokhoz beszállani ne merészeljen vagy adakozások behajtásával nekik terhül lenni, a templáriusok beegyezése nélkül ³⁾. A beigtatás Lodomér gróf

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. Tom. VII. Vol. I. 197. lap.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. Tom. III. Vol. I. 230—233. lap. Virág, Magyar századok I. köt. 364. lap. Honorius leveléből láthatni, hogy a nagymestert is néha csak magister militiae Templi-nak hívták.

³⁾ Közlötték ezen okmányt Fejér, Cod. diplom. Tom. III. 1. 272—275. lap. és Katona, Hist. crit. V. köt. 321. lap, mind ketten egyforma szöveggel a Pray által olvasott, időrágta eredetijével. Némileg helyesebben közli Koller, Histor. episcopat. Quinqueecclesiensis Tom. II. 46—48. lap. Theiner (Monumenta vetera Hungariam sacr. illustrantia Tom. I. 68. lap) több helyen kiegészíti és kiigazítja a szöveget, minél fogva az is kitűnik, hogy az adományozott hely neve nem Suzke, hanem Guzke, mit Guskie, Guche, Gwchke és Gushe-nak is írva találunk. Hanem Theiner is hibázik annyiban, hogy Pontius de

által történt. Ezen adományt 1226. évben május 4-én megerősítette III. Honorius pápa ¹⁾).

A fent említett Bernát spalatói érsek után, ki akkor halt meg, midőn II. András ott járt, két évig volt üres az érseki székhely. Erre bizonyos Gönczöl (Guncellus) nemes származású magyar e hivatalra kezdett törekedni, noha nem bírt arra a szükséges képességgel. Utánjárással egyengette magának az utakat, és így 1220. március havában csakugyan megválasztott. A választásnak igen megörült Gönczöl, és a megerősítést elnyerendő azonnal követet küldött a pápához. De mint-hogy becsületvágya nagyobb volt mint tudománya, még útközben betért Vranába, és a templáriusok templomában a vele Magyarországból jött Grupcius nonai püspök által diaconusnak ordináltatta magát ²⁾).

Hazánk történetében időszakot képez az 1222-diki esztendő, mivel egy hétszázados alkotmány, mely milliókat boldogított, gyökereivel azon szabadságleveléig nyúl le, melyet II. András ezen évben az arany bulla nevezet alatt kiadott a nemzetnek. Ezen híres alkotmánylevelét értekezésem érdekében is okúl szolgálni egy kis megállapodásra. Tudjuk, hogy az arany bulla hét egyenlő levélben állíttatott ki, melynek mindegyike más-más helyre küldetett őriztetésül; és pedig rendeltetett, hogy az egyik küldessék a pápának, a másik őriztessék a jánosvitézeknél, a harmadik *p e n e s t e m p l u m*, mint az eredeti szöveg mondja, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalannál, a hatodik a kalocsai káptalannál, a hetedik a nádorispánynál. Különféle magyarázatokra szolgált alkalmúl a kitétel: „*pene templum*.” Voltak, kik a Salamon templomát Jerusalemben értették alatta, mások mint Inchoffer

Cruce-t, kihez az adomány intéztetik, Pontius de Guce-nak (Koller is de Cuce) írja. Ha ezen adomány megelőzte volna a királynak Palaestina-ba való indulását, könnyebben lehetne, hogy Pontius melléknévét lett ezen — de Guce; de így 1217-ben, midőn Pontius ez adományban még nem részesült, semmi értelme nem volna az ilyen melléknévnek, és a „de Cruce“ melléknevet kell mint helyesebbet elfogadnunk (Lásd a jegyzetet az 1239. évhez).

¹⁾ Ez esztendőt adja Theiner, Fejér ellenben (Cod. diplom. Tom. III. 2. 29 lap.) az 1225. évet.

²⁾ Thomas archidiaconus Schwandtnernél III. köt. 576. lap.

és Kolinovich Szent István király buzgalmára és bőkezűségére emlékeztek, ki 1007. esztendőben Rómában Sz. István vértanú tiszteletére tizenkét szerzetes kanonok számára zárdát alapított Jerusálemben, Ravennában és Konstantinápolyban, mindenütt azt tűzvén ki feladatul, hogy a zárandokló magyarokat élelemmel és szállással lássák el. Minthogy tehát káptalan és magyar nemzetbeli kanonokok léteztek Rómában, ezen zárda mindenesetre hiteles hely is volt. E szerint az arany bullából három példány külföldre, némelyek összevetése alapján mind a három Rómábajutott volna ¹⁾. Katona Prayval együtt ingadozik, hogy a hospitale és templum itthon keresendő-e vagy Jerusálemben ²⁾. Azonban Fejér György legalább már hazai földön kiszállván, megjegyzi a „Decretum orig. Andreae II.“ című értekezésben ³⁾, hogy Hospitale alatt hospitale Crucigerorum S. Nicolai de Alba, — a harmadik őrzési hely penes Templum alatt, templum Ecclesiae B. M. V. Albae Regiae értendő, mert régi szokás szerint ott őriztetnek a szerződések és okmányok. De ez csak vélemény alakjában van elő adva, és a bizonyítványok elmaradtak. Nem lehet kétségem a második és harmadik őrzési hely kitételének értelméről; mert ha azon kifejezés alatt: secundum penes Hospitale nem azt értették, hogy az arany bulla egyik párja bármelyik kórházban letétetett, hanem a jánosvitézeknél, úgy azon kifejezés: tertium penes templum szintén nem jelenthet bármiféle templomot, hanem a templáriusok házat. Különben okleveleinkben akárhányszor fordulnak elő ily kitételek: terra templi, meta templi, villa templi, mikor értelmök világosan a templáriusokra vonatkozik. És ha a Párisban és Londonban még mai napig Tempel-nek nevezett történeti hírü épületek alatt senki sem ért, nem is érthet mást, mint a templáriusok ottani egykori fő conventjének házait ⁴⁾, minden erőltetés nélkül állíthatom, hogy az arany bulla kifejezése „penes templum“ épen annyit akar mondani, miszerint ezen szabadságlevél egyik példánya a templáriusok magyarországi fő convent-

¹⁾ Kolinovich: Chronicon Templariorum 102—104. lap.

²⁾ Katona, Histor. crit. V. köt. 393. lap.

³⁾ Index codicis diplom. 15. lap. Fejér.

⁴⁾ Wilcke, Geschichte des Ordens d. Tempelherren I. köt. 19. lap.

jének őrizetére bízott (Lásd alább a templárius conventek sorát). Nehezebben eldönthető, vajjon a Hospitale és Templum alatt a Palaestinában levő lovagrend két székhelyeit kell-e érteni, vagy azokat, melyeket a két lovagrend Magyarországon birt? Nem tartanám nagy óvatosságnak, hogy az arany bulla, mely hét példányban csupán csak azért íratott, hogy biztos helyeken az utóvilág számára fenmaradhasson, Palaestinába küldetett volna a király által, hol a jánosvitézek és templáriusok már rendeltetésöknél fogva mintegy tábori életet viselvén, alkalmas helyről az oklevelek őrizetére alig rendelkezhettek, annál kevésbbé, mert vajmi sokszor csak pusztá életüket menthették meg a saracenok előtt. II. András 1217. évben a jánosvitézeknek bizonyos magyarországi jövedelmeket adományoz, meghálálván az ő jó fogadtatását általok Jerusalemben. Az okmány két hasonló levélben kiadatván, az egyik a jánosvitézek syriai székhelyébe (*domui hospitalis in terra Syrie tradidimus*), a másik a hazánkbeli jánosvitézeknek (*domui hospitalis*) küldetett. Innen látszik, hogy a király különböztetni tudta az esetet ha valamely oklevelet külföldre akart küldeni, attól ha ben őriztetni akarta ¹⁾: viszont hogy azon kifejezés: „*tertium penes templum*“ csakugyan a magyarországi templáriusok conventjét jelenti, bizonyos II. Andrásnak 1219. évi azon adományleveléből is, mely a templáriusok javára Suzke földjéről szól; különben hogy tarthattva volna elégségesnek azon kitétel: „*sacre domui templi facta donatio*“ — a nélkül hogy „*in Ungaria*“ vagy hasonló, közelebbi értelmezést adó szóval élt volna? Jerney több conventet említ, mely a jánosvitézek rendjéhez tartozott ²⁾, úgymint a büi, esztergomi, fehérvári, budaföhlévvízi, tordai conventet, melyek teljes hitelességű helyek voltak, és bizonyos levelek (*testimoniales*) kiadására voltak jogosítva. A templárius lovagrend hazánkban ha nem több, de legalább annyi szabadalmak élvezetében levén mint a jánosvitézek, már állampolitikai állásuknál fogva következtetni volnánk feljogosítva, hogy a templáriusok is

¹⁾ Theiner: *Vetera monumenta Hungariam sacram illustr.* I. köt. 14—15. lap. Fejér: *Cod. diplom.* Tom. III. I. 378. lap.

²⁾ Magyar Történelmi Tár. II. köt. A magyarországi káptalanok és conventek, mint hiteles helyek története.

birtak hiteles conventekkel, gyakorolván a levél-kiadói jogot; de nem szorúlunk combinatiókra, miután okmánytáraink oly bizonyáglevelet tartottak fen, mely alakilag minden igénynek megfelel, és mely szerint Gerard, templárius comthur (praeceptor) Keresztényen Sopron megyében hiteles tanúságot tesz a csornai prépostság emberei és horpácsi lakos Márton közt folyt pörlekedés ügyében történt egyezkedésről. Tehát Keresztényen volt templárius convent¹⁾, és ha ott létezett, nem fellelhetjük ha ilyent Esztergomban is sejdíték, főleg miután templáriusok létezését az utóbbi helyen oklevélileg be lehet bizonyítani. Mindezt azért hozám fel, hogy ama legfőbb valószínűséget az eddig kimutatott érvekből is tüntessem elő, miszerint az arany bulla egy egy példánya a jánosvitézek és templáriusok legtekintélyesebb conventjénél, melyet én Esztergomban²⁾ létezettnek hiszek, letéteményeztetett.

¹⁾ Csudálni lehet, hogy Jerney, kinek ezen oklevelet ismernie kellett (Fejér: Cod. diplom. Tom. III. 2. 96. lap) a káptalanok és conventek történetében sem Keresztényt nem hozza fel, sem általában más helyet, mint olyant, mely templárius conventtel bír. A bűi keresztesek conventjét említvén, úgy vélekedik, hogy az a soproni vagy keresztényi szerzetesek házától függő fiók convent vala. Bú mezővárosban azonban a jánosvitézek levén, látszik, hogy Jerney Keresztényen szintén jános lovagokat, nem templáriusokat keresett. Pray is mondja a jánosvitézekről szólóban (De prioratu Auranae, 4. lap). Conventus dixere praeceptoratus, et qui hos moderabantur Praeceptores. Egyébaránt a Praeceptorokról lásd Münter Statutenbuch 398. lap.

²⁾ Egy 1223 évben kiadott oklevél elég világosan értesít arról, hogy a jánosvitézek fő conventje Esztergomban volt, minthogy onnan maga a rend mestere által állíttatik ki az okmány. A levél eme formulájából: Ego Joannes magister hospitalis domus S. Stephani R. Hung. ceterique fratres ejusdem domus, videlicet Visumtinus Custos, Henricus Decanus, Thomas et ceteri, tam clerici quam laici, — a convent szervezését is ki lehet venni. Egy másik ugyanezen évről szóló oklevél a convent nevezetét nyomatékkel használja: Joannes magister, et totum Capitulum hospitalis S. Stephani regis Hungariae. (Fejér: Cod. diplom. Tom. III. I. 427. 428. lap.) 1229. évben a pannonthalmi szentmártoni apátság és a székesfehérvári káptalan közti egyenetlenségek barátságos úton intéztetnek el Esztergomban a jánosvitézeknél (Actum est hoc in Hospitali Sancti Stephani Regis in Strigonio), és mint tanú aláírva Lőrincz, a jánosvitézek mestere. Újabb bizonyág, hogy Esztergomban volt a fő convent (Magyar Történelmi Emlékek VI.

Ha történelmünk legújabb remekíróit kihallgatjuk, azt találjuk, hogy az arany bulla őriztetésének helyéről Jászay oda nyilatkozik, hogy „a második az ispotály, a harmadik a templomnál ¹⁾,” — Szalay szerint a „második a hospitáléban (a jánosvitézekenél) a harmadik a templom mellett (a templosoknál) ²⁾” — Horváth Mihály szerint a második „a szt. János vitézekenél, a harmadik a kereszturaknál ³⁾,” — tartásék. A két utóbbi forrásból kitűnik ugyan, hogy keresztvitézek értettek az őrzők alatt, de egyikben sem találom kifejezve hogy az őrzés helyei hazánkban lettek volna.

A következő 1223. esztendőben Spalato városa Péter chulmi grófot választotta a közügyek élére, hatalmas és harczos férfit, de ki a papság által eretneksége miatt nem ked-

köt. 267, 268.). Hasonlóan Egyed, pápai küldött 1230-ban a veszprémi káptalan pörében ítéletet hoz apud hospitale S. Regis in Strigonio, praesentibus Laurencio magistro praedicti hospitalis. sat. (M. Tört. Em-lékek VI. 278—281.). Fuxhoffer Praynyomán a fehérvárit tartja az ispotályosok első conventjének, de e nézetben nem osztozom, mivel a rend mestere csak az esztergomi convent kiadványaiban nevezi magát, a fehérvári kiadványok egyszerűen csak a conventus domus nevében szólván. Fejér György eljárása, ki az Authentia et vis probandi diplomatum című munkájában (5. lap) az arany bulla bová történt letételéről azt mondja: tertium penes Templum Albaregalense, — egészen önkényes, mert az Albaregalense szó odaragasztására föl nem lehetett jogosítva, nem is ragasztotta oda az arany bulla szövegéhez, melyet maga is közlött a Codex diplomaticusban.

¹⁾ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai az arany bulláig 549. lap.

²⁾ Szalay László: Magyarország története. I. kötet, 298. lap. Első kiadás.

³⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. Második kiadás. I. köt. 359. lap. A „kereszturak“ nevezetére még különösen meg kell jegyeznem, hogy ez oly általános természetű kifejezés, mely a jánosvitézekre, a marianusokra és templáriusokra egyaránt illik. Horváth Mihály maga is összezavarja e szónak értelmét, mert történelmének 334. lapján elmondja, miként a kereszturaknak Erdélyben egy egész kis tartomány, a Bárczaság, adományoztatott, és hogy a szerzet főnöke Pontius Della Croce Dalmát- és Horvátországban királyi helytartói czímmel ruháztatott fel. Pedig sem azt nem szabad feltenni, hogy a Bárczaság a templáriusoknak adományoztatott, sem azt, hogy Pontius a német lovagok mestere lett volna.

veltetett. Mindazonáltal a nép erővel kísérté őt a templomba és neki a hatalmat átadta. Akonc pápai követ ezt megtudván, az egész várost interdictum alá helyezi, mi végett majdnem egy évig nem tartatott ott isteni tisztelet. Többféle harcokat víván Péter, 1226-ban haza tért Chulmba, Spalato pedig igazgató nélkül maradt. A templáriusok András király fenn előadott intézkedésénél fogva Clissa várát bírták. A nyughatatlan spalatóiak mindenféle rágalmakkal kezdtek ellenük élni, és szüntelen cselt forraltak, csak hogy a jeles viseletű vitézekkel megútáltassák a vár birtokát. Ezek belőle csakugyan kimenvén, bizonyos Domald hivatott és segéltetett a spalatóiak által a vár átvételére, a mit bezzeg csakhamar megsínylettek hosszabb ideig. Domald garázdálkodásait végre megsokalta Spalato, mely chulmi Pétert segélyül kérte föl, hogy Clissát visszafoglalja. De Domald megverte Pétert, és még egy egész esztendeig sanyargatta, sarczolta és igázta a bűnhődő Spalatot ¹⁾).

A királyi bökezűség jeleit eddig is már volt alkalmam kimutatni, az oklevelek fonalán most Sol gróf végrendeletére jutok, melyben ő 1227. évben Bukcha nevű pusztáját oly föltétel alatt hagyományozza a templáriusoknak, hogy neje még élte fogytáig élvezhesse annak jövedelmeit, kinek csak halála után léphessenek a templáriusok tulajdoni joggal a puszta teljes birtokába. Kolinovich (Chron. templar. 105. lap.) nagyon fájlatja, hogy ezen puszta fekvését hazánkban ki nem nyomozhatjuk. Azonban miután Sol gróf ugyanezen végrendeletében az al mádi apátságért is tesz alapítványt, Almád pedig Zala megyéhez tartozott, és miután István zágrábi püspök ez alapítványt megerősíté, Zalának egy része pedig a zágrábi püspökségtől nyerte intézkedéseit egyházi dolgokban, tán nem teszék merész következtetést, ha azt mondom, hogy ezen a templáriusoknak adományozott Bukcsa Zalában feküdt, annál inkább hogy e megyében ma is találunk Bucsa nevű falut. Egy másik magán adomány emlékéért IX. Gergely pápa levele tartá

¹⁾ Thomas archidiaconus spatat. Schwandtnernél III. köt 580—583. lap, kiből azonban az események chronologiai rendje föl nem lévén ismerhető, Katonát követem Farlati útmutatása szerint.

fen, melylyel ő 1230-ban Gyula bán, és neje Ilona adományát megerősíti. Az utóbbi Necha földének részét ruházá át a templáriusokra; a bán adományát képezék szigetek, földek, birtokok, emberek, erdők, — a fekvés kijelölése nélkül (Történelmi Emlékek VI. köt. 277. lap). A lovagrendről ezen megemlékezés tanuságul szolgálhat, hogy becsületök a közvéleményben is jó lábon állt¹⁾. Már a következő 1228. év ismét egy királyi adománylevelet szolgáltat, melylyel II. András Kóny (villam Kon) győrmegyei helység birtokát a templárius vitézekre adománykép ruházza (sancte domui militiae templi liberaliter contulimus). Az adománylevelet, melynek eredetije a győri káptalani levéltárban létezik, Bulcs győri prépost, mint királyi kancellár adta ki²⁾. A statútio Téthi Donat (nem Dömötör, mint Fejérnél) gróf által történt.

Ez időtájban már nagyon szaporodhattak a templáriusok birtokai, mert a földek iránti pörlekedésekkel sűrűbben találkozunk. Egy fenmaradt levéltöredék szerint Brebiri Gergely spalatói gróf, és Gönczöl spalatói érsek 1227. évben békeltetökként szerepeltek a vranai templáriusok és Forminus közt bizonyos meg nem nevezett egyház földjei iránt³⁾. Így 1229. évben vita támadván a vranai templáriusok és Róbert a szent Benedek rendi sz. Kozma és Dömjén zárdájának apátja közt némely Rogovához tartozó földek iránt, september havában ismét a magyar érsek színe előtt egyezés jött létre egyrésztől Ranardus Argentarus templomos mester közt, más részről a sz. Kozma és Dömjén zárdáját képviselő Brebir István trawi gróf közt. Azonban a választott bírák (arbitri) Rogovára menvén, oda a templáriusok a kitűzött határnapon meg nem jelentek, sem az idézés folytán okát nem adták ki maradásuknak. Ezen nyakasság, melylyel alább hasonló körülmények közt ismét fogunk találkozni, a templáriusok pörvesztését vonta maga után, minthogy az ellenfél Róbert apát

¹⁾ Katona V. köt. 514. lap. Fejér György, Cod. diplom. Tom. III. Vol. 2. 105—107. lap.

²⁾ Töredék Fejérnél Tom. VII. Vol. 4. 77. lap. A teljes szöveg: Magyar Történelmi Emlékek (Okmánytár VI. köt. 250—251. lap), hol a határok is leiratnak.

³⁾ Katona V. köt. 496. lap. Fejér Tom. III. Vol. 2. 104. lap.

három király, úgymint István, Béla és András diplomáit előmutatta, az önkényt elmaradt templáriusok részéről ezeknek senki ellen nem mondott, és azért oly ítélet hozatott, hogy a templomos mester Ranardus Argentarus, és szerzet tagjai, kik sem Vranába nem jöttek, sem mentségi vagy felvilágosító levelet a bíráknak nem küldtek, ezen nagy hanyagságuk miatt minden jogaiktól megfosztassanak, melyeket a fenebbi földekre bírni gondoltak, azon rogovai birtok pedig minden hozzátartozókkal együtt a Kozma és Dömjén zárda benzés szerzeteseinek örök tulajdonúl oda ítéltesse. Erről a spalatói érsek december havában hiteles alakú levelet adott ki, Róbert apát pedig ígérte, hogy Gönczöl érseket kármentesítendi, hogyha a templáriusok ezen ítélet felfüggesztését kérve, ő Rómába vagy a királyi udvarhoz hivattatnék ¹⁾).

Ezen oklevélből nem csak egy templárius mesterről, és némely ezen lovagrendet illető birtokokról nyerünk tudomást, de azt is tanuljuk, hogy a templáriusok fő conventjének, és a rend mesterének székhelye nem volt Vrana, mint sokan hajlandók hinni, különben nem mondathatnék, hogy hiába várták oda Ranardus Argentarust, és a szerzet tagjait.

Valamennyi vetekedésnél fekvő birtokra vonatkozólag nagyobb volt az, mely a templáriusok közt, és Kálmán II. András fia, ruthén király és slavonai herceg közt folyt. II. András, ki 1211. évben a német lovagrend vitézeinek az egész Bárczaságot oda ajándékozta, ezeknek háládatlanságát feltűnő módon tapasztalhatta. Az erdélyi püspök egyházi hatóságának gyakorlatát semmikép nem akarván tűrni, a pápához folyamodtak, hogy ez elmellőzvé a püspökök befolyását, őket egyenesen saját hatósága alá fogadja. Ezt megnyervén, a lovagok egy lépéssel tovább mentek, és hivatkozva ez oklevélre, a királyi fensőség gyengítésére törekedtek, és mindenkép úgy viselték magokat, mintha a pápán kívül magok felett senkit sem ismernének el urukúl. Rövid idő múlva a pápa csakugyan nyiltan ki is jelenté, hogy a német lovagrend vitézeinek

¹⁾ Katona V. köt. 554 – 556. Kevésbbé helyes az oklevéltöredék Fejéről, Cod. diplom. III. köt. 2. füzet 199. lap. A szeptemberi egyezés levele a templárius mester pecsétjével is el volt látva.

földjeit is bíraskodása és tulajdonába fogadja, de egyébként is a lovagokat ellentállásra buzdítá, kik ezért neki bátorodva fegyveresen is védték magokat a királyi felsőség követelései ellen. II. András ezúttal erőlyesen viselte magát, és a német vitézeket erőhatalommal űzte ki az országból, nem is fogadta őket többé vissza, nem hajtván a pápa sem fenyegetéseire sem kérelmeire, hanem a Bárczaságot a szászok földjébe kebelezté, kiknek ezúttal szabadalmait is megújítá¹⁾.

II. András nem annyira bőkezűségének mint pazarlásának következményeit nem volt ki türelmetlenebbül viselte, mint Kálmán herczeg, ki is azért a tett adományokat megnyirbálni, sőt a templáriusok jószágait visszafoglalni törekedett²⁾. De a templáriusokat nem lehetvén oly bűnről vádolni, mint a német lovagrendet, szándokával nem tudott boldogulni. Már 1227. évben IX. Gergely pápa meghagyja Bertalan pécsi püspöknek és a többi ottani főpapságnak, hogy miután Magyarország és Slavónia templárius mestere és a templomos vitézek panaszt emelnek jószágaik, házaik és vagyonuk Kálmán király általi fosztogatása ellen, és miután pápai intő- és a kalocsai érsekhez később küldött végrehajtási leveleket ki- eszközölttek, melyeknél fogva a két fél közt a pápa által is megerősített barátságos egyezkedés jött létre, melyet ő szigorúan megtartani ígért, de meg nem tartott, — Kálmán királyt egyházi átok fenyegetésével is kényszerítsék ígérétének teljesítésére. A pápa minden felebbezést már előre megtagadott, sőt megsemmisíté saját, régebben adott engedélyét is, hogy Kálmánt a szentszék parancsa nélkül senki se merészelje egyházi átokkal sújtani. Ezen egyezségnek megfelelni Kálmán nem igen volt hajlandó, és a templáriusok lefoglalt javait nem

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. Másod. kiadás. I. köt. 363, 364. lap. Schmitth: Episcop. Agrien. azt írja róluk (126. lap): Equites Teutonicos, imperium Hungarorum detrectantes, Andreas rex e memorata provincia (Boza) armis ejecit. — A Családi Lapok (Új folyam I. köt. 167. lap) azon sikertelen, mert történeti adat által nem támogatott fáradságot veszik magoknak, hogy a német lovagrend fe- nebbi viseletét mentegessék és szépítsék.

²⁾ A jánosvitézek elidegenített javainak visszaszerzéséről III Honoriusnak már 1217-ben kellett intézkednie (M. Történelmi Emlé- kek VI. köt. 146. lap).

csak vissza nem szolgáltatatta, hanem a mestert és lovagrendet komolyan fenyegette is. Az apátok és prépostok látván, hogy mire sem mehetnek a királylyal, ezen pör eldöntését a szentszék ítélete alá bocsátották, ki azonban egy létrejött egyezség ily módóni kérdésbe hozatalát gáncsolván, ismételt rendeletet adott, hogy Kálmánt komolyan intsék, miszerint a templáriusoknak eleget tegyen, mit ha tenni vonakodnék, minden hely a hová menend, egyházi átok alá tétessék, és addig maradjon alatta, míg Kálmán ott időzik ¹⁾).

Engedni volt kénytelen Kálmán. Már 1230. évben egy előtte hosszabb ideig folyt pört, melyben István zágrábi püspök és a zágrábi káptalan Rassecha falura való igényeiket, a templomos vitézek és mesterök ellen érvényesíteni akarta, Ugrin kalocsai érsek eldöntésére bízta, a ki is következő egyezkedést hozott létre: a templárius mester és rendtársai (fratres) örökre átengedik a Dráván túl Slavónia felé fekvő mindazon földjüket, mely a zágrábi püspök Vaszka ²⁾ nevű jószágával határos, és egykor Benedek ³⁾ bán által lelki üdvösségére a lovagrendnek ajándékoztatott. A zágrábi püspök és káptalan viszont a maga és utódjaik nevében minden bár mi néven nevezhető jogáról Rassecha birtokra, sőt még egyházi hatóságának ottani gyakorlásáról is (tam canonico quam civili privilegio fori) lemond, e birtokot örök időkre a templáriusoknak átengedvén. Az egyezkedő felek kötelezék magokat, hogy a szerződés megszegője 100 márka ezüstöt fizessen, és kölcsönösen azt fogadták, hogy az imígy nyert Rassecha, és Dráván túli földekben az egyik fél a másikat minden zavargók és megtámadók ellen védelmezendi ⁴⁾).

¹⁾ Fejér: Cod. diplom. III. köt. 2. füz. 112—115. lap.

²⁾ Vaszka nevű falut Verőcze megyében találunk ma is.

³⁾ 1230. előtt két bánt találunk Horvátországban, kikre az adományozó neve illenék: 1208-ban Bánk, és 1217-ben Petrus Banko. (Lehoczky).

⁴⁾ Kátona V. köt. 570—574. lap. Fejér: Cod. diplom. III. köt. 2. füz. 218—220. lap. Az oklevélben előforduló azon kifejezés: — magistrum et fratres domus militiae templi, per Regnum Hungariae et Slavoniae, — főleg midőn csak horvátországi birtok forog kérdésben, ismét támasztja, hogy Slavónián kívül, t. i. Magyarországon is voltak templáriusok. — Az érintett slavoniai Dráván túli templárius birtokok.

A sűrlődés azonban voltaképen csak a következő esztendőben látszott végére érni, a midőn Kálmán a templáriusoknak jószágait csakugyan visszaadta, és kiváltságait tetemesen növelte. Az erről szóló oklevélben Kálmán király és herczeg a Slavóniában, Horvátországban és Dalmatiában levő templáriusokat úgy szintén minden ingó és ingatlan vagyónukat pártfogása alá veszi, és azok védelmét minden megtámadó ellen igéri. Kijelenti, hogy slavóniai herczegségében senki, legyen az herczeg, bán, gróf, bailli, vagy akárki más a templomos vitézekről és azok embereitől bár mi néven nevezhető adót be ne szedhessen. Egyúttal megerősíti mindazon kiváltságokat, melyekben az ő elődjai, Magyarország királyai és Slavónia herczegei, a templáriusokat részesíték. És mint-hogy a templárius mester és lovagjai a pápa oly levelével jelentek meg előtte, melyben parancsoltatik neki, hogy a nevezett lovagrendtől általa elfoglalt jószágokat visszaadja, az általa vagy jobbágysai által a templáriusokon elkövetett kárt megtérítse, a jogsérelmekért elégtételt szolgáltatasson, ő a békét nagyobbra becsülván a pörlekedésnél, és a szent szék iránti engedelmességét tanusítani akarván, a templáriusoknak mindenöket viszaadja, adómentességeköt biztosítja, sőt azon esetre, ha netán ebbeli nézeteit változtatná, és a templáriusok jogainak megsértésére tenne kísérletet, az időszerinti pécsi püspököt felhatalmazza, hogy a lovagrend, vagy bármelyik templárius felszólítására azonnal töle az okozott károk megtérítését követelje, ha pedig Kálmán vagy utódjai ezt tenni vonakodnának, az időszerinti pécsi püspök egyházi büntetésekkel is szoríthassa ezen királyi szabadalom megtartására. Magok részéről a templáriusok azt fogadták, hogy a szenvedett károkért térítést, a jogsérelmekért elégtételt nem kívánnak, és az ily nemű igényekről utódjaik nevében is lemondanak, ha csak Kálmán a lovagrendet, és az azok birtokain levő embereket ezentúl nem bántja, nem is engedi, hogy jobbágysai által bántassanak. Ezen egyezkedést IX. Gergely

melyeket a zágrábi püspök megvett, egyházának szorultsága miatt a pécsi püspöknek adattak el, kitől megint Rembald jánosvitézek mesere nyert (Kercselich I. köt. 86. lap).

pápa még ugyanazon 1231. évi július 8-án megerősítette, és a levelet czimezé : *dilectis filiis fratribus militiae Templi de Ungaria*, a miből látjuk, hogy noha slavóniai birtokok forognak kérdésben, még is általánosan Magyarország templárius vitézeiről szól, a mi nem történhetett volna, ha ezen lovagrend csak Slavóniában, nem pedig egyszersmind a tulajdonképeni Magyarországon is székelte volna. A Kálmán transumált levelében előforduló azon kifejezés : *magister et fratres domus militiae templi per Ungariam et Slavoniam constitutae*, a dolog állásáról szintén nem enged kétséget ¹⁾.

Feltűnő dolognak kell tartani, hogy Kálmán csak Bertalan pécsi püspök és azok utódjai bíróságának veti magát alá, holott a pápának a fenebbi ügyben kiadott rendeletében Ugrin kalocsai érsek, és István zágrábi püspök is voltak végrehajtókül kinevezve. Ennek magyarázatját azon közelebbi viszonyban lehet tán találni, melyben a pécsi püspök a pörös ügyhez állt. A vita t. i. nagyrészt *Licenissa* (vagy *Lisnicza*?) pozsegamegyei falu körül forgott, mely mikéntakkor egész Pozsega megye, a pécsi püspökség hatóságának alá volt vetve. Talán várták a pécsi püspöktől azt is, hogy a pörlekedés újolagos kitörése esetében hathatós eszközökről fog rendelkezhetni annak kiegyenlítésére, ha t. i. *Licenissa* és *Nessicha* (most *Nassitza*) falvak tizedeit a templáriusokra ruházza át, miként ezen átruházás később (1239-ben) csakugyan meg is történt.

Kálmán vagy komolyan soha sem forgatta eszében, hogy ezen ünnepélyes fogadást megtartsa, vagy nem tudott a csábitásnak ellenállani, hogy onnan ne szaporítsa jövedelmeit, hol az ő nézete szerint a birtok különben is mérték felett össze volt halmozva. II. András időközben meghalván, Kálmán azzal állt elő, hogy nem saját hanem trónra jutott testvére IV. Béla király tekintélyénél fogva tartja vissza a pörös földeket, minthogy ezek a király által ruháztattak volna reá. Maga IV. Béla, ki 1235. november közepén trónra lépett, a kir. kincstár sorvadásán segitendő, a keresztes vitézek meg-

¹⁾ Theiner : *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I. köt. 97—99. lap. Katona V. köt. 574—582. Fejér, *Cod. dipl.* III. köt. 2. füzet 231—236. lap. és ugyanott 250. lap. Koller, *Historia episcopat. Quinqueecclesiensis* II. köt. 64—70. lap.

szorításában nagy részt vehetett, mert Gergely pápa már 1236. évi január 16-án (XVII. kalendas februarii) szükségét látta annak, miszerint a váczí, nyitrai, és bosniai püspökökhez azta meghagyást intézze, hogy Bélát komolyan intsék mind azon javak visszaadására, melyek Imre és András királyok adományainak daczára a templomosoktól, jánosvitézektől és más egyházi rendektől elvételtek ¹⁾. Ily és hasonló húzavonával Kálmán az ismételt intéseket megvetvén, és a pápai megbizottak törekvéseit kijátszván, IX Gergely pápa 1236. évi július 30-án ²⁾ meghagyta Bertalan pécsi püspöknek, a pécsi prépostnak és a cistercita rendü cikadori apátnak, hogy minden helyet hová Kálmán jövend, interdictum alá vessen, a míg ez a templáriusoktól elvett javakat vissza nem szolgáltatja azoknak, a tett kárt meg nem téríti, a jogsérelmekért elégtételt nem ad, hogy továbbá a templomos javak visszatartóit és elfoglalóit, valamint a király tanácsosait, kiknek befolyásával azok letartóztatnak, a tökéletes kiegyenlítésig kiátkoztassák ³⁾.

Nincs nyoma annak, vajjon Bertalan püspök, és pályatársai a pápai rendeletet egész szigorával foganatosíták-e, hanem annyi minden esetre már látszott, hogy Kálmán a béke helyreállítását már őszintén óhajtá, és Bertalan is minden igyekezetét arra fordítá, hogy azt létrehozassa. Így valahára 1239. év május havában a Pozsegában fekvő Licenissa fél birtokáért, és Dobícha ⁴⁾ megyei birtok Maladinért a Kálmán ki-

¹⁾ Katona : Hist. crit. V. köt. 768. lap. Fejér, Cod. diplom. IV. köt. 1. füz. 33. lap.

²⁾ A mit Kolinovich ír (Chronicon templariorum 113. lap) Sarto. rius nyomán, hogy Kálmán 1235. évben intetett volna a cikadori apát által a templomosok és jánosvitézek javainak visszaadására, és az albigeniak üldözésére, annak másutt nem tudom nyomát találni.

³⁾ Fejér : Cod. dipl. VII. köt. I. füzet 256—259. lap. Az index ezen okmányból ily felírást kivon : „Ordo Templariorum in Croatia,” pedig a pápai rendelet szövege világosan említi : Magister et fratres militiae Templi in Un g a r i a et Slavonia. — Nehán y szó különbségével a pápai rendelet Kollernél is olvasható : Histor. episcop. Quinqueecclesiens. Tom. II. 96—99. lap. és Theiner : Vetera monumenta I. köt. 146. lap.

⁴⁾ Utóbb egész Dobica megye jött a templáriusok birtokába,

rály és a templáriusok közt régóta folyó pör ily módon fejeztetett be, hogy Kálmán király Bertalan püspöknek két, t. i. Valkó és Baranya megyéből a nyestek tizedeit, miket a püspökség Kálmán királytól nyert ¹⁾, átengedje, ezért viszont Bertalan Licenssa és Nessicha falvak tizedeit örök időre átengedi a templáriusoknak, de oly föltétellel, hogy ha ezen földeken arany vagy ezüst bányák találatnának, a templáriusok részéről ezen arany és ezüst termelés után tizedek fizettessenek Bertalannak, és az ő utódjainak a püspökségben ²⁾.

Bertalan püspöknek ezen szerződésről és békekötésről kiadott levele szintén él azon kitéttel: *magister domus Templi in Hungaria et Sclavonia*, mely nekünk egyik bizonyoságul szolgál, hogy Magyarországon is voltak otthonosak a templáriusok.

Ezen pörlekedéssel többé dolgom nem levén, az előbbi évek történetéből még fel kell hoznom, hogy 1235-ben Bertalan pécsi püspök Jolantát, II. András király leányát, fényes kísérettel, melyben Dénes gróf a fejedelmi leány rokona is volt, mint királyi mátkát Arragoniába vezérelte. Oda megérkezvén, Barcellonában szeptember 8-án tartotta menyegzőjét Jakab arragoniai királylyal, a mely szent frígyre vonatkozik IX. Gergely pápának egy nem rég ezelőtt, t. i. auguszt. 9-én kelt rendelete; bizonyos esztendőnkint beszédendő harminczadok iránt. II. András 12000 márka ezüstöt szabott ki leányának hozományúl, és az arragoniai királynak néhány harminczadi jövedelmeket oly módon utalványozott, hogy azon jövedelmet addig húzhassa, míg ezen 12000 márka nem lesz födezve.

miután ők Segnia várost és Guechke kerületet adták cserébe e megyéért, miként Béla herceg, nem különben Béla, ifjabb István és László magyar királyok leveleiből láthatni. (Lásd Kovacsich: *Supplem. ad Vestigia Comitiorum I. Rész* 430, 431. lap, és jegyzetemet az 1219. évhez).

¹⁾ Ebből látszik, hogy Kálmán király Magyarország részének is volt ura.

²⁾ Katona: *Hist. crit.* V. köt. 875—876. lap. — Koller: *Historia episcop. Quinqueecl.* Tom. II. 29—32. lap, és ugyanott 112, 113. lap. Koller, *Prolegomena in historiam episcopat.* [Quinqueecl. Tab. III. fig. 1. — Fejér, *Codex diplomaticus* Tom. IV, Volumen I. 172. lap,

A két király kérelmére, a pápa meghagyta a pécsi püspöknek, úgy szintén a templáriusok és jánosvitézek mestereinek Magyarországon ¹⁾, miszerint ezen jövedelmeket az arragoniai király számára szorgalmasan beszedjék, és megőrizték ²⁾.

Ugyanazon évben II. András a Bécsig győzelmesen viselt háborúból visszatérvén, és Frigyes herceget arra kényszerítvén, hogy a békét pénzen vásárolja meg magának, megerősíti a Rembald de Caron templárius mester által neki előterjesztett régibb, szintén András által Konon templomos mester és a többi templáriusok javára kiadott azon királyi rendeletet, melylyel a templáriusoknak megengedi, hogy a magyar birodalomban minden adakozásokat, legyen az földbirtok, puszta, ház vagy bármi más jószág, szabad emberektől elfogadhatnak, és háboríthatlan bírhatnak. A megerősítő levél András halála évében kelt, azon királyi adomány mely Konon mesternek szól, és a megerősítvénybe átíratott, kiadásának idejére nézve bennünket kétségben hagy, és róla csak annyit tudunk, hogy miután szintén András adá ki, csak 1229. és 1235. közt kelhetett.

A templárius mestert Fejér ³⁾ „de Karop“-nak nevezi, Katona történetében „R. de Karop“-nak íratik ⁴⁾, kinek neve hogy a lipitói Chorupne helység nevében fenmaradott, nem habozom állítani ⁵⁾. Kétségtelen dolog tehát, hogy ez ugyanegy személy azon „Rembaldus de Carumb“-bal, kiről, mint alább fog említettetni, egy 1239-ki oklevél is szól. Cyprus szí-

¹⁾ A levél szól Magistris Militiae Templi et Hospitalis Jerosolymitani in Hungaria. Magyarország alatt tehát lehet Horvátországot, Slavóniát és Dalmatiát érteni, de megfordítva nem; ennél fogva, ha ezen fenebbi címzés „in Hungaria“ használtatik, képtelenség volna hinni, miszerint alatta valaki csak Horvátországot érthesse, Magyarhont pedig nem. — Theiner szerint I. köt. 133. lap a pápai levél július 28-án kelt.

²⁾ Koller, Histor. episcopat. Quinqueeccles. II. köt. 96—99. lap és ugyanott 27—28. lap.

³⁾ Fejér: Cod. dipl. Tom. III. Vol. 2. 420. lap. Virág: M. századok I. köt. 425. lap.

⁴⁾ Katona: Histor. crit. Tom. V. 718—720. lap.

⁵⁾ Kachelmann, Geschichte der ungrischen Bergstädte, II. füzet 96. lap.

getnek utolsó mesterét szintén Rimbaud de Caron-nak hívták ¹⁾, a cyprusi mesterek azonban 1291. év után a templomos lovagrend nagy mestereinek tekintettek. Ezen templárius Rembaldot nem szabad összetéveszteni a jánosvitézek szintén Rembald (Rambald, Rombald) nevű magyarországi mesterével, kit okleveleink 1232 ²⁾, 1233 ³⁾, 1234 ⁴⁾, 1237 ⁵⁾, 1238 ⁶⁾, 1247 ⁷⁾, 1250 ⁸⁾, 1252 ⁹⁾, 1254 ¹⁰⁾, 1259 ¹¹⁾, években említik, a hol ő majd magisternek, majd praeceptor domus, mag-nus praeceptor, major praeceptor, vagy prior provincialisnak neveztetik. Hatásköre különösen 1250-ben messze terjedett, minthogy akkor Olaszhon, Magyarország és Slavónia fölött hivataloskodott. Sőt a pápának egy ugyanazon évről szóló le-velében, melylyel IV. Bélának négy évvel azelőtt (1247.) tett adományait megerősíti, ezen Rembald a tengeren inneni ré-szeknek joannita mesterének czímeztetik ¹²⁾. Még ugyanazon 1259-ki évben Arnold joannita mestert találunk, kiről Béla

¹⁾ Willeke : Geschichte des Ordens der Tempelherren, II. köt. 14. lap.

²⁾ Theiner : Vetera monumenta, Tom. I. 104. lap. Fejér: Cod. dipl. Tom. III. Vol. 2. 301. lap.

³⁾ Katona : Histor. critica R. Hung. V. köt. 643. lap.

⁴⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. VII. Vol. I. 247—249. lap. Magyar. Történelmi Emlékek. VI. kötet, Okmánytár 330. lap,

⁵⁾ Theiner : Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia I. köt. 154. lap.

⁶⁾ Katona : Histor. crit. V. kötet 830. lap. Ez évről bírnok okle-velet, melyből kitűnik, hogy ezen Rembald melléke neve volt : d e V o c z o n (Fuxhoffer, második kiadás II. köt. 150. lap).

⁷⁾ Pray : Dissertatio in Annales Hunnorum, Avar. et Hung 134 lap. Fejér : Cod. diplom. IV. köt. 1. füzet 44^a. lap. Theiner ugyanott 208—211. lap.

⁸⁾ Fejér : Codex dipl. Tom. IV. Vol. 2. 62. lap.

⁹⁾ Fejér : Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 126. lap. Theiner idézett munkájában 212. lap. Katona idézett munkájában VI. köt. 164. lap.

¹⁰⁾ Koller : Histor. episcop. Quinqueecclesiarum II. köt. 168. lap. Béla király leveléből kiviláglik, hogy a major praeceptor annyit je-lent, mint magister.

¹¹⁾ Koller ugyanott II. köt. 33. lap.

¹²⁾ Fejér : Codex diplomaticus IV. köt. 2 füzet. Katona VI. köt. 136. lap.

király egy october 2-án kelt levele világosan mondja, hogy ő közvetlenül lett Rembald utódja ¹⁾. Ezentúl 1262-ben Ferrustan ²⁾, 1272-ben Pontius mestert ³⁾ találjuk utódjául a jánosvitézeknél.

Talán itt van helye azt is említeni, hogy Opoi gróf, ki 1236-ban slavóniai bán volt, és kinek az Opoi hegyek közt, közel Raszinához most romban heverő vár építését tulajdonítják, ezen várat lelki üdvéért a templáriusoknak ajándékozta ⁴⁾.

Eddig mindig csak azt láttuk, hogy a pápák a templáriusoknak úgyszólván feltétlen pártfogói, támaszai és érdekeinek gyarapítói valának, de hatalmuk növekedése már rég bátorította, hogy magának a szentszékeknek igényei ellenében a magok szabadalmaira, kiváltságaira hivatkozzanak. Ennek első nyomát 1233. évben találjuk, a midőn is a templáriusok vonakodtak a pápának adót fizetni, és az országban sokszor megforduló pápai követek beszállásolásainak költségeit viselni, mint-hogy ezek kevéssel be nem érték, és a zárdáknak ez által terhekre lettek. Ennek következtében IX. Gergely pápa május 31-én (II. kalendas junii) Jakab prenesztei püspöknek, és magyarországi követjének meghagyja, hogy a templáristákat, jánosvitézeket, és mindazon szerzeteseket, kik a követ személyében magát a pápát sérték meg ezen adó és költség megtagadásával, nem tekintve azoknak kiváltságait, az intés sikeretlensége esetében egyházi censurával is kényszerítse a kívánt alamizsnák kiszolgáltatására; úgy, miként azok fizetésétől sem a püspökök sem a prépostok, és kiváltságos apátok nem vonakodtak. A királynak pedig kijelenté szíve fájdalmát, hogy midőn püspökök, prépostok és kiváltságos apátok neki mindent adnak és fizetnek, a nevezett kereszturak ezt nem akarják tenni, úgy viselvén magokat, mintha sem neki, sem az apostoli székeknek semmivel sem tartoznának, a melytől pedig kiváltságait nyerték ⁵⁾.

¹⁾ Katona : Histor. crit. VI.VII köt. 282. lap.

²⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 3. pag 98. és Tom. VI. Vol. 2 pag. 330. hol az ő czíme : magister hospitalis Generalis Cruciferorum.

³⁾ Fejér : Cod. diplom. Tom V. Vol. I. 212. lap.

⁴⁾ Kercselich : Histor. episcop. Zagrabien. I. köt. 84. lap.

⁵⁾ Theiner : Vetera monumenta etc. I. köt. 114. lap. Katona :

Béla és Kálmán törekvései, hogy az országos pénztár súlyedt állapotjának valahogyan segítségére lehessenek, sokáig nem koronáztattak sikerrel, és II. András tékozlásának következményei egyhamar nem tétethettek jóvá. Béla 1238-ban ugyan dicsekedve írta a pápának, hogy ő bővelkedik, de már a következő évben engedélyt kért a szentszéktől, hogy országos jövedelmeit bérbe adhassa ki ¹.) Szorúltságának daczára IV. Béla az utóbbi évben egy magán adomány tárgyában felettébb kedvezett a templáriusoknak. Szathmár fia Miklós t. i. érezvén, hogy magtalan fogna e földről elköltözködni, még II. Andrásnál esedezett, hogy vétel útján Sopron megyében szerzett némely falvakat, nevezetesen Behu, Domona, Louch, Salaysa, úgy szintén néhány házait, minden hozzá tartozandóval együtt a templáriusoknak hagyományozhassa halála után. A királyi engedély következtében Miklós rokonai sem ellenezvén azt, úgy rendelkezett, hogy halála után a fennemlített birtokok a templáriusokra szálljanak. De Miklós rokonai, az ő és II. András halála után Rembald de Carumb templomos mester ellen pört indítottak, állítván hogy a Miklós általa templáriusokra ruházott birtokok általa nem vétel útján szereztettek, hanem örökösödési joggal tartattak; ennél fogva az általános törvényes szokásra (approbata regni consuetudo) hivatkozván, kijelenték, hogy ezen birtokok, minthogy örökösödési joguak (hereditaria), pénzzel beválthatók, és ezeket pénzen beváltani akarják is. A templárius mester tagadta, hogy ezen jószágok beválthatók volnának, miután Miklós ezeket maga szerezte, és jogosan hagyományozta. Az ügy eldöntésére Miklós rokonai: Oslu gróf, Miklós győri gróf, Péter, György és Herbord, a győri egyházba idéztettek, hogy esküvel erősítsék azon állításukat, mely szerint a végrendelkező Miklós birtokai, általa nem pénzen szereztettek, hanem örökösödés útján szállottak reá. De Csepán, a király által Bársonyosból (Chepan de villa Barsunus) Győrbe küldött pristaldus, a kitzüött napon a perlekedő nemeseket nem találta hajlandóknak az eskü le-

Historia critica V. köt. 667. lap. Fejér: Cod. diplom. III. köt. 2. füzet 338. lap. Virág: Magyar századok I. köt. 415. lap.

¹) Virág: Magyar századok I. köt. 442. lap.

tételére, és így a kérdéses birtokok Miklós szerzeményeül ismertettek el. Befejeztetvén ezen ügy, István, Miklós veje, azon követeléssel állt elő, hogy a templárius mester az ország köz szokása szerint, valamennyi már említett pörös birtoknak negyed részét engedje át (*quartam partem juxta regni nostri consuetudinem*). Ezen utóbbi követelést a király az ország zászlósai ítéletére bocsátotta (*causam Baronibus nostris exposuimus*), kik is azt határozták, hogy miután Miklós birtokait vétel által szerezte, nem pedig atyja után örökölte, Miklós pedig az ő leányának semmit sem hagyományozott, az utóbbi ezért jog szerint nem is követelhet valami részt. A mely ítélet a király által megerősítettvén, Rembald templárius mester Chák soproni főispány által ama birtokokba be is vezettetett ¹⁾ (1239.).

A magok részéről a templáriusok nem sokára alkalmat nyertek a végzetteljes sors egy óriási kegyetlensége által annak kitüntetésére, hogy méltók azon hírre, mely bátorságuk dicséretével a világot megtölté, és hogy azon hazáért, melynek vitézeiv szegődtek, halni is készek. Midőn 1240. karácson táján híre érkezett, hogy Kiew, Éjszakeurópa legfényesebb városa, a tatárok által feldúlott volna, és hogy Ázsia ezen vad faja, sáska-sergek mennyiségében Magyarország felé tör, Béla hírnökei által az országot bejáratta és a véres kard körülhordozása mellett minden fegyverre képes embert harciba szólított. A vitéz ösök elfajult utódjai azonban nemcsak ezen felhívást nem követték, hanem vizsály és gyanu elhintésével a zavart annyira növelték, hogy azon kevés hazafi, ki a borzasztó valóság egész nagyságának felfogására képes volt, a csatavesztésről már előre meg volt győződve. Az örvény szélén tántorgókat rémséges gyorsasággal utólérte a boszuló sors. Alig egy pár nap azután, hogy Batukhán tatár seregével a vereczkei szoroson keresztül hazánk földjére nyomult, a mi 1241. március 12-kén a nádori sereg lekonzolásával történt, előcsapatai már fél napi távolságban Budától portyáztak. Márczius 17-kén a vad csordák Pest falai alatt gyűjtogattak és

¹⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. I. 146. lap. Béla ezen levelét megerősítette V. István 1272. évi ápril 10-én.

és mészároltak, a mit Ugolin kalocsai érsek egy kirohanással akadályozni akarván, alig negyed magával tudott menekülni. Egy ország, egy nemzet sorsát eldöntő ezen napokon megtörtént azon ballépés is, hogy a 40000 kúnnal Magyarországon új hazát kereső Kuthen kún király ellen folyvást árulást és feszítzmeget kiáltó zendülők iránt erélyesen föl nem lépett, és hogy türték, miszerint az álbarát Frigyes osztrák herczeg felhasználván az alkalmat Bélára halálos ütést mérni, a zendülők élén Kuthen lakására törjön és őt híveivel együtt gyalázatos módon lekonzoltassa. Ennek következése volt, hogy a Béla segítségére készülő kúnok a magyarokon véresen bosszulták meg magokat, a magyar segédhadak alakulását vagy egymáshozói csatlakozását gátolták, sőt a tatárok szövetségeseivé válván, azokkal versenyt pusztítottak.

A szerencsétlen király nem remélhette, hogy azon 6000 embernél, mely körülötte volt Pesten, több gyülekezzék, a haza ellenségeinek kiűzésére. Így tehát összes seregével a Sajó felé indult, hogy ott Batu khánnal megvívjon. De itt is a tábor fonák felállítása nem keveset segítette elő a bekövetkezendő bukás nagyszerűségét. Csak három férfi volt, kinekalakjain a szem némi előégettséggel nyugszik: Kálmán herczeg a király testvére, Ugolin kalocsai érsek, és a templárius mester, mely hivatalban úgy hiszem még akkor is a már nevezett Rembald de Karumb állt ¹⁾. A két tábort csak a Sajó vize választá el, a midőn egy orosz szökevény Batu táborából azon hírrel jöve a királyhoz, hogy a tatárok éjféلكor

¹⁾ Majdnem egyedüli forrásunk e tárgyban: Thomas archidiaconus spatatensis (Schwandtnernél III. köt. 604. lap, ívrétű kiadás) a templomost így nevezi: quidam magister militiae templi; azért Szalay és Horváth Mihály nem templárius mesterről, hanem csak a templomvitéznek egy főnökéről szólnak (Szalay: Magyarország története II. köt. 42. 43. lap. Horváth: Magyarország történelme. Másod. kiadás I. kötet 399. lap). Fessler azt írja, hogy „der Heermeister der Tempelritter“ elesett „mit seinen sämtlichen Tempelrittern.“ II. köt. 523. lap. Rogerius (De destructione Hungariae per Tartaros facta) nem említi a templáriusok részvétét a sajói csatában. Kolinovich (Chronicon templariorum 115. lap) megszorító melléknév nélkül az érdemes három hős egyikét templárius mesternek nevezi. A körülmények arra mutatnak, hogy a templáriusokat csekélyebb férfi nem vezethette a csatába, mint maga a mester.

a hídon át akarnának jöni a magyar tábornak egész erővel megtámadandók. A híd körül csakugyan élénk harc támadott, és midőn a magyarok figyelmét egészen annak őrzése és megtartása foglalá el, más tatárok a folyó sekélyes alantabb és felebbi helyein a másik partra áthatoltak. Kálmán, Ugolin és a templárius mester, kik, míg a tábor nagyobb része álomban ringatózott, harczfiakhoz méltólag fegyverben virrasztottak az éjen át, az innenső partokon gyülekező ellenség elejébe mentek, és vele egy ideig vitézül harczoltak. Csekély számuk azonban semmire sem mehetett a tengernyi tatárok ellenében, sőt küzdelmök még annyit sem használt, hogy annak tartama alatt, a magyar tábor síkra kelve, harczrendbe állott volna rendes ütközetet kezdendő. A három vezér a sokaságnak ellent nem állhatva a táborba visszavonult; Ugolin (Ugrin) dorgálásainak utóbb azonban még is annyiban sikere lön, hogy a haza megmentésére köteles harczosok kényelmes mosakodásukból és fészülködésökből felkészülvén, az érsekhez csatlakoztak. Így harmad ízben is ráüt a tatárokra, és villámként azok legsűrűbb csapatai közé lesújtván, oly rémületet gerjesztett, hogy a merre csak fordult, az ellenség nagy lármával kerülé. Hasonló hősiességgel vívott Kálmán, és nagy pusztítást okozott az ellenség soraiban, mi azonban még sem gátolható, hogy a kifogyhatlan számú tatárok elől visszavonulva, súlyos sebekkel mint az érsek nagy nehezen menekedjenek életben maradt vitézeikkel. A templárius mester, és egész templomos dandára (cum tota acie latinorum ¹⁾) vérével áztatta a boldogtalan haza földét, — egyik sem futott, egyik sem volt méltatlan azon hírhez, mely a lovagrendet mindenek felett körülsgározá.

A pusztító orkán elvihartzott Magyarország áldott virá-

¹⁾ Ez talán annyit jelent, hogy a harczoló templáriusok többnyire francziák vagy olaszok voltak. A templáriusok rendesen francziák, a jános-vitézek olaszok voltak; sem az egyik, sem a másik lovagrend nem választott németet mesteréül. A jános-vitézeknél úgy látszik több magyar volt, mint a templáriusoknál, legalább a történeti források fentarták egypár magyar joannita nevét, míg magyar templárius nevét alig-alig. A marianusok tagjai németek voltak, a miért német vitézeknek is neveztetnek.

nyai fölött. Ott hevert a szelid virág, az erős tölgy a porban, ott füstölgött még a pórnak viskója valamint a dús fő úr palotája, — emitt meg csonthalmok fehérlettek, midőn a vad csordák szótalan csendben maguk után hagyták egy jobb sorsra érdemes nemzet hazáját. Béla király az ellenség véletlen kivonulását hallván, Mária királynét és gyermekeit Trawból a templáriusok clissai várába vezette, hogy ott még egy ideig tartózkodjanak, és a Frangepánok s jánosvitézek kíséretében tért vissza Magyarországra, sokkal szerencsétlenebb, mint midőn II. András szintén a jánosvitézek kíséretében a palaestina keresztes hadjárat után birodalmának határait ismét átlépheté ¹⁾).

Béla, ki az ország védelmében erélytelennek mutatkozott, mint annak új alapítója valóban nagy, és a nemzet apja volt. Érintetlenül hagyván, mit tárgyamra nem vonatkozólag a böcs király ez irányban tett, csak azt említem, hogy a hazánkban honosított lovagrendek szilárdítását nem utolsó feladatai közé sorolta, jeléül annak, hogy azok ama korban hazánkban is megfeleltek rendeltetésöknek. Legelőbb a templáriusokkal találkozunk ismét, kik 1242-ben, midőn Blin lakosai János topolcai (tapolcai) apáttal (mily szerzetrendű, ki nem világlik) bizonyos guorai földosztály iránt egyezkedtek, mint tanúk szerepeltek. Az osztály hitelesítésére a zágrábi káptalanon és más testületeken kívül, a Guora-ban levő templárius ház comthurja is oda küldötte a maga emberét²⁾, a király pedig a történt egyezkedésről kiadta megerősítő levelét³⁾.

¹⁾ Schmitth: Episcopi agrienses, és mások.

²⁾ Az oklevél szerint: Praeceptor templariorum de Guora. Praeceptoratus annyi mint convent. Hammer szerint a „praeceptor domus templi“ alatt valamely templomos ház főnökét kell érteni. (Lásd: Schuld der Templar. A Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften VI. köt. 175—210. lapján. Bécs, 1855.) Magnus praeceptor domus templi annyi mint nagycomthur. (Wilcke I. köt. 138. l.). Láttuk azonban fent, hogy ha a „praeceptor domus templi“ nevezetéhez egy helységnév nem iratott, a templárius provinciának mesterét lehet, sőt kell érteni.

³⁾ Katona V. köt. 1069 lap. Fejér Cod. diplom. Tom. IV. Vol. I. 266. lap.

Ezen Guora úgy látszik a vasmegyei Gőr, hol későbbi években a jánosvitézek conventje találtatik ¹⁾.

A következő évben Béla király a keresztes vitézeket, kik erélyes segítségére voltak Frigyes osztrák herczeg megszallasztásában és kiűzésében, szabadalmakkal jutalmazza ²⁾. Ezen szolgálat hihetőleg azon időre vonatkozik, midőn az osztrák herczeg, nem elégedvén meg a IV. Bélától annak legszorultabb állapotában nemtelenül kicsikart Mosony, Sopron és Vas megyével, Győr városát is elfoglalá, melyet azonban egy Segesdről jött magyar csapat visszavett, felgyűjtván az erősséget, melyben a herczeg emberei egy szálig benvesztek ³⁾.

1244. évben Béla a német lovagrend vitézeinek, avagy marianusoknak Ketzele (Ketzeley), Suk és Zela birtokokat adományozza, és midőn őket a rendes bíróságok hatósága alól kiveszi, egyszersmind mindazon szabadalmakkal felruházza, melyeket Magyarországon a templáriusok és jánosvitézek régebbi időtől fogva élvezének. Mint már fent előadtam, II. András a német lovagrendet, minthogy a magyar uralom ellen ármánykodott, Erdélyből kiűzte, nem is fogadta többé vissza, bár mennyire iparkodott a pápa más gondolatokra téríteni a királyt. Hogy Béla, ki testvére Kálmánnak elveit a kereszturak jószágainak megszorítására nézve csakhamar magáévá tette, a már egyszer kiűzött marianusokat az országba visszafogadta, nem mutat egyébre, mint hogy komoly szándoka oda volt irányozva, hogy az országot mielőbb ismét védelmi állapotba helyezhesse. Különben ezen adománylevélben a német lovagrend története hazánkban jó formán be van rekesztve, mert az ismételt kísérleteknek ezen lovagrend meggyökereztetésére semmi sikerét nem láthattuk ⁴⁾.

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia. Első kiadás II. köt. 210. lap.

²⁾ Schmitth : Episcopi agrienses I. köt. 159. lap.

³⁾ Szalay : Magyarország története II. köt. 49. lap.

⁴⁾ Hormayr : Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten II. köt. 99. lap. De Fejér is, Cod. diplomat. Tom. IV. Vol. I. 313. lap, a fenn nevezett birtokok elsejében Keszthelyt érti, és e szerint a többieket is Magyarországon gondolja. Azonban Bethlen Elek gróf : Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen című munkája 57. lapján nagy valószínűséggel kimutatta, hogy ezen

A védelmi rendszer helyreállításában természetesen leginkább a mongol-tatórok netáni újabb betöréseit tartotta szem előtt a király. Erre vonatkozólag írja érdemes tudósunk Wenzel Gusztáv a Történelmi Tárban ¹⁾, hogy IV. Béla 1246-ban IV. Ince pápát Magyarország állapotáról értesíté, miszerint az említett czélból, t. i. a mongolok elleni védelmezhetőségért, a templárius lovagoknak az ország közepében adott volna székhelyeket azon várak védelmezésére, melyek a Duna mentén épülnek. (In medio regni nostri collocavimus ad defensionem castrorum, quae circa Danubium aedificari facimus). Ha ezen közlemény állana, egy vágással el volna döntve azon kérdés, vajjon léteztek-e Magyarországon, és hol templáriusok. Azonban el nem képzelhetem okát, miért sorolta Wenzel Gusztáv úr Bélának a pápához intézett jelentését a budai regestákban 1246. év alá, holott az oklevél, melyre tisztelt tudósunk hivatkozik, 1254 évben kelt. Még nagyobb baj, hogy az idézett oklevél épen nem a templáriusokról, hanem a jánosvitézekről szól, mert Béla, midőn az ország védelmi rendszerét előadja, mondja, hogy a tatárok ellen ama szerencsétlen időkorban senkitől nem nyert segédelmet, mint a jánosvitézekről, kiket is részint a Dunán túlra, a kúnok hatáira, részint az ország közepében a Duna mentében elhelyezett az ott épülő várak védelmére, avagy az oklevél eredeti nyelven: „nisi a domo hospitalis Hierosolymitani, cujus fratres nuper ad requisitionem nostram arma sumserunt contra paganos et schismaticos, ad defensionem regni nostri et fidei christianae, quos jam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubium, et Bulgarorum — — — partim vero eosdem in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem castrorum, quae circa Danubium aedificari facimus²⁾).

Ha azon körülményt tekintjük, hogy Béla király ezen

adományozott birtokokat Erdélyben, nevezetesen Kolosvár környékén kell keresnünk. Fejér ezen adománylevelét alapján bizonyosnak hiszi, hogy templáriusok, valamint jánosvitézek és marianusok bírtak Magyarhonban jószágokat. (Lásd Philippi Frigyes, Brassóban 1861. évben megjelent munkáját: Die deutschen Ritter im Burzenlande, 69—114. lap.

¹⁾ I. kötet 94. lap.

²⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 218—224. l.

oklevélben az általa újonnan szervezett honvédelmi rendszer-ről szólóban a templáriusokról, kiknek jó szolgálatát csak tapasztalhatta, nem emlékezik, azon gondolatra kell jutnunk, hogy mind oda veszték a Sajónál. (cum tota acie latinorum szavak tán így is levén érthetők) és hazánkban újonnan kellett őket megtelepíteni, valamint pár századdal később a jánosvitézeket, kiknek virága Rhodus védelmében elvérzett, és kik közül azért már a mohácsi csatában senki sem vehetett részt.

Itt alkalmat veszek magamnak egy más téves állítás igazítására is. A tatárjáráskor pusztulásra került szörényi bán-ságról ¹⁾ t. i. érdemdús bűvárunk Lugossy József azt állítja, hogy azt a templáriusok 1244-től 1250-ig birtokolták volna ²⁾. Ezen állítást az oklevelek úgy az időszámításra, valamint az igazgatás gyeplőit kezökbe vevő keresztesek mívoltukra nézve megezőfolják. Ugyanis IV Béla 1247. évben és nem előbb, a jánosvitézeknek és nem a templáriusoknak engedé-át Oláhországot és Szörény megyét adománykép azon kötelezettséggel, hogy ezen tartományokat védjék és népesítsék ³⁾. E szerint Rembaldra a jánosvitézek mesterére ruháztatott e vidék főméltósága, kit a király barátjának czimével tisztelt meg az oklevélben. De úgy látszik, hogy ezen keresztes vitézek csekély száma nem sokáig tudta védeni ezen tartományt, melynek szorultságának, mint a király panaszlá, az ország zászlócai minden sürgetése daczára nem sietének segítségére, különben nem írhatta volna Béla már 1264. évben, hogy ezen tartományok főméltóságát Lőrincz mesterre ruházta át, ki a lázadó bolgárokat megverte, és a tartományt visszaadta a király felsősége alá. Tévednek azonban azon latin történet-íróink, kik azt állítják, hogy Lőrincz már 1249. évben kormá-

¹⁾ IV. Béla már 1238-ban Szörényről mint oly tartományról szól, mely nem rég még tökéletes pusztá volt. Theiner I. köt. 171. lap.

²⁾ Magyar Történelmi Tár I. köt. 180. lap.

³⁾ Pray: Dissertationes hist. crit. in annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum 134—137. lap. Nevezetes, hogy ezen okmányban, midőn Rembaldról van szó, több ízben a magnus praeceptor, vagy praeceptor nevezet egyértelműleg használtatik, vagy inkább egyértelműsége taníttatik a magister szóval, például: praeceptor seu magister. Ugyanezen oklevél olvasható Fejérmél, Cod. diplomat. Tom. IV. Vol. I. 447—454. lap. Katona VI. köt. 94—103. lap.

nyozta Szörény megyét, — minthogy Rembald 1232—1259-ig volt a magyarországi jánosvitézek mestere — és kik együt- tal, midőn azt írják, hogy Szörény megye az érdemdús Lőrincz (nem joannita lovag) mester hatósága alá került, azt hiszik, hogy ez bizonyoságul szolgálhat a jánosvitézeknek Szörényben és Kumaniában már 1249. évben történt megfogyatkozásának és kidőlésének; sőt valószínű, hogy Arnold, ki 1259. évben volt a jánosvitézek mestere, a szörényi bánságot is igaz- gatta, és hogy az ő gyengesége nem tudván védelmezni a tar- tományt a bolgár lázadás ellen, csak Lőrincz mester udvarbíró (aulae iudex) és pozsonyi főispán hatalmas karja szerez- heté azt vissza, ¹⁾ kit azonban egy királyi okmány már 1263. évben nevez szörényi bánnak és tárnokmesternek ²⁾.

Azon adományban, melylyel a jánosvitézek Szörény megyét és Kumaniát nyerték, a király úgy szólván egyebet ki nem köt magának, mint azon tartományok jövedelmeinek felét, míg a másik fele a jánoslovagoké maradt; ezenkívül még azt, hogy ha a jánoslovagok kötelességeiknek meg nem felelhetnének, a királynak jogában állhasson adományával ujjonnan szabadon rendelkezhetni ³⁾.

A győrmegyei szőlői birtokkal szorosan egybekap- csolva a templáriusok emléke. Gergely gróf 1168. évben egy itt Szőlösön fekvő szőlőt átruház a bakonybéli apátságra ⁴⁾. Később t. i. 1210-ben Opus győri kanonok az ő birtokrészét Szőlösben (szántókat és erdőket) a pannonhalmi szentmártoni apátságnak hagyományozza ⁵⁾. Alig másfél tizeddel később (1226.) ezen nagy hírű főapátságot Szőlösnek (villa Sceleus) egész birtokában találjuk ⁶⁾, és II. András ki a főapátságot ezen és más jószágok birtokában megerősíté, egyúttal a sü- megghi egyház tizedének pörös kérdésében, melyre a templá-

¹⁾ Bél Mátyás: *Imago Nov. Hung.* V. fejezet 39. lap. Fejér: *Cod. diplom.* Tom. IV. Vol. II. 62. lap. Katona Tom. VI. és VII. 424. lap.

²⁾ Katona VI. és VII. köt. 371. lap.

³⁾ Katona és Fejér a fenidézett helyeken.

⁴⁾ Magyar Történelmi Emlékek VI. köt. 65. lap.

⁵⁾ Ugyanott 105—106. lap. Figyelmet érdemel, hogy Szőlös most pusztának neveztetik, holott Gergely alatt „villa“ volt.

⁶⁾ Ugyanott 215—217. lap.

riusok és jánoslovagok is igényt emeltek, az apátságnak kedvezett. A nélkül, hogy kimutathatnók eredetét, rögtön fenhangon halljuk a templáriusokat jogot formálni Szőlös birtokára. A surlodások a templáriusok és szentmártoni apátság közt mindinkább élénkülvén, és a jogigények mindinkább nagyobb terjedelmet nyervén, a pörös ügy eldöntése egy választott bíróságra bízott, melynek irányában mind a két vitatkozó fél arra kötelezte magát, hogy a mely fél visszautasítaná a választott bíróság ítéletét, az ellenfélnek száz márkát fizessen büntetésül. A bírák pedig azt határozták, hogy mindenekelőtt köz értelemmel a királyné birtoka állíttassék vissza, akként hogy 40 telek ¹⁾ közöl, hat adassék a királyné embereinek, a maradvány osztassék két részre, úgy hogy az egyik fél a szentmártoni apátságnak, a másik fél a templáriusoknak jusson, kiknek ezenkívül még 60 hold adassék; az erdő birtokában sem a templáriusok, sem a királyné emberei, sem az apátság ne részesüljenek, hanem csak közös vízállásos földek (*stagnum commune*) tartassanak fen a keresztes vitézekkel. A szőlőkre nézve határozatott, hogy azokat, melyeket netán a templáriusok ültettek volna legelőször a hegyfokra (*promontorium*), tulajdonul bírassák, de ezentúl a szentmártoni apátság engedelmé nélkül ne legyen engedmők új szőlőket ültetni. A földosztály véghezvitelére a választott bíróság Marcellus, Chepan, Oltus (*de Vigman*), Benka (*de genere Gug*) grófokat küldé ki, kik e célra mind a két félnek megjelenési napot tűztek ki. A szentmártoni apátság a maga részéről küldött képviselőket, t. i. az egyház dekanját, néhány szerzetessel és jobbágygyal, a templárius mester azonban sem maga meg nem jelent, sem képviselőt nem küldött a lovagrendből, azonban előállott egy ségény garabonczos jobbágy, kit a templárius mester még egy sor betűvel sem láta el, és ki még is a lovagrend nevében igazságszolgáltatást követelt. A választott bírák ily kívánatra nem hajtván, a dolog elintézésére egy új határnapot tűztek ki,

¹⁾ A Szentmártonban őrzött eredeti oklevél, melynek hű másolatját Czinnár Mór derék bűvárunk velem közleni szíves volt, erre nézve azt mondja: „*quod de quadraginta Fumoul quod vulgo fin vocatur.*“ — Nincs módem, sem a Fumoul, sem a „fin“ szó értelmét adni.

melyre a templomosok egy fraterje csakugyan meg is jelent, azt követelvén azonban, hogy a szőlősi földeknek egyik fele, és még ezen kívül hatvan hold adassék a templáriusoknak. Ily kívátnak a bírák nem tudtak, nem akartak eleget tenni, mert e szerint a királyné emberei rövidséget szenvedtek volna, kik is ezért a templomosok szándéka ellen tiltakoztak. Igazságtalanságot el nem akarván követni, a bírák a nemesi gyülekezet tanácsából magát a templárius mestert ¹⁾ levélben keresték meg, hogy jelennék meg személyesen előttök, de míg a főapát, ki a királyné embereit kielégíteni kész vala, ott termett, a templárius mester hasonló lépésre sokkal kevésbé volt, és maga helyébe csak egy frater-t küldött, oly nyakas viseletűt, hogy sem a nemesi gyülekezetbe, sem a kitűzött helyre, t. i. Szent Margit templomába jöni nem akart. Midőn következő napon Bana szent kereszt templomába idéztetett *Cad ecclesiam sancti crucis de Bana*), jövetelét szintén megtagadá, minélfogva a szándékolt földosztály nem is létesülhetett, és igazság ki nem szolgáltatathatott.

Ezen ügy folyama a templáriusokat hazánkban is oly oldalról ismerteti meg velünk, mely az akkori kereszttyén világban tán a legtöbb vádakat támasztotta ellenük, értjük: a fenhéjázó gügöt és kapzsiságot, mely gazdagságaikkal újra meg újra nőtt. A tiszteletlenségen kívül, melylyel a templáriusok egy Győr és Komárom megyék főnemesi rendének tagjaiból alakult gyülekezet iránt viseltettek, jellemzi a lovagrend szellemét azon körülmény is, hogy az első frater, a kikötött száz márknyi büntetést, mely akkor egy becsületes falu értékével volt arányos, fel sem vevén, még az arbitereknek diktál, hogy mit ítéljenek neki, miután már ki volt mondva az ítélet ²⁾).

Forrásom semmi időre nem utal, a melyben ezen meg-hiusult egyezkedés előadta magát, hanem valószínű, hogy azon időszakra esik, midőn IV. Béla a sivatag hon új rendezéséhez fogott. Ily előzmények után meglepetést szül azon köny-

¹⁾ Az okmány mondja: *ad personam propriam magni magistri nostras litteras transmisimus*; de ezért nem a lovagrend nagymestere, hanem csak a magyar tartomány templárius mestere értendő.

²⁾ Fuxhoffer: *Monasteriologia*. Második kiadás II. köt. 171. lap.

nyűség, melylyel 1249. évben a béke Morgolt templárius mester, és a szentmártoni főapátság közt Szőlös birtokára nézve helyreállott, és melyre nézve úgy egyezkedtek, hogy ezen birtoknak fele akár erdőbe, akár vízállásos földekbe (stagnum) essék, a templáriusoké, a másik fele pedig a szentmártoni apátságé legyen örök időkre ¹⁾. Az ezen jószágpörre vonatkozó két oklevélből kiviláglik, miszerint a jószágigazgatás nem a comthurok, avagy a manseriák főnökei feladásához tartozott, hanem a provincia mestereihez. Egyik oklevélben sem a comthurság nem említettik, melyhez Szőlös tartozott, sem maga a comthur; hanem mindig csak Magyarország templárius mestere vagy közvetlenül, vagy az általa kiküldött frater által intézkedik.

Ez idő tájban majdnem minden évben több-kevesebb említést találunk a templáriusokról. Így 1253-ban IV. Incze Pápa megerősíti a templáriusoknak Magyarországon és Slavóniában tett adományokat ²⁾. Midőn IV. Béla 1255-ben István bán egy levelét megerősíti, melylyel a zágrábi várjobbágyok bizonyos erdőt nyernek, a zágrábi káptalanra, a templáriusokra, joannitákra, a toplicai (topuszkai) apátra és conventre mint tanúkra történik hivatkozás ³⁾. IV. Sándor pápa 1255-ben megparancsolta Sebenico polgárainak, hogy a

¹⁾ Erről Morgolt mester és vicarius hiteles alaku levelet adtak, melyet, miután Fejér Tom. IV. Vol. II. 56. lap azt állítja, hogy eredetijébe bepillantania nem engedtetett, Czinár Mór szívésségéből itt közlöm: „Frater Morgolt magister milicie templi de Hungaria et Frater S. uicarius eiusdem omnibus presens scriptum inspecturis. Salutem in domino. Notum sit omnibus, quod cum super diuisione terre Zeleus inter nos ex parte una. et abbatem atque conuentum sancti Martini ex altera. longo tempore iurgium verteretur, tandem pace restaurata concordauimus in hunc modum, ut videlicet media pars ipsius terre super qua iurgabamur siue in silua siue in stagno cederet in partem nostram et media in partem monasterii S. Martini absque ulla contradiccione perpetuo possidenda; Vt autem hoc statutum processu temporum nequeat immutari, in huius rei testimonium presentes litteras scripsimus sigillorum nostrorum inpressione roboratas. Anno uerbi incarnati Millesimo ducentesimo quadragesimo VIII.” (Eredetie Szent Mártonban Capsa 6-a Lit. O.)

²⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. II. 203. lap.

³⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. II. 289. lap.

templáriusok felsőségének adják meg magokat ¹⁾. A templáriusok Sebenigot cserében nyerték Clissa váráért, de a sebenigoiak a királyi felsőségen kívül mást nem akartak elismerni, és a keresztes vitézek ellen fellázadtak. Hogy törekvésüket biztos alapra fektessék, a sebenigóiak a következő évben két követet, t. i. egy kanonokot egyszersmind községi jegyzőt, és a vár bíróját küldték a szentszékhez Rómába, kérvén egyúttal István prenesztei püspököt és bíbornokot, azelőtt esztergomi érseket, hogy ezen két követ kérvényét a maga részéről támogatassa. Mily sikerrel járt el a követség Rómában, sehol nincs megírva, és azért joggal kételkedik Farlati, vajjon uralták-e valaha a sebenigóiak a templáriusokat ²⁾. A horvátországi birtokok feletti viták gyakran felmerülván, úgy hiszem, ezek inkább mint bármi egyéb árulják el a templáriusok azon törekvéseit, hogy a tenger közelében erősödjének. Szibiszló horvát nemesnek fiai Wolk és Koyan, több más nemesekkel együtt hosszabb időtől fogva a templáriusokkal bizonyos a Kulpa mindkét partján, Zágráb közelében fekvő, és egy más Noach nevű föld iránt vitatkoztak; végre azonban a pörlekedő nemesek elismervén, hogy ők J o r d a n templárius mester és lovagrendje ellen igazságtalanul gyanút ébresztettek, a kérdéses földeket annak átengedték, és minden jogkövetelésről örökseikre nézve is lemondtak. István slavoniai bán és Stajerhon kapitánya (utóbb V. István király) a béke helyreállításáról szóló hitelesítő levelét (litterae privilegiales) jeles alakban adá ki 1258 évben ³⁾. Már két évvel előbb egy szintén Jordan nevű joannita mester említetik okmányainkban, és így fén a Rembald névvel a véletlen hasonlóan szerepelvén, aránylag rövid idő alatt két ízben, mind a két lovagrendnél egykorúan hasonló nevű férfiak viselték a rendmesteri méltóságot ⁴⁾.

¹⁾ Katona : VI. és VII. kötet 242. lap. Fejér: Cod. diplom. Tom. VI. Vol. II. 355. lap.

²⁾ Ugyanott 242. 243. l. Fejér : Tom. IV. Vol. II. 397. lap. Vesd össze, mit 1217. évhez a jegyzetben mondak.

³⁾ Katona ugyanott 267. lap. Fejér: ugyanott 476. lap. Magyar Történelmi Társ. II. köt. 20. lap.

⁴⁾ Jordan joannita mesterről lásd Katona VI. köt. 267. lap, és Schmitth : Episcopi agrienses 174. lap.

Közbe kell még szőnöm azt, miszerint IV. Béla 1257-ben a zágrábi várjobbágyok azon adományát visszavonta, melylyel ezek bizonyos földeket a templáriusoknak átengednek, egyszersmind magokat is azoknak alávetvén ¹⁾.

II. András, kiről egy hazai írónk megfoghatatlanul azt hívé, hogy a templárius lovagrend tagja lett volna ²⁾, úgy látszik, inkább kedvezett a jánosvitézeknek, daczúra azon szolgálatoknak, melyeket Pontius de Cruce-ban megdicsért. Arra mutat legalább azon körülmény, hogy Jerusalemben jártában a joannita lovagrendnek évenkénti 1000 márkát ígért; arra az, hogy jánosvitézek által magát birodalmába visszakisértette; arra végre, hogy a jánosvitézek köntösében tétette magát koporsóba. A mi amaz ezer ³⁾ márkát illeti, azok IV. Bélának csak szomorú örökségül szolgáltak, mert András ezeket soha nem fizette. Béla vállaira pedig a hon újra alakításának gondjai sokkal inkább nyomtak, mintsem hogy ezen tehernek már megfelellhetett volna. Midőn a király IV. Sándor pápától segítséget kére, azt viszonozá neki, hogy a római egyházat annyi gondok és adósságok nyomják, melyek lehetlenné teszik, hogy idegen érdeket is felkaroljon, és ezt a szentszék jóakarátjának betudatni kívánta, hogy Róma a templomosokat, és többi lovagrendeket, valamint a cisterciákat azon szabadalom alól kivette, miszerint jövedelmeik ötöd részét a királynak fizetni ne tartozzanak ⁴⁾. Már 1258-ban IV. Sándor komolyan inté Bélat, hogy András ígétét valósítsa, és midőn a király azt tenni elmulasztá, a következő évben az esztergomi érseknek meghagyta, hogy Bélat egyházi fegyelemmel (censurával) is kényszerítse a joannitáknak adott ígétet teljesítésére ⁵⁾. Béla, ki midőn módjában állt, bőkezű szeretett lenni, az ország pénzügyi állapotát alkalmasint olyannak ismerte, mely a nélkül, hogy II. András gondatlan pazarlásának bűnébe essék, nem engedte a pápai sürgetés tekintetbe vételét,

¹⁾ Kercselich : Histor. Eccles. Zagrab. I. köt. 87. lap.

²⁾ Ungrisches Magazin 4. köt. 491. lap.

³⁾ Schmitth : Episcopi agrienses 120. l. 500 márka ezüstről szól.

⁴⁾ Virág : Magyar századok I. köt. 489. lap.

⁵⁾ Katona : Tom. VI. 285. lap. Fejér : Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 504. lap.

sőt úgy találjuk, hogy a szentszék eljárása visszahatást szült, mert például 1260-ban Tiborc mesternek, kinek gyermekei nem voltak, a király megengedé, hogy vagyonát bárkinek hagyományozhatja, kivéven csak a kereszturakat¹⁾.

1263-ban IV. Orbán pápa a Magyarországon elhatalmazó párviadalokat ügyekezte elnyomni. Az önbíráskodás ezen neme, mely midőn a lovagkor még teljes virágzásban volt, egy erőteljes nemzetnél nagyon divatos lehetett, magát a templáriusokat sőt clerust is vagy csábítá vagy kényszeríté, hogy midőn igazságot és jogot kerestek, ellenfeleikkel fegyveres kézzel megvívjanak. A pápa e szerint a templáriusokat a párviadaloktól eltiltá, és a párbajok alapján kifejtett ítéleteket semmit-érőknek nyilatkoztatá²⁾. Ugyanezen év october 1-én egy pápai körlevél azt rendeli, hogy az esztergomi érsek 25 emberei és 16 lovai minden szükségessel elláttassanak. A rendelet többi közt szól: Praeceptoribus s e u Administratoribus domorum hospitalis et Templi, miből azt értjük, hogy ezúttal a praeceptorok alatt nem a lovagrendek mesterei, hanem vagy gazdasági személyek élelmezési ügyekben, vagy comthurok értettek³⁾.

Még 1269. országlásának utolsó évében foglalatoskodott IV. Béla a templáriusok birtokainak érdekeivel. Visszavévén t. i. a nevezett lovagrendtől Segnia (Zennya) városát és Pusckke (így Fejér, — Kovacsich szerint Gwchke, talán a fenebbi Guzke) vármegyét, annak Dubicza megyét adományozza örök időkre, a nyesttizeddel és báni adóval (zulusina) és hatósági joggal, a király csak a lucrum cameraet tartván fenmagának⁴⁾. Ezen adományt megerősítették V. István (1270.),

¹⁾ Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. III. 44. lap.

²⁾ Az ez iránt a templárius mester és rendtársaihoz intézett pápai levél Fejérnél olvasható Tom. IV. Vol. III. 165. lap.

³⁾ Theiner: Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia I. köt. 246. lap. Ugyanott 311. lap a praeceptor már magister (magister s e u praeceptor) értelemben vétetik.

⁴⁾ Theiner ugyanott 310—316. lap. Ezen fontos és érdekes levél minden kételyt eloszlat, hogy Magyarországon templáriusok léteztek, Kovacsich: Supplementa ad vestigia Comitiorum I. köt. 430, 431. lap. Fejér: Cod. dipl. Tom. IV. Vol. 3. 506. l. Az utóbbi az okmányból csak egypár sort ismert, és a mellett oly szórakozott, hogy míg az oklevél

IV. László (1272. — talán a joanniták számára?), Robert Károly (1322 és 1327.), és Nagy Lajos is két ízben (1357. és 1364.). Végre X. Gergely pápa is megerősíti 1275. évben IV. Béla király, fia Béla slavóniai herceg, V. István és IV. László adományait, illetőleg a cserét Segnia város és Dubica megye iránt a templáriusok javára ¹⁾. Az 1269. év Franco templárius mester emlékét is tartá fen nekünk ²⁾.

A lyoni zsinat a szentföld visszafoglalására egy általánosan beszédendő tizedet szavazott meg. Furesén hangzik egyébiránt, hogy az ahhoz való hozzájárulástól a két lovagrend visszahúzódott, és hogy nevezetesen a templáriusok 1274. évi october 10-én eszközölték ki a pápától felmentetésüket az e célra adandó járulékaik alól. Bár mennyire iparkodott X. Gergely, hogy a két meggazdagodott lovagrendet keresztes háborúra buzdítsa a szentföld visszanyerésére, a hospitaliták és templomosok comthurságai mindenütt a legmélyebb béke élvezetének engedték át magokat. A szentföld subsidiumainak más honpolgároktól való beszédésére azonban megjelent 1275-ben Gerardus, vagy Gerardino de Mutina Magyarországon (*collector decimarum in Ungaria*), kit III. Miklós 1278-ban is hasonló célra küldött hazánkba, Lengyelországba és a szomszéd tartományokba. A pápai adószedő különös nehézségekre találhatott eljárásában, mert a pápa július 30-kán hozzá intézett levélben arra hatalmazza fel, miszerint a főpapokat, a templáriusokat és jánosvitézeket akár kényszerítse is, hogy a mely pénzeket ő a szentföld javára begyűjtend, ők Zágráb vagy Segnia városba a magok veszélyével és költségével szállítsák, minthogy a pénzküldés a háborús ország miatt nem biztos ³⁾. Ezen szavával kétségkívül a hadra készülést értette a pápa, melyet IV. László rendelt el, midőn Rudolf császárnak a cseh Ottokár ellenében oly hatalmas és messzeható segítséget küldött, de senki sem fogja hinni, hogy azért, vagy a jelentéktelen felkelés miatt Szepes

csak a „domus militiae templi“ és „fratres militum templi“—ről szól, ő az oklevél homlokára irt felírásban, és az indexben joannitákat említ.

¹⁾ Theiner: *Vetera monumenta hist. Hung.* Tom. I. 310—316. l.

²⁾ Theiner ugyanott 311. lap.

³⁾ Theiner ugyanott 327. lap. Katona VI. köt. 770. lap.

vidéken István bán alatt ¹⁾, az ország állapotja olyan lett volna, minőben a gyűjtött alamizsnát nem lehetett volna bátorságosan rendeltetésének helyére indítani.

Az ország köz neheztelése, és zúgolódása IV. László féktelenségei és kicsapongásai miatt Miklós pápát arra ösztönzék, hogy Fülöp fermói (Fessler sz. formiano) püspököt szentzéki követül Dalmátiából Magyarországra indítsa, kinek feladatúl tűzetett, miszerint a királyt a hazai törvények megtartására és az egyház jogainak tiszteletére bírja. A pápa minden fejedelemnek, főpapnak, szerzetes rendnek, többi közt a templáriusok és jánosvitézek mestereinek is igen buzgón ajánlá az ő követének támogatását, nevezetesen 1278. szeptember 22-kén²⁾ és december 9-kén³⁾ azt vetvén hozzá, hogy a netáni szabadalmak, melyekre ez ügyben hivatkozás történnék, tekintetbe ne vétessenek, a vonakodók pedig egyházi censurával is szoríttassanak engedelmességre. Az utóbbi levélben a pápa szicíliai Károlynak, és Rudolf római királynak is írt, miszerint oda működjenek, hogy IV. László a fermói püspök irányában engedékenységet mutasson. A következők tanúsítá, hogy e közbenjárókra az ingadozó Lászlónál csakugyan szükség volt.

III. Miklós pápa azt hívé, hogy a szentföld visszafoglalása sokkal könnyebben fogna sikerülni, ha a két lovagrend, mely majdnem egyforma alapszabályai daczára, és kitűnő képességei mellett majdnem szakadatlan, hol nyilvános, hol alattomos viszályban élt egymással, egybeolvasztatnék. Ezen tárgy a lyoni zsinatban is szóba jött, és a pápa nem késett a spalatói érseket 1279-ben felszólítani, hogy suffragan püspökeivel mielőbb tartományi zsinatot tartson, hol e tárgyról tanácskozáván, a kivitel módjáról véleményüket a pápával közölnék. De miután a két lovagrendet itthon csak oly szellem

¹⁾ Katona VI. köt. 767. lap.

²⁾ Theiner: Vetera monumenta Hung. I. köt. 333. 336. 355. lap. A sept. 22. kelt pápai levél többi közt így szól: „magistris et praeceptoribus militiae templi.“ Itt tehát a magister és praeceptor különböző jelentésű, és elég világos, hogy az utóbbiak által comthurok (commendator-ok) avagy a conventek főnökei értetnek. Hogy templárius conventek léteztek, bizonyos ugyancsak Theinerből 312. lap.

³⁾ Theiner ugyanott 344, 345. lap.

lengé át, mint Syria partjain a legnagyobb veszélyek közepe, a terv halva születettnek volt mondható¹⁾).

Midőn 1280. évben Horvátországban nagy lázadás András herczeg ellen kitört, kiben utóbb a nemzet III. András neve alatt szomorkodva látta árpádházi utolsó királyát letűnni, és a brebiri grófok, hogy függetlenségöket a herczegtől kivívják, ezen lázadást támasztották, mind a két lovagrend, t. i. a templáriusok és joanniták a zendülő grófokhoz csatlakoztak, és e hálátlanság okozta, hogy a pártütést csak nehezen fékezhették²⁾).

Theiner Ágoston, ki legujabb időben főfő becsü okmányokkal gazdagította történetírásunk forrásait a vatikánból, IV. László király alatt 1272. évben élt Guilihelmus nevű templárius mesterről tesz említést³⁾. Fennmaradt Robert Károlynak egy 1325. év július 14-én⁴⁾ kelt levele, melyben ő Sándor gróf országbíró Turgusa földjére vonatkozó egy intézkedését jóváhagyja és megerősíti. Ez okmányból azt értjük meg, hogy midőn bizonyos Domokos Bezeniche (Berzencze, vagy Bresznitze) nevű posegai jószágba igtatását kívánta, Jakab, Bertalan fia, ezen jószág Turpusa nevű része ellen kifogást tett, állítván, hogy ezen birtokrész őt illetné, és annak bizonyosságára többek közt előmutatta Erzsébet királyné, IV. László anyjának, a birtokról szóló adományát Márkolf javára, és Guilielmus templárius mester levelét, ki azt bizonyítja, hogy ezen Turgusa föld Márkolf jogos birtoka volt, és hogy ő azt 15 márkért a tiltakozó Jakabnak örök áron eladta. Alig szenved kétséget, hogy az 1272-ben nevezett Guilihelmus és

¹⁾ Fejér Cod. dipl. V. köt. III. füzet 42. lap, hibásan teszi 1280. évre. Katona VI. kötet 786. lap az évet 1279-re igazítja. A salzburgi zsinat 1291. e tervet ismét igyekezte fölkarolni, és mind a három lovagrendet, t. i. a templáriusokat, joannitákat és német vitézeket egyesíteni. Miklós pápa a következő évben meghalván, ezen kísérlet is sikertelen maradt.

²⁾ Wilcke : Geschichte des Ordens der Tempelherren. Második kiadás, I. köt. 308. lap. Kercselich nyomán : De regnis Dalmatiae Croatiae et Slavoniae 229. lap.

³⁾ Theiner : Vetera monumenta I. köt. 341. lap.

⁴⁾ Fejér Cod. diplom. Tom. VIII. vol. II. 618. lap. Katona VIII. köt. 535—538. lap. Koller II. köt. 338—340. lap.

ezen Guillermus ugyan egy személy; a mi az adomány idejét illeti, ezt összevetés alapján ¹⁾ tán 1280-ra tehetjük, és így Guillermus mester is ez évben hivataloskodhatott ²⁾. 1272 és 1280 közt más templárius mester neve elő nem fordul.

Ha Berzencze (Kollernél: Berzenyche, Bezenyche, Berzeniche) Pozsega megyei birtok Turgusa nevű része a fenebbi módon jutott Erzsébet adománya alapján Márkolf tulajdonába, egy ugyanazon királynénak 1286-ban ³⁾ kelt leveléből azt tanuljuk, hogy ezen jószág zöme Márkolf és testvérei által a templáriusoké lett. A berzenczei jószágot t. i. Lőrincz gróf özvegye nyerte adományul a királynétől, és annak engedélye folytán örök áron eladta János mester, Gergely pap és Márkolf testvéreknek 160 márk árán, mely özvegyhez Gergely pap 50 márkkal, Márkolf gróf 50 márkkal járultak saját pénzeikből, János mester azonban Verőcze megyében fekvő Pousaföld jószágát 60 márk értékében engedte át az özvegy grófnénak tulajdonul. János, minthogy a magister névvel di-

¹⁾ Az összevetés jobb alapját nem találhattam, mint hogy Erzsébet királyné, IV. László anyja 1280 és 1281 években több rendű leveleket kiadott.

²⁾ A fenebbi állításokhoz még némi kétség fér. A királyné adomány-levele szerint Turpusa földje azért ruháztatott Márkolfra, mert ez a királyné személyét, annak kocsija előtt kitűnő hűséggel védelmezte, és ez alkalommal Pált, (kit az oklevél megfoghatatlanul Márkolf fiának nevez!) meg is ölte. A történet semmit nem tud, hogy Erzsébet, IV. László anyja, a leírt helyzetben lett volna, de igen is tudja azt Erzsébet, Nagy Lajos özvegyéről 1386-ban. A nevezett évben azonban más személyek szerepeltek, mint melyek az adománylevélben említettek, Kercselich (Histor. Eccles. Zágráb. 1. köt. 335. lap) azért habozik, vajjon az adománylevélben előadott védelem eseménye IV. László anyjára, vagy Nagy Lajos özvegyére vonatkozik-e, és Katona nem kételkedik (VIII. köt. 538. lap) a hűség ezen tanutételét Nagy Lajos özvegyére érteni. De miként erősíthetett volna meg Robert Károly 1325-ben oly levelet, melyben 1386-ban történt dolgok elmondanak? Zavart okoz az oklevél azon kifejezése is, hogy Márkolf örökösről örökösré bírta Turgusát, (heredum per heredes spatium eandem possidens) míg azt Jakabnak eladta, mert e szerint IV. László anyjának adománya és Jakab jószágvétele közt sokkal nagyobb időköz kellene elfogadnunk, és Guillermus is csak később élhetett vala.

³⁾ Erzsébet királyné életének nyomát nem találom ez évnél tovább.

szelgett, korának tudományából némi készültséggel birhatott, de különben a királyné udvara ifjának (*Joanne Juvene Domus nostrae*) neveztetik. Ő és másik testvére Gergely pap a templáriusok rendébe lépett, minél fogva a királyné megerősítő levele így hangzik, miszerint megengeli, hogy Lőrincz gróf özvegye Berzenczét ¹⁾ minden hozzá tartozó javadalmakkal együtt János, Gergely és Márkolfnak, és általok a templáriusoknak örök időkre és visszavonhatlanul eladhassa; egyszersmind minden egyéb evvel egybe nem hangzó rendeletek semmit érőknek nyilatkoztatnak ²⁾. E szerint Márkoif része ki pedig nem lett templáriussá, sem vététt ki, hogy a lovagrend birtokába átmenjen. Gergely pap példája az egyetlen, melyet a magyarországi templáriusok történetében ki lehet mutatni, hogy az egyházi rendből is léptek egyes tagok át a templáriusok közé. Ide vonatkozólag helyén vélem azt felhozni, hogy a templáriusok kezdetben csupán csak laicus személyekből, t. i. lovagokból, és szolgálkból álltak, kik egyházi dolgokban a jerusalemi patriarchának voltak alárendelve, és vagy a plébániai templomokban hallgatták a nyilvános isteni tiszteletet, vagy — a patriarcha, avagy az illető megyés püspök engedelmével — magokhoz is fogadhattak lelkészeket, kik tehát a templáriusokkal egy fődél alatt laktak, velök közösen éltek, és a kereszturak kápolnáiban az isteni tiszteletet végezték, de különben a lovagrendhez az alapszabályok által nem voltak kötve, és egyházi dolgokban a megyés püspöknek alá valának rendelve. A templáriusok rende később terjedvén, és nagyobb önállóságra törekedvén, azt eszközelte ki III. Sándor pápánál, hogy a lovagok és szolgálattévők két osztályán kívül papokat, lelkészeket is fogadhasson mint rendtagokat a maga keblébe, — és ezen új osztály 44 esztendővel a lovagrend alapítása után illesztetett a templáriusok rendszerébe. A templáriusok lelkészei tökéletesen kivétettek a püspökök hatósága alól, és csak a rendmester és pápa felsőségét tartózták

¹⁾ Ezen jószágot megyének (*comitatum*) nevezi IV. László egy 1284-ben kelt levelében. Katona VI. köt. 894. lap.

²⁾ Koller : *Histor. episcop. Quinque eccles. II. köt. 226—228. lap.* Ezen okmány csak töredékét közli Kercselich után Katona, VI. köt. 929. lap.

elismerni. A templáriusok papi tagjai nagyobb jogokat élveztek mint magok az érsekek és püspökök, és miután az utóbbiak a magok jogait terjesztetni, a templárius lelkészekét megnyirbálni ügyekeztek, a jó egyetértés a lovagrend és főpapság közt csakhamar megszűnt, annál inkább, minthogy a püspökök nem is tilthatták meg valamely lelkésznek, hogy a templáriusok rendébe ne lépjen. ¹⁾

Figyelmünket érdemli ezen birtokváltozás kérdésénél azon körülmény is, hogy benne azon ritka esetek egyike fordult elő, mely magyaroknak e lovagrendbe történt belépését hitelesen bizonyítja. Azon esetek közé számítom az értekezésem elején említett Bernát zágrábi püspököt is, kiről feltehetni hogy hazánk fia vala. A Bige biharmegyei család is állítja, hogy elődeinek egyike templomos lovag lett volna.

IV. László kicsapongásai oly fokra értek, hogy 1288-ban a pápa úgyszólván minden engedelmesség és hűség alól feloldotta a jobbágyokat, őket királyuk ellen keresztes háborúra indította, és a szomszéd fejedelmeket is felszólította, hogy a magyar papságot támogassák. A templáriusoknak is meg volt hagyva a pápa által, hogy az esztergami érseknek mindekép legyenek segítségére. ²⁾

A pápa beavatkozása Magyarország ügyeibe oly mértékben mutatkozott, hogy minden lázadó, minden garázdálkodó főúr a római curiában legfőbb támaszát találta, és hogy midőn Árpád ivadékanak jeles tulajdonú utolsó sarja diszíté a magyar trónt, a római szentszék ármányai által annyira körül volt fonva, hogy szüntelen csak azokkal kellett megvívnia, a helyett hogy nem közönséges erényeit a haza javára kifejthette volna. Leginkább Horvátország volt a pápai izgatók fészke, és e tartományban csak ugyan egy nagy párt állt fegyverben Martell Károly mellett, a törvényes király III. András ellenében. A trónbitorló meghalván, 1300. évi tavaszán Brebiri György gróf a pártos urak által Apuliába küldetett, hogy a bitorló fiát hozza át Magyarországba. A velenceiek a pápa

¹⁾ Münter: Statutenbuch des Ordens der Tempelherren, I. köt. 368. 370. 480 lap. (A második kötetet elnyomták a szabad kőművesek).

²⁾ Theiner I. köt. 358. lap.

közbenjárására utazási biztosítékkal (*salvus conductus*) látták el a hűtelen követet, ki azon ürügy alatt tartott az olasz partok felé, mintha Sebenigo városának püspököt akarna szerezni. Így segítettve, a gyermek Robert Károly augusztusban Spalatoba érkezett, honnan Zágrábba kísértetvén, Gergely érsek által magyar királylyá koronáztatott. A brebiriek legbuzgóbb segítői a templáriusok valának ¹⁾).

De noha III. András már 1301. évi január 14-én a magyarok fájdmára nagyon is korán jobb létre szenderült, Róbert Károly nem oly könnyen mint gondolá, foglalhatá el Európa egyik legszebb trónját, bár mennyire állította a pápa hogy csak Rómának van joga e koronáról intézkedni. VIII. Bonifác 1303. május 31-én tartott consistoriumában egyházi átok büntetése alatt intett meg mindenkit, hogy Károly és neje Máriának jogát a magyar trónra elismerjék, június 11-én pedig körlevélben szólította fel az ország főpapjait, a szerzeteseket, a templáriusokat ²⁾ és többi lovagrendeket stb. hogy egyedül csak Róbert Károlynak és Mária királynénak engedelmeskedjenek ³⁾. Ugyan ezen évben véres lázadás és harc keletkezett Zágrábban, mert a jobbagyok az engedelmességet megtagadták a papságnak. A zágrábi magistrátus és sok polgár a clerus pártját fogta, és így a lázadók a Medvenitza folyónál szétverettek. Ez alkalommal a templáriusok a lázadókkal egyesültek azon ürügy alatt, hogy Róbert Károly érdekét kívánják előmozdítani ⁴⁾).

Azon sovány források is, a melyekből a templáriusok hazánkban működését igyekeztem kinyomozni, félre nem érhetőleg tanúsítják, hogy ezen nagyhirű lovagrend eredeti hivatásáról régóta megfeledkezett, hogy a nélkül is mesés gazdagságait még egyre törekedett növelni, és hogy henyesség és kevélységben egészen el volt merülve; de még inkább meggyő-

¹⁾ Farlati: III. köt. 290. 297. Horváth Mihály: Magyarország történelme I. köt. 484. lap.

²⁾ Nec non militie templi — — — prioribus, preceptoribus s e u magistris. Itt előbb nevezetnek a priorok mint a magisterek.

³⁾ Theiner I. köt. 401. lap.

⁴⁾ Kercselich: Histor. episcop. Zagrab. I. köt. 99. lap.

zödünk a vitézrend ezen árnyoldaláról, ha egyetemes történetöket a 13-ik században vizsgáljuk.

Midőn Accon a saracenok hatalmába esett, az egész világ méltán azt kérdezte, mi czélja legyen ezentúl ama szerzet-lovagrendeknek, kiket fejedelmek és magánosok annyi gazdagságokkal elhalmoztak. Mi a jánosvitézeket illeti, azoknak szellemdús és erélyes nagymesterök, Villaret Vilmos 1310-beu Rhodus szigetét foglalta el, a honnan folyvást nyugtalanítá, és pusztította a törököket; a német lovagrend vitézei a porosz pogányok elleni harcokban találtak küzdési tért, és így a templáriusok, kiknek fejeik fölött már régtől tornyosultak össze vészhozó fellegek, még inkább vonták magokra a világ közítéletét. ¹⁾ Szép Fülöp francia király megsemmisíteni kívánta, és V. Kelemen pápát rá birta venni, hogy vele közös erővel mérjék a csapást ezen vitéz rendre. Már 1306. június 6-án intézett a pápa meghívást mind a két lovagrend nagymestereihez, hogy hozzá Franciaországba jöjjenek. Megjött Molay Jakab összes conventjével, mely a legtekintélyesebb 60 lovagból állt, és nagy gazdagság aival. Ezen útazása őt és társainak legnagyobb részét a máglyára hozta. Október 13-án 1307. valamennyi templárius Franciaországban a király parancsára elfogatott; Angolhonban még ugyan ez évben hasonló sorsban részesültek. Fülöp király, ha elhatározott szándokkal bírt is a templáriusok sorsára nézve, még is a törvényes birói eljárás színét némileg menteni kívánta. Ezzel egyezően a pápa az angol, francia, és Károly magyar királyt a templáriusok elleni vizsgálat kezdésére felszólítá, és tőlök egyszersmind azt kíváná, hogy a Vienne-ban 1311. october havában tartandó zsinatban részt vegyenek, mely a templáriusokról ítéletet lesz hozandó. Hasonló meghívás ment Spanyolhonba, Skócziába, Német- és Lengyelországba. Magyarhonból Tamás esztergomi érsek, Antal pécsi, András egri, László zágrábi, Benedek erdélyi püspökök, és Vincze kalocsai érsek indultak Vienne-ba, és maga e körülmény nem csekély

¹⁾ Kolinovich : Chronicon Templariorum 172—175. lap. Ugyan ő 213. lapon ismét nevezi a Vienne-ba ment magyar főpapokat, azon különbséggel, hogy a pécsi püspököt Péternek, az egrit pedig épen nem nevezi.

nyomatékú bizonyítvány a templáriusok elterjedésének Magyarhonban, mert különben mi célja lehetett volna magyar főpapok meghívásának Franciaországba a templárius lovagok fölötti bíraskodásra? Péter spalatói érsek meg nem jelenhetett azon gyülekezetben, mert Gentilis bíbornok őt egyházi átok alá vette ¹⁾).

Mig ezek nyugoton előkészülnének, Gentilis bíbornok és pápai követ hazánkban Róbert Károly uralkodását igyekezett megszilárdítani. Több hónapig időzván Horvátországban és Dalmátiában, hol 1308 júniusban kiszállt, csak novemberben érkezett Budára; ide hívta az országgyűlést azon holnap 27-ére, és midőn senki sem találkozott, ki ezen jogbitorlásnak ellenmondott volna, a bíbornok mind azokat, kik Róbert Károlyt fejedelmükül elismerni vonakodnának, egyházi átokkal sújtja, és azokat tisztességes temetkezés jogától megfosztja. Ezen rendelet szigorúabb megtartására köteleztettek különösen a főpapok, egyházi testületek és lovagrendek ²⁾, úgymint a templáriusok, jánosvitézek és mariánusok. Ezen működését folytatta Gentilis 1309-ben; ő státusférfitől körültekintéssel sejtette azt, hogy Róbert Károlyhoz veszély közeleghet László erdélyi vajda részéről, ki még a koronát tartá kezében, és leányát a szerb fejedelem fiának eljegyezte. Ezért a bíbornok a budai zsinatot május 8-kán az erdélyi vajda kiátkozásával kezdte, és ugyanezen egyházi büntetés fenyegetésével rendelé, hogy mindenki Róbert Károlyt magyar királynak ismerje el. Ez alkalommal is ezen rendelet szigorú megtartása többek közt a templáriusok, és a másik két lovagrend mestereinek, komthurjainak és egyéb tagjainak tétetett köteletségévé, megjegyeztetvén, hogy ezen köteletség alól semmi indulgentiák, kiváltságok, vagy pápai rendelkezések őket fel nem oldják ³⁾).

Ugyanazon év nov. 10-én Gentilis Julián Pozsonyban tartott egyházi gyülekezetet (synodus poson. nationalis) mely határozatainak első fejezetében szintén ilyen átok formulákkal, és a temetkezés megtagadásának fenyegetésével emlékezik azokról, kik a papság ellen erőszakos kézzel törekcsenek, a milyene-

¹⁾ Fejér : Cod. diplom. VIII. kötet 1. füzet 401. lap.

²⁾ Fejér Cod. diplom. VIII. köt. I. füzet 273. lap.

³⁾ Péterfy : Sacra Concilia Hungarorum. I. köt. 156. lap.

ket fél évvel korábban felhasznált, hogy Róbert Károlynak híveket szerezzen. Egy másik fejezetben hasonló büntetés terhe alatt tiltatik, hogy senki se foglaljon el egyházi tizedet, jövedelmeket, várakat, falvakat és birtokokat, vagy ha tette valaki, siessen ezek visszaszolgáltatásával. Említem azt azért, mert mind a két fejezetben a templáriusok és többi lovagrendek támogatása hivatattik fel ¹⁾).

A püspökök és más főpapok, midőn utaztak többnyire a templáriusok és más szerzetesek zárdáinak vendégszeretét vették igénybe, de mivel kevéssel meg nem elégedtek, ezen hajlamuk az illetőknek terhére vált, és ismételt panaszokra adott alkalmat. E tárgyban nevezetes V. Kelemen pápa 1309. (nonis junii) évi engedélye, mely nem csak a költség kiméltet veszi figyelembe, hanem Mária magyar királynénak akart kedvezni. Ezen pápai levél megengedi a királynénak, hogy valahányszor zárdához, vagy más épülethez érkezik, hová világi személyeknek a bemenet tilos, hűsz tetszése szerint kíséretéből válogatandó személyekkel tisztességes ruhában beléphet, föltéve hogy a királyné és kísérete az ilyen helyen sem nem eszik, sem meg nem hál ²⁾).

Vincze kalocsai érsek kiadá 1310. évben Gazotti Ágoston zágrábi püspöknek a templáriusok elleni pápai bűnvizsgálati rendeletet, mely helyettese Péter és prépostja Jakab által foganatosítatott, Ágoston akkor Róbert Károly koronáztatása érdekében Magyarországon lévén. A templáriusok vallatásait és vallomásait Slavóniában nincs a ki találta volna ³⁾).

A vienne-i egyházi gyűlekezet végre kimondá 1312. márczius 22-én a templáriusok eltöröltetését. A pápai bulla, mely azt hirdeté, tiltja, hogy ezentúl senki se merészeljen ezen szerzetbe lépni, avagy annak ruházatját viselni, vagy templárius módra élni; a ki pedig teendi, az egyház átkát vonandja magára. Egyúttal a templáriusok minden jogaik és birtokaik, kivévén a Castilia, Arragonia, Portugallia és Majorcában fekvőket, a jánosvitézek rendére ruháztatnak át. Az összes tem-

¹⁾ Ugyanott 143. 144. 145. lap.

²⁾ Theiner I. kötet 820. lap.

³⁾ Kercselich : Histor. Eccles. Zagrab. I. kötet 102. lap.

plomos javak tized része a pápa kincstárába vándorolt, a szentföld felsegélésének czíme alatt ¹⁾).

A templomosoktól elvett jószágok igazgatására legalább ideiglenesen kelle gondoskodni, a miért is 1314. Zágrábban zsinat tartatott. A horvátországi templomosoknak Zágrábban szent János temploma mellett tűztek ki tartózkodási helyet, hol nekik a püspök és bánok oltalma ígértetett; a jószágoknak gondját a püspökök viselték, a mi János (Bobonog) bánnak és fiainak később igen nagyon visszatetszett ²⁾ sőt vesztökre is vált ³⁾.

Miután száz meg száz, söt ezer templomos vitéz sötét börtönben várta vak üldözőinek dühét, miután a legnemesebb családok ivadékai kintpadra hurczoltattak, hogy oly bűnök vallomását vegyék ki belőlök, a miket soha el nem követtek, a borzasztó önkény és törvénykezési gyilkolás tetőpontját érte el. A templáriusok utolsó nagymestere Molay Jakab 1313. márczius 18-án ⁴⁾ a rend nagyvisitorával együtt Párisban a Seine egyik szigetén máglyára állíttatott, és lassú tűznél megégettetett. A két nemes áldozat végperceiben minden kierőszakolt vallomást visszavont, és a lovagrend ártatlanságát fennen hirdeté. Fülöp király bosszúja ki volt elégítve, ámbar ő is, a pápa is csakhamar a legfőbb isteni ítélő szék elejébe jöttek, hová őket a nemes nagymester a máglyáról idézte. Ismeretes az utolsó templáriusokról szóló ama monda, mely dalban és festvényben annyiszor ünnepeltetett, s mely szerint ők Hugo vadon gróf (Wildgraf) komthurjokkal a mainzi zsinat elé léptek, és ártatlanságukra esküvén, annak bizonyására égő parázst tettek köpenyeikre. Ezek sértetlenek maradtak, és közfelkiáltás engedte a vitézeknek, hogy nyugodtan vonúljanak szállásaikra, és templomjaikba, ott háborítlanul elhalandók, vagy eladván vagyonukat, költözködjének idegen távol hazákba, hol gyalázat és üldözés nem érendi őket ⁵⁾.

A londoni zsinaton 47 templárius vád előtt állt, de

¹⁾ Fejér Cod. diplom. VIII. köt. vol. I. 452—459. lap.

²⁾ Ugyanott 535. lap.

³⁾ Ugyanott 103. lap.

⁴⁾ Az időszámításra nézve lásd Wilcke II. kötet 316. lap.

⁵⁾ Hormayr: Geschichte Wiens. II. évfolyam, I. köt. 3. füzet.

mindnyájan tisztelettel szóltak a lovagrendről, és annak ártatlanságát védelmezték. Általában Franciaországon kívül alig alig szenvedtek egyéb erőszakot, mint hogy a templáriusok más lovagrendekbe beosztattak. Csak Csehországban mészároltattak le azok, kik lakásaikat elhagyni vonakodtak ¹⁾

Magyarországon is szelidebb kézzel nyultak e lovagrend eltörléséhez, és sem tűz sem vas nem használtatott kiirtására. Róbert Károly úgy látszik, kimélni akarta a lovagrendet, és hajolt Gazotti Ágoston zágrábi püspök békéltető közbejárására, ki is ezen másokérti nemes kegyelem kereséseért, és az egyházi jog védelmezéseért maga vesztette el Bobonog János bán barátságát; mire az irigység a dolgot oda vitte, hogy Ágoston 1319. évben püspöki székétől Zágrábból Apuliába tétetett át ²⁾. Wilcke Ferdinand hajlandó hinni, hogy a miként Csehországban történt, Magyarországon is több templárius komthur családjára hagyományozta templomos javait ³⁾. Haselbachi Ebendorfer János azt állítja, miszerint Róbert Károly magyar király egy templárius házat vitézeivel együtt bántatlanul hagyott volna, mely Mátyás király kormányának kezdetén is létezett a világi ügyek tekintetében, de azt szerinte még csak kevés templomosvitéz lakta, mert időfolytán a királyok visszaélés-ként világi embereket, katonákat és kereskedőket is fogadtak abba. Úgy látszik, Kolinovich ugyan ezen forrásból vette hasonló állítását ⁴⁾, Haselbach azonban meg nem nevezi a helyet hol a templárius ház a rendet ért nagy csapást túlélte ⁵⁾. Vannak hazai íróink, kik még a 15-ik századbani nyomát a templáriusoknak hazánkban okadatolni akarják, és nevezetesen Seelmann Károly és Windisch ⁶⁾ ál-

¹⁾ Ungarisches Magazin IV. köt. 489. lap.

²⁾ Kersselich : Histor. episcop Zagrab. I. k öt. 105. lap.

³⁾ Wilcke : Geschichte des Ordens der Tempelherren. II. kötet 348. lap. Tehát ez által is komthurságokat elismer hazánkban.

⁴⁾ Kolinovich : Chronicon Templariorum 228. lap.

⁵⁾ Chronic Austr. in Pezii Scriptor. Tom. II. 782. l. Ungarisches Magazin IV. kötet 496 lap. D. Antons Versuch einer Geschichte des Tempelherren-ordens. Lipcse 1781. Második kiadás. 323. 324. lap.

⁶⁾ Ungarisches Magazin IV. köt. 489. lap. Seelmann Károly : Minden vitézrendeknek tükröje, avagy rövid leírása. 456. 447. lap.

litja, hogy itt még 1460-ban léteztek, hivatkozván annak bebizonyítására Corvin Mátyásnak azon emlékiratára¹⁾, melyet e fejedelem követe által a zágrábi egyház ügyében a pápának átnyújtott, és melyben következő hely előfordúl: „Vult (D. Rex) quod praepositura quaedam de Glogonza, Ordinis Templariorum, qui ordo jam fere ubique, et praesertim in hoc regno defecit, incorporetur Ecclesiae Zagrabiensi.“ Különös dolog volna kétségbe vonni, miszerint Mátyás királynak, azon lángeszű fejedelemnek tudnia kellett, vajjon kormányzása ideje alatt, másfél századdal ezen keresztes lovagok eltörlése után léteztek-e még templáriusok birodalmában, és hol. A királyi levél e részben elég világosan szól; de midőn azt mondja, hogy ezen lovagrend már majdnem mindenütt, kivált az ő birodalmában elfogyott, egyszersmind azt is mondá, hogy bizony imitt amott még az ő korában is habár csak tengődött is, de mégis létezett a templáriusok rende. Miért nevezi a király a keresztsurak glogonzai konventét minden szokás ellenére praepositurának, praeceptura helyett, nem merem eldönteni. — Figyelmet érdemel egyébaránt Kercselich egy mondata, ki a zágrábi plébániák előszámláltában azt írja, hogy a keresztes Szent János de Villa Nova féle plébániát nem találja egy általa több ízben idézett régi könyvben, a miért is valószínűnek tartja, hogy ezen plébánia akkor, t. i. 1334. évben még alapítva sem volt, ugyanott még templáriusok létezték²⁾.

Debreczen és Nagyvárad környékén azon monda él a nép száján, hogy a vörös barátok³⁾, miként köznyelven ne-

¹⁾ Epistolae Mathiae Corvini. Cassoviae 1744. Első rész, 18-dik levél, 45. lap.

²⁾ Kercselich: Histor. episcop. Zagrabiensis I. köt. 24. lap, hol ez áll: credibilis, quod eotunc, anno nempe 1334. nec fundata fuerit parochia, templariis ibidem adhuc existentibus. At in registro 1501. ita legitur: Mgr. Gregorius Plebanus S. Joannis in Nova Villa, Nicolaus, Antonius, Georgius, Joannes, Michael Altaristae ibidem. Urbanus Rector Hospitalis. „Qui Altaristae, quandonam cessaverint, non comperi prout et Hospitale. Fors sublati templariis ad absolvendas obligationes Altaristicas ibidem collocati fuerunt, quae dein in alios translatae sunt.

³⁾ Hogy köznyelven a keresztes vitézeket barátoknak, papok-

veztetnek a templáriusok, ott fegyveres hatalommal semmisítették meg, oly annyira, hogy vérök patakokban folyt, és ez alkalommal zárdáikban erőszakosan letartott nőket találtak befalazva. A monda a vasmegyei Lékára, mely azelőtt a Nádasdyak volt birtoka, most az Eszterházyaké, szintén templáriusokat helyeztet, kiknek eltöröltetésök után a király kegyelmet ígér, ha az ellenök emelt vádokról tisztíthatják magokat. Midőn azonban e célra mentességi levelet kérének a királytól, a hírnök pár nap múlva egy kiátkozási parancscsal jött vissza, mely valamennyi lékai templáriust a királyi parancsok iránti engedetlenségről, és büneik hallgatólagos elismeréséről vádolván, egyszersmind törvénykülieknek nyilatkoztatja őket. A lékai templáriusok mind bátor önvédelemben estek el, legutolsó köztök a komthur ¹⁾. Apór Péter is az ő kézirati munkájában a mit családjáról hagyott, írja, miszerint a nyujtói Imecs régi székely család egyik elődjének meghagyatott volna az orbaji székben fekvő Harály monostor templáriusainak megöletése ²⁾. Nem tekintvén azt, hogy Apór nem nagy hitelességű író, az utóbbi állítás már azon körülménynél fogva is összedől, mert Erdélyben soha sem léteztek templáriusok,

nak lehetett nevezni, kitetszik egy Podhraczký József által közölt oklevélből, mely a *Conventus Domus Hospitalis Ecclesiae S. Regis Stephani in Insula Albensi*-ről szól; és hol csillag alatt mondatik, hogy „még a 17-dik században is Papszigetnek neveztetett ezen insula.“ (M. Történelmi Tár VI. köt. 239. lap.) A bodzai hegyszorosnál végző 8 órányira hosszú töltésnek hasonló eredetű neve van, t. i. Papsántza, és a német vitézek földjeinek határát képezte. (Bethlen Elek, 47. lap.) Győr és Baráthi közt még 1260. egy a jános-vitézeket uraló birtok létezett, mely az oklevelekben villa *Crucigerorum* néven fordul elő. Ezen terület neve a vidék népe szójárása szerint ma is: „János-pap országa,“ és így a jánosvitézeknek is lehetett népszerű nevök, valamint a templáriusoknak. (Fuxhoffer *Monasteriologia*. Másod. kiadás, II. köt. 151. lap).

¹⁾ Hormayr: *histor. Taschenbuch* 1824. évre 192—194. lap, a mondáikban.

²⁾ Apór: *Lusus mundi* (Egyveleg 6-a pag. 112.): Imecs, *anti-quissima inter sículos familia, quorum etiam antecessoribus erat demandata interemptio Templariorum in monasterio Harály, in sede Orbai. Benkő* (Milkovia II. köt. 512—515) inkább megvallja, miszerint nem tudja, hogy melyik rendhez tartozott Harály.

a lovagrend erőszakos és vérengző eltöröltetése felőli mondák pedig, melyek Magyarországra vonatkozólag legkisebb történeti alappal sem támogathatók, bizonyosan csak azon általános sensatióban vehették eredetüket, melyet a Franciaországban ellenök végrehajtott gyalázatos ítélet Európában és fél Ázsiában okozott. Pray egészen ellenkező értelemben inkább azon összevetésre hiszi magát jogosítottnak, hogy a viennei zsinat után a templáriusok oly meghagyást vevének Robert Károlytól, miszerint a jánosvitézek közé vegyülve, folytassák éltök napjait. De a templomosok meg nem felejtkezhetvén régi intézetükről, és az uralkodási vágyat el nem fojthatván, eddigi nevüket tovább is bitorolván, azt a többi keresztesekkel egyenjogulag akarák használni. Az innen támadt viszályt oly módon kellett befejezni, hogy megmaradván a templomosoknak a keresztesek, vagy kereszturak (Cruciferi = Szt. János vitézek) nevezete, templárius nevüktől, mely irigységet támaszt, elálljanak ¹⁾). Semmiképen nem szabad valószínűtlenséget abban látnunk, hogy oly tartományokban még a lovagrend eltöröltetése után is maradtak fen templáriusok, hol ellenök nem dühösködtek tüzzel vassal mint Franciaországban. Fenmaradtak még egy ideig Cyprus szigetén, és XXII. János pápa Limissa püspökének komoly parancsot volt kénytelen adni, hogy a templáriusokat tökéletesen eltörölje ²⁾). Így a templáriusoknak a Mosel folyó mentén szép jószágaik voltak; közölök Kobernben a templáriusok kuriáját Altenburgnak hívták, és itt még sok esztendeig a rend eltöröltetése után tanyáztak az Isenburg, Sayn és Waldeck rajnai családokhoz tartozó templáriusok ³⁾).

V. Kelemen pápának 1312. évi Vienne-ban május 2-kán kelt bullája értelmében ⁴⁾ az eltörölt templáriusok minden jószágaik, birtokaik, templomaik, zárdáik, váraik, és jogaik, melyek 1308. októberben még az ő kezeik alatt vol-

¹⁾ Pray: *Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae*. Viennae 1773.

²⁾ Münter: *Statutenbuch* 421. lap.

³⁾ Wilcke; *Geschichte des Ordens der Tempelherrn*. Második kiadás. II. köt. 30–31. lap.

⁴⁾ Olvasható Wilcke idézett munkájában II. köt. 483. lap.

tak, a jánosvitézekre ruháztatnak, kivéven azokat, melyek Castiliában, Arragoniában, Portugalliában és Majorcában léteztek, és a pápa maga magának tartott fen. Magyarorszában a pápai bulla ezen része aligha szorosan végrehajtott; nem olvasunk ugyanis Róbert Károly levelében legkisebb czélzást sem arra, hogy a templárius javakat a jánosvitézekre átruházta volna, kik ilyenekkel úgy is bővelkedtek, hanem valószínű, hogy nem nézvén azt, miszerint trónrajutását kiválsólag a pápának köszönheté, ezen jószágokat, legalább nagyobb részében a királyi kincstárnak annál inkább megtartotta, minthogy a trónérti vetekedése és trencsényi Csák Máttával folytatott belharcaza pénztárát jóformán kimerítették ¹⁾; és ezen intézkedést még akkor sem látjuk öt megmásítani, midőn a Csák Máté fölött Rozgonynál 1312. évi július 15-kén nyert győzelmet nem kis mértékben a jánosvitézeknek köszönheté.

Elmondatván eddigelé a magyarországi templáriusok viszontagságai történeti események folytonosságával, még egy nagy feladatom marad, t. i. azon lovagrend területi felosztását ismertetnem, és hazánkbeli birtokait is kimutatnom, a menyire ez a források elszikkadásánál még lehetséges.

A templáriusok roppant jószágai keleten és nyugoton provinciákra osztattak. Keleten ezek voltak provinciák: Jerusalem, Tripolis, Antiochia, Cyprus, és Göröghon; — nyugoton pedig Portugallia; Castilia és Lion; Arragonia, Franciaország és Auverque; Normandia; Aquitania és Poitou; Provence; Flandria és Németalföld; Italia. Szicília és Apulia; Angolhon; Felső Némethon és Rajnavidék; Alsó Némethon, Brandenburg; Csehország (hová Morva- és Lengyelország is tartozott); végre Magyarország (hová Horvátország, Dalmatia és Slavónia is tartozott) ²⁾. Rühls majdnem ugyanazon provinciákat számlálja elő, Göröghon, Normandia, Flandria és Németalföld, Felső Némethon és Rajnavidék, Alsó Némethon, Brandenburg és Csehország kivételével. Nem

¹⁾ Pray: *Dissertatio hist. crit. de Prioratu Auranae*.

²⁾ Wilcke: *Geschichte des Ordens der Tempelherren II. kötet* 48. lap.

tudja eldönteni, vajjon Magyarország volt-e templárius provincia ¹⁾. Hogy Magyarország különös templárius provincia volt, Wilcke és Holzwarth állítják ¹⁾, de Münter nem eléggé véli bizonyosnak a dolgot ³⁾, és csak annyit tanít, hogy hazánkban külön praeceptor volt, ki valószínűleg Németország nagy praeceptorának volt alárendelve. De ezen vélekedést magából a Münter által közzé tett nagybecsű statutumokból meglehet czáfolni, minthogy a templárius nagy mester jogairól szóló czikkben az mondatik, miszerint ő a káptalan engedélye nélkül az ország magas rend tisztjeit, például a szenesaleut, a marsallt, a jerusalemi királyság komthurját, a jerusalemi komthurt, valamint Tripolis, Antiochia Franciaország, Angolhon, Poitou, Arragoia, Portugallia, Apulia és Magyarország komthurját ki nem nevezheti, és a fennevezett komthurok, a mennyiben provinciájuk nyugoton van, a rend nagymestere és káptalanjának parancsa nélkül nem utazhatnak keletre ⁴⁾. Magyarország itt tehát fontos provinciának elismertetik, és nemcsak nincs alárendelve Németországnak, hanem Németország meg sem említetvén, azon meg nem nevezett komthurságok közé számíttatott, melyekben a nagymester legfelebb néhány lovag hozzávonásával személyesen intézkedhetett. Továbbá a lovagrend provinciájának élén álló nagyperjel, ki nagy praeceptornak, tartományi komthurnak, vagy tartományi mesternek is neveztetett, conventjével együtt senkinek, csak a lovagrend nagymesterének és annak conventjének levén alárendelve, és annak nevében gyakorolván a legfőbb hatalmat provinciájában, kérdem, ha Magyarország önálló templomos provincia nem lett volna, miként van az, hogy egyetlen esetet sem lehet felhozni, mely a magyarországi templárius mester függőségét más templárius mestertől még csak távolról érintené ⁵⁾?

¹⁾ Rühs, Handbuch der Geschichte des Mittelalters I. kötet 351. 352.

²⁾ A Freiburgban 1853-ban megjelent Wetzter és Welte féle Kirchen-Lexicon Templar című czikkben.

³⁾ Statutenbuch des Ordens der Tempelherren. 431. lap.

⁴⁾ Ugyanott 68 lap.

⁵⁾ Ugyanott 444. lap.

Igen gyengék azon ellenvetések, melyek némely részről annak bizonyítására kockáztatnak, miszerint Magyarország a templárius lovaghierarchia szervezetében csak egyik vagy másik országhoz tartozott mint valamely templárius provincia kiegészítője. Felhozatik egy 1076. évről szóló okmány, melynél fogva III. Henrik császár Magyarországnak a Tátra és Vág közötti részeit a prágai egyházkerülethez csatolja, minthogy ezek azelőtt is, a cseh és marahán tartományokkal együtt oda tartoztak¹⁾. Ezzel összevetve egy 1294. és 1295. évi oklevélre történik hivatkozás, melyekből az tűnik ki, hogy Ecko templárius komthur Schagonitzban (helyesben Czeykovitz vagy Tschaikovitz)²⁾ és Ubrinaveczban, a prágai egyházmegyében fekvő Wodochot templárius jószágot (rakonitzi kerület) Tóbiás prágai püspöknek és utódjainak 220 ezüst márkáért eladta. Ezen eladást 1294. évben Venczel cseh király, a hasonló nevű magyar király apja, a következő évben Czweck Berchram csehországi templomos mester jóvá hagyta³⁾. Ezen templomos mester ily címmel él: Praeceptor per Alemanniam, Slaviam, Bohemiam, et Moraviam, melynél fogva Fejér György így vélekedik⁴⁾, és vélekedésében lelkes bűvárunk Szontagh Dánielben⁵⁾ is talált hívőt, hogy a templáriusoknak Magyarországon önálló commendatúrájuk nem volt, hanem hogy a prágai komturához tartoztak.

Nézetem e tárgyra nézve az, hogy III. Henrik császár azon hadsegély alapján, melyet a gyenge, és hona javával nem sokat törődő Péter magyar királynak nyújtott, mint szintén beavatkozásai folytán Endre és Salamon idejében bizonyos

¹⁾ Fejér Cod. diplom. Tom. VII. vol. IV. 53. lap.

²⁾ Egy más birtokcseréről, melyet ezen komthur Bécsben véghez vitt, még pedig csak mint Ausztria, Cseh- és Morvaország templárius főnöke, Hormayr tesz említést: Geschichte Wiens, II. Jahrgang, I. Band. 3. Heft.

³⁾ Fejér Cod. diplom. VII. köt. IV. füzet 229. és 234. lap. Az eredetiek a prágai káptalannál őriztetnek.

⁴⁾ Ugyanott 234. lap.

⁵⁾ Pesti Napló 1858. évi folyam 163—2549. szám, közli azon értekezését az árvamegyei régiségekről, melyet a Csaplovicsféle tudományos társulat nagygyűlésén tartott.

felségi jogokat bitorolt hazánkra nézve, melyeket ugyan el nem ismert senki, de melyek utódjai által többé kevésbé változott minőségben újra meg újra formálódtak még egy ideig. Semmi feltűnő nincs tehát abban, hogy Henrik a maga bitorlási ösztönében az egyházi megyék alkotásában vagy felosztásában az ő hatósága és felsősége alá nem tartozó magyar hazánk földjének is egy részét idegen kerületekbe osztotta. De azért, mert Henrik azt tette, korántsem következik, hogy hazánk érintett részei csakugyan jogosan és tettelesen egy külföldi püspökségbe kebelezettek volna, valamint szép terjedelmű okmánytárainkban nem is lesz valamelyik királyunk oly levele feltalálható, melyben hazánk önállóságával meg nem férő ily egyházi beosztás el volna ismerve.

Miért történik hivatkozás az idézett 1294. és 1295-i oklevelekre, annak megmutatására, hogy hasonértelműleg Henrik császár bitorlásával a magyar templáriusok a prágai komthurság alá tartoztak volna, valóban nem értem, mert az idézett oklevelekben előforduló helységek nem Magyarországbán hanem Csehországban fekszenek. Különben elég hangosan szól a magyarországi templárius provincia önállósága mellett azon sok pápai rendelet, mely *magistro et fratribus militiae Templi de Hungaria*-nak czíneztetik, vagy azon sok okmányos adat, mely a magyar templomos mesterek emlékét tartá fen, és általam értekezésem fonalán a maga helyén ismertetve lőn.

Végrenagyon téved Fejér György, midőn Czweck Berchram czimének egyik részét oda magyarázza, hogy *per Sclaviam Selavoniam vel potius Dalmatiam* kell érteni; mert Slavia alatt itt Lengyelország értetik, minthogy a csehországi templárius provinciához Morva- és Lengyelhon tartoztak. 1268. évben János volt templomos mester e provinciában, t. i. *summus preceptor militiae Templi per Teutonium* (Czweck levelében: *Allemanniam*), *Boëmiam*, *Moraviam et Poloniam* (Czweck levelében: *Slaviam*). A derék Wilcke azt állítja, hogy a csehországi templomos provincia alakítása után, azok mesterei a czimből kihagyták a szót: *per Allemanniam*. Ennek azonban ellen mond Czweck Berchram későbbi, t. i. 1295. évi levele. Csehország különválása előtt a német provincia mesterei azért éltek a

czímmel per: *Allemanniam et Slaviam*, mert kezdetben Brandenburg, Szilézia, Pomerania és Poroszország is oda tartozott ¹⁾).

És minthogy csak 1232-ben jöttek a templomos vitézek legelőször Csehországba, azt a kérdést lehet támasztani, vajjon az oly korán Magyarországra jött templáriusok, micsoda provinciához tartozhattak, ha Magyarország nem volt önálló provincia, és ha a dolog természete szerint 1232. év előtt Csehországban sem lehetett provincia, melynek komthursága alá pedig gondolják néhányan Magyarországot sorozhatónak? Németország maga, csak a Hohenstauffen család bukása után, mely nem szerette a templáriusokat, a 13-dik század közepén lett külön templomos provincia, mert Németországon addig kevés templárius birtok volt; és akkor (1250. előtt) nyerte Csehország is első provinciális mesterét.

Jelentéktelen számú templomos birtokok, melyek külön provinciát nem képezhettek, a legközelebbi provinciához csatoltattak, úgy a rajnavidéki német birtokok Franciaországhoz, és a dél némethoniak Lombardiához csatoltattak ²⁾). Némelykor ugyanazon lovag két provinciának volt mestere. Így például Castilia és Portugal, Provence és Arragonia többször voltak egymással egyesülve, mi részint azon tartományok, különösen az arragoniai status politikai alkotmányának következménye lehetett, minthogy a barcellonai grófok és arragoniai királyok a Provence-ot határgrófságul (*marquisat*) bírták, és nagyobb összeműködés érdekében tartományaik templomos vitézeit egy főnök alá kívánták egyesíteni ³⁾). De Magyarország azon századokban sem nem birt közös úrral más tartományokkal, sem nem volt fukar ingatlan javak adományozásában és átruházásában a templáriusokra, és így hazánk e részben is a lovagrend által sokkal fontosabbnak tartatott, sem hogy státusegysége mindenkép ne érvényesítette volna magát.

Az okleveleinkben előforduló Rembald, *praeceptor militiae* templi in Ungaria tökéletes analogiája az 1246. évben nevezett Vichiers Rainald-nak (*Rainaldus de Vicherio*) ki

¹⁾ Dr. Willeke: *Geschichte des Ordens der Tempelherren*. II. köt. 28. 30. 32. 46. 47 lap. Második kiadás.

²⁾ Willeke idézett helyen 27. lap.

³⁾ Münter: *Statutenbuch* 445. lap.

praeceptor militie Templi in Francia [volt, — mielőtt nagymesterré választatott, — pedig senki sem kételkedik, hogy Franciaország önálló templomos provinciát képezett ¹⁾].

A mit itt a templárius magyar provincia önállóságáról mondék, az nem áll azon keresztetekre nézve bazánkban, kiket nem egészen lehet az általam eddig említett, és mélyebb nyomokat hagyott három lovagrendhez hasonlítani. Értem a szent sír őrzők lovagrendét (Cruciferi St. Sepulchri hierosolymitani) mely Késmárk, Landeck, Komlós és más Sáros és Szepes-megyei helyeken birt zárdákat. A mennyire ezen rendnek egyik része csak szerzeti foglalkozást tűzött ki magának, a miechowi prépostságnak (praesositura) Lengyelhonban volt alárendelve, míg a rend lovagtagjai a glogonzai conventhez (praeceptura) tartoztak ²⁾

Adjon azon indokaimnak, melyek az önálló magyar templárius provinciára vonatkoznak, súlyt még a magyarországi templárius mesterek névsorozata, mely már a 12-dik században veszi kezdetét, és itt következik :

1194. előtt Walter magister és komthurja (praeceptor) Azzo ³⁾.

1198. Cone, (vagy Cuno) magister, és Franko frater⁴⁾.

1217—1219. Pontius de Cruce, magister ⁵⁾.

1223. Névtelen ⁶⁾.

1229. Ranardus Argentarius magister ⁷⁾.

¹⁾ Wileke I. kötet 276. lap.

²⁾ Wagner : *Analecta Scepusiensia* I. kötet 398. 402. 412. lap. Fuxhoffer *Monasteriologia*. Második kiadás, II. köt. 186—189.

³⁾ Fejér Cod. diplom. Tom. II. 296. lap. Katona IV. köi. 428. lap. Wileke II. köt. 49 lap.

⁴⁾ Pray : *De priorat. Auranae* 8—11 l. Fejér Cod. dipl. Tom. II. 329. lap. Katona IV. 525. Theiner Tom. I. 67. lap. Wileke II. köt. 49. lap.

⁵⁾ Katona V. köt. 126. lap. Fejér Tom. III. vol. I. 104. lap. Nem találok igazolva Wileke adatját, ki ezen templárius mester méltóságát már 1211-től számítja.

⁶⁾ Ez évben t. i. egy magister de Templo mint tanú szerepel egy sopronmegyei apátság részére kiadott adománylevelen, de a templárius mester neve nincs kitéve. (Fejér : Cod. dipl. III. köt. I. füzet 427. lap.)

⁷⁾ Katona V. köt. 554—556. lap. Fejér Tom. III. Vol. II. 199. l.

1229 és 1235 közt Konon magister ¹⁾).

1235—1239. Rembald de Karop, de Caron, vagy de Carumb magister ²⁾).

1249. Morgolt, magister, és magnus magister; és helytartója S. ³⁾).

1258. Jordan magister ⁴⁾).

1269. Franko magister ⁵⁾).

1272—1280. Guilhelmus vagy Guillermus magister ⁶⁾).

Ezek azon templárius főnökök nevei, melyeket kinyomoznom sikerült, azon főnökök, kik a lovagrend magyar provinciáját kormányozták. A mester méltóságát illetőleg, fel fog tűnni, hogy a források ezt különféleképen nevezik. Előfordúl t. i. a praeceptor, magnus praeceptor, prior, és magister nevezet felváltva, mely hogy mindig mester, azaz, a lovagrend tartományi főnökének értelmében vétetett, eléggé világos, sőt kétségtelen Pray által, a *Dissertationes hist. criticae in Annales veteres Hunnorum etc.* című munkában közlött 1247. évi oklevélből ⁷⁾). De azon magyarázat csak oly esetekben áll, a midőn a praeceptor vagy prior szóhoz nem valami helység neve ragasztatik, a melyre a praeceptor vagy prior hatósága vonatkozik, mert különben ilyen kitételek alatt, nem a lovagrend tartományi főnöke, azaz a mester, hanem csak valami kerületi fő tisztviselő, az az komthur értetik, ki a mesternek alá van rendelve, mint olyannak, ki valamennyi templomos convent élén állt. Maga a magister, vagy mester cím sem jelenti akkor az illető lovagrend tartományi főnökét, ha a magister címhez egy helység neve van ragasztva; például

¹⁾ Fejér : Cod. dipl. III. köt. II. füz. 420. lap.

²⁾ Katona V. köt. 718—720. Fejér : IV. köt. I. 146. lap.

³⁾ Az eredeti oklevél a Szent Márton pannonhalmi apátságában létezik. Hivatkozik rá, de nem közli Czinár Mór, Fuxhoffer Monasteriologia általa eszközölt második kiadás 162. lapján.

⁴⁾ Katona : VI. VII. köt. 267. lap. Fejér : IV. Vol. II. 476. lap. Magyar Történelmi Társ II. köt. 20. lap.

⁵⁾ Theiner : I. kötet 311. lap.

⁶⁾ Theiner : ugyanott 341. lap. Koller : *Histor. Epis. Quinq* II. köt. 338—340. lap.

⁷⁾ Theiner : *Monumenta Hung.* I. köt. 134—137. lap.

magister Nyle (Mikes szerint Gile, Fejér szerint Myle) praeceptor cruciferorum de Torda, csak annyit jelent: a tordai jánosvitézek komthurja. Vagy: Nos frater Jacobus dictus Wechelyny (Veselini) magister domus Cruciferorum de Thurda, — a kinek hivatala ugyan az Nyle rendtársával¹⁾. Hasonló módon használtatik a „domus“ szó. Domus templi, vagy domus hospitalis in Hungaria annyit jelent, mint templárius vagy jánosvitézek rende Magyarországon. Domus in Strigonio, vel in Accone jelenti, hogy az illető rendnek Esztergomban vagy Acconban conventje volt. Conventus dixere praeceptoratus, et qui hos moderebantur praeceptores — mondja Pray²⁾, valamint már ő előtte Szentiványi Márton: Conventus ipsi praeceptoratus nominabant³⁾, és ezt tudván, bizvást lehet kijelelni azon templárius conventeket, melyek hazánk különféle részein léteztek, történeti forrásaink útmutatása szerint.

Ily módon pedig következőket talállok:

Vrána, Dalmátiában, többnyire perjelségnek (prioratusnak) neveztetik, mely a templáriusok eltörlése után a jánosvitézek birtokába ment át. A templáriusok már 1169-ben bírták. Maga Münter is valószínűnek tartja, hogy Vrána és Clissa a magyar templárius mester hatósága alá tartozott⁴⁾. Ha a templáriusok hazánkba behozatala első éveiben a lovagrend még kevésbé tekintélyes, még kevésbé hatalmas volt, mintsem hogy Magyarországra mindjárt templárius mester kineveztetett volna, akkor megengedem, hogy a vránai perjel volt a lovagrend főnöke; de ez soká nem tarthatott, mert már 1194 előtt találunk itthon mestereket, és így minden

¹⁾ Jerney: A M. Történelmi Tár II. köt. 121. lap.

²⁾ De prioratu Auranæ 4. lap. A papi rend e nemű gyülekezete soha sem neveztettek praeceptoratusnak, hanem praepositurának (prépostság); ellenben a lovagrendek sem éltek a praepositura, hanem a harez embereihez illőbb praeceptoratus nevezettel. Lásd különben jegyzetemet az 1247. évhez, és Pray idézett műve 134—137. lapját.

³⁾ Szentiványi: Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. 1699. 109. lap.

⁴⁾ Statutenbuch 431. 432. lap.

esetre hibázott Wilcke, midőn azt állítja, hogy Vrána a templárius mester székhelye volt.

Keresztény, Sopron megyében. Itt 1229-ben Gerhard volt komthur, azaz: praeceptor de villa Christiana.

Gór, Vas megyében. Praeceptor templariorum de Guora neveztetik 1242. évben. A hazánkban levő több Górnévű helység közül azért gondolom a vasmegyeit érthetőnek, mert azon Górbán később jánosvitézek conventje alakult¹⁾.

Dubicza, Horvátországban. Fenebb láttuk már, hogy Dubicza templáriusok székhelye volt, hogy azonban ezen lovagrend itt komthurságot, conventet is bírt, csak azon kitűnő állásból merném következtetni, melyet Dubicza az öröklő jánosvitézeknél elfoglalt. Fennmaradt emléke fr. Illés dubiczai praepceptornak 1358. évről, kit Jerney hibásan templárius komthurnak nevez²⁾. Dubicza az időben jánosvitézek conventje volt, és nem is lehetett a templáriusoké, mert lovagrendjük már mintegy 46 év óta elenyészett. Két évvel később a császári káplalan jelentést tesz Nagy Lajos királynak arról, hogy Dubicza kerület nemesei mindig a dubiczai prior és annak praepceptora bíróságának voltak alávetve, és annak nyest és egyéb tizedeket fizettek. Az oklevél kitétele szerint ezen viszony fenállott a dubiczai nemesek ős- és dédük atyái számára is, t. i. azon időtől fogva, mióta a dubiczai kerület vagy megye birtokcsere útján a templáriusoknak és jánosvitézeknek átadott. (A tempore quo ipse Comitatus Dubiczensis ratione permutationis seu concambii Templariis et dicto ordini S. Joannis Jerosolymitani fuisset collatus, judicio et judicatu praefati Domini Prioris et sui Praeceptoris de eadem Dubicha astitis-sent et peruisissent)³⁾. Ha Dubiczán már a 13-dik század eleje

¹⁾ Fuxhoffer Monasteriologia. Czinár kiadása II. köt. 149. lap.

²⁾ Magyar Történelmi Tár II. köt. 83. lap, hol Jerney a zágrábi káptalan hiteles voltáról szól. Az általa idézett oklevelet nem találtam Fejér Györgyben. Olvasd Fuxhoffer idézett munkája II. kötet 148. lapját.

³⁾ Ez a Czinár által idézett adaton kívül (Fuxhoffer Monasteriologiája II. köt. 151. lap.) egy másik bizonyosság, hogy a kereszturak bíraskodási joggal bírtak hazánkban. A mit alább Csurgóról felhozan-dok, ezen tényt még nagyobb világosságba állítja.

óta tartózkodtak templáriusok, és ha oly tekintélyes perjel-ségről és komthurságról van szó, mely ott bíraskodott, azt kell hinnie, hogy ezen komthúrság a templáriusok eltörlése előtt azoké volt, és csak később változott át jánosrendű komthursággá, vagy hogy az utóbbiak a templáriusok korában a templáriusok mellett is tartottak Dubiczán conventet ¹⁾

Csurgó, Somogy vármegyében egykor a templáriusok tekintélyes fészke, sőt coventje is volt, bizonyság lévén Althaviz, csurgói komthur (praeceptor de Csurgó) nyugtatványa (apocha) melyet az 1163-ban Mihálynak, Tamás fiának adot a szenthai pusztáról fizetett haszonbér fölött, és saját pecsétjével megerősített ²⁾. Rajcsányi Ádám a királyi diplomák alapján készült pozsonyi tabuláréban írja, hogy a templomosok Sümeg megyében a csurgói uradalmat bírták, mely legalább 17 faluból állt. A templáriusok eltörlése után a csurgói jóság a jánosvitézerekre menvén át, ezek itt azonnal, még pedig a vienne-i zsinat tudtával conventet alakítottak, mi már magában valószínűséget rejt, hogy előbb a templáriusok bírtak itt conventet, melyet azután a jánosvitézerek folytattak. A csurgói templáriusoktól örökölték a jánosvitézerek bizonyos bíraskodási jogot (jus dicendi) is Blatnicza és Béla tőröczyi helységek fölött, a mi szintén Csurgó kiváló helyzetét tanúsítja. Sem alapítási idejét, sem alapítóját nem ismerjük. Czinár Mór, a tudós pannónhalmi könyvtárőr azt közli, hogy az ottani levéltárban egy 1226. évi okmány létezik, melyből kitűnik, miszesint Csurgón azon évben már jánosvitézerek laktak, és így ott már 80 évvel korábban laktak volna a templomos rend eltörlése előtt ³⁾. Somogy monographusa Csorba József azt írja Csurgóról: (hajdan Chergow, Csorgow, Curgou). A régi városban van a kastély, és a kath. templom, melynek külső formája, de a zárda tömérdek fundamentoma is (valóban szép ok!!) mutatja, hogy a vörös barátoké volt, kik az idő és körülményekhez képest keresztetek, vendégpapok, rhodusiak, máltai vité-

¹⁾ Fejér Cod. diplom. Tom. IX. Vol. 3. pag. 195.

²⁾ Fejér : Cod. dipl. II. köt. 168. lap. Fuxhoffer II. köt. 162. lap.

³⁾ Fuxhoffer. Második kiadás II. köt. 163. 141. lap. Kolinozich 228. lap. Kovacsóczy : Sz. János lovagrendje története 196. lap. Árpádkori új okmánytár, közli Wenzel Gusztáv. I. köt. 222. lap.

zek, templáriusok név alatt jönnek elő ¹⁾). Ez olyan amabilis confusio a lovagrendekre nézve, milyent már többször volt alkalmam igazítanom. A vránai perjel több oklevelei Csurgó várán keltek, melynek romjai, miként Fényes Tokod esztergomi falu leírásában mondja, ott még láthatók Leányvár om-ladékaival együtt.

Esztergom. Azokon kívül, miket az arany bulla leté-teményi helyéről fenebb mondék, még egy döntő okot akarok felhozni annak bebizonyítására, hogy a templáriusok főcon-ventje legalább már a 13-dik század elején Esztergomban létezett. III. Honorius pápa 1216. évben a magyarhoni tem-plárius és jánosvitézek mestereit avval megbizza, hogy az or-szágbán a jövedelmek huszadik részét beszedjék a szentföld visszafoglalása érdekében. A Theiner által közlött oklevél-ben ²⁾) az mondatik: „Ut igitur hoc salutare statutum debitum consequatur effectum, dilectis filiis Magistris domorum militie templi et hospitalis Jerosolimitanorum in Strigoniensi pro-vincia constitutis..... hanc sollicitudinem duximus co-mittendam,“ stb. Ezen oklevelet közli Fejér György is ³⁾), de épen azon főfő fontosságú szavak: „in Strigoniensi provincia constitutis“ kihagyásával. Ezen szavakból azt veszem ki, hogy a két lovagrend mesterei Esztergomban székeltek, minélfogva a főconvent is ott volt, és képtelenség volna feltenni, hogy a lovagrend provinciájának mestere más lovagtól, más con-venttől fogadott volna rendeletet. Ha a templárius mester Vranán székelte volna, (elhallgatva azt, hogy az ottani templá-rius főnök csak perjel vala, és azt hogy 1216. évben Vranán templomos és jánosvitéz főnökök egymás mellett nem létez-hettek, a mint gondolni kellene, ha egymás mellett Eszter-gomban nem akarunk nekik széket adni) a pápai levél a tem-pláriusokat a spalatói egyházmegyében levőnek állította vala, melyben Vrána fekszik, nem pedig az esztergomiban. Végre figyelmet érdemel az, hogy a pápai levél a kérdéses megbí-zást egyenesen csak a két lovagrend mestereinek adja, és a fratereket = lovagszerzeteseket mellözi.

¹⁾ Csorba József: Somogy vármegye ismertetése, 153. lap.

²⁾ Vetera monumenta Hungar. I. köt. a második oklevél.

³⁾ Cod. diplom. Tom. III. Vol. I. 183. lap.

Hogy Esztergomban, mint a magyar egyház székhelyén több szerzetrend mellett a templáriusok lovagszerzete is létezett, több író bizonyítja. Így Túróczy László írja, hogy a minoriták sz. Lászlóhoz, a domonkosok sz. Mártonhoz, az ágostoniak sz. Annához címzett egyháznál, a templáriusok a vár tövénél laktak. Bonbardi szerint 1200 körül a templáriusok a vár tövénél laktak ott, hol az a zöld mezőre kinyúlik. Kolonovich közleménye szerint a vár alatt voltak, ott hol most a ferencziek tanyáznak. A legszebb bizonyságok egyike III. Endre király egy 1294. évi, Lodomér érsek, az esztergomi káptalan, és sz. Tamás melletti prépost javára kiadott, Péterfy által közölt levele, melyben ő az azok és az esztergomi polgárok közt fenfergő pörlekedést megszüntetendő, valamennyi az esztergomi székesegyházhoz és sz. Tamás templomához tartozó házat és birtokot felsorol, mely alkalommal Heniael háza a templáriusok szomszédságában ilykép neveztetik meg: „item domus Sedelini circa pontem S. Pauli, — item domus Heniael, circa Templarios in Parochia Ecclesiae S. Petri¹⁾.” A templáriusok eltörlése után, esztergomi manseriájuk, vagy conventjük a jánosvitézeknek adatott át²⁾.

Székesfehérvárról, mely az egyházi és polgári történetben mindig kitűnően szerepelt, hol a jánosvitézeknek egy jeles conventjük (többek szerint főconventjük) volt, még csak annyit sem lehet valószínűséggel állítani, hogy ott templáriusok laktak. Hogy pedig általában csak hat templárius conventet lehetett napvilágra hozni, míg mintegy 20 convent emléke maradt fenn, mely a jánosvitézek rendéhez tartozott, a dolog természetében fekszik. A templáriusok t. i. csak 70 esztendeig éltek túl a nagy tatár pusztítást, mely hazánk régi állami életünk majdnem minden okleveles emlékeit megsemmisíté, és az azt megelőzőt kor alapos leírását igen megnehezíté. A jánosvitézek pedig nemcsak hogy hazánkban a mohácsi csatáig igen fontos tényezői voltak a közéletnek, nemcsak hogy lovagrendük a jelen századig folytatta változatos

¹⁾ Windisch : Ungarisches Magazin IV. köt. 497. lap.

²⁾ Fushoffer : Monasteriologia II. köt. 166. lap. Fejér : Cod. dipl. VI. köt. I. füzet 317. lap.

életét, hanem hazánkban is a templáriusok örökösei levén, és azok birtokaival gazdagodván, kettős hatalommal, és rendi híruk fentartására nézve több eszközökkel és kedvezőbb körülmények közt emelkedhettek egykori szerencséesebb és tekintélyesebb, de tragikus véget ért versenytársaik fölébe. Végre azon körülmény is nehezíti a conventek kimutatását, hogy okleveleink a lovagrendnek tett jószágadományokról szólván, soha sem említik a komthurságot vagy conventet, melynek fentartására szánták az illető birtokokat, hanem mindig a lovagrend mesteréhez intéztetnek, kinek hivatásához tartozott a jószágok fölötti igazgatás ¹⁾.

Midőn a templáriusok lakhelyeinek, zárdáinak, birtokainak, templomainak nyomait tovább vizsgálám, nem mulasztathatom el a kebleket előre készíteni, hogy azok száma korántsem oly nagy, mint a mennyire a mondák által felcsigázott képzelet ezt várná, de minden esetre igen tekintélyes, és következtetést engedő a lovagrend hajdani hatalmára hazánkban. Majdnem minden vár- vagy templomromhoz ragad valami monda a templáriusokról, és épen a monda oly mértékbeni elterjedése azon kérdést ébreszti mindenkiben: vajjon ha a templáriusok épen nem, vagy csak felette kevés számmal léteztek Magyarhonban, miként örökölhették századok után századok e mondát? Távol legyen tőlem, hogy könnyenhivőleg minden rege tarka, légszerű alkotását szilárd történeti épületül elfogadjam, de úgy hiszem, néha történeti munkában a mondát is, mintilyent kell érinteni, mert a későbbi bűvárlókat az igazság útjára vezérelheti. Ha a templáriusok nem bírtak is mindenütt conventet, vagy curiát, hová a nép képzelete őket helyezi, de igen is lehető az hogy ily helyen — ha templáriusféle nem volt, — patronatusi vagy egyéb jogokat gyakoroltak; hogy itt tizedeket, szolgalmakat követelhettek, vagy kisebb birtokot nevezhettek magokézára. ²⁾

Mednyánszky Alajos korábbi éveiben, úgy látszik, nem volt még meggyőződve a templáriusok egykori létezésükről

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia II. köt. 150. lap.

²⁾ Wilcke : Geschichte des Ordens der Tempelherren. Második kiadás, II. köt. 8. és 25. lap.

Magyarországban, minthogy az Árva váráról fenmaradt, és általa 1820-ban ismertetett mondát ¹⁾, mely oda templáriusokat helyez, azért vallja alaptalannak, mert eddigelé a templáriusok Magyarhonban létezését diplomatikailag be nem lehetett bizonyítani, és mert nem tartja valószínűnek, hogy oly lovagrend felől, mely két százados fenállása alatt roppant gazdagságokat és összeköttetéseket szerzett, a vörös kereszt halhatatlan hőseinek dús koszorúját nevezheté magáénak, és oly világrázkódtató botrányos módon eltöröltetett hatalma fénykorában, hazánk története nem tettek volna említést. Azt hiszi egyébaránt, hogy a Zsigmond király ²⁾ alatt hazánkba hozott vörös csillagos keresztetek, annak hasonlatossága miatt a templáriusok fejér köpenyén levő vörös kereszttel többször összetévesztettek az utóbbiakkal, a miért is a mondák annyira népesítik templáriusokkal hazánk sok vidékét. Tudjuk, hogy a nép vörös barátoknak nevezi a templáriusokat, és ez valóban oda mutat, hogy a vörös keresztet vette ismertető jelül, de vörös keresztet viselvén a jerusalemi szent sir keresztesei is ruhájukon ³⁾, ebben csak egy új magyarázatját látjuk annak, miért látott a nép több vörös barátot, mint a hányan voltak. Hozzá járúlhatott végre az is, hogy a jánosvitézek, kiknek ruhája béke idején fekete volt, díszítve fejér nyolczszegű kereszttel, háború idején a fekete sutane-t levetvén, vörös harczöltönyt vettek magokra, mely elől és átül fehér kereszttel volt ellátva ⁴⁾.

A vörös színlegyébaránt magokat a tudósokat is, nemcsak a népet hozta zavarba. Így meséli Bruckmann a múlt században, hogy három helyen, úgymint Rómában, Kölnben és Nagyszombatban még mindig templáriusok léteznek, régi lakásaikon és ruhájokban, de kik rendi öltönyükben egy negyed

¹⁾ Hormayr und Mednyanszky : historisches Taschenbuch. 1820. évf. 49 lap.

²⁾ Wagner : Analecta Seepus. I. köt. 398. lap.

³⁾ Nem találom Fuxhoffer monasteriologiájában azt felhozva, hogy Zsigmond hozta volna be ezen kereszteteket. Hallgat róla Seelmann Károly is.

⁴⁾ Kovácsóczy Mihály : Jerusalemi Sz. János lovagrendje története. 24. 210. 211. lap.

órányi távolságnál tovább nem távozhatnak a várostól, ha különben nem akarnak törvénykivüliségbe esni. De azonkívül hogy a templáriusok ruhája feje, a nevezett városok papjainak pedig vörös volt, ezen tudósítás még egy kézzel fogható időszámítási hibában szenved. Nagy hiba már az, midőn Bruckmann világi lelkészek tanítványainak, a milyenek Nagyszombatban voltak, Rómában és Kölnben pedig most is vannak, oly harezias lovagrend közt helyet mutat; midőn oly ifjakat, kiknek legnagyobb része alacson születésű volt, lovagokká emel, és egy papi növeldét templárius curiává átalakít. De még feltűnőbb az állítás anachronismusa, mert Kölnről nem szólva, Rómáról tudjuk, hogy ott az apollinari kollegiumot XIII. Gergely a XVI-dik században alapította. Ő ezen intézet tanítványainak vörös ruhát adott, hogy más intézetek ifjai fölé kitüntesse. A nagyszombati úgynevezett vörös papok fő növeldéje keletkezését Lippai György esztergomi érseknek köszönheté ¹⁾, ki azt a rómaival mindenben hasonlóvá akarván tenni, oda a vörös ruhát is behozá. Már pedig világos hogy a római valamint a nagyszombati növelde alapítása egy pár századdal későbbre esik, mint a templárius rendének eltöröltetése ²⁾. Hodor Károly ³⁾ a templáriusokat a vörös szín alapján Erdélybe is kívánja behozni. Azt mondja ugyanis dobokamegyei Veresegyházáról szólóban: „A templáriusok, vagy a magyarok közt, veres barátok, hihető hogy Veresegyházát és annak környékét bírták és lakták, mikor a veres Toronyi ⁴⁾ híres erősséget építék 1118—1165.” (Az első évszám

¹⁾ Ezt tanúsítja következő felírás: georgIVs Lippai arChI-eplIsCopVs strIgonIensIs prIMas VngarIae LegatVs natVs VniVerso CLero regnI apostoLICI.

²⁾ Windisch: Ungarisches Magazin IV. köt. 495. lap. D. Anton: Versuch einer Geschichte des Tempelherrenordens. 1782. év. 323. lap. Wilcke II. kötet 344. lap.

³⁾ Hodor Károly: Doboka vármegye esmertetése. 819. lap.

⁴⁾ Kővári László: Erdély régiségei című munkájában sokkal óvakodóbb, így ír a veres toronyról: Az épületek közepette emelkedik ki a torony, mely zsindelyétől kezdve, tetőtől talpig veresre van festve, miről nevezetét vette. — A Dévénnel átellenben fekvő Rothensteint a hainburgiak és vidékbeliek most is közönségesen Tempelherrenhaus, vagy Rothes Klosternek nevezik. (Sas. Szerkeszti Thaisz András 1851. V. kötet).

t. i. a lovagrend keletkezését jelenti; az utóbbiban, úgy hiszi Hodor, megszűnt lenni Erdélyben). És egy másik helyen ¹⁾, előre bocsátván hypothesisének egy nagy praeambulumot, azt írja: „Veresegyházról az egy etymológiájánál fogva kívántuk megjegyezni: hogy az avúltabb századokban, midőn Erdély is csaknem Portugallia vala az egyháziakra nézve, e tájékat, melyen Veresegyháza áll, a templáriusok, — a magyarok közt veres barátok — nevet viselt rendje bírta 1314 (?) előtt. Ohajtanók, ha próbaállításunkat egy valaki nálunk szerencsésb vagy megczáfolná, vagy kútfőből igazolni kívánná.“ Ha Hodor „próbaállítása“ mely csak színen alapszik, Veresegyházra és a veres toronyra vonatkozólag megállhatna, akkor a gallicziai Czerwonogrod nevű faluban szintén kellene templáriusokat keresni, mert e falu minden régi okiratokban „Castrum rubrum“ nevezete alatt előfordúl. Hasonlóan a Koronahegy alatt Szepes megyében a Dunajecz jobb partján fekvő úgynevezett „veres zárdát“ (rothes Kloster) vagyis lechniczi zárdát a sz. Antal völgyében templáriusoknak kellene tulajdonítani, noha tudjuk, hogy e zárdát a Berzeviczy család egyik őse, t. i. Kakas Rikolf fia alapítá 1319. évben, tehát már a lovagrend eltörlése után²⁾. A Családi Lapokban³⁾ egy avatott toll a lovagrendeket különösen Erdélyre nézve ismertetvén, a Verestorony, Verespatak, a két Veresegyháza, s a három Veresmart helynevekre mint a templáriusokkal netán összefüggőkre utal, azonban mégis úgy vélekedik, hogy az egy Verestornyt kivéven, abban hogy a többi „veres“ című helyeken vörös barátok laktanak, kevés valószínűséget lát. A Verestornyt mint egykori templárius tulajdont elismeri, hivatkozván Fasching ⁴⁾ következő szavaira: „hanc postea Templarii, a qua hodie dum appellatur, rubra turri muniye-

¹⁾ Hodor: Doboka vármegye 758. lap.

²⁾ Vasárnapi Újság 1860. év 4-dik szám ily című cikkben: Vándorlások Szepes megyében. A szepesi lakosok csakugyan regélnék is a lechnitzi templáriusokról, mit sem gondolván a történet kritikájával. (Seelmann 453. lap).

³⁾ Családi Lapok. Kiadja Somogyi Károly. Új folyam. 1858. I. kötet 2. füzet 174. lap.

⁴⁾ Fasching: Vetus Dacia. 1725. 29—30. lap.

runt;“ — de Faschingra hivatkozni, kinek Nova Dacia című munkáját, midőn megjelent, az olvasó közönség Nova Mendacia címűre keresztelte át, bizonyosan nem volt szerencsés gondolat. Hasonló állítással, de nem bizonyítékkal találkozunk egy ily című könyvben: *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum*, melynek 2 lapján ezen tétel fordul elő: „*Urbem propriis erectam impensis (a zsidókról van szó, kik Jeruzsalem pusztulása után Erdélybe menekültek, Decebál dák király által hivatva) Thalmun dixere, . . . quae deinde in florentissimum evasit emporium, celeberrimo Rubrae Turris propugnaculo, a Templariis exstructo, munitum ac decoratum.*“

A fenebbiek folytán több tekintélyes író azon hiedelmét kell megczáfolnom, mintha Erdélyben templáriusok lettek volna. Verestornyot Lakatos István is Siculiájában a templáriusoknak tulajdonítja. Benkő Károly és Erdélyben fekvő maros-szentkirályi paulinus zárda viszontagságait ismertetvén, érinti azt, hogy a paulinusok fehér barátoknak nevezetnek fehér öltözetök miatt. Nem tekintvén azt, hogy a paulinusok századokkal éltek túl a templáriusokat, sem azt, hogy okmányos bizonyosság hiányában nem elegendő a ruha színéről itélni, Benkő oda nyilatkozik, hogy mint véli, a templomosokat Magyar- és Erdélyországban paulinusoknak hívták, mert fehér öltözetet csak a templomosok viseltek ¹⁾. Horváth Mihály pedig többi közt írja ²⁾: „Erdélyben ezek (a kereszturak) egy egész kis tartományt, mely akkoron Borzaföldnek nevezetett, nyertek adományúl azon joggal, hogy azon városokat s várakat építhessenek, arany s ezüst bányákat művelhessenek. A szerzet magyar és tótországi főnöke, Fr. Pontius Della Croce Dalmát- és Horvátországban királyi helytartói címmel

¹⁾ Benkő Károly: Marosszék leírása. II. köt. 97. 98. lap. Corvin Mátyás király a régentén a templáriusok által lakott fejéregyházi (S. Alba Maria) épületet a paulinusoknak adja át. Turóczy László: *Descriptio Hungariae occidentalis* 54. lap. Gabr. Kolinovich: *Chronicon Templariorum* 229. lap. Fuxhoffer *Monasteriologia*. II. kiad. II. kötet 165. lap.

²⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme. II. kiad. I. kötet 334. lap.

és méltósággal ruházott fel. Ez is hihetőleg Gertrud befolyásával történt (Gertrud az idegeneknek kedvezett) vagy legalább annak tulajdonított. Horváth Mihály a kereszturek és szerzet neve alatt a templáriusokat érti, a mi világos hivatkozásából Pontiusra, mintha ő ezen szerzet főnöke lett volna, mely Borzaföldet nyeré; világos továbbá, mert Pontius¹⁾ egyszerűen kereszturnak nevezi; mert a templáriusok birtokába átment Sinyéről azt írja²⁾, hogy 1182-ben a kereszturek kapták, végre hogy többet ne említsek, mert az arany bulla harmadik példányáról, mely az eredeti szöveg szerint penes templum, azaz a templáriusoknál őriztetett, azt állítja, hogy a keresztureknél volt letéve³⁾. Azonban Borzaföldet, vagy helyesebben a Bárczaságot soha sem bírták a templáriusok, miként ezt maga Pray is hibásan vélé⁴⁾, hanem a mariánusok, az az német vitézek. Főleg nagy azok száma, kik a Keresztúr és Keresztes nevű erdélyi faluk létezéséből kihozzák, hogy ezek hajdan a templáriusoké voltak, holott Póka Keresztúr, Gerend-Keresztúr, Ördög-Keresztúr, Retze-Keresztúr, Sajó-Keresztúr, Csicsó-Keresztúr, Szilágy-Fő-Keresztúr, Keresztes (Hunyadban) Székely-Keresztúr, Bere-Keresztúr, Maros-Keresztúr Keresztes (Torda mellett) stb. falukat, megengedem hogy egyik vagy másik lovagrend hajdanával összeköttetésbe lehet hozni, de bizonyosan nem templáriusokkal Erdélyben. A fenebbi tordai praeceptor Nyle is hibásan templárius perjelnek tartatik⁵⁾. Vannak kik Nagy-Szebenben a nagy Ring-en álló Reisenfels féle házat templárius avagy német lovagrendű székhelynek tartják⁶⁾. Vajda Hunyadon, közel Szent Péter hegyen levő kerítésck és kápolna onladványai hagyomány szerint templáriusok nyomaira mutatnának⁷⁾; annak bizonyí-

¹⁾ Horváth Mihály: Magyarország történelme I. kötet 340. lap.

²⁾ Ugyanott 304. lap.

³⁾ Ugyanott 359. lap.

⁴⁾ Pray: Specimen Hierarch. Hungar. II. Rész 252. lap.

⁵⁾ Kolosvári Közlöny. 1857. év. 92. szám.

⁶⁾ Bethlen Elek: Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen 54. lap, ki szintén mesének tartja a templáriusokat Erdélyben.

⁷⁾ Árpádia. Történeti zsebkönyv. I. köt. 67. lap.

tására a sírboltok, és a kiásott tetemekre is hivatkoznak, többi közt egy köntöst vagy köpenyt egybekapcsoló ezüst csatpárra, egy reá metszett kereszttel; sőt állítják, hogy évszám meg a templárius nagymester neve is földöztetett volna fel a sok titkot fedő földszín alatt, valamint a rothadt deszkák között fehér selyem köpenyek tűntek elő az ismert vörös kereszttel jelölve ¹⁾. Az előadás azonban a legnagyobb általánosság színetét viseli magán, mint egyébként nem lehet várni attól, ki a nevezett tárgyakat saját szemével nem látta. Én legalább azt hiszem, hogy midőn annyi ellenkező bizonyíték mellett azt akarjuk kisütni nem írott kútfőkből, hanem symbolumokból, hogy Erdélyben templáriusok voltak, ezen symbolumok részletes ismertetése volna kötelességünk. A Bodza melletti Tártárköt csak a néphagyomány tulajdonítja a templáriusoknak²⁾, néha nem is mindig azoknak, hanem valamely keresztes lovagrendnek. Hasonlót kell mondanom Rápold és Illyefalváról Hunyad megyében.

A mint itt a templáriusok német lovagoktól nem különböztetnek, és sokszor hibásan cseréltetnek fel egymással ³⁾, miként ezt különösen Benkő és Engel tévők több ízben, úgy még több esetben a jánosvitézekkel tévesztetnek össze ⁴⁾. Bél Mátyás Ritus explorandae veritatis című czikk alá tett jegyzeteiben ismertetvén röviden a jánosvitézeket, hozzá teszi: Non sunt ergo cum Templaristis, qui tardius nati ⁵⁾,

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény 1831. év, 7. füzet 28. lap. Kenderessi Ferencz czikke.

²⁾ Bethlen Elek idézett munkája 53. lap.

³⁾ Erről már Wagner panaszkodik: Supplem. ad Analecta Scepus. 405. lap.

⁴⁾ Bethlen Elek idézett munkája 20. lapján.

⁵⁾ Azon hamis állítás, mintha a jánosvitézek korábban keletkeztek volna a templáriusoknál, az elsőbbi lovagrend történetíróinál, például Vertot-nál rendszeren előfordúl, tárgyak iránti előszeretből. De kik azt állítják, mind figyelembe nem vették Vitry bíbornok iratainak ezen helyét: Praedicti Hospitalis fratres ad imitationem fratrum militum templi, armis materialibus utentes, milites cum servientibus in suo collegio receperunt. (Weber K. Gy.: Das Ritterwesen, und die Templer, Johanniter und Marianer. II. kötet). Ellenkező, de nem kifogáson felett álló nézet Wilcke templáriusok történe-

et deleti dudum sunt, confundendi, quippe qui vix aliquando in Hungaria sedes habuere. Továbbá : Cruciferi S. Ioannis Baptistae iidem sunt, qui Hospitalarii. Cave ergo, Templaristas fuisse credas ; quod vulgo et docti apud nos faciant, Cruciferos seu Hospitalarios miscentes cum Templariis ¹⁾. Míg Péterfy ²⁾ Katona és Schmitth ³⁾ igen jól megkülönböztetik az esetet, midőn valamely lovagrendet csak Cruciferos nevezi az okmány, és ezalatt helyesen jánosvitézeket értenek, addig Keresztúri ⁴⁾, Róka, ⁵⁾, Erdy János ⁶⁾ és mások ezen kifejezés alatt templomosokat értenek, melynek természetes következtetése lett, hogy a mely birtokokat IV. Bélától nyertek a jánosvitézek Havasalföldön és Moldovában, azok is a templáriusoknak tulajdonítottak ⁷⁾, miként ez Virág Benedek által történt ⁸⁾.

Ennyit általában megjegyezvén, már is eléggé kíválgik hogy a templáriusok legszámosabbán valának Horvát- és Dalmáthionban, azután a Vág vidékén és Karpátok alján ⁹⁾, kevesebb számmal Magyarhon belsejében. Erdélyben pedig legfeljebb a monda szól, de a történet mélyen hallgat róluk.

Kísérletet kívánok most tenni a templáriusok egyes lakhelyeinek kijelölésében, híven különböztetvén azt, a mi a történeti kritika próbáját nekem kiállani látszik attól, a mit a bőbeszédű népmonda egészen más rovat alá helyez, de a mit én, későbbi figyelem ébresztés érdekében, értekezésemből nem akarok kizárni.

tében. Második kiadás I. köt. 105. lap. Különben Wilcke szintén régiebbnek tartja a templárius lovagrendet. Ugyanott I. köt. 16. lap.

¹⁾ Adparatus ad Histor. Hungar. 212. 222. lap.

²⁾ Sacra Concilia R. Hungariae.

³⁾ Episcopi Agrienses.

⁴⁾ Keresztúri : Compendiaria descriptio Episcopatus et Capituli M. Varadinensis, 278. lap.

⁵⁾ Vita Veszprimiens. Praesulum 65, 66. lap.

⁶⁾ Új Magyar Muzeum 1850. év 138. lap.

⁷⁾ A külföldi írók sokszor téveszthették össze a jánosvitézekkel vagy marianusokkal a templáriusokat, miként Hormayr panaszolja : Geschichte Wiens II. Jahrgang, 4. köt. I. füzet 9. 10. lap.

⁸⁾ Magyar századok I. köt. 474. lap. Követi e hibában a Tudományos gyűjtemény 1837-ki folyama.

⁹⁾ Den deutschen Rittern gab Andreas II. das Burzenland, die Templer sollten der Karpathen hüten. (Annemonen, III. Band 145. l.

A templáriusok lakhelyei többnyire manseria-knak neveztetnek. Mansus, a középlatin nyelven lakházat jelent, többnyire a hozzá tartozó fekvő jószágra vonatkozó mellékkértelemmel : egy bizonyos, majd 12 majd 30 stb. holdból álló tér vagy földmértéket. Skót nyelven *manse* plébániai lak értelmében mindeddig megmaradt. A román nyelvek a *mansus* és *mansio* szó ejtegetéseiben az *n* betűt kihullatták. Katalonúl *mas* falusi lak, példáulú Masnon, Mas de Motoliu, Tarragona mellett; francziául *maison* bármely ház, spanyolúl *meson* korcsma; továbbá francziául *mesnage*, jelenleg *ménage* háztartás, angolúl *mease* (mansus). Így Németországban is a régi *mansionáriusból* (Lásd Lang, Reg. ad 1130.) lett *mesenarius* és végre *Mes'ner*.¹⁾ A *mansio* magyarázata annyi mint maradás, néha azonban distantíát, állomást jelent, mely két értelemben előfordúl Cieero, Plinius, Sueton és más írónál. Például : Cautior certe est mansio. (Cicero Att. VIII). Mansio Formiae, — a Formiae-ban maradás. (Ibidem VIII. 5). Mansio in vita. (Cicero Fin. III. 18). Ad primam mansionem febrim nactus, az első állomásnál. (Sueton Tit. 10). Dividitur in mansiones camelorum sexaginta. (Plinius).²⁾ A manseria szót közönséges szótárainkban nem lehet találni, a mansus, mansiones szavakat azonban hazai törvényeinkből merített okok alapján „szállás” értelmében vehetjük.³⁾ Ezen szómagyarázatnál azért kellett többet időznöm, mert sok ideig tartotta fen magát azon hit, és tán még most sem halványult el egészen, Hettner ellenkező véleménye dacára,⁴⁾ hogy a templáriusok rendéből nőtték ki magokat a szabadkőművesek. Lessing az utóbbit : Ernst und Falk. Gespräche für Freymäurer című munkájában⁵⁾ erősen vitatja, és ez alkalommal a *mason*, *masonry*, *masonry* szóra, miként Herder is⁶⁾ nagy

¹⁾ Schmeller, bayr. Wörterbuch, II. köt. 600. lap.

²⁾ Scheller latin-német szótára.

³⁾ Piringer : Ungarns Bänderien, I. kötet 192—194. lap.

⁴⁾ Hettner Hermann : Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts I. köt. 207. lap. azt mondja : Lessings Ansicht, dass die Freimaurer unmittelbar von den Tempelherren abstammen, widerstreitet, wie man jetzt allgemein einsieht, aller geschichtlichen Möglichkeit.

⁵⁾ Lessing minden munkái, Lachmann kiadása X. k. 299—303. l.

⁶⁾ Herder minden munkái, 1853. évi kiadás, 36. köt. 200—202. l.

súlyt fektetvén, kimutatják, hogy a *massonerie*, és *massoney* csak a szabadkőművesek neve volt.

Én ez útra nem követvén a tudós írókat, csak annyit hozok itt fel, hogy 1782. évi július 15-én Németország legtekintélyesebb szabad kőművesei Ferdinánd braunschweigi herczeg elnöklete alatt nagy gyűlést tartván, ott kijelenték, hogy a szabad kőművesség rendének a régi templáriusokkal semmi köze. De hazai történetírónk Fessler J. A. bő ismeretsége, ravaszsága és mozgékonytsága okozák, hogy egy bizonyos mystikus szellemet, melynek ő barátja volt, a kőművesek páholyaiból a század végeig nem pusztíthatták ki egészen. ²⁾

Imre király 1198. évi adomány levelének ezen kitételei: *Sacrae militiae Templi in Hungaria una cum personis et subditis eorum in Regno nostro habitantibus*; — tovább: *Plateatica etiam omnibus domus militiae Templi, ac hominibus eorum*; — és: *ut nemo aliquid ab ipsis fratribus et dominibus sacrae militiae*, — és: *nullus eos vel domus*, — végre: *nec eos vel domus eorum* — első tekintetre mutatják már, hogy a templáriusoknak házaik is voltak Magyarországon, és hogy lakták is ezeket. De ha van, a ki azt állítja, hogy ezen házak (domus) nem voltak egyebek csak fogadók (*diversoria*), nem pedig manseriák, a személyek pedig csak olyanok, kik a jószágok igazgatása végett ott megfordultak, miként a hazánkon kívüli cisterciák és praemoutreiaiak is rendtársaik által igazgatták nálunk jószágukat, ugyan ezen királyi oklevél eme szavai: „(fratribus) *legationem atque negotiae templi praedicti exercentibus*“ még korántsem támogatják eléggé ezen conjecturát, és az ilyen kételyeket elnémitják a pápák és királyok által osztott címzések: *magistro et fratribus Templi de Ungaria, vagy per Hungariam et Slavoniam*. ³⁾

A templomosok emlékét tehát az elmondottakon kívül fentarták nálunk következő helyek:

Pöstény, Nyitrában. Az állítólag már a rómaiak által ismert híres pöstényi fürdők mellett, egy igen régi templom

²⁾ Wilcke II. kötet. 362. 363. lap.

³⁾ Kolinovich: *Chronicon templariorum* 94—96. lap, hol az euyémától eltérő következtetésre jut.

romjai emelkednek. Századunk első tizedében még oly ép volt az egész templom, hogy mise mondatott benne, sőt a ház alapfalai is megvoltak, mi a tudós Mednyánszky Alajost a tervrajz készítésére indítá. De az 1813-ki hirhedt árviz itt pusztítólag hatott. Ama templomban számos goticus köfaragvány létezett, mire a gót építészeti modor; a párkányzatok, ívesúcsok, ablak keretekben stb. számos alkalmat szolgáltatott. Mednyánszky Alajos úgy találja, miszerint a hagyomány, építési modor és faragványok meglepő összhangzattal bizonyítják, hogy ezen templomot, ha nem is építették, de mindenestre bírták a templáriusok; és ezen építési emléket oly azonkori okmányoknak vette, mely egy régi rejtélyt megold, és azokat megczáfolja, kik a templáriusok létezését Magyarországon azért tagadák, mert egyetlen kortársú író, egyetlen diploma vagy emlék sem bizonyított még akár csak egy magyarországi templárius hely létezése mellett ¹⁾. Támogatják Mednyánszky e nézetét némely egyház vizsgálati jelentések is. Ilyen vizsgálatot tartott 1731. október 11-én gróf Zichy Ferencz esztergomi kanonok és nyitrai fődiakon, és ez alkalommal jelenti Pöstényről, hogy a helységen kívül igen tekintélyes, az anyaegyháznál külön templom létezik, mely közvélekedés szerint a templáriusoké volt. 1756. évi május 17-én Révai András gróf esztergomi kanonok tartván Pöstényben vizsgálatot, szintén azt jelenti, hogy a helységen kívül található templom a városbeli nagyságra sokkal felülhaladja, és hogy ezen templom, miként régi hagyomány állítja, a templáriusoké lett volna. A monda szerint a pöstényi régi templom ²⁾ Sz. István alatt épült, egy későbbi király pedig zárdát építvén hozzá, mind kettőt a vörös barátoknak adta át. Innen nem távol Ribnikj (halastó) nevű mező létezik, két részről töltéssel korlátozva, mely hajdan halak tartására használtatott, és

¹⁾ Hammer Purgstall: Fundgruben des Orients. VI. kötet 493—496. lap. Ily szellemben szól Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse* című munkája 101. lapján is.

²⁾ A templom közelében forrásvíz bugyog, az úgynevezett leánykút, melyről egy, Mednyánszky Alajos által költőileg előadott monda maradt fenn. Hormayr. histor. Taschenbuch 1824. évre 243. 244. lap.

maig is fentartván „Mnichowa Lehota“ azaz „Pap-Lehota“ nevét, bizonyítja hogy a fenebbi zárdához tartozott. Az épület építési modora, és a faragványok szintén szolgálnak Mednyánszkyknak érvül, hogy e helyen templárius mansio díszelgett. A tudós történész méltó fiának báró Mednyánszky Dénes mostani lakhelyén Rakoviczon az átépítési idomitások alkalmával ismét — mint régenten már — ódon téglák találtak dombor kard- vagy lovagpallos forma keresztjellel † miről mai napig regéli a traditio, hogy ez „a vörös kereszties barátok“ (németül „Kreuzpater“) itt létezett épülete és birtokától ered, mely talán az ide ³⁾ 4 órányira eső pöstényi háznak egyik dependentiája lehetett. Veszelen, hol azelőtt lakott a Mednyánszky család, még létezik egy érdekes kőfaragvány, ablakcsúcs, mely három félszemélyt ábrázol. Annak középsőjét, két geniustól kísérve, Mednyánszky Alajos a mellékelt koronás és kettős kereszties sisak miatt II. András királyunknak vélte magyarázhatónak. *Μητις, ἀνδρωπωνος*, Gral és efféle alakzatok is találtak ugyanott, de nyomtalan elvesztek. A pöstényi templomnak ma már csak a szentély némi csekély roskadó részlete látható ¹⁾, Különben Bél Mátyás mondára sem hivatkozik templáriusok itt létéről ²⁾.

Telegd, vagy Mező-Telegd Biharmegyében, Nagyvárad körül. E helyre még a legkétkedőbb írók is tesznek templáriusokat és mindnyájan Pázmán Péter erősítése alapján, ki szerint az ő elődje az esztergomi érsekségben Telegdi Csanád a templáriusok romba dőlt épületeit felépítvén, azokat 1335. évben a ferencziek szerzetének engedte át ³⁾. Pázmánt követik Fuxhoffer ⁴⁾, Kolinovich ⁵⁾, Kercselich ⁶⁾, Timon ⁷⁾, Win-

¹⁾ Az itt közölt adatokat, mennyire sajtó útján még nem jutottak tudomásra, a mívelt és nemeslelkű báró Mednyánszky Dénesnek köszönhetem.

²⁾ Warhanek: Das Kaiserthum Österreich geographisch, statistisch, topographisch czímű munkája Pöstényben állít templáriusokat.

³⁾ Péterfy: Concilia Tom. II in appendice de religiosis ordinibus 281. lap.

⁴⁾ Monasteriologia. Második kiadás II. köt. 164. lap.

⁵⁾ Chron. Templariorum 228. lap.

⁶⁾ Histor. Episcop. Zagrabienensis I. köt. 123. lap.

⁷⁾ Epitome rerum Hungaricarum.

disch, Wilcke, Mednyánszky¹⁾) és mind azok kik e tárgyról írtak. A gyanú azonban Telegdet is, mint templárius helyet fel akará dönteni, és pedig mert a vienne-i zsinat határozata, és a pápa akarata szerint a templomosoktól elvett jóságokat a jánosvitézeknek kelle átadni, holott a fenebbi közlés szerint Telegd a ferencziek tulajdonába ment át. Azonban értekezésem fonalán nem ritka esetnek mutatkozik, hogy hajdani templárius javak nem épen mindig a jánosvitézekben, hanem majd a királyban, majd a domonkosok és más szerzetben nyertek új birtokost. Egy másik ellenvetés az, miszerint fel nem tehető, hogy az esztergomi érsek egy más püspökségben megürült templárius házzal rendelkezhetett volna; pedig igen is rendelkezhetett, minthogy Oláh Miklós szerint az esztergomi érsek jogaihoz tartozott, hogy a megszüntetett templáriusok egyházait és alapítványait betöltse, és azokról a praesentatiót gyakorolja. Ezen jogról Pray is írja: *Praeterea Templariorum et aliorum suppressorum et extinctorum ecclesiae et beneficia redacta ad secularem statum, ad collationem et praesentationem Archiepiscopi spectant* ²⁾).

Stem várat, Modrus és Bezana horvátországi jóságokkal együtt 1219. évben a templáriusok bírták ³⁾).

G l o g o n z a, Horvátországban. Volt egy szerzetrend, melynek tagjai, „a jerusalemi szent sír kanonokjai“ névvel éltek, és mely II. András király idejében megváltozván szerzeti minősége, mint lovagrend telepedett le hazánkban, és mint ilyen Magyarországon hasonló kiváltságokat élvezett, mint a jánosvitézek, és templáriusok ⁴⁾. Úgy látszik, hogy a szentsír rendbeliek némely helyen még mint szerzetesek, némely máson pedig mint lovagok léteztek, mert a sárosmegyei Keresztes-Komlósban levő ily rendű monostor a lengyelországi miechowi prépostságnak volt alávetve ⁵⁾, nem pedig a rend

¹⁾ Hormayr und Mednyánszky, historisches Taschenbuch, Jahr 1820.

²⁾ Windisch: Ungarisches Magazin IV. köt. 490, 497. lap.

³⁾ Lehoczky: Regni Hungar. status et ordines. (Stemmatographia) I. köt. 67. lap.]

⁴⁾ Péterfy: Concilia II. köt. 277. lap.

⁵⁾ Mit kell tartani amaz 1076-ki okmányról, mely szerint III.

glogonzai mesterének, ki a magyar királyok által a Magyarországon létező valamennyi szent sir őrző lovagok főnökévé neveztetett. A komlósi zárda főnök azonban prépostnak (*praepositus*) nem pedig *praeceptor* vagy *magister*nek czimeztetik, mi csak a lovagrend főnökét illethette ¹⁾. Bizonyos hogy kőrösmegyei Glogonza (Glogoniza, Glogovnica, Golgonissa ²⁾) is ugyanazt jelenti) környékén templáriusok léteztek, minthogy II. András 1217. évi (és IX. Gergely pápa 1227. év július 9-én kelt megerősítő levelébe átvett) szabadalma a zágrábi prépostság földjeit előszámlálván, Glogonzát és a templárius földeket mint határokat említi. Egy szintén ezen évi *transsumtumban* Cassina földjének határai elősoroltatván, mondatik, hogy a „Gumensa“-ba vezető út a Cassina és templárius birtok közti határt képezi ³⁾. Mind abból azonban nem világos, hogy Glogonzán magában templáriusok, vagy főleg templomos komthurság vagy convent lett volna, és így nem találok alapját az általam kételylyel említett Corvin Mátyásféle levél azon állításának, miszerint Glogonzát templárius *praepositura* (mely szó keresztes vitézekről szintén helytelenül használtatik *praeceptura* helyett) vagy általában templárius zárda ékesítette valaha. Kercselich 1254. évnél egy Istvánról tesz említést, ki hivatala szerint: *Praepositus S. Sepulchri de Glogouicza et Canon*. *Hyerosolymitani* volt, vagy mások szerint: *Praeceptor domus militiae templi de Glogovnicza*. „Hinc apparet, folytatja Kercselich, *eam olim templariorum fuisse*.” Megvallom, hogy annyit nem tartok elegendőnek, hogy mint a zágrábi püspökség történetének tudós írója Glogonzán templárius *praeceptorátust*, azaz conventet tudnék felfedezni, és nagyobb örömmel vevém, ha a kérdés mellett, habár csak a

Henrik császár Magyarország Tátra és Vág közötti részeit bitorúl a prágai egyházmegyéhez csatolá, már fenebb elmondám. De a jelen eset nem hasonló, mert a lovagrendek területeinek körülvonalozása, ha eltért is néha a politikai határoktól, mégsem sérté meg valamely államnak önállóságát.

¹⁾ Fuxhoffer: *Monasterologia*, Czinár Mór kiadása II. kötet 187. lap.

²⁾ Lásd értekezésemet az 1175. évről szólva.

³⁾ Theiner: *Vetera monumenta Hungar.* I. köt. 74. 75. 85. lap.

legkisebb okmánynyal kedveskedett volna ¹⁾). Meglehet, hogy azt munkájának harmadik részében teszi, de ez valamint a második, fájdalom soha meg nem jelent. Hasonlóképen, midőn a különben nagyfigyelmű Mednyánszky Alajos a templáriusokról azt mondja: „Ihre war auch die Propstei in Glogonza“, még mindig nem tudom magammal elhithetni ezen semmi okmány, vagy azonkori író által nem támogatott állítás valóságát, annál kevésbbé, minthogy a Propstei, azaz prépostság neveze-
zete is — mint már mondtam — nem a lovagrendre vonatkozhatik ²⁾). Holéczy Mihály ³⁾) Esztergom és Vranán kívül csak még Keresztes Komlósról tartja bizonyosnak, hogy templáriusok székhelyei voltak, és azt állítja, hogy III. Béla már 1175-ben adta nekik Golgonicát. Egy újabbkori író Weiss Károly ⁴⁾), ki mint műbíró felsóhajt, hogy a templáriusok és a jánosvitézek Glogovniczán és Casinán létezett templomjaik csak romjait lehet látni, e részben kevés figyelmet igényelhet.

Ó Buda. Béla király névtelen jegyzőjében olvassuk, hogy Árpád 907-ben meghalván, egy kavicsos patak forrásánál temettetett el, hol később, a magyarok keresztyén hitre való térítése után egyház is építettett (Inchofier szerint már 803-ban Nagy Károly által) S. Alba Maria tiszteletére. Ezen Alba Maria alatt az ó budai Fejéregyház értetik, melynek vidéke maig is Árpád völgyének neveztetik. Ifjabb gróf Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán, midőn nem rég Árpád sirját keresték ⁵⁾), azon eredményre is jutottak, hogy Fejér-

¹⁾ Kercselich : Histor. Eccles. Zagradiensis I. kötet 87. lap.

²⁾ Hormayr und Mednyánszky histor. Taschenbuch 1824. évre 189. 190. lap. Mátyás király általam fenebb idézett leveleinek kiadója, jegyzetben említvén, hogy a glogoviczai prépostság Szentiványi tanúsága szerint is a jerusalemi szent sír őrzők rendé lett volna, kérdést tesz, vajjon Glogovicza ugyan az-e, a mi Glogonza.

³⁾ Tudományos gyűjtemény 1837. év 4. füzet.

⁴⁾ Von den Kirchen der Tempel- und Johanniter Ritter zu Glogovnica und Casma, so wie von den herrlichen gothischen Abteien zu Biela Dobra, Orica und Topuseo erblickt man nur mehr Ruinen. (Der Dom zu Agram című czikk a Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1859. szeptemberi füzetében.)

⁵⁾ Pesti Napló 1860. év 164—3129. szám.

egyház ösvezérünk és honalapítónk temetőhelyén áll, minél fogva annál nagyobb érdeklődéssel vesszük azt, hogy Túróczy László ¹⁾ és Kolinovich Gábor ²⁾ itt templárius lakhelyet találtak. Ki által, és micsoda esztendőben hívtak ide templáriusok, nincs ki felderítse, Fuxhoffer ³⁾ azonban azt conjecturálja, miszerint ezt IV. Béla király tehetette, ki a budai várhegyet a tatárok és más ellenségek megtámadásai ellen erősítvén, a keresztes lovagok segélyét is összekapcsolta, Bél Mátyás a templáriusok hajdani ittlétüket kétségbe vonja ⁴⁾, de a valószínűséget minden esetre emeli a 12-dik századbéli zárda fenállása, melyre egy 1193. évi okmány ezen szavai: „inde ad fossatum sacerdotis“ és „inde ad Monachum“ czéloznak ⁵⁾.

Érdy János Ó Budán szintén keres templáriusokat, de nem Fejéregyházon, hanem Felhévizen, midőn „historiai séta a Margit szigetén“ czimű értekezésében ⁶⁾ azt mondja, hogy „a budai kereszturak vagy templomosok szentháromság tiszteletére építtetett egyházát és monostorát az esztergomi érsekség budai palotája helyén kell keresnünk, és hogy hajdan e vidéken Gyézavásárhely, utóbb Szentháromság ⁷⁾ vagy Felhévíz nevű város terült el, mely egykor külön hatósággal bírt.“ De tudós bűvárunk ez állításával téved, mert az említett helyen nem templáriusok, hanem a jánosvitézek szentháromsági conventje volt ⁸⁾; téved tovább akkor is, midőn mondja, hogy ezen budai kereszturak, tehát az ő vélekedése szerint templáriusok, Margit szigetén várat bírtak, hivatkozván Kún László 1278. évi oklevelének következő tételére: „Ac Castro Cruciferorum domus hospitalis,“ — mert épen ezen tétel világosan tanúsítja, hogy itt ispotályosokról, az az jánosvitézekről van szó ⁹⁾.

¹⁾ Lad. Túróczy : Descriptio Hungariae occidentalis 54. lap.

²⁾ Chronicon Templar. 229. lap.

³⁾ Monasteriologia II. kiadás II. köt. 165. lap.

⁴⁾ Bel Mátyás : Notitia Hungariae III. köt. 179. lap, a jegyzetben ; III. köt. 513. lap, és IV. köt. 95. lap.

⁵⁾ Pesti Napló 1860. év 166—3131. szám.

⁶⁾ Új Magyar Múzeum 1850. év 138. lap.

⁷⁾ A jánosvitézek szentháromsági templomától neveztetett így.

⁸⁾ Fuxhoffer Monasteriologia, II. kiadás II. köt. 145. lap.

⁹⁾ Túróczy László Felhévíztől szólóban rosztól mondja, hogy praepositura volt, mert a keresztes vitézeknek praepetúráik voltak.

Fejéregyházától nem távol, a budai hegyek közt azon helyen, mely Szép Juhászné név alatt ismeretes, a vendéglő bejárásánál egy sírkő látható még mai napig, latin körirással melyet a topographiai írók eléggé hibásan valamely templárius lovag sírkövének néztek. A Szép Juhászné helyén hajdan paulinusok zárdája állt, és bizonyosan onnan származnak azon kevés építési emlékek, miket itt még láthatni, és a kérdéses sírkő is Babenbergeri Henrik főpapra vonatkozik, ki itt 1400-ben meghalt, és alkalmasint saját kívánatára temettetett ide, mint sok más idegen szerzetbeli egyén, kiben az itteni paulinusok jó erkölcsi hasonló kívánságot ébresztett ¹⁾.

Tha u c z Arad megyében, melynek monographusa Fábián Gábor következőt ír: „Taucz helységének Kiss József táblabíró urat illető részében, egy meneteles kies hegyecskén sok régi kőfalak vannak, mély sánczokkal körülvéve, mely romoknak nagy kiterjedése s egész helyheztetése az itt egykor fennállt épületnek néhai nagyságára és méltóságára mutatnak. A közhagyomány azt tartja felölök, hogy azok templáriusok conventjének maradványai volnának. Pázmán Péter ellenben a maga catalogusában azt mondja, hogy Thout a joannita rend lovagjainak, vagyis az úgynevezett keresztes barátoknak lakhelye volt legyen. Hogy pedig itt a Thout név alatt valóssággal Taucz értetik, bizonyítja azon pecsét mely ezelőtt egy pár évvel a tauczi omladékok közt ily körirással találtatott, „Sigillum oppidi Thouc.“ De meg lehet Pázmán állítását a közhagyománynyal egyeztetni, úgy ha felteszszük, hogy Tauczon előbb ugyan a templáriusoknak volt manseriájuk, azok kimúltával pedig a joannitáknak lett conventjek; a mit helyesen fel is tehetünk, minekutánna a historiából tudjuk, hogy az V. Kelemen pápa által eltörölt templárius rend jóságainak nagy része a joannitáknak adatott által. Akármelyik rendé volt azonban a tauczi konvent, annyi igaz hogy épületjének mint romjai hirdetik roppantnak kellett lennie, mi is ennek a vidéknek egykor nem kis díszére szolgálta-

¹⁾ Häufner J. V. Budapest, histor. topographische Skizzen. Pest 1854. Emichnél. II. Rész 22. l., ki azonban a sírkő tisztán kivethető évszámát rosztól olvassa 1409-nek. Feldmann: Wegweiser durch Pest und Ofen. 126. lap. Az utóbbi templárius sírkövet lát a kérdéses emlékekben.

tott" ¹⁾. A fenebbiekből csak Taucz, meg Pázmán által említett Thout ugyanazonsága bizonyos, de a templáriusok itt voltát a hagyományon, és a romok tekintélyességéből vett következtetésen kívül más semmi sem állítja. Fuxhoffer is úgy látzik, kevés szerencsével akarja a Pázmán által említett Thout-ot a nográdi, vagy bihari Told nevű pusztában felismerni ²⁾. Söt Kolinovich a Hunyadmegyei Tolt várát tartja templárius fészeknek ³⁾.

Szent Lélek Borsodban. Egy nagyon olvasott hazai lapban ⁴⁾ felfedezém, hogy azon tévedés, mely a paulinusokat néha templomos vitézekül veszi, nemcsak Erdélyre szorítkozik, és hogy e szerint nemcsak a honunkban létezett három keresztes lovagrend zavartatott össze egymással. Olvasható ugyanis ott: „Szentléleki templom romjai. (vörös barátok kolostora)“ feliratu czikk, mely szerint ezen egyházat a XIII. század vége felé az Ákos nemzetségből való Ernő bán fia építette, ki később Róbert Károly alatt Magyarország nádora és Borsodmegye főispánja volt. Ő alapította volna a tudományos és művészetkedvelő pálos szerzetesek (paulinusok, vörös barátok) diósgyőri és szentléleki kolostorát. Czáfolatul sok talán annyit is mondani, hogy a szentléleki, valamint a közel diósgyőri kolostor a „sz. Ágoston remetei“ című papi rend számára épült ⁵⁾, mely csak 1500. év táján vette fel a paulinusok, vagy pálos rend nevét Bakács Tamás érsek parancsára. Hogy nem egy, hanem különféle két rendet képeztek, mutatja az, hogy oly oklevelekben, hol a szerzetesek felsoroltatnak, a sz. Ágoston szerzetesei és templomosok egymásután neveztetnek, például az 1309-ki pozsonyi zsinat végzéseiben ⁶⁾. Tudomásom szerint a paulinusok és templáriusok

¹⁾ Fábíán Gábor: Aradvármegye leírása. 119. lap. 34. §.

²⁾ Monasteriologia II. kiad. II. köt. 155. lap.

³⁾ Kolinovich: Chronicon Templar. 229. lap.

⁴⁾ Vasárnapi Újság 1860. év 10. szám.

⁵⁾ Annak számára Iregthen, Baranyamegyében Bertalan pécsi püspök már 1225. évben alapított zárdát, melyről Fuxhofferben nincs szó; (Koller: Histor. Episcop. Quinqueeccles. II. köt. 13. 14. lap.), tehát hibás azok nézete, kik ezen egyedüli hazánkban keletkezett szerzet eredetét Róbert Károly idejére teszik.

⁶⁾ Péterfy: Concilia I. köt. 143. 144. lap.

közt csak annyi hasonlatosság létezett, hogy mind a két rend tagjai fehér köpenyt viseltek.

Árva megyében Árva várának legtetjét igen kis kápolna foglalja el, mely lent körvonalaiban is alig fölismerhető, és mindenesetre a vár legrégibb épület részét képezi. A monda ezt a templáriusok hajdani tartózkodásának állítja. Az itt látható erős boltozatú, ölnyi vastagságú falakkal körülvett üregek, melyek lakásoknak bizony nem nevezhetők, alacsony ajtóikkal, és magas nyulánk kettős zárlatu ablakaikkal, főleg a helynek elrejtettsége, egy oly zordon, azon időben még sokkal magányosabb, néptelenebb vidéken, mely azon mysteriumok gyakorlására nagyon kedvezett, mikről a lovagrend vádoltatott, lehettek forrásai a nép ama hitének. Fájdalom a mondán kívül épen semmi okmányunk nincs mely a templáriusoknak itteni tartózkodása mellett szólna, ha csak az újabbkori íróknak, mint Kolinovich ¹⁾, Windisch ²⁾, Turóczy László ³⁾, Fuxhoffer ⁴⁾, Szontagh Dániel ⁵⁾, Stummer György ⁶⁾ Gyurikovich György ⁷⁾ stb. nem akarunk hitelt adni.

Eberhard Pozsony megyében azon helyek közé tartozik, melyet leggyakrabban adnak a templáriusok birtokába. A népmondából kapták-e fel az írók, vagy az írókból a népbe ment-e át a hit, nem vizsgálom; csak annyi bizonyos, hogy a mit oly számos író a templáriusok itt létéről mond, annak védelmét nem lehet okmányainkban találni. El kell üznünk a combinatio mezejét is, melyre csábítatunk, ha azon Eberhard templomos mesterre gondolunk, ki mint fenn említém, 1147. évben hazánkban kereszthaddal vonúlt át. Eberhard régi vára Korabinszky ⁸⁾ és Thiele ⁹⁾ szerint a templomosoknak köszöni eredetét; hasonlóan azok lakát teszik ide Turóczy László ¹⁰⁾ Kolinovich, Vályi, Fuxhoffer és Rumy Károly, ki azt állítja, hogy a szentgyörgyi grófok a templáriusok után

¹⁾ Chronicon Templar. 229. lap. ²⁾ Geographie Ungerns. ³⁾ Hungaria suis cum regibus. ⁴⁾ Monasteriologia. ⁵⁾ Pesti Napló 1858. év 163—2549. szám. ⁶⁾ Magyar Néplap 1858. év 64. szám. ⁷⁾ Árva megye leírása. — Templáriusoknak Árvában voltát állítja még a Topographia R. Hungariae, a Regélő 1834. évi 54. száma stb. Mednyánszky ezen állítás iránt nem tartá magát meggyőződve. (Histor. Taschenbuch 1820. év 49. l.) ⁸⁾ Korabinszky: Geogr. Lexicon Ungerns. ⁹⁾ Königreich Ungarn l. k. 10. l. ¹⁰⁾ Hungaria suis cum regibus. 1768 kiad. 298. l.

jöttek ide ¹⁾). Nem lehet azonban ezen indokolatlan véleményeket jobban megeczáfolni, mintsem azt tudós Ipolyi Arnoldunk tevé. Szerinte a hely csakugyan régi várral és erősséggel bírt, sőt itt valószínűleg Csallóköz főerődje létezett, mely a Dunán való átjárást védte, miként ez már a XIII. század kezdetétől fogva okiratokkal is bebizonyíthatni. Nevezetesen egy 1209-ki okiratban a Castellum Ybrehaarth említetik, melyet András király előbbi birtokosától Myke fiától Istvántól megszerez, és az említett évben Sebus grófnak — a később Szt. Györgyi és Bazini előnevű grófok nemzetségéből — adományoz Szt. Györggyel együtt. Eberhard tehát legalább a XII. század vége felé és a XIII. elején bizonyára nem volt a templomosok birtokában; de később sem, mint a várat tanúsító s itt tekintetbe vehető adatokból láthatjuk, miután folytonosan a Szentgyörgyi grófok birtokában találjuk. Ipolyi ott helyben értesült, hogy a hagyomány a faluban és út mellett látható földhányásokat tartja a templomosok maradványainak ²⁾). Egy 1409. évi okiratban a szentgyörgyi gróf Templinus néven előjön (Fejér Cod. diplom. X. köt. 4 füz. 749. lap) és Ipolyi lehetőnek hiszi, hogy ezen Templinus, ki jóval 1409. előtt élt, építé a várat, vagy hogy még előtte valamely hasonló nevű előde, miután ő Templinus juniornak neveztetik, lehetett alapítója vagy csak újon építője, — mi forrásul szolgálhatott azon véleménynek, vagy hagyománynak hogy templomosok építék ³⁾). Ezen utóbbi nézetet a hagyomány keletkezéséről nem tudom osztani, mert hisz nem volt mindennél egy Templinus nevű birtokos, hol a hagyomány templomosokat keres. Miként a régibb századokban sokszor egyforma hely- és személynevek használtattak, így Templin hely- és személynév is volt. Az Uckermarkban, 9 mérföldnyire Berlin-től fekszik Templin brandenburgi város; 1384-ben pedig Filip de Macsó és Szentgyörgyi Templin neveztetnek horvát és dalmát bánoknak ⁴⁾), mely utóbbi talán okozá azt, hogy a fennebbi Templinus magát juniornak neve.

¹⁾ Ersch und Gruber Encyclopädie.

²⁾ Vasárnapi Ujság 1853. év I. számában hasonló mondatik.

³⁾ Ipolyi Arnold: Archaeologiai közlemények I. köt. 77—78. l.

⁴⁾ Rattkay: Memoria Regum et Banorum. Lehoczky Stemmographia.

Apátfalva, Nógrádban Bél Mátyás említése szerint, a templáriusoknak tulajdonítatik, de mily írók hitelére, nincs kimondva ¹⁾).

Bártfa Sárosmegyei sz. k. várostól $\frac{3}{4}$ órányira sava-nyúviz bugyog. A közel hegyen a templáriusoknak pompás zárdájok volt, — állítja Korabinszky.

Rátot, vagy régiesen Rátold veszprém megyei falu hajdan nevezetes hely lehetett, már csak azon omladékokból ítélve, melyek a hajdani dicsőség iránt fogékony keblet itt le-szegeztek. A romok egy része a Gyulafy család épületeiből vette eredetét, mely innen írja előnevét, és 1255. év körül a praemontréiak számára prépostságot alapított. Másik tekin-télyes részét a romoknak a monda templárius zárdá marad-ványának tekinti, és e nézetet osztják némely írók is, mint Fényes Elek ²⁾ és mások ³⁾. Fuxhoffer azonban csak mondá-nak állítja, mely minden historiai alapot nélkülöz ⁴⁾.

Aracs. Torontálban három régi vár romjai látszanak, a becskereki, a becsei és aracsi, de míg a két első annyira emészte az idő, hogy alig néhány kő mutatja még a helyet, hol álltanak, addig az aracsi vár és templomról figyelmet ébresztő romok maradtak fen. Az utóbbiak Beodrától mintegy félóránnyira termékeny lapály közepett láthatók, elhagya-tottan és bozóttal benöve, és a körülözlő buzatengerrel kü-lönös ellentétet képezve. Az épület falai téglából, oszlopai homokkőből vannak, de oly erős vakolással, hogy a düledező részekről alig lehet egy kis darabot letörni. A romtól jó távol-ban is található kődarabok és alapfalak mutatják, hogy itt egykor köfállal kerített város volt, melynek zárdáját és tem-plomát, mint a nép beszéli, a vörös barátok, azaz templáriu-sok birták ⁵⁾.

Szent-Márton Liptó megyében (tótul Swaty Martin)

¹⁾ Bél: Notitia Hungariae IV. kötet 100. lap.

²⁾ Fényes: Magyarország geographiai szótára.

³⁾ Esmeretek Tára X. köt. 79. lap.

⁴⁾ Monasteriologia. Első kiadás II. köt. 63. lap. Második kiadás II. köt. 50. lap.

⁵⁾ Budapesti Viszhang. 1856. év, 9. szám. Hertelendy József czikke, melylyel az aracsi vártemplom fametszetes ábrája is közöltetik.

az előttünk fekvő tárgyban különös jelentőségű hely, mert róla okmányos bizonyosságunk van, hogy itt templáriusok székeltek, a mi az időben, midőn még olyan bizonyosságok kevésbé léteztek, vagy fel nem ismertettek, nem lehetett eléggé becsülni, a miért is Mednyánszky Alajos azt leginkább kitünteti a kétkedők ellenében. A nagyszerű Mních (barát) hegy, magányos, Liptó nagyobb részét uraló templomával minden szemlélő figyelmét vonja magára. Hogy ezen hegy nem onnan vette nevét, mert szikláinak egyike a természet játéka szerint barát formáját viseli ¹⁾, hanem mert szerzetesek bírták vagy lakták, az alább felhozandó okmányból kétségtelen. A barát-hegyen levő templom Sz. Mártont védszentül fogadá el, és a mélyebben elterülő, csak kevés házakból álló falucskával az ide félórányira eső Rózsahegy anyaegyházához tartozik. Az épület kicsiny, keveset mutató, építési módjáról ítélve nagyon régi, és hajdan erős körfalakkal volt határolva. A szentelyben egy vas kapcsokkal erősített pastophorium szemlélhető, az öt mázsát nyomó harang pedig gót felírást mutat, mely tanúsítja hogy Szent Márton tiszteletére volt szentelve. Mind ez azonban ős régiségről bizonyítana legfeljebb, de még mindig nem arról, hogy itt templáriusok léteztek. Seliga Jakab egykor rózsahegyí plébánus végre szerencsés volt egyminden kételyt eloszlató okmányt felfedezni a Herberstein grófok levéltárában, melyben az áll : „Herberstein János Godofréd, a templáriusok nagyvisitatora és praeceptora, meghalt 1230. évben Magyarországon tett (templárius) vizsgálata alkalmával, Liptóban a Szent Márton melletti Mních hegyen. Atyja tartományi főnök és legöregebbik volt (Senissimus) Stajerhonban, anyja volt Stubenberger Erzsébet.“ Ezen okmány a hitelesség minden kellékével bír, és állításai a körülményekkel megegyeznek. A Mních hegyen zárdaisállt, melynek alapzat maradványai még felismerhetők; földhányások, és egy használaton kívüli út a hegy déli oldalán, melyen a Vág folyóról vizet hordoztak fel a zárdába, kiegészítik a képet. Ezen hegy mintegy teremtve van arra, hogy köfal erősítések, tornyokkal és őrhelyekkel koronázzák, és ha meggondoljuk, hogy a templárius manse-

¹⁾ Bél Mátyás : Notitia Hungariae II. köt. 579. lap.

riákhoz többnyire igen terjedelmes birtokok is tartoztak, több mint valószínű, hogy nemcsak a szomszéd Szent Mária, hanem Likawa vár területe fölött is, melyhez most szent Márton, a Mnich hegy és környéke tartozik, a templomosok vörös keresztje uralkodott ¹⁾. Ezen szent Mártont 1312. évben, tehát a lovagrend eltörlése idejében az Aba nemzetségbeli Lipótz Sándor, Baranya megye főispánja nyeré adományúl. (Obtinet Terram Szent Márton Crucigerorum seu Templarium) ²⁾. Wilcke Histoire des Templiers alapján mind két helyre tesz templáriusokat ³⁾.

Szent-Mária (Korabinszky sz. Nyitrában) más néven Boldogasszonyfalva (tótul Swata Mária) a fala fölé emelkedő régi várral bír, mely némelyek által templáriusoknak tulajdonítatik ⁴⁾; a mi nem igazolható, mert e vár akkor épült, midőn azon lovagrend már letűnt a cselekvés teréről; — 1425. évben a cseh táboríták pusztították és rombolták le. De mint-hogy több író tanúsága szerint a templáriusok az egész likavai kerület fölött uralkodtak, melyhez Szent Mária és Szent Márton tartozott ⁵⁾, tudjuk kinek kell tulajdonítani az itt fennmaradt ősrégi templomocskát, mely állítólag Liptónak legelső keresztyén egyháza, és még most is daczol az idők viharával, és mily viszonyban lehettek a templáriusok Boldogasszonyfalvával ⁶⁾.

Szent-Márton, Muraközön Zalamegyében. Az ottani templomot gróf Teleki Domokos a templáriusoknak tulajdo-

¹⁾ Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse* 25. 26. lap. Korabinszky *Lexicon* 629. lap. Kachelmann János: *Geschichte der ungrischen Bergstädte* II. füzet. 97. lap. Fuxhoffer *Monasteriologia* II. kiadás II. köt. 168. lap. Kolinovich 229. lap.

²⁾ Katona, *histor. critica* V. kötet az előszóban, és 703. lap. Lehoczky *Stemmatographia* II. köt. 3. lap.

³⁾ Wilcke: *Gesch. d. Ordens d. Tempelherrn* II. köt. 49. lap.

⁴⁾ Bel: *Notitia Hungar.* II. köt. 581. lap. Mednyánszky az említett munka 24. lapján. —

⁵⁾ *Dominium Likavense, heredium quondam Templariorum.* Fuxhoffer id. helyen.

⁶⁾ Korabinszky, *geogr. histor. Lexicon* v. Ungarn 628. lap. Münter 431. lap, Kachelmann II. füzet 96. lap. Egyik író sem tesz magáévá a hitet, hogy a vár a templáriusoké volt.

nítá ¹⁾, mely állítást Hammer Purgstall a híres orientalista elfogadván, azt a maga részéről is több okokkal támogatni ügyekszik, nevezetesen avval, hogy szerinte a Szent-Márton-hoz negyed orányira eső Új-Udvaron (az oklevelekben Nova Curia) templárius convent létezett, mely Új-Udvar jelenleg is főkegyháza Szent-Mártonnak ; midőn Szentiványira is ráfogja, mintha Újudvaron 1277. évig templárius convent ott működését állította volna ²⁾, folytatólag említi, miszerint köztudomásilag 1313. év táján (de nem csak akkor, hanem 1358. évben is) keresztes vitézek conventje volt Újudvaron (a mi semmit sem bizonyíthat, mert az akkori convent, a rend eltörlése utáni időbe esvén, nem lehetett a templáriusoké) és avval végzi az e helyre vonatkozó előadását, hogy itt oly régi faragványok találtattak, melyeket csak a templáriusok titkos tanaira lehet visszavezetni. Hammer ezekből is a Metis rejtélyes jeleit olvasta ki ³⁾. Hanem vajmi kijátszotta őt ezúttal az ő tudománya, melylyel a templáriusokat gnosticizmusról vádolja, és a legundokabb vétkeket minden elegendő ok nélkül rájuk akarja fogni mert hisz Újudvaron nem templáriusok, hanem jánosvitézek székelték, tehát az ott talált régiségek sem vonatkozhatnak a templáriusokra, és mivel Újudvarnak mint állítólagos templárius helynek azt kelle bizonyítania, hogy Szent-Márton lett volna a templáriusoké, tehát ott sem volt ezen lovagrend ⁴⁾. Később Hammer elismerte ugyan, hogy még távolról sincs bizonyítva, vajjon Szent-Márton volt-e valaha a templáriusoké ⁵⁾, de ez által korántsem fente ki azon csorbát, melyet tudományán ejtett, midőn állítólagos gnosticus jelvényű faragványokban rhodusi vitézek helyén templá-

¹⁾ Teleki munkája német nyelven saját neve alatt, de magyar nyelven névtelen (G. T. D. betű alatt) jelent meg, következő czímmel: Egynehány hazai utazások leírása, Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével. Bécs 1796.

²⁾ Vesd össze : Szentiványi, Dissertatio paralipom. Catal. 44.

³⁾ Hammer : Fundgruben des Orients VI. köt. 33. lap.

⁴⁾ Pázmán apud Péterfy : Concilia I. köt. 169. lap. Fuxhoffer II. kiadás, II. köt. 144. lap. Kovacsóczy, Szent János lovagrendje 198, 201. lap. Jerney, a M. Történelmi Tárban II. kötet 122. lap.

⁵⁾ Fundgruben des Orients VI. kötet 458. lap.

riusok nyomaira és tanaira gondolt ismerni ¹⁾). Gróf Teleki D. fenérintett munkája 215. lapján írja, miszerint Szent-Márton nevű helységben egy régi templom vagyon, mely a mint állítják a templáriusoké volt. Ennek boltozatján a templáriusoknak sokféle hieroglyphái látszanak, a templom alatt pedig titkos boltozatok vannak, melyeket csak nemrégén tudtak ki. Hogy ezen hieroglyphák templáriusok jelentő betűi, annál inkább hiszi, mert neki olyantól bizonyíttatott, a kiről azt tartja, hogy az ilyen hieroglyphákat érti. De szerinte a földalatti titkos járások is sokat bizonyítanak. Mindez úgy hangzik, mintha Hammer súgta volna meg Telekinek, és mintha egyik író a másikat tévedésbe hozta volna.

Blattnicza, Túrócz megyében. Templárius manseriának állítja Fuxhoffer a monostorok leírásában ²⁾), hol különféle dolgok mondatnak, csak az nem, mily alapon helyeztetnek ide templáriusok. Hivatkozik a Topographia M. R. Hungariae című munkára, hol a blattniczi várról mondatik, miszerint a néphit templárius-félének tartja; és Windisch geographiájára, hol már kételkedés nélkül Blattnicza hajdani templomos székül van bemutatva. Bél Mátyás csak a néphitre ³⁾ hivatkozik, de már Mednyánszky Alajos habozás nélkül templáriusokat állít ide ⁴⁾). Említik még az Ungrisches Maga-

¹⁾ Hammer József állításait a Baphometről, melyeket először a Fundgruben VI. kötetében 1818-ban tett közzé, és a bécsi tudományos akadémia : Denkschriften der historischen Classe VI. kötetében 1859. évben ismételt, már többen megczáfolták. Hammer a templáriusok történetére vonatkozó források közt Herdert is idézi, ki már 1782-ben egy igen becses értekezést írt e tárgyról (lásd 1853-ban megjelent összes művei 36-ik kötetét), de valóban nem látszik Hammeren, mintha ő Herdert olvasta volna, mert, ha csak orientalista létére magát kirekesztőleg nem tartotta illetékesnek e tárgyhoz szólni, lehetetlen hogy több figyelmére ne méltassa azon czáfolatokat, miket a templáriusok ellen emelt vádakra nézve a Baphomet imádása tekintetében előhozott. Czáfolják Hammert később hazánkban Gruber József (Fundgruben VI. 405. lap.), Vollmer mytholog. Wörterbuch, és sok külföldi író.

²⁾ Monasteriologia 163. lap.

³⁾ Bel : Notitia Hungariae II. köt. 336. lap.

⁴⁾ Historisches Taschenbuch 1824. évi folyam 189, 190. lap.

zin ¹⁾ kétkedve, [Münter ²⁾ és Wilcke ³⁾ állítva; de megvallom, okmányok vagy kortársi jegyzetek hiányában nem lehetek meggyőződve a templáriusok tartózkodásáról Blattniczán.

Szent-Péter, Borsod megyei magyar faluról olvassuk Fényesnél ⁴⁾, hogy itt a templáriusoknak zárdájok és templomuk volt az országúttól délre eső dombon, melynek éjszaki oldalánál nem régiben ástak ki egy veres követ, mely több ideig az út mellett hevervén, végre egy nagyszombati szerzetes által elvitetett, ki abban nagy mennyiségű aranyat talált. Az említett régi templom maradványaiból épült a mostani kathol. templom. — Az egész előadás a mondaszerűt már homlokán viseli.

Nagy-Mánya, Bars megyében. Régi monda szerint az ide negyedóránnyira eső gedrai erdőben a templáriusok egy zárdája állt volna. A mennyire azonban az alapfalak maradványából következtethetni, a kérdéses épület templom volt, mely Gyarak faluhoz tartozott. Száz évvel az előtt, mondják, egy jelenleg tölgyekkel benőtt kis hegyen még állt a falu ⁵⁾.

Nagyfalu, Árva megyében halmot mutatnak, melyen a templáriusok helyét és nyomát fentartják a bűvárok, és melynek maig is Mnich a neve. Bizonyos hogy e dombon volt Árvának egyik legrégibb imaháza, és az itt honolt szerzetes rendnek köszönheti a megye, hogy Nagyfalu a keresztény istentiszteletnek székhelye lőn ⁶⁾.

Zolna, Trencsén megyében a templáriusoké volt, némelyek állítása szerint ⁷⁾

Hosszúszó, Temes megye falujában régi zárda romjai láthatók, melyek a Maros folyóba lenyúlnak tetemes tömegekben. A hagyomány itt templáriusokat keres, hanem minden történeti alap nélkül; bizonyosabb azonban hogy a

¹⁾ Ungrisches Magazin IV. köt. 437. 495. lap.

²⁾ Statutenbuch 431. 432. lap.

³⁾ Geschichte des Ordens d. Tempelherren II. köt. 48. lap. Második kiadás.

⁴⁾ Magyarország geographiai szótára.

⁵⁾ Ungrisches Magazin IV. köt. 144. lap.

⁶⁾ Szontagh Dániel közleménye.

⁷⁾ Fessler: Geschichte der Ungern. Ungrisches Magazin IV. 495.

jánosvitézeké volt (Cruciferorum de Alba), legalább Nagy Lajos, III. Béla adományozó levelét pro „domo S. Stephani de Alba“ melyben ezek birtokai előszámláltatnak, transsumálván, ezt világosan kifejezi. Béla levelét Bárány Ágoston is közli 1238. év alatt „Temes megye Emléke“-ben, hanem valamint általában sokban különbözik Nagy Lajos transsumtiójától, úgy Hosszúszót benne megemlítve sem találjuk ¹⁾).

S z k a l k a, Trecsén megyében. Czim szerint benzés rendi apátság helye, ezek itt többemeletű lakásokkal bírnak. Mednyánszky azokat látogatván, egy sötétes sziklafolyosóról szól, melynek vége mintegy 6 ölnyi távolságban széles teremmé kitágul, kelet felé fallal van elzárva és kápolnául szolgál. Egy oltárnak maradványai, igen középszerű festésekkel, és a nyílt sirbolt lépcsőzetei ezen bő csarnok rendeltetését elárulják, melynek földében a jezsuiták építési változtatások alkalmával a templáriusok rendjeivel ellátott koporsókat találtak volna. Ezen állítás azonban, fontos levén csakugyan akkor, ha valódiságát történetileg be lehetne bizonyítani, csak elbeszélésen alapszik, és így nem gyöngítheti azon adatokat, melyek a templáriusok itt létele ellen szólnak. Miután t. i. köztudomás miszerint itt 1222. évben benzések számára alapított zárda, kik csak Trecsényi Csák Máté lázadása alatt (1301—1311.) zavartattak el, még csak három esztendő maradna hátra a templáriusok eltörléséig. Senki sem lesz azonban hajlandó állítani, hogy Róbert Károly, ki a pápának annyi halálával volt lekötelve, amaz utolsó három esztendőben, midőn Francziaországban a lovagrend tagjai már elfogva voltak, és mindenütt üldöztettek, hazánkban egy új templáriusház alapításával kívánhatta volna maga ellen kihíni a véleményt ²⁾. Az általam ismert források mind tagadják a templáriusok Szkalkán voltát, hanem némely lehetőknek tartja, hogy a lovagrend megszüntetése után Szkalka lett tagjainak menekülési és eltemetési helyévé.

¹⁾ Bárány Ágoston: Temes megye Emléke, Toldalék 25. lap. Fejér: Cod. diplomat. IX. kötet 5. füzet 153. lap.

²⁾ Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse 78, 79. lap. Fejér: Cod. diplom. IV. köt. I. füzet, 131. l. Windisch Ungrisches Magazin IV. köt. 495. l.

J ó k ö, Nyitrában (Dobra Voda, Gutenstein). A várostól félórányira eső régi vár a hegy legkeletibb hátgerinczét foglalja el, és a nép által Sary Hrad (Óvár) név alatt templáriusok lakhelyének tartatik. Most fogházul szolgál a gróf Erdődyne uradalmaiból hozott rabok számára ¹⁾.

Z a y - U g r ó c z, Trencsén megyében. Korabinszky az itteni várról szólva mondja, hogy annak felső részét ezelőtt a templáriusok birták, hol még jelenleg is kis kápolna látható, a család sírboltjával, harcz-szerelésekkel stb. ²⁾.

N a g y - S z o m b a t Pozsony megyében, nevezetessé lett az újabb időben azon elterjedt hit által, mintha itt templáriusok még a közel múlt századokban is tartózkodtak volna. Ezen hiedelem már fen meg levén czáfolva, e helyen csak annyiban szölok rólok, a mennyiben a rend eltörlése előtt feltételeztetnek itt templáriusok lakásai. Münter ³⁾ és Wicke ⁴⁾, nem haboznak elfogadni azon véleményt, miszerint a templáriusoknak Nagyszombaton házuk volt, mely későbbi időkben a jezsuiták kezére jutott. Korabinszky a helyiséget is megnevezi, hol a templárius-ház állhatott, mondván hogy a növendék útca ezelőtt vörös barátok (rothe Pfaffengasse) utcájának neveztetett, a templáriusok maradványai végett, kiknek itt a Szt. Mária- és Szt. Adalbertféle papnövendék közt lakásuk volt, Barkóczy érsek alatt pedig elenyésztek.

Ó c s a. Ezen Pest megyei község templomában némelek pogány építményt, mások templárius emléket vélnek fölfedezni ⁵⁾.

T e p l í c s k a Trencsénben, éjszokról kopár hegyek által vététk körül. Legmagasbikán, a Sztrányon, nem csekély omladékok találatnak, állítólag az egykori kardos szerzetesek, a híres templáriusok zárdáját jelelve. Felismerhetők még a pincze-üregek, valamint a rég beomlott kút. E helyen 1300. évben már plébánia állt ⁶⁾.

¹⁾ Mednyánszky ugyanott 109. lap. Fényes geographiai szótára.

²⁾ Korabinszky geogr. Lexion.

³⁾ Statutenbuch 432. lap.

⁴⁾ Geschichte des Ordens der Tempelherren II. köt. 49. lap.

⁵⁾ Verebi Soma : A testvérháza történetkincsei, 3. füzet 8. lap.

⁶⁾ Vasárnapi Ujság 1858. év 36. szám.

Szucsán, Túróc megyében, várral dicsekszik, mely a Skála hegy déli oldalán most is figyelmet ébresztő maradványokat hagyott az utókornak. A várat templomosnak állítja a nép, a nélkül, hogy bármelyik író ezen állítás hitelességéről felelősséget kívánna elvállalni ¹⁾. IV. Béla alatt királykertnek nevezték.

Nádasd, Pécs mellett, néphit szerint.

Detrekő - Váralja Pozsony megyei falun túl, egy régi torony vagy egyház romjai láthatók, melyeknek eredetét a néphagyomány a templomos vitézekre viszi vissza. Legjelesebb tudásaink egyike, kinek lángesze a mondák anyagából a már elveszett ősrégi magyar hitregét ismét felépíté, ezeket a mondákat nem igazi népmondáknak akarja elfogadni, hanem csak olyanokul, melyek nálunk az úgy mondott, vagy úgy képzelt művelteknél, meg a naptárokbán tenyésznek, miután szerinte a nép eszmeköre és hagyománya sokkal egyszerűbbek, és a nép emlékezetében soha sem rómaiak, sem templomosok, sem rablólovagok nem élnek. Tökéletesen igaz, hogy a tudákos ember, ha valami régi épület, vagy rom eredetének nem tudását bevallani pirúl, készebb azt a rómaiaknak, vagy templáriusoknak tulajdonítani; mindazáltal a szorosabban úgy nevezett nép előtt a templáriusokra vonatkozó mondák nem egészen ismeretlenek, miről több hazai író, de a magam csekély tapasztalása is szól ²⁾.

Aranyos-Medgyes Szatmárban. E városnak régi puszta kőtemploma van, melynek környékét „barátkertnek“ nevezik a lakosok, — és melyről azon hír is kering a nép ajakán, hogy templáriusok lakták. De nem azoké volt a zárda, hanem a „szürke barátoké“ (azaz ferenczieké), miként Szent-iványi és Péterfy tanúsítják ³⁾.

¹⁾ Bel M. Notitia Hungar. novae histor. geographica II. kötet 328. lap. Ungarisches Magazin IV. 435. lap. Kovacsóczy: János lovagrendje története 196, 197. l. Kachelmann: Geschichte der ungrischen Bergstädte, II. füzet 96. lap. Ezen utóbbi forrás szerint Sklabina, Wissehrad és más túróczmegyei helyeken is laktak templomosok, és a túróczy Writsko, azaz barátmező is ide vonatkozható.

²⁾ Vasárnapi Ujság 1859. évi 42. lap. Fehérhegyeségi útiképek.

³⁾ Szirmai: Szatmár vármegye II. rész 317. lap.

Daruváron, Posega megyében, egy elpusztult régi kastély látható, melynek töredékei is mutatják hajdani nagyságát és díszét. Gróf Teleki D. nyilván dolognak mondja, hogy a templáriusoké volt, egyéb jelekről is ez állításra következtetvén ¹⁾.

Nézs a. Az ezen Nógrád megyei faluban található régi templom és szintoly régi más épület romjai templáriusoktól eredeztetnek Korabinszky szerint.

Szent-Kereszt, másként Kerek, Komáromban Mór és Oroszlány közt. Korabinszky állítja, miszerint az itt fenmaradt köhalmazok templárius-templom maradványainak tartatnak. E helyet Fényes Komárom vármegye leírásában már csak a puszták közt sorolja föl, és Kereki-nek nevezi, s mondja hogy legnevezetesebb a pusztá közepén romban álló szentkereszt templom, mely omladványok nagyszerűek. Hogy a templáriusoké lett volna, nem említi ²⁾.

Bács régi váráról Allaga István érdekes cikket közölve, abban mondja, hogy a zárda hajdani templomával és maig is büszkén fenálló tornyával valaha a templáriusoké volt, kiknek eltörlése után a zárda a ferencziek birtokába jutott ³⁾. E nézetét Fényes is hozta nyilvánosságra. (Geogr. szótár).

Hrabkótól faluról Sáros megyében szólván Fényes, előadja, miszerint Perényi Miklós 1333-ban itt egy templárius zárdát alapított. Ez oly kirívó anachronismus, hogy az állítást czáfolni sem kell. Fuxhoffer és Wagnerből tudhatni, hogy 1334. évben a fenebbi Perényi Miklós a szent-ágostoniak számára alapított monostort.

Komárom város legrégibb várának alapítását a templáriusoknak tulajdonítják némelyek; mutatják is annak jeleül ezen lovagrendnek egy fenálló épületét, mely az ő refectoriumuk lett volna, és ugyanott a föld alatt titkos boltozatok

¹⁾ Egynehány hazai utazások leírása 177. lap. Warhanek: Das Kaiserthum Österreich geogr. statistisch.

²⁾ A lipótmegyei Szent-Kereszt (Heiligenkreuz) Sz. Péter, Sz. Iván, Tergart, és Chorupne Kachelmann által mint a monda által templárius helyekül jellegzetten említettnek.

³⁾ Vasárnapi Ujság 1860. évi 35. szám.

és járásek vannak. Teleki D. gróf ezekben volt, és többi között egy földalatti palotáról szól, hová felülről, titkos módon sűt be a nap, az ajtó pedig, melyen át felülről a bejárás volt, most is látszik ¹⁾. Kolinovich ²⁾ lehetőnek tartja, hogy Komáromban templáriusok laktak, és hivatkozik Bél Mátyás Magyarországot földíratilag és történetileg ismertető munkája ötödik kötetére, mely sajtó alól soha ki nem került.

Vezend Szatmár megyében, mielőtt a jánosvitézek nyerték, a templáriusok birtoka lehetett. ³⁾

Szendrő Borsod megyei falu nevezetességei közé tartozik a hajdanság egy emléke, t. i. Mártonyi romja, mely a templáriusok egykori székhelyére mutat ⁴⁾.

Kossa Trencsén megyei mezővárosban egy régi vár létezett. Midőn a Motesitzkyak az uradalom egyik, az Illésy grófok pedig másik felének birtokába jutottak, e várat alapjáig lerombolva találták, úgyannyira, hogy a romokból semmi sem emelkedik ki a földszínre. A monda e vár egykori urainak az annyi homályba burkolt templomos lovagokat tartja; az is csak azért történik, mert legkényelmesebb út, hogy tudatlanságunk bevallása alól valamely omladék vagy vár eredetére nézve magunkat felmentsük ⁵⁾.

Buják nógrádi vár a Szent-Márton nevű hegyen díszlik. Szent épületnek romjai látszanak, melyek templáriusoknak tulajdoníttatnak, valamint a vár is, — de csak a hagyomány által ⁶⁾.

Tót-Próna Túróc megyében éjszokról Belhrad nevű halom által határoltatik, melyen egykor a templáriusok által lakott, vár, vagy valószínűbben zárda emelkedett. Az ellenkező halom hiddal volt egybekötve egy mély völgyön át, hogy a kápolnába járást könnyítse. Vannak kik itt templomos comthurságot is véltek ⁷⁾.

¹⁾ Egynehány hazai utazások leírása, Tót és Horvátországoknak rövid esmertetésével. Bécs 1796. 215. lap a jegyzetben.

²⁾ Chronicon Templariorum, 229. lap.

³⁾ Szirmai : Szatmár vármegye II. R. 38. lap.

⁴⁾ Pester Lloyd 1860. év 68. szám.

⁵⁾ Mednyánszky : Malerische Reise auf dem Waagflusse 71. l.

⁶⁾ Bél : Notitia Hungariae, IV. köt. 112. lap. Münter, Statutenbuch 431. lap.

⁷⁾ Bél ugyanott II. kötet 363. lap. Ungarisches Magazin 442. l.

Széplak, magyar falu Sopron megyében. A Szent-Miklós felé vezető út mellett találtatik egy árkokkal kerített nagy négyszegű térség, melyen a monda szerint templáriusok zár-dája állott. E hely jelenleg is várhelynek neveztetik ¹⁾).

Selmeczbánya az oklevelekben Bana, a szlávok által Sebenic-nek neveztetik. Hontmegyei város, mely több régi templomokkal díszlik. A legrégibbek közül valónak látszik az, mely a régi várban áll, és közhit szerint a templáriusoké lett volna szent Máriának szentelve. Bél Mátyás Selmecz városa 1536. évi polgármesterének (praetor) Bartfelder Tádénak következő jegyzetére hivatkozik, hogy a templáriusok kétséges voltát kitüntesse, a mit ő mindig szeretett tenni : Es ist mán-niglich zu wissen, dass Kloster in unserer Stadt gelegen, das vor Zeiten wie man saget, die Templares gebauet sol-len haben. De e jegyzet bizonyítja, hogy a néphit templáriusok létezéséről csakugyan régi, és nem szorítható csak a tudákosokra, mert a XVI. század elején a tudományok bizonyosan nem szerepeltek oly módon, hogy a mi azokból a nép közé szivárgott, néphitet ébreszthetett volna. Míg azonban Bél Mátyás a templáriusok itt létezése felőli véleményt gyengíteni igyekszik ²⁾), Kolinovich és Fuxhoffer az állítást elfogadják ; Kachelmann pedig mondának veszi a dolgot, hozzá tévén, hogy Severini a templom vörös falazatából (!) csak nagy ké-telylyel engedte meg a templáriusok itt létezését ³⁾).

Koros Nyitra megyében egy alsó és egy felső falura osztatik, melynek mindegyiknek saját temploma volt 1711. évig. Akkor az alsóbb összedőlván, a felsőbbik lett az anyagyház, és most is kettős toronynyal hívogat. Ezen egyházzól állítja a néphit, hogy a templárius lovagok törekvéseinek kortanuja lett volna ⁴⁾).

Timár, jelenleg pusztá Fehér megyében, egy mérföldnyire Mórtól, a XIV. században még saját plébániával bíró

¹⁾ Fényes Geographiai szótára.

²⁾ Bél Mátyás : Notitia Hungariae IV. köt. 621. 623. és 633. lap.

³⁾ Kachelmann János : Geschichte der ungrischen Bergstädte II. füzet 95. lap.

⁴⁾ Bél. Notitia Hung. IV. 451. Kolinovich 229. lap. Fuxhoffer második kiadás, II. kötet 165. lap.

helység. Reesch Alajos az 18^{42/43} évre kiadott általános egyházi névtárának (*Schematismus Ecclesiasticus Regni Hungariae*) 176. lapján azt jegyzi meg, hogy Timár hajdan templáriusok manseriája volt. Valószínű hogy Reesch ezen adatját a székesfehérvári püspökmegye névtárából vette, hol annak bizonyosan nem minden ok nélkül, és csak egy vagy más történeti tanuság alapján engedtek helyet. Mind a mellett ki kell hallgatni a kételyeket, melyek a fenebbi vélemény ellen gondolataink közé vegyülnek. Timár t. i. a XII. században Zsófia, másként Eufrozina királyné, III. Béla anyjának birtoka volt, ki azt a székesfehérvári jánosvitézek conventjének adományozta, miről III. Béla 1193. évi diplomája tesz tanuságot, melyben a nevezett conventnek adományozott 55 falu közt Timár 30-dik helyen említettik. Ebből kitetszik, miszerint Timár a templáriusok virágzásának idején sem manseriával nem bírt, de még birtokuk sem vala. A lehetőség határában van ugyan, hogy Timár a XIII. század folyama alatt vétel vagy csere útján a jánosvitézektől a templáriusok kezére jutott, de ezt nem teszi valószínűvé azon versengés, mely e két lovagrend közt valamint mindenütt, úgy hazánkban is létezett. Ha Timár csakugyan a templáriusok manseriája volt, ezen esetben valószínűleg a Bársonyossal határos Szőlös féle birtok a timári manseriához tartozott, minthogy a szőlősi puszta valamennyi eddig ismert templárius manseriától távolabb esik, mint az ide csak két mérföldnyire fekvő Timár ¹⁾.

Kecskeméth melletti Felső-Monostoron templáriusok manseriáját kimutatni, reménylem egy közelebbi alkalommal fog sikerülni.

Illava Trencsén megyében kettős várral bír, melynek romjai, úgy látszik, a templáriusoktól veszik eredetöket. De ezen vélemény támogatására csak igen gyenge érveket lehet felhozni, például a magyar kitünő családok közül egyiket sem lehet nevezni, mely a Vág fölé ezen erős várat állította volna, holott Túróc megye várainak építői majdnem valamennyien ismervék történetiróink előtt; továbbá hogy ki nem lehet mutatni, miszerint Ostrosiczki család előtt, mely itt a XVI. száz-

¹⁾ Fuxhoffer : *Monasteriologia* II. kiadás, II. kötet 170. lap.

zadban uralgott, valaki e várat birta volna Magyarország főrendei közül. Egy másik gyenge érv volna az, hogy Széchényi György esztergomi érsek Illava várát világi kezekből visszaváltotta, és a szent háromsági atyáknak a foglyok visszaváltására átengedte, a mit II. Ulászló II. Decret. III. czikk 55. §-a értelmében nem tehetett volna, hacsak azelőtt e birtok Domus Regularis nem lett volna. Illava tehát valamely regularisok (ditionis Regularium) tulajdona vala, de vajjon a templáriusoké-e?, nem lehet eldönteni ¹⁾. Kolinovich is templomos vitézeket vél Illaván.

Trencsén városában, névszerint a külvárosban 1300-ig egy keresztes lovagrend székelte, melyet a nép hagyománya és az egyházi iratok vörös barátoknak (Cerwenj Mnisi) nevez. Ezek zárdáját 1301-ben a ferencziek kapták ²⁾. Úgy látszik, hogy trencségi Csák Máté rekesztette ki az előbbieket a városból; mertmiként láttuk, hogy Rozgonynál a jánosvitézek álltak szemben Csák Mátéval, úgy valószínű, hogy a templáriusok is következetesen fogták Robert Károly pártját, — és e szerint természetes volna, ha Csák Máté őket ott, hova hatalmas karja terjedett, nem tűrte. Sírjaikra később a szkalkai benzés rendi zárdában akadtak a bűvárok. (Lásd Szkalka).

Dobrocs, nógrádmegyei tót falu egyik nevezetessége, hogy az evang. anyatemplom, mely itt egy tölgy és nyírfákkal koszorúzott hegytetőn áll, közhit szerint templárius kápolna volt, kiknek zárdája, mint a romok mutatják, a hegy oldalán terült el ³⁾.

Késmárk várán Szepesben Wilcke szerint,

Pozsonyban az úgynevezett Wedritzon, hol a sóhivatal állt. (Ungrisches Magazin (IV. 495.).

Szentgyörgy pozsonyi városon kívül a most pusztavárban. (Ungr. Mag. IV. 495).

Szerednye, ungmegyei faluban templáriusok laktak állítólag. Ide nyugot felé a baráterdő létezik, melyben hagyo-

¹⁾ Fuxhoffer : Monasteriologia II. kiad. II. köt. 167. lap.

²⁾ Ft. Sztarek Lajos apát, és trencségi plébánus közleményeiből, ki azon megyének egyik legbuzgóbb régiségbűvára.

³⁾ Fényes : Geogr. szótár.

mány szerint a templáriusok, avagy vörös barátok egy zárdája állt, de melynek nyoma sincs már. (Ungr. Mag. 336.).

Hamburg, vagy Hanboreck sárosi faluban, mely Berzeviczéhez $\frac{1}{4}$ órányira esik, kastélyt mutatnak, állítólag egykor vörös barátok zárdáját (Fényes Geogr. szótára).

Hidas mellett Baranyában régi váromladékkal érdekesített hegyet láthatni, mely vár hajdanát templáriusoknak tulajdonitják. (Fényes).

Szent-király puszta Nógrádmegyében Losonc mellett, és Apátfalvával határos, nem azért említetik, mert Giskra emléke valamint Corvin János csatája teszi emlékezetessé, hanem mert ismeretlen érvek alapján templáriusok egykori szállásának mondatik. (Fényes)

Szécsény nográdi vár eredetének elmondása alkalomával Bél, a hussitákat tünteti fel mint építőit, de felhozza egyzersmind azon véleményt, mely azt a templáriusoknak tulajdonítja. E véleményt támogatja azon körülmény, hogy a vártól ágyúövésnnyire eső halmon, mely ma is Szent György várának neveztetik, valamely szent épület nyomai látszanak, mely falakkal és árkokkal van körülvéve ¹⁾).

Veszprém város déli részén, ősrégi templom romjai látszanak, melyeket a népmonda a templáriusok számára sajátított el, hozzá tévén, hogy ez földalatti folyósokkal összeköttetésben lett volna egy zárdával, mely Veszprém várában diszelgett.

Keszthely-nek még most is fenálló gót izlésű temploma mellett a népmonda templárius egyház romjait keresi.

Körmöcz bányaváros Bars megyében kettős fallal van körülövedzve, és várában egykor, mondják, a templáriusok székeltek, noha semmi nyomukat nem lehet fölfedezni ²⁾).

Rév-Komáromról mint születéshelyéről Holéczy Mihály azt írta egykor ³⁾), hogy gyermekkorában eleget halotta a veres barátokat emlegetni, kik valaha ott laktak. Most is van a rácz-utczában egy Veres-kereszt nevezetű emeletes nagy ház, a milyen magas épületek körülötte nincsenek, lega-

¹⁾ Bél: Notitia Hungariae IV. köt. 106. lap.

²⁾ Ugyanott 208, 209. lap.

³⁾ Tudományos Gyűjtemény 1837. év IV. füzet.

lább 1824-ben még nem voltak. Az épület nem a többi házak sorában áll, hanem jól beesik a tágas udvarban. Homályosan még emlékezik Holéczy, de állítani nem meri, mintha még gyermekkorában ezen épület előtt egy nagy vörös fakereszt állott volna. Most úgy tetszik, az udvar kapuja felett van egy kisebb vörös kereszt kitűzve. Vajjon nem ez volt, vagy nem ezen helyen állott-e hajdan a vörös barátok révkomáromi zárdája? vagy miért neveztetik a mostani polgárpépület vörös keresztnek?

Sümege-n magában, miként ezt Róka, Baluzius egy félre értett okmánya alapján állítja, nem voltak templáriusok, ezen véleményét már Katona István megczáfolta ¹⁾, — de igen is lehettek házaik, vagy birtokaik Sümeg megyében, miként Urias pannonhalmi szentmártoni apát rendeletéből, melylyel 1226-ban az apátság birtokviszonyait meghatározza, kitetszik, és pedig a birtokok névsorát követő ezen szavakból: *Hec omnia verius sunt empta, quam acquisita vel donata. Preterea super decimis Simighiensis Ecclesie, quas reddere nolebant et contradicebant, et Templarium et Hospitalarium, et villarium suarum, et Albensium Canonicorum similiter in Simighiensi Comitatu existencium* ²⁾. Voltak helyek a Dráva mellett, melyekből a sümegi templáriusoknak járandó tized, azoknak megszűnte után, egyenesen a veszprémi püspökséget illette; ily hely volt például a muraközi Szent-Kereszt, mely körülmény egyik érvül felhozott, hogy Muraköz Magyarország kiegészítő része volt ³⁾.

Nagy Szokolay, tolnamegyei népes helységről azért állítja, hogy egykor templáriusok tanyája lett volna, mert itt némely régi pénzek találtatván, Hammer Purgstall ezek eredetét a templomosoknak tulajdonítja, kiolvastván egyszersmind belőlök mysteriosus bűnöket, miket képzelődése már előre ráfogott a lovagrendre. Nagyobb figyelmet érdemel az ide főló-

¹⁾ Katona: *Histor. crit. R. Hungar. V. köt. 128. lap.*

²⁾ Árpádkori új okmánytár. (Magyar Történelmi Emlékek I. osztály, VI. köt.) I. köt. 216. és 247. lap.

³⁾ Ezen utóbbi adat szemem elé került, midőn értekezésem már sajtó alatt volt, és pedig a „Magyarország“ 1861. évi 179. számában. Az illető cikket Tamásy György írta alá. Azt hiszem egyébaránt, hogy a fenebbieknel fogva, itt szintén nem Sümeg városát, hanem Sümeg megyét kell értenünk.

rányira eső ireghi uradalomhoz tartozó b é k a i p u s z t a, hol némely felette régi omladék, és egy sajátságos régi pincze találtatott, állítólag a vörös barátok birtokának maradványa. A zárda falait még nem rég a nép hordta szét, hogy abból saját hajlékát egészítse ki. Az egész helyiség nyomait viseli magán annak, hogy egykor emberi társaság lakta, de minden maradványok legfeljebb csak is annyit bizonyítanak; hogy templáriusok lettek volna itt, semmiből nem lehet következtetni, Holéczy combinatiói pedig fővényen alapszanak. ¹⁾

Cseikut mellett Veszprém megyében épület romjai léteznek, melyeket a nép egykori templárius-zárdának néze. Nagy tömegű kövek, ellátva különféle ábrákkal és faragványokkal, még az újabb időben hordattak el egy málom építésére. E helyen régi pénzek találtattak egy fazékban elásva, miket Hammer Purgstall nem késett a templáriusoknak tulajdonítani ²⁾.

* * *

Nem teszek merész állítást, midőn azt hiszem, hogy az itt érintett részint kétségesekül felmutatott birtokok, vagy lakások közül, némelyek a későbbi bűvárlat által csakugyan a lovagrend által bírt helyekül fognak ismertetni. Bizonyos más templárius birtokokat csak általánosan ismerünk, és fekvésüket alig tudnók kijelelni. Így Gyula bán és neje Ilona azon adományát, melyet IX. Gergely pápa 1230. évben megerősített, és mely adomány földeket, jószágokat, szigeteket, embereket, erdőket, különféle holmit, és Necha földjének egy részét foglalja magában ³⁾. Horvátországban, mint értekezésem folyamából kitetszik, a templáriusok hatalma legszilárdabban állt, és Zágráb városa, Glogonza, Busakovina, Dubica, Kralievcz, Zviblia stb. ezt eléggé bizonyítja. Zágrábba Prodan püspök hozta a templáriusokat és ugyanott templomot épített nekik. A mai püspöki székhely egy része templárius eredetű ⁴⁾. Azonban nem csak nagyobb tömegű birtokok képez-

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény 1837. évi 4. füzet.

²⁾ Hammer: Fundgruben des Orients VI. köt. 33, 34. lap.

³⁾ Árpádkori új okmánytár I. köt. (M. Tört. Emlékek) 277. lap.

⁴⁾ Fejér: Cod. diplom. VIII. köt. I. füz. 535. lap. Ugyanott III. kötet I. füzet 216—219 lap. Kereselich: Histor. Eccel. Zagrab. I. köt. 42. 45. 77. 103. lap. Theiner: Vetera monumenta Hung. I. köt. 73—85. lap. Árpádkori új okmánytár I. köt. 231—241. lap.

ték a templáriusok gazdagságait, hanem sokszor tizedek, vá-
mók, majorok, malmok, szőlők, erdők, fürdők, vásári vagy va-
dászati jogok, haszonvételek, bányák stb. Hogy a templáriu-
sok bányákat művelhettek hazánkban, kitetszik azon egyezke-
désből, mely 1239-ben Kálmán ruthen király és slavoniai her-
cege és a templáriusok közt létrejött. Csak a lipótmezei he-
gyekben maradt e nemű működésöknek több nyoma, neveze-
tesen Luzsno, Nadhuti, Tomann és más helyeken bányászko-
tak, az úgynevezett Kupferschachtban pedig rézbányákat mű-
veltek; azonkívül a Selmecz melletti három barátakna (Mün-
chenstollen) állat-kerttel és halastóval együtt szintén a templá-
riusok ottani nyomául vétetik; sőt mondják hogy a szláncsi
savanyóforrást is ők fedezték volna föl ¹⁾. Abban, hogy a tem-
pláriusok bányaművelési joggal bírtak semmi feltűnő nincs, —
a német lovagoknak is 1211-ben és 1222-ben hasonló szaba-
dalom adatott, a király csak azt kötvén ki magának, hogy a
talált arany és ezüst felét neki adják ²⁾.

A lovagrend eltöröltetése után jószágaitak legnagyobb
részt a jánosvitézek örökölték, de nem mindenütt. A templári-
usok legnagyobb üldözői és kínzói a domonkosok ³⁾, javaik-
ból csak igen keveset nyertek, Franciaországban épen sem-
mit. Inkább kedvezett a szerencse a minoritáknak, kik a tem-
plomos vitézek után sok házat nyertek Portugalliában, Spa-
nyolhonban, Némethonban és Magyarországon ⁴⁾. De más
szerzetesek is örökölték, így Telegdet a ferencziek, Fejéregy-
házat a paulinusok. Okmánytáraink szótalansága különben
az azelőtti templárius birtok átruházása tekintetében, minde-
nek felett azt tanúsítja, miszerint a királynak álladalmi ígé-
nyek parancsolák, hogy legelőbb is magáról gondoskodják, és

¹⁾ Bél: Notitia Hungar. II. köt. 519. lap. Kachelmann: Ge-
schichte der ungrischen Bergstädte. Schemnitz 1855. II. füzet, 95. lap.

²⁾ Philippi: Die deutschen Ritter im Burzenlande, Brassó 1861.
22. és 73. lap. Az oklevelek olvashatók Bethlen Elek többször idézett
munkájában 70. és 79. lap. Az utóbbi adománylevél a sóaknákról is
tesz említést.

³⁾ A domonkosok kivált Magyarországon igyekeztek gazda-
godni az örökségből. Wilcke II. köt. 339. lap.

⁴⁾ Münter: Statutenbuch 473. lap.

a kincstárt azon helyzetbe hozza, mely a trónváltozás következményeit ismét a haza javára fordíthassa.

Íróink és bűváraink néhányai templáriusok pénzeiről is tesznek említést, és ilyen érmekre akartak ismerni azokban, melyeket Stájerhonban, Neunkirchben, Austriában Wultensdorfban, Magyarországon Veszprém megyében találtak. Kivált Hammer-Purgstall volt az, ki ezen fertelmes és nagy tunyaságot eláruló pénzeket látván, és azokat, mint kellett volna, sem osztrák hercegi, sem bécsvárosi pénzekül elismerni nem akarván, Baphomet ördögös képét vélte rajta fölfedezni, és e szerint a templáriusoknak tulajdonítá, kik ellen e találmány alapján ismét vádakat emelt. Hammer nem nézte azt, hogy sem történetíró, sem pedig oklevél nem emlékezik arról, mintha Magyar-, Cseh-, Bajor- és Osztrákhonban valaha pénzveretési jog adadott volna a templáriusoknak. Elfogultságában az általa rajzolt pénzekben az osztrák hercegi czímer csikjait, és Bécs városa czímerét nem ismerte meg; némely szebb veretési példányok IV. László és Robert Károly pénzei (milyennel magam is bírok); de nézett ő templárius pénzeknek oly érmeket is, melyek a templáriusok kora után jóval később verettek. Ha valaki ily kérdést tesz, mint tették is ama pénzekről szólván: vajjon ez a kereszt nem a templáristák vörös kereszte, s a korona nem a templáristák hatalmát jelenti-e? az valóban Hammer tanítványaként mutatta be magát, ki történet, heraldica, artistica és numismatica ellen vét, csakhogy azt bizonyíthassa, a mit bizonyítani előre volt szándékában ¹⁾.

A Bárczaságban megtelepített marianusok avagy német vitézek történetében a pénzveretésről említés történik, de mint oly jog, melyet a király határozottan magának tartott fen, és melybeni részvételtől ő a német lovagokat ismételve eltiltá. Vajjon ezen ismételt eltiltás és a királyi felség egyik legfőbb jogának a kiadott szabadmakbani fentartása elég-e azon következtetésre, hogy a német lovagok ezelőtt a pénzveretést bitorolták, mint ezt Philippi Frigyes (*Die deutschen Ritter im Burzenlande* című,) különben kritikai szellemmel írt munkájában, — 21. 71. 75.

¹⁾ Hammer: *Fundgruben des Orients* VI. kötet. 33, 34, 59, 60, 92. lap. Tudományos Gyűjtemény 1827. évi 7. füzet. 55—57. lap. 1837. évi 4. füzet.

lap) véli, nem merném állítani. A történetírás legalább a magyar királyság alapítása óta nem ismer sem dynastát, sem területet, sem osztályt, melylyel a király a pénzveretési jogot megosztotta volna; de el is akarván tekinteni a jogról, e téren még tények sem volnának felsorolhatók, hogy valaki a király mellett pénzeket veretett volna hazánkban.

Oly gazdag lovagrend, minő a templomosoké volt, igen természetesen mindig a legnagyobb pompával, és büszkeségének hízelgő fényvel lépett a világ elé. Ezen hajlamuknak mi több szép templomot és monostort, várat és épületet köszönhetünk alkalmasint hazánkban. A templáriusoknál tartott isteni tisztelet nagyszerűsége, fénye és rendessége köztudomású dolog volt, és maga Molay Jakab mondá: miszerint nem ismer rendet, hol a kápolnák és templomok szebben kicsínosítva, és mindennel, mi az isteni tiszteletre szükséges, inkább lettek volna ellátva ¹⁾). Hetényi János tehát joggal tulajdonít a papi lovagoknak, kik hazánkban megtelepedtek, városaink csinosbulására, felvirágoztatására lényeges érdemet ²⁾); hogy reánk utódokra nem maradt semmi ezen építési emlékekből, azt mélyen csak sajnálni lehet, okozni azonban azon balsorst kell, mely hazánkban még csak egy várost sem hagyott fen az ódon jellem sajátságos ingerével.“ A számos templom, a bástyákkal körülvett nagyszerű zárdák, melyeket a templáriusok nyugoton emeltek, mindannyi, keresztesek által bírt hadfi-tanoda volt; mindannyi őrhely, és hatalmas szónok: intve buzdító az akkor élt nemzedéket, részt venni a nagy hősök csatáiban ³⁾).“

Ily hatalmas lovagrend főnöke souverain fejedelmek mellé tudott emelkedni. A nagygyűlés, avagy nagy convent, mely a rend nagy mesterét választá, őt ez által oly nagy hatalommal ruházta fel, mely mérhetlen gazdagságok, és a lovagrendben központosuló vitézség virágja fölött rendelkezhetett két világrészben. Az ő választása nem szorult pápai erősítésre, de igenis adott neki hatalma oly befolyást a szent

¹⁾ Münter : Statutenbuch 117. lap.

²⁾ Hetényi : Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. 81—85. lap.

³⁾ Religio. Folyóirat, 1860. 23. szám.

földön, hogy a keresztyénség által ott emelt trónokra az ő akaratja ellenére nehezen emelkedett valaki. Ilyen levén a nagymester Jerusalemben, az ő helytartói a rend különféle provinciáiban, t. i. a mesterek, hihetőleg örökölték tekintélye egy tetemes részét; és abban ők a lovagrend sokféle kiváltságai által is támogattattak, melyek azt úgyszólván függetlenné tették az egyházi, mint a világi hatalomtól. Ebből magyarázhatók oly körülmények, miszerint 1335-ben Kázmér lengyel király a jánosvitézekkel békét kötött Visegrádon ¹⁾. A jánosvitézek az időben, midőn főbirtokuk, az általuk 220 év óta dicsőségesen igazgatott Rhodus sziget Szoliman hódítói szerencsége által fenyegettetett, Európa minden provinciáiból összesereglettek, hogy ezen drága kincsöket védelmezzék a pogány berontás ellen. Kértek a magyarországi jánosvitézek is engedelmet a királytól, hogy rendtársaikhoz csatlakozandók, Rhodusba mehessenek. A legnagyobb feláldozás, a még Solimant, a mámoros hódítót is bámulatra ragadó hős védelem nem voltak képesek Rhodust megmenteni, és a sziget 1522. évi decemberben elveszett, nagymesterük Villiers új hazát keresett és talált rendjének Maltában. A rhodusi dicső, de szerencsétlen napok végenyészet szélére hozták a jánosvitézek rendjét, és hősei közül vajmi sokan nem láthatták ismét azon hazát, melyből kiindultak, hogy a keresztyénséget fenyegető veszélyt elhárítsák. Broderics tanúsága szerint, a mohácsi csatában azon lovagok közül senki sem vett már részt, és annyira megfogytak, hogy 1533. évben ismét új telepért esengtek Magyarországon. Midőn 1751. évben viszonyaik ismét szabályoztattak és visszaigtatásukat nyerték, a jánosvitézek „priorja” szavazatot és helyet nyert az országgyűlés mágnási táblájánál ²⁾. Miután a templáriusok alapszabályai, szervezősők, irányuk tökéletesen hasonló volt a jánosvitézekéhez, tán szabad azt a következtetést vonnom, hogy annakelőtte a templomosok mesterei hasonló politikai állást foglaltak el az ország rendei között, és pedig annál inkább, mert a templárius lovagok hazánkban is nagyobb tekintélyben állottak a

¹⁾ Schmitth : Episcopi Agrienses 290. lap.

²⁾ Kovacsóczy : Sz. János lovagrendje története 205. lap.

többi keresztes uraknál, miről egyik tanúságul szolgálhat az, hogy az okleveleket berekesztő országos főméltóságok emlegetésénél, a templáriusok mestere, és rendje, mindig előbb neveztetik mint a jánosvitézéké és a joannita rend.

A becsületérzet a templárius lovagoknál mintegy cultussá fejlődött; ez — párosúlva azon kor rajongó tettvágyával, és a keresztyénség eszméjéből vett bizonyos szellemi emelkedettséggel, vitézeinket mintegy virágjává tüntette fel azon erőknél, melyeket a XII. és XIII-ik század fakasztani tudott. A lovagrend tekintélye oly nagy volt, hogy magas állású befolyásos férfiak legnagyobb kitüntetésöknél tarták, ha ezen renddel közelebbi viszonyba léphettek. Ez történt pedig a testvéresülés (confraternitas, affiliatio) által, mely az illetőket, kik ily módon a rend társaivá szegődtek, a rend szellemi és lelki javaiban részesíté. Ily módon tartoztak a rendhez érsekek (például a caesareai), főurak, praelatusok, fejedelmek, sőt Leo örmény király is kívánt fölvételt, valamint III. Inceze pápáról is bizonyos, hogy a templáriusokkal ily összeköttetésben állott ¹⁾). Azonban félreértésen alapszik azon állítás, mintha II. András királyunk is e templomosok tagja lett volna ²⁾), sőt ellenben a jánosvitézék iránti tisztelete jelöl azok mezében temettette el magát.

E tisztelet a lovagrend jellegére is átment, és így történt, hogy a templáriusok hosszú fehér palástja, mely a papi osztályénál bővebb szabású, és bal mellen vörös kereszttel volt jelelve, mint a lovagi osztály előjoga, és annyi dicsőség képviselője a vágynak különös tárgyát képezte. A templáriusok és német vitézek közt egy ideig viszály folyt a végett, mert az utóbbiak szintén kívántak fehér palásstal ruházkodni ³⁾). Azon templáriusoknak, kik csak káplánok voltak, meg volt tiltva a fehér köpeny hordozása, de a statutumok megengedték azt neki, ha ily papi személy püspökké vagy érsekké választatott, mert ez által már lovagi rangra emeltett. Még akkor is azonban kénytelen volt az illető előbb

¹⁾ Münter : Statutenbuch 405, 406. lap.

²⁾ Ungarisches Magazin IV. köt. 491. lap.

³⁾ Münter ; Statutenbuch 469. lap.

mély tisztelettel és alázattal a mester és conventje elejébe azon kérelemmel járulni, miszerint a fehér köpeny hordozása neki megengedtesse. Hogy ez több ízben történt, maga Montroyal János templárius vitatta az ő védiratában ¹⁾. Ezen esetek közül a külföld előtt is legismertebb az, hogy Bernát zág-rábi püspök a templomosok rendjéből választatott e polczra²⁾. Ebből azt következtethetni, hogy azon fen említett Gerard, comthur Keresztényben, minthogy pap, de nem püspöki rangon volt, osztályának csak szűk, és csukott, — alkalmasint a cistercitakéhoz hasonló kabátját, mellén vörös kereszttel viselhette.

A templáriusok hivatásuknak azon pontját, mely a betegek ápolását tette nekik kötelességökké, csakhamar elhanyagolták, miért is magasabb rangú házakból sokkal több tagokat nyertek, mint más rendek ³⁾. Ezen körülményhez járulván még hatalmuk, érdemeik öntudata, némileg magyarázhatóvá válik, hogy ezen öntudat büszkeséggé vált, sőt göggé fajult. Sokan ezen hibájokat okúl akarák felhozni eltöröltetésöknek; de nem kell felejteni, hogy e vád nem egyéb mint ürügy, mert Szép Fülöp nem kevesebb kedvet érezett magában a jánosvitézeket szintűgy éltök fáján megtámadni, ha azoknak Cyprusban maradt nagymestere úgy csalatta volna magát a kelepczébe, miként Molay. Mi a marianusokat illeti, ezeknek még a templomosok elleni pör folyama alatt a lifflandi püspökök, a német vitézek halálos ellenségei oly sorsot készültek támasztani, mely a szerencsétlen templomosokénál semmivel jobb nem lett volna ⁴⁾. Doboka megyében Szék és Suk közt bizonyos keresztvitézekről regél a nép, kik jobbagyaik által éjjentén korbácsoltatták a tavak vízszínét, hogy a békák brekegése álmukban ne zavarja a kereszturakat ⁵⁾. Ezen keresztések bizonyára nem voltak templáriusok, mert

¹⁾ Münter; Statutenbuch 103. 374. lap. Moldenhawer 121. lap.

²⁾ D. Anton: Versuch einer Geschichte des Tempelherren Ordens. 52. lap.

³⁾ Weber Károly Julius: Ritterwesen II. kötet 27. lap.

⁴⁾ Münter: Statutenbuch 470. lap.

⁵⁾ Bethlen Elek: Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. 59. lap.

olyanok nem voltak Erdélyben. Hogy a marianusok viselete a magyar király irányában, és a magyar kormány fitymálása azoknak Erdélyből kiűzetését vonta maga után, fentebb volt alkalmam említeni ¹⁾. A rhodusi lovagok, azaz jánosvitézek 1385-ben merészségökben annyira mentek, hogy vránai perjeljök Palisnai János, Erzsébet Nagy Lajos özvegyét, Mária leányával együtt elfogatta, és Erzsébetet egy folyóba fulasztotta; még is e lovagrend nem a templáriusok sorsára jutott, hanem Zsigmond király, Mária férje, oly bosszúval elégedett meg, mely a bűnös nagyperjelnek csak személyére szorítkozott.

Egy másik vád, mely a templáriusok ellen szóratik, azoknak istentelen mysteriumai. A ki elfogulatlanul vizsgálja e tárgyat, tisztába fog jönni az iránt, hogy e vád a templáriusok szabadelműbb¹ világnézetében vette eredetét. A templárius lovagok nemcsak hogy a legnemesebb házakból származtak rendesen, de a világ sok országait látván, s a keleti kultúrával közelebbi érintkezésbe jöven, igen természetesen szabadabb szellemmel ítélték meg a vallás és emberiség viszonyait, mint ezt talán az akkori egyházi szabályok, és a világ közvéleménye megengedték. Ebből megint az következett, hogy részint bizonyos nymbus maguk köré húzása végett, részint hogy tudatlanabbak előítéletét kimélték, magok és az idegenek közé fátyolt emeltek, mely azután az irigység által a maga módja szerint kizsákmányoltatott.

Sokkal közelebb járnak a valósághoz, kik a templáriusok sokféle kiváltságait, melyekkel visszaéltek, az áladalom féltékenységét és a papság irigységét felköltötték, bukásuk okául hozzák fel; s azok, kik nekik szemökre vetvén, hogy a szentföld elvesztése után más hasznos működési pályát keresni elmulasztottak, egyszersmind figyelembe veszik, hogy már régóta megszűntek lenni a hierarchia támaszai és katonái, sőt annak elleneivé²válván, függetlenségi törekvésök által, a haza eszméjét is elhalaványulni hagyták lelkiükben. De mindenek fölött tán döntött Szép Fülöp kincsszomja, és a templomosok gazdagságai utáni epe-dése, melyet csak erőszakos csapás által gondolt kielégíthetni,

¹⁾ Schmitth: Episcopi Agrienses 126. lap.

— ki is elégitette igen magasan álló férfiak segedelmével, kiket könnyen megtudott nyerni részesekül.

Bár miként vélekedjünk is egyébiránt a templáriusok érdemeiről, vagy bár hajlandók legyünk is az ellene szórt bűnvádak egy részét elhinni, azt az egyet el kell ismernünk, hogy nagy büszkeségök minden viszonyok közt rettenthetlen, bámulatra ragadó bátorsággal párosult, és e bátorság oly erőnyűl tüntetett fel, mely a vétket is szelidebb színben mutatja, és a bűnös lelki foltjait igéző nymbusban elsápasztja. Ha ezen majdnem emberfeletti, győzhetetlen bátorság nemesebb, hasznosabb czélra lett volna öszpontosítva mint a pápai politika szolgálatjára; ha midőn később ez alól felszabadíták magokat, a templáriusok önzéstelenebbek, hazafiasbak tudtak volna lenni: vitézségök csudáinál még inkább fognók bámulni azon eredményeket, melyeket az emberiség javára kivívni tudtak.

A középkor legnevezetesebb két alakja a barát és a lovag valának; a lovagszerzetes mind a kettőt egyesítette magában, egyesítette mindazon tiszteletet is, melyet azon kor, mely egyházi, politikai, anyagi és erkölcsi jelen életünk alapját lerakta, csudálatos izgalmasságában az ájtatosság és vitézség képviselőire ruházni tudott. Ők lejárta pályájukat, és nem csak templáriusoknak, de más lovagrendeknek is régi értelmökbeni fenállása ezentúl a lehetetlenségek közé tartozik. Ha azonban a középkor eseménydús életét most más szemmel volnánk hajlandók megítélni, ne felejtjük, hogy az jelen polgárosultságunkat szükségként előkészíté, ne felejtjük kivált, midőn majd honvédelmi rendszerünket történetileg akarandjuk ismertetni, hogy abban a lovagrendek kitűnő lánczszemeket képeznek, és hogy akkor történelmünk lapjain a templáriusokat díszes hely fogja illetni.

TOLDALÉK

A 73. lapon idézett oklevél így hangzik :

Vniversis Xti fidelibus presentem paginam inspecturis. Magister Michael filius Apa comitis. Chepanus filius Petri. Marcellus de Berencha. Henricus de Bana. Dionisius de genere Rusd. Oltus de Vigman. Marcellus denere Olup. Benka de genere Gug, comites cum omnibus cognatis eorum et ceteri quam plurimi in diocesi, Jauriensi et Kamariensi existentes, salutem in domino! Vestre nobilitati significamus, quod cum quibusdam diebus assignatis juris ordine ac juxta mores patrie disposituri processissemus inter ecclesiam sancti martini ex una, et magistrum templi ex altera super controuersiam terre Zeuleus pars utraque sic se nostro arbitrio obligauit, ut si quis eorum nostrum arbitrium refutaret, centum marcas parti adverse soluere teneretur, deque terra nos huiusmodi fecimus dispositionem, ut ipsi primitus terram regine de communi assensu restaurarent, ita quod de quadraginta Fumoul quod uulgo fit uocatur, sex darentur populis regine et reliquum diuideretur ab ecclesia sancti martini per medium, medietatem Templarii acciperent et insuper sexaginta iugera, de silua vero nec cruciferi nec populi regine partem haberent, nec ecclesia sancti martini, sed stagnum tantum commune esset cum cruciferis, uineas uero si qui primo plantauerant super illius terre promontorio idem ipsi possiderent; sed amplius sine assensu ecclesie sancti martini plantare non permetterentur.

Ad cuius terre diuisionem de nostris sociis misimus scilicet: Marcellum, Chepanum. Oltum. Benkam comites, qui utrisque partibus diem assignauerunt ad terram diuidendam, ad quem die assignato decanus ecclesie sancti martini cum quibusdam fratribus et jobagionibus comparuit, ubi dictus magister nec comparuit, nec loco suo misit, sed solummodo unus de iobagionibus prestetit, qui super diuisione terre a nobis iusticie postulabat complementum, cuius petitioni non annuimus sine litteris domini sui. Sed iterato terminum prefiximus, ad quem unus frater accessit de templariis, cui cum satisfacere uoluisset

mus, huiusmodi intulit uerba, quod nos mediam partem dicet terre sibi traderemus, et insuper sexaginta iugera, nos vero eius petitioni satis facere non ualentes, quia cum dominus abbas uoluisset iusticiam facere populis regine, ipsi noluerunt, et sic populi regine inspecta iniusticia aduersae partis nos prohibuerunt, et taliter iustiori parti satisfacere nequiuimus. Verum quia in terminibus (sic) premissis in eis fore nullam iusticiam perspeximus, consilio collegii nobilium et assensu, ad personam propriam magni magistri nostras litteras transmisimus, ut se nostro conpectui presentaret satisfaciens, quo etiam abbate comparente cum fratribus ipse non comparuit, sed loco suo fratrem suum misit, qui frater dura ceruice existens, et ad collegium nobilium et locum assignatum scilicet ad ecclesiam sancte margarete uenire contempsit, similiter sequenti die ad ecclesiam sancte crucis de Bana uocatus venire denegauit, et sic nullam iusticiam inter eos facere poteramus. Huius facti nos testes sumus et testimonium peribemus, et has litteras sigillis quorundam comitum sigillauimus, scilicet. Apa. Marcelli. Chepanus, Dionisij, quia omnia propria sigilla non habemus.—

(A szentmárton-pannonhalmi apátság levéltárából Capsa 33. Lit. Z. e sectione XIII. initio. Az akkori írás rende szerint hiven, de a contractiók kiegészítésével, és az i feletti pont használásával.)

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,
TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET.

1861.

II. SZÁM.

BRANDENBURGI KATALIN FEJEDELEMSÉGE.

—

SZÉKFOGLALÓUL ELÉTERJESZTÉ

Dr. ÖTVÖS ÁGOSTON, LT.

—

Tekintetes Akademia!

Midőn érdem nélkül nyert széket ezennel tisztelettel elfoglalni szerencsém van: székfoglaló-beszédem tárgyául *Brandenburgi Katalin fejedelemségét* tűztem ki azon reményben, hogy ha sikerülni fog nekem e tárgyban az egymással sokhelyt ellenkező írók hiányos és homályos előadásait, — mennyiben csekély erőm engedi, — észlelődés és új kútfők nyomán kiegészíteni, és kritikailag kitisztázni: az Akademia jeles, kitűnő és tudós férfiai méltánylatát talán ez által megérdemleni szerencsés lehetek.

* * *

Károlyi Zsuzsánna, Bethlen Gábor fejedelem első neje,
1622 évi június hó 2-án meghalálozván, férjének örökösét

maga után ¹⁾ nem hagyott; Bethlen Gábor tehát, részint hogy „*fejedelmi magot támaszthatna és hagyhatna maga után*“ ²⁾, melyből Isten kegyelméből király is sarjadhatik, részint hogy „*a magyar nemzetnek szabadságát és magyar nemből állatandó királyságát restitúálhatná*“ ³⁾, 1625-ben eltökélé, egy régi fényes, hatalmas fejedelmi családból származott nővel új házassági frigyre lépni, kivel családi összeköttetés által erős szövetségesekre tevéen szert, nagy terveit létesíteni képes lehessen.

Bethlen Gábor ekkor dicsősége fénypontján állott: a magyarországi királyságot és a magyar szent koronát, melylyel 1620. augusztus hó 25-én ⁴⁾ megkináltatott, maga önként nem fogadta el, és inkább akart egy kisdéd, de független opuliai és rátibori herczegséget — mely egyébiránt soha kezéhez nem jött — bírni, mint a török véd-uralma alatt magyar király lenni; mely nemes, lovagias és önzéstelen gondolkodása miatt egész Európa magasztalta, hős tetteit bámulással emlegette, és mint igazságos, bölcs, ildomos, hatalmas és gazdag fejedelemnek barátságát, szövetségét kora legelső fejedelmei, királyai keresve keresték. És talán ez lehetett oka annak, hogy egy körülnéző, mindent jól megfontoló férfi, mint Bethlen Gábor, egy oly dynastia ajtaján is mert menyasszonyért kopogtatni, hol a kosár-kapás előre látható volt.

Bethlen Gábor célját létesítendő, egy nászkkövetséget rendelt, melynek útasításul adta, hogy Bécsbe felmenvén, II-ik Ferdinánd római császár, magyar és cseh királytól *színleg* követelje 1-ör Opuliát és Rátibort, 2-or adja maga a császár is Bethlennek a „*felséges*“ serenissimus czímetet, azonban *valósággal* a követség oda volt útasítva, hogy titkos alkudozást kezdjen a császári udvarnál, a császár második leánya, Czeccil Renáta keze megnyerése iránt; mit ha a követség ki nem

¹⁾ Benkő: Transilvania Tom. 1. 267. l.

²⁾ Szalárdi: Siralmas magyar krónika. 65. lap.

³⁾ Kemény János önéletírása. Kiadta Szalay László. 1481. l.

⁴⁾ Gróf Mikó Imre „Erdély különválása Magyarországtól“ 5. lapja szerint; mások, mint Kari „Hist. Hung.“ III. könyv 172. l. nov. 11-re, Benkő „Transilvania“ I. kötet 266. l. 1619. oct. 11-re, Szalay „Magyarország története“ 20. könyv. 523. l. 1619. dec. 31-re teszi.

eszközölhetne, akkor a császártól kérjen egy kíséret, és nyílt levelet, melylyel a császári birodalmon keresztül szabadon és bátorságosan utazhassék Brandenburgba, a brandenburgi választó fejedelemehez, hogy ennek harmadik hugát *Katalint* kérje meg a fejedelemnek.

Ezen nászküldöttség főbb tagjai voltak : Körtvélyfai *Kovácsóczy István* cancellár, tordai főispány és marossszéki főkapitány ; Hidvégi *Mikó Ferencz* főkomornyik ; *Quádt Mátyás* német gyalog udvari kapitány, és *Schuliczí Schultetus Vaighárd* a fejedelem orvosa, kik mellé kevés, de válogatott kíséret adatott. Ezen kíséret közöl kitűnt különösen egy sok testi és lelki tehetségekkel megáldott 18 éves ifjú — *Kemény János*, később erdélyi fejedelem, ki tatár rabságba jutván, 1658-ban fogságában írta le *önéletrírását*, melyben nem csak e követtség ezen útját beszéli el igen érdekesen, hanem Brandenburgi Katalin fejedelemségéről is minden kor-írók között legterjedelmesebben emlékezik, kinek mint hiteles szemtanúnak jegyzeteit én is ez előadásomban használni fogom.

A küldöttség 1625-ki június hóban indult ki Erdélyből; Ferdinánd császárt, mivel Bécsben akkor valami ragályos betegség uralkodott, nem a fővárosban, hanem *Bécsújhelyen* találta, hol második nejével, mántuai *Eleonorával* és egész családjával tartózkodott.

II-ik Ferdinánd császár egész az ábrándosságig túlbuzgó katolikus volt, kit hasonlóképen túlbuzgó anyja *Mária* bajor hercegnő Ingolstadtban jesuiták által neveltetett és taníttatott, és a ki még mint fiatal, már a lorettói boldogságos szűz *Mária* előtt erős fogadást tett, hogy az *eretnekséget* egész életében üldözni és pusztítani fogja, mit 18 éves uralkodása alatt, főkép a világtörténeti 30 éves vallási háborúban túlon túl is eléggé bebizonyított ¹⁾. E szerint ha más politikai és családi akadály nem létezett volna is, már csak Ferdinánd ezen rajongása elég nagy ok volt arra, hogy Bethlen házassági terve Ferdinándnál megbukjék.

Azonban Bethlen követei Bécsújhelyen kitüntetéssel fogadtattak. Kovácsóczy cancellárt mint katolikust, a csá-

¹⁾ Rotteck : Allg. Weltgeschichte. 4 kötet, 177. lap.

szár szentélyében — udvari kápolnájában — fogadta, és ott neki kárpitokkal és szőnyegekkel bevont elkülönített helyet rendelt.

A követség Bécsújhelyen 3 hétig időzött, s ámbár Ferdinándnak a fejedelem részéről nagy ígéretekkel tett, hogy Bethlen ezután kardját hüvelybe dugva, Ferdinánd ellen nem lép fel, ellenségeinek ellensége, barátjainak barátja leend, és nejét maga után erdélyi fejedelemnek választatja, — nem egészen világosan, de azért elég érthetőleg a tagadó választ a császár kiadta: leánya kezéhez kötve, hogy Bethlen minden erdélyi alattvalóival a katholika vallásra térjen, és Erdélyt nejének örökségben lekösse ¹⁾. Írásban pedig a követek a császártól ezen választ kapták, hogy Opuliát és Rátibort a császár már fiának, III-ik Ferdinándnak adományozta; a „se-
renissimus“ czím adásba pedig beleegyeznek.

A követség belátván Bécsújhelyen ok nélküli időzését, miután a fejedelem ajándékát a császárnénak, ú. m. a 100 szép magyar tehenet, 40 borjut és 30 bikát átadta ²⁾, és a császártól úti-leveleit kivette, *Krummer* nevű császári kamarás kíséretében július hóban Bécsújhelyről kiindult, és Bécsen, Nikolsburgon, Olmützön, Boroszlón és több városokon keresztül *Berlinbe*, a mai porosz királyság fővárosába, a brandenburgi választó fejedelem székhelyére érkezett.

Bethlen követeit mindenütt jól fogadták, sőt Nikolsburgban a protestáns követeket egy katolikus főpap, *Dietrichstein Ferencz* birodalmi herczeg, bíbornok és olmücsi püspök, egy kisdud vén úr, vendégelte meg.

Berlinben a nászkövetséget a választó fejedelem nagy tisztelettel fogadta, és a várba szállíttatá, s miután az egy ünnepélyes kihallgatás alkalmával Katalinnak kezét Bethlen Gábornak megkérte, mind a választó fejedelem *György Vilmos*, mind pedig maga *Katalin* is a követség kérését elfogadta, mit *Sculthetus Vaighárd* Berlinből aug. hó 13-ról 1625. kelt deák levele által így ad értésére a fejedelemnek: *Isten kegyelméből a mi dolgunk itt szerencsésen halad előre: megegyezvén mind a*

¹⁾ Lebrecht : Siebenbürgens Fürsten. 2. köt. 184. l.

²⁾ Khevenhiller : Annales Ferdinandeae. 10. kötet. 694. l.

felséges választófejedelem, mind pedig a felséges hercegnő (Ducissa). Nincs egyéb immár hátra, mint hogy felséged ide követeket küldjön, kik ily nagy szertartásra és a két felséges család fénye fenntartására alkalmasok; komoly, jeles és előkelő férfiakat, kik ily dologban jártasok lévén, mihelyt a házassági szerződéseket elkészítették, a lakodalmat is Felséged méltóságához illendően megünnepeljék. Nem is látom tanácsosnak, hogy ezen dolog sokáig függőben tartassék; mert magától a választófejedelemtől hallottam mikép a császár részéről titokban azon munkálódnak, hogy felségednek ezen szövetsége füstbe menjen, épen úgy mint Bécsűjhelyen, hol a minap a kancellár úrral és a többiekkel 3 hetet ok nélkül töltöttünk, semmit egyebet nem végezhetvén, mint hogy nem ugyan egészen tagadólag, de azért elég érthetőleg tudunkra adatott, mikép a kisebb leányt nem adják; a nagyobbikat ugyan, kit sem koros volta, sem ábrázatja, sem termete nem ajánlott, bizonytalanul ide ígérték, de azzal is már csak a valláskülönbségnél fogva is a házasság félbe maradt volna. Most midőn Felséged házassági szövetségében maga vallásbelit talált fel, a császár mi okból akarja e házasságot elrontani? magamnak másképen megmagyarázni nem tudom, mint hogy Felséged hatalmának e házasság általi növekedésétől fél. Szerencsém volt e tárgyban János Keresztély ligniczi herceggel Felséged tisztelőjével is beszélgetni. sat. ¹⁾

De nem csak Ferdinánd császár, hanem ennek sógora III-ik Zsigmond lengyel király is abban fáradozott, hogy Bethlennek a brandenburgi családdali összeköttetését megátolja. Ploczkói püspök *Lubienski Szaniszló* kancellár e tárgyban a választó fejedelemnek több levelet írt, melyekben okokkal mutogatja, hogy a Bethlenneli sógorosodás káros és veszedelmes. 1625-ik évi december hó 13-ról a cancellár *György Vilmos* választófejedelemhez írt levelében azt is fel-
említi, hogy a brandenburgi fejedelmek Lengyelország kirá-

¹⁾ E levelet másolatban bírom cs. kir. tanácsos és az erdélyi országismei társaság nagy érdemű és tudós elnöke *Trausch József* úrtól, kinek tudományos kutatásim körül tett igen sok szívességet és előzékenységet ezennel hálás szívvel megemlíteni tartozó kötelességemnek tartom.

lyának hűbéri esküt tévén le, megigérték, mikép Lengyelország ellenségeinek ők is ellenségei lesznek, és azokkal semmiféle szövetségre nem lépnek; már pedig Bethlen, mint az elmúlt évben *elfogott levelei* bizonyítják, Lengyelországnak titkos ellensége, és ha most a brandenburgi családdal házassági viszonyt köthet, ez által *Gusztáv Adolffal* a svéd királlyal, Lengyelhon legfélelmesebb ellenségével is sógorságba jő, kivel egyesülten Lengyelhont a legnagyobb veszedelembé juttathatják. De egyébiránt is Bethlen török uralom alatt áll; nem maga ura, a vele való sógorság nem dicsőséges, sat. ¹⁾

Mindezen lebeszéléseknek azonban nem lőn semmi sikere. Mind a vá'asztó-fejedelem, mind Katalin adott szavok mellett maradtak; a követség is gazdagon megajándékoztatván, visszatért Erdélybe.

Brandenburgi Katalin korának legmíveltebb és legszebb hölgyei közé tartozott. A természet urától jó szívvel, derült kedélylyel, kised és gyenge testalkotással ugyan, de azért *felsőleges természettel és kitünő szépséggel* volt megáldva ²⁾. Ő egy régi híres, most is fénylő és virágzó, a *hohenzollerni* hercegi családnak volt ivadéka, melynek egyik legrégibb tagja *Pharamund*, Krisztus után 430. körül Frankonia királyi trónán ült, később pedig e család Némethon történetében mindig nevezetes szerepet vitt.

Albertet (1471—1486) kortársai hősisége és bölcsesége miatt *német Achillesnek*, *Jánost* pedig (1486—1499) a tudományok pártolásáért, és kitünő szónoki tehetségeért Némethon *Cicerójának* nevezték, és a közönséges történelem is őket e neveken említi.

Katalinnak atyja *János Zsigmond* erélyes és tevékeny férfi volt, ki eszelős bátyja helyett a porosz kormányzást is kezében tartotta. — Anyja *Anna* porosz hercegnő, magát

¹⁾ Kijött e levél „*Stanisłai Lubienski Eppi. Plocensis opera post-huma historica. Antverpiae 1643. in fol.*“ 436. l. Másolatját nekem t. cz. Trausch József úr volt szíves leírni és elküldeni.

²⁾ Istvánfi [folytatója Katalinról ezt írja: „*Statura parva et tenera, sed forma et pulcritudine excellens.*“ Lásd: Jankovich Miklósnak „Szerencsétlen Brandenburgi Katalin hercegnének, Bethlen Gábor hitvesének fejedelmi emlék-könyvéről és életéről.“

mint jó anya és jó nő úgy tüntette ki. Idősb testvérei voltak : *György Vilmos* 1619—1640. választó fejedelem ; *Anna Zsófia*, Frigyes Ulrich braunschweigi herczeg neje ; *Mária Eleonóra*, a nagy svéd király Gusztáv Adolf nagylelkű neje ; öcsce *Joachim Zsigmond*, a Johanniták főmestere.

Katalin 1602-ben május hó 28-án született. 1614-ben szüléivel mint 12 éves leányka az ágostairól a helvét hitvallásra lépett át. 1619-ig derék atyja és anyja, azután 1624-ig csak anyja oldala mellett nevedett; anyja halála után pedig egészen bátyja, *György Vilmos* gondviselése alá jutott ¹⁾, ki Katalintól a család bevett szokása szerint lemondási oklevelet vett, melyben Katalin minden atyai és anyai őt illető jogáról nem csak a maga részére, hanem netalán születendő gyermekire nézve is örökre lemond ; egyetlen esetet tartván fen : ha a brandenburgi fejedelmi család fiágban kihalna. Egyébiránt mindazon czimeket és czimereket, melyek őt atyja és anyja részéről megilletik, ezután is megtarthatja és használhatja. A választófejedelem is Katalin húgának a tisztességes kiházásitáson kívül egyszer mindenkorra 50 ezer tallért — 1 tallért 24 jó ezüst garasban számítván — ígért adni.

Ezen oklevelet, mely deák nyelven volt szerkesztve, a választó-fejedelem kíváratára Bethlen Gábor is Fejérvárt, december hó 15-én 1625-ben helybenhagyja, aláírja és megerősíti. ²⁾

Ezen oklevelen kívül Bethlen Gábor egy más okmányt is készíttetett, melyben Katalin jövődő nejének nászajándékban leköti *Munkács várát*, hová 3 mezőváros és 340 falu tar-

¹⁾ Hübner : Gen eologische Tabellen. 178. tábla.

²⁾ Ezen lemondási oklevélnek eddig másolatban 3 példányát olvastam. Az egyik megvan néhai gróf Kemény József gyűjteményében : Diplomatarii Transilvanici Supplementum IX. 291—293. l.

Ebben 15 ezer tallér áll csak. Ezt a néhai gróf egy 1676-i chilionariumból írta le maga. A második példány megvan a károlyfehérvári Battyányiféle könyvtárban, a Dobói Székely Sámuel gyűjteményében. Ebben 15 ezer arany for. áll, de az arany át van húzva. A 3. példányt Trausch József úr Szebenben bírja, ki nekem példánya hív másolatát elküldeni szíves volt. Ebben tiszván 50 ezer tallérról van említés. Én a három közül az öszvegre nézve ezt tartom leghitelesebbnek.

tozott, 300 ezer magyar forintban; *Tokajt* és a tokaji uradalmat Zemplén megyében, a híres 7 szőlővel együtt, melynek édes nedvéről már ekkor mondá a lengyel: *non est potus nisi vinum, et non est vinum nisi tokainum!* — Erdélyben pedig *Fogaras várát* és az ahhoz tartozó uradalmat 100,000 forintban. Ezeken kívül megígérte, hogy Katalint maga után erdélyi fejedelemnek választatja, és abban a török császár által is megerősítetteti.

Ezek szerint tisztába levén hozva már az ügy, Bethlen Gábor menyasszonya elhozására számos magyar fő úrból álló, igen fényes küldöttséget indított meg Berlinbe. Ennek feje Felső-vadászi *Rákóczy György*, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem fia volt, ekkor borsodi főispán, néhány év múlva pedig ő is erdélyi fejedelem; egy ildomos, komoly, okos, szép külsejű, gazdag, mintegy 30 éves férfi. Ez viselte Bethlen képét, és a mint Kemény János magát kifejezi: „*ő depónálta mind az juramentumot, s mind az matrimoniumnak külső árnyékát véghez vitte: az fejedelem asszonyynyal ágyra kevés ideig leülvén*“ ¹⁾. Rákóczy 2-ik követ társa Nagy-károlyi *Károlyi Mihály* volt, a híres, régi honfoglaló *Kaplyon* nemzetségből, Bethlen Gábornak első neje után sógora, Szathmár megyei főispány és aranysarkantyús vitéz; — a 3-ik volt Hidvégi *Mikó Ferencz* fejedelmi főkomornyik, Csík-Gyergyó és Kászonszék főkapitánya; egy kisdéd szöke, kék szemű, igen értelmes, elmés, tapasztalt, szabadelvű férfi, ki már azelőtt a leánykérésnél is jelen volt, és mint egy nevezetes történelmi munkának ²⁾ írója, a magyar irodalomban is dicséretesen ismeretes. A 4-dik fő követ pedig kolozsvári *Kassai István* volt, erdélyi ítélőmester, a fejedelem belső meghitt embere, és ekkor Erdély legnagyobb jogtudósa.

A követség Berlinbe Katalin után megindulván, a fejedelem is a török udvarhoz, és több külföldi fejedelmekhez levelet íratott, melyekben őket 1626. évi febr. 22-én Kassán tartandó menyekzőjére meghívja. — Ily levelet írt Fejérvár-

¹⁾ Kemény J. Önéletírása Szalaytól. 78. lap.

²⁾ Erdély országának siralmas változása 1594—1612-ig. Egy részét kiadta Szilágyi Ferencz *Küi* 3. köt. 365—408. l.

ról 1626. január hó 8-ról *III-ik Ferdinándnak* is, melyben nem minden czélzás nélkül öt *sógorának* — affinis — nevezi ¹⁾.

Ezután Bethlen is kiindult Erdélyből Kassára, a főurak és főrendek egész seregével. — Az erdélyi szász nemzetet *Schwartz János* szebenszéki királybíró és *Schaser Ferencz* segesvári főbíró képviselték. ²⁾

Február 18-án 1626. érkezett meg Kassára az oláhországi követ, 150 lovas kísérettel. Másnap Bethlennél kihallgatáson volt, és bemutatta vajdája ajándékát, mely állott két igen szép paripából, gazdagon felszerszámozva.

Február 22-én a *krakkói püspöknek, a sbaraschi hercegnek és a sandomiri starostának* jött meg a követe, mindenik ajándékot hozván urától a fejedelemnőnek. ³⁾

Ezek után Budáról a török császár követje *Jáhia pasa* érkezett meg, igen nagy és fényes kísérettel, ki elébe Bethlen tulajdon nyílt kocsiját, és 500 kopjást küldött, s kit török divatszerint dob- és síp- lármá közt kísértetett be Kassára. Másnap audientia után a császár ajándékait adta át Bethlennek melyek ezek valának: 2 török ló, egészen aranyos takarókkal, és 13 öszvér, melyek közül 3 aranyos, 3 ezüstös, és a többi 7 bársonyból, selyemből készült finom és drága török szövetekkel és kelmékkel volt terhelve. A fejedelem is a török követet és kíséretét gazdagon vendéglette meg törökös ételekkel, és az asztalfőn maga foglalt helyet. Nagyon feltűnt, hogy Bethlen az egész lakoma alatt, sőt midőn a hatalmas császár egészségéért kupát ürített, akkor sem vette le fővegét — A török követ, a nélkül hogy a lakodalmat, mivel az a Katalin megbetegedése miatt elhalasztatott, megvárta volna, Bethlentől fejedelmileg megajándékozta febr. 26-án vissza utazott Budára, mi Bethlennek éppen kedve szerint történt mert ez által a két szomszéd császár követjei között az elsőbbégi vitát szerencsésen kikerülé.

E közben a nászküldöttség is Katalinnal együtt Berlinből hatvan, — hat-hat lovas veres bőrből készült kocsival

¹⁾ *Pray : Principat Bethlen Tom. II. p. 47.*

²⁾ *Deutsche-Fundgruben : v. Grafen Jos. Kemény. 2. köt. 111. lap.*

³⁾ *L. Khevenhüller : Annales Ferdinandi. 10. köt. 1279. lap.*

kiindult, melyet 200 veres posztós és ezüst zsinóros lovas kísért. Az örömanyt *Anna Zsófia* braunschweigi hercegnő Katalin első néneje képviselte, ki Katalinnal egy külön vörös bársonyos ezüst himzésű kocsiban ült. Az örömatyát pedig gróf *Schwarzenberg Ádám* a választó-fejedelem első minisztere, egy tekintélyes, magas, kevés beszédű, politikailag osztrák érzésű férfi, helyettesítette; kinek minden cselédje és apródja arannyal prémzett fekete bársony köpenyben és nadrágban volt öltözve, — „mellényeik pedig, melyek alól arany-csipkés fodros ingek fordultak ki, fekete aranyozott szövetekből állottak. Magának gróf Schwarzenbergnek öltözete, melyet a lakodalmon viselt, 50 ezer rhénusi forintra becsültetett. — A kíséret között volt még a választó-fejedelemnek udvari főmestere *Borsdorf*, és cáncellárja *Knesebeck*; azután *Miksa* bajor választó fejedelem főkövetje, és igen sok német úri rend.

Ütközben Katalin *álhimlőbe*-(varicella)-csett, mely miatt Felső Sziléziában *Teschen* nevű városban a násznépnek megkelle állapotodni. — Ezen esemény Bethlent nem kis aggodalomba ejtette, félvén hogy gyönyörű arájának arcát a himlő megrontotta; ez okból Kemény Jánost sietve Katalinhoz küldé megtudni „*ha az betegség valami megvesztegetést ábrázatjában nem csinált-e?*“¹⁾. — A himlő szerencsére nem dühös folyamú, midőn Kemény *Teschenbe* érkezett, Katalin már fenjárt, és arcán a himlőnek semmi jele nem mutatkozott. Ezzel visszavértvén Kemény, a fejedelmet e részben megnyugtatta.²⁾

Nyolcz napi betegeskedés után martius hó 1-én Katalin kíséretével együtt Kassához érkezett, és ettől félmértföldnyire a Hernád vize balpartján megállapodott, melynek jobb partján már Bethlen 600 lovassal, 1500 kék zubbonyos hajdúval, 500 veres és fehér öltönyös muskatályossal, körülvéve fényes kíséretétől, szép sátrak alatt várta szép aráját.

Itt a fejedelmi pár találkozását egy elsőbbségi vita darabig feltartóztatá. A bajor fejedelem főkövete azon okból, hogy ura mint fő-asztalnok — *Erz-Truchsesz* -- a birodalmi tanácsban az 5-dik helyen ül, midőn a brandenburgi választó-

¹⁾ Kemény János. *Önéletírása* 79. lapon.

²⁾ Kemény J. *Önéletírása* 83. lap.

fejedelem mint főkamrás *Erz-Kümerer* — csak a 7-diket szokta elfoglalni, azt követelte, hogy a Bethlen Gáborrali találkozásnál is őt illesse az elsőség; mire gróf Schwarzenberg helyesen azt válaszolá: hogy itt most nem a birodalmi tanácsban vannak, hol római-császárt kell választani; hanem menyekzött ünnepelnek, mely ünnepélynél első személy a menyasszony, és annak édes atyja és bátyja. Ő mind a kettőt képviseli, az elsőség tehát őt illeti. — E véleményen volt a római-császár főkövete is.

Ezen pör közmegelegedésre eldöntetvén, Katalin a násznéppel a Hernád vizén át költözött. Ekkor Bethlen is, a deli termetű, magas homlokú 45 éves fejedelem, mosolygó tekintettel ⁽¹⁾ fő lovára ülven fel, virágoson font ezüstös köntösben, nyusztal bélelt galléros mentében, süvegében egy megbecsülhetetlen drága briliánt bokrétába szorított lengedező kándiai kócsag-tollal, szép mennyasszonya hintójához lovagolt, hol gyönyörű lován, melynek fején is ezüst fényes kócsag-toll pompázott, valódi lovagi ügyességgel magát meghintáztatván, Katalint daliáson üdvözlette, és a felállított sátrak közé vezette. Itt Bethlen lováról, Katalin kocsijáról szállott le, egymással kezet szorítottak, és dob-, trombita- harsogás, és ágyúdörgés között nyilvánosan megcsókolták egymást. Bethlen ezután balkezét nyújtva Katalinnak, őt egy drága veres bársonnyal bevont sátorba vezette, hová a kíséret főbbjei is becsérték. Itt leülve kevés ideig egymással társalogtak.

A sátorból kijöven a fejedelem újból lovára, Katalin pedig Bethlennek ez alkalomra Konstánzinápolyban készített pazarlásig czifra hintójába ült. A hintót belül piros bársony borítá, mely szkófum aranyszálakkal volt kivarrva, s melynek minden vas részei, a legutolsó vas szegig, aranyozott ezüst lemezekkel volt borítva. A lovak hámjait is piros bársony borítá, melyekről aranyfonallal vegyített, bokros selyem rojtok csüngöttek. A kocsisok, felejtárok, kengyelfutók, mind vörös bársony öltönyökben kevélykedtek; még az ostorokat is nyeléstül együtt bíbor fogá körül. A hintóba 6 oroszlány módra

¹⁾ *Lebrecht: Siebenbürgens Fürsten. II. 190. l.*

uszályáig ¹⁾ fehérkékre festett igen szép, és nagy török ló volt befogva. A hintó két ablakában Katalintól oldalvást két jól lantozó, czifrán öltözött gyermek ült; az egyik németül, a másik francziául énekelt.

Volt ezen leírt hintón kívül még egy más is, melyet Lengyelországban készítettek. Ez is gazdagon arany fonalakkal volt kivarrrva, aranyozott vasszerszámokkal, de az elsónél sokkal kevésb értékű.

A nászmenet megindulván, a fejedelem loháton azonnal a menyasszony kocsija előtt foglalt helyet, és szép rendben csendes léptekkel Kassa felé indult. Mellette 12 gyönyörű fejedelmi lovat vezettek kötőféken, veres bársony takarókkal; oly gyönyörű, nemes állatokat, melyekhez hasonló szépeket ritka európai udvarnál lehetet látni. — A fejedelem, a menyasszony és a kíséret, estve érkeztek be a fejedelmi udvarba, ágyúk durrogása között.

Másnap ú. m. martius hó 2-kán 1626. reggel a követek udvarlottak Bethlennél, és fejedelmeik ajándékait nyújtották át. Legelső volt a római császár, és az új magyar király III-ik Ferdinánd követe: Kis-Sennyei *Sennyei István* ekkor győri püspök és magyar cancellár, kit Bethlen szállásától egész a palota ajtójáig kétfelől felállított fegyveres sor katonaság között fejedelmi pompával kísértetett. A császár ajándéka állott egy gyémántokkal kirakott aranylánczból, mely 10 ezer tallerra becsültetett: az új magyar királyé pedig egy 6 ezer rhénusi forint értékű ékszerből.

Azután jött a bajor fejedelem követje, ki fejedelme nevében egy *aranyos mosdó-medenczét*, mesterségesen készült *szökő-kúttal* nyújtott át; egyszersmind átadta a kölni választó fejedelem ajándékát is egy *aranyozott ezüst sast*, mesterséges *útő-órával*.

Vége Bethlennél audientián volt gróf Schwa. zenberg, és Bethlennek egy ládácskát kézbesített, mely tele volt *ámbragyantából készült holmikkal, ékszerekkel és ritkaságokkal*.

E nap, délután a fejedelmi palotában valamennyi követ

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 87. lapján, így fejezi ki: *uszó'j azaz farkig*.

jelenlétében történt meg az *esketés*, mit ebéd követett, melyen, mint a német évkönyvíró írja : *Sok magyar étel a német fehérnépet inkább az asztaltól felkelésre, mint evésre ingerelte.* ¹⁾ Egész ebéd alatt az ágyúk, és hangászkarok működésben voltak.

Ezután megkezdődtek a mulatságok, melyek közül kiűnt egy *önmozgású diadalszekér*, mely magára futott. Voltak hangversenyek, ököl-viadalok, kopja-, dárda-, és kelevéz-játékok, melyekben szép deli magyar leventék bámultatták testi erejüket, és ügyességöket. Estve tűz-játékok.

Legtréfásabb része e mulatságoknak *két bolond* egymás elleni fellépése volt. A fejedelem bohócza *Mihály bíró*, egy rút termetű, csúf ábrázatú, de élces bolond; főlovászmester Viczkei *Balássi Ferencz Cserkesz* nevű bolondjával lépett sorompóba, és miután az első gúnyoros élceivel, a másik pedig bohókás énekeivel egymást, a nézők közkaczaja között, ingerlették, kelevézt ragadva egymásra rohantak, hol Cserkeszé lön a győzelem, mint Kemény János írja : *Orra mellett öklenni tanálván Mihály bíró, kivel annál rutább lön azután.* ²⁾

A fejedelmi udvarban ebéd után a német gavallérok spanyol modorban egy szép álarczos tánczvigalmat rendeztek, mely különössége miatt, a magyarok előtt, kik még ily neműt nem láttak, igen feltűnt. Az első tánczot a fejedelmi pár járta el, azután a szép fejedelemnét *Sennyei* püspök mint a római császár főkövete tánczoltatá meg; ki pap létére, asszonyi kezet nem tarthatván kezében, egy hófehér zsebkendő egyik végét fogá, míg a kendő másik végét közel a püspök kezéhez a fejedelemnő tartá; — és úgy tánczolásnak.

A lakodalom második napján a fejedelem Katalinnak 200-ezer forint értékű ékszereket, és drágaságokat ajándékozott ³⁾.

A lakadalmi ünnepélyekre, melyek 8 egész napig tartottak — sem a franczia, sem az angol király, sem Velence nem küldtek képviselőket, hihetőleg azért, hogy Bethlennel titkos szövetségben levén, titkukat előre elárulni nem akarták ⁴⁾.

¹⁾ *Khevenhiller-Annales Ferdinandei Tom. X. 1279. sat. lap.*

²⁾ *Kemény J. Önéletírása — Szalaytól. 86. lap.*

³⁾ *Khevenhiller. e. h.*

⁴⁾ *Szalay, Magyarország Története. 20. könyv. 556. lap.*

A spanyol udvartól jött ugyan követ, — *Avantagnio* nevű ezredes, de 5 napi járásra Kassától meghallá, hogy Bethlen nejével már Erdélybe utazott : ő is visszatért, elküldvén egy *Cortes* által Bethlen számára 5-dik Fülöp 10 ezer koronát érő ajándékát.

Legfurcsábban a lengyel király követe járt. III-ik Zsigmond a Jagellók göggyével, azon üdvözlőlevelet, melyet követe által Bethlennek küldött, nem czimeztette úgy, a mint azt a fejedelem méltósága jogoson igényelte. Bethlen is a levelet felbontatlanul a követnek visszaadta, és megengedte, hogy még a lakodalom előtt hazájába urához visszatérjen ¹⁾.

Ezek után a *fejedelmi pár* nagy kísérettel Erdélybe indult, bekisérvén a fejedelemtől annak fenemlített néjje a braunschweigi hercegnő, és a brandenburgi választó fejedelem főkövete gróf Schwarzenberg. Az egész úton pompás vendégeskedések voltak. Erdélyben a vigalom újra elkezdődött, melynek végeztével a násznép részint széteszlott, részint visszatért Németországba, Erdélyben hagyván Katalint két-százig való udvari-népével ²⁾.

Bethlen, hogy szóval tett ígérését beváltsa, 1626-ik évi májushó 24-re Fehérvárra országgyűlést hirdetett, hol a rendek elébe terjesztette : hogy ő *Brandenburgi Katalinnal házassági szövetségre lépvén, utódjának a fejedelemségben őt nézte ki.*

A RendeK Istennek hálát adnak hogy : „ő *Felségének* (Bethlennek) *szívét, elméjét erre fordította*“, „mi is — így szól az országgyűlési I-ső czikk : „*Országúl javaljuk, és sub conditionibus infrascriptis ma egy akarattal, egyenlő értelemmel választjuk fejedelmünknek.*“ — Az 5-ik czikkben pedig beleegyeznek, hogy *Fogaras várát* a fogarasi uradalommal együtt Bethlen, Katalinnak menyasszonyi ajándékuL 1000-ezer magyar forintba átirathassa.

Azon fen említett *feltételek*, melyek mellett Katalint a RendeK *erdélyi fejedelemnek* — Princeps non Principissa — ³⁾ választják meg, ezek voltak :

¹⁾ *Khevenhüller : Annales Ferdinandeí X. köt. 1279. l.*

²⁾ Ezen szertartások leírásánál magamat egészen Khevenhüller, és Kemény János előadásaihoz tartottam.

³⁾ *Ioan : Bethlen Historia. Editio Viennens. 7. lap.*

1-ör Katalint csak addig ismerik el fejedelemnek, míg özvegyen Bethlen Gábor nevét viseli:

2-or Mivel Erdélyt és az ahoz tartozó részeket szabad választás után kapta, ezeket más fejedelemre át nem ruházhatja, és erről se titkon se nyilván ne tanácskozzék.

3-or A nászajándékban kapott javadalmakban megtartatik.

4-er A kormányzó és a tanács tudtán kívül országos ügyeket ne intézzon el.

5-ör Idegent a tanácsba be ne tegyen; várakban idegen várnagyok ne legyenek, idegen őrséget se maga mellett se a várakban ne tartson. Udvari népe lehet külföldi is, de a két százat túl ne haladja.

6-or Ezeknek megtartására a kormányzó köteles felügyelni, kinek e részben teljhatalom adatik.

7-er Külföldi fejedelmektől követeket a kormányzó és tanács híre és tudta nélkül nem fogadhat el; azoknak feleletet magára nem adhat, sem pedig külföldre maga követeket nem küldhet.

8-or A kormányzó halála esetében egy hónap alatt a tanács által más kormányzót választasson. Az alatt a kormányzói hatalmat a tanács bírja.

9-er Ha belzavarok miatt, vagy rokonainak tanácsából, vagy más okokból Katalin Erdélyt elhagyná: Erdélyország jogai az által csorbúlást nem szenvednek, és az ország *új fejedelmet választ.*

10-er Midőn a kormány Katalinra fog szállni, a kormányzó és a tanács által választasson országos kincstárnokot, ki a kincstárt a kormányzó és a tanács által készített útasítás szerint kezelje.

11-er A négy uralkodó vallásban minden rendeket békében tartson meg.

12-er A főrendek, nemesek, városok, székelyek, szászok régi jogaikban, kiváltságaikban, adományozott birtokaikban háborítlanul megmaradjanak.

13-or Mivel Isten után *Erdélynek megmaradása a török*

portától függ, attól el ne szakadjon, sőt inkább annak kedvét keresse. ¹⁾

Miután Katalin ezen feltételeket elfogadta és aláírta, *dedék nyelven* az ország előtt azokra az *eskűt* is letette, melyben esküszik, hogy minden rendeket szabadságaik, szokásaik és vallásaikban sértetlenül megtart, mindenkinek igazságot szolgáltat, *András király rendeleteit csonkíthatlanul feltartja és feltartatja*. Ezután a rendek is letették Katalinnak a hódolati esküt, és a török portára főkövetnek maros-székely-vásárhelyi *Borsos Tamást*, kitől eddig nyomtatásban már 3 érdekes történelmi naplót bírnak, nevezték ki, hogy ez Katalint a fejedelemségben megerősítse, és arról *Athname-t* hozzon. Végül „*in initio gratulationis novi Principatus*“ kapu számszerint Katalinnak kedveskedésképen 1 forintot ajánlanak, melyhez a székelyek a kapu szám utánin kívül még 2000 forintot tudanak. (Artic. IV.)

Borsos Tamás a portáról az *Athname-t*, mely Konstanczi-nápolyban mártius hó 8-ról 1627. költ, Katalin számára meghozta. Ebben a porta Katalint a fejedelemségben megerősíti, és igéri, hogy midőn Katalin férje halála után a fejedelemséget átveendi, régi szokás szerint zászlót, buzogányt, kaftánt, mint fejedelemségi jelvényeket fog onnan kapni. ²⁾

Ezek szerint Bethlen Gábor mind azon ígéretének, hogy Katalint erdélyi fejedelemnek választatja, és a török porta által is megerősített, eleget tett; mind pedig a Katalin eleibe szabott 13 feltétel által Erdély jövőbiztonsága felől emberi ész szerint elegendőleg gondoskodott. És valóban, hogy még is halála után Erdély azonnal oly válságra jutott, mely végpusztulással fenyegette: annak nem Bethlen volt oka; hanem hiányzott oly szellem, mely az új szerkezetű kormány-gépet helyesen igazgatni képes lett volna.

Katalin a lakodalom után alig fél évig élvezte Bethlen oldala mellett a házasság örömeit, mert ezt *nemtője* újból csatákra hívta. Bethlent nagyon sértette az, hogy Ferdinánd császár soha sem teljesíti a béke feltételeit, hogy az *opuliai* és

¹⁾ Approb. Const. Regni Trans. Pars II. Tit. Art. IV. 1626.

²⁾ Ezen *Athname* egykorú hiteles fordításban meg van a Károlyfehérvári országos levéltárban.

a rábíbori herczegségeket átadni vonakodik; egyébiránt személyes harag is létezvén a császár és a fejedelem között, miután a protestáns fejedelmekkel szoros szövetségre lépett, 1626. aug. hó vége felé 15 ezer emberrel Magyarországba tört, és II-ik Ferdinánd császárnak harmadszor izent háborút. September 13-án már Debreczenben, sept. 23-án Rima-Szombatban, sept. 25-én Füleknél, sept. 28-án Balassa-Gyarmat mellett Csalomían, sept. 30-án Palánknál táborozott, hol *Murtezán* pasával, a budai fővezérrel egyesült. Egyesülten mily eredménnyel működtek? azt leghitelesebben bizonyítja Bethlen Gábornak saját kezével *Mikó Ferencz* portai követéhez 1627. oct. hó 22-ről írt levele: „csak hat hétig — így ír Bethlen — forgolódhattunk vala úgy körül, az mint elkezdettük vala, abban az 40 ezer ellenségben 5—6 ezer meg nem maradt volna, éhhel, döggel, hideggel és fegyverrel mind az ebek ették volna meg őket.“¹⁾

Ázsiában a szultán szerencséje a perzsával hanyatlani kezdvén, ez okból a portáról a budai vezér erős parancsolatot kapott, hogy az ellenségeskedéssel felhagyjon, és Ferdinánddal békét kössön. Bethlen is látván, hogy a töröktől elhagyatják, fő szövetségesei is ígéretüket nem teljesítik, nov. 21-én Barsról katonáit téli szállásra bocsátotta, és *Mikó Ferenczet*, *Kászoni Györgyöt* és *Lónyai Zsigmondot* Posonyba küldötte, hogy a békét Ferdinánddal megkössék. Mi megtörténvén, azt Bethlen *Löcsén* December 28-án 1626. alá is írta²⁾. Löcséről Kassára indulván, az úton *Kis-Szebennél* Katalinnal találkozott, ki Erdélyből férje látogatására jött vala. Onnan együtt előbb Kassára mentek, 1627. elején pedig Erdélybe Fehérvárra tértek vissza.

Katalin Erdélyben sem sok családi örömet élvezhetett; mert Bethlent előbb a Komárom és Szöny között *Forró* nevű szigeten kötött béke tartá elfoglalva, hol a német és a török császár közti alkudozásokat *Issa effendi* budai mufti éhhetetlensége miatt legnagyobb részben ő volt kénytelen Tholdalagi Mihály követe által folytatni; azután pedig őt egy más nagyszerű, magas eszme is lelkesíté és nyugtalanítá; mert ha szintén tévedés is az, a mit Bethlen Gábor magyar Plutarchja³⁾ és

¹⁾ Gróf Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. I-ső kötet, 360. l.

²⁾ Katona: Historia Critica Regum Hungariae. XXXI. k. 280. l.

³⁾ Uj Plutarch, Bajzától. Pest. 1845. 248. lap.

más honi történetírók mondanak, hogy *Bethlen egy dák királyságról álmodozott*, mit maga Bethlen fenemlített sajátkezü levelével világosan megczáfol, e tárgyról így nyilatkozik: „*Istenünk bizonyságunk ebből: az pápa koronás császárral együtt, hogy: in regem creálnak* ¹⁾, *Moldovát, Havasalföldét, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Báccsal, Gyulával ígérík, e mellett sok kincséjét; mindazonáltal mi azt árnyéknak tartjuk, és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk, és Erdélylyel nekünk ezután is sok hasznunkat veheti* ²⁾. Az azonban eddig megczáfolatlanul áll: hogy a *lengyel királyság után törekedett*, s ez okból mind a töröknél mind a tatárnál követői által alkudozásokat folytatott, sőt Lengyelországban magának már nagy pártot is szerzett.

Ily viszonyok között *Katalin* férje társaságát vagy épen nem, vagy ha igen, akkor is csak kevés ideig élvezhette; a köz és hazai ügyekben pedig részt venni alkalmá nem adatván, kénytelen volt a a vígsághoz szokott fiatal nő udvarnépe körében szerezni magának szórakozást, annyiival is inkább, mert a magyar nyelvet nem bírván, az erdélyi főúri nők társaságában is élvezetes részt nem vehetett. Ez okból bizodal-
mát is főleg csak azok bírták, kik a német nyelvben jártasok voltak, ú. m.

1-ör. *Zieratin Vladislai*, morva főnemes, vallására nézve lutheránus, ki 1627-ben mint politikai menekült jött Erdélybe, és Bethlentől szívesen fogadtatott. Egy tudományos, higgadt, közép idejű férfi. Bethlen őt *Katalin fő lovász-mesterének* nevezte ki, és ily minőségben a fejedelemtől a vadászatokra, melyek örömeiben a legkedvesebb szórakozását tudta találni, rendesen kikísérvén, kitünt, hogy *Zieratin és Katalin között, mint Kemény János mondja, alkalmatlanul való familiáritás létezik.* ³⁾

¹⁾ Ha t. i. Bethlen a török ellen Európa köz erejével intézendő hadjárat *fővezérségét* elvállalja.

²⁾ Gróf Mikó: Erdélyi tört. adatok. I. köt. 364. l.

³⁾ Kemény János. 160. l.

Ezen csak gyanún alapúlt viszonyt a fejedelemnek be-sűgák. Bethlen is Caesarként, hogy a Caesar nejéhez még gyanúnak sem szabad ragadni, Zieratint udvarából „*nem czégyeres praetextussal ammovéálá*,” ki azután a *Prinyi* család-hoz ment, és ennek jószágaiban hol Ugocsa, hol Szathmár megyében élt, és Bethlen Gábor halála után is híve maradt Katalinnak, azt tanácsával éltette, miért Bethlen István kormányzó haragját vonta magára, ki jószágrészt is ígért annak, ki az alkalmatlan morvát kezébe ejtendi, s végre Prinyiéket felkérte, hogy e veszedelmes embert magoktól távolítsák el, mi meg is történt. ¹⁾

2-or. Keresztszegi *Csáki István* Kolos megyei főispány, — fia azon híres *Csáki Istvánnak*, kit az erdélyi rendek 1600-ban a léczfalvi országgyűlésen *haza mentője* nevezettel tisztelték meg. Egy szép, mívelt, Bécsben nevelt 27—30 éves férfi vallására római katolikus, politikailag osztrák-párti, ki nem bírta atyja vitézségét, de annál nagyobbra vágyó, ármányos és cselszövő volt. — Nője ez időben Ghymesi *Forgács Éva* volt.

3-or. *Szűnyog Gáspár*, előbb főudvarmester, később kö-vári kapitány, mely hivatalából letétetvén, 1630. elején ki ment Magyarországra. — Nője: Rhédei Pál özvegye, született *Suta Anna*.

4-er. Küpcsenyi *Liszi Ferencz* szamos-újvári kapitány, kinek neje özvegy Wesselényi Pálné, született *Gyulafi Zsófia* volt.

5-ör. Buzini *Keglevits Miklós*, ki Bethlen Gábor halála után azonnal ki ment Erdélyből, és Magyarhonból Katalinnak titkos levelet írt, melyben tanácsolja, hogy ne engedje magát a kormányzótól vezettetni, hanem lépjen fel erélyesen, és kormányozzon maga. Ezen levél elfogatván, írója, mint *oly egyén, ki a fejedelemnőnek rossz tanácsot adni merészelt*, az 1630-ki január hó 25-ki fejérvári országgyűlés elébe idéz-tetett ²⁾, de természetesen meg nem jelent. Magyarországon

¹⁾ Kemény János. 161. l.

²⁾ Lásd ezen országgyűlés 6-ik czikkét.

előbb ónodi kapitány, azután neje *Móricz Borbála* családi összeköttetése által tornai főispán lett, és báróságot is nyert.

6-or. *Ráttkai Zsigmond*, Magyarországból Erdélybe jött magyar főúr.

Kemény János és a kormányzó Bethlen István pártja szerint tehát ezen 6 férfi volt azon veszedelmes párt, mely Katalint a r o s s z ösvényen vezette, azon emberek, kiket Bethlen Gábor hívségökért kegyelt, erdélyi főúri családokkal rokonságba hozott, sőt közölők némelyeknek szép hivatalokat adott, és jószágokat is adományozott.

Az alatt míg Bethlen Gábor nagy terve kivitelén törte elméjét, és a lengyel trónra vágyódva, hadait, melyekkel azt magának megszerezni akará, induló-kész lábra állítá; sőt már útrendjét, és udvari népének mimódoni felruháztatását is elrendezte: fiatalsága óta sok viszontagságot, nyomorúságot kiállott, roncsolt, és sebhelyekkel rakott testében egy *veszedelmes és halálos kóranyag* lassan ugyan, de annál vésteljesben dúlt, mely eleinte füladozásban mutatkozott, míg végre *általános vízkórságba* tört ki, és Erdély legjelesb fejedelmét 1629. november hó 15-én Fejérvárt sirba vitte.

Bethlen Gábor betegsége gyógyíthatatlanságát jókor belátva, még 1629. évi augusztus hó 31-én *végrendeletet* készített, melyben következőjének a fejedelemségben nejét *Brandenburgi Katalint* nevezi ki, és a már Katalinnak adományozott munkácsi, tokaji és fogarasi várakon és uradalmaikon kívül, még kész pénzben 50 ezer aranyat, 50 ezer tallért, 50 ezer forintot, igen sok drága ékszert, felette sok ezüst-neműt, férfi és asszonyi pompás ruházatokat, gazdag lószerszámokat sat. 100 ezer tallér áron felül állókat hagyományozott; továbbá jutott még a Katalin kezébe a mindennapi költségre szánt összevegből 20 ezer arany, és másféle feles mennyiségű pénz, melyek az országtól elkülönítve, a fogarasi fejedelmi magántárházba, *Kemény Boldizsár* fogarasi főkapitány gondviselése alá tétettek le. Végrendeleti biztosoknak öcscsét, *Bethlen Istvánt* a kormányzót, *Kovácsóczi István* cancellárt, és *Mikó Ferencz* főkomornyikát tette, kikhez végrendeletében így szól: „*Az fejedelem asszony ifjú ember és idegen nemzet*

lévén, kívántatik az oktatás neki. Ő kegyelme (Bethlen István) semmi alkalmatosságot el ne mulasson, hanem intse ha miben kívántatik: fejedelmi méltóságát megadrán neki mindenkben. Hasonlóképen nagyságos Kovácsóczi István és Mikó Ferencz Uraim! Tudjátok azt: egyiteket gyermekségétől, másikat fejedelemségnek kezdetétől fogva vettem hátam megé, tanítványaim, kréaturáim vagytok! melyről szükség megemlékeznetek: hálaadó voltotokat ez én szerelmes feleségemhez! continue igaz szolgálatatok által megmutatnatok, bizonyítanatok mind az recenseált pontokra, s mind arra nézve, hogy ő neki voltatok első eszközök az brandenburgica házból való kihozásának. Intelek, sőt kérlek jó atyámfiai, udvarból ki ne bucsúzzatok, hanem mellette legyetek, és öcsém uram után igaz hűséggel szolgáljatok. Kiért az Isten testi lelki jókkal áldjon meg mind magatokat, mind maradéktokat.“ — Egy más pontban ezt is rendeli: „Gubernátor Uram lelkére legyen kötve, hogy férjhez mentéig kezébe ne adja Katalinnak az 50 ezer aranyat, 50 ezer talért és 50 ezer forintot.“

Alig halt meg Bethlen Gábor, Erdélyben a zűrzavar azonnal kezdetét vette; mert ha a nemzet nagyobb része Bethlen halálán őszinte bánatkönyeket hullatott is, voltak sokan, kik erőteljes kormányát megúnták, és oly kormány után sóvárogtak, melynek árnyéka alatt a hatalmat ők bitorolhassák. Erre legalkalmasnak látszék Katalin, egy gyöngye, változékony, az ország gondjaival keveset törődő nő fejedelemsége. E pártnak, melyhez tartoztak a tanács katolikus tagjai, ú. m. Kornis Zsigmond, Haller István, Kovácsóczi István, Erdélyi István, Cserényi Farkas, a főudvarmester Horváth György, és Katalin² fentebb már említett kegyeltjei; vezére *Csáki István*, kitűzött célja pedig az volt, hogy az 1626-ki május hóí fehervári országgyűlés 13 feltételeit, melyek Katalin fejedelemségét árnyékká tették, és hatalmától s tekintélyétől megfosztották, első alkalommal eltöröltesse, a gubernátori hatalmat megszüntesse, és Katalinnak a kormányzásban szabad kezét szerezzen.

A *másik párt*, melyet a kormányzó pártjának neveztek, rossz szemmel nézte, hogy az erdélyi fejedelmi széken egy kormányzásra alkalmatlan idegen nő ül, és Bethlen Gábornak

vétkül rótta fel, hogy a fejedelemséget nejjének, nem pedig öcsésének Bethlen Istvánnak szerezte meg; azért nem csak az 1626-ki fehértvári 13 feltételeket nem tartá Katalin hatalma fékezésére elégségeseknek, hanem mindent elkövetett, hogy Katalinnal a fejedelemséget megúntatván, lemondásra kényszerítse, és azután Bethlen Istvánt választassa meg fejedelemmé. Ez okból azon ürtügy alatt, hogy Katalint Erdélyre nézve veszedelmes lépéseiben gátolhassa, körülötte titkos kémeket tartatott, kik Katalinnak minden lépéseiről a kormányzót tudósították; külföldről érkező leveleit, még a magánosokat is elfogatta és felbontatta, magánkihallgatásra Katalinhoz csak azokat bocsátotta, kiknek a kormányzó azt megengedte, sőt a férje által hagyományozott roppant kincséből egy ezüst kupáskát is valakinek csak úgy ajándékozhatott, ha a Katalin szolgálatjában ugyan, de a kormányzó hívségén levő felügyelőnek az nem volt ellenére ¹⁾. Ezeket pedig annál könnyebben teheté, mivel e párt kezében volt az anyagi erő is, e párthoz tartozván ifjabb *Bethlen István* váradi főkapitány, és a hajdúság fővezére; *Albisi Zolyomi Dávid* a fizetett hadak főparancsnoka, és háromszéki főkapitány; *Dévai Nagy Pál* a gyalogok főkapitánya; *Macskási Ferencz* udvari alkapitány; *Mikó Ferencz* főkomornyik, Csík-Gyergyó-Kászonszéki főkapitány; *Kemény Boldizsár* fogarasi főkapitány, és Fehér megyei főispán; *Balási Ferencz* főlovászmester és Udvarhely széki főkapitány, s ezeken kívül még a Bethlen család hívei és tisztelői.

Volt egy *harmadik párt is*, mely Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolásán törte fejét. Ennek vezérei Eszterházi Miklós a nádor, és Forgács Miklós felsőmagyarországi főparancsnok, a Csáki István sógora, voltak. Ezen párt még most időelöttinek, és kivihetetlennek tartá a visszacsatoltatást, azért előlegesen beelégedett csak azzal is, ha Erdélyben a kormányt oly egyénnek látja kezében, ki maga is e párthoz tartozik, vagy a kire e párt befolyást gyakorolhat. E párt tagja volt Csáki István.

Ezen pártok Bethlen Gábor életében is megvoltak, de azokat az erőteljes fejedelem még betegségében is annyira

¹⁾ Lásd Kemény János i. h. 184. lap.

féken tudta tartani, hogy azok fejöket felemelni nem merték; és úgy látszik, hogy a *két elsőről* még magának Bethlen fejedelemnek sem volt tudomása, mit abból is lehet gyanítani, hogy midőn ő a legnagyobb fuladozások között is, azért, hogy a 3-ik úgynevezett *osztrák pártnak* terveit — *Erdélyt az osztrák álladalmi szövetségbe kapcsolni*, — meghiúsítsa, szeptember elején magát előbb Nagyváradra, onnan pedig Debreczenbe vitette, hogy ott párthiveivel és régi barátja *Murteván* budai vezérrel Erdély jövő sorsa és biztossága felett tanácskozzék, akkor a Katalin és a kormányzópárt megszüntetésén és kibékítésén Erdélyben épen semmit nem lendített, sőt öcscsét a kormányzót tévén meg végrendelete főbiztosának, az által a két párt között a kellemetlen surlódásokra még nagyobb tért nyitott; de biztosoknak is bizonyynyal nem oly egyéneket nevezett volna ki, kik közül az egyik, Kovácsóczi István, a fejedelemné, a másik pedig, Mikó Ferencz, a kormányzó pártján állott. Ily ildomtalanságot Bethlen Gáborról feltenni hiba volna.

Még az nap, melyen Bethlen Gábor meghalt, délután a fejedelemné a kormányzóval, és a tanácscsal ülést tartott, melyben köz megegyezéssel ezek határozattak: 1-ör a megboldogult fejedelem hullájának ünnepélyes eltemetése 1630-ik évi január 25-re péntek napra Fejérvárra tétetett, és egyszerűen ekkorra országgyűlés is hirdettetett. 2-ör egy ünnepélyes követség neveztetett ki *Apafi György* tanácsos és Kükküllő megyei főispán vezérlete alatt, mely a török császárnál Bethlen haláláról jelentést tegyen, és a portától kívánja, hogy ígérete szerint a fejedelmi jelvényeket megküldvén, Katalint a fejedelemségben, Bethlen Istvánt pedig a kormányzóságban erősítse meg. 3-ör *Kemény Jánost* még azon napon este postán küldték el a német császárhoz a fejedelem halálának hírével, és a császárra visszaszálló 7 vármegye átengedésének ajánlásával „*melynek más móddal kellett ugyan és rendesebben lenni, de a köztök való hasonlóság, melyről titkos factio még éltében a fejedelemnek meg volt, nem engedé.*“ ¹⁾

A pártok surlódása hamar megtermé a maga rossz gyümöl-

¹⁾ Kemény János, Szalaitól. 153. lapon.

csét. Katalin párthiveitől, leginkább pedig Csáki Istvántól, ösztönöztetvén és bátoríttatván, azon volt, hogy a jövő országgyűlésen a kormányzót erővel is megaláztatja, magát a kormányzó befolyása alól felmenti, és a kormányzásban magának több és nagyobb hatályt, tekintélyt, befolyást fog kivívni. Ezen elszánásra nagy befolyást gyakorolt gróf *Dietrichstein Miksa* osztrák főkövetnek Fejérvárra a fejedelemsnéhez való megérkezése, ki színre azért, hogy a császárnak Bethlen Gábor halála fölötti bánatját Katalinnak szóval is kijelentse, módot talált a fejedelemsnével magánosan találkozni, és a császár pártfogását titkos tervei kivitelére felajánlani.

Mihelyt a német követ Fejérvárról haza indult, Katalin Fogarasból egy ládában 40 ezer aranyat hozatott, és kijátszva a kormányzó kémei figyelmét, azt Csáki István kezébe adta, ki kimenvén Magyarországra, ott a Katalin pénzével Kassa környékén és más helyeken is hadat gyűjtött, oly czélból, hogy azzal a fejedelem temetésén jelen legyen, és az akkor tartandó országgyűlésen a fejedelemsné ügyét és kitűzött titkos tervét fegyveres erővel is gyámolítsa, ha pedig a Rendei *új fejedelmi választást* határoznának, *maga magát választassa meg erdélyi fejedelemnek*; mit a 3-dik t. i. az osztrák párt titokban pártfogolt,

Ez okból Csáki István a fejedelemsné szép aranyaival nem csak feles lovas és gyalog hadat gyűjtött maga mellé, hanem az ország rendes, és fizetett katonaságát is maga részére igyekezett csábítani; mi annyiban sikerült is neki, hogy egy *Kovács Péter* nevű mezei gyalog kapitányt, ennek egész parancsnoksága alatti katonáival együtt, maga pártjának megszerzett. Ezen had téli szálláson épen Kővár vidéken feküdt, hol Szúnyog Gáspár — Csáki párti — volt főkapitány. Mint minden fegyelmet-vesztett sereg, úgy e had is a népet kezdé pusztítani, rablani, mi általános ingerültséget okozott. Csáki István ez alatt fogadott katonáival megérkezett Fejérvárra, és a fejedelemsné 200 német gyalogjával seregét megerősítvén, azt Fejérvár körül a falukba szállásoltatá. Azonban a kormányzó titkosan ráparancsolt *Tholdalagi Mihály* maroszéki főkapitányra, *Serédi István* krasznai, és *Gyulafi Sámuel* közép-szolnoki főispánokra; ezek, nevezetesen pedig Tholdalagi,

éj idején marosszéki székelyeivel véletlenül ráütött a Kovács Péter hitelhagyott seregére, s miután abból egynehányat levágott, a többi Erdélyből diadalmason kiűzte ¹⁾. E sereg maradványa kapitányokkal együtt Kassára menekült, és császári szolgálatba lépett. Később újból Erdély ellen fegyvert fogott, míg 1631-ben Limburgnál Csehországban a szász had által egészen tönkre tétetett. Szűnyog Gáspár is a kövári kapitányságból letétetvén, Magyarhonba vonta magát. Helyébe Katalin által Rátóti *Gyulafi Sámuel* a kormányzó második veje neveztetett ki 1630. aug. 18-án.

Kovács Péter hada szétveretésének hírére Csáki István Fejérvárt annyira megrémült, hogy csak harmadmagával a torockói havasok között Kolos vármegyében levő nagyalmási várába futott, és ott magát védelmi állapotba helyezte. Serege is meghallván vezére megszökését, fegyvert, dobot hátra hagyva, szétoszlott.

A polgár háhorú e szerint kikertültetett; de a belbajok azért egymásra növekedtek. A tokaji főkapitány *Abafi Miklós*, *Belényi János* alkapitány nyal a tokaji-várat a császárnak első felszólítására átadta, hová azután német őrség helyeztetett; — Munkácsvárával is szinte ez történt, — Kassa városát a 7 vármegyével együtt a császári biztosok ú. m. *Pybér János* egri püspök, — *Bekényi Alaghi Menyhért* országbíró, — *Gilentinczi Ostrosíth István* császári tanácsos, — *Nyári István*, *Ónodi Gáspár*, és *Péchy Zsigmond*, be sem várva az erdélyi biztosokat, Bornemisza Jánostól Bethlen Gábor kassai alkapitányától, még 1629. december 18-án átvették, és a jószágok kiegyenlítésénél oly önkényt követtek el, hogy Katalin 1630. évi febr. 16-ról Pázmálynak levelet volt kénytelen írni, melyben panaszolkodik, hogy a császári biztosok „minden parasztoknak instantiájokra, és akármi praetensiokra nézve, de plano et simplici restitúálták némely jószágokat, nem értvén az mi igaz állapotunkat.“ Azért kéri: hogy hatalmánál fogva ne engedje; hogy mind ő neki, mind némely erdélyi főuraknak ily úton károk történjék. ²⁾

¹⁾ Lásd Tholdalagi „Napló“ gróf Mikótól. I. köt. 240. l.

²⁾ *Pray. „Principatus Bethlen. — „Miller „Epistole Card. Pázmány Tom. II. p. 41.*

E belbajokhoz járult az is, hogy Katalin pártját szaporítandó, híveit a tékozlásig ajándékozta, csupán a fogarasi nradalomból egy pár hét alatt 200 jobbágYTELEKNÉL TÖBBET adományozott el; mit látván körülötte levői, ők is a fejedelelné javát magok között kezdték felosztani. ¹⁾

És hogy a kormányzó, és a tanácsurak se maradjanak az osztályban hátra, a fiscus jószágait, a Kormányzó és a tanács ajánlatára, Katalin által magoknak adományoztatták. Így kapta *Bethlen Péter*, a kormányzó második fia, *Balázs*falvát, *Monorát*, és *Vécset*; *Kornis Zsigmond* Radnótot; *Kassai István* Nagy- és Kis-Teremét, Újfalut, Kis-Csergedet, *Kajántót*, *Tibarczot*, *Egerbegyet*, *Thürét*; *Nagy Pál*, *Buzdat*, és *Lúdash*; *cserényi Farkas* Vistát; *Kovács István* alkincstárnok Nagy-Baradot, és *Czikelét*; *Kapi András* tanácsos Hagymást, *Lápost*, *Felső-Fentöst*, és *Aranyost*, — *Gávai Péter* táblai tilnök Kaczkő fele részét; *Kovácsoczi Zsuzsánna*, özvegy Mikola Jánosnő, a cancellár leánya, *Szász-Lónát*, sat. — Még pedig ezen adományozások mind, *Bethlen Gábor* halálától (1629. nov. 15.) temetéséig (1630. január 25-ig) történtek. ²⁾

Erdély ezek szerint egy pár hét alatt már a közel szegényedés válságpontjához kezdett jutni, mi az előrelátó és jobb hazafiak szívét méltán aggasztá.

Ez okból panaszt tőnek a budai vezérnek, ki azonnal *Muharin* passát a szolnoki béget, egy öreg, ravasz, de különben eszes, és értelmes embert ³⁾, küldé Erdélybe levelekkel.

Muharin passa december 8-án érkezett meg Fejérvárra, és már más nap vasárnapon az egyházi beszéd után a fejedelemtől audientián fogadtatott, hol *Murtezán* budai vezérnek azon izenetét, hogy Katalint a fejedelemségben *Bethlen Gábornak* tett ígérete szerint kész fegyveres erővel is megtartani, szóval is előadta. Azután kijöven a fejedelemtől, a fejedelmi nagy palotában az udvarnál levő fő urakat, és udvari fő embereket összegyűjtötte, és azok előtt előbb a kajmakámnak, azután a budai vezérnek az erdélyi Rendekhez

¹⁾ *L. Kemény J. Szalaiól. 170. l.*

²⁾ *Liber Regius XVI. Fejérvári levéltár.*

³⁾ Szalárdi János. 70. l.

írt levelét olvastatta fel, melyekben ezek állanak : a fényes porta Katarina asszonyt az fejedelemségnek bírására méltónak, és illendőnek ítélte ; azért hozzája tökéletes hűséggel, engedelmességgel legyenek , úgy szintén Bethlen István kormányzóhoz is ¹⁾. Azután a kajmakám így ír : *Valamíg az lelkiünk testünkben vagy, akár az mű részünkről, akár pedig az fényes porta részéről, hadi segítség és egyéb szükség kívántatnék, minden módon czipönket fel övedzvé, benneteket megoltalmazni iyyekeziünk, csak hogy hatalmas Császárunk köntösét el ne bocsás-sátok.* ²⁾

Ugyan-e tájt érkezett meg Fejérvárra Katalinhoz a Bihar vármegyei követség is, Stepán Ferencz és Literáti Thoroczka Mihály vezérlete alatt, kik Bihar vármegye részéről a fejedelemtől üdvözlék, és hódolatukat bemutatták. ³⁾

Apafi György fő követ is a portán követségét jól végezvén, a török főkövettel, ki Katalinnak, és Bethlen Istvánnak császári megerősítő leveleket, és fejedelmi jelvényeket hozott, Konstantinápolyból 1629. év vége felé kiindult, és december 27-ről Bukurestből nejét Petki Borbálát tudósítja, hogy eddig szerencsésen járt, és Erdélybe érkezvén a török fő követet a fejedelemtől eresztí, ő pedig előbb Almakerékre szándékozik, hová január 14-re 1630. reményl megérkezhetni. Apafiné jön tehát Almakerékre, és hozza el magával Margit leányát és Bódikát (Boldizsárt) ⁴⁾.

A török követ Fejérvárra érkezvén, mind a fejedelemtől, mind a kormányzónak a császár megerősítő levelét, még a fejérvár országgyűlés előtt kézbesítette ⁵⁾.

Mindezen okok összejövése, közösen arra hatott, hogy

¹⁾ Katona. Tom. XXXI. 368. l.

²⁾ Trausch József úr gyűjteményéből.

³⁾ A Bihar megyei felhatalmazás költ 1629. december 1-én. Eredetiben megvan a gróf Kemény József gyűjteményében, az erdélyi muzeum könyvtárában.

⁴⁾ Eredeti levél gróf Kemény J. gyűjteményében. Ez annnyival nevezeteseb okmány, mert e levelen kívül eddig én még más *külfőt* nem ismerem, mely ezen követségről említést tenne.

⁵⁾ Mind a két császári levelet közlöt Szilágyi Sándor „*Új Magyar Múzeum*“ 1855. IX. füzet. 471. l. — A Gubernátorit már azelőtt közlöt a „*Felső magyarországi Minerva* 1828. octoberi 4. száma.

a fejedelemné és a kormányzó pártja között, ha nem is szívből, legalább szinből, kibékülés történjék, és a harmadik párt is meghunnyászkodjék, mindenik párt terve kivitelét más alkalmasb időre halasztván.

De a kormányzó pártjának ezeken kívül még más okai is voltak, melyek a Katalinnal kibékülést *mostan* tanácsolták; átlátta, hogy Katalin lemondása esetében, a fejedelemné pártja a kathólikus urakkal, és a magyarországi párttal szövetkezvén, fejedelemlennek nem Bethlen István kormányzót, hanem vagy Csáki Istvánt, vagy Prépostvári Zsigmond közép-szolnoki főispányt, és aranygyapjas vitézt, kinek a fő urak között nagy pártja volt, választatja meg. Ehez járult még az is, hogy *György Vilmos* brándenburgi választó fejedelemlennek, a Katalin bátyja, meghallván, hogy Erdélyben belmozgalmak keletkeznek, és, hogy Katalin *fejedelemsége* veszélyben forog, két tanácsosát, *Rospott Jánost*, *Götzen Friggyessel*, és titkárát *Napszen Kristófot*, 1630. januárhó 13-ról Königsberg székvárosából az erdélyi szász nemzethez írt levele kíséretében Erdélybe Katalinhoz követségbe küldötte, melyben felszólítja a szászokat, hogy miután Bethlen Gábor a szászokban mindig jó érzésű alattvalókat bírt, reményli, hogy hűga irányában is, mint választott fejedelmökhöz, és Bethlen törvényes utódjához, azon hűséggel, és állhatatossággal fognak lenni, és ha szükség kívánná, Katalinnaak a szász városokban menhelyet fognak adni, és neki minden kitelhetőkben segedelmére, szolgálatjára leendének. ¹⁾

Midőn ezen követek Erdélybe Katalinhoz érkeztek, az ügy már ki volt egyenlítve; mert az országgyűlés Katalint újból, *új feltételek* mellett, a fejedelemségben meghagyta, és neki hódolati esküt is tett. Azonban a követség célját annyiban még is elérte, hogy a szász nemzetet a Katalin hívségére jobban felfokozta, mi a Bethlen pártnak akadályára szolgált. Bekövetkezvén a Bethlen Gábor hullája temetésének, és a fehérvári országgyűlésnek ideje, a temetés a már meghatározott

¹⁾ Az *eredeti* megvan a szász nemzet szebeni archívumában 364. szám alatt. Velem másolatban közölni szives volt Trausch József tanácsnok és elnök úr.

napon ú. m. 1630. év januárhó 25-én pénteken nagy pompával ment végbe, melyen a fejedelemné is, beteges lévén, nagy magamegeröltetésével jelen volt.

Ezen betegeskedés okát Kemény János ¹⁾ *egy szerelemgyermek szülésnek* tulajdonítja: de ezen állítás a kritika bonczkését ki nem állván, nem alapos, nem igazságos.

Ugyanis: Kemény János ezen eseményről így ír: „*Az fejedelem halála után az fejedelem asszony dolga kinyilatkozik; Csáki nem is az palotán az derék grádicson hanem az fejedelem asszony házai felől való kis grádicson, szokott vala feljárni, kit igen örörolva néztünk* ²⁾”; és újból hátrább: „*A fejedelem asszony hogy már szomorúsága, és búsulása miatt betegdedvén meg, megfattyazék, és az feredő házról városfelé nyíló kis ajtócskán vitték ki éjjel a leány gyermekét kit szült, az vinczi új-keresztény asszonyok tartására, de nem sokára meghalt. Ezt noha igen titkolták, és közönségesen nem is tudták, de az belső és külső nagy embereknek is értékre volt, és ha semmi veszedelmzésünk nem forgott volna is az dologban, csak az szegyenért is olyan fejedelmet nem örömet szenyvedtünk volna, ki megtetemezett bitangul.*“ ³⁾

Kemény János szerint tehát Katalin büntársa Csáki István volt, *Forgács Évának* egy derék magyar úrhölgynek, Zsigmond nádor leányának, és Ádám országbíró húgának férje. És így: *kettős házasságtörés!*

Én miután magamra vállaltam, hogy ezen monographiában a legkisebb állításomat is kritikailag adatolom, kötelességemnek tartom Katalint a fén említett véteksúly ellen védeni.

Annálfogva ha felteszszük is azt, hogy Bethlen Gábor, ki tiszta eszmélettel halt meg, halála előtt neje hívtelenségéről és terhességéről mit sem tudott, vagy oly nagylelkű volt, hogy hívtelen nőjén boszút állani nem akart, sőt halála előtt 10 héttel készült végrendeletében róla gyöngéden megemlékezvén, a fejedelemségben nem csak utódjának nevezi ki, hanem roppant

¹⁾ *Önéletírása. Szalaiól. 173. l.*

²⁾ *Önéletírás. Szalaytól. 165. lap.*

³⁾ *Önéletírása. Szalaiól. 173. lap.*

kincset is hagyományozott, azon kérdés merül fel, mi oka lehetett Katalinnak arra, hogy férje halála után gyermeke szülését eltitkolja, és magától eltaszítván, anabaptista asszonyok nevelésére bízza? — Erre csak két okot lehet gondolni: vagy azt, mikép Katalin attól félt, hogy férje halála után valaki rá házasságtörést fog bizonyíthatni, mi által egész jövőendője koczkáztatik; vagy hogy gyermeke elsikkasztatásával a közvélemény súlyától meg fog menekülni. — De azt kérдем: Bethlen holta után ki lett volna képes Katalinra házasságtörést bizonyítani? — A hazai törvények *törvényes gyermeknek* tartanak minden gyermeket, kinek anyja férje oldala mellett élt, haszinte *a férj öreg és beteges volt is*, mégpedig a férj halálától 10 egész hónapot számítva ¹⁾, a házasságtörés bizonyítására pedig megkivántatik, hogy *a házasságtörés tisztán bizonyos, kifogáson kívüli, azaz: szemmel látott, és hiteles tanúk által legyen bizonyítva.* ²⁾ E szerint Katalinnak, ki bár a nála sokkal korosb, és a bajokban s hadakban korán elbetegesedett, elgyengült férje oldala mellett, kinek mint keserűi *Dajka János* ref. püspök Pare Dávidhoz küldött levelében írja, „*csontjai voltak összetörve, és izmai összezúzva*“ ³⁾, talán reménylett házi boldogságát nem találta is fel, még is mindvégig férje mellett élt, és azt utolsó perczéig nem hagyta el, gyermekét a hazai törvények *törvényesnek* ítélték volna, annyival inkább, mert ha ezen állítólagos gyermekszülést Bethlen halálától (1629. november 15-től) annak eltemetéséig (1630. január hó 25.) vesszszük megtörténtnek, nem 10 hanem alig csak 2 hónap telt el, és Bethlent is betegsége és kora miatt tehetetlennek senki nem állíthatta volna. Egyébiránt hogy Csáki István egy előkelő férfi, Kolos megyei főispány és a német császári udvar kegyeltje, nem a közönségesen használni szokott nagy lépcsőzeten, hanem a fejedelemnő magán szobái felől levő kis grádicson járt fel Katalinhoz, miért Kemény János, és a hozzá hasonló udvari fiatal urak — a mint

¹⁾ Verbőczy. *Pars II. Tit. 62. §. 3.*

²⁾ Petri Bod. *Synopsis Juris Connubialis Tit. XV. Quaest. 177.*

³⁾ *Historiae Ecol. Polit. et Lit. seculi 16 et 17. monumenta selectiora. Francf. ad Moenum 1725. 227—238. l.*

maga írja — orroltak, azaz bosszankodtak, abból legfeljebb is csak némi gyanúra lehet ürügyet találni, de azzal házasságtörést, valamint most, úgy akkor, is bebizonyítani és megállítani senki bizonynyal nem képes. — Ha tehát Katalinnak születendő gyermeke felől a törvényektől nem volt oka legkisebbet is félni, és csak inkább a közvélemény súlyát akarta magától eltávolítani: akkor sem volt szüksége gyermeke szülését eltitkolni, és magától azt eltaszítani; mert az által épen ő maga adott volna ellenségeinek kezébe, körül levén azok titkos kémei által hálózva, bünről leghitelesb bizonyítványt, elismerve az által maga is gyermekének törvénytelen állapotját.

Szükségesnek tartom azt is megemlíteni, hogy Kemény Jánoson kívül sem Tholdalagi Mihály, sem Szalárdi János, sem Bethlen János, vagy más egykorú krónika- és napló-írók, ámbár Katalin hibáit és női gyöngéit kímélet nélkül megróják, de házasságtöréssel nem vádolják; sőt Appel Gáspár Katalin udvari német lelkésze Fejérvárról 1630-ik évi február hó 26-ról atyjához írt levelében, Katalinnak Kemény János által fen említett betegségről megemlékezvén, annak okáról ezeket írja: „A dolgok már úgy el voltak intézve, hogy a fejedelem halála után, annak Felséges Felesége a pápista vallásra térjen át, és az országot az osztrákok vagy az osztrák-pártiak foglalják el; de a midőn már a czélhoz közel voltuk, ime! ő Felsége mind testben mind lélekben beteg lett, lélekismérete magától felébredt, ámitóival felhagyott, és az ellenségnek szégyengyalázatjára, annak csalárd tanácsadását ő maga fedeztefel ¹⁾. sat.

Aztán lehet-e azt is feltenni, hogy Forgács Éva, oly hatalmas család leánya, férje hívtelenségét magába fojtva szenvedte volna, és annak bátyja is hívtelen sógorán nemhogy boszút álljon, sőt azt vállalataiban segítse? S Csáki István, oly vétek részese, mert volna-e az erdélyi fejedelemségre igényt tartani? és pártja, mely többnyire igen jeles, becsületes, és erkölcsös emberekből állott, igyekezett volna-e őt, a ledér házasságrontót, fejedelemmé, s ez által maga urává tenni?

Ezen védveimmel a Katalin házasságtörése iránt támasztott vádat megczáfolva lenni hiszem; azonban kötelességem-

¹⁾ Közlötte Kazi. Liber 4-us 265. lap, és Katona: XXXI. k. 437. l.

nek tartom azt is kimondani, hogy ámbár én a Kemény János „*Önéletírását*“ a maga kora ismeretére nézve *megbecsülhetetlen és hiteles kútfőnek* ismérem, de azért ő is, mint minden kor-író, a részrehajlás hibájától, fájdalom! nem tudott menten maradni.

Elvégződven Bethlen Gábor pompás temetése, Katalin, hogy az ellenséges közvéleményt maga iránt lecsendesítse, és bébizonyítsa, mikép nincs a kathólikusok vallásán, a temetés utáni első vasárnapon ú. m. január hó 27-én, a fehérvári nagy templomban az oda gyült rendek előtt ünnepélyesen *úrvacsorájával* élt, mi a rendeket kibékíteni is látszott, mert azután csöndesen az országgyűlési tárgyalásokhoz fogtak, melyekben *Csáki István* is hitlevél mellett almási várából meghivatván, részt vett.

Az országgyűlésen legelőbb is a fejedelmi előterjesztvények (propositiones) vétettek elő ú. m. a fejedelemné igéri, hogy a megválasztásakor eleibe szabott 13 feltételt teljesíteni fogja; a Bethlen Gábor által Erdélyországának végrendeletileg hagyományozott kincseket külön tárházban fogja tartani, és azok kezelésére a kormányzó és tanács beleegyezésével kincstárnokot fog kinevezni; igéri azt is, hogy a nagyobb jószágokról csak a kormányzó és tanács hírével adand adományleveleket, és azokat a cancellár által is aláírhatja. Végül felszólítja ő is a rendeket, hogy ezek letévén az egymás iránti haragról és gyűlölségről, a vallási surlódásokat kerüljék, és igyekezzenek oly módot találni, mi által a haza szabadsága fenmaradjon, és a két szomszéd császárral is a béke fenálljon.

A Karok és Rendek a Fejedelemnő ezen előterjesztvényeit köszönettel fogadták, és meghatározták, hogy Katalinnak a hódolati és az egyességi esküt azonnal leteszik a kijelen vannak e gyűlésen; mások pedig házaiknál letenni tartoznak, *nota* büntetés alatt.

Ezen esküben előfordul, hogy egymás ártalmára a fejedelemnének tanácsot nem adnak, egymás ellen nem árulkodnak; ha pedig valaki azt tenné, *a fejedelemné köteles legyen azon egyént a tanácsnak és az országgyűlésnek feljelenteni, és a rendek Katalinnak csak addig ígérnek hűséget, míg ő is az elébe szabott feltételeket és pontokat teljesíti.*

Ezek után 74. törvénycikkelyt hoztak, melyek közül csak azokat említem meg, melyek Katalint érdeklik. u. m.

1-ször. A tanács híre nélkül nem szabad senkinek hadat gyűjteni. Ki ezt tenné, vagy a fejedelemnőnek erre tanácsot ad, *notába* esik. (Articul. 2-us.)

2-or. Az elhalt vagy hivatalaiktól elbúcsúzott tisztviselők helyébe a fejedelemné csak hazafiakat nevezzen ki, azokat is csak a kormányzó és tanács ajánlatára. (Art. 3-us.)

3-or. Minden hivatalos okmányok, a cancellár aláírása nélkül érvénytelenek.

A fejedelemnő nem csak a Bethlen Gábor által Erdélynek hagyományozott kincseire, és az ország jüvedelmei letételére rendeljen biztos és külön tárházat, s ahhoz külön kincstárnokot, hanem a *maga magánkincsét is oda tétesse, s magánjüvedelmét is oda gyűjttesse, és az országos kincstárnokokkal, ki- nek az útasítást a kormányzó a tanácscsal fogja készíteni, kezeltesse.* (Art. 4.)

4-er. Keglevics Miklós, ki Erdélyből kimenvén, a fejedelemnőnek rossz tanácsot adni merészelt, és levele is az országgyűlésnek bemutatott, törvény elébe idéztessék. (Art. 6.)

5-ör. A fejedelemnő a maga *német hadát* ne a szászszágon tartsa, hanem vagy bocsássa el végképen, vagy pontosítsa össze Fehérvárt. „*Elveszszén még az neve is az Quartírnak.*“ (Art. 15.)

6-or. A nemes nem tartozik a fejedelemnőnek szolgálni. (Art. 21.)

7-er. Fehérvár határán a fejedelemnő szolgálai se ne legeltessenek, se ne kaszáljanak. (Art. 28.)

8-or. A váradi szőlőhegyekben pénz nélkül elfoglalt szőlőket, melyeket fejedelmi elődei foglaltak el, a fejedelemnő fizettesse ki. (Art. 42.)

9-er. A portára küldendő kupák számára szükségelt aranyat és ezüstöt készpénzen vásároltassa a fejedelemnő. (Art. 65.)

10-er. A városoktól elfoglalt és elkobzott fegyverek adassanak vissza. (Art. 66.)

11-er. A szászoknak a fejedelemnő magán-ügyeikben is azonnal kihallgatást — audientiát — adjon. (Art. 69.)

Végül a fejedelemnő ajánlására a Rendei *Mogilla Gav-*

rillát, ki Zólyomi Erzsébettel, a Zólyomi Dávid néjével volt házas, és ennek jogán Erdélyben Solyomköt bírta; úgy szintén annak öcsését *Mogilla Jánost* és Schulitzzi *Sculthétus Vaighárdot*, Katalin udvari orvosát, az erdélyi nemesek sorába vették fel.

Katalin kezében a fejedelmi hatalom már a választásakor eleibe szabott 13 feltétel által is árnyképpé tétetett; ezen új czikkek által pedig a kormányzó és tanács kezében ő fejedelmi öltönybe öltöztetett *báb* lett. És mégis kénytelen volt ezekbe is beleegyezni, és 1630. febr. 17-én aláírni. ¹⁾

A hatalomra vergődött ellenpárt, hogy gyöngédtelen győzedelmét még teljesbbé tegye, törvényes formában Katalinnak Fehérvárt 1630. febr. 9-ről kelt aláírása alatt adománylevelet készíttetett, mely által Bethlen István kormányzónak *hazafi érdemeiért* a kövári várt a kövári uradalommal; Királyfalvi *Tarnóczi Sebestyén* fiágon kihalt jószágait: Szent-Léleket a kastélylyal, Petelneket, Velenczét, Kantát, Karantát és Felső-Volált; — végre még Küiküllő megyében Zágort, Dicső-Szentmártont, és Királyfalvát adományoztatja. ²⁾

Ezen gyűlésből *Tholdalagi Mihály* a portára követül küldetett, hogy ott a rendek hódolatát megjelentvén, Katalint a fejedelemségben újból megerősíttesse ³⁾, a fejedelemtől elenei árulkodásai irányában védelmezze, és Erdélynek a német-pártiak általi megtámadása esetére török erőt és segítséget eszközöljön. ⁴⁾

Tholdalagi Mihály ezen követségre 1630. évi mártius 17-én indult meg gelenczei udvarházából. Aprillió 8-án Kucsuk-Csekmeczére érkezett, hová elfogadására elébe jött Házi János erdélyi ügynök ⁵⁾. Másnap *Szulimán Aga* a

¹⁾ A fehérvári országos levéltárban levő példányból.

²⁾ Kolozsmonostori levéltár. Lib. IX. 28. Lib. XV. 76. l.

³⁾ Tholdalagi jegyzései, gróf Mikótól. I. köt. 241. lap.

⁴⁾ Ezen útasítás meg van eredetiben a Mike Sándor úr gyűjteményében, a kinek részint azért, hogy kutatásinkor ritka becsű gyűjteményét mindig szabad rendelkezésem alá bocsátotta, részint, mivel e „monographia“ előállításánál engem bánulandó emlékező tehetsége által útasított, vezetett és tanított, — midőn ezennel hálás köszönetet nyilvánítom, azt hiszem, az által csak kötelességemet teljesítem.

⁵⁾ Kapikila.

császár főcsausz-passája 44 más csauszszal kíserte be Konstantinápolyba az erdélyi követség házához, oly kitüntetéssel, melyet csak idegen nagyhatalmasságok követeinek szoktak megadni. Ápril 13-án szombat napon *Reczep* passa kajmakámnál ¹⁾ tisztelkedett, ki köszvényben szenvedvén, ágyban feküdt, és Tholdalagit beteg szobájába hívatván, ott fogadta. Tholdalagi átadta neki a fejedelemnő és a kormányzó leveleit a hozott ajándékokkal együtt, ú. m. 2 ezer aranyat, és egy igen szép medgyszín virágos bársony, könyöknél kivágott és drága nyuszt-bőrrel bélelt subát. — A feleségének pedig — *Gyürek Hár szultanának* — egy gyönyörű, nagy mesterséggel gyantából készült ostáblát, melynek karikái és kockái is mind gyantából készültek. — A kajmakám Tholdalagit igen jól fogadta, hetedmagával megkáftányozta, és megígérte, hogy a császárnál Tholdalaginak kihallgatást fog eszközölni.

Ez időben a hatalmas ozmán birodalom ura IV. *Ámurrát* volt, egy középtermetű, 25 éves, fekete tüzes szemű, kővér ábrázatú, kurta nyakú, széles vállú, izmos, jeles lovagló, és roppant testi erejű férfi. Indúlatos, gögös, kegyetlenségre hajlandó, és a szépnemet mértéken túl szerető, de egyébiránt helyes ítéletű, jó felfogású, és jó emlékező tehetséggel bíró, korlátlan hatalmú padisah. ²⁾

Tholdalagi a szultán elébe ápril hó 23-án bocsátattott. A kihallgatás a fehér tenger felüli igen szép nyári kioszkban történt.

Tholdalagit csak még egy követtársa kísérhette be, és a főtölmács, Zölfikár aga. A császárt környezte a főlovászmester Czampolat Ogli; a főkertész, bostándzsi passa; és a fekete heréltek főnöke, a kizlár aga. Körülálltak a heréltek, némák és törpék többi főnökei.

Tholdalagi a fejedelemnő és az ország nevében a szultánt így üdvözlötte :

¹⁾ Fővezéri helytartó.

²⁾ Strassburg Pál „Napló“-ja : *Historia Eccl. Polit. et. Lit. XVI. et XVII. seculi monumenta selectiora, ac rariora. Pars 2-a pag. 125—226.* Az eredeti kézirat pedig a kasseli könyvtárban. L. Magy. tud. társ. Évkönyv. III. köt. I. szakasz. 1837. 15. lap.

„Kegyelmes uram, győzhetetlen hatalmas császárom!

Az én kegyelmes asszonyom ő Felsége, az erdélyi fejedelem, Hatalmasságodnak alázatos híve, az Szent Istentől Hatalmasságodnak boldog, jó, szerencsés, hosszú életet, ez széles világon kiterjedett minden országaiban csüdes, békességes, és örökös birodalmat kíván.

Tudván ő Felsége azt, hogy az nagyhatalmú Szent Isten után ez földön való emberek közül, mindenek felett Hatalmasságodnak tartozik országával együtt nagyobb, alázatosabb, igaz hűséggel, szolgálattal, hogy nem mint másoknak: Kinek megmutatásának, bizonyos jelének erősségére engemet Hatalmasságodnak alázatos hűl szolgáját küldött követséggel Hatalmasságod méltóságos személye eleiben, most fejedelemségének kezdetében.

Alázatosan kéri ő Felsége Hatalmasságodat, hogy Erdély országának Fejedelmével együtt, az jó emlékezetű, paradicsomban boldogul üdvözült Szultán Szulimán császárral, az minémű végzési, kötési volt, melyet az Hatalmasságod jó emlékezetű őssei, és Hatalmasságod is mindeddig szentül megerősített, és tartott, úgy ennekutánna is ő felségét és országát azon szabadságban őrizzé és tartsa meg.

Tudja ő Felsége azt is, hogy az Hatalmasságodhoz való ő Felsége igaz hűségéért, az ő Felsége és országa régi ellenségei, mint az fényes nap, hogy világosságától meg nem válhatik, úgy azok is ő Felsége és országa ellen, ha nyilván való fegyverrel nem is, de sokféle okoskodással ártani meg nem szólnak; kik ellen, hogy Hatalmasságod ő Felségét és országát megoltalmazza, és hogy ha azféle hamisszók lennének is, hitelt azoknak ne adjon: Hatalmasságodnak igen igen alázatosan könyörög országával együtt. Mely Hatalmasságod kegyelmességéért, szabadságokban megtartásáért, és oltalmazásáért ő Felsége Erdély országával együtt örökkévaló alázatos hűségét, jámbor szolgálatját, és az szokott adónak, ajándéknak annak idejében való beküldését ajánlja.

Ezek után Hatalmasságodnak én tölem egy Zorguczot, Kolcsagtollat, és egy levelet küldött ő Felsége; mely Zorguczot az boldogul üdvözült Bethlen Gábor fejedelem ő Felsége, az Hatalmasságod zászlója alatt ellenségei ellen jó szerencsésen és győzedelmesen viselt, melyet maga méltónak ítelt, hogy Hatalmasságodnak küldessék: testamentumában is meghagyta volt.

Kívánja ő Felsége, az én kegyelmes asszonyom, hogy Hatalmasságod sok esztendeig jó szerencsésen viselje. Az szent Isten Hatalmasságodnak minden napjait sok ezerekre tegye, és tartsa meg Hatalmasságodat."

Azalatt míg Tholdalagi a császár előtt így szónokolt, a császár mindvégig Tholdalagit nézte, és beszédjét figyelmesen hallgatta.

Ezután Tholdalagi Bethlen Gábor megbecsülhetetlen drága, nagy briliántból, és más drágakövekből álló, aranyba foglalt *forgóját* — sorguds — ¹⁾ a *kócsag tollal*, melyeket Bethlen képein és pénzein süvegébe beszurva díszleni látunk, a fejedelemné levelével együtt Ogli főlovász-mesternek át adván, a császári kihallgatásnak vége lön.

A míg Tholdalagi a császári kihallgatáson ben volt, az alatt kint, hol Tholdalaginak el kelle haladnia, a bostándzsik — császári kertészek, — 9 helyt nagy medenczékben sok szép ritka gyümölcsöt és gyönyörű virágbokrétaakat raktak elő.

Tholdalagi a portán a fejedelemné és Erdély ügyét jó karba állítván, Konstantinápolyból Zöl-fikár agával és Muszatafa csauszszaal június 3-án indult ki. Június 23-án a török követekkel Brassóba érkezett, hol a kormányzótól igen sürgős levelet kapott, hogy azonnal Fehérvárra siessen. Ez okból Tholdalagi Brassóban hagyván a törököket, előre maga Fejérvárra sietett, hová június 25-én este 11 órakor érkezett meg. — *Ott* — így végzi érdekes, maga kezével irt naplóját, — *sok rút, visszafordult állapottal találtam az állapotot.* ²⁾

Katalin a fejedelemnő, az országgyűlés után Fehérvárt martius hó 14-ig mulatott, innen még gyengélkedő állapottal az algyógyi-fördőre utazott, hol a 24 foknyi meleg fürdőket 10 napig használta. — Martiushó 25-én visszatért Fehérvárra, hol aprílhó 2-ig pihené ki magát. 3-án Fehérvárról kiindul-

¹⁾ Lásd: Decsy Sámuel. Osmanographia. 2-ik rész. 294. l.

²⁾ Tholdalagi Mihálynak ezen *eredeti naplóját* még más igen sok érdekes és nevezetes oklevelekkel együtt 1859. évben én fedeztem fel a károly-fehérvári országos levéltár egyik zugában, hol mint haszontalan iratok félszázadnál tovább pókháló és vastag por között ismeretlenül heverték.

ván Enyeden, 4-én Tordán halt. 5-én Kolozsvárra érkezett a *Quasimodo* vasárnapjára ¹⁾ hirdetett gyűlésre, melyen csupán némely nemes családoktól már régebben a fiscus részére erőhatalommal elfoglalt javak visszaadása és kiegyenlítése tárgyaltatott. Kolozsvárról áprilhó 29-én indult ki; 30-án Tordán, májushó 1-én Enyeden pihent, és Fehérvárra 2-án érkezett. Május 10-én Szerdahelyt, 11 és 12-én Szebenben, 13-án pedig Porumbákon nyugodta ki az út fáradalmait. 14-én Fogarasba, legkedvesebb tartózkodási helyére érkezett. — Innen indultak vissza Katalin bátyjának a brandenburgi választó-fejedelemnek fentebb már említett követei is májushó 22-én, azon megnyugtató válaszzsal es hírrel: hogy Katalint az erdélyiek a fejedelemségben meghagyták, és neki hódolati esküt is tettek le, — és hogy Katalin csöndesen, jól, és a ropant jövedelmekből királyi módra él! ²⁾

Ha a brandenburgi követek útazások eredményével, és a Katalin helyezetével talán meg voltak is elégedve: de bezeg a kormányzó párt diadalán duzzogott ám a fejedelemnő pártja, az osztrákpárt, és leginkább Csáki István.

A fehérvári országgyűlés után Csáki István azonnal ki ment Magyarországba, és ott az osztrák pártfőnökeivel az erdélyi dolgokról titkoson tanácskozván, abban állapodtak meg, hogy Csáki visszatérván Erdélybe Katalinhoz, a Rendek között magának szép szóval, ígérettel, és adománynyal nagy pártot szerezzen, és a midőn már ezzel bír, akkor a fejedelemnő által országgyűlést hirdettessen, hol a fejedelemnő a fejedelemségről, melyet úgy is már megúnt, és inkább csak Csáki tanácsára folytatott, lemondván, fejedelemnek magát választassa meg, minek jobb sikerülése végett Kassáról is egy hadosztály fog Erdély határához közeledni, mely őt célja elérésében gyámolítsa; addig is pedig, míg ez sikerülhetne,

¹⁾ Áprilhó 7-ke.

²⁾ Ekkor ezen követekkel egyszerre indult el a külföldi akadémikákra *Haller Gábor* is, *Haller István* fejed. tanácsos, és *Küküllő* megyei főispánynak *Kendi Judittól* fia, ki 1630. elejétől egész 1644. végéig egy *rendes naplót* vitt, mely kivált 1-ső Rákóczy György korára megbecsülhetetlen adatokat tartalmaz. Az *eredeti* meg van a Fehérvári Battyáni féle könyvtárban.

Csáki vegye rá Katalint, hogy ideiglenesen bocsássa a tokaji, és munkácsi várakat kezébe, hogy Erdélyt azokból is fenyegetni lehessen.

Mielőtt Csáki Erdélybe visszatért volna, Bélteken meglátogatta Prépósvári Zsigmondot, és az ármányos férfi a jó öreg úrral elhitette, hogy az ő megválasztatása véget nyújt meggyen be Erdélybe; s azért pártfogását kérte.

Csáki megérkezvén Fogarasba Katalinhoz, ezt azzal kezdé ijesztgetni, hogy a kormányzó, és a tanács az elmúlt fehérvári országgyűlés 4-dik czikke szerint Katalintól követelni fogja, hogy magán kincseit, és jövedelmeit a köztárba tétesse, és az ország kincstárnoka által kezeltesse. Ezen ürügy alatt Katalinnak majd minden kész pénzét, drágaságait maga kezéhez vette, és azokat előbb Kisvárdába, azután Szent-Márton kastélyába szállíttatá ¹⁾, mely javaknak egy részéből aztán Csáki felesége jogán a szepesvári uradalmat vásárlotta meg.

Csáki magának pártot szerzendő, több befolyással bíró egyénekkkel értekezett a fejedelemség felől; egyszer Kemény Jánossal e tárgyról beszélgetvén, így szólott: „*im látja kegyelmed, hogy mint az palástját levetvén adná nyakamban, szinte oly örömet az fejedelemséget transferálná nekem az fejedelem asszony: — azért legyen jó akarattal hozzám*“ ²⁾. Mire Kemény János nyíltan kimondá, hogy a Csáki megválasztása nem fog megtörténni; mert Csáki katolikus lévén, a más vallásuak ellene vannak, és Bethlen Gábor családját annyira megerősítette, hogy a Csáki pártja a kormányzó pártjával nem mérkőzhetik. De azért Csáki nem hagyott fel tervével; ez okból Kassai Istvánt a híres jogtudóst, és ítélőmestert a fejedelelnő Fogarasba hivatván, midőn Csáki vele a fejedelemségről tanácskozott, Kassai így nyilatkozott: *nincsen nagyságos uram, kivületed más arra alkalmas ember, csak az religió dolgában assécúralj bennünket* ³⁾; mit Csáki meg is ígért, sőt hogy ne láttassék túlbuzgó katolikusnak, péntekenként nyilvánosan a húst is megette.

¹⁾ Szalárdi. 66, 67. l.

²⁾ Kemény János. Önéletírása. 182. l.

³⁾ Kemény J. „Önéletírása“ 184. l.

Már csak ezen két nyilatkozatból is jól átlátta Csáki, hogy még nem jött el az ideje, hogy Katalinnal a fejedelemségről lemondasson, és magát választás alá bizza. Ez okból a már kicsinált terv szerint az ingadozó elméjű, és könnyen rá beszélhető fejedelemnőt Csáki rávette, hogy mindaddig míg maga részére oly pártot alakíthat, melylyel az erdélyi fejedelemségre versenyezvén, annak elnyerésére biztos kilátása lehet, maga Katalin a fejedelemséget tartsa meg; a tokaji, és munkácsi várakat azonban az azokhoz tartozó javadalmak jövedelmeivel együtt bizza az ő kezére, hogy azokkal pártját szaporíthassa, és terve kivitelére módokról gondoskodhassék, és rendelkezessék.

A tokaji vár már az osztrák párt kezében lévén, ennek átadásával nem sok baj volt; de a munkácsi várat annak erélyes kapitánya nem akarta kezéből kibocsátani. — Csáki a fejedelemnőt minden kívánatára rábirta, és a fejedelemnőtől Kemény Jánost kérte ki, hogy ez Munkácsra menvén, annak mogorva főkapitányát Ghelsei *Báling Jánost* és annak őrségét rávegye *Munkács-várának* átadására.

Mindezekről Kemény János, ki ámbár a fejedelemnő szolgálatjában volt, de azért a kormányzó pártján állott, értesülvén, még Munkácsra való útazása előtt titkon, régi, öreg, *Székelj János* nevű szolgája által Bethlen István kormányzót, ki ekkor *Íllye* ősi várában mulatott, mindenről tudósította; sőt miután Almáson Csáki Istvántól titkos útasítását megkapta, és útazása célját tisztán megértette, Zsomborról, Kolosmegyéből *Sóti István* szolgáját visszaküldvén, az által Csáki István terveiről a kormányzót, és atyját Kemény Boldizsárt értesítette.

Kemény Jánoshoz, Munkács közelében, érkezett Klácsiánói *Horváth Ferencz* Csáki István öcsésének jószág-igazgatója, egy jó szónok, nyájas, udvari, katolikus férfi ¹⁾. *Horváth Ferencz* azt hivén, hogy, Kemény János valósággal Csáki István érdekében működik, bizodalmasan megvallá neki, hogy ő most Bécsből jő, hol a császári titkos tanácsban elvégeztetett „*hogy miglen a fejedelemség succedálhatna Csákinak, addig az erdélyieknek mint sas úgy lenne fejek felett Munkács-*

¹⁾ Lásd Szalárdi. 67. l.

ból, Tokajból, és az fejedelemasszony minden javaiból“ ¹⁾. Ez okból szükség a munkácsi főkapitányságot Csákinak megszerezni.

Ezen terv Kemény Jánosnak nem tetszett; de azért Munkácsvárába bemenvén, Bálling Jánosnak és az őrség főbbjeinek a fejedelemnő parancsolatját, hogy főkapitányul Csáki Istvánt fogadják és ismerjék el, előterjeszté ugyan, azonban módot talált arra is, hogy Bállinggal titkoson négy-szemközt beszélgetvén, őt az ügy állásáról felvilágosítsa. Azért midőn Horváth és Bállingnak küldetése célját szép szavakkal előadta volna, és őt Katalinnak biztosító levele által egész fizetése és jövedelme megtartása mellett az uradalom igazgatóságával megkinálta, Bálling arra így válaszolt: *„Mit tenne. ő Felsége ott olyan nagy udvaru nagy úr kapitánynyal, mint Csáki István? lám ő is igaz híve volna ő Felségének a várral együtt. Neki ő Felsége assecuratiójára nem volna szüksége, ha egy asztalnyi volna is“* ²⁾. — Azután írásba is kikapta a választ Horváth Ferencz, hogy a várat, és az ahoz tartozó uradalmat minden jövedelmeivel együtt a fejedelemnő számára megtartják, neki hívei maradnak, de Csáki Istvánt soha Munkács várába be nem bocsátják.

Bethlen István Kemény János által, és hihetőleg másoktól is, a fejedelemnő szándékáról, és Csáki cselszövényeiről biztos tudomást szerezvén magának, júniushó elején Íllyéről sietve Fehérvárra jött, és országos tanácsot gyűjtetett össze, hol előadta, hogy Csáki, a Bethlen Gábortól maradt kincsek nagyobb részét a fejedelemnő kezéből kibeszéllette, és most azokból lovas, és gyalog hadat gyűjtet, melylyel és a német császár segítségével magát erdélyi fejedelemmé akarja tétetni; addig is pedig míg ezt telyesíthetné, a munkácsi várat, melyhez hasonló erősség kevés van egész Magyarországon, és a lengyel határ mellett fekszik, kezébe akarja venni, hogy azután annál könnyebben mind lengyellel, mind némettel veszedelmes terveket forralhasson Erdély ellen; ezen okokból szükségesnek látja, hogy *Medgyesre* júliushó 10-re

¹⁾ Kemény J. — 186. l.

²⁾ L. Szalárdi 67. l.

országgyűlést hirdessen ¹⁾. Egyszersmind *Ádzon Hussáin pas-sá*hoz is követet küldött levéllel, melyben a nem rég Budára Murtezán helyébe érkezett új budai fővezért a dolgok állásáról tudósítván, figyelmezteti : hogy ha Csáki a német császár segítségével az erdélyi fejedelemségbe beülhet, bizonyos lehet a vezér, hogy kevés idő múlva nagy gondot fog e dolog a portának szerezni ; azért úgy intézkedjék a vezér, hogy ha Csákinak a német pártról segítséget adnának, a vezér is Bozniából maga mellé feles hadat központosítván, mindig oly kész állapottal legyen, hogy Bethlen István megkeresésére, azonnal a hová kívántatni fog, elegendő hadat adhasson Erdély megmentésére. Legszükségesebbnek látszik pedig most előre az, hogy a vezér a hajdúságot magához édesítse ; mert a mint értesült, ámbár a német császár részéről a hajdúságot tüzzel- vassal fenyegetik ; de azért a hajdúság nem akar a németnek esküt tenni. Ezekre nézve Bethlen 1000 lovast fog szállítani Debreczenbe, — a vezér is 2 vagy 3 ezer lovas törököt szállítson Szolnokhoz. Így reményli, hogy célzt fog-nak érni ²⁾.

Mielőtt a megyesi országgyűlésnek, melynek ideje ezek alatt bekövetkezett, folyamát és eredményét látnók, szükséges egy *epizodot* is megemlíteni, melyből kitűnjék, hogy e boldogtalan kormányzat alatt, a jogosságról és kötelességről fogalom mennyire össze volt zavarva, még pedig nem csak oly fiataloknál, mint Kemény János, ki ámbár Katalin udvari szolgálatában volt, még is úrnője kémjének lenni kötelességének tartotta, hanem komoly, megfontoló, higgadt elméjű férfiaknál is ; és azután lássuk azt is, hogy a párt-düh fel lévén egyszer korbácsolva, mily irtózatossan tudott bosszolni akkor is, midőn már abból céljára semmi eredmény nem mutatkozott.

A kormányzónak nagy szüksége volt egy tekintélyes értelmes, külnyelvekben jártas egyénre, ki a portára bemen-vén, a keresztény hatalmasságok követei és ügynökei által a

¹⁾ Tholdalagi M. jegyzései. Gróf Mikótól I. köt. 241. l.

²⁾ Az *eredeti fogalmazás* „memoriale“ alakban megvan a fehér-vári országos levéltárban, az általam felfedezett irományok között.

portát figyelmeztesse, hogy az osztrák párt, a fejedelemnő tudtával, mily veszedelmes tervet készített Erdélyre nézve; azért a fejedelemnőt intse meg, hogy az osztrák párttól, nevezetesen pedig Csáki Istvántól, magát egészen vonja vissza, — szükség esetében pedig a budai vezért a porta hatalmazza fel, hogy az ő felszólítására azonnal Erdély segedelmére elegendő hadat adjon.

Ezek kivitelére legalkalmasbnak látszott a Katalin udvari-orvosa, *Sculthetus Vájhárd*.

Sculthetust mint tudományosan kimivelt orvost, még Bethlen Gábor hozatta be Morvából Erdélybe, és maga udvari orvosává tette, sőt mind végig sok kegyelmével halmozta el. Bethlen halála után Katalin orvossa lett, ez is sok kegyével eltette, és a fehérvári 1630. országgyűlésen az erdélyi nemések sorába vétette fel. *Sculthetus* a fejedelemnőnek igazán híve is volt; de miután a fejedelemnő, és a kormányzó között a pártviszály kitört, és Bethlen István azon kérését, hogy a portai követséget fogadja el, meghallá, azt hívé hogy neki nagyobb kötelessége régi jótevőjének öcscsét szándékában előmozdítani, mint *hittel köteles* fejedelemnőjének ügyét pártolni. Ez okból a portai követséget elfogadá, és Konstantinápolyba ment, de itt a Katalin ügyének nem sokat ártott; vagy talán nem is akart ártani; annyi bizonyos, hogy a kajmakám *Reczep* passa Katalint párfogása alá vette, és ellenségei ellen oltalmát ajánlotta. Miután Katalin a viszonyok hatalmától kényszerítettén a fejedelemségről lemondott, *Sculthetus* is visszatért a portáról, és legelőbb is Katalinnal kívánt találkozni, hihetőleg vagy azért, hogy magát előtte igazolhassa, vagy hogy tőle vétkes lépéséért bocsánatot esdekeljen. Katalin nem lévén Fogarasban, *Sculthetus* őrizet alatt Porumbákra a fejedelemnőhöz küldetett, ki a megtértet külsőleg jól fogadta, és esti vacsorán a maga asztalánál vendégelte meg; de alig távozott a szerencsétlen ember éji szállására, Katalin a Csáki pártján levők tanácsára, mint *hítségűt* megfogatta, megkötözteté, és mintha Fogarasba börtönbe vitetné, *Hercz* és *Száráta* helységek között, october hó egyik éjelén, útonállók képében a maga bérenczei és szolgái által megtámad-

tatá; kik miután testén több halálos sebet ejtettek, végre megkötözék és az Olt vizébe fulaszták. ¹⁾

Bekövetkezvén a kormányzó által hirdetett megyesi országgyűlés ideje, Katalin is, miután *Szárászi Mátyást*, jószág-igazgatóját, 200 ftal, hogy konyhája számára a szükségességet bevásárolja, előre elküldte ²⁾, maga is Medgyesre ment.

Az erdélyi évkönyvek szerint ezen megyesi gyűlés egyike volt a legzajosb, és legingerültebb országgyűléseknek. Mind a két párt el volt határozva, hogy sikert nem csak a zöld asztal mellett, hanem, ha szükség lesz, karddal is fog magának kivívni.

A vitatkozások sorát a kormányzó pártja kezdé meg. Elmondá, hogy Katalin a végrendelet ellenére minden készpénzt, és drágaságokat Fogarasból kivevén, azokat Csáki István kezébe játszotta, ki abból előbb is, most is fegyveres had-erőt gyűjt, hogy azzal magát erővel erdélyi fejedelemnek tétesse meg; hogy Csáki előbb a fejedelemnőtől a tokaji várkapitányságát, most pedig a munkácsi vár kapitányságát is megnyerte, mit ha végbevihet, akkor Lengyelországban is lengyel és másféle sereget toborzhat, melylyel Erdélyt akarja megtámadni; a mit annyival könnyebben eszközölhet, mert a fejedelemnő átadta Csáki szabad rendelkezése alá a tokaji és munkácsi várhoz tartozó mintegy 6 ezer jobbágy házból álló uradalmak minden jövedelmét; és hogy Csákit tervében, és szándékában a magyarországi osztrák párt is titkoson gyámolítja, azon okból, hogy Erdélyt a német kezébe juttassa; végre, hogy Katalin az ő, és a tanács hire és tudta nélkül, önkényileg adományoz jószágokat, és megneemesít sok jobbágyokat. sat. Ezek szerint a fejedelemnő megsértvén esküjét, a Rende is adott hitek alól fel vannak mentve, és új fejedelmet választhatnak. sat.

A fejedelemnő pártja pedig a kormányzót ezekkel vádolta: A kormányzó Erdélynek minden szebb, nagyobb, és jövedelmesb jószágait, és hivatalait maga, fiai, és vejai számára foglalja el ³⁾; a fejedelemnőnek nem adja meg a Bethlen Gá-

¹⁾ Kemény J. 208. lap.

²⁾ Torma Károly úr *eredeti* „számolatja“ szerint.

³⁾ Torma Károly igen tisztelt barátom birtokában levő *eredeti számodat* szerint a kormányzó évi fizetése 10. ezer forint, a vejéé Zo-

bor végrendeletében értett tiszteletet, hanem őt úgy tekinti, mint egy gyámsága alá helyezettett gyermeket; a köz veszedelmet csak a kormányzó nagyítja: hiszen Kornis Zsigmond, és Kapi András a német császártól csak a napokban hoztak biztosító okmányt, melyben a császár Erdélyt biztosítja, hogy azt sem háborgatni, sem háborgattatni senki által nem engedi; Katalin pénzét, drágaságait Csákinak csupán biztosítás végett adta át, mert a kormányzó, és pártja a végrendelet ellenére Fogarashól ki akarta vétetni, a közpénztárba tenni, és az országos kincstárnok által, az ő általa készült útasítás szerint, kezeltetni; Tokaj és Munkácsról a fejedelelnő — magán jószágai lévén — szabadon rendelkezhetik. sat.

Ezen szemrehányások, és egymás elleni ingerült kifakadások, melyek talán nem a legildomosban mondattak ki, a kedélyeket annyira felizgatták, korbácsolták, hogy a két párt egymás ellen fegyvert kezdett köszörülni. Az országos elnök *Kemény Boldizsár* a Rendekek között már többé rendet, mérsékletet tartani képes nem volt, és Erdély egy polgárháború széléhez látszott közeledni, midőn a Rendekek közül Tholdalagi Mihály, és Borsos Tamás, kibékítő szerepet vállalva magokra, a két felet ily pontok alatt kibékéltették:

1-ör. A mi idegenség volt a fejedelelnő és a kormányzó között, azok felejtessenek el. — Ha valaki a kormányzó ellen árulkodnék, és ellene írna: a fejedelelnő, az egyezmény megsértése terhe alatt, azt tartozik a kormányzónak és tanácsnak megjelenteni. — Viszont a kormányzó is tartozik azt tenni, különben veszesse el hivatalát. Az árulkodó perpetua infidelitatis nota alá jusson.

2-or. Ha a fejedelelnő a kormányzó személye, élete, hivatala ellen, vagy titkon, vagy nyilván, vagy maga, vagy mások által valamit elkövetne, vagy a fejedelelnő a régi, és mostani feltételek ellen vétene: a kormányzó és a tanács őt előbb intse meg, azután a kormányzó a tanácssal, a fejedelelnő ellenmondása ellenében is, országgyűlést hirdessen, ott bemu-

lyomi Dávidé mint udvari főkapitányé 2 ezer forint volt; mit ha a mostani pénzlábbal összevetünk, az első 100 ezeret, a 2-ik 20 ezeret tenne.

tatván Katalin részéről a feltételek megsértését, — a Rendekek azonnal a Katalin hívsége alól fel legyenek mentve, és az ország tartozik a kormányzó mellé állani, és őt védeni. Így legyen a kormányzóval is.

3-or. A fejedelelnő magától senkinek semmit az ország köz jóvedelméből nem adományozhat, nem ajándékozhat és nem adhat; így tisztséget, vagy hivaltalt sem. Senkit meg nem nemesíthet. — A miket eddig magára adott, azok érvénytelenek. — A német gyalog kapitány, és a többi német tisztek kötelezzék magokat, hogy a kormányzónak és pártjának nem ártanak senki parancsolatjára is.

4-er. A kormányzó is magától mit sem tehet, hanem csak a tanácscsal együtt rendelhet, és végezhet. A fejedelelnőnek pedig tartozik az illő tiszteletet megadni.

Ezen 4 pontot az országgyűlés is elfogadta, és törvény-czikké íratta ¹⁾, melyet a fejedelelnő Medgyesen júliushó 17-én erősített meg. Ugyanezen napról a főrendek közül harmincegyen egy assecuratoriát is írnak alá és pecsételnek meg, melylyel a német császárt biztosítják, hogy Erdély részéről is a *szövetség és béke* szentül meg fog tartatni. ²⁾

Ezeket a Rendekek bevégezvén, a nélkül, hogy az ország más tárgyairól valamit határoztak volna, a medgyesi gyűlésről szétszózlottak. A tanács pedig a kormányzó elnöklete alatt összegyűlvén, Csáki Istvánra nézve, ki még a gyűlés előtt Magyarországra ment ki, ezen végzést hozta: 1. Csáki Tokajba és Munkácsba be ne menjen; ha a kapitányságot elfoglalta volna, a fejedelelnő azt vétesse vissza. — 2. Mivel a Csáki jelenléte a fejedelelnőre ártalmas, ezután csak az országgyűlés vagy partialis gyűlés engedelmével jöhet be Erdélybe, és a fejedelelnő udvarába. — 3. Ha a bejövetel megengedtetik is, de katonaságot magával nem hozhat. — 4. Ha Csáki Erdélybe levelet ír, azt a kormányzónak előbb

¹⁾ Medgyesi országgyűlés 1630. júl. 10—17-ig. *Eredetiben* a Donáth Antal-féle gyűjteményben, hiteles másolatban pedig Mike Sándor úrnál.

²⁾ *Eredetiben* gróf Kemény József szerint a kolosvári kormányzók levéltárában Cista Diplomata, 32. — másolatban megvan a fehérvári Battyáni-féle könyvtárban is, de igen hibáson.

be kell mutatni; a posták is Csáki leveleivel előbb a kormányzóhoz menjenek. — 5. Erdélybe bejövén, a fejedelemtől magán kihallgatást nem kérhet, hanem a kormányzó jelenlétében beszélhet a fejedelemmel. — 6. A fejedelemtől is tartozik ezeket megtartani, úgy — 7. Csáki is; különben mint törvénysértő fog bűnhődni. — Medgyes 16. Julii 1630. Kovács István és Fejértói Sámuel. ¹⁾

Ezen zajongó, a végletig felizgatott és élet-halálra küzdő gyűlésről akkoron valaki egy *mesét* készített, melyet annyival inkább szükségesnek tartok itt megemlíteni, mivel helyes értelmezése az akkori pártok czéljára nagyon tiszta fényt áraszt.

Kemény János „*Önéletírásában*“ ²⁾ ezt így írja le: „*Emlékek erről (a medgyesi országgyűlésről) egy csufos dolgot. Ráskán* ³⁾ *Magyarországban egy ember házándál lakott néhány esztendőig egy ördög, ki csak hogy nem láttatott ugyan, de szavai hallattak, és sok csintalankodási láttattak. Ekkorban eltávozván néhány napok alatt, és azután ismét magát előbbi szokása szerint megjelentvén, kérdetett, hol járt legyen? Azt felelte: Ím az erdélyiek gyűlésére mentem vala én is, kevésben mulék, végbe nem vihetém, hogy egymást le nem vágák; azt azért végben nem vihetvén, útamban egy papot vélkezteték az maga leányával.*

E *parabola* elmés készítője ezen mesével kétségekivül azt értette, hogy a magyarországi osztrák párt, mely több év óta ha nem is nyíltan, de azért folytonosan Erdélynek sok nyugtalanságot okozott, a medgyesi gyűlés alkalmával is az ördögöt, *títkos terv, útasítás, ígéret és biztosítás képében*, Erdélybe küldte, hogy ott a legszönyűbb polgári bünt, a polgárháborút megkezdesse, miután pedig e bűnös szándéka meghiúsult, beelögedett azzal is, hogy egy más nagy bünt elkövethetett, t. i. a kormányzót a fejedelemmel annyira összevesztette, hogy köztök többé a kibékülésről szó sem lehetett.

Hogy e mesének akkorban is ilyforma értelmezést adtak, bizonyítja Kemény Jánosnak a fent írt sorok utáni ezen

¹⁾ Másolatban gróf Kemény József gyűjteményében.

²⁾ 189. lap.

³⁾ Ráska Zemplén vármegyei helység. — Zempléni főispán pedig ekkor *Homonnai Drugeth János* volt, az osztrák párt egyik vezére.

előadása : „*Ez is (t. i. a polgári háború) azért nem succedálván, lön más inventiojok : hogy az kassai vice generalis, mint csak kállai, szathmári, fejedelem halála után redeált végházaknak látogatására jölne feles magával, és az többi utánna szivárogván, onnan béjölnének az fejedelem aszszony melé, ki akkorra menne Szamos-újvárra, és így ha kik ellenkezők tanálkoznának, megnyakaztatnának* ¹⁾). De feltenni sem lehet azt, hogy Kemény János egy haszontalan, értelem nélküli meséről 27 év múlva akkor emlékezzék meg, midőn a tatár rabságban élte legnevezetesebb dolgait írta meg.

A medgyesi országgyűlés után a fejedelemnő és a kormányzó között az eddigi meghasonlás nyílt ellenségeskedéssé fajult. Katalin a kormányzótól, a kormányzó Katalintól félt, hogy életére törekszik ²⁾). — A kormányzás valóságos közbotrány tárgya lett. És mint Tholdalagi írja : „*sok rút zűrzavar indula az országban, — ki egyfelé, ki másfelé vonván az dolgot.*“ ³⁾

A fejedelemnő csak kénytelenségből írta alá a medgyesi pontokat, azok megtartására nem érzett magában akaratot, és ezután is egészen Csáki befolyása alatt maradt, ki, a mint már említettett, még a medgyesi gyűlés előtt Magyarországra menekült, és onnét többé Erdélybe visszatérni nem merészelt, de azért semmit nem mulasztott el, hogy a fejedelemnő kincsével, és az osztrák párt segedelmével, feltett célját létesíthesse. Ez okból e párt zászlóvivőinél kieszközlé, hogy Bornemisza János kassai alkapitány azon ürügy alatt, mintha csak a Bethlen halála után visszament kállai és szathmári végházak megvizsgálására menne, feles felső-magyarországi haddal Erdély határaihoz közelítene, hogy szükség esetére a fejedelemnő közelében levén, annak segedelmére lehessen.

A titkos terv szerint a fejedelemnő, hogy a Bornemisza János beütése ellen biztonságban lehessen, Szamos-Új-árba, melynek várnagya *Nagy Miklós* Katalin híve volt ⁴⁾, vonta

¹⁾ Lásd a 190. lapon.

²⁾ Lásd *Kemény J.* 204. l. és *Tholdalagi M.* 241. l.

³⁾ L. Tholdalagi Jegyzését gróf Mikótól. I. köt. 240. l.

⁴⁾ Katalin 1630. mart. 1-én Nagy Miklósnak adományozta Malomát Belső-Szolnokban.

meg magát, hová a kormányzót is behívák oly célból, hogy országos felkelést ne rendelhessen, és ha tovább is ellenkezik a fejedelemmel, elfogják és megölik, azután pedig a fejedelemtől a fejedelemséget Prépostvári Zsigmondra ruhazza ¹⁾.

Ezen terv nem marada titokban, mert a kormányzót tudósítá e felől Kemény János.

A Tholdalagi Mihálylyal bejött két török is ú. m. Zöl-fikár Aga és Muszatafa csausz, kik a medgyesi gyűlésen jelen voltak, meggyőződtek arról, hogy Katalin az osztrák-párt kezében eszköz arra nézve, hogy Erdély az ausztriai birodalmi szövetségbe kapcsolassék. Azért mindjárt a medgyesi gyűlés után, miután az első 200, a második 50 tallérral, és 32 forint úti költséggel jutalmaztatott és láttatott el ²⁾, a portára visszatérvén, nem mulaszták el, hogy a kajmakámot e felől ne értesítsék, ki Katalint e tárgyban levele által meg is intette és dorgálta. Erre Katalin 1630. aug. 12-ről Fejérvárról felel, és magát az ellene támasztott vádak ellen védelmezi, és tagadja, hogy ő a portától el akarna szakadni; *erre istent és világot hív bizonyságúl*; sőt erről nem is gondolkozott. Ő jól tudja, hogy Erdély és annak fejedelme csak a porta szárnya alatt lehet csendes; ha attól elpártol, az ország végpusztulásra, a fejedelem pedig nyomorúságra jut; senki félrevezető tanácsa alatt nem áll; Csáky Istvánnak adott egyik Erdélyen kívüli várában kapitányságot, de azt is a kormányzó és a tanács ellenzésére visszavonta. sat. ³⁾

Ezen *egy* levélből is kitűnik, hogy Katalin az osztrák-párt kezében valóságos eszköz volt, és a szegény nő még azt sem tudta tisztán: valósággal mi titkos célja van azon pártnak, mely őt körülarmányozta és hálózta? mert az akkori diplomácia kedvencz csele, vagy a mint akkor nevezték *„politicae stratagemá”*-ja ⁴⁾ volt, hogy éppen azt, kivel valami státussínyt szándékoztak végbevinni, leginkább ámitották el és

¹⁾ Lásd: *Tholdalagi, gróf Mikótól* I. köt. 241. l.

²⁾ Torma Károly úrnál levő eredeti jegyzés szerint.

³⁾ Ezen levelet közli Pray; *Princip. Bethlen*. Tom. II. 223. lap. — *Kazs Lib.* 4-us. 226. l. — *Katona* magyar példány után *Tom. XXXI.* 445. lap. — Régi másolatban magyarul megvan Mike Sándor úr gyűjteményében is, hol a kelet ideje aug. 17-ke 1730.

csalták meg ¹⁾. Katalin is az ármányos Csáki hitegetései által tévútra vezetve azon tévedésben élt, hogy az osztrák párt, főleg pedig Csáki, egészen az ő érdekében működik, és a midőn az ő pénze- és kincsével hadat fogadnak, és az erdélyi fejedelemségre Csákit vagy Prépostvárit akarják juttatni, az is csak azért történik, hogy az ő legnagyobb ellenségét, Bethlen István kormányzót és ennek pártját buktassák meg. — E szerint nem csuda, ha a szánakozásra méltó fejedelemnő a kajmakámhoz írt levelében Istenre és lelkére esküszik, hogy ő a portától soha még gondolatában sem akart elszakadni, sem Erdélyt az elpártolás által végpusztulásra juttatni nem szándékozott, és e részben senkitől tanácsot nem is kapott.

Bornemisza Jánosnak Erdély felé közeledését is a fejedelemnő e szempontból tekintette, és azt hitte, hogy ha az haddal bejö Erdélybe és a kormányzót elfogatja és megöleti, azután neki a kormányzatban szabad keze lesz, és így az erdélyi zavarok véget érnek.

A kormányzó Kemény János által figyelmeztetvén, jókor megsejdtette a reá nézve veszedelmes tervet, azért *Szamos-Újvárról* szép ürügy alatt még jókor kimenekült, és pártja tekintélyesb tagjaival tanácskozván, elhatározottatott, hogy a kormányzó nagyobb fia, kit kortársai hasonnevű atyjától megkülönböztetés végett „grófnak“ neveztek, és Zólyomi Dávid a kormányzó vejé, a hajdúság egy részét, és az ország gyalog és lovas katonái közül is, kiket kézügyben találnak, magokhoz vegyék, és Bornemissza János elébe szállván, annak hadát támadják meg, és verjék szét. — „*A két igen elatus és föl-fuvalkodott ifjú*“, mint őket a nádor nevezte ²⁾, be sem várva, hogy Bornemisza János az erdélyi határba lépjen hadával, a német császár földterületén Bornemiszát vitézül megtámadta, és hadát egészen szétverte.

A grófnak és Zólyominak ezen tette az osztrák császár és Erdély között fenálló békeszövetségnek valóságos megsértése volt, és az által az osztrák pártnak most már azon

¹⁾ Lásd: *Kemény János* 294. l.

²⁾ Kassáról mart. 18-án 1631. Eszterházi Miklós levele Sennyei István cancellárhoz. Lásd: *Toldy „Eszterházy Miklós munkái“* 200. lap.

ürügy alatt, hogy Erdélyen ezen lépést megtorolja, elegendő oka volt Erdély ellen nyíltan fellépni. És csakugyan Forgács Miklós kassai főkapitány magyar hadakkal, Homonnai Drugeth János zempléni főispán pedig Lengyelországban fogadott 4 ezer *Soltnerral* ¹⁾ készült Erdélybe betörni ²⁾; minthogy pedig a köz béke megsértése leginkább a kormányzót Bethlen Istvánt terhelte, mint ki arra fiának és vejének a parancsot adta, a magyarországi párt dühe főképen ez ellen intéztetett és készült.

A kormányzó ugyan ünnepélyesen tagadja, hogy fia és veje az ő parancsából támadták volna meg Bornemisza hadát, sőt késznek nyilatkozott azokra haddal rámenni, őket lecsendesíteni, és törvényes büntetés alá vonni ³⁾: de a fejedelelnő és a tanács azon része, mely Szamos-Újvárra vonta magát, tanácsosnak ítélte, ha az ország hada vezérletét *Kapi Andrásra*, a Prédostvári Zsigmond vejére bizza. Ennélfogva elrendelte, hogy Kapi András az ország hadával még 1630. évi sept. hó közepe táján Kolosvár körül gyűljön össze, hova sept. hó 21-ére országgyűlés volt hirdetve.

A kolozsvári országgyűlés kezdete előtt Bethlen István — a kormányzó — kinek becsületességét és hazafiságát az egykorú írók egyaránt dicsérik, belátván Erdély válságos állapotját, hogy a sok zűrzavart lecsendesíthesse, és Erdélyt a veszedelemtől megmenthesse, de attól is tartván, hogy a pártok fel lévén oszolva, erdélyi fejedelemnek majd tán Csáki vagy Prépostvári, vagy más kathólikus, családjának és személyének ellensége választathatik meg, — István fiát és Zólyomi Dávidot Sáros-Patakra küldte, hogy *Rákóczy Györgyöt* az Erdélyi fejedelemséggel kínálják meg.

Zólyomi 500 lovassal gróf Bethlen pedig 350 gyaloggal érkezett Sáros-Patakra, ennek hatalmas urához.

Bákóczy György, mint borsodi főispán, esze, ügyessége, és dúsgazdagsága által nagy tekintélyben állott a köznemesek, magyar reformátusok és a hajdúk előtt, s mint Zsigmondnak a néhai erdélyi fejedelemnek fia, a fejedelemségre méltónak

¹⁾ Német gyalog puskás.

²⁾ Eredeti oklevél szerint.

³⁾ Tholdalagi M. 241. l.

tartatott, annyival inkább, mivel Erdélynek tett hasznos szolgálataiért, még Bethlen Gábor, mielőtt Katalinnal házasságra lépett, őt nézte ki és ajánlotta utódjának.

Rákóczy a küldöttséget valóban nem minden kétely és aggály nélkül fogadta. Ő mint körültekintő és törvénytudó előre belátta, hogy neki mint osztrák alattvalónak és tisztviselőnek a császár beleegyezése nélkül sem a fejedelemséget elfogadni, sem katonákat toborzani fej- és vagyonvesztés bűn terhe alatt, nem szabad; belátta azt is, hogy Erdélyben *szabad fejedelmi választás* lévén, a fejedelemséget sem egyes ember, sem egész párt előre fel nem ajánlhatja: annálfogva nehogy vállalkozása nem sikerülése esetében, a köz szégyenen kívül, magát és családját mint *párttűt* veszedelemnek tegye ki, az ajánlást elfogadni vonakodott; de miután gróf Bethlen mint váradi kapitány erős hitlevelet adott Rákóczynak, hogy addig is, míg fejedelemnek választatik, Váradot egészen rendelkezése alá bocsátja, Zólyomi pedig megesküdt, hogy mint székelyek fővezére a székelységgel Rákóczy pártjára áll, és maga a kormányzó is Rákóczynak *Thordai* főszolgája által biztosító levelet küldött, melyben magát kötelezi, hogy őt útjában sem maga háborgatni nem fogja, sem mások által háborgattatni nem engedi, — Rákóczy is kinyitotta kincstárát, és fejenként 10 és 16 tallért adván foglalóban, egy pár nap alatt 600 lovas, 500 kék gyalogot gyűjtött össze, maga saját jószágaiból pedig 300 puskást állított elő. ¹⁾

A míg ezek Sáros-Patakon történtek, az alatt Erdélyben a rendek a kolosvári országgyűlésre gyűltek, hol a haza lelkesebbjei egymás között higgadt elmével és kebellet tanácskozáván, megfontolták, hogy Erdélynek ily válságos ponton erőteljes kormányra van szüksége, mely ben a rendet fentartsa, a törököt ne ingerelje, a némettel ugyan békében éljen, de annak Erdélyre befolyást gyakorolni ne engedjen, mert ez — a mint mondák — soha azzal a mit bír, be nem éri, hanem többet-többet kíván, úgyannyira, hogy végre uralma kiállhatatlanabb a törökénél. Katalin pedig mint „*aszszony ember*, s nem is szinte hanyatlott idejű, ingadozó elméjű,

¹⁾ *Eredeti* okirat után a károlyfehérvári levéltárban az általam felfedezett irományok közt.

s világi gyönyörűségekre is hajlandó, s kellőnél nagyobb pompát is üző" ¹⁾ arra nem alkalmas, annyival inkább, mert nemzet- és nyelvrokonsága miatt is inkább Ausztria felé hajlik, és oly emberek tanácsára hallgat, kik az osztrák párthoz szítnak. Ennélfogva 3 főelvben állapodtak meg :

1-ör. Katalin bírassék arra, hogy a fejedelemségről maga önként mondjon le.

2-or. A megválasztandó fejedelem reformált helvét választ kövessen, és

3-or. Oly férfi legyen, kiben a porta megnyugodjék, és a ki, ha Bécsben választatása érvényessége kérdés alá vétetnék, maga erejével is annak érvényt szerezni képes lehessen.

A rendek tehát magok közül egy küldöttséget neveztek ki, mely Katalint a leküszönésre rábeszélje, és szónokává *Fekete Lőrinczet* tették, kinek ezen szolgálatjáért jószágot is ígértek. Fekete Lőrincz rendkívül magas, termetes, értelmes és bátor férfiú, még Bethlen Gábor életében jött be Lengyelországból Erdélybe, és valamint Bethlennek, úgy Katalinnak is igaz híve volt. E mellett a német nyelvben is jártas lévén, Katalinnak bizodalmit bírta. ²⁾

A küldöttség Katalin előtt megjelenvén, annak szónoka német nyelven tiszteletteljesen ugyan, de azért nyíltan kimondá, hogy ő az osztrák párt kezében csak vak eszköz, és Erdély az ő kormányzata alatt nagy veszedelem szélére jutott. A török már is morog, hogy Erdélyt a német felé hajlani látja. A török hatalmas nemzet, és nem fogja tűrni, hogy Erdély a némethez pártoljon, vagy oly fejedelem legyen, ki osztrák befolyásés hatalom alatt áll. De az erdélyiek nagyobb részeis inkább tűri a török mérsékelt jármát, mint a németnek minden hazai intézményeket fenekestől felforgatni szerető kormányát.

Ezen okokból ajánlá Katalinnak, hogy miután boldogult férje után 3 nagy és szép uradalmat bír, sőt ha önként a fejedelemségről lemond, a rendek *Alvinczet* is neki felajánlják, tegye meg új hazájaért ezen áldozatot, és a fejedelemséget bocsássa választás alá. A fejedelemség úgy is Katalinnak csak

¹⁾ Szalárdi 66. l.

²⁾ Kemény János 54, 55. l.

teher. — A képzelgésre hajlandó fejedelemnő előtt különösen felemlíté azt is, mily csendesesen, királyi módra élhet váraiban, sőt hakedve fogja tartani, lakását Bécsbe is átteheti, és ott mint a nagy Bethlen Gábor özvegye, és fényes hercegi család ivadéka, fejedelmi hódolatok és kitüntetések között kedve szerint élheti élte hátralevő napjait. sat.

Fekete Lőrincz tanácsa, mely nem csak az észre, hanem a szívre is hatott, a különben is változékony természetű fejedelemnőt a fejedelemségről lemondásra bírta. September hó 28-án szombat napon Katalin az ország rendeit *Kovácsóczy* cancellár által maga udvarába hivatta, kik közé személyesen megjelenvén kinyilatkoztatá, hogy miután gondosan megfontolta, mily nagy fáradságot és gondos vigyázást kíván az erdélyi fejedelemség, annyira, hogy férfiúnak is igen terhes és fáradságos lenne, annál fogva maga szabad akaratjából, senkitől arra nem kényszerítette, *a fejedelemségről ezennel lemond*, és a rendeket s az országot minden neki tartozó hit alól felszabadítja. ¹⁾

Lemondván e szerint Katalin a fejedelemségről, a rendek Katalin udvarából egyenesen az úr házába mentek, és a mint az ezen országgyűlés végzéseinek előszavában áll: „*legelőbbben is Istennek szent nevét segítségül híván, és magok előtt viselvén, minémű veszedelmes és káros dolog volna fő nélkül lenni akármi kevéssé ideig is, és ez miatt minémű veszedelmes állapotok következhetnének*“ annál fogva „*az régi szabadságnak módja és rendi szerént egy szívvel és egyenlő egy akaratból és szabad választásból az Tekintetes Nagyságos Bethlen István aramat az előbbeni Gubernátort Erdély fejedelmének és urának választották meg.* — Másnap vasárnapon, september hó 29-kén újból összegyűlvén, a török császárnak, a kajmakámnak és a divánnak leveleket irtanak, melyekben kéri a portát, hogy Bethlent az erdélyi fejedelemségben erősítse meg, és a császár kegyelme jeléül küldjön neki fejedelmi pálczát és zászlót, végre a budai fővezérnek Adzem Husszáin pasának és a többi végvárok bégjeinek parancsolat adassék, hogy ha Erdély és ennek új fejedelme valamely rész-

¹⁾ Lásd a kolosvári országgyűlés végzéseit *Mike Sándor* úr gyűjteményében.

ről megtámadtatnék, azok késedelem nélkül segédelmet adni tartozzanak.

Bethlen István mihelyt fejedelemnek megválasztatott, azonnal tudatá azt fiával és vejével, s megírta, hogy Rákóczyt Sáros-Patakról ki ne mozdítsák; de az már késő volt, mert Rákóczy october 1-én onnan megindult, vele lévén neje, 3 fia, és minden kincse; 2-án Debreczenbe érkezett, honnan az erdélyiekhez körlevelet intézett. October 3-án pedig már Váradot, Erdély legerősebb végvárát, hatalmába vette. ¹⁾

Katalin, mintán az erdélyi fejedelemséget 10 hónapig és 13 napig viselte és Erdélyt szerencsétlen változékony-sága, és a mellé rendelt főemberek önzése s viszályai miatt nagy veszedelem örvényéhez vezette, fejedelemségről lemondása után Kolosvárról Fogarasba indult, hova őt az ország részéről ki-nevezett főbiztos, Alsó-Balásfalvi *Cserényi Farkas* tanácsos és belső-szolnoki főispán, mint Katalinnak egyébiránt is hív és kedves embere, kísérte; az úton mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtatott.

Katalin mint erdélyi fejedelem, az oklevelek kiadásában — ámbár rövidítve — ezen czímmet használta :

Catharina Dei Gratia nata Marchionissa Brandenburgica, *Sacri Romani Imperii et Transsilvaniae Princeps*, Frussiae, Juliae, Cliviae, moncium, Sedunorum, Pomeranorum, Cassabiorum, Vandalorum, nec non Silesiae, Crosneae, Carnoviae-que Ducissa; Margravia Norinbergensis, — Rugiae Princeps, — Comitissa Mariae, Rauenspergii; — *Siculorum Comes, et Rauensteinii Domina.*

Fejedelemségről lemondása után pedig ezt: Catharina etc. Serenissimi quondam Principis Gabrielis, alias: Sacri Romani Imperii, et Transsilvaniae Principis etc. etc. etc. Relicta vidua etc. etc.

Czimere, melyet országos pecsétein használt, és érmeire is ráveretett, állott egy hat részre osztott kerek koronás paizsból, melynek első és 2-ik udvarában az erdélyi jelvények, nap, hold, sas, hét vár; a 3-ikban egy két hátulsó lábán álló orosz-lány — Jülich; a 4-ikben egy koronás sas — Branden-

¹⁾ Eredeti okmányok szerint.

burg; az 5-ikben egy griff — Pomeránia; a 6-ikban 4 koczka — a hohenzollerni család czímere. A paizs közepén pedig a hat udvar között 2 szemközt álló hattyú, nyakaikon egy nyilal általlöve, az Iktári Bethlen család czímere látszik.

Katalin lemondásával és Bethlen István fejedelemmé választásával Erdély sorsa koránt sem jobbult, sőt a zavar épen ez által érte el tetőpontját, mely egy terjedelmesb és nagyobb munkám tárgyát képezi. Most Katalinról még eze-
ket tartom szükségesnek elmondani:

Katalin fogarasi várában egész királyi udvart és asztalt kezdett tartani, és a mint Kemény János írja, udvara „*egy kis porta*” volt. A fényűzést oly tékozlással űzte, hogy midőn 1631. év közepén Erdélyt végkép elhagyá, azon roppant pénzösszeg, melyet férje halálakor egész Európa megbámult, annyira összement, hogy úti költségül 5 ezer forintot volt kénytelen Rákóczy Györgytől — melyet ennek fejedelemmé választásakor kölcsönzött volt — felvenni ¹⁾. — Erdélyből kiköltözvén, Tokaj várába ment, hol Csáki István őt ármányaival újból körülhálózá, és kieszközlé, hogy Katalin 1631. évi novemberhó 12-ről Tokajban költ végrendeletében, melyet a leleszi conventbe adott be, őt nevezze ki halála után általános örökösének ²⁾. 1632. évben Szombathelyt a kathólíka hitre — melyre már rég vágyódott — lépett át, *Sennyei István* győri püspök által vezetve be a római kathólikus egyház hívei közé, midőn ez alkalommal két fiatal török keresztelésén a keresztanyai kötelességet is teljesítette ³⁾. — Később *Hainburgba* Bécs mellé költözött, hol *Ferencz Károly* szászlauenburgi herczeggel megismerkedvén, 1639-ben ezzel házasságra lépett ⁴⁾. 1640-ben, miután Rákóczy Györgytől a még hátralevő 16 ezer forint adósságát megkapta, és Tokajt a császárnak eladta, férjével *Pomerániába* ⁵⁾ költözött, hol 1649. aug. 27-én halt meg. ⁶⁾

¹⁾ Lásd : Kemény János 217. l.

²⁾ Ezen végrendelet töredéke hiteles másolatban találtatik a Mike Sándor úr gyűjteményében.

³⁾ Kazi. Liber 4-us. 271, 272. lap.

⁴⁾ Hübner : Genealogische Tabellen. I. Th. — 153. táb.

⁵⁾ Ferdinándnak Bécsből 1640. évi ápril 29-ről Rákóczyhoz írt levele szerint. Eredetiben megvan a Mike Sándor úr gyűjteményében.

⁶⁾ Hübner : Geneal. Tabellen. 178. tábla.

Rövid fejedelemségéről a történet- és élet-író méltán kértheti: *melyik volt sajnálandóbb: Erdély-e az ő kormányzata alatt, vagy pedig ő az erdélyi kormányon?*

OKMÁNYOS TOLDALÉK.

I.

*Dr. Scultetus levele Bethlen Gáborhoz. Berlin 1625.
aug. 13.*

Illustrissime Princeps, dne dne clementissime, benignissime. Ut nuperius jam perscripseram literis, res hic nostra felici progressu Diis faventibus vadit, assentiente et Serenissimo electore et Serenissima Ducissa, superest tamen adhuc, ut Serenitas tua suos denominetablegetque legatos tantae functioni ac utriusque Serenitatis honori condignos, viros graves et conspicuos, qui more in talibus usitato nomineque Serenitatis Vestrae quam primum pacta conventa consumabuntur, sponsalia hic quam sollemnissime contrahant. Nec videtur mihi res haec differenda, aut in longum protrahenda, nam ex ore ipsius Serenissimi Electoris innotuit mihi, clam a parte Caesaris agi, ut haec Serenitatis Vestrae conjunctio in fumum eat, perinde ac Neostadiensis, ubi nuper una cum dno Cancellario et reliquis post consumtas in mane tres hebdomadas, nihil aliud obtigit praeter Repulsam non quidem clare enunciatam, per nos tamen sat superque intellectam, nam licet nobis denegata minori, major Caesaris filia, quam nec provectior aetas, nec forma, nec exterior commendabat effigies (sub reserva tamen tacitae incertitudinis) appromissa nobis fuisset, tamen nec illa data certe fuisset, vel ex unico discrepantis Religionis motivo, Quid Caesar nunc, dum serenitas Vestra et Religionis paritatem in conjunctione quaerit, sibi velit? vix intelligere possum, nisi metu a potentia Serenitatis Vestrae per hoc auctura Caesarem excusatum velim. Fortuna mihi etiam obtigit, hac de re plura cum Sereniss. Joanne Christiano Duce a Lignez Serenitatis Vestrae amantissimo quam confidentissime colloqui, nec desum

in peragendo quam conscientissime eo, quod Serenitatis Vestrae utilitatem emolumentumque quaque ratione ferire posset. Nec est cur plura nunc scribam, nam viarum incertitudo literarum missionibus hac bellorum aetate inimice prohibet, plus chartae confidere. Interim allator praesentium omnia oretenus Serenitati Vestrae revelabit, cui tuto fides adhibenda erit cum Serenitati Vestrae plurimis devinctus habeatur. Berolini d. 13. Augusti 1625.

Serenitatis V.

ad cuncta officiorum genera paratissimus Servitor

Weighardus Sculthetus m. p.

II.

Lubiensky Szaniszló levele a Brandenburgi Katalin bátyjához 1625. dec. 13.

Cur S. R. Mattas dominus noster clementissimus, cur Ordines regni minus probent hanc Serenitatis Vestrae, vel potius Serenissimi ducis cum Bethlenio Serenitate Vestra assentiente, conjunctionem, paucis ego nomine a Serenitate Vestra interpellatus explicabo, ratus meam libertatem vel candorem potius in optimam partem acceptum iri. Eo animo S. R. Mattas dominus noster clementissimus ac T. Regni Poloniae Magnique ducatus Lithvaniae Ordines Sereniss. domum Brandenburgicam sanguinis arctioris nexu Regibus Poloniae dudum abstrictam, novissimi beneficii accessione obligandam putarunt, ut contra omnes hostes amicorum illustriorum incremento pacatiores tutioresque essent, sed praecipua cura R. Matti fuit de recuperando Regno Svetiae, quod injuste interceptum propinquus quidem agnatus, sed idem juratus hostis detinet. Ad id efficiendum quid Sereniss. Serenitatis Vestrae avus, quid deinceps Sereniss. parens se allaturos, quae auxilia conciliaturos promiserint, recens est memoria, sed illis fortasse deesse poterat occasio bene in hoc negotio de Sacra R. Matre merendi. Serenitas Vestra statim ac principatus possessionem adiit, multa quoque imprimis signa dedit suae erga R. Matrem optimae voluntatis, quae tamen mox collocata in Matrimonium R. Mattis hosti sorore sua in dubium vocare potuisset, nisi

Serenitas Vestra constanti asseveratione se inscio id factum fuisse testata esset. Non ignotae erant Serenitati Vestrae R. Mattis de minus sincera Bethlenii erga R. Mattem Regnumque Poloniae voluntate, gravissimae suspiciones inde ortae, quod cum Turcis contra exercitus nostros steterit, quod saepius ad vastandas regiones nostras Tartaros incitaverit, quod suscipiendi belli contra nos Osmanno Turcarum Imp. auctor praecipuus fuerit. Ista quidem ab homine turcicae servituti obnoxio profecta minus nos afficiebant, caeterum clandestinae ipsius cum hoste Sueco in perniciem Reipublicae Polonae et R. Mattis conspirationes, interceptis ac superiori literis deprehensae, affectataque sub hoc praetextu affinitas, quo ille esset erga nos animo et quid hac nova conjunctione peteret, luculenter declararunt et Serenitas Vestra hoc nomine per Internuncium R. Mattis interpellata ac de perniciosis Bethlenii tentamentis edocta, quum alieno esset ab ineunda cum hoste affinitate animo palam ostendit. Nunc mutatae suae voluntatis nullam aliam Serenitas Vestra affert rationem, nisi quod licuerit semper familiae suae suo arbitratu affinitatem contrahere, facile quidem id concesserim, nisi ea fides, qua *R. Matti et reipublicae Serenitas Vestra obstricta est*, intercessisset, nisi *Serenitas Vestra feudoligio devincta* se hostibus Reipublicae hostem fore spopondisset, nisi seria et plane paterna R. Mattis cohortatione, ne hominem male erga R. Mattem animatum novo cum hoste Sveco affinitate conjungi pateretur Serenitas Vestra admonita esset, nisi denique Sereniss. sororem hosti Reipublicae nunquam se desponsaturum promississet. Quae cum ita sint facile Serenitas Vestra statuere potest, quid et S. R. Mattas, quid Amplissimi Ordines de serenitatis Vestrae sincera propensione sint deinceps opinaturi et quas rationes, ne quid detrimenti Respublica per eam occasionem capiat inituri. Illustraturumne per hoc matrimonium splendorem domus Brandenburgicae in dei manu situm est, verum enimvero terrent nos superiorum temporum exempla, vel tristissima potius ejusmodi affinitatis experimenta. Sigismundus I. Pol. Rex, cujus filia Seren. Serenitatis Vestrae avi mater fuit, Isabellam filiam Joanni Zapolia tunc quidem Regnum Hung. Budamque ipsam tenenti in matrimonium colloca-

verat, sed eo mox vita functo infausti nominis regina armis turcicis, quorum praesidio maritus nitebatur, Regno cum filio exuta nisi in Polonia receptum habuisset, mendicata stipe victus ei quaerendus fuisset. Nuper Sigismundo Bathoreo, cui si nil domestici splendoris inesset, satis illustris Stephano Rege Poloniae Patruo existimari poterat magna spe nuptam vidimus Sereniss. Archiducem Austriae, sed quam tristi exitu, ne commemorare quidem licet. Bethlenio an bene cum R. Matte conveniat, nobis non satis constat. Erga nos certe qua ille sit voluntate? communicatis cum Sveco hoste in perniciem R. Majestatis et Reipublicae nostrae consiliis ipse se prodidit. Ex usu quidem Reipublicae nostrae nunquam fuit, ut foedus cum iis pacisceremur, qui sub alieno vivunt imperio. Ad me quod attinet, cum probe norim, quam propensa voluntate S. R. Majests Sereniss. domu i Brandenburgicae semper faverit, ego quoque et fausta quaeque Serenitati Vestrae voveo et illud imprimis opto, ut de Serenitate Vestra quam optime mereri possim. Allatae quoque erant ad Seren. Ppem dn. Joannem Albertum Serenitatis Vestrae literae, sed cum eum titulum, qui Regum filiis judicio orbis universi debetur (errore forte scribentis) non prae se ferrent, ad eas nullum responsum dare visum. Humillima mea obsequia Serenitati Vestrae defero. Ciermierniciis d. 13. Decembr. anno dni 1625.

III.

Brandenburgi Katalin lemondása ösi és atyai javairól
1625. dec. 15.

Nos Dei Gratia *Catharina*, nata Marchionissa ex electorali prosapia *Brandenburgica in Borussia*, Juliae, Cliviae, Montium, Ledicii, Pomeraniae, Cassobiorum, Vandalorum, et in Silesia Crosniae, Carnoviaeque Ducissa, Burggravia Norinbergensis, Principissa Rugiae, Comitissa marchiae et Ravensburgiae Domina etc. etc.

Notum facimus pro nobis et omnibus haeredibus nostris, nunc et in futurum publice, tenore praesentium: Quum Serenissimus princeps Dominus *Vilhelmus Brandenburgicus* S. R. Imperii *Arch-Camerarius* et *Elector* dilectus *Dominus Frater*

noster, — Nobis, et Serenissimo Principi *Gabrieli* S. R. Imperii, et *Tranniae Principi*, Siculorum comiti, Opuliae, Ratiboriaeque Duci 15,000 *Imperiales*, singulos pro 24 grossis bonae mone-tae imperialis numerando, in dotem pollicitus sit ac promise-rit, *juxta tenorem literarum* hac super re scriptarum. Idcirco nos supradicta *Catharina* marchionissa Brandenburgica deli-berato consilio, volentes, scientes spontaneo compulsu avitis nostrae familiae possessoriiis haereditariis, quorum auctor, et sator fuit elector *Albertus*, dictus *Achilles Germanicus* lauda-tissimae memoriae, erga supra dictum Dominum fratrem mar-chionem *Georgium Vilhelmum* Electorem, ejusque Electoris haeredes, seu fundatores masculos ex ipso progenitos omni-modo, et totaliter nos abdicavimus, et renunciavimus, etiam sincere, et irrefragibiliter vigore harum literarum cum con-sensu, et voluntate dilectissimi Domini et *Mariti nostri Gabrie-lis* Principis Tranniae nos abdicamus, et renunciamus univer-sae, et singulae quam paternae, quam fraternae haereditati, regionibus, subditis, bonis mobilibus, et immobilibus, sive ea sint propria, sive fundatitia, sive sint ecclesiastica, seu secu-laria, sive sint oppignorata, sive secus se habeant, ac quocun-que nomine appellari, vel indigitari queant, nullis exceptis, totaliter, et finaliter, tam pro nobis ipsis, quam po haeredibus ex conjugio nostro procreatis, nunc et in posterum, pollicemur etiam, et recipimus bona fide, qua nobis chara est principalis dignitas nostra, neque nos, neque haeredes nostros unquam, nec alium quamvis nostro nomine in posterum perpetuis tem-poribus quidquam istorum bonorum petituros ullo vel cano-nico, vel civili jure, aut praeterea ulla alia ratione, aut via, ac etiam si nos, et haeredes nostri, aut alius quispiam nostro nomine huic contrarium quidpiam faceremus, aut moliremur, quocunque jure, aut praetextu juris id fiat, id omnino nullius valoris, cassum viribus, et ubivis irritum, nec ipsis fraudi erit: nisi forte accadat, ut saepe nominatus Dominus noster dilec-tissimus frater, ejusque dilectionis fundatarii haeredes mascu-lini ab ejus dilectione progeniti, ut et caeteri omnino marchio-nes Brandenburgici hujus prosapiae, et lineae absque haere-dibus fundatoriis masculinis (quem casum Deus elementer aver-tat) fatis concedent, *tunc demum, et non citius haereditatem adire*

aggrediemur, perinde ut et aliae filiae, et Dominae Domus Domus Brandenburgicae pro consuetudine istius Regionis. Quo casu interveniente, nulla re nostra abdicimus, sed modo dictum nostrum jus, quod tunc pro tenore juris, et aequitatis nobis debebitur, nobis, nostrisque haeredibus masculinis et foeminei sexus integrum reservamus. Caeteroquin nos, quoad dilectus snmus Dnus Frater Elector, ejusque Dilectionis posteri, et haeredes in linea masculina descendentes, in vivis erunt, in Borussiae, Juliae, Cliviae et Montium, atque istis incorporatis Regionibus nullum jus nobis praetendimus; verum post ejus Dilectionis, illiusque posteritatis obitum (quem Deus clementer avertat) nobis, nostrisque haeredibus, et posteris, a nobis natis nostram praetensionem, et jus nostrum integrum reservamus. In cujus rei majorem fidem, nos hanc *renunciationem* non solum *juramento corporali*, eo modo quo supra dictum est *confirmavimus*, sed et saepe dictus dilectissimus Dominus, et *maritus* Princeps Tranniae sui dilectionis *sigillum* his literis, utriusque nostrum manu subscriptis appendi curavit.

Et nos Gabriel Princeps Trannie pro nobis, nostrisque haeredibus, ceu supradictae dilectissimae nostrae conjugis maritus fatemur: istam *renunciationem* nobis scientibus, volentibus, et consentientibus factam esse: Quare pro nobis, et nostris haeredibus pollicemur, et recipimus. Nos eam in suo vigore, et valore sartam tectam relicturos, nec contra eam ulla ratione aut via quidquam ausuros, aut incepturos, eoquo ipso rata habemus etiam omnia, bona et integra fide, et sub verbo veritatis. Datae *Albae Juliae* in Trannia die 15-a Decembris A. D. 1625.

Gróf Kemény József másolatából: „Diplomatarii Transsilvanici Supplementum“ IX. 291—293. l. — melyet ő az 1676-i Stilionariumból írt le.

IV.

Brandenburgi Katalin esküje az erdélyi Rendekek előtt.

Nos Catharina d. gr. Princeps Tranniae etc. Juramus per Deum vivum, patrem, filium etspiritum sanctam, sanctum et individuum trinitatem, quod Nos omnes hujus Regni Tranniae

et Partium eidem adnexarum trium Nationum Magnates, Nobiles, Ecclesiasticos et Seculares, caeterosque omnes Status et Ordines, omnesque Regnicolas in receptis eorum Religioni- bus, immunitatibus et libertatibus, Juribus, Privilegiis, ac in antiquis et approbatis consuetudinibus conservabimus, omnibusque justitiam faciemus, serenissimi quondam Andreae Regis Decreta, Conditionesque eas, quae Nobis a Statibus hoc tempore praesentatae sunt, sancte et illibate observabimus, et per alios omnes Nobis Subditos observari curabimus, omniaque alia, quaecunque pro bono publico, honore et incremento omnium Statuum et totius hujus Regni juste facere poterimus, faciemus. Ita nos Deus adjuvet et individua Trinitas etc.

V.

*Brandenburgi Katalinnak Murat császártól adott hit-
levél.*

Én ki Szultán *Murát Kám* vagyok, Szultán *Ámmet Chám* fia, ki volt Szultán *Mehemeth* fia; ez Szultán *Murát* Chánnak fia etc.

Az mi boldog Eleinknek idejektől fogva Erdélynek Országa egyéb birodalminkhoz hasonló lévén, annak lakossá is *egyéb adó fizetőim közül lévén*, eleitől fogva az Erdélyi Fejedelmek mindenkor fényes portámhoz engedelmes hűséggel lévén : ahoz képest ha halál által, avagy egyéb mód által az Erdélyi Fejedelemségnek *ujjítása volt*, az egész fejedelmeknek maradékjokból, gyermeki közül, atyafiai közül, rokonsági közül, ki az fejedelemségre illendő, és az, ki az alázatosságnak funtamentumát erősítvén, és az ki császári parancsolatunk szerint járván; kit az Erdélyi urak, az három nemzetből álló főrendekkel, és az községgel együtt *Fejedelmeknek választanak, az olyant mi is fényes portánk tetszéséből Fejedelemnek rendeljük, és jóvalljuk*, arról való császári leve- lünket és Diplománkat kezekben adván az Canon szerint. — Az mostani Erdélyi Fejedelem, az Messias vallásán való *Bethlen Gábor* (kinek Isten dolgait szerencséltesse) az *maga ré- széről*, és Erdély Országban levő három nemzetnek jóvallá-

sából *Kapikiát* rendelvén az Ország főrendi közül, *Borsos Tamással* küldött leveleket Tekintetes Vezérink által megfordítottattuk, értelmében alázatosan jelentette: hogy *maradékja, gyermeki nem lévén, az Erdély Országának birása törvény szerént az három nemzetnek egyező értelméből maga után az maga feleségét, az Szent Jézus vallásán való Brandeburgi Catharina asszonyt* (kinek Isten dolgait szerencséltesse) *lenni kívánták*, az meg nevezett három nemzetek, tetszések szerént illendőnek itélték, és választották, ezen dolgot valóságosan meglátván, maga után Erdély Országának Fejedelmévé rendelték; Mi is *fényes portánkról engedelmet adván könyörgések szerént megerősítettük*; kihez sokféle császári kegyelmességünk származik; az meg nevezett *három nemzetnek tetszéséből törvényjek szerént, maga után az Erdélyi birodalmat* az megnevezett *Brandeburgi Catharina Asszonynak* (kit Isten dolgaiban áldjon meg) kegyelmességünkől *neki adtuk*, az mi Szent Profétánknak *Mahomet Musztáfának* (kin az Istennek kegyelme) ki az két világnak fényes napja, az ő születésétől fogva Ezer harmincz hat esztendőben, Rezep havának nyolczadik napján, és az Szent Jézusnak (kin az Istennek üdvözítése legyen) születésétől fogva Ezer hat száz huszonhat (1626) esztendőtől fogva Márcziusnak nyolczadik napja szerént számálván, — ezen császári *Athnámémot* adtam, és az szerént parancsoltam, hogy az megnevezett *Brandeburgi Catharina Asszony, Bethlen Gábor* után Erdély Országának Fejedelme legyen, és azt birja annak előtte adatott Athnámek szerint. Ennek utánna, ha az Erdélyi Fejedelmeknek változások halál által avagy más mód által *ujjítások szükséges volna*, fényes parancsolatom szerént az Erdélyi fejedelmek maradékjokból, avagy közöttök fel nevededett, és fejedelni dajkálkodással feltétetett (?) legyen, olyant penig kit az Erdélyi urak, és az három nemzetből álló főrendek kedvelnének, az olyant tudosítván; — Császári méltóságom részéről mi is *helybe hadjuk*; — de ha *kik penig olyak volnának, kik* az Fejedelemséget erővel *magokhoz vándicalnák*, az olyanokhoz nem engedjük. — Azért valameddig az megnevezett Fejedelemlő-Rendek az hűségben állandók, barátimnak baráti, ellenségemnek ellenségi lesznek, az környüllöttök való Begler-bé-

geim Sanesak-bégjeim és egyéb hadakozó vitézlő rendeim, sem titkon sem nyilván Erdély Ország határainak kárt nem tesznek, az szegénységet nem rabolják, javakban marhájokban nem prédálják, pusztítják. — Az mely rabokat penig annak előtte el (kiszakadt: *vettünk*?) ha törökké nem lettenek, hanem az magok valláso (kiszakadt *kon meg marad*) tanak, az olyanokat vissza adjuk; az két rész-r (kiszakadt *öl tett*) szent békesség ellen és az szövetség ellen támad (kiszakadt *ást tesznek*) az olyanok megbüntetődnek. — *Szolnoki, Gyulai, Jenei, L.* (kiszakadt *Lippai*) és *Tömösvári Végekben Báthori Sigmond elpártolásáig, Szolnokhoz, Gyulához, Jenőhöz, Lippához, és Tömösvárhoz kik egyszer adót adtanak, és Császári részünkre hódolt falúk, Városok, és Szolnokhoz tartozó Diószeg város is, Erdély elpártolásáig adóját meg adta, Császári akaratom tartja: hogy az szokás szerint való adóját megadja; azt Erdély részről senki meg ne bántsa; — Azok penig kik ez ideig nem hódoltanak, és erre az részre adót nem adtanak az Végeknek fejedelmi, és egyéb gondviselők azokat semmi úton meg ne háborgassák.*

Ennek előtte fényes birodalmunknak falaiból, az mely *adó-fizető szegénység* felkölt, és Erdélybe ment; vissza, helyére küldjétek, köztetek el ne rejtsetek.

Nándor Fejérvárról és egyéb birodalmunkból, ha kereskedő-rend, avagy Rab oda futna, menne — be ne vegyék, hanem vissza adják.

Az szokás szerint eleitől fogva rendelt *adójokat, aján-dékjokat* üdöjében esztendőnként éppen egészszen megadván, fényes portámra beküldjék.

Ha penig valami *fondorlók*, valami támadást, és háborúságot indítának, és az Erdélyi Fejedelemre panaszolnának, avagy *pecsétet metszván csalárd leveleket csinálnának*, avagy egyéb úton módon leveleket formálnának; az Ország népének egyező akaratjából az olyanokat felkeressék, és ha az *panasznak valósága ki nem tetszik*, és *csalárdságba találtatnak*, császári parancsolatom szerint, érdemek szerint megbüntetődjenek.

Ha az *Havasali, és Moldovai Vajdák* fényes portámhoz

tökélletes igazsággal lévén, mindenikkel az jó akaratot, szomszédságot, szövetséget böcsületben tartásák, és ha valahonnt ellenség támadna, kár és ártalomra igyekeznek, annak oltalmazása szükséges lévén, maga személye szerint menjenek, avagy elegendő hadat küldvén, az mint az szükség és az alkalmatosság kívánja, meg segítsék. — Az Erdélyi urak pedig és Fejedelmek, Fő Rendeik, és az hadak mikor az segítségért embert küldenek, és hadat kérnek, kész állapottal legyenek, az által járó kelő hidakat, helyeket, utakat meg építvén úgy kérjétek fényes hadainkat : hogy a mikor oda mennek, fogyatkozást ne lássanak ; hasonlóképpen fényes birodalmimnak ha melyik Végházunkban az szolgálat kívántatik, az Végekben levő Gondviselőink az meg nevezett Fejedelmet tudósítván, Az, tökéletes hűség szerént Erdélyi és magyar úrakkal egy értelemmel lévén, maga személye szerént menjen el ; hadat, pénzt, fegyvert, és élést küldvén, ahogy az alkalmatosság, és az szükség hozza, meg segítsék, és szolgáljanak.

Az erdélyi Fejedelmek az *Némettel* minemű szövetséget, kötést tartottanak, és magok között minemű hit levelet szoktanak adni, határikat mint szokták rendelni ; ezután is az szerint az török birodalmon kívül, váraknak, Városoknak, faluknak, tartományoknak bántodások ne legyen, hanem Erdélyhez bírnak. Az magyar urakat, kik az erdélyi Fejedelemehez tartnak, azokat senki ne ellenze, az mi fényes birodalmunknak fejedelmi és gondviselői közül az mi Diplománk ellen senki ne cselekedjék. — Az *nyughatatlan elméjűeket* fényes pontánkról erőssen megfenyítjük ; — az ide bójáró *követeknek*, és *kapikiháknak rendelt prebendájok* az kanon szerint meg adatik. — Az lengyel havaseli és Moldovai vajdák közül, ha kik Erdélyben várat akarnának venni, *ne engedjétek* ; hanem az Várak maradjanak az előbbeni urokra ; ha pedig az Havaseli és Moldovai Vajdák közül elpártolván, hadainkat reá küldenénk, ha Erdélybe menne, *be ne fogadjátok*, más felé menni is ne engedjétek, hanem fényes portámra béküldjétek. — Erdély Országában valamennyi *török rab vagyon*, mind azokat *pénz nélkül* elbocsássátok. Végezetre :

Valameddig az mostani Erdélyi Fejedeleme *Bethlen Gábor* után az megnevezett *Brandeburgi Catharina* Asszony Fe-

jedelem, és utánna jövendő Fejedelmek, egyéb urak, Fő Rendei, az három nemzetnek elei az községgel együtt ezen szövetségemet becsületben tartják, és orczájokat el nem fordítják, Én is ezen szövetségem szerént erőss hittel meg esküszöm az mennyet, földöt teremő Istennek igasságára, és az mi Szent Profétáinknak *Mahomet Musztáfának* tiszta vallására, hogy ezen szövetségemet, kötésemet igazán megtartom, ellene is nem cselekszem. Szükség azért, hogy az Erdélyi Fejedelmek ezen császári Diplomámat megbecsüljék, az alázatos hűségben állandók legyenek, az mi császári kegyelmességünkért háladatosságot mutassanak. Mikor az Erdélyi Fejedelemség meg újjíttatik szokás szerint, Zászló, bot, káftán és egyéb ahoz való is megadatik. — Iratott az mi kedves lakó helyünkben *Constanczinápolyban* Rezep havának utolyán, Ezer harminczhatodik esztendejében Mahomet születése után.

Egykorú hiteles másolatból, mely a fejedelmi irodában készült, és a mely találtatik a károlyfehérvári káptalani levéltárban, az én általam fölfödözött irományok között.

VI.

A török kajmakám levele az erdélyiekhez.

Az szent Jesus hitin lévő nemzetségnek tekintetése és az Messiás vallásán való Uraknak betsületési egészen Erdélyi Országának Fő Rendei és Lakóssi Isten életeket hoszabitsa, és jó akarattal való alázatos hűségteket nevellye. Mivel hatalmas győzhetetlen Tsászárunknak igazi vattok, ahoz az igazsághoz illendő köszönetünket és tőkéletes szomszédságunkhoz való jó akaratunkat ajánljuk szeretetből és jó szomszédságnak igaz indulatjából jelentjük. Nekünk jó akaróink nyilván vagy on nállatok, hogy eleitől fogvást az Erdélynek fő és alacson Rendei hatalmas Aly Osmán Császárunk folyamodó Székéhez mindenkoron igaz hűséget és alázatosságot mutatának, mellyet ez ideig meg is bizonyittanak mind ez ideig az Erdélynek Fő Rendei és Lakóssi hatalmas Császárunk kegyelmes szárnya alatt, tsendességben és szép nyugalomban voltak. Így lévén az dolog, az szent Istennek rendelé-

séből, hogy az Istenben elnyugott és Paradicsomban megdicsőült szerelmes Atyánkfia ez világból kiköltöztvén. Mivel még életében az Méltóságos Catharina Asszonynak hadta az Fejedelemséget és hatalmas Császáruk is confirmálta az Ns Ország jóvallása és tetszése szerint, az mint az ország hitivel is nagy erőssen megerősíteti, mely az fényes Portának értésére lévén, nagy erős hittel hatalmas Császáruk is az fényes Portának Fő Rendivel együtt helybenhagyott, és ötöt *Catharina Asszonyt az Fejedelemségnek bíráására méltónak és illendőnek ítélt lenni.* Azért szükség, hogy az megnevezett Catharina Asszonynak, kinek Isten életét hosszabítsa, igaz hűséggel és tökéletes állhatatossággal legyetek, és mindenekben hozzája igaz engedelmességet mutassatok; hatalmas *Császáruknál nyilván vagyon, hogy az Erdélyi fejedelmeket zászlóval és bottal fel kell ékesíteni és állapotjokban megerősíteni.* Azért intjük és Kérjük az Erdélyi nemzetet, hogy az előbenni igaz hűségen kívül ne lépjenek minnyájan az országnak javára és oltalmazására igyekezzenek, akar az megnevezett Fejedelem Asszonynak, akár penigh a boldog emlékezetű fenlő Király kedves Atyánkfiának szerelmes *ötsének*, mostauság Erdélynek Gubernátorának az Tks *Bethlen István* jóakarónak engedelmesek és mindenben hívek legyetek, valamедdig hatalmas Császáruk köntösét erőssen tartjátok, és ahoz igazán ragaszkodtok, hatalmas Császáruk Kegyelmességében meg nem fogyatkoztok, sőt szárnyai alatt tsendeségben nyugasztok, mind ez ideig hatalmas Császáruk Kegyelmes szárnyai alatt az Erdélyi Fejedelmek szép tsendeségben voltak és Istennek hálákat adtanak ennekelötte, kik hatalmas Császáruk ellen rugodoztanak, egy napig való nyugodalmat magoknak nem találtak, az mint az Erdélyi nemzetnek nyilván vagyon, mivel az jó emlékezetű szerelmes Atyánkfiával, ki az Erdély Országának oltalmazója volt, nekünk velle szép egyeségünk és értelmünk lévén, valamig az lelkünk testünkben vagyon, akár az mű részünkről, akár penigh az fényes Porta részéről, *hadi segítség és egyéb szükség kívántatnék, minden módon Czipünköt felüvedezvén*, benneteket megoltalmazni igyekezünk, tsak hogy hatalmas Császáruk köntösét el ne bortsássatok, valamint ez ideig az igaz alázatosságot

megbizonyítottok, ezután is azt mindenben megerősítetek, az mint az boldog emlékezetű Sultan Suleiman Chan ideitől fogva szép állapotba laktatok, ezután is abban lenni, lakni ne kételkedjétek; hatalmas Császáruk mindenek ellen meg akar oltalmazni. Kedves Joakaróink az mit tselekezzék, jól meg gondolyatok, mű nektek igaz kívánoitok ez Levelünket csak Intés képpen küldöttük, hogy az szerént tselekedjétek, az Ngos *Muharren Passát*, ki az végekben látott hallott ember hozzátok tanácskozáásra botsatottuk, velle beszélgessétek és hozzánk Leveletekkel Embereteket bocsásatok, minden dolgokat meg izennyetek és irjatok.

VII.

A brandenburgi választó fejdelem az erdélyi szászokhoz, Königsberg, 1630. jan. 13.

Denen Ehrenvesten Unseren lieben, besonderen Königs-richtern, Bürgermeistern, Rathmannen u. gesammten Gemeinen der sächsischen Städte des Fürstenthums Siebenbürgen.

Von Gottes Gnaden Georg Wilhelm Marggraf zu Brandenburg des heil. Röm. Reichs Erzkämmerer u. Churfürst, in Preussen, zu Jülich, Cleve, Berg, Stettin, Pomern, den Casuben, Wenden, auch in Schlesien zu Croszen u. Jägerndorf, Herzog, Burggraf zu Nürnberg, Fürst zu Rügen, Graf zu der Mark und Ravensperg, Herzog zu Rauenstein. etc. Unsern gnädigen Gruss zuvor! Ehrenfeste, Ehrbare Liebe besondere. Nachdem uns der unverhoffte tödtliche Abgang des weiland durchlaughtigsten Fürsten Herrn Gabriels des h. röm. Reichs und in 7bürgen Fürsten etc., unsers geliebten Schwagers und Bruders, von seiner Liebden hinterlassenen fürstlichen Wittwe, unserer freundlich vielgeliebten Schwester, vor weniger Zeit zu wissen gethan worden, so ist uns derselbe nicht allein an sich selbst sehr nahe und beweglich zu Herzen gegangen, indem wir seiner Liebden als einen Löblichen vornehmen Fürsten, da es vor Gott Fürbitten gestanden, ab vom Herzen ein länger Leben und dero Fürstenthum und Lande bei jetzigen beschwerlichen allenthalben vorgehenden Un-

ruhen noch lange Zeit in gutem Fried u. Wohlstand unter seiner Liebden löblichen Regiment, inmaszen nun durch die Gnade Gottes bei Seiner Liebden Lebetagen eine geraume Zeit hero geschehen, ferner conservirt u. erhalten werden möchte, gewünschet, sondern wir haben zuvörderst auch dabei um unsere Schwester, der Fürstin Liebden Zustand sorgfältig u. bekümmert zu sein, nicht unterlaszen können, auch unserer brüderlichen Verwandnisz u. Pflicht gemäsz erachtet. *Ihrer Liebden zur Assistenz* unsere sonderbare Gesandte dero Oerter hinzusenden u. sie beides am ofthochgemeldeten Ihre Liebden, als auch die *gesammten Stände des Fürstenthums löbl. 7bürgen mit Werbung abzuordnen*. Dieweil uns denn nun unwissend, dasz das nunmehr in Gott ruhenden *Fürsten Liebden allstets insonderheit getreue u. wohlaffectiönte Unterthanen an der Sächs. Nation gehabt*, so haben wir billig Ursache, auch anjetzo insonderheit *das gute Vertrauen zu Euch zu faszen*, Ihr werdet auch bei gegenwärtigem Zustande davon nicht laszen, oder absetzen, sondern nachdem dem gütigen Gott gefallen, es auf solche Wege zu richten, hinführo gegen hochgedachte *unsere Schwester Liebden*, als der nunmehr erwählten Regentin, *dieselbige Treue u. Standhaftigkeit* wie bisher gegen das christseligen Fürsten Liebden geschehen, erweisen u. Ihrer Liebden in allen billigen dingen u. Begehren getreulich zur Hand gehen, *insonderheit aber, da einige unverhoffte motus oder Unruhen, welches doch Gott gnädiglich verhüten wolle, sich hervorthun u. erregen wollten, alsodann vornehmlich bei derselben fest u. beständig halten*, bei Ihrer Liebden heben u. legen u. getreulich umtreten, auch wenn es die Noth, oder Ihrer *Liebden Sicherheit u. Bestes erfordern wird*, sie insonderheit bei Euch in *Eure Städte aufnehmen* u. Ihrer Liebden darin *eine sichere Retraite verstatten*, Gestaltt wir denn daran ganz u. zumal keinen Zweifel tragen, dahingegen auch wohl versichert sind, es werde Unsere Schwester Liebden als *eine gütige Fürstin u. Regentin des Landes*, es hinwiede rum in allen Gnaden u. Gutem um Euch u. die Eurigen zu erwiedern unvergeszen bleiben. Wir selbst werden auch nichts weniger uns angelegen sein laszen, ob uns Jemand der Eurigen vorkäme, demselben ebenmässig alle Gnad u. Förderung zu erweisen, wie wir den un-

sere abgeschickten Gesandten, die Feste u. Wohlgelehrte unsere Rätthe Secretarium u. Lieben Getreuen Johann von Roszpott, Friedr. v. Götzen u. Christoph Napsen Gnädigst befehligt haben, Euch dessen mit mehreren an unserer Statt zu versichern, auch der Sachen Nothdurft ferner vorzutragen, die Ihr diesemnach von ihnen zu vernehmen, auch ihnen hierunter als uns selbst Glauben zu zustatten unbeschwert sein wollet. Das sind wir neben unserem ganzen Hause zu aller Begebenheit mit Gnaden u. geneigten Willen zu erkennen anerböthig, damit Wir Euch jederzeit wohl zugethan u. gewogen bleiben. Geben auf unserem Residenzhause Königsberg in Preussen am 13. Januarii, anno 1630.

Georg Wilhelm Churfürst m. p.

(Uhrschrift im Sächsischen National-Archiv Nro 364.)

VIII.

Instructio pro Generoso Michaelē Tholdalagi Sedis Siculicalis Marus Supremo Judice Regio, ac ad potentiss. Imperatoris Turcarum Aulam hoc tempore expedito Legato nostro.

Bizonyos és nagy szügséges dolgok állván előttünk, melyekért mostani üdőben kelletett ő kegyelmét az Fényes Portára bé bocsátanunk, noha sokszori experentiájában, és elégséges állapotában bizonyosok vagyunk hozzánk, és hazájához való igaz hűségében is pedig semmit nem kételkedünk, mind az által, hogy ez mostani reá bizott Commissionkban ez alatt az megírt módok szerint procedálljon, tölle kegyelmesen kívánnjuk.

1) El bocsiáttatván azért töllünk, útjában semmit ne késsék, hanem azon igyekezzék, hogy mentől hamarébb, az hová kívántatik, oda el érkezhessék, és Istennek szent áldásával Constánczinápoly felé jutván Kapi Kihánknak utjából menéssét értésére adja, és általa az Kaymechamot is arról tudósítani el ne mulassa.

2) Constánczinápolyban érkezvén, minden mostani ott való állapotoknak jól végére mennjen, és miben legyenek dol-

gaink Kapikihántól az felől igen szorgalmatosan tudakozzék ; hogy mindenekhez annál hasznosban és illendőbben tudhasson mind kezdeni, mind pedig reá bizott dolgainknak véghez vitelében fáradni.

3) Informatus lévén azért mindenekből, azon igyekezzék, hogy az Kaymechamtól mentől hamarébb audientiát kérvén, velle szemben lehessen. Mely megadatván, mi nevünket illendőképpen köszöntse, és az mi igaz jó akaratunkat neki ajánlván, Istentől ő Nagyságának minden szerencsés előmenetelt és kedves áldásokat kívánnjon. Annak utánna néki küldött ajándékinkat is pracsentalván : jelentse, hogy tudván az mi üdvezült szerelmes urunknak életében az ő Nagysága atyafiságos jó akaratjában való nagy bizodalmat, Isten ez világból kiszóllitván, leg első gondunk is mindyarást azon volt, hogy mi azon jó indulatunkat viselvén ő Nagyságához, teljes bizodalmat is helyeztessünk jó akaratjában, és minden dolgaink felől megtanálván, noha meg is tapasztaltuk hozzánk való atyai indulatját ; mind az által ő kegyelme által is azon szeretettel kérjük, hogy ez után is azon atyai kedveskedő jó akaratját töllünk meg ne vonja, hanem Hatalmas Császárunk előtt mindenekből igyekezzen dolgainkat úgy elő vinni, hogy mi is méltó hálaadással vehessük eszünkbe azon atyai jó indulatjának hasznos nivoltát.

4) Minemü szívvél vegye az Kaymecham mind köszöntésünket, mind pedig ajándékunkat eszében veszi, és jól tudván az ott való állapotokat megláthatja, miképpen kelessék tovább minden dolgainkban procedálni, és azokat hasznoson elő vinni.

5) Hogy ha ugyanazon első szemben lételben illendőnek véli, kérni kell az vezért, hogy Császárral is szemben juttatni ne neheztelje, hanem legyen azon, hogy mentől hamarébb ő Hatalmasságának eleiben bocsáttatván, kívánságunkat megmondhassa.

6) Hogy ha az Vezér abból jó indulatját mutatja, és Császártól szemben lételt szerez, eliben vitetvén annak módja szerint ott illendőképpen szoljon, és az mi igaz hűségünket országunkal együtt ajánlván, könyörögjön azon, hogy az minemü kegyelmességet ő Hatalmasságának elei, boldogem lé-

kezetű hatalmas Császárink országunkhoz, és előttünk való Fejedelmekhez mindenkor mutattak; Ő Hatalmassága is azon kegyelmességét hozzánk, és országunkhoz mutatni méltóztassék; és hogy mentől hamarébb kedves válaszzsal hozzánk nagyságos vezérének vissza bocsátani parancsolja; melyért mi is igaz engedelmes hűségünket ő Hatalmasságához minden időben mutatni el nem mullatjuk. — Annak felette az ajánlékot is bé mutatván, declarálja azt, hogy az mi boldog emlékezetű szerelmes urunk ő Hatalmasságának igaz hive, az ki minemű hasznoson és tökéletességgel szolgált legyen egész életében ő Hatalmasságának, és az Ozmánli nemzetnek, mindeneknél nyilván vagyon, — *ez világból kimulásakor is nem akurván el felelkezni ő Hatalmasságához való igaz indulatjáról, annak jeleit megmutatta*; melyeket mi ő Hatalmasságának bizonyos követünktől, úgy mint általa akarván megküldeni, könyörgünk azon, hogy az mi boldog emlékezetű szerelmes urunknak is igaz hűségét és hasznos szolgálatját kegyelmesen meggondolván, mutassa hozzánk és országunkhoz mindenkől kegyelmes oltalmát és Császári gondja viselését.

7) Ezeket elvégezvén ezen közben Zölfikár Agával és egyebekkel is az kikkel illik, annak módja szerint igen szorgalmasan beszélvén, igyekezzék azon minden módon, hogy annak végére mehessen: *ha valami új tractája nem volt-e mostan az Római Császár Agensének Erdély ellen? vagy pedig az magunk személyünknek ellene?* — És mind annak és egyéb oly dolgoknak is végére mennjen, azután ahoz alkalmaztassa is magát mindenekből mentől hasznosban és illendőbben lenni itélheti, és az állapotokhoz képest tudhatja.

8) Az mikor pedig az Kaymechammal derekasan akar dolgunk felől beszélni, proponálja ezeket neki, illendő ratiokkal eleiben adván, tudni illik: hogy nyilván ítéljük lenni ő Nágánál: mi oltától fogva Erdély országa, János király fja ideitől fogva az boldog emlékezetű Szultán Szulimán Császárnak oltalmához folyamodván, ő Hatalmasságok köntösséhez ragaszkodott, mind azoltától fogva is minemű sok igyekezetek és practikák voltak, és néha nyilván való fegyver is következett Erdélynek, ő Hatalmasságoktól és az Fényes portától való elszakasztásáért; mellyet mennyi munkával, fáradsággal,

költséggel és derék hadaknak sokszori küldésekkel oltalmazták legyen Hatalmas Császárink, tudjuk azt is, hogy nyilván nagyon mindenek előtt; főképpen pedig minémű szorgalmatossággal vigyázott az Fényes Porta Erdélynek megmaradására, holott akár mely derekas békesség között is, valamikor Erdélynek valami bántása, avagy háborgatása történt, az ő Hatalmassága birodalmi is békességes állapotban nem lehetek: Ez után is valamely időben Erdélynek Hatalmas Császáruk, és az Fényes Porta oltalma alatt, ez mostani szabados állapotja valakiktől megháboríttatik, — nem lehet, hogy az ő Hatalmassága birodalmira is romlás és veszedelem ne következék. Ezeket sok elme fárasztással nem lévén szükség meg mutatni, elég bizonyságok erre, az elmúlt időkbeli állapotok, holott *Zsigmond Fejedelmet sok mesterséges ígéretekkel elszakasztván az Fényes portától, és magát is azután kitudván az országból*, micsoda romlások és szörnyű hadakozások következének utánna az *Német Directio*-ja alatt az egy Isten tudhatja, és vége is annak mi lött volna, hogy ha az jó emlékezetű *Bocskai István* Fejedeleme, nemzetsége szabadságáért fegyvert ne fogjon, — csak az nagy Istennek bölcs ítéletében lehet. Mind ezekre nézve illik ez után is ő Nagyságoknak igen előttök viselni, és jól meg gondolni azokat az elmúlt állapotokat, hogy azokból jó okossággal bizonyos ítéletet vehetvén távoztathassanak el minden veszedelmes állapotoknak jövődre való háborusági és azoknak félelmi. — Ez pedig jobban nem lehet, mint ha ő Nágok úgy vigyáznak Erdélyre, és ennek mostani szabadságos, és békességes megmaradására, hogy semmit az ellen senkinek cselekedni ne engedjenek; mert meg lehet az, hogy talán valakik és valamely felől oly mesterséges okokat keresnek fel erre, melyekkel láttassanak valami szint az dolognak adni, és az Fényes Portát, az itt való mostani állapotnak felháborításának engedelme felől megtalálni, és ebben talán igen sok ígéretekkel is élni nem szűnnek; de jól eszekben vegyék ő Nágok, és ebben oly okoson cselekedjenek, hogy nagyobb romlás és veszedelem, egy végzetlen hadakozás is mind országunkra, és innét az ő Hatalmassága birodalmára is ne következék; mivel az országunk szabadságának meg romlása nélkül nem is lehetne. *Melynek*

oltalmazására az *fényes Portát kötelesnek lenni ismérjük*. Mi azért ö Nágát mindenek felett azon kérjük, hogy bizonyoson meg nyugodván az mi Hatalmas Császárunkhoz, és az Fényes Portához való engedelmes hűségünkben, legyen azon, hogy ha valakik ellenkezőink találkoznának is, vegyen oltalmába az fényes Porta mindenek ellen bennünket, ö Hatalmassága nekünk adott Athname levele szerént. — És ha valakik ellenünk valami vádlással élnének, addig semmit ö Nágok azoknak ne feleljenek, hanem értsék meg elsőbben az mi igazságunkat, és azután az mi az közönséges igazságnak útja, azt is kövessék. Melyet hogy az Fényes Porta cselekedjék, arra köteles is. Elsőbben országunknak ö Hatalmasságokhoz eleitől fogva való igaz hűségéért; az után az nekünk adott, és Athname levelében tött Császári ígéréteért; végezetre az ö Hatalmassága birodalminak javakért és megmaradásokért. — Így lévén azért mind ezek, az mint hogy Hatalmas Császárunk után, az ö Nága oltalmában helyezettük minden bizodalunkat, abban hogy meg nem fogyatkozunk, bizonyos reménységtől is viseltetünk. Főképpen hogy Istennek kegyelmességéből mostan *Országunknak minden Rendei nagy egyességben lévén, mi is, Gubernátor urammal, és Tanácsinkal mindenben egy értelemről úgy akarunk gondot viselni*, hogy mind az ö Hatalmasságához és Fényes Portájához való hűségünknek, mind pedig országunk szabadsági és régi törvénnyel őrzésének fogyatkozás nélkül megfelelhessünk. Noha azért elhittük, hogy ö Nága nekünk való írása szerént, az mostan kibocsátott Nagyságos Budai vezérnek ezekről elégséges tanulságot adott, mind azon által kívántatik, hogy mind ö Nágának, és az több végbéli Nágos Passáknak és Bégeknek még is *oly parancsolatokat küldjön*, hogy az szorgalmatos vigyázásban és gondviselésben semmit hátra nem hagyván, *mind minket, mind pedig ö Hatalmasságának egyéb birodalmit valami véletlen romlástól és veszedelemtől oltalmazzanak*. Azon képpen az *Tatár Khánnak* is irasson ö Nága még is, hogy ha kívántatnék, és meg fogjuk találni, *bizonyos tatár hadakat mellénk késedelem nélkül küldeni ne halassza*. Ezek után az *Oczi Begler-bégnek*, és *Moldovai, Havaseli Vajdáknak* is az szerént parancsolni ne nehezteljen. — Mely jó vigyázásának ö Nága, mind hatal-

mas Császáruink birodalmira, és mi reánk való gondviselésének megfelelően, hozzánk való igaz indulatjának is eleget teszen.

9) Ez szerént ezeket, avagy az mint illendőbben ítélheti eleibe adván, mit feleljen mind ezekre? meglátja; és hozzánk való indulatját eszében veszi, melyből ezt igen elméjében tartsa, hogy *leg főbb célja mostani követségének nem egyéb, hanem az mi állapotunknak az portán mindenek ellen oltalmazása, és ha kik ellenkezőink valamely felől találkoznának, azok ellen állapotunknak őrzése, és ha mikor kívántatnék, az Portának foggyatkozás nélkül való segítsége.* Melyből mint kellessék procedálni, és mi móddal ezeket tractálni, az üdő és ott való állapotok megtanítják; csak hogy ezen kell minden úton igyekezni, hogy elsőbben az Kaymechamnak kedvét hozzánk ennél is inkább kötelezze, és az után minden Rendek előtt személyünket kedvessé is tegye, úgy hogy ha kik valami idegenséggel volnának is, azokat jó akaronká csinálja.

10) Az Kaymechámmal menyiszer és mint kellessék tractálni, innét mi arról Instructiot nem adhatunk, hanem maga jó ítéletin állván, az alkalmazatosságokhoz szabhatja ebből magát, értvén immár mind célját követségének, mind pedig az ott való állapotokban igen tudós, és elégséges próbával lévén; hanem az után az kikkel itéli illendőnek és szükségesnek, az vezérek közül mindenikkel szemben legyen, és azoknak is hozzánk való jó akaratjokat igyekezze megszerezni; azon képpen az Mufftinak, Kislár Agának és egyéb első rendeknek is, kikhez elegendő levelünk lévén nálla, az melyiknek kívántatik megadhatja, és az mellett dolgainkat tractálhatja is.

11) Az keresztény Oratorokkal is szemben legyen, és mi nevünkkel köszöntvén, mindeniknek hozzánk való jó akaratját az mint illendő és szükséges, az szerént igyekeztvén kötelezni, azon installjon, hogy ők is, az miben kívántatik dolgainknak promotiójában az portán jó indulatjokat hozzánk megmutatni ne nehezteljék.

12) Minden dolgok felől bennünket, ha főképpen valami kényes késedelme találkozik ott lenni, tudósítani el ne mullassa; főképpen az melyeket szükségeseknek ítél lenni, annak

idején értésünkre adja, hogy mi is mindenekre mind gondot viselni, mind pedig dolgainkra illendőképpen és hasznoson tudjunk vigyázni.

13) Ezt is az többi között az vezérnek igen serio proponálni el ne mulassa, hogy az miképpen eleitől fogva az Fényes Portán az mi Kapi-Kiháinknak szokott élések megadatott, — most az mint értjük, csak felényire sem adatik. Azért instáljon igen szorgalmatosan azon, hogy az ország tekintetéért azt a kevés élest ne szakaszszák el, tessék meg, hogy vagyon annyi tekinteti igaz hűségünknek, és országunk böcsületének ő Nágok előtt. Ez dolgot pedig csak könnyen ne hadja, hanem minden úton azon legyen, hogy ugyan mostan ott létében az előbbi állapot szerént helyre állassa. Sőt azt az egész Divánban is kell proponálni ugyan valami expostulatioval is, hogy ha az mi obligatiókat az Fényes Porta megkívánja, mi is méltán megkívánhatjuk országunk böcsületit.

14) Ott benn levő Kapi-Kiháinknak minden dolgokat maga is jól eleiben adjon, és instrualja ugy, hogy igen szorgalmatosan vigyázzon mindenre, főképpen ha mit érthet valahonnat, hogy ellenünk való volna, azt annak idején értésünkre adja, és minden tehetségével rollunk el is fordítani igyekezze.

Egyéb minden dolgokat az maga jó industriájára és ítéletére hagyunk, ugy hogy valamit nekünk böcsületünkre, hasznunkra, és országunknak megmaradására illendőnek itél lenni, mindenből azt kövesse, melyért magához való kegyelmességünket minden időben érdemelhesse.

Catharina

Mpp.

(P. H.)

Kivülről ezen utasítás összehajtásánál ezen jegyzés áll:
„1630. Esztendőbeli Legatiomra való Instructióm. Tholdalagi Mihály m. p.“

Mike Sándor úr eredetijéből.

IX.

Tholdalagi Mihály követségi naplója.

Anno Domini 1630. 17-a die Martii.

Indultam az én kegyelmes Asszonyom ő Felsége (Brán-

denburgi Katalin) parancsolatjából Konstánczinápolyba követségre Gelenczei házamtól.

20-a Martii Rosnyóról jöttem Rukatra, az Havasalföldi határban, Juszuf Agával és Mustafa Csauszal együtt.

21-a Rosnyóról jöttem Tergovistjára.

22-a Sztemstre.

23-a Bukurestre.

24-a Bukuresten szemben voltam Leon Vajdával.

25-a Az Argis mellé jöttem Czokánestre.

26-a Jöttem Szerpetestre.

27-a die Martii költöztem által az Dunán Giergiónál. Szállottam ki az Boztán Bogárnál, és jöttem hálai Pibiniczre.

28-a die jöttem Rácgrádra.

29-a Drágoykére jöttem.

30-a Csálikovára az Novák Havassa között való faluba jöttem.

31-a Bargantira.

1-a die Aprilis jöttem Karabunárra.

2-a Fákirra jöttem.

3-a Erekbire jöttem egy török faluba.

4-a Janiára jöttem.

5-a die Szaráira.

6-a Inczeszre.

7-a Kucsuk-Csekmecezére jöttem.

8-a die Ott voltam. Hári János uram oda jött ki hozzám.

9-a die Aprilis Kedden jöttem bé Konstánczinápolyba. Szulimán Aga az Császári Fő Csász Passája jött ki előmbé az szokott helyre az Cseczméhez 44-ed magával, Császár Csauszszaival, és nagy böcsülettel kísért az szállásomra.

Adtam magának 24 talléron vött lábas kupácskát, és az vele való Csauszoknak mindeniknek egy egy tallért. Talleros Nro 44.

Ugyanez nap sálutáltattak mind az keresztyén követek.

10 die Én is sálutáltattam mindeniket.

12-a die hozá az Gubernátor uram ő Nága levelét az Brassai szolgál, Szabó János.

13-a die Aprilis voltam szemben az Kajmekámmal Reczep Passával ő Ngával, ki köszvényben vató betegsége miatt

ágyából nem kelhetett fel, hanem oda az ágyas házába hívatott bé, és ott adtam meg neki az asszonyunk ő Felsége és Gubernátor uram ő Nága leveleit, és ő Felsége ajándékit.

Az ajándékok ezek voltak: magának az Vezérnek két ezer vert arany; egy igen szép megyszin virágas veres bársony, könyökben vágott, nyusztal igen szépel bélelt suba. — Az feleségének való ajándék — Gyürek Han Szultánnak ez volt: Egy igen igen szép, igen nagy mesterséggel mind mérőben: karikástól, koczkástól gyantából csinált ostabla. — Heted magammal kaftányozott meg az Vezér maga. Adtam az Kapuján való Embereknek talleros numero 16.

15-a die Aprilis voltam Terczhámban szemben az kapitány Házában passával; ki nagy böcsülettel látott, sokáig beszélgetett velem, és a mikor el akartam tőle jönni, az akkor csinált Gályát látni küldte. Egy fő ember, Rizmány Aga nevű szolgálját bocsátván el velem.

18-a die lóvakon az szárazon által menvén Galátába, voltam szemben az keresztény Oratorokkal, és adtam meg nekik az asszonyunk ő Felsége és Gubernátor uram ő Nága leveleit.

19-a die bocsátottam Erdélybe vissza Szabó Jánost, az brassai szolgát.

23-a die Aprilis, kedd napon voltam szemben Hatalmas Szultán Hán Császárukkal, az Jeni-Szarai mellett való kertében, az fejér tenger felől való Szinán Passa csináltatta igen szép nyári házában nagy kioskban. Harmad magammal bocsátottak bé eleiben Hatalmas Császáruknak, az Tolmácsal Zölfikár Agával együtt. Ki által rövideden az itt való szokás szerint az asszonyunk ő Felsége és Erdély felől így oráltam; mely rövid orátiomat — mind reám nézván Hatalmas Császár — attente megis hallgatta. — Volt jelen Császárral az Fő lovász mester Czampolát Ogli; Az Bosztándzsi Passa, és az Kizlár Aga, az több sok herélt agákkal, némákkal, és törpékkal együtt.

(A beszédet l. felebb a 188, 189. l.)

Az Oratiomat így elvégezvén megtérék, és hát míg én oda bé voltam, hátam megett az Bosztándzsiak az mely felé be mentem vala, és ki is ott kellett jönnem, medenczékben sok

szép gyümölcsöt és virágokat kilencz helyt raktanak. Kiknek az kapu őrzőkkel együtt adtam talleros Nro 20.

25-a die Aprilis. Hogy az Isten Hatalmas Császár hadainak mindenütt, de kiváltképpen Perzsiában az Kazulok ellen jó szerencsét adjon, Császárral és minden egyéb Rendekkel együtt az Vezérek Okmidnára mentek vala ki imádkozni.

27-a die Adá Császár az Moldovai Vajdaságot *Mogilla Moyses* Vajdának Szombat napon.

1-a die Maji. Voltam szemben az Kizlár Agával Császár Szarájában. Másod magammal káftányozott meg.

Ugyan azon nap visitáltam meg Moyses Vajdát. Az is megkáftányozott csak magamat.

2-a May Bocsáta az kapitány Passa tíz Gállját öreget, és aprót egy néhányat vigyázni az fekete tengeren, kik hogy jó szerencsével járjanak Császár az Vezérekkel együtt Szent Jánosba ment vala imádkozni.

5-a May. Voltam szemben az Kajmekámmal ő Ngával, és mindenekről concludáltam ő Ngával, hogy micsoda válaszsza bocsásson; — És hogy vissza indulék onnan az vezér kapujáról, egy szoros utczában, csak harmad magával jöven arcza reánk, Császárt elől talállok. Senki több nálamnál meg nem isméré mi közüllünk. Maga sokáig néze bennünket. Más törökök is, kik megesmérték, mondák: hogy mikor távol látszott, kérlette: ha én vagyok az Moldovai Vajda? — amazok mondották: hogy nem, — hanem magyar követ vagyok. — Az mely Musztafa Császár velem vala, és előttem megyen vala, attól meg utat kért: hogy jól adsza, jól adsza! — azt mondá.

23-a May Visitáltam meg az Angliai és Hollandiai követet, és maradtam ebéden az Hollandiai követnél.

24-a May Visitáltam meg az francziai és Velencei követeket. Azok is igen jó szívvel láttak.

25-a May. Bucsuztam el az Kajmekám Reczep Passától. Másod magammal káftányozott meg.

30-a May. Vevé el *Mogilla Mojszin* Vajda az Michne Ráduly Vajda leányát. Az Pátriarcha kuminálá özszsze őket; de nem szinte jó kedvéből, szeretetből vevé; hanem féltébből az Vajda, mert mást akar vala venni.

2-a Junii. Visitáltam meg az Moldovai Mojszin Vajdát ö Nágát. Böcsülettel látott.

3-a Junii. Indultam ki Konstánczinápolyból, és jöttem Kucsuk-Csekmecsére.

4-a die jöttem Inczeszre.

5-a dte jöttem Száráira.

6-a die jöttem Jánniára, és ott lopák el Musztafa Csasz-nak minden marháját, lován kívül.

7-a die jöttem Kirkkliszerre.

8-a die jöttem az Kuja révéhez csak közel, egy bolgár faluba.

9 a die jöttem Kárábunárra.

10-a die jöttem Komáronárra.

11-a die jöttem Csálikovárra, az Novák havassa közé.

12-a die jöttem az Zülfikar Aga falujába.

13-a jöttem Rácgrádra.

14-a die Bisszniközre.

15 a die által költöztem az Dunán és jöttem Serpetestre.

16-a az Argis mellé.

17-a Bukurestre az Vajdához.

18-a Szemben voltam vele, és jöttem mind azon éjjel.

19-a Érkeztem Tergovistiára.

20-a jöttem Csetecenre.

21-a Rukárra.

22-a Jöttem által az havason Rosnyóra, és az feleségem-mel ott voltam szemben.

23-a die Brassóba érkeztem, és azon nap együtt lévén feleségemmel, hozák az Gubernátor uram parancsolatját, hogy hamar sietve mennjek Fejérvárra.

24-a Megindultam Brassóból Zülfikar ágát ott hagytam. Magam úgy mentem, hogy 25-a napján estve 11 órakor Fejérvárra érkeztem. Ott sok rut, vissza fordult állapottal talál-tam az állapotot.

Kivülről ez áll írva: „1630. esztendőbeli portára való követségemnek úton való járásembéli rövid Jegyzésim. Thol. M. m. p.“

Az eredetiből, mely találtatik a károlyfejérvári országos levéltárban.

X.

Bethlen István idősb Memoriáléja.

1) Mivel az idvezült Fejedelelem halála után, az mely veszedelmes tűz égni kezdett vala, azt az megoltott tüzet, egy Bécsben neveltetett nyughatatlan elméjű Iffiú, ismét újlag kezdette gerjeszteni.

Ugy vagyón: hogy akkor azt mi Isten segítségéből le csendesítvén, sem az fényes portának, sem akkori Nágos Budai Vezérnek nem akartuk azzal fejét fájlalni, de most egyéb nem lehetett benne, hanem ő Nágának értésére kellett adnom, azért: hogy ha ő Nágát valami hamis követséggel az a nyughatatlan elméjű iffiú megtalálja, ő Nága értse idején; és semmi szép szín alatt ő Nágát el ne altathassa; kinek állapotja ebben vagyón, hogy ugyan igazán úgy írjam meg ő Ngának, az mint az szügség kívánja, s az mint az dolog vagyón.

2) Az a nyughatatlan elméjű személy, nem elégedvén meg az maga állapotjával, most csudállatos okoskodással akarván kibeszélleni a Fejedelelem asszonyt ő Felségét fejedelemségéből, erre vötte: hogy az idvezült Fejedelelem kincseinek több részét ki beszéllette az Fejedelelem asszony kezéből egyéb szépségekkel együtt.

3) Az mi ennél is nagyobb, erre is vötte ő Felségét, hogy Munkácsi várát, kihez hasonló Erősség kevés vagyón Magyar-országban, ahoz való szép jószágokkal, az Tokai jószágokkal együtt kezéhez vegye, Gondviselésnek színe alatt. Az mely jószágokból jó gondviseléssel lehetett volna ő Felségének több jövedelme, hogy sem mint minden Erdély jószágiból, mert az két helyhez vala *hat Ezer ház jobbágya ő Felségének.*

4) Most immár az a Személy lóvast gyalogot gyűjt az idvezült Fejedelelem kincseiből, és ha Munkácsi várában bé férkezhetik, mivel az az erős vár Lengyelek szomszédságában vagyón, mind Lengyellel, némettel szabadon forralhat minden ellenkező veszedelmes dolgokat. Ugy is vehetjük eszünkben, maga viseléséből, hogy az Fejedelemségre vágyo-

dik ; kit ha végben vihetne, nem kevés veszedelem következ-
nék belőle.

5) Ugy vagyom : Mi is azon vagyunk, az Tanácsi Rendet, és az Ország népével együtt, hogy az ellen mentől hamarabb viselhessünk gondot. — De kíváncsítok : ő Nága is úgy vigyázzon : hogy ha ez mellé német Császár részéről hadat kezdenének adni, olyan állapotban, ha ő Nágát mi is megtaláljuk, tehát legyen elegendő köz-hada ő Nágának maga mellett, hogy az mi segítségünkre, az hová kíváncsítok, oda bocsássa hadát.

6) Mert ha ez nyughatatlan Személy dolgában elő mehetne, s az Erdélyi Fejedelemségben az Német Császár segítségével be ülhetne, azt el hídje ő Nága bizonyosan, hogy hamar időn nagy gondot adna Hatalmas Császárunknak.

7) Azért ezeket el nem akartam én titkolni ő Nagától, hanem idején akartam értésére adni, hogy ő Naga az dolgot így értvén, tudja ő Nága is ehez tartani magát idején.

8) Legszükségesebbnek most ezt látom, hogy ő Nága az Hajduságot édesítse hozzá, ki hogy jobb móddal lehessen, ez pár szerént, kit levelében csináltam be ő Nágának, most küldje meg ő Nága közönségesen.

Az mint penig mi szinte most hozzák : mivel az Hajduság nem akarna német Császár számára megeskünni ; tüzzel, vassal rajtok akarna lenni. — Kire nézvén mi is *Ezer lóvast* szállítunk Debreczenbe ; Ő Nága is szállítson 2 vagy 3 Ezer lóvas törököt Szolnokhoz ; kit ha cselekedik ő Nága, igen hiszem, hogy azok is megcsökkennek ellenek való ügyekezében, ezt felette igen kell sollicitálni.

Erőt hogy maga mellé mind Boznából, s mind másunnat derekas hadat hozzon ő Nága, felette kíváncsítok, sőt ugyan tudva kell előtte lenni, hogy mi oka ne legyünk : ha mi veszedelmes állapot az miá következnik az Hatalmas Császár országára, im mi idején értésére adjuk ő Nágának.

XI.

Kajmekám Reczeb Passahoz Katalin Fejdelemasszony levele.

Méltóságos Vezér. Ngodnak Istentül Hatalmas Császárunk szolgálatjára hosszú életet kívánunk.

Minap hozzánk jött Ngod leveliből értjük, hogy az *Végbeliek* egyszer is, másszor is minémü alkalmatlan felöllünk való hírekkel terhelvén Ngod füleit, kéntelenítettett volna azokra nézve Ngod is minket levelével értetni. Mi is azért Ngod intő levelét igen nagy böcsülettel vevén, minden Continentiáit megértettük. — Isten Ngodat jó szándékiért megáldja; — *jó intése nállunk igen kedves*; de meg valljuk: alig tudjuk, *csudálkozzunk-e, vagy szomorkodjunk inkább némely dolgoknak Nágod leveléből való hallásán?* Nem is tudjuk: mi csoda orczával sughattak Ngod fülébe olyan dolgokat, az melyeknek eddig soha még hallói sem voltunk, nem hogy cselekedői lettünk volna; hogy t. i. *Mi Hatalmas Császárunktól elhajolván más útra léptünk.* — Eféléket kik koholhattak, és mondhattak holmi mocskos szókat Ngodnak felöllünk: — ki nem gondolhatjuk. — Mely vádak alatt nem is tudjuk Ngod előtt ily hirtelen mivel mentenünk magunkat egyébbel, hanem *Istent és az Világát hívjuk bizonyságul: Sem hírünk, sem tanácsunk az említett dolgokban.* — Holott mi penig Ngodnak mind idvezült király *Bethlen Gábor* urannak életében is, holta után is sok rendbeli jó akaratjával éltünk; ha mi azért *háládatlansággal fizetünk: Istentől várhatnók méltó büntetésiünket.*

Azonban Erdély országának három nemzetből álló lakosi is,— minekünk még idvezült uram életében *hittel tölt ígéretet adott volt, hogy valamig életben leszünk, az Hatalmas Császárhoz tartozó hűségünket megtartjuk, soha elméjeket rajtunk kívül másra nem fordítják*; avagy csak ez szép conditio ellen mi is hogy exorbitáltunk volna: — contra rationem vagyon. — Ez iránt való scrupulussát Nágod elméjérül csak le tegyen, mert sem Hatalmas Császárunk kegyelnessége, sem Nágod

hozzánk való apai jussa nállunk felejdékenységben nincsen; sőt azok eleitől fogva minemű nagy mértékben accedáltak hozzánk, — arrul szüntelen elmélkedünk. Mind ezek iránt irásunk szerént való magunk viselését Nágod is concipíálhatja; azt mi is tudjuk, hogy *valamikor Erdély Hatalmas Császáár köntöséhez ragaszkodott, jó békességben élt; — de valamikor eszetlen uroknak, Fejedelmeknek értetlen ductusokon jártak, egyéb hasznok — romlásnál nem volt, — melynek jelei ma is fenn állanak.*

Mind ezek mi előttünk tanító példák levén, hiszszük Istent, Soha az mi időnkben olyan dolog szerint való busulás Hatalmas Császáárunkat nem éri. — Ne gondolkodjék Nágod mi felöllünk úgy; mert *Senki Seductioja mi nállunk nem fog;* hitelt Nágod senki suttogásának ne adjon. Igaz dolog: *Csáki István úrfinak Kapitányságot adtunk volt Erdélyen kívül levő némely várunkban; de az aránt is Gubernátorunkkal és Tanácsaínkkal discurálván, tetszett hogy az megirt urfiat tisztitül priválljuk; és elis követtük; Ez után is veleek egyetértő tetszésből nyg igyekezem az dolgokat folytatni:* hogy Hatalmas Császáárunk Országának lakóssi nyughassanak. Kérem azért Ngodat, mind maga holtig való hűségünkben nyugodjék meg, mind Hatalmas Császáárunk elméjét reficialni méltotassék, mert valamig élek, hűségnél egyebet bennem az Porta nem tapasztal. — Zulfikár Agának ezekről bővebben irtam, tölle is Nágod megértheti. — Az Adó és egyéb requisitumok az ő idejében bé küldetnek. — Isten Ngodat éltesse.

Datum Albae Juliae 17-a Augusti 1630.

Chatharina m. p.

Egy akkori másolathól a Mike Sándor úr gyűjteményében.

Ezen levelet közlötö deákul csak ugyan egy másolathól Pray György: „Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae Tom. II. 223. I.

Közli Katona is „Historia Critica Rerum Hungariae“ Tom. XII. p: 445—448. melyet ő a kalocsai és egri magyar példányból fordított diákra; de az a fenebbitől sokban eltér, és a kelet idejét is augusztushó 12-re teszi.

XII.

*Az erdélyi országos Rendek levele a Portai Fővezérhez.
1630. Septemb. 29.*

Tekintetes és Nagyságos Vezér, nekünk becsülettel való jó úrunk. — Isten Ngodat hatalmas Császár szolgálatjában minden szerencsés áldásokkal látogatván, napjait ez földön sokítsa.

Tudván Hatalmas Császárunkhoz való igaz hűségünk, és Fényes Portájához való kötelességünk töllünk mit kívánnjon : elmullatni nem akartuk, hogy Ngodat állapotunk felől bizonyosan ne tudósítsuk. El hívén azt, hogy a mint eddig, ugy ezután is minden időben hozzáunk való jó akaratjában és gondviselésében fogyatkozást nem tapasztalunk. Itéljük azért, hogy Nágodnak is némü némü részből lehetett értésére, minémü állapotunk lött légyen egész országul, mind azoltától fogva is, az miolta az szent Isten az ő bölc s ítéletéből, az mi boldog emlékezetü kegyelmes urunkat, Fejedelmünket (Bethlen Gábert) ez világból kivévé. Tudni illik : nem egyéb, hanem mind közöttünk való sok egyenetlenségek, mind pedig körülöttünk való országokból sok féle rettegések, félelmek és bizonytalan állapotok ugy annyira : hogy az oltától fogva majd semmi idő el nem mult, melyben ezektől akár mely részből is üresek lehettünk volna. — Noha pedig ő Felségének előbbi kegyelmes asszonyunknak és Fejedelmünknek (Brandenburgi Katalinnak) gondviselése alá kellvén magunkat hagynunk, mivel ő Hatalmasságának és Fényes Portájának kegyelmes akaratja is az volt, hogy ő Felségét szabad választásunk után Fejedelmünknek ismerjük; mind az által hogy Ngodnak igasságot kellessék írunk, mindazoltától fogva is abban Országunknak semmi egyéb állapotját nem tapasztaltuk, hanem csak romlását, fogyatkozását, és jövőendőbeli veszedelmünknek reánk óránként való várását, és attól való szüntelen rettegésünket; holott Ő Felsege noha olyan nagy Fejedelmek nemzetségéből való; mindazonáltal gyarló asszony-álati állapottal viseltetvén, és némely dolgokban nem jó embereknek tanácsoktól is hordoztat-

ván, immár közel annyira juttatta volt Országunknak állapotját, hogy semmit nem egyebet, hanem csak nagy veszedelmet várhattunk magunkra. És a mi mindennél legnagyobb: azt nyilván eszünkbe vettük, és valóságosan tapasztaltuk, hogy Hatalmas Császáruk hűsége alól is bennünket némely titkos practicái által elvenni igyekeznek, melyet mi minden úton úgy elakarván távoztatni, hogy az mi igaz hűségünkben soha Ő Hatalmassága és Fényes Portája fogvatkozást ne tapasztalhasson: minéműlpretegeztől viseltettünk, csak — annak félelme miatt is; Ngodnak eléggé meg nem írhatjuk: félvén attól, hogy ha a dolog tovább megyen, mi is telyességgel elveszünk; Hatalmas Császáruk is ilyen országa romlása, és veszedelme miatt mennyi sok költséget, és számos hadainak fáradságos munkáit fogja ezért rendelni, mely dolognak okainak mi méltán mondhatnánk, hogy ha annak elejét idején venni nem igyekeztünk volna. Mivelhogy azért mostan is látván az egész Hajduságnak felkelését, hogy magunkra gondot ne viseljünk, el nem mullathattuk; hanem egész Országul ide Kolosvári város mellé Táborba szállván, s Ő Felségét elébbi kegyelmes asszonyunkat az reánk való gondviselés és elébb megírt veszedelmeknek eltávoztatása felől megtalálván: mikor ő Felsége a maga állapotját jól eszébe vette volna, meg gondolván azt is okosan, minémű nagy fáradságot és gondos vigyázást kívánjon az Országunkra való gondviselés; annyira, hogy férfiúi állapotban való okos, és vigyázó fejedelmeknek is elég terhes, és fáradságos nyughatatlanságok lehetne ez miatt: tovább Országunknak Fejedelemségét viselni nem akarnán, tegnapi napon (az az Sept. 28-án Szombat napon) bennünket minden Rendeiket maga Udvarába felhivatván, és zemélye szerint közinkbe ki jövéen, maga szabad, ingyen való jó akaratjából, és tetszéséből, senkitől arra nem kéntelenítettén, sem szorgalmaztatván — Fejedelemségét letev: Minket mindyájan, kicsinytől fogva nagyig hitünkől, kötelességinktől felszabadítván. Melyet mi mikor láttunk volna, előttünk viselvén: minemű veszedelmes, és káros dolog volna, Fő nélkül lennünk akármi kevés ideig is, és az miatt minémű veszedelmes állapotok következhetnének úgy annyira, hogy Hatalmas Császáruknak és Fényes Portájának is nagy gondot hozhatnánk, ez miatt azt akarván

minden úton eltávoztatni. *Azon napon* közönséges gyűlésünkben minden Rendek egyenlőképpen bégyülvén, és legelsőbbben Istennek szent nevét segítségül híván, az mi régi szabadságunknak módja és rendi szerint *egy szívvel*, és egyenlő egy akarattal, és szabad választásunkból az mi Kegyelmes Urunkat Fejedelmünket, az Tekintetes Nagyságos *Bethlen István* Urunkat, és előbbeni Gubernátorunkat *Fejedelmünké és urunkká választottuk*; tudván azt, hogy ő Nága Istentől erre az hivatalra elégséges állapottal felruháztatott, és ismervén ő Ngának mindenek felett Hatalmas Császárunkhoz, és fényes Portájához igaz tökéletes hűségét, annak felette azt is előttünk viselvén, hogy ő Nága az mi Hazánknak igaz tös gyökeres tagja, és remélvén az ő Nága fejedelemsége, és gondviselése alatt Országunknak csendességes és békességes megmaradását. — Mely dolgok felől hogy Ngodat mindyárt ne tudósítsuk, el mullatni nem akartuk; reménylívén azt: hogy Nágod maga bölcs itéleti szerint mind ezeket az elő számlált dolgokat okoson meggondolván, és az mi Hazánknak megmaradását és az Hatalmas Császárunknak javát és hasznát szemei előtt viselvén, ez dologból magában semmi itéletet nem veszen; hanem a mi régi Hatalmas Császárinktól megerősítettet szabadságinkat helyén tartani, és oltalmazni igyekezik, és ő Nágához is az mi kegyelmes urunkhoz Fejedelmünkhez minden atyafiságos jó akaratját fogja mutatni: Meggondolván azt is élete fogytáig minémü igaz tökéletes hűséggel viselte legyen az mi boldog emlékezetü kegyelmes urunk ő Hatalmasságához, és fényes Portájához magát, melynél egyebet ő Nágától is ő Hatalmassága, és Nagyságtok nem várhat, hanem azon egy igaz tökéletes hűséget. — Melyre nézve illik Nágodnak azon lenni, hogy ő Hatalmasságának kegyelmességének jele, úgy mint: *Botya, Zászlója mentől hamarébb megküldessék*. Annak felette azt is Ngodnak igen méltó szeme eleibe venni, hogy egész Országul a mi egyenlő akaratunknak tekintetinek, szükség Nágod és a Fényes Porta előtt helyesnek hitelesnek lenni, és ha kik ez ellen másképpen adnák az mi állapotunkat Ngodnak eleibe, azoknak szavaknak hitelt semmi részeiben ne adjon; sőt *igen erős parancsolatokat adjon ide ki az Ngos Budai Vezérnek, és Végbeli Passáknak, túl Bégeknek*, hogy ha kik az mi

keglmes urunk és Országunk ellen valami gonosz szándéktól viseltetnének, Hatalmas Császárunk hadait oly készen tartsák, hogy minden késedelem nélkül segítségünkre bocsáthassák. Melyből az Nágod reánk való gondviselését megtapasztalván, mi is Nágodhoz méltó hálaadó voltunkat, Hatalmas Cszárunkhoz is, és fényes Portájához igaz tökéletes hűségünket minden időben mutathassuk.

Ajánlván ezzel Ngodnak minden időbeli szolgálatunkat, és kedveskedő jó akaratunkat. Istentől boldog szerencsés hosszú életet kívánunk Nágodnak. Iratott Kolozsvári városban Szent Mihály havának 29-ik napján 1630. esztendőben.

Az nemes Erdélyi Orzágnak nemzeteiből úgy mint: uri, nemes, Székelységből, Szászországból és kerített városokból álló *minden Rendjei*.

Másolatból saját gyűjteményemben. Ez pedig leiratott hasonlólag egy más másolatból, mely meg volt Nagy-Enyeden a Benkő József gyűjteményében ily cím alatt: Collectanea ad res Transsilvanicas facientia. Tom. XIV. in 4-o pag. 376.

Kiadta *Döbrentei Gábor* „Felső-Magyarországi Minerva. 1828. December füzet. 5. szám alatt. 1986. lapon.

XIII.

Brandenburgi Katalin végrendeletének töredéke. Tokaj 1631. novemb. 12.

Gratias ago Deo meo, quod meam mortalitatem ut agnoscerem, fecit, et ad horam mortis continue me paratam servat; et quia in hoc mundo nihil etiam habeo, ideo a Deo meo hoc solum exopto, quod quandocunque Divina Majestas me evocare voluerit ex hoc mundo, tantum spatium concedat vitae meae; in quo (quia neque pecuniam, neque ulla bona tanti aestimo, quam hoc, ut pro eorum commodis adhuc ad aliquod tempus vivam, qui hucusque fideles consanguinei, et Servitores mei fuerunt, et reciproce iis grata sim) pro declarata erga me fidelitate, et fraterna voluntate, quod in vita dedi et post mortem legatura sum suis Dominationibus, ea ordine consignando scripta mea sigillo etiam robarem.

Eo pacto illud etiam quod mecum attuli, et quae de meo

marito ad me devoluta sunt consignari possim, quo in futurum ea, quibus cuique ego legare voluero, ab aliis ii ne possint vexari, ac si ego non ex bona voluntate dedissem suis Dominationibus, sed tantum a me ii abalienata caesse voluissent.

Secundo : Quoniam a Principe Tranniac *Georgio Rákoczy* omnem fidelitatem, et fraternitatem juxta ipsius promissa expectaram ; quo respectu etiam ego me ipsam eidem commendando ; Si Deus in vita me conservarit, omne quodecunque ego illi dono dedi, e contrario ipse etiam quicquid contra jus, et aequitatem abalienavit ; denique illud etiam, quod eidem mutuo dedi, quo juxta ipsius mihi datum scriptum mihi debitor est, omnia consignabo, et describam.

Tertio : Uti inprimis etiam de eo mentionem feci, quod spatium vitae tantum ea de causa, et solum eo usque exopto, dum iis quos probari fideles, et fidelissimos erga me, propter eorum fidelitatem passa maxima damna iis refundere possint, et cum gratitudinc in integrum restituere : ideo necessario debeo, et neque scio cum magnis, et maestissimis ad Deum querelis aliud fateri, quam quod in modernis ingentibus meis anxietatibus, et tribulationibus, *neque sanguine juncti, neque alterius Conditionis Consanguinei fuerunt, qui tali fidelitate*, et servitiis meo lateri adherendo, et in magnis meis necessitatibus sublevando, probabiliter sua erga me obsequia ita demonstrassent uti Magnificus Dominus *Stephanus Csáki* ; Cui merito dedi haec sequentia mea bona, — Videlicet : *Duos fascēs pennarum ex Ardeis ; Omnia vestimenta virilia, quae in arce munkaciensi sunt ; — Unum fascem pennarum cum adamantibus ; Tres sortes fibulorum cum adamantibus et Rubinis pro vestimentis ; Oppidum Tarczal cum omnibus allodiaturis et promontoriis, et post mortem meam Thokaiensia et Kereszturiensia bona, ac arcem Munkaciensem et Fogarasiensem cum omnibus ad eas pertinentibus bonis, sylvis, allodiaturis, et promontoriis ; Insuper cum omnibus viventibus, et morituris animalibus, quae reperiri poterunt, Suae Dominationi lego. Denique omnia mea preciosa ornamenta, et Clenodia, atque universam auream, et argenteam suppellectilem ;* In summa comprehendendo, quid quid post mortem relictura sum, omnino et omnia Dnus *Stephanus Csáki* habeat, et Suae Dominationi

remaneant. *Quibus ita utatur, ac si a parentibus suis relicta habuisset.* — Quid quid autem *Georgius Rákóczi nunc etiam contra jus manibus retinet, illud jure acquirat, quod ego etiam factura sum, si Deus vitam conservaverit; Si autem vivens illud in scriptis dare non possem etc. etc.*

Postremo sit obstrictus Dnus *Csáki* ad hoc; quod post mortem meam juxta statum meum Principalem, condigno modo *spacio unius mensis me sepelliri curabit*, et juxta meam ordinationem pro me *unum etiam Epitaphium fieri faciet.* — Si autem nationis germanicae *famuli, et famulae meae praesentes eo tempore erunt; tunc teneatur eos Dnus Csáki Eperjesium transmittere, et ibi eos alere, quod Sua Dominatio faciat, quoniam omnia bona mobilia, et immobilia Suae Dominationi legamus.* In cujus rei majus robur, et quod hoc nunquam cupio mutare, invoco Sacro Sanctam Trinitatem unum verum Deum pro testimonio *Salutem animae meae, et Divinam ad hoc gratiam atque auxilium.* Datum in *Tokaj* 12-a novembr. 1631. Nominis nostri Subscriptione, et sigillo proprio roborando.

Quicumque autem hanc modernam voluntatem ultimam meam non expleret, *Eum ego ad Tribunal Dei cito, et maledictus sit is, aut ii, cum omnibus posteritatibus suis, qui haec non facerent.*

Akkori másolatból, melyet I. Rákóczy György Oxenstern svéd cancéllárhoz írt levele mellé mellékelt. Mike Sándor úr gyűjteményéből.

XIV.

III. Ferdinánd levele I. Rákóczy Györgyhez Brandenburgi Katalin magán ügyében.

Ferdinandus 3-us Dei Gratia Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae Bohemiae etc. Rex.

Illustrissime Princeps, nobis honorande. Serenissima Principissa domina *Catharina*, Nata Marchionissa Brandeburgica, nobis representari caravit. Restare sibi adhuc apud Sinceritatem Vestram ex suis justis praetensionibus in sortem bonorum suorum liquido *Sedecim Millia florenorum.* Quam

Summam ut eo citius consequatur, nostras etiam benignas Commendatitias expetiit. Cum autem praefata Principissa brevi hinc in partes *Pomeraniae* discedendi propositum habeat, ac prius negotia sua disponere, et accomodare intendat. Sinceritatem Vestram pro ea clementer requirendam esse duximus. Velit eo favore, ac benevolentiae suae declaratione praetensionem ejusdem promotam esse, ut ipsa contentationem suam quantocyus consequi valeat. Factura in eo Sinceritas Vestra rem nobis quoque gratam, et acceptam. Cui in reliquo firmam valetudinem ac prosperos rerum successus comprecamur. Datum in Civitate nostra *Vienna*, die 29-a mensis aprilis Anno Dni 1640.

Ferdinandus m. p.

Georgius Lippay m. p.

Eppus Agriensis.

Georgius Orosy m. p.

Az eredetiből, mely találta Mike S. úr gyűjteményében.

A LÉLEKNEK

A SZERVES TEST FELETTI HATALMÁRÓL.

ELÉADÁ

PURGSTALLER JÓZSEF, RT.

Szándékom levén a léleknek a szerves test feletti hatalmát tüntetni ki, okszerűnek tartom, hogy mindennek előtt a szóban levő hatalomnak sajátságát hozzam tisztába.

Két évvel ezelőtt a fejlődés eszméjéről értekezvén, arra figyelmeztettem, hogy a tevékenység minden jelenetnek és eseménynek kútfeje; hogy e tevékenység az önálló egyes lényekben sajátságos módon van meghatározva, s hogy e sajátság teszi a létezőknek önállóságát, jellemét, föladatát; minélfogva értelmünk a lényegileg megkülönböztetett önálló lényeknek sajátságos működésmódot azaz törvényt s tevékenységük elé tűzött sajátságos czélt tulajdonít.

De a létezők e sajátságon kívül némely közös tulajdonságokkal vannak fölruházva, és pedig a végett, hogy e tulajdonságok eszközlésével egyesüljenek s közlekedjenek egy-

mással, és ezen közlekedés útján fejlődjenek azaz nyilatkoz-
tassák sajátosságukat és teljesítésük hivatásukat.

A létezőknek ezen alkotásából kiviláglik, hogy a fejlődést két tényező eszközli: az egyik belső, úgy mint az önálló lénynek sajátosságilag meghatározott tevékenysége, s e tevékenységének sajátos törvénye és célja; a másik külső, tudniillik az önálló lénynek közlekedése más létezőkkel. Ekkép a létezők fejlődését, azaz átalakulását és tökélesedését, a belső tevékenység, jelesen a céloknak és törvényeknek hatalma, tehát eszmei hatalom vezérli. Ily hatalmat gyakorol a test felett a lélek is.

A felhozott eszmei hatalmat az egyoldalú anyagi világnézet el nem ismeri, vagy inkább félreismeri, mirek oka az, hogy csak azt tekinti, a mi szemlélhető, tehát a létezőknek külszínéhez tapad, és azoknak mélyébe nem nyomul. Az anyagelviség az élettelenek és élők országában nem lát egyebet pusztá átalakulásnál, melyet az anyagi elemek vegyülete eszközöl; s bár az átalakulást gépészeti és vegyészeti törvényekből keletkezteti, nem tudja e törvényeket alapjokra vezetni vissza, nem tekintvén és nem méltányolván a létezők tevékenységét vezérlő célokat, a valóban eszmei hatalmat.

Igaz, hogy a céloknak és az ezeket kijelölő eszméknek vizsgálata a bölcsészetet illeti; ilyenmő nyomozásba a természettudomány nem bocsátkozik, a világi jelenetekre és ezeknek törvényeire szorítkozván. Hogy a természettudománynak joga van ily határozott körre szorítkozni, elismerjük; mert tudjuk, hogy mindegyik ága a tudománynak határozott területen foglalkodik, melyen túl lépni nem tartozik. De épen e korlátoltság oka annak, hogy a természettudomány nem képes a jelenetek törvényeit, mint mondám, alapjokra vezetni vissza, következőleg nem képes tulajdonkép értelmezni. Ugyanis értelmezni annyit tesz, mint a tényeket azaz jeleneteket és eseményeket belső alapjokból származtatni; mire nézve kíváncsi, hogy a létezőknek belsejét, azoknak sajátosságát, jellemét, földadatát, tehát való lényegét ismerjük meg. A jeleneteknek törvényeit a létezőknek sajátos földadata azaz célja alapítja; e sajátos cél teszi az önálló lények belsejét, ez szabja működésmódjukat azaz törvényöket.

Korunkban a természetbúvárok közül sokan oda irányozzák törekvésöket, hogy nem csak a külvilág eseményeit, hanem az életnyilatkozatokat is gépészeti és vegyészeti folyamatokból származtathassák. Hogy e törekvés nem sikerülhet, könnyen meggyőződik az, ki e természetbúvárok elfogultságát és fonák eljárását kíséri figyelemmel. Lássuk közelebb.

Tudjuk, hogy a természettudomány az észleleteket és kísérleteket használja módszerül. E nyomozás útján fedezte föl a lökés, esés, világosságtörés, nehézkedés, a villanyosság és delejesség törvényeit, melyek azt fejezik ki, a mi az említett jelenetekben állandóan fordul elő. Ebből érthetni, hogy a tapasztalás útján fölfedezett törvények a jeleneteknek azon körére szorítkoznak, melyben előfordúlnak, s melynek sajátosságát képezik. Világos tehát, hogy a tapasztalás a természetnek csak különleges (specialis) törvényeit ismerteti meg velünk; ezeket egyetemeseknek csak azon tekintetből nevezzük, mert azt tapasztaljuk, hogy az egynemű jelenetek sajátosságos törvényeiket állandóan azaz mindenkor és mindenütt követik. Azonban jól kell megjegyeznünk, hogy a természettudomány szorosan véve egyetemes, a világegyetemre vonatkozó törvényeket nem mutathat föl törvénykönyvében; annál kevésbbé hivatkozhatik örök törvényekre, mert az öröklét oly eszme, melynek nincsen helye a természettudomány szótárában.

Kérdem most: okszerű-e a létezőknek bizonyos nemére szorító törvényeket minden létezőre egyenlően kiterjeszteni? s ha ezt túlzásnak kell bélyegezni, igazolható-e azon eljárás, mely arra czéloz, hogy az élő lények tevékenységét az élettelen munkálkodásából, a holt anyagi elemek vegyületéből és gépszerű működéséből keletkeztesse? Nincs-e lényeges különbség az élettelen és élő lények jelenetei közt? s ha ezen különbség létezik, nem okszerű-e azt a lényeknek eredetileg és sajátágilag meghatározott tevékenységére alapítani? Tekintsük a szerves élet nyilatkozatait!

A testi szervezet a gépezettől lényegileg különbözik; e különbség kitüntetésére nem az anyagi szerkezetet, hanem a sajátosságos belső tevékenységet, az életműködések által nyilatkozó eszmei hatalmat veszem tekintetbe. Félreértés kikerülése végett mindenek előtt emlitem, hogy a fejlődésnek legalsóbb

fokán álló élettelen természetet is belső tevékenység, a törvények és célok eszmei hatalma vezeti, csak hogy e hatalom a létezésnek ezen alacsony fokán nagyon korlátozott, úgy hogy e téren a létezők egyfelől önfentartásukra vannak utalva, más felől arra hivatva, hogy a szerves testek alakulására, tehát külső célok elérésére szolgáljanak eszközül. Tévednek tehát azok, kik az anyagi elemektől a belső tevékenységet teljesen megtagadják, s azokat egyedül külső befolyástól teszik függökké, annyira, hogy ez által önállóságukat lerombolják. Bizony ha az anyagi elemek pusztán szenvedőleges állapotban vannak, úgy nincs való önállóságuk, mert ezt a sajátosságos tevékenység, ennek határozott feladata jellemzi. A belső tevékenységtől megfosztott anyagi elemek a külső behatást nem viszonzhatják ellenhatással, nem bírhatnak vonzó és taszító erővel, nem eszközölhetnek való mozgást. Ekkép tekintve, az anyag nem egyéb a pusztá térnél, mely magában foglalja a terjedtséget, oszthatóságot, sőt áthatlanságot is, minthogy részei egymáson kívül állanak, tehát egymást kizárják. Célyszerűnek tartottam e helytelen nézetre az anyagi elemekről figyelmeztetni, hogy az eszmei hatalom tagadóinak fonákságát szembeütlővé tegyem.

Ha már az élettelen természetben is belső tevékenység szerepel, mely a törvények és célok vezérlete alatt áll, valamint azt a természetben jelentkező törvényszerűség, rend és ezélszerűség tanúsítja; úgy kell hogy a belső tevékenység és a vele járó eszmei hatalom a felsőbb rendű lények körében, az élők országában annál is fényesebben legyen kitüntetve. E nézetet sokan védik; vannak ellenben mások, kik a testi szervezetben nem látnak egyebet művésziileg szerkesztett gépezetnél. Egyoldalú felfogása vagy az anyagi világnak, vagy a szellemnek vezeti őket e tévútra. A megtámadást közösen az életerő ellen intézik; de valamint különböző álláspontot foglalnak el, úgy e nemű hadjáratuknak is különböző cél van kitűzve, úgymint: az egyik fél az életerő lerombolásával a lelket is száműzni törekszik; a másik azon van, hogy az anyagi világ alakulását egyáltalában, s különösen a szerves testek képzését közvetlen isteni művé tegye, minélfogva bebizonyúljon, hogy a szellemen kívül más hatalom nem létezik.

Vizsgálva az ellenfél által felhozott érveket, meggyőződünk arról, hogy azok sokkal erőtlenebbek, semhogy a testi szervezést vezérlő eszmei hatalmat megdönthetnék.

Azok, kik a külvilág alakulását gépészeti és vegyészeti folyamatokra szorítják, és azokból törekszenek a szerves testek alakulását származtatni, arra hivatkoznak, hogy a vegyészeti elemzés a szerves testekben nem lel másféle anyagot, mint a mely a szervesetlen testeket alkotja. Ezen anyagi elemeknek természetét, úgy mondanak ők, a testi szervezés meg nem változtathatja, sőt kénytelen magát azon elemeknek gépészeti és vegyészeti törvényeihez teljesen alkalmazni, különben föl nem használhatja azokat, és eredményt nem hozhat velők létre.

Ezen állítást nem lehet egészen tagadni; azonban figyelmeztetnem kell az ellenfélt a vegyészetnek azon fölfedezésére, miszerint a testi szervezetben az anyagi elemek oly különös összetételt nyilvánítnak, hogy azt a szerves testek sajátosságának kell tartani, már azért is, mivel az a szerves testekben nem fordul elő. Ha ez igaz, mit tagadni nem lehet, úgy az élettelen természetnél felsőbb rendű hatalomnak kell léteznie, mely a különmemű testi szervezést hozza létre. Voltak és vannak mai nap, kik czélszerűnek tartják e hatalomnak közelebbi jelölésére az életerő nevet használni.

Az életerő ellenei tiltakoznak az ellen, hogy ezen erő a szerves testet alkotó anyaghoz mintegy külső hatalom járuljon, s egyáltalában az anyagnak és erőnek külső összeköttetését képtelenségnek állítják. Vogt, Moleschott, Büchner, az anyagelviség többi hőseivel együtt oda nyilatkoznak, hogy anyag és erő együtt vannak. Az anyag, úgymond Du Bois Reymond, nem szekér, melybe az erőket mint a lovakat lehetne tetszés szerint befogni és belőle kifogni. (Untersuchungen über thierische Electricität. Berlin 1848.)

Ezen ellenvetés félreértésen alapszik. Az életerő védői nem állítják, hogy elválasztva a létezőktől külön áll, sőt azt a tevékenységgel együtt az önálló létezőnek, az életre rendelt lénynak belsejéhez számítják. Tudják ők, hogy a tevékenység tehetséget, erőt tesz fel; mire nézve a sajátoszerű élettevékenységet különmemű tehetségre alapítják és azt megkülönböztetőleg

a holt természetéről életerőnek nevezik, mi által csak azt akarják kifejezni, hogy a testi szervezést sajátos tényező eszközli, hogy tehát az életnyilatkozatok az élettelen természettől különböző létezések szüleményei.

Míg teljesen nem tudjuk, mondja az ellenfél, mit képes az anyagi elemeknek gépészeti és vegyészeti folyamata a világosságnak, melegségnek, villanynek, delejnnek befolyásával végbevenni: addig a testi szervezés értelmezésére kigondolt életerőnek föltevése alaptalan.

Erre azt lehet röviden válaszolni: hogy miután az elősorolt tényezők a természet oly országában laknak és uralkodnak, melyből száműzve van az élet a testi szervezettel együtt, okszerűleg tesszük föl, hogy azok önmagokra hagyatva nem képesek a holt testekbe életet lehelleni, miért is birodalmukon kívül kell keresnünk az életnek kútforrását. Nem tagadom, hogy a világosság, melegség, delej, villany, különösen a vegyfolyam, a szerves testek alakításában közremunkálnak, de hogy ezeken kívül valamely felsőbb rendű hatalom intézkedik, mely a test szervezésében a gépészeti és vegyészeti folyamatokat eszközül használja, a többi közt azon tapasztalati adat tanúsítja, miszerint az élő lénynek származása más élőnek létét teszi föl. Ide járul azon czélszerű eljárás, melylyel az életre hivatott lény föladatát úgy teljesíti, hogy belső czélt ér el. E belső czél mint kiváló eszmei hatalom annyira uralkodik a test felett, hogy nem csak alakját, hanem tartalmát is öntevékenyen határozza meg. A szerves lényeknek e kiválóságát oly férfiak is elismerik, kik a természettudományba mélyen vannak beavatva, milyen Liebig, a híres müncheni vegyész. (Chemische Briefe. 4. Aufl. 1858.)

A testi szervezést vezető belső czélszerűséget némelyek különmemű természettörvényből keletkeztetik, mely a gépészeti és vegyészeti folyamatokat úgy irányozza, hogy az életfolyamat és a szerves test fejlődése jö létre.

Meg kell vallanom, a hivatkozás különmemű természet-törvényre, mely szerint az életfolyamat megy végbe, valóban eszélyes; csakhogy azon kérdést támasztja: mily alapon nyugszik e különmemű törvény? Nem tagadom e törvénynek létét; csak azt jegyzem meg, hogy annak alapját sem az

anyagi elemekbe, sem ezeknek összeállításába nem lehet helyezni: nem azokba, mert önmagokra hagyatva nem teremtenek elő szerves lényt; nem azoknak összeállításába, mert a pusztaszerkeztetés nem ad új erőt. Az emberi ész úgy van alkotva, hogy a természettörvényeknek pusztaszerkeztetés nem elégíti ki, hanem e törvényeknek mélyebb alapját keresi. A tapasztalásból ismert természettörvény, mint fölebb említém, nem egyéb mint a jeleneteknek állandó alakja, vagyis azon mód, mely szerint valamely külvilági tárgy jelentkezik; e jelenésmód nem elegendő a létezőnek alapos felfogására, hanem kíváncsít, hogy a jelenetek okait és céljait ismerjük meg. A természetvizsgálók a törvényeken kívül még okokat is nyomoznak, és a természettudomány csak azon okok fölfedezése által halad előre. Tudva van, hogy Kepler a bolygók mozgásainak törvényeit fedezte föl, utána pedig Newton ama mozgásoknak okát a nehézkedésben lelte. Ekkép a természettudomány nehézkedő erőt különböztet meg, és vele a nehézkedés törvényeit hozza kapcsolatba. A bölcsész a létezőnek belsejéhez az erőknél és törvényeken kívül a célokat számítja, és pedig okszerűleg, mert az ész és a tapasztalás arról értesítenek, hogy a cél vezet a ható okot vagyis erőt, az szabja a sajátos működésmódot azaz törvényt. Mind ezekből foly, hogy a különmemű szerves lények sajátosságuk nyilatkoztatására az élettelen természettől különböző erővel, törvényekkel és célokkal, szóval különmemű tevékenységgel vannak ellátva, úgy hogy a szerves lények kiváló rendet képeznek. Tekintsük ezeknek tevékenységét közelebb!

A szerves lény oly hatalmat nyilatkoztat, minél fogva életföldadatát a legegyszerűbb módon teljesíti. Intézkedései ez ügyben oly bölcsesek, mintha azokat természetfölötti lény, láthatatlan nemtől sugallaná. Az életfolyamat, úgymint a test képzés, táplálás és nemzés, kiszámított terv szerint megy ugyan végbe, azonban e tervnek csak körrajza van kijelölve, részleteinek kivitele az élő lénynél gondjára van bízva. Az életfejlődés nem képez időszakonként megújuló pályafutást, minő a bolygók járása; hanem e fejlődésnek minden mozzanata új meg új földadatot tűz ki, melyeknek megfejtésében az élő lénynél egyfelől külső helyzetét, másfelől elért fejlődését kell

számba vennie. Minthogy a külvilággal közlekedésben áll, és attól a szervezethez kellő anyagot kölcsönzi, ennél fogva az élő lény kénytelen erejét szüntelen gyakorolni. Erejét a túl-nyomó külvilági megrohanás néha megtöri, azonban van tehetsége a kisebbszerű ellenséges megtámadásokat visszaverni, és a rajta ejtett sérelmeket kiigazítani. Ezeket elfogulatlanul tekintve bizton állíthatjuk, hogy az életfolyamatot belső gondviselés, kiváló eszmei hatalom vezérli.

A kitüntetett hatalom oly csodálatosnak látszik, hogy abban némelyek közvetlen isteni rendelkezést tisztelnek; mások oda nyilatkoznak, hogy lélek az, a mi az életfolyamatot viszi végbe.

Kik a szellemi világnézetet ismerik, tudják, hogy e nézet szerint minden létező, ide értve az anyagi elemeket is, érzékfölötti lény, szellemi hatalom; hogy a világi jelenetek és események amaz érzékfölötti lények nek összetételéből és rendezéséből keletkeznek; hogy végre e lények nem hatnak valóban egymásra, tehát egyesülésöket sem eszközölhetik; következésképp a világi lények alakulását egyedül a természet ura viszi végbe. Ilyféle szellemelviséget véd Lotze Hermann, a göttingai orvostanár. *Medicinische Psychologie*. Leipzig 1852. *Mikrokosmos*. Leipzig 1858.)

Lotze ellenében Carus, a dresdai orvos, határozottan állítja, hogy a lélek szervezi testét; mire nézve öntudatos és öntudatlan lelki életet különböztet meg, s azt tartja, hogy a test szervezését a lélek viszi végbe, de öntudatlanul. (*Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele*. Von Carl Gustav Carus. Stuttgart, 1851. *Organon der Erkenntniss der Natur und des Geistes*. Leipzig, 1856.) E nézetet Fichte, a tübingai bölcsészettanár, pártolja. (*Anthropologie*. Von Immanuel Hermann Fichte. Leipzig, 1856. *Zur Seelenfrage. Eine philosophische Confession*. Leipzig, 1859.) A léleknek ilyennemű fejlődését és hatáskörét Hegel felekezete is elismeri; a többi közt Erdmann (*Ueber den Naturalismus, seine Macht und seine Widerlegung*. Halle, 1854), továbbá Schaller (*Leib und Seele*. Weimar, 1855. *Das Seelenleben*. Von Julius Schaller. Weimar, 1860.)

Lotze fonáknak itéli azon tant, hogy a lélek szervező

tisztben jár el. Mindenek előtt arra figyelmeztet, hogy az öntudat alanya, a lélek, mint érzékfölötti lény, csak belső tevékenységgel bír; nem működhetik tehát gépileg, s nem alakíthatja testét.

Igaz, hogy a szellemi tevékenység teszi a léleknek mint észlénynek sajátosságát; de ebből nem következik, hogy a többi természetlényekkel közös tulajdonsággal nem bír, hanem azokkal nyílt ellentétben áll. Ha igaz volna ezen ellentét, úgy a lélek nem vonatkoznék a külvilágra, nem volna vele egyesülésben. Lotze a való egyesülést és a lényeknek közlekedését egymás közt tagadja; miért is kénytelen a természet alkotójához folyamodni, s ekkép a külvilági lények alakulását, nem különben a test és lélek közti egyesülést közvetlen isteni művé tenni. Ki az isten létét védi, elismeri, hogy minden világi esemény végelemzésben istennek intézkedése; azonban a világ főkormányának elismerése ki nem zárja az alrendű létezőknek közremunkálását, a mint azt a külvilágra vonatkozó intézkedéseink, czélszerű tetteink, czáfolhatatlanul bizonyítják. Hogy az érzékiség által korlátozott lélek a belső tevékenységen kívül még külsővel is bír, azt alább fejtegetem.

Különös súlyt helyez Lotze azon tapasztalati adatba, hogy a lélek állítólagos szervező eljárásáról mitsem tud, ezt tehát neki tulajdonítani nem lehet.

Ezen ellenvetés a léleknek élettevékenységét meg nem dönti. Vannak lelki állapotok, melyek az öntudatnak tiszta világra nem emelkednek; minők többnyire a testi élet működéseire vonatkozó érzetek és ösztönök; ilyenek azon álmok, melyek az alvajarást és alvaszólást eszközlik. Az öntudat homályosságán meg nem ütközik az, ki arra figyel, hogy bár az emberi lélek az öntudat erejével van eredetileg felruházva, mindazáltal a fejlődés törvényének levén alávétve, az öntudat is csak fokozatonként tisztul és tökélyesül. Hogy öntudatlan lelki állapot van, Lotze nem tagadhatja; mert el kell ismernie, hogy az öntudat tehetsége a gyermekben is létezik, ki mindazáltal születésének első napjaiban öntudat nélkül szükkölködik. E tényekre támaszkodva, a lélektanárok a lelki életnek két különböző kerületét határozzák meg: egyi-

két, melyben az öntudat homályos, és egy másikat, melyet tiszta öntudat világít föl. Ebből következik, hogy a lélek tevékeny lehet a nélkül, hogy e tevékenységet tiszta öntudat kíséri. De kérdés támad: tartozik-e a test szervezése a lélek hatáskörébe? e kérdés megfjtására a léleknek ösztönszerű tevékenységét kell tisztába hoznom.

A lélektan arról értesít, hogy a szellemi tevékenység az érzékiségen, ez a testi szervezeten alapszik. A testi szervezet, mint említém, oly eszmei hatalmat nyilatkoztat, mely által az önálló lény életföladatát öntevékenyen teljesíti. Ezen öntevékenység magasabb fejlődés-fokot ér el az érzékiséggel, vagyis az élő lénynak azon testi alkotásával, minél fogva életcéljait érzéssel és önkényű testmozgatással valósítja.

Vizsgálva mélyebben az érzékiséget, azt vesszük észre, hogy tevékenységének két iránya van, tudniillik: az egyik valamely külsőnek felvétele, a másik a belsőnek kivitele. E két irány a szerves élet működésmódjában is mutatkozik, úgymint a külső anyagnak felvételében és annak átalakításában belső cél szerint. Azonban a szerves és érzéki élet tevékenysége közt lényeges különbség létezik, mely abban áll, hogy a testi szervezés az anyag alakítására szorítkozik, az érzékiség pedig a külvilág állapotjait és tulajdonságait veszi tekintetbe. Az érzékiségnek két iránya szerint két tehetséget különböztetünk meg: az egyik befogadó, felfogó; a másik kivívó, végrehajtó tehetség: amazt érzéknek, ezt ösztönnek szokták nevezni; az ösztön az állati tetterőt alapítja.

Föladatomhoz nem tartozik az érzéki életet terjedelmében adni elő; ezen életből csak azon tényeket hozom fel, melyek az ösztönszerű tevékenységre árasztanak világot.

Az érzék a külvilágot terjeszti lelkiünk elé. E tehetség a végett van adva, hogy az élő lény életének állapotjait és a küllétezőknek behatásait foghassa fel, s ez által önkényű tetterejét czélszerűleg használhassa. Az érzék tehát felfogó tehetség; eljárása nem pusztán szenvedőleges, hanem valóban hatólagos is. A tapasztalás arról értesít, hogy a küllétezők felfogására külső behatás, úgynevezett érzéki benyomás kívánatik; de ezen benyomás nem elegendő, hanem kell, hogy a

lélek felfogási tehetségét a külső behatásra irányozza és saját tevékenységét a küllétezőkkel szembesítse; ennek következtében a belső tevékenység és a külső behatás közti ellentét jelentkezik. A felfogási tehetségnek ezen irányozását érzéki figyelemnek nevezzük, mely az érzéki felfogásnak hatólagos oldalát teszi.

Az érzéki felfogásnak két különböző iránya és nyilatkozata van; e két irányon az érzéki szemlélet és érzet közti különbség alapszik, és az állati tetterőre különböző befolyást gyakorol. A szemlélet és érzet közti különbség végalapjában azon ellentétből keletkezik, mely a tárgyilagos és alanyi, a külső és belső közt létezik. A szemlélet tudniillik tárgyilagos, az érzet alanyi; amaz által a lélek a reá ható és előtte jelentkező külvilág érzéki tulajdonságait fogja fel; ez alanyi hangulatot azaz kedves vagy kedvetlen lelki állapotot fejez ki, melyet az életfolyamat és a küllétezők behatása okoz. E szerint a szemlélet a beható tárgyat, az érzet a behatásból keletkező lelki állapotot terjeszti elő. Így a testek fényes területe, alakja, mozgása, szemléletek; a vidámság, undor, a hajnal látásából, az étel ízéből származó kéjérzetek.

Mind a szemlélés, mind az érzés testi ingerlésből azaz érzéki benyomásból származik; ezen kelléken kívül a benyomásnak felfogása a lelki erő által elmellőzhetlen, oly annyira, hogy a szemlélet és érzet tulajdonkép e lelki felfogásnak eredménye. Mély álomban, ájulásban, mind a két kellék, a benyomás tudniillik és felfogás, hiányzik; ha az érzéki szervek romló félben vannak, nem történhetik kellő behatás, például vakságban, süketiségben, náthában; elmei szórakozáskor nincs tiszta felfogás.

Messze eltérnék tárgyamtól, ha a szemlélet és érzet jelentékenységét tüzetesen venném vizsgálat alá; ezt elmellőzve, az érzéki érzetnek befolyását az ösztönre, és állati tetterőre, fejtegetem röviden.

Az érzéki érzet arravan rendelve, hogy az állati tetterőt éleszsze azaz ösztönözze. Minden önálló lény természeténél fogva önfentartásra törekszik; az élő lény azonfölül fejlődésre, tevékenységének terjesztésére és életcéljainak előmozdítására serkentetik. Életpályáján az érzéki lény külső

befolyásoknak van alávetve, melyek erejét élesztik ugyan és edzik, de néha fejlődését akadályoztatják. Egyáltalában : a mi az élettevékenységet előmozdítja, az kedvesen illet; ellenben e tevékenység akadályoztatása kedvetlen érzeteket szül.

A lélektanárok az érzeteknek két nemét különböztetik meg. Vannak ugyanis érzetek, melyek a testi szervezet állapotjából és az életműködésekből keletkeznek, minők az éhség, szomj, az egészség és betegség érzetei; ezektől különböztetjük azokat, melyek érzéki szemléléssel járnak, melyeknek a színek, hangok, szagok, ízek által gerjesztett érzetek.

Szükségesnek tartottam az érzéki érzeteknek e két nemét kijelölni, mert ezekből érthető azon különbség, mely a szoros érteményben vett ösztönök és érzéki vágyak közt létezik.

Az ösztön a szerves életre vonatkozik, sőt azon alapszik. Az érzékiséggel felruházott élő lény úgy van alkotva, hogy szerves életének állapotjai érzetek által jelentkeznek, és ezek által indítatik arra, hogy életszükségleteit kielégítse, veszélyeit pedig távoztassa. Ezen életszükségletek és veszélyek általában véve belső nyugtalanság és kedvetlenség által nyilatkoznak; az általuk élesztett törekvésnek kielégítése kedves érzetet szül. Az ösztön közvetlenül a szerves élet fentartására czéloz, és erre nézve egyáltalában életösztönnek nevezetik; társai az étel, ital, kiürülés ösztönei.

Az ösztöntől az érzéki vágy az által különbözik, hogy ez utóbbi közvetlenül érzéki szemléléstől veszi eredetét, de közvetve a szemléléssel egybekötött érzet által gerjesztetik, melynek eredménye a kívánság, vagy utálás, a mint az érzet tárgya kedves vagy kedvetlen. Annyi a vágy, a hány a tárgy, melyeket az érzés útasítása szerint testi életünk irányában jótékonyaknak vagy kártékonyaknak lelünk. Az ösztönök hathatósága egyáltalában az életszükségletek és veszélyek sürgetősségétől függ; nyilatkozásuk heve egyes esetekben a közbejövő vágyak által élesztetik. A vágyak hevesége az érzetek élénkségével jár, és azokat szintúgy mint a szemléletekből keletkező érzeteket, figyelmünket tárgyaiktól elvonva, gyengíthetjük.

Főlebb emlitém, hogy az ösztön az érzéki végrehajtó tehetséget, az állati tetterőt alapítja; e tetterő az állati tevé

kenység középpontja, melyre az érzéki felfogásnak irányai, a szemlélés és érzés vonatkoznak, s neki segédül szolgálnak. Ekkép az érzékiséggel felruházott lélek oly hatalommal bír, melynél fogva szemléletei, érzetei és ösztönei által szerves testét czélszerű mozgásra indítván, azt eszközül használja életcéljainak kivitelére. Az érző léleknek e hatalma, mely az idegek és izmok tevékenységéhez van kötve és ez által korlátozva, állati önkénynek (*arbitrium brutum*) neveztetik.

Figyelemre méltó azon befolyás, melyet az állati önkény a testnek különféle szerveire gyakorol. Erre nézve azt tanúsítja a tapasztalás, hogy az állati önkénynek leginkább a külső íztagok hódolnak; ellenben a belső szervek működései, úgymint a szívütés, vérkeringés, emésztés, a nyál, epe, hughy elválasztása, önkénytelenül mintegy külső hatalomtól vezettetve, mennek végbe.

A szóban levő önkényre vonatkozólag azt fedezte föl a lélektan, hogy a testnek szervei közül némelyek a szemlélő tehetséggel állanak közelebbi viszonyban, mások pedig az érző tehetséggel. Tények bizonyítják, hogy a szemlélő tehetőség sajátlag a külső íztagokra, továbbá a beszédszervekre, végre a tápszerek felvételét és a fülemésztett szerek kiürítését eszközölő készülétekre vonatkozik. Ellenben a beleknek, a szívnek, tüdőnek és az elválasztó szerveknek életműködései az érző tehetséggel vannak szorosabban összekötve. Nevezetes az, hogy az állati önkény vezérlete alatt éppen azon szervek állanak, melyekre a szemlélő tehetőség vonatkozik evvel szemközt azon életműködések, melyek egyedül az érző tehetséggel vannak szövethetve, az állati önkénynek befolyását nem tűrik. Ezen ügynek felvilágítására szolgáljanak e következő lélektani tények.

Köztapasztalás az, hogy a külső íztagok, például kezek, lábak mozgalmairól, föltéve azoknak épségét, mindenki, ezek közt a vak ember is, biztos tudomást szerez. Nem különben tisztán értesülünk a beszédszervek mozgalmairól még akkor is, midőn leghalkabban beszélünk. Hogy eszmélés állapotában az evést, ivást, kiürülést tudva végezzük, bebizonyításra nem szorúl. Már pedig kétséget nem szenved, hogy testi szervezetünk rendes állapotjában a kezek, lábak, szemek

külső beszédszervek használata, továbbá a táplálkozási és kiürülési cselekvény az állatnak önkényére van bízva.

A ki önmagára figyel, észreveszi azt is, hogy a testnek belső szervei, a szív, tüdő, bél, máj, vese, az állati önkénytől függetlenül működnek. De valamint az említett szervek hatásköréből az önkény ki van zárva, úgy a szemlélő tehetség is. Ellenben tény az, hogy az életfolyamat és az érző tehetség közt benső szövetség létezik, minélfogva állapotjaikat egymással közlik. Tapasztalásból tudjuk, hogy az érző lénynek életszükségletei és veszélyei, a testi erő növekedése és fogyatkozása, az életműködések élénksége és megakadása, végre a szerveknek kórságos állapotja, érzetek által jelentkeznek. Bizonyos továbbá az, hogy az érzetek nagy befolyást gyakorolnak az életműködésekre. Erre vonatkozólag tapasztaljuk, hogy szabályszerűleg a kedves érzetek élesztőleg, a kedvetlenek leverőleg hatnak. Ki nem tudja, hogy a kőj érzete az idegeket és izmokat élénk mozgásba hozza, ellenben a kínos fájdalom zsibbasztja azokat? E tényekből világos, hogy az érző tehetség az élettevékenységgel van szövetkezve.

Figyelmet érdemel azon tapasztalati adat, hogy az érzetek az állati hangot módosítják. Nem tekintem e helyen a tagolt hangok alakulását, mely az értelemnek műve, csak a a hangoztatást veszem figyelembe. Hogy a hangoztatás változatossága a változó lelki hangulatnak eredménye, kétséget nem szenved. A különféle hangejtés, a tiszta és tompa, a durva és gyengéd hang, ennek emelkedése egész a kiáltásig, és leszállása a fohászig, különönmű lelki megindulást fejez ki. A hang és érzet egybevetése tudtunkra adja, hogy azok közt rokonság létezik. Innét van, hogy a hangok, emberekben különösen az ének, az érzeteknek leghívebb tolmácsa. Ebből értelmezhető az, hogy minden érzetnek, a kedvesnek és a kedvetlennek, sajátos hang felel meg. E tényt figyelembe vette az újabbkori zenészet, és czélszerűleg felhasználta.

Az érzeteknek hatásáról levén szó, említetlenül nem hagyhatom azon köztapasztalást, hogy az érzetek az arcban, különösen a szemben tükröződnek. Az arcznak színváltozása, az izmoknak játéka és vonaglása, a szemnek lángja vagy

zord tekintete, a homlok derűtsége vagy ránczba szedése, az érzeteknek látható nyilatkozása.

Mind ezeket figyelembe véve látjuk, hogy az állati önkény alá tulajdonkép a külső iztagoknak mozgalmi vannak helyezve. Ily önkényű tevékenységben az érzet az ösztönző, a szemlélet pedig a vezérlő tényező : az előbbi megindítja a testmozgatást, és az arra kellő izomfeszítést eszközözi ; az utóbbi a tevékenységet irányozza és a körülményekhez alkalmazza. Ebből következik : hogy csak azon tett állatilag önkényű, melyben mind a két tényező, úgymint az ösztönző érzet és a vezérlő szemlélet, vesz részt. Ilyenmű tetteket állatok és emberek végeznek, az utóbbiak az által az állatokkal közös érzékiségeknél fogva ; milyenek a különféle tagmozgatások a tápszeres keresésében és azoknak felhasználásában valamint azon tagmozgatások, melyek a járást, ugrást, futást, úszást eszközözik.

Ezekon kívül vannak oly tagmozgatások, melyeket úgy szólván egyedül az ösztönző érzet visz végbe, például midőn kezünk hegyes vagy égető testtel érintkezve ösztönszerűleg visszarántja magát. Ilyenmű tagmozgatás is a lelki tevékenység szüleménye, s e tevékenységnek az izomerő feletti hatalmát tünteti ki ; azonban az efféle mozgást nem tartjuk önkényűnek a szó szoros értelmében, mert a felvilágosító és vezető szemlélet nem kíséri.

Az állati önkényt nem kell felcserélni az emberivel, mely az embernek mint érzékileg eszes lénynek sajátja, s azon hatalmát teszi, miszerint célokat tűzhet ki és az eszközök közt választhat. E hatalom szabad akaratot nyilatkoztat, ellenében az ösztönszerű tevékenységnek, melyet határozott életcélok vezetnek, oly célok, melyek a testi élet fentartásán túl nem emelkednek,

Az ösztönszerű tevékenységre kell az állatoknak azon tetteit is visszavezetni, melyeket a lélektanárok különneű műösztonnek tulajdonítnak ; milyenek : a hód épületei, a méh sejtjei, a madarak fészkei, a fenevadak cselei. E tetteket az oktan állatok a szemléletek, érzetek és ösztönök vezetése szerint végzik, mit azon eljárás tanusít, miszerint az ugyan azon nemhez tartozó állatok egyenlő és változatlan módon

hajtják végre azokat; továbbá ama tettek nyilván mutatják, hogy a szerves élet céljaira szorítkoznak.

Az érzékiség fejtegetéséből kiviláglik, hogy az ösztönszerű tevékenység, az úgynevezett állati önkény, sokkal magasabb hatalmat fejt ki a pusztá testi szervezésnél, a növények életénél, mely egyedül a test alakításával foglalkodik, és semmi jelét nem adja sem az érzésnek, sem az önkényű tagmozgásnak. Az állat tehát a növénytől lényegileg különbözik: e különbséget az állatnak azon sajátja teszi, miszerint élete szükségletei és veszélyei érzetek által jelentkeznek, és ezek által vezettetik életföladatának teljesítésében.

Ha a tudomány szintűgy, mint a közértelem, csak azon lénynek tulajdonít lelket, mely érezni tud, és ezen érzetek által vezettetve testét önkényileg mozgatja, úgy a növényben lelket, tulajdon értelmében véve el nem ismerhetünk. Igaz, hogy a növénynek, mint szerves lénynek, azon kiváló eszmei hatalma van, miszerint belső célzt valósítván, önállóságát tettelegessíti; azonban a növény azon hatalmát, melyet gyakorol, nem látszik érezni, mert semminemű érzetet nem fejez ki; következőleg a növény nem bír önérzettel, tulajdonképi lelki állapottal, nem bír tehát való lélekkel. Nehogy ezt pusztán állítani látszassam, azon lélektani tényre hivatkozom, mely szerint minden egyes érzet az önérzetet teszi fel és abban pontosul össze. Az érzet, mint már fejtegettem, az által különbözik a szemlélettől, hogy szemléletben a lélek a beható tárgyra, ennek tulajdonságaira tekint, érzetben pedig öntevékenységet veszi számba, és a mint a behatás a lélek tevékenységének kedvez vagy ellenére van, úgy kedvesen vagy kedvetlenül illetetik, és ezen lelki hangulat az érzetet képezi; miből világos, hogy minden érzet a lélek öntevékenységre vonatkozik, általa tehát a lélek önmagát érzi. Ha kétségtelen tények igazolnák, hogy a növény érez, úgy ennek önérzetet, lelki állapotot, tehát lelket kellene tulajdonítani, de ily tények hiányzanak.

Azokkal, kik úgy vélekednek, hogy a test szervezését eszközlő eszmei hatalom a természetetörénél sokkal fönségesebb lényre mutat, s hogy ezt megkülönböztetés kedvéért léleknek lehet nevezni, e nevezet felett nem vitázok; csak arra figyel-

meztetem őket, hogy ezen lény hatalmát nem érzi; nincs tehát önérzete, nincs való lelki tevékenysége, minélfogva csak szervező lény, nem érző lélek.

Az állatokat, a mennyiben érzést nyilvánítanak, annyi ban oly élő lényeknek kell tartanunk, melyek érző lélekkel bírnak. Minthogy az oktalan állatnak tevékenysége a test szervezésére szorítkozik, azt lehet következtetni, hogy az állati lélek az érzékiséggel együtt a szervezési tehetséggel, az úgynevezett életerővel van fölruházva. Azonban meg kell vallanom, hogy az érző lélek és az életerő közti viszony azon bölcsészeti föladatoknak egyike, melyeket teljesen megfejtetni eddigelé nem sikerült. Elég tudni, hogy a szervezési tehetség, szintúgy, mint az ösztönszerű tevékenység, kiváló eszmei hatalmat nyilatkoztat; miből következik, hogy az állatnak belsejét, való lényegét teszi, azon különbséggel, hogy a szervezési tehetség közös az állatnak a növénynyel, az érzékiség pedig és ennek tényezője a lélek az állatnak sajátja.

Végyszóul kijelentem, hogy a fejlődés elve, mely értékesemnek vezéreszméül szolgált, továbbra is kalauzom lesz lélektani nyomozásomban.

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,
TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET.

1861.

III. SZÁM.

TÂRÎKH-I ÜNGÜRÛSZ

AZAZ

MAGYARORSZÁG KRÓNIKÁJA

CZÍMÚ TÖRÖK KÉZIRAT ISMERTETÉSE

BUDENZ JÓZSEFTŐL.

Kétségkívül magyar historikus előtt igen érdekes, de még magyar nyelvész előtt is igen becses irodalmi emlékkal gazdagította meg Vámbéry úr a Magyar Akad. könyvtárát, midőn a maga nemében egyetlen, török nyelven írt magyar krónikának, a Târîkh-i Üngürûsznak igen csinos kéziratát megküldé.

„Török nyelven írt tüzetesen magyar krónika“, e pár szó, úgy hiszem, eléggé megmagyarázza azon érdekeltséget, mely e műnek, Vámbéry úr a tavalyi M. Akad. Értesítőben adta első jelentése után, némi bővebb ismertetését kívánatossá teszi; ezt így-amúgy megkísérteni, íme következő írásomnak célja, melyhez egyúttal magából a török krónikából vett egy-két mutatványt csatoltam hű fordításban.

I.

A „*Távrikli-i Üngürűsz*“ ¹⁾ = „*A Magyarok v. Magyarország krónikája*“, mint annak előszavából tudjuk, *Mahmūd Terdsümān* műve, Nagy Szulejmān uralkodása első idejében, nem sokkal a mohácsi csata után keletkezett, még pedig egy latin eredetiből fordítva, azaz olyan után dolgozva, mint szintén maga Mahmūd értesít, noha azt a nélkül is, a munkában található nem egy jelenségből megtudhatnók.

De mielőtt a török munkának a közelebből még nem ismert eredetijéhez való viszonyáról némi véleményt, valamint egyébként jellemről ítéletet képeznénk magunknak, kell hogy előbb kissé részletesebben lássuk tartalmát, hogy mit és mennyit mond tulajdonképen.

Az 1—2. leveleken a felséges úristen és prófétája, meg az uralkodó szultán (Szulejmán) szokásos megdicsérése után röviden előadja, hogy *Székesfehérvárott* (Usztulni Belghirad) ²⁾ egy latin nyelven írt könyv kerülven kezébe, mely Magyarország régi krónikája volt (Üngürűsz vilájetinin kadīm-i 'l-ejāndan tevārikhi), ő, *Mahmūd Terdsümān* azt lefordítá, s most a szultán kegyes tekintetének ajánlja.

A 3. lev. a magyaroknak Nimrodtól Hunor által származása. Hunor testvére Magor; de ez nem szerepel tovább. Hunor népe Scythiában (Szidija v. Dsidia), mely Szamarkandtól a Fekete tengerig terjedő. — Egy háború alkalmával, melyet a perzsa király Konstantinápoly fejedelmével visel, a vele szövetséges magyar sereg egy része Pannoniába száguldoz, s ott letelepedvén az ottani király alatt, nem soká követeket küld vissza Scythiába, a több magyarokat is el-

¹⁾ Így írom e szót, maga a kézirat pontozása szerint, mely a két első önhangzót is u, ü-nek írja: *اُونْگُرُوسْ* v. *اَنْگُرُوسْ* nem „Engerusz.“ Mert ugyanis csak Hungarus-ból lett a török szóalak.

²⁾ Így írva: *اوستولنى* néha az *ل* kihagyásával is. Nyilván való, hogy az szláv nevezet: *sztulni*, mely melléknévi képződés, ettől *sztul* mint magy. *sék-es*. Németül: Stuhl-weissenburg.

hivni. Ez egyik oka a magyarok kijövetelének. Az 5—6. lev. van azon versio is, hogy Hunor vadászat alkalmával egy csodaállat által, melyet el nem ejthet, a kimenetelre indíttatja magát. — Hunor meghal, helyébe Kattar (= Kadar) lép. 6. lev. — A megindítandó pannoniai hadjáratról való tanácskozás közben a Pannoniában volt Nagy Sándorról tesz említést. Azért „bégjeinek“ fölszólítására a 7—42. levv., meglehetősen körülményesen a macedoniai királyok régi történetét, Nagy Sándor származását és tetteit adja elő. Jóllehet némely furcsa tételek találkoznak ez előadásban, p. o. hogy *Korinthusz* a „rúmi“ királyok székvárosa, és az elbeszélő nem bírja tisztán a tényeket; mégis az látszik ki határozottan, hogy nem a „keleti“ Nagy Sándor története ez, hanem az mind csak régi görög-római kútfőkből foly ki, ha nem is közvetlenül. Meg kell jegyezni, hogy az évek a világteremtésétől számíttatnak (Ádám aerája). Olympiasz, Sándor anyjának eselszövései pontosan fejtetnek meg; legkevésbé világosak a görög államokat illető részei. Kár, hogy sok tulajdonnévnek, mely rubrikával akart volna iratni, csak üres helye van hagyva. Azonban Sándor halála még nincs említve: csak addig terjed, hol nagybátyjának a frankok között esett halála által, N. Sándor Frankországba és Pannoniába való hadjáratra indíttatik. (Ezt bővebben a mellékelt I. mutatványból láthatni.)

Bégjeinek ismételt kérdéseire, Kattar a szikambriai trón keletkezéséről is ad fölvilágosítást, annak trójai Firanko (= Franco) által megalapításáról, és a szikambriai királynak N. Sándor elől elfutásáról. (42, b—45.)

Kr. u. 373. esztendőben a magyaroknak Kattar (Kadar) alatt bejövetele. Először összeütköznek a tatárokkal; Moldvát (Boghdan) és Oláhországot foglalják el; három hónapi pihenés után Erdélybe törnek. Erdélyben, a Tisza partjáig telepednek, mert nagyon gazdag és áldott ország; néha-néha a Tiszán át beszélgetnek Pannoniába. Így van dolguk egy ideig, és egyszersmind az annakelőtte ide jutott kis csapat Hunor nép egyesül velök (47. lev.) De már most Pannonia királya *Matrinusz*, Németország királyát *Tetrikusz-t* segítségül hívja föl az oly fenyegetőleg közeledett *Hunor nép* („kik szintén *tatárok*“) ellen. (—48.) *Matrinusz* nagy sereggel 3 nap

3 éj alatt egybe érkezik vele. 49. Kattar azalatt Pannoniába kelvén, *Tulna* városánál a Dunán át akar kelni. A két király erről kémei által értesülvén, ugyanoda vonúl, a tulnai térségre. 49. Kattar tehát oda érvén, a Duna partján megszáll. Látván, hogy azok a Dunán való átkelését nem várják, az éjjel átkel és megtámadja. A két ellenséges sereg egymást meg nem különböztethetvén, maga magát öldöklí, míg reggel fölismervén tévedésüket, az éjjeli támadók ellen állanak (50.). Egész napig tart a viadal, hol egy időben Kattar fáradt seregével kénytelen visszavonulni, de aztán újra folytatja a csatát. Estve mind a két sereg megpihen; a pannoniai s német sereg 210,000-et vesztett, Kattar serege 125,000-et (51.) Másnap Kattar megint támad, és Matrinusz is elesik; Tetrikusz pedig estve kevesedmagával elszalad. (Az nincs meg, hogy a nyilvasat hordja homlokában.) Magyar maradt 47000. Kattar aztán Szikambria trónját elfoglalja, s meghal nem soká. (52—53.)

A bégek megválasztják *Atilusz-t* (!) királyúl, kinek testvére *Buda*. Atilusz alapítja majd új székvárosát, „*Etil*“ a mi = *Budin* (= Buda). Testvérét Budát erdélyi bánná tette vala. (—54.) Azalatt Bécsben Tetrikusz, hogy megtarthassa még lázadás bégjei ellen is birodalmát, barátságra lép Atilusszal. Legottan kezd Atilusznak jó tanácsosal szolgálni, hogy ha Frank és Németországot akarja elfoglalni, *Szuluvín*-en (más helytt: *Szilavin*, *Szalavin* = *Slavonia*) kell kezdeni. Atilusz roppant sereget gyűjt: 441,000 embert, közte 130,000 gyalogot. Kr. után 402. esztendőben foglalja el Szuluvint. Buda maradt mint *kâim-makâm* (helytartó.) (—55.)

Atilusz nagy tanácsot tart, s kérdi, merre induljon legelőbb, hogy Németországot legsikeresebben meghódítsa. Tetrikusz javasolja először *Bécs* elfoglalását, (noha maga Bécs királya!), s hosszabb beszédben támoogatja tanácsát N. Sándor példájával, ki itt még egyszer előkerül, hogy Pannonia meghódítása után, Bécsből indulva Német- és Frankországot megvette. (N. Sándornak van egy *Perszuz* nevű vezírje, ki aztán *Szaküz* (*Χίος*) várát alapítja). (Az itt beigtatott versek végén szerencsét kíván Szulejmánnak Bécs ellen való járatára.) — Azután ünnepélyes lakoma foly. Közben Atilusz

Bécsnek hogy keletkezését akarja tudni. Tetrikusz tehát beszéli, hogy hajdan a német, frank, cseh, s egyéb fejedelmek egy nagy székvárost akarván építeni, egy római bég, Vienneusz (szintén hosszabb beszédben) Cseh-, Németország és Pannónia határán, a Duna partján ajánl helyet, a hol aztán a nagy székvárost meg is építik. (Azon a helyen hajdan a németek a Pannoniát bíró „rûmi“-akat verték volna meg). — Atilusz azután elindul, Bécszet elfoglalja. (56—59.)

Atilusznak hamar meghódol egész Németország ¹⁾, és hogy azután *Francia*-országra (Francia) indul, ennek királya (— nevének csak üres helye van —) előle elfut. Azután *Firenk*-országra ²⁾ akar indulni, a mi végett Tetrikusz neki tanácsolja, hogy legelőbb *Marsilia* erős várát vegye meg. — Ennek históriája után tudakozódik Atilusz. (—60.) Episodium *Marsilia*-ról. Régi időkben a rûmiak Franciaország határán a kereskedőknek leszálló helyül egy várost akartak építeni. Azért megkémelésre két bégfit küldének, *Perjanuszt* és *Furiuszt*, kik is a *Rodan* partján jó helyet találnak. Azután egy követség jár el a francia királyhoz Szenânuszhoz; ott lakodalom van, azaz a király leánya, ottani szokás szerint, magának férjet vala választandó; a leány a rûmi követet, *Perjanuszt* veszi, és azután *Marsiliát* is engedik építeni. Ez a rûmiaknak nagy hasznukra volt: azért vegye meg Atilusz is. (60—63. lev.) — Atilusz elfoglalja *Marsiliát* és szándékozik az (...) folyón átkelni *Firenk*-országba. — Előbb pedig még egy híres remetével találkozik, ki szép beszéddel inti őtet, hogy az Isten véghetetlen hatalmának alája vesse magát. Atilusz meg akarja ajándékozni, de el nem fogadja; csak hagyja őt ott bántatlanul. (64—65.)

A megszaladt francia király is, *Marsilia* eleste után, kénytelen Atiluszhoz járulni, s neki meghódolni, s meghagyatik királyságában. (A király így szólítja meg Atiluszt: „Tudom, hogy te *Jildirîm* kamesîli = villám ostoros vagy“; — ez a sereg közé terjede, s így Atilusz neve lön *Jildirîm* kam-

¹⁾ Mindenkor a török *Nimcse*-t (نیمچه) evvel: Német adom vissza.

²⁾ E néven a szerző későbbben is *Olasz*-országot érti.

csili.) Azonban a francia kéz alatt a firenkbeli bégekkel s a *római pápával* (rím papa) Atilusz ellen szövetközik, hogy hadat gyűjtenének ellene. — Atilusz a francia királylyal tanácskozik (ennek is *Szenanusz* a neve); de Tetrikusz inti őt, hogy ne bizzék benne. Mégis a francia azon szín alatt, hogy az ellenségnek hátát venné, elküldeti magát jó nagy se-
reggel, s mindjárt az ellenséghez áll. Nagy csata 3 nap 3 éj-
jelig; mindkétfelől 180000 ember elesik. (Ez akar a cata-
lóni csata lenni, de nincs meg ez a név.) Atilusz diadalmas
lesz, s most egész Franciaországot foglalja el. Azután vissza
tér székhelyére. (65, b—68.)

Buda atyjafiával való baja, kit egyik beszéd szerint
Konstántinápoly királya *Szegizmunduz* (!) fölöstönzött vala.
Atilusz kivégezteti. — Francia hadjárata után 5 évig nyug-
szik trónján. (Az is van említve, hogy Budának nevét sehogy
nem tudta eltiltani.) (68—69.)

Atilusz a konstantinápolyi király *Szegizmunduz* ellen
hadat indítván, ez már *Csorlu* (چورلو)-ig küld eleibe köve-
teket, s meghódol, s leányát is neki adja feleségül, kitől
Kaba (nem *Csaba*; így olvassa a latin: *Chaba*-t) születik.
(70—71.) — Annakutána Atilusz a firenkországiak ellen
indul, kikkel már annakelőtte baja volt. Tetrikusz azt taná-
csolja, hogy Rómát szállja meg. Atilusz kérdésére ennek his-
tóriáját is elbeszéli, azaz *Romusz* által történt alapítását.
(Lásd ezt a M. Nyelvészet VI. 1. füzetében 71. l.) (*A kitábi*
Jusztinus = *J. könyve* mint kútfő említettik föl.) — A firenki
bégek azonban a római pápát (*rím papa*) fölshölítják, s ez ki-
eszközi a békét közöttük és Atilusz között. — Atilusz fele-
sége, a konstantinápolyi király leánya meghalván, új felesé-
get vesz magának: (német!) *Szivatapolud* leányát, kitől *Ala-*
darinus (!) fia lesz. (71—74.)

Az ellenszegülő *Aquileját* (Akileja) megveszi. Tetri-
kus

kus

Atilusz kiköt *Venedik* bégjeivel, kik többször alattom-
ban károsították vala. Ezek az astrologok hagyásából, hogy
fából épített vár kell, Atilusz elől hajókra menekülnek, s így
most a tengerben van Venedik városa. Atilusz megint haza

tér. (75, b—77.) Meghal felesége, *Szivatapolu* (sic!) leánya. — Hajókat parancsol a Dunán építeni, hogy a Feketetengeren át a Fehértengerbe kerülve, a tenger melletti országokat meghódíthassa, különösen, hogy a venedikiekhez is hozzáférhessen. Azalatt megint Tetrikusz leányával nagy lakodalmat szerez. (77, b.) Annak alkalmával lerészegedvén, éjjel az orra vére elindul, megfúl benne. Halálakor 124 éves volt, 24 évig (sic!) uralkodott. Eltemeték *Budán* (!). Róla való versek. (78—79.)

Atilusz halála után *Kaba* és *Aladarinus* a birodalomért egymás ellen harczra kelnek. Atilusz özvegye, a német asszony, a maga testvérét *Vincselaust* (Venceslaus) hívja, s ennek segítségével a csata Aladarinus részére dől el. Vincselaus király lesz, Aladarinus pedig erdélyi bán. („Akkor Erdély népét *Szikuli*-nak hívják vala“). *Kaba* Konstantinápoly felé menekül, s ott fogadja *Szegizmunduz* (!) király. Tizenhárom évig él ott. Azután rokonainak sürgetésére megint *Szidiát* (Scythiát) keresi föl, s egy évi út után (hajóra szállt) *Szidia* határához ér. Ott a királynak levelet ír, a mire ez, *Bendekusz* (Atilusz nőtestvérének fia!), őt szívesen fogadja, s országában letelepíti. Ott azután meg is hal *Kaba*. (79—82.)

Kaba nemzetsége, sokáig élve Szidiában, még sem tudta elkerülni az ottani népnek szóbeli viszátkodását, s többféle alkalmatlankodását. Későbbben köztük hét bégfi vala, kiket *kapudánok*-nak (kapitányok) hívnak vala; nagyjuk (*ulu*) *Árpád* vala. Ezek elvégre eltökélék magokat, hogy az őseiktől birt Pannonia országot megint fölkeresik, s azért elbocsájtást kérének a királytól. Így indulnak *Árpád* hadvezérsége alatt (*szerdár*) 212000-en Atilusz halála után 300 évvel, Kr. u. 745 esztendőben (!). — Először hogy *Tatár* országhoz érnek, a khántól átmenetelt, eleséget és útmutatást kérnek levélben, a khán jónak is látja a kívántakat megadnia. (83—84.) Így tehát Erdélybe törnek be, s a szép országot elfoglalják. *Árpád* magának *Zibin* várát építi; a többi hat kapitány szintén kiki magának várát épít. „Azért ama tartományt *Zibin-burugh*-nak, azaz „*jedi kulle*“ (hét *halom*)-nak nevezik.“ *Üngürüz* (Magyarország) királya akkor vala; (a névnek üres helye van hagyva; de 87, b. így van: *Csupolugh*!). Megkémelettetik az

országot; (áldott gazdagsága meg van dicsérve); s úgy határozzák, hogy egy fehér lovat, ezüst nyergot, s drága kövel kirakott féket küldenek. Küldenek is követet levéllel, „jord“-ot (földet, lakóhelyet) kérni. (A követ mindjárt megmondja, miért valók ez ajándékok, hogy a föld, folyók és termő füvekért valók volnának). *Csupolugh* (Svatapolug) megengedi, akárhol lakhatnak az ő földén. Erre elindúlnak az ország meghódítására; először *Szegedre* érnek. Az alatt *Csupolugh* sereget gyűjt ellentállásra, noha vezírjei másképen tanácsolnak. (85—88.) Árpádék levélben *Csupolughtól* jogos birtokukat követelik: takarodjék kincseivel el az országból. Erre ez nem kevésbé megharagudván, seregével Árpád ellen indul; ez is tovább kelvén szembe száll vele. (89.) Nagy veszedelmes viadal Árpád és *Csupolugh* között; végre az megszaladván beléhal a Dunába. (Akarat volna Pestnél átnenni a Dunán és Buda várában tartani magát.) (90—91.) Árpádayután Pestre s Budára megyen, s elveszi a birodalmat. (Pedig még nem vala király, nem levén még „táds“, a mit *koroná*-nak hívnak.) Egy ideig eszik, iszik, mulat; aztán meghal. (92.)

A bégek most tanácskoznak; jónak látják királyt választani, s így közös megegyezéssel *Isztefan*-t választják annak, s koronával megkoronázzák, Kr. u. . . . esztendőben. (Mégint az évszámnak csak üres helye van). — Hadakozásai közül ennyi van megemlítve: 1) A *bulghar* fejedelem *Kean* (v. *Kân*) ellen. Csatát vív ellene, s *Kean* meghal sebében. 2.) *Illiria* (= „*Iszlavin memleketi*“) fejedelem, *Marcsianus* készüléteket tesz *Isztefan* ellen; ez oda indul; de addig amaz egyik bégjének várába menekül, azon bég pedig meggyilkolja, s fejét *Isztefan*hoz viszi. — Annak utána *Isztefan* valami nagyot akar tenni, a mi neki hírt szerezne; akkor „egy szózat jut neki“, hogy a zsákmányból nagy várat és templomot építsen. Meg is építi Sz. Fehérvárott, hol Kr. u. 1008-ban a maga építette „keliszá“-jában eltemetik. (92—96.)

Petrusz, *Isztefan* király fia (sic!) király leszen. Az elégtelen bégek nem soká *Abá*-t, *Isztefan* király nőtestvére fiát, az erdélyi bánt, állítják ellene. *Petrusz* elszalad a német császárhoz, ki „*Kolonia* városában, a mi *Kizil-alma* (Roma!) lakik vala.“ (96—97.)

Harmadik király *Aba* lesz. Németországban tett pusztításaira a császár hadat készít ellene; de *Aba* alázatos levele, melyben minden kár megtérítését igéri, megint vissza megy a császár. Azalatt *Aba* kegyetlenkedik; sok béget (későbbben száma is mondatik 50-re) elfogat, megölet: ezen megháborodnak a magyar bégek, s a császárnál keresnek segítséget. Még egyszer akarja *Aba* levelével a császárt elámitani, de ez megharagudván, nem is bocsájta maga eleibe a levélvivőt. (98—102.) Tehát *Aba* is a viadalra készül, s a *Ribad* (= *Ak szu*, Fehér víz, Rába) vizéig előre megyen, hova a császár is ér, s vele *Petrusz* király. *Aba* a császárt meg nem akadályozhatja az átkeléstől, majd erős viadalom áll köztük, melyet a császár majdnem elveszt. De végre mégis győz; *Aba* elfut, a Dunán s Tiszán át egy bégjének várába, ki őt megöli, s fejét későbbben *Petrusz* királynak viszi. (105.) A császár újra ott hagyja *Petruszt* a magyaroknak, ki is Sz. Fehérvárott megkoronáztatja magát. — *Petrusz* nagy örömmel fogadja azon béget, ki neki *Aba* fejét hozza. Hat évig uralkodik még; azután neki mérget ad egy a maga nemzetségéből való vezírje *Andarjas*, ki maga is a birodalomra vágyik vala. Eltemetik *Pécsett*, a nagy klastromban (*dejr*), mit maga épített. (103—106.)

Andarjas. A császár (soha sincs a neve: *Henrik*) *Petrusz* haláláért megharagudván, nagy hadat indít *Andarjas* ellen; eleséges hajókat küld alá *Pozsonyba*, s megszállja azt. De elsülyeszti a hajókat. (A buvár azonban nincsen megemlítve.) Más eleséges hajókért küld levelet: de *Andarjas* „nyelvfogói“ elfogják, s megmásított levelet, ellenkező parancsolattal küldenek föl. Így elmaradván az eleség, a vár „hákim“-jei sem indítatják meg magukat a császár megadásra fölszólító levele által. Végre a császár, hogy rászédetését látja, békeért követet küld *And*-hoz, ki azt azon föltételhez köti, hogy a császár *Szafia* leányát az ő fiának, *Szalamonnak* igérje, örök barátság jeléül. — A császár azután visszatér, s leányát is megigéri, ha fiának a koronát biztosíthatja. Azért *Andarjas* rajta kezd lenni, hogy azt fiának megszerezze. (107—110.)

Nem soká *And*. gyermek fiának, *Szalamonnak*, hogy a

császár leányát elnyerhesse, elismerteti az országgyűléssel a koronát; ő maga, fiának nagykorúságáig, annak helytartója lenne. Azután fiát a császár udvarához küldi, hol roppant nagy tisztelettel fogadják, s a leányt neki eljegyzik. (111—112.) Azonban Andarjas tart *Bejla* öccsétől, az erdélyi bántól; elhivatja, mintha beteg volna, s korona és kard közül választatja; *Bejla* „egyik vezír“ intő jelére a bal oldalon levő kardot veszi. Azután pedig megértvén, hogy király bátyjától jót nem várhat, megszökik a *leh* (lengyel) királyhoz, segítséget kérni tőle. (112—113.) A *leh* király (nincs meg a neve: Mesco) sok népet ad neki; *Bejla* Erdélybe is küld leveleket, hogy sereget gyűjtsenek számára, mely a Tiszánál vele egyesülne. — Azalatt Andarjas a császárhoz folyamodik, ki is egy nagy német és cseh sereget ad, *Belhemuz* (Vilhelmus) alatt. Ez Andarjassal együtt a Dunán átkelven, a Tiszánál *Bejlával* szembeszállanak. Reggel kezdődik a nagy viadal: a csehek támadnak legelőször, de viaszoríttatnak; a király is csakhamar bajba kerül; végre, különösen az erdélyi sereg vitézsége által, *Bejla* diadalmas lesz. Az elfogott vén király Andarjas, *Bejlától* kivégeztetik (sic!); *Belhemuznak* szemét tolják ki. (113—117.)

Bejla király. Igen igazságos, és azért népei előtt kedves. *Szegszárdon* nagy „*dejr*“-t (klastromot) épít, hol 3 év múlva eltemetik. Két fia marad: *Gejza* és *Ladiszlaus* (118.)

Most *Szalamon* sürgeti a császárt, hogy küldje őt alá Magyarországba, elfoglalni az ő trónját. A császár meg is teszi. Erre *Gejza* és *Ladiszlaus* egynéhány ezer emberrel s kincseikkel a lengyel királyhoz menekülnek; ott nővérök a király felesége. Ez földet ad nekik, s mindennel jól tartja. Végre, midőn a királyné fiat szült, rábírnák a királyt, hogy segítséget adjon, s bémennek Erdélybe. *Szalamon* jónak látja jó szerivel velők megbékülni; levelet ír hozzájuk: a királyságon kívül mindent ad; *Gejzának* az erdélyi bánságot, *Ladiszlausnak* is „egy bánságot“ (118—121.). — Azonban idő folytával baja lőn a királynak a konstaninápolyi királylyal, kivel *Gejzának* jó barátsága vala. Ezt a király vezírje *Radoau* (*Radovan*), ki maga szerette volna bírni az erdélyi bánságot, fölhasználja, hogy *Gejzát* a király előtt gyanúba hozza. Sza-

lamon már intézkedik, hogy Gejzát Erdélyben meglepje, és kézre kerítse; Gejza pedig megtudván ezt, Ladiszlaust is tudósítja, ki akkor Csehországban vala, hogy ez még a lengyel királytól is kérjen segítséget. A lengyel készít is, fia *Otonusz* alatt, sereget. Azalatt Gejza már a Tisza felé vonúlt, s a király elindul ellene. Gejza sürgető levelet küld Ladiszlausnak, hogy a király már közel van hozzája. (121, b.—124.) De végre így is szembeszáll a királylyal; nagy viadal után Gejza megveretik, s elfut Lengyelország felé. Útközben azonban rátalálkozik Otonusz és Ladiszlaus seregére. (Ladiszlaus álmot látott vala, hogy a koronát Szalamon fejéről elvevén, Gejzáéra teszik). Most újra a király ellen szállnak, ki ezen nagyon megdöbben. A dolog viadalra kerül; a királyt megverik, Pozsonyba fut, hova feleségét is küldte vala. Azután Gejza nagy siratással és sajnálkozással nézi a csatátért, a halottak között a cseh vezér *Szeventbolugh* is van és Radovan. Fogadta volt, hogy ha győz, ott nagy templomot építene. *Vács* remetével (*din uluszu* tkp. vallásnagy) találkozik. Pestre s Budára megy. (125—129.)

Gejza legelőbb teljesíti fogadását: *Vács-on* (*Vác*) várat és templomot épít. — Ladiszlaus lesz erdélyi bán. — Aztán, hogy Szalamon megint a császárhoz folyamodik, ez már is hajlandó új segítség adására; de Gejza, főleg a császár megnyert „vezirjei“ által megint eltérített ezen szándékától. (129, b.—131.) De mégis Szalamon izgatásától s békétlenségétől tartván, megszállja reá Pozsonyt. Akkor Szalamon megtér, hogy békésen egyezkedjék Gejzával; s lemenvén *Szegszar*-ba (sic!), ott Szalamon Magyarország harmadrészét kapja. — Annak utána 3 év múlva Gejza meghal, s eltemetik *Vács-on*. (131, b.—132.)

Ladiszlaust akarhatja ellen királylyá teszik; de a koronázást nem engedi meg. — Szalamon megint fondorkodik. — Lad. azért elfogatja s örízteni Visegrádon (*Viseghírad*). De egyszer megszökik a várból (sic!) s kibújdosik, a világról lemondván. Eltemeték *Polában*. (132—133.) Ladislausnak, ki Csehországot is bírja, az ott háborgó „hâkim“-ekkel baja lesz; oda megy, de nem állnak ellene a cseh urak, s jó nagy kincseket vesz el tőlök. Ezekből Váradon várat és nagy

„kelisza“t épít. — Nagy hírneve lesz. Iszpanja, Firancsia, Anglia, Berbania (? vagy Berjania? — alkalmasint a pontosítás hibás, بَرْتَانِيَا helyett kell: بَرْتَانِيَا Bertania azaz Britannia) országokból barátságos követek jönnek tisztelkedni. — 19 évi uralkodás után meghal, Kr. u. 1098*)-ban; eltemetik Váradon. (134.)

Ladiszlaus két fia: *Kolomanusz* és *Almusz* közül amaz király lesz, noha Lad. Almusznak szánta vala a királyságot. Almusz erdélyi bán, *Dimsikar* (!) várat megerősíti, hogy abban Kolomanuszt csellel elfogja; mert oda búcsúját vala. — Almusznak fia *Bejla*; Kolomanusznak van két fia: *Ladiszlaus* és *Isztefanus*. — Kolomanusz Dimsikarra megy; Almuszt megfogja; neki s fiának szemét tolatja ki. — Meghal miután 25 év, 6 hónap, 5 napig uralkodott, s eltemetik „Varadin“-ban. (134, b—135.)

Isztefanusz, Kolomanusz fia, szintén kegyetlen; azért vak Almusz előle megszökik (sic!) Konstantinápolyba; ott jól fogadja a király; egy várat (Kosztantine) épít neki. Meghal ott. Azonban testét elhosszák, s tisztességgel eltemetik Sz.-Fehérvárott. — Isztefanusznak nincs fia, csak *Szafia* nőtestvérének van fia: *Szaul* (!); ennek hagyja a királyságot, azután meghal. De Szaul is hamar meghal utána. (135, b—136.)

A magyar bégek *Bejlát*, vak Almusz fiát, kit elrejtettek vala, királylyá teszik, noha vak vala. Négy fia van: *Gejza*, *Ladiszlaus*, *Isztefan*, *Alamusz* (sic! néha *Almusz* is). Lengyelország határán *Borkh* (a latin *Borich*-ből rosszul olvasva, e helyett: *Boricz*) mint Kolomanusz fia ellene támad. — Azalatt néhány bég is Bejlára merényletet teszen, de nem sikerül. — Bejla Borkhot legyőzi. — *Tatá*-ban várat és keliszát (templomot) épít. — 9 év, 11 hónap, 2 napig uralkodta után meghal; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (137—138.)

Gejza, vak Bejla fia, király lesz. *Konrad* a német császár Magyarországot akarja elfoglalni; seregét a bécsi „bán“ *Henrikusz*-ra bizza. Gejza készül, és segítségére van a horvát-

*) Tulajdonképen 198-at mond, szavakkal írva, nem számjegyekkel. Alkalmasint 1098-at félrenézte 198-nak.

országi bán, nőtestvére fia (اوروس v. اورون) csak kétszer fordul elő a neve; a második alak, melynek csak pontozása hibás, *Uros* akar lenni). A bán egy hajtásnyi földre előre megy; megütik, aztán Gejza király hozzáérkezte eldönti a viadalt; a németek rúttul megszaladnak. (Henrikusz egyszer „a császár béglerbégjének“ mondatik). 20 év, 3 hónap 15 napig uralkodása után meghal Gejza, Kr. u. 1161-ben; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (138, b—140.)

Isztefan, Gejzának fia. 11 év, 9 hónap, 3 napig uralkodta után meghal; eltem. Sz.-Fehérvárott. (141.)

Ladislaus, Vak Bélának fia. Csak 6 hónapig uralkodik. Meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (141.)

Isztefan, „Ladislaus nemzetségéből“, király leszen. Kegyetlen; megmérgezik. Eltemetik Sz.-Fehérvárott (141. b.)

Bejla, Isztefan fia (sic!) 23 év, 1 hónap, 19 napig uralkodása után meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (142.)

Emerikusz, Bejlának fia, király lesz. 8 év (!) 7 hónapig uralkodik. Eltemetik *Aghrım* városában. (Ebben rejlik a latin *Agria* accusativusa *Agriam* (142, a.)

Ladislaus, Emerikusz fia. 6 hónap múlva meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (152.)

Andarjas, Ladislausz fia. 30 évig való uralkodása után meghal. Eltemetik اکروندسه (= Egresen) *. (142, b.)

Bejla, Andarjas fia. — Tatárjárás 142, b—155. lev. — Akkor a tatároknak nagy khánjuk *Bathuszi Akdur*; alatta öt kis khán van. Háborgatják nagyon *Karaboghdant* (Moldovát) a miért ezek *Kuten* alatt Magyarországra keresnek lakóhelyeket. — A tatárok *Ruscsian* (!) országba ütnek; onnét pusztításaik hírére egy kereskedő hozza Bejla királynak, ki végre mégis csak készülethez lát, s a nagy „begzádét (bégfit, béget), kinek neve *Palatinusz*“ a *Demir-kapu* (Vas kapu)-hoz küldi. Feleségét és kincsét pedig a német császárhoz szállítja. (A tatár sereg induláskor 100,000 ember). De a palatinusz nem bírja a most Magyarországra fordult tatárokat föltartóztatni; megverik őt, s betörnek M. országba is. (142, b—145.)

*) Alkalmassinta ۵۰ (de=ban, ben) hibásan kétszer van írva, és اکرو (Egru)-val akarja nevezni a „monasterium de *Egrus*-t.“

A király Sz.-Fehérvárról Morvába ment vala, ott a cseh sereget várni. — A tatárok legelőbb egyes száguldozásokat tesznek: *Petha* khán Lengyelországba, de *Krakónál* megveretik; *Kajkán* Boghdanba (Moldovába) küldetik: ez Erdélyben *Zibin* mellett valamely falunál csatát vív, és kénytelen visszavonulni; de megint előre törvén szertesét pusztíthat. Azután visszatér Bathuszi Akdurhoz, ki azalatt *Szege-dinre* szállott. Követelő goromba levele Bejla királyhoz. Bejla Pestbe zárkózik; Bathusz oda ér, és kezd pusztítani. Azalatt a német segítség Vácra ért; ott megütközik a tatárokkal s megveretik. A tatárok Vácot már földúlták vala. — Azonközben némely magyar urak a boghdanbeliekre (= *kúnok*; a *kún*, *Cumanus* név soha sincs használva) gyanakodván, annyira mennek, hogy Kutent megölik. A boghdaniak erre fölzúdulnak, s a tatárokhoz állnak. — Bathusz megtudja a királynak Pesten létét: de nem támadja meg; végre a királynak német cseh segítség jut, s avval elébe megyen a tatárnak, ki ötet tettetett futással kifárasztván, egész a Tiszáig csalja, hol *Agria* közelében először éjjeli támadással megrohanja, azután másnap rendes csatában is délig tartott nagy viadalom után meggyőzi. A király és Kolomanusz testvére megfutamnak. (145, b — 150). Bathusz most széltiben tüzzel vassal kezd pusztítani; Ó-Budára száll s onnét khánjait dülő járatokra küldözi széllyel. (*Szafran* khánt . . . re, — kifelejtette a nevet, — ki azt megveszi). Bejla azalatt Németországba menekült; ott a császár, bégjeinek a magyarok ellen való panaszkodásaira, elfogatja. — A királyi pecsét a tatárnak kezébe kerül, ki ravasz okossággal használja, hogy Kolomanuszt lesbe csalja, s kézre kerítse. (151). Bejla csak nehéz föltelekkel szabadul ki a császár kezéből. A római pápához megy, ki segítséget ad; azután a *rodusz*-iurakhoz, kik szintén adnak. — A tatárok elől több urak kimenekültek vala az országból, s a határok on lappangnak. A császár is kezd a közel eső részeken pusztíttatni. — A fölkelő magyar bégek két a császár alatt való várat foglalnak el, s Horvátországban várják királyuk eljövetelét. — A tatárok azalatt Bulghar és Róm (görög) országot földúlták vala, és készülnek Németország ellen; de a császár sereget gyűjt, s ők azért csak Cseh és Morva

országokba ütnek be. — Így három évig pusztítgatnak ; végre Esztergomot is megveszik, leégetik, lerombolják ; Székes-Fehérvárt is dúlják. — A király elindul Roduszról. — A tatárok még Ó-Budát rabolják ki, azután haza térnek Tatárországba. Bejla király elérkezik. Még 16 évig él, az ország nyomorúságán nagyon bánkodva. Meghal. Eltemetik a Dunaszigeten, egy „keliszá-“ban. (151—155).

Ötödik *Isztefan* („kit előbb említénk ; annak egy fia maradt vala, szintén Bejlának nevezik vala“ — ez félreértés : most következik V. Isztefan, ki Bejlának fia). Uralkodása 2-dik évében a cseheket megveri *Pest*-nél ; de a 3-dikban már meghal. Eltemetik szintén a Dunaszigeten. (155, b.)

Fia *Ladiszlaus*. A visszavonúlt boghdani nép fejedelme, Aldamur, Kuten fia, bosszút akar állani s hadat készít ; de a királytól a határon megveretik. Akkor a tatár khánhoz folyamodik, ki szívesen kap az alkalmon. Ladiszlaus ennek hírére elébe száll, 1240-ben (!=1290) *Karaszdsigh* (Kereszdsig=Keresztszeg)-nél. Hatalmas viadal, melyben Ladiszlaus király kézre kerül, s elvesztik ötét. — Azután a tatárok pusztítják az országot, s visszatérnek (156—157). (Ladiszlaus kúnoskodásáról nem tesz említést).

Ladiszlausnak nem vala magzatja. Azonban annakelőtte Andarjas, Firenkországban jártakor, egy *majláni* bég leányát megszerette s magával elhozta vala. De a királyné miatt őt ott nem tarthatván, visszaereszté terhesen. A leány fiútszül, *Ludovikuszt*. Apja pedig haragszik reá ; azért Venedikben tartózkodik, míg végre a venediki fejedelem figyelmes lesz a fiúra, dolgát megtudja, s Andarjasnak nevezi. (158). Ezt az *Andarjast* most, Ladiszlaus odaveszte után, Venedik fejedelme által küldi Magyarországba, a hol király lesz. Azonban a római pápával egy *Karolusz* nevű bégfi vala, kit ő nagyon szeretett volna magyar királylyá tenni ; hát már most csak úgy küldi a király mellé. Andarjas igen bátor és erélyes ; 11 évi uralkodás után meghal ; eltemetik Budán, egy nagy „keliszában“ (—159).

Most a magyar urak egyik része a pápától küldött *Karoluszt* (vagy *Karluszt*) akará királynak ; többnyire pedig ezt mint idegent (firenket, olaszt) nem szívelhetvén, a cseh ki-

rálytól *Vincselaus* fiát kérék, s ez el is küldé. Vincselaus azonban, a mint látja, hogy a bégek nagy része Karolusz partján van, s hogy veszély fenyegeti őt, azonnal levélben megkéri atyját, hogy vigye őt vissza Csehországba. Atyja nagy sereggel lejö és kincsestül haza viszi. (159,b—161).

Azután *Otonuszt* tevék királylyá, a „*Bavoria*-beli bánt” noha előbb vonakodik vala. Ez a koronát mindenütt magával hordozza. Minthogy Bejla királynak Erdélyben még egy fia vala, kivel meg akara békülni és egyezkedni, egyszer vadászatot rendel oda. Elveszti a koronát, de megint előtalálja. Azonban ott egy „nagy bán” *Ladiszlaus*, ki királyi vérből származott vala, megfogja, s egy erős várban fogságba veti. (161—163).

A pápa újra *Karoluszt* küldi fenyegető levéllel, hogy a magyarokat elátkozza, ha el nem fogadják. („*Bed du’á*” = maledictio, elátkozás, malaepreces; „attól nagyon félnek vala”). Azért 1310 esztendőben királylyá teszik őtet, s *Ladiszlaus* is, az erdélyi bán, némi vonakodás után, kiadja nekik a koronát. — Azóta törvény, hogy Visegrádon tartassék a korona. — 1326-ban Karolusz a *Maros* partján *Lipvá*-n nagy klastromot épít. — 1328-ban Visegrádon ültében egy udvari embere meztelen karddal támad reá, s a „királynak négy ujját vágja le.” (Nem a királynénak; a neve sincs említve, de családjának kegyetlen büntetése.) — Az *Ifláh*-ok (oláhok) ellen indul, hogy fejedelmöket, *Baszarat vojvodát* kézre kerítse. De ez a szoros hegyeken megveri, s a király alig illanhat el, egy hü emberével helyettesítvén magát, kit az oláhok elvesztenek. — Németországban pusztít. — 1334-ben *Kaszimirusz*, a lengyel király jő, őt Visegrádon látogatni; 1335-ben hasonlóképen a cseh király *Johanisz*; 1338-ban egyéb sok híres neves bég. — Két fia van: *Andarjas* meg *Ludovikusz*; amazt, minthogy maga is „*puliai*” származású, *Pulia* (Apulia) trónjára akarja juttatni. Indul *Szaghiria* (!) országra, a mi „*Herszek* vilájeti” (Herczegovina; tán ezt: *Illyria* földre olvasta). Három év múlva azután fiát Puliába küldi, hol csakugyan királyul fogadják őt. — 42 évig való uralkodás után meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (163—167. lev.)

Ludovikusz, Karolusz fia. Erdélyben a *Szikuli* népe nem

akarván ötet elismerni, hanem Ladiszlaus bán fiát, oda indul s azonnal önként alávetik magukat a Szikuli. Csak a főbünösöket veszti el. Erre az *ifláh* (oláh) fejedelem, *Alekszander* is meghódol. Hasonlóképen Boghdan (Moldava) fejedelme. — Akkor időben a tatárok nagyon bántogatják vala Boghdant. A fejedelem azért az nevü (üres hely van) erdélyi bához folyamodik, hogy a királytól segítséget kérne. A király megadja azonnal, a bánt nevezvén ki hadvezérré. A bán megveri a tatárokat; khánjuk fogva esik, s fölküldik Ludovikuszhoz Visegrádba, ki nagy örömnepet rendel. — Horvát (*Hírvat*) és *Szalavin* urai meghajtják magokat a király oda indultára. — *Dalmacsia* (Dalmatia)-ba, a mi „Herszek vilájeti“ (v. ö. fentebb), s ott *Zadra* és *Sejenik* (ez Jadra és Segnia akar lenni) s egyéb várakat veszen; a venediki hajóereg azonban kárt teszen neki. — Ő egyébiránt *Pulia* országra indul vala. Ugyanis *Andarjas* testvére, hogy puliai király lesz, egy *firenk* leányt veszen el. De ez *Ludovikusz*-szal a *tarenti* fejedelemmel kezd szerelmeskedni; az olaszok sem szeretik Andarjast. Tarenti Ludovikusz azért a pápához folyamodik, ki azt válaszolja, hogy végezzék el előbb magok a dolgot Andarjassal. Azért méreg által (sic!) elveszti az asszony, és Ludovikuszt puliai királylyá teszi. — Lud. király közeledvén, hajóra elmenekülnek. (168—172.) Lud. király Puliában két bégjét hagyja, egyike *Bolfikard* (Wolffhard), hogy ellenszegülés ellen erővel és szigorúsággal éljenek. Az ország fővárosában, *Napoliában* székelnek. Az olaszok (firenkek) pedig Bolfikard ellen föllázadván, *Duka Veneri* nagy bég körül segleglenek. Ez levélben elmenetelre szólítja föl Bolfikardot; de ez is keményen felel neki. Végre a nápolyi sereg egybegyül; Bolf. pedig a városban levő pártosokat elfogatván, s részint fölakasztatván, azután ki a várból eleibe száll az ellenségnek, kin hősies elszántsággal vívott harc után diadalmas lesz. — Magát Duka Venerit is fogva Ludovikusz királynak küldik Visegrádba. (172, b – 176.) — Annakutánna a király *Litvaniára* megy, mely *Cseh* és *Ruszcian* országok között van; „*Rusz vilájeti*“-t is meghódítja s megprédálja. — Visszatértevel hallja, hogy *Bulghar* ország lázadásban van: hogy azonban oda készül, meghajtják magokat. — A német császárral

is keletkezik „valami okból“ baja, de a bégek megbékítik őket, és egyességeleveleket váltanak. — Szóval „akármerre indított hadat, mindenütt szerencsés és diadalmas lett.“ — 40 év, 1 hónap, 22 napig való uralkodása után meghal; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (176, b—177.)

Ludovikus királynak fia (!) vala *Karolusz*, ki akkor *Puliában* király vala; és két leánya vala, nagyobbika *Maria*, kit még kicsi korában a császár fiának, *Szegismunduznak* eljegyeztek vala. Kénytelenek voltak *Mariát* királylyá tenni; de sok bégnek ez nem tetszék, hogy asszony uralkodjék fölöttük, s levelet küldének puliai *Karolusznak*, hogy jöjön el a birodalmat elfoglalni. Könnyen reáveszi magát ez, s nagy puliai sereggel indul. Érkezik *Szadra* (v. ö. *Zadre*, e h. *Jadra*) és *Sejenik* (*Segnia*) várakhoz, és a horvát végekehez. Akkor *Maria* — két éve múlt, hogy király — kitudja, mi szándékból jő; Budán azonban tettetett szívésséggel fogadja ötet. Azalatt a király emberei mindent elfoglalnak; *Maria* szóra vonja *Karoluszt*: ez a bégekre hivatkozik; a bégek aztán kinyilatkoztatják, hogy ez az ő művök és akaratjok; most már *Karoluszt* királylyá teszik, s megkoronázzák Sz.-Fehérvárott. — Egy év múlva néhány bég a királyon is megbánkodik, és különösen az úgynevezett *Palatinusz* segítségére akar lenni *Mariának*, s egy ügyes embert, *Balazs Furkast* (sic!) ajánlja szolgálatjára. Ezekkel *Maria* cselt sző: beteggé tettetvén magát, elhívja *Karoluszt*, és a nála elrejtezett *Balazs Farkas* és a *Palatinusz* megölik *Karoluszt*; aztán testét eltemetik *Visegrádon*. — *Maria* megint uralkodik. (177, b—183.) De *Karolusznak* némely híveire haragudván, különösen *Johaniszt* a horvát bánt meg is akarja támadni. Ez ellene készül. Azonközben elhívja *Szegismunduzt*, minthogy „már megölé *Karolusz* királyt.“ A horvát bán seregét elindítja, *Maria* is ellene indul sereggel; megveretik: *Balazs Farkas* és a *Palatinusz* elesnek, maga fogva esik; a bán *Kurpa* (= *Krupa*) várába teszi fogságba. Ennek hírére a császár siet *Szegismunduzt* küldeni; de még előbb visszaereszti a bán *Mariát* azon föltétellel, hogy bűnmentességet szerezzen neki. — *Maria* egybekel Sz.-zal és Sz.-Fehérvárott neki a királyságot

általadja. — Nem soká Szegizmunduz el akarja Johanisz bánt fogni; megszállja reá *Pozsugha* várát; de ez elillan *Dobrába* Boszniában; onnét meg *Polába* akarván menekülni, útközben elfogják: Szegizmunduz Pécssett kegyetlen halállal megöleti. Annakutána Kara-Boghdan (Moldava) fejedelmét engedelmességre hajtja, az *Isztefan* vojvodát. — Azonközben Konstantinápoly királya meghalt; *Asziából* pedig, — „a mi a. m. *Anatoli*“ a „*türk*“ nyomult előre, *Galibolit* elvette, Rûmországot el-elfoglalja. — Azért a rûmi bégek levéllel folyamodnak a hatalmas Szegizmunduz királyhoz, hogy segítsen rajtok. Sz.-nak javallják bégjei, hogy egyéb segítséget is gyűjtsön Francia és Németországból. Azalatt már Bajezid Khan, Szelânik megvétele után, gögös levelet ír Szegizmunduznak, hogy hódoljon meg. — Sz. most nyakra före készül, megtudván az izlámi sereg nagy sokaságát. (185, b—188.) Végre seregével elindulván, Bulghar országba és Vidinhez érkezik, a több kereszthadakkal együtt. Onnét azután Eszki-Nikapolira száll, az oda gyűlt izlámi sereg ellen. 1396-ban ott nagy viadal. A francia hadak eleibe álltak vala a magyar seregnek. Tökéletesen megveretnek, a király Konstantinápoly felé menekül. — Azalatt két magyar úr, kiket Sz. király, *Siklós* városokat elvevén, fogva tartott, kiszabadul, s visszafoglalják birtokukat. — Sz. király Konstantinápolyban hat hónapig mulat, aztán *Roduszba* megy segítséget kérni; onnét fél év múlva vissza Horvátországba érkezik, aztán be is megyen Magyarországba. De ama két „begzâde“ (bégfi, bég) megfogja, s *Siklósba* teszik fogságba. — Akkor időben az előbbi királyok nemzetségéből való egy „erdélyi bán“ (sic!) *Ladiszlau* vala: azt akarák királylyá tenni. De eljövén, azután még sem fogadja el a királyságot, Szegizmunduz király még életben volta miatt. A siklósi uraknak *atyjok* (sic!) a fogoly királyért könyörög, s azok vissza is eresztik. — De hamarjában a pártos urak cseh és morva sereget indítanak ellene; azonban ő legyőzi azt, s megbünteti a bűnösöket. — Trónra juttának 23-dik évében a „vilájeti Rîm“ (Rómaország, római birodalom) is alá veti magát neki, szintén Csehország is, s hogy a német császár meghalt, a „német, firenk, rîm-i s egyéb bégek *Maylânban* tartott nagy gyülekezetben Szegizmunduzt választják császárrá; ő

el is fogadja, s Majlánban nagy ünnepet tartanak. — Hogy sokáig künt van, Magyarországbán hangosan kezdik kívánni, „hogy a király jöjön“. Helytartója azért levél által sürgeti, s ő lejö Magyarországba. — Azután Prágába megy, hogy a csehországi ügyeket rendezze. De ott betegségbe esik az agg király, s 50 évig magyar király volta után, s 5 évig német császár volta után meghal. Kivánsága szerint eltemetik Váradon. (188—193.)

Albertusz, Szegizmunduz fia (sic!), kit élteben Németországba küldött vala, sereggel eljövén, király lesz. Szintén bírja Cseh- és Rimországot. Meghal 1 év, 9 hónap 28 napig uralkodta után ; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (194.)

Albertusznak maradt négy éves fia (!); anyja traktál a bégekkel, hogy addig oltalmukba vennék, míg megnőne ; de nagyobbbrést nem akarják. Erre az asszony Visegrádba megy, a koronát elvinni. — Azalatt a bégek *Ladiszlaut*, a lengyel király testvérét kérik, s ennek a lengyel gyűjt sereget. Erre Albertusz király özvegye a német császárhoz fut, s odaajánlja neki a koronát s Sz.-Fehérvár kulcsait. — Ladiszlau eljö ; hogy nincs korona, végre a „*din ululari*“ (vallásnagyk, itt : püspökök) engedelmevel „*basli bughdaj*“ (! = fejes, kalászos búza)-ból készült koronával koronázzák meg. (195.) Némely bégekkel erőszakoskodik s baja van. — Azalatt a török is *Murad* khán alatt előre megy *Belgrádra*. Annak bánja *Johanisz* „a horvát, szalavin, bulghar bánoknak testvérök.“ Belgrad előtt állván a viadalom, *Johanisz* vagy *Janko vojvoda* (így neveztetik aztán rendesen) különösen egy éjjeli kiütés által megszorítja a törököt. Ez *Havála* várát építi, könnyebb meglövetés végett. Hét hónapig tartott körülzárás után nagy ostrom. De akkor egy fölreppentett árok (vagy állik) nagy kárt teszen a műszülmánokon. Azért Murad visszatér, ott hagyván *Iszhák pasát*. Janko vojvoda Iszhák pasát is megveri, s hogy ez új erővel megint ellene megy, még meg is fogja. Azonban már annakelötte Murad *Szemendre* körül sokat a *deszpót*-tól elvett vala ; annak visszaadásával Murad megváltja a pasát Ladiszlau királytól, s megszűnik köztük az ellenségeskedés. De nem soká a királynak főtanácsadója némi

Pulapusz (پولاپوس, ird بولانوس, olv. *Julanusz*) „vallásnagy” ráveszi a királyt, hogy a nem az ő hitökön való ellenség iránt megszegje a békekötést. Újra hadat készít a török ellen. Ezt hallván Murad is gyűjti egybe az iszlámi sereget. — *Varnai* ütközet, melyben a király is elesik, s serege egészen szélllyel veretik. (Lásd : M. Nyelvészet VI. 73. l. a várnai ütközetet mint mutatványt közölve). (197—198.) — A futásban Janko vojvoda *Draghul* (Drakul) az *iftáh* (oláh) fejedelemlhez kerül, ki annakelőtte neki barátja, most megfogatja, s drága pénzen megváltatja.

A magyarok most *Ladiszlaut*, Albertusz fiát választják már azért is, hogy a császárral ne gyűljön bajok. De ez megkéri őket, hogy egyelőre „káim-makâm” legyen helyette; ez Janko lesz. — Janko legelsőben Drakulra megyen; ez fiával együtt fogva esik, s Erdélyben erősen zárva tartják. — Azután az iszlámi nép ellen akar indulni: *Szevrin* (سورین) -nél a Dunán át; 3 napig csata, a melyben „a porba való kâfirek (küffâr)“ legyőzetnek. Janko két müszülmánnak kezébe akad; kiszabadítja magát; azután Bulghárországba kerülván, egy embert veszen föl kalauzúl; de ez a deszpotnak vezeti kezébe, ki szintén drága áron megváltatja, még fia is kezésül maradván (189—200.).

Jankó *Szegedinre* megy, sereget gyűjt, a deszpót helyeit pusztítja. — Azután Csehországba. — Azalatt a szultán a deszpota indult vala, mert Jankót elereszté: ez Jankóhoz fordul, s ketten megverik a törököt. (201.)

Azonközben *Ladiszlaus* derék legény (javar jigit) lett vala; kérésére a császár elküldi Magyarországba. Jankó tisztelességgel fogadja és 1452-ben átadja neki az országot. A király nagyon szereti és tiszteli Jankót: *Bisztricsét* és Erdélyben még némely várat ajándékozza neki. Pecsétet is ad neki, a melyen ő oroszlán képében (شکلنده) vala. — Erdélybe küldi. Ladiszlaus 13 éves korában, 1353-ban (hiba; kell: 1453) lépett vala trónra. Muhammed Khán Ghâzi azalatt Konstantinápolyt megvette vala s már megint *Belgradra* akara

menni. Ugyancsak nagy hajósereggel stbivel elindul, s körülzárja. Ladiszlau király erre megijedvén, sereget gyűjt; a bécsi határon azonban egy hónapig várakozik. Lejő Budára, s hajókat rendez. — De Erdélyben Janko is készült, hogy az iszlámira menne. A Dunához érvén, a királyi hajókkal egyesül. Janko hajókat köttet egybe, s éjjel ráereszti az ellenségre; azután a flottával nagy kárt teszen, sok török hajót elsüllyeszt. — A szultán ostromot parancsol, de ez sem sikerülvén visszatér. — Azalatt pártosok kelnek föl: a király Prágába megy; ugyanott meghal, és eltemetik ott. (201 — 204.)

Matias. Erdélyben „a királyok nemzetiségéből való egybán vala, *Matias*“. A magyar bégek ötét 1458-ban királylyá tevék. Soha nem vala baja a törökkel. — Többire sok hadat viselt, (de krónikánk nem említi föl egyenként); végre a lengyel királyra megy, meghódítja Lengyel, aztán *Litvánia* és *Tatárországokat* is. Ezen részről pedig az iszlám népei *Bögdelenre* (Szabács) indulnak. *Matias* azért ellenük akara menni. De előbb a császárral keveredék bajba; azalatt *Bögdelen* megvevék. *Matias* az ő seregével csak Németországba megy, Bécsét körülzárja, s sok harcztot vív ott. — Uralkodása 32-ik évében és 3-dik napjában meghala. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (205 — 206.)

1490-ben *Ladiszlau* jut trónra. „Az is hadakat viselt, és birodalmának 25 évében hala meg.“ Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (207.)

Ludovikusz, *Ladiszlau* fia. Az ő idejében *Szulejman* szultán kezd uralkodni. (Nagy tisztelettel neveztetik meg; czíme után versek.) *Szulejmán* Belgradra határoz hadjáratot: egy tavaszkor elindul, körülveszi ágyúival, hamar lerontja. A kâfireket kardra hányja, a *dejr*-eket (klastromokat) pedig mecsetekké változtatja át. — Aztán egy darabig megpihente után *Rodusz-ra*: azon is győzedelmes lesz. — Megint Magyarországra, *Ludovikusz* király 10-dik évében. *Petervardin* és *Őszekin* (Eszék) várakat megveszi, s Buda felé fordul. Azonban *Mohács* térségén *Ludovikusz* király vele szembe száll. — Nagy viadal. — A „kâfir“-eket (küffâr-t) megverik. (A király halála nincs megemlítve.) „Az nap reggeltől kezdve napestig oly viadalt művelének, hogy a világot szűkké szoríták a kâfi-

rek szemeire. Végre a Hatalmas ír kegyelmével a káferek serege meggyőzötven, az iszlám népe diadalmas lön. A hitetlen sereget kard élére hányják. — Azután jó szerencsével megint székhelyébe érkezvén, az uralkodás székében megállapodék (Szulejmán t. i.).“ (207—209.)

Evvél vége szakad török magyar krónikánknak. Még a szerző bezáró versei. (209, b—210.)

II.

Csak futólagosan tekintve is a mi török-magyar krónikánk itt részletezett tartalmát, — megjegyzem, hogy minden külön említett factumot, különösen a hely- és személyneveket, hűségesen hoztam föl, csak a Nagy Sándorról való episodiumot hagyván félre, — először is észre kell vennünk, hogy a török szerző előadta factumai mind a latin-magyar kútfők előadásával megegyezők, legalább azokban mind föltalálhatók, legfeljebb a N. Sándorral való és Atila alatt előforduló némely episodiumot kivéve. Szerző tehát nem költött új történeteket, nem is használt ismeretlen kútfőket, teszem keletieket. Még a magyar őstörténeti mesék Nimrod, Hunor, Magogról, Sicambriáról, Franco Paris fiáról stb. mind ott vannak krónikánkban. Nincs is mit csudálkoznunk ezen: hiszen maga mondja, hogy latin könyvből merített, és többször említi a „kítâb“-ját (könyvét), vagy ilyen formulákkal: a „beszélő szava“ előadása szerint“ — rendesen, mikor valami új pontra akar áttérni az ő „auctor“-jára hivatkozik. — A factumok előadása sem visel nála semmi keleti színt, ott sem a hol ezt leginkább várhatnók, a keleten folyó magyar őstörténetekben. Csak az előadási apró részletekben vehetünk ilyesmit észre, a miről alantabb még egy pár szót.

De nagyon föltetsző az, hogy török szerzőnk a magyar történetek némely pontjait egy szóval sem említi, olyanokat is, a melyekről legkevésbé sem tehetjük fel, hogy magyar krónikában, akármily silány volt legyen is az, nem találhatta volna fölemlítve. Nem annyira azt akarom itt sokra tenni, hogy egyik-másik király tetteinek, hadjáratainak stb.

sokszor fele, sőt több is hiányzik, — v. ö. Jeruzsálemi András, Mátyást, stb. — a tisztelt Történelmi Osztály legjobban fogja láthatni, mi és mennyi hiányzik; mert azt, a mi van, a tartalom kimutatásában mind fölhoztam; — de az mégis nagyon különös, hogy a magyarok külföldi hadjáratai a vezérek korában tökéletesen el vannak mellőzve, s Árpádról egyenesen rövid átmenettel Sz. Istvánra tér át. Pedig éppen ezen korszak lett volna Mahmúd Terdsümán-nak való, minthogy egybűt is észrevehetni, mily gyönyörűséggel adja elő terjedelmesen a nagy véres csatákat, ha néha valami egyformaság tűnik is elő leírásaiból, mely a maga fejéből való írásából származhatott.

Legitt kérdezhetjük: szándékosan hagyta-e félre a vezérek korszakát, talán hogy az előtte kedves (?) magyarok vereségeit is elhallgathassa?

Nem hihetjük: mert egybűt elbeszéli, a hol előfordulnak, sőt még mielőtt a magyarok a törökkel összeütköztek, itt-ott a „porba való káfirek“-féle megvető czímmel tiszteli meg a magyarokat. Úgy látszik tehát, Mahmúd nem valami nagy magyarszerető, s alig fogunk e részben oly kedvezően róla ítélni, mint Vámbéry úr, midőn ismertetésében így nyilatkozik Mahmúd jelleméről:

„A fordítóban, minden hitváloztatása mellett, oly tiszta hontikeblű magyarra találunk, ki azon czélt látszott magának kittűzni, hogy Szolimán országnagyjaival a magyar nemzet dicső múltját, harcziás jellemét megismertesse. Ő több ízben figyelmezteti a hatalmas szultánt, hogy a magyar pogányok egészen más jelleműek, mint a görög, bosnyák és bolgár hitlenek.“ — És tovább még ezt:

„Legnagyobb gondot fordított a szót *keresztyén*, vagy a magyar nemzet hitéről értekezletet kikerülni. A magyaroknak keresztyénné lettét, (mi az eredeti latin könyvben bizonyosan nagyon szerepel), említésbe sem hozza, noha a római császár, (és soha sem a pápa), és a magyar nemzet közötti viszonyról eleget szól.“

Nem tudom, mi lebegett itt szeme előtt Vámbéry úrnak, a miből török szerzőnknek a magyarok iránt való kiváló szeretetét és ritka méltányosságát következteti. Talán éppen csak

az indította V. urat e nézetre, hogy Mahmûdot született magyarnak tartja, minthogy Pecsevi és Szolakzade ilyen magyar eredetű Mahmûdról tesznek említést. Ezt hihetjük bátran: de akkor is csak annyit tudunk bizonyossággal, hogy Magyarországon született, vagy talán csak az atyja, s ő mindamellett csak török nevelésben részesült, tán először a jancsárok testületében, — mert nagyon is kilátszik belőle a katonai kedv, — és *dil-oghlan*-ságra alkalmaztatván, később mint tolmács szolgálhatott. Különben ő ki sem tünteti a magyarokat egyéb nem törökök közül; kivált, mióta magokkal az ozmáni szultánokkal érintkezésbe jönnek, csak úgy, mint akármely más akkori török író, el irányokban a gyűlölséges és iszlámi magabizottságot lehelő „*kâfir* (gjaur), *kiüffâr*“ vagy „*kiüffâr-i khâkszâr*“ kifejezésekkel; csak a török vereségeit emlegeti illedelmes sajnálattal mint istennek szent végzetéből történeteket. Azt pedig, hogy „a szultánt többször figyelmezteti, hogy a magyarok különb pogányok,“ én sehol sem találom. A „jeles bégek“ vagy „vitéz bátor hősök“ nála csak szokásos kifejezés: jeles bégjei vannak akármily királynak, a német császárnak is. Végre ha csakugyan valami dicsérettel vannak illetve a magyarok, a mi leginkább ott lehet, hol még mint „*Hunor* népéről“ szól róluk, ez csak az eredeti latin-magyar krónikából származott át, s korántsem Mahmûdnak tulajdonítható.

A másik pont, melyre Vámbéry úr nagy nyomatékot fektet az, hogy Madmûd soha a *keresztyén* szót nem említi, sem a pápát, hanem csak római császárt (inkább német császárnak nevezi), s a magyaroknak keresztyénné lettét egészen elhallgatja. — A mi a pápát illeti, elkerülte Vámbéry úr figyelmét egynéhány hely, a hol megvan a római pápa (*rîm papa*), p. o. Attila alatt; Károly királyt ő küldi s fenyegeti a magyarokat átkával (*bed du'â*); — N. Lajos alatt. — A *keresztyén* szó nem említése nem tesz sokat: sokkal rosszabb ennél a *kâfir*, *kiüffâr*, mi nem csak magában foglalja a keresztyéneket, hanem a megvetést, megutálást is, melylyel irányokban a büszke iszlám hitű viseltetik vala.

Igaz, szóval sem említi a magyarok keresztyénné lettét, sőt szerinte a magyar bégek kívánnak királyt, és

koronával koronázzák meg Sz. Istvánt, nem mondván, hogy a pápa küldte azt. Következtethetjük-e ebből, hogy Mahmúd a török olvasó előtt a magyarok nem iszlámi voltát — köz tudomású dolgot — akarta volna eltakarni? Valamint már egyelőre ily szándékot nem tulajdoníthatunk Mahmúdnak, úgy ellenkezőleg elég jelét találjuk nála annak, hogy ez nem is volt szándéka. Mert maga is „nagy egyházat, *keliszát*“ emleget, min a török csak keresztyén templomot ért, vagy „dejr“-t, keresztyén templomos klastromot (milyeneket p. o. Szulejman Belgradban „mecsetekké“ teszen), és ezt több királyról hűségesen hozza föl, mert az eredetiben is volt említve, — pedig evvel eléggé megmondja, hogy ő szerinte is a magyaroknál megvan a keresztyénség, vagy helyesebben nem-izlámiség.

De térjünk vissza már oda fel érintett kérdésünkhöz: miért hagyhatta el Mahmúd a magyarok külföldi hadjárataikat, miért a magyarok keresztyénné lettét is, miért más nekünk igen fontosnak látszó factumokat is, (p. o. Mátyás uralkodását csaknem egészen)?

Ennek csak az lehet az oka, hogy ő nem fordít históriát, hanem választva ír históriát latin krónika után. Azonkívül a munkának második fele jobbadán nagyobb sietséget árul el; mert ott talán nem talált annyi érdekest, mint az Árpád előtt való történetekben, kivéve egynéhány helyet, mely fentebb a tartalom kimutatásában is megismerhető. Sőt bizonyítja ezt már előadásmódja is. Számtalanszor, mikor új pontra tér át, efféle formulával él: „Azonban a beszéllő szava szerint stb. lön ez meg ez.“ Ebből úgy látszik, hogy Mahmúd eredetijét szakaszonként olvasva, mindegyik szakaszt úgy a hogy értette, és a factumok összefüggését elrendezte, emlékezetből szabadon leírta, azaz saját szerkesztése szerint adta. Így különösen némileg nagyobb szakasz leírásához fogván, nagyon természetes, hogy sok részletet már el is felejtett vala, s csak innen is van, hogy aránylag oly kevés a megemlített személy és helynév. — De más részről egynémely helyen meg is érteti velünk, hogy restelli a sokféle részletes tárgynak fölhozását, midőn ily phraszissal elégíti ki a talán többet váró olvasót: „Még sok hadat viselt; mindenikben szerencsés lön stb.“

— Ugyan csak ily dolgozasmódjából magyarázhatók meg némely nyilván való tévedései és félreértései is, melyek közül egynéhányat még föl fogok hozni. — Ámde ha Mahmúd így — noha általában a krónika menetét követve, — válogatva szabadon dolgozik, könnyen megengedhetjük azt is, hogy ő nem ismerte fel mindenkor a fontos tényeket, a mi annyival inkább történhetett, mert

általában több tárgybeli részletet vagy épen nem vagy félre értett; sőt — a mi szintén még jellemzéséhez tartozik, noha tolmácsi minőségének nem válik nagy dicséretére —

a latin nyelvet is csak így-amúgy, de nem alaposan értette.

Nem szemrehányásképen akarjuk ezen kevésbbé kedvező állításainkat értetni, — mert hiszen török létére elég becsület az is, hogy annyit tudott és értett, — de munkájának kellő megismerésére minden árnyék-oldala fölmutatása is kívántatik.

1) Hiányos vagy félszeg tárgyismeret nyilvánul p. o. abban, hogy a *Római császárt* találván a latin krónikában említve, kit ő különben inkább „német császárnak“ nevez, azt képzelte magának, hogy ez *Róma*-ban lakik, s így *Kizil-elma* (= Piros alma) — a mivel a törökök a szent Péter temploma csúcsán levő gombról *Rómát* jelölik — egyszeriben a császárnak székhelye lesz, s e képzelet megmarad több helyen. (V. ö. Péter, Aba, András királyokat.) — Egy másik eset az, hogy Mária királynéval követteti el apuliai Károly ellen a bűnös cselszövést s egyetlen egy szóval sem hozza föl anyját Erzsébet asszonyt is, azután sem, mikor János bán Máriát elfogatja, hol magát a királynét sereges hadjáratra kelteti a bán ellen. Ez olyasmi, a mit semmiesetre nem találhatott a latin krónikában, és csak félreértésből származhatott. — Csak ő töle, gondolom, tudjuk azt, hogy Bendegúz nem Atilának atyja, hanem nőtestvére fia, kivel aztán Csaba találkozik. Hasonlóképen apuliai Károly szerinte N. Lajos fia, és ezt megtartván, azután Máriával „testvér“-nek szólíttatja meg. — A „*Palatinusz*“ majdnem úgy van használva, mintha tulajdon-, azaz személynév volna. — Csak emlékező tévedés talán, hogy

a különben meg nem nevezett Felicián a királynak, nem a királynénak vágja el a négy újját.

Egyik-másik ilyenmü tévedést már fentebb a tartalom-ban jegyeztem meg. Csak egyet hozok még föl furcsaságul, mi azonban Mahmüd ő kegyelmét csaknem a fölületesség vádjával illeteti. Atila történetében azt találta vala, a mit Thuróczi e szavakkal mond: „intravit *regnum Constantiae*, ubi rex *Sigismundus*, ejusdem terrae princeps, circa Basileam magno cum exercitu dicitur ei occurrisset.“ A török a régibb Konstantinápolyt (= Byzantium) *Kosztantinije*-nek hívja: a *Constantia* néven tehát Mahmüd legott azt képzelte, és oda teszi *Sigismundus* királyt, s minthogy már meg van nála „*Szegismunduz*“ mint byzanti király, mit sem aggódva Honorius helyére is teszi; ugyancsak Szegismunduz leányát említi többször mint Atilának feleségét, Csabának anyját; ahhoz is menekül Csaba az Atila halála és a németek ellen vesztett csata után.

2) A latin nyelvben való ismereteit — nem hasonlíthatván az ő-használta eredetit — csak abban láthatjuk vagy sejt-hetjük némiképen, a mit a latinból is megtart: a tulajdonne-vekben. Lássuk előbb röviden az azokban követte írás- vagy átírás módját.

Ő a neveket, kivéve azokat, melyek a töröknél már köz-ismeretesek valának, p. o. *Becs* (Bécs), *Nimcse* (Német), *Cseh*, *Leh* (Lengyel), *Boghdan* (Moldava), *Ifláh* (Oláh), néha *Madsar* (magyar), *Tuna* (Duna), *Budin* (Buda), *Belgírad*, *Usztulni Belgírad*, *Iszkender* = Alexander (de *Alekszander vojvoda*), *Janko* vojvoda (de *Johanisz* is), *Dáráb* perzsa = Darius (de ez is *Dariusz*), *Isztefan* stb. — a többi az eredetiben talált latinos alakban adja: *Emerikus*, *Tetrikus* (Thuróczi: Detri-cus) *Szegismunduz*, *Belhemus* (Wilhelmus), *Ladiszlau*s, *Ludovikus*, *Szalamon* (nem *Szulejman*, a mi ugyanazt tenné) *Karolus* sat.; csak néha a latin *usz* végzetet *us*-sal cseréli föl, p. o. rendesen *Ladislaus*, *Isztefanus*, az *Isztefanusz* és *Isztefan* mellett.

Mint ezekből is látjuk, tudja Mahmüd a latin nyelv írás-módját; de azt nem tudta, hogy miképen fejeznek vala ki latin írással némi magyar a latinban elő nem forduló ejtéseket.

Azért *Csaba* helyett van nála: *Kaba*, mert ennek olvasta a latin *Chaba*-t. *Boriez* helyett (a mi neki törökösítve *Bories* lett volna), ebből: *Borich* ezt olvassa: *Borkh*. Miképen lett a „monasterium de *Demes*“ ezzé: *Dimsikár*, nem látom által. A *Blasius Forgach* pedig lett *Bulazs Farkas*. (Alkalmasint valakivel ejtetvén e nevet, az előtte tán ismeretesebb *furkas* szóra értette. — Szabad-e ebből magyar nyelvismereteire is következtetnünk?)

Csak egy név, — latinok alakja ellenére — mégis legföltetszőbb, mert a latin sem szokta azt *usz* végzettel adni: *Atilusz*, soha sem *Atila*. Úgy látszik, hogy amazt latin eredetijében is találta, különben emezt csak úgy megtartotta volna mint ezeket: *Buda* (nem *Bleda*), *Gejza*, *Bejla* = *Bela*.

De ugyan a nevekben nyilvánosságra jutnak némiképen Mahmúd latin nyelvismeretei is. Az *Amyntasz*-ra találjuk egyszer ezt is: *Amintam*, tehát tisztán latin accusativust. Szint-úgy szerinte Sicambria alapítója *Franko* a „*Paradiz fia*“; ezt ebből olvasta, hogy „*Franco filius Paridis*“, itt megint a genitivust vevén ala palaknak. A *Ruszcsián* ország is alkalmasint csak „in *Rusciam*“-féle accusativusból lett, a mi p. o. ebben is nyilvánvaló: *Aghrim* = *Agria* (Agriam).

No ezek furcsa quid-pro-quo-k, melyeket tanuló diáknak ugyan nem, de Mahmúd Terdsümânnak mégis szívesen elengedünk, ki különben talán többet forgatta a kardot, mintsem a latin grammatikát! — Most e részletes jellemzéséhez csak ennyit teszünk még hozzá, hogy ő — szultánjának inkább kedves olvasmányt, mintsem mély tudományos munkát, mihez nem is ért vala, akarván nyújtani — előadását lehetőleg könnyű-, és török embernek élvezhetővé tenni igyekezik; és ebben annyira czélt ért, hogy nem csak kortársait, hanem minket is, minden ebben tekintethe nem jövő tárgybeli fogyatkozásai mellett, élénk, egyszerű elbeszélésével gyönyörködtethet. Magától érthető dolog, hogy így a török életbeli fogalmak és szokásokból több vonást kellett beszönie, talán már azért is, mert ő magával is csak azok által és mellett értetheti vala meg az idegen dolgokról szóló históriát. Így először, mint különben más török írónál is, a „*magnates* vagy *principes Hungarorum*“ „magyar bégek“; a királynak vannak *vezírjei*, p. o. a német csá-

szárnak, N. Sándornak. Egyházi személyek, kivéve a római pápát (*rim papa*), mind „*din uluszu, din ululari*“ = „vallás-nagyja, nagyjai“, p. o. az ammoni templom papjai, az eremiták, Julián cardinális. — Török szokásokból folyónak tekinthetjük azt, hogy a királyhoz folyamodók a földet csókolják, vagy arcukkal dörzsölik; hogy a kémek kiküldése, meg a levelek küldögetése annyira szerepel. A királyok szerinte többször „evéssel, ivással, vigadozással“ töltik életüket: úgy tesz vala tán már a török nagy urak is?

III.

Egy kérdés marad még: melyik latin nyelven írt krónikát követett Mahmûd Terdsümân?

Az első adat, mely e kérdésre szolgál, magában Mahmûd előszavában van: „Azon időben, hogy az általa (Szulejman által) karddal meghódított Magyarország némely várának népei a bécsi királynak meghódolván, a padisáh ellen való ezen engedetlenségök miatt, ő tengernagy sereggel reájok mene, és egyszeriben megint alá veté őket: *Usztulni Belghirad*nevü várban (= Székesfehérvárott) *egy latin nyelven írt könyv kerüle kezembe*. Hogy tartalmát megnézém, hát *Magyarország régi időkből való krónikája* volt stb.“

De ám ebben is csak annyit mond, hogy „latin kitáb“ volt ez, a mit Székes-Fehérvárott talált, s a mit ő azután írásának alapjául vett; tehát csak azt mondja, a mit különben is a nevek latinos alakjaiból tudhatnánk. Inkább azt kell még kérdeznünk, hogy csak egy könyvből merített-e ő minden anyagot egész a mohácsi csatáig? vagy talán a legújabb kort, mikor maga a török is már szerepel, maga fejéből, a maga egyébünnen vett tudása szerint írta-e meg? És az elején a Kadar beszédébe belésczótt N. Sándor-episodiumot, valamint Atila alatt a Róma, Vienna, Marsiliáról szóló igtatványokat szintén már elő találta-e ő ugyanazon egy „latin könyvben“?

Mahmûd nagyon egyszerű őszinte ember: ő megmondotta volna, ha az ő „kitáb“-ján kívül még más valamely küt-

főt használ. Arra pedig a már fent idézett formulákkal egyre vonatkozik és hivatkozik; ha néha többes számban mondja is: „a világtörténetbeszélők szerint“, nem képzelhetjük azért többféle munka használatását, mert legott megint van a „râvi kavlınsa“ (a beszélő beszéde szerint) vagy „kitâbın hikâjeti bunun üzerine dir“ (a könyvnek elbeszélése úgy van, a szerint van, hogystb.) Különben is bajos volna Mahmûdról a nyugati történelmi irodalom ismeretét föltennünk.

Az utolsó ily hivatkozás „râvi kavlınsa“ a 207, b. levelel van, mikor Szulejmán Belgrad ellen akar indulni; maga a mohácsi csata pedig mint Lajos király 10-ik uralkodó évében történnék hozatik föl, a mi megint csak a magyar krónikára mutat, úgy hogy bizonyossággal mondhatjuk, hogy ő az egészben végig követte a latin könyvet, azaz olyant, mely épen a mohácsi csatáig terjed vala.

Ezen meghatározó jelek a meglevő latin magyar krónikák közül leginkább Thuróczira látszanak mutatni, különösen annak Mohácsig folytatott kiadására.

De mégsem Thuróczi az, a kit Mahmûd használt, nem azért, mert sok van benne, a mit Mahmûd nem említ: hiszen tudjuk miképen ír Mahmûd, és hogy válogató, különösen pedig elhagyogató; — hanem inkább a miatt a mi Thurócziban nincs, és a mit Mahmûd „de suo“ nem vehetett. Ilyen

1) A tatárjárás, mely Mahmûdnál terjedelmesen sokkal több adattal van előadva mint Thuróczinál, ki azt csak „obiter absolvit.“

2) Kadar beszédében a N. Sándorról való episodium. Ez is meg volt a Mahmûd használta forrásában: mert a factumok „Ádám aerája“ szerint említettnek, a mi nyugati krónikákban szokás; a részletek, noha sokhelyt félreértőleg homályosítva, csak a classicus forrásokból származtak át, csakhogy nem közvetlenül. (A latin névalakok ebben is úgy vannak mint a többiben: *Dariusz* stb. sőt „*Amintam*“). Azonkívül ez episodium számai még a további elbeszélésbe is vannak be szöve, és egy két helyen reá való vonatkozással megint fölmerülnek.

3) Nincs Thuróczinál Róma meg Marsilia históriája melyet Detre Atilának beszéll. Mert noha ott Justinust mint

kútfőt említi, megint az ádami évszám mutatja, hogy csak krónika közvetítésével teheti azt, melyben Justinus volt idézve auctorúl.

4) Egy szócska szól Thuróczi ellen, sőt kis ártatlan szóvérgzet : az, hogy Mahmûdnál Atila neve *Atilusz*, holott Thuróczi *Atila*-val él. Pedig csak azt lehet hinnünk, hogy latin eredetijében találta e nevet így : *Ati/usz*.

Nem Thuróczi tehát az, kit Mahmûd követett ; még kevésbé lehet más a meglevők közül.

A tek. Történelmi Osztályra kell tehát hagynom annak kimutatását és megalapítását, hogy létezett-e valaha az illető korban íratott latin-magyar krónika, melynek kellő jelei, hogy Mahmûd forrásának tekinthessük, ezek volnának :

1) Foglalja magában legalább mind azt, a mi Mahmûd művében van ; még a N. Sándorról, meg Róma-, Vienna-, Marsiliáról való episodiumokat is.

2) Terjedjen le egész a mohácsi csatáig.

3) Tartsa meg jobban a nevek latinos alakjait : tehát *Andreas* nem *Endre*, *Petrus* nem Péter stb. De különösen legyen meg az *Atila* név ez alakban : *Atilusz*.

Már most hogy a Tek. Akademiának Mahmûd Terdsümân eredeti irányát s előadásmódját is bemutathassam, iho következtetek belőle lehető hűséggel fordított egy két mutatványt ; egy-két kisebbet már a Magy. Nyelvészet VI. évfolyambeli első füzeté hozott (a 70—74 lapokon),

MUTATVÁNYOK A TÂRÎKH-I ÜNGÜRÛSZ-BÓL.

I.

A magyar nép származásáról és Pannoniába első bejövételéről.

Tár. Ü. 3. levél stb.

A történetbeszélők úgy írták meg, hogy régi időkben a *madsar* (مَجَار) nép nemzetsége *Nimrod* fiaiból támadott világra. Mert Nimrodnak egy *Enkisza* (اَنْكِسَا) nevű felesége

vala; attól két fia születvén, egyikét *Magor*-nak (مَآغُور), másikat *Hunor*-nak (حُونُور) hívják vala. Ezek Nimrodnak első fiai valának, és mindig atyjoknak palotájában laktak vala.

Valamelyik napon Nimrod vadászatra menvén ki, fiait is magával elvezeté. Ottan vadászat közben Nimrod véletlenül egy vadra akadván, azonnal utána eredvén üzőbe vevé. Fiai is mindenfelé vadra tartván szemeiket, egyszerre az erdőnek egy zúgából egy csodaszép állat mutatkozék elejökbe, mely különbféle színekkel volt mintegy festve. Legottan e vadat megkívánván, lovaikat utána ereszték. A vad pedig elfutván, Perzsia határszélén egy hegyes erdős helyhez jutván, az erdőbe eltűnék. A két királyfi, bármennyit keresék is, nem találák, nevét hírét sehogy sem tudhaták meg. Akkor a két testvér ezen megbúsulván és a szomorúság tengerébe elmerülvén, egymással kezdenék tanácskozni, hogy mitevők lennének. Azután haza térvén, s atyjokhoz jöven, hozzája kérést tőnek: „Perzsia határszélén való azon hegységen — úgy mondának, — hadd építsünk egy klostromot“, így kérék, hogy a világtól megválván, abban lagnának. „A világ népeit elhagyván — azt mondák — csak magunk dolgával akarunk foglalkozni.“ — Nimrod is az ő kérésöket elfogadván, megparancsolá, hogy számukra ugyanazon a helyen egy klostromot építenének, hogy a két királyfi ott lakván, a magok hite

szerint ájtatossággal foglalkozván, élethosszáig ott ellehetne. A mint a klastrom megépüle, elkészüle, ők is csakugyan azon a helyen lakván, sok hónapig és esztendeig, a világ népével semmit nem közlekedvén, csak ájtatossággal és szent jámborsággal foglalatosak lőnek, s a világ gyönyörűségeitől megvonulának.

Ily módon ők öt évig abban a klastromban lakván, csendességben élének. — Hatodik éve hogy lőn, a két ifjúnak fejét a világ gyönyörűsége kezdé háborgatni: szíveikben a királyság kívánsága keletkezék. Hogy ezek ily állapotban valának, egyszer ott egy idegen személy jöve hozzájuk, és a világ fölött való fejedelemséget és az uralkodás kívánságát magyarázván meg nekik, őket elcsábítá. Az ifjak tehát azon személy sugallatára odahagyván a klastromot, uralkodás keresésére adák magokat.

Azon időben Perzsaországhoz közel egy fejedelemnek két jeles szép leánya vala: Magor és Hunor azon leányokat feleségül vevék.

Ezek után a történetbeszélő úgy adja elő, hogy az *Üngürűsz* nép (أَوْنَكُرُوسْ قَوْمِي) Hunor nemzetségéből támadt világra. Mert *Hunor*-nak neve annakutána *Hungrusz*-ra változék át.

És Nimrod halála után Hunor egész népével apósához, a *tatár khán*-hoz menekedvén, ott letelepedék. A khán is ötet minden tisztességben tartván, Perzsaország határszélén más valamely országnak fejedelemséget adá neki. Mert Nimrod halála után Perzsaország trónjára más király jutott vala. És azon tartományt *Dsidija*-nak (جِدِيَا = Scythia) nevezik, a mi a. m. *Tatárország* (تاتار ولايتلى, *tatar vilájetlederi*) és *Szarmarkandtól* egész a *Feketetengerig* terjed.

Egy időben Perzsaország királya *Kosztantinije* (Konstantinápoly) ura ellen hadat indítván, azért a scythiai tartományok fejedelmétől segítséget kére. És Scythia fejedelme csakugyan segítségül Hunor népéből, mely tatár nép vala, 20000 embernyi sereget egybegyűjtván, Perzsaország királyának elküldé. A perzsa király tehát, hogy Konstantinápoly királyára támadott vala, az említett Hunor népét száguldozásra

eresztvén, azok ekképen a perzsa királytól elválván, *Panonia* (پَانُونِيَا) *országának* mentek vala. És hogy azon országba jutá-

nak, láták, hogy egy csodaszép, mívelt ország, számtalan folyó vizekkel, sok gyümölcses, gazdátlan jószággal. Akkor mondták szíveikben: „bizony ennél jobb ország hol kerülne kezünkbe“, s azért Hunor népe közhatározat szerint az ország királyához járúlván, alá veté magát neki, és az országban helyenként letelepedének. Panonia királya pedig nagyon örüle azon, hogy azok úgy az ő keze alatt letelepedének; azt gondolja vala, hogy ezek már neki alatta valók lennének. Azonban miután ezen Hunor nép letelepedett vala, Scythia országába a Hunor több népéhez és bégjeihez jóra való kémeket küldöttek, hogy Hunor bégjei sereget gyűjtván, ama gazdag országra hadat indítanának.

Azonközben a khán meghala. Országá nagyobbbrészt Hunornak, Nimrod fiának veté magát alá; csak egynehány bég nem vetvén magát alája, más fejedelemséget tartnak vala (= elpártolnak vala). — Azon időben pedig a mondott kémek Scythia és Hunor népe bégjeihez érkezvén, Panonia országnak milyenvoltáról hírt adának, a miből azok megérték, hogy nincs oly gazdag ország mint Panonia. Azért Scythia és a Hunor-nép bégjei nagy sereget kezdenek gyűjteni. És Hunor népe Panoniába jövetelének egyik oka ez.

Egy másik beszéd szerint úgy adatik elő, hogy valamely napon Hunor a maga népének jeles főfő embereit egybegyűjtvén, kiment vala vadászatra. Vadászat közben egyszerre egy hegy oldalából egy vad állat jöve elő, mely csodaszép különös színekkel vala fülékesítve. Útját pedig a másik (szomszéd) nép felé veszi. Hogy e dolgot látá, azonnal magában ezt (isteni) előjelnek tartá. Monda: „Ha ez a vad nekem prédául esik, meglesz nekünk ez országban csendes maradásunk: ellenben, ha e vad nem kerül kezemhez, azt akarja a sors, hogy a most hírünkre esett Panoniaországot meghódítsuk.“ Így tő-kéllette vala el magában, s egyszersmind azon gondolattal a vad után ereszté lovát. A vad pedig elfutván, hogy a szomszéd nép határszéléhez ére, Hunor is már közel érvén hozzája, csaknem kezére keritendő vala, midőn a vad egy-

szerre szeméből eltűnék ; se hírét se nevét többé nem tudhatá. A mint Hunor e dolgot látá, mellette való főfő embereinek monda : „E dolog nem ok nélkül való. Ez nekem és népemnek azt jelenti, hogy többé nekünk ez országban nem lehet életünk. Most csak az a módja, hogy más országban vennők lakásunkat. — E közben sok idő múlék el. Más valamely okból Hunor is népével nem jól találván magát, s meg nem élhetvén, a szomszéd országokhoz nyújtván kezét, egynéhányát fegyver erejével meghódítá. A mint láták, hogy nekik senki ellenök nem állhat, tehát azon kezdének gondolkodni, hogy Panonia országát és a napnyugaton való országokat magoknak hatalmuk alá hajtánák. — Imezen megmagyarázott okokból Hunor, Nimrod fia, sereget kezde gyűjteni.

Miután Hunor népe egybegyült vala, számát vevék s fölírák : láták, hogy Hunor népének 10,000 embere gyült egybe, és egyéb minden féle népből még 280,000 ember. Azonközben hogy e roppant nagy sereget egybegyűjtötte vala, Hunornak nem szolgálá tovább élete, e világból kimúlék. — Azonban Hunornak rokonai közül egy nagy bégfi (بكزاده)

vala ; *Kattarnak* (قَتَّار) hívják vala. Hunor helyébe a sereg fölött azt tevék vezérre (سردار). És a bégek mind Kattar vezér divánjába begyűlvén, tanácskozni kezdének, hogy melyik tartományra fognak most menni. A gyülekezetbeli bégek mindegyike külön-külön beszédet tartván, sokféle szót szólnak. Azonban *Kattar khan* igen okos és tudós ember vala, és „olvasott, világtapasztalt“ ember. A gondolkodás tengerébe merűlvén, a bégeknek szólásait sehogy sem fogadhatá el, és némi idő múlva fejét felemelvén, a bégekre s népére vetett tekintettel monda : „Ha úgy akarjátok, hogy most indulván, s azon országot, melyet meghódítandók vagyunk, székhelyünkévé tevén, azért a kelet és nyugat részén való országokat meghódítsuk : ám szükséges, hogy igyekezetünk Panonia országára való legyen.“ A bégek Kattár szavát mind helybenhagyván, ezt erős kötéssel elhatározzák. — Midőn aztán Kattar vezér Hunor népe bégjeinek Panonia országának milyenvoltát egynémi szóval előadta vala : „Oka pedig — azt mondá — hogy azon országra vagyunk szándékunk, az, hogy a szerencse fia, a

világ királya, *Nagy Sándor*, miután a napkeleti országokat legyőzte, és kelleti szerint meghódította vala, valamely okból a napnyugati országokra is hadat szándékozván indítani, szívében legelőször Panonia országának meghódítását kívánta vala meg, a végett, hogy *Budát* amaz országok meghódítására szerencsés auguriumúl bírván, azt székhelyévé tenné. Ez okáért Sándor elindulván, azt meghódítá. És azon székhelyet szerencsés auguriummal elfoglalván, onnét *Bécs* trónjára indulván, azt is meghódítá. E két székhely meghódításáért Német-Lengyel-, Cseh-, Frank és még néhány más országnak bégjeit véresen legyőzvé, őket erővel a maga parancsolatja alá hajtá.

A mint Hunor bégjei Kattar vezértől e híreket meghallák, mindnyájan az ő szavain elálmélkodván, okos gondolatját és rendelkezését hegyben hagyák. „Valóban, — azt mondák, — csodálatos dolgokat adál most előnkbe. De ugyan ezen Sándor hol születék? s kitől vevé származását, apja s anyja kik valának? s legelőször mely országokra indulván s mely királyt szállítván le trónjáról, hódítá meg azokat? s Panonia országára való hadjáratának mi vala az oka? — mindezeket, kérjük, sziveskedjél mivelünk közölni és nekünk megmagyarázni.” Mihelyt Kattar Hunor népe bégjeinek unszolasát látá, ő is kezdé neki Sándor hadjáratait elbeszélni.

(Ez után Kattar a következő 34 levelen előadja a macedoniai királyok történetét, s különösen Sándor hadjáratait bővebben. Jónak tartom ezen előadás végén lévő azon részét még ide fölvenni fordításomba, a melyben N. Sándor pannonai hadjáratának okadatolása folytattatik.)

Azután Sándor parancsolatjára Dariusz királyt királyi módon eltemeték. Maga pedig nagy pompával eljövén, Bagdad székében öröm és vígasság között kezde lakni.

Azonközben egyszer napnyugat felől egynéhány gyász-hirmondók eljövén, azt jelenték, hogy Sándor anyja testvére, kinek szintén Sándor vala neve, egész seregével Frankországban elvesze. A mint Sándor e hírt hallá, elszomorodván egész három napig gyászt tartá. Ugyanis, mikor Sándor Dariusz királyt egy ízben legyőzvé, maga Kurd- és Gürdsi-országra (Georgiára) indula, anyja testvérét Sándort 41000 embernyi sereggel a napnyugaton való uralkodó fejedelmek meghódítá-

sára küldötte vala. — A mint tehát Sándor az eljött gyászmondóktól e híreket vevé, azt kérdezé tőlök : „Mimódon menekülétek meg hát ti ?“ Mondának : „Felséges király ! Mihelyt töled Sándor ama királyok ellen való hadjáratra parancsot vön, szerencsés uralkodásod napjaiban seregével fölkelvén, először a *tatókat*, *lengyeleket*, *cseheket*, *alamanokat* hódítá meg. Azután, hogy a *frankok* országa ellen indulunk, egynéhány frank bégek és királyok eljövén, meghódolának. Onnét tovább menvén *Puliát* (Apulia) hódítók meg. Azonban Frankország királya, — most Franciaországnak nevezetik, — alája vetvén magát Sándornak, és vele testvérré válván, sok barátságot mutata iránta. De kéz alatt a több frank és német bégekkel egyesülvén, követeket küldé hozzájuk : „Én Sándorral egyesülék, s testvére levék ; mindent elhiszen nekem. Ti is készen legyetek, én is ötöt oly útra vinném, hogy alkalmat találván ellene, ötöt egész seregével egyetemben elvesztenők.“ Ezen egyezkedés szerint, Sándor ellen az alkalmat lesvén, egy napon ötöt seregestül elveszték.

Pedig Sándort vezírjei mindenkor intvén, azt mondják vala : „Felséges király !

Az ellenségnek ravaszságától ne tartsd magadat biztosnak ; vigyázz ! Ne ejtsen ő tégedet véletlenül lesbe.

(Mekr-i düsmenden emin olma ; szakîn,
Ejlemeszin szama anszîzdan kemin).

De bár mennyit szólnak vala is, nem lön semmi haszna : míg fejére nem kerüle a dolog, nem hívé el nekik. Végre véresen porba hulla.“

A mint N. Sándor e híreket vevé, fölötte elszomorodván, Frankországba Sándor holttestéért embereket küldé. A frank bégek is, N. Sándortól való félelemből, azt átadák nekik. Azután Sándor a holttestet királyi módon megmosatván, *Türeb*en (?) eltemeték.

És Sándor föltevé magában, hogy a frank bégeken — úgy monda — Sándornak vérét (megboszúlatlan) nem hagyom. Azonnal parancsot ada, és a napnyugati országokra való hadjáratra egész serege népét elkészítteté. És azon heveséggel a perzsa királytól vett kincset serege népei közé osztatá el. Akkor a sereg is *râmi* öltözetét elhagyván, perzsa öltözetet

vön magára, úgy hogy pánczélaikat is mind arany és ezüstből készítvén, lovaikat és magokat arany alá mintegy elmeríték; úgyannyira, hogy a legalsóbb szipâhira is nézvén, a szem az arany és ezüst fényétől káprázik vala.

A mint az egybegyűlt sereg minden szerét fegyverét elkészítette vala, ezenközben egy napon Sándor nagy divánt rendele. Egészen királyi mód szerint trónját fölékesíttetvén, s fejére az uralkodás koronáját tevén, fejedelmi székebe üle. Jobbra balra aranyos ezüstös székeken a vezírek, királyok és a tisztességes királyfiak ülnek vala.

Azután Sándor fejét emelvén s jobbra balra tekintet vetvén vezírjeire, azt mondá: „Vezírek és bégek! Vajjon volna-e nekem székhelyemre alkalmas egy város, hogy azt székhelyemmé tevén, azután azokon a tájakon való országokhoz fogván, Sándor (bátyám) megbosszulása végett, Lengyel-, Cseh-, Német- és Frankországokat könnyebben meghódíthatnám?” E kérdésre a birodalom nagyjai mind fejöket alá hajtván, s az álmélkodás tengerébe merülvén, senki feleletet nem adhata. Ezen Sándor nagyon elszomorodván, némi ideig gondolkodva komor tekintettel áll vala, midőn egyszerre azt látták, hogy nem tudni honnan, egy személy jelenék meg, s Sándor eleibe járúlván így szóla: „oh király, tudtadra legyen, hogy Panonia országnak egy székhelye vagyon, mely neked fölötte alkalmas. És arra, hogy kívánságod szerint minden országokhoz fogván, azokat meghódítsad, annál jobb és alkalmasabb székkely nincsen. Immáran tehát, oh király, távoztasd lelkedből a szomorúságot, és szívedből a kétséges aggodalmat; mert azon ország neked fog jutni, és azután az egész világ is ten hatalmad alá lesz vetve.” Ily tudósítást ada neki. Azután N. Sándor e dolgon fölötte megörülvén, minden szomorúsága szívéből eltűnék. Ezen öröndetes híreket adott személytől még a világ dolgairól való némely titkot is megakara ugyan kérdezni: de azon személy azonnal eltűnék.

Ezennel elhallgata Kattar khán. Hunor népe, hogy Kattar khántól Sándornak ezen történeteit meghallották, és ennek világuradalmát és vitézségét megértették vala, mindnyájan igen

megdicsérék. Ugyanakkor Hunor népei megismerék, hogy oly jó ország nincsen mint *Üngürűsz* ország; mindnyájan nagy örömmel az arra való hadjáratra elkészülének.

Ezek után Kattar khán meg Hunor nagy bégjei egy napon egybegyűlvén, vígadnak és isznak vala. Azonközben *Szikambria* trónjának dolgairól kezdtek vala beszélteni. A bégek közül néhányan fejet emelvén, mondának: „oh Kattar! *Szikambria* székvárosa ugyan micsoda nép között (keletkezett), s mely uralkodó építette azt legelőször, hogy azt oly nagy, híres székhelynek mondják?” E megszólításra Kattar, a bégekre tekintvén, el kezdé beszélni, hogy a *Szikambria* székvárosa hajdanában milyen néptörzs által és micsoda embertől építettett.

„Régi időkben a tenger partján *Turoja* (Troja) néven híres egy nagy vár vala. — Annakutána egy nagy ellenség egy *Elejna* (Helena) nevű asszony miatt reája támadván, a várat lerontá és elpusztítá. Azon háborúban keletkezék, a *tugh* (lófark) melyet a mostani hadakban hordoznak. — Azon várnak annakkelőtte egy királya vala, kinek *Paradisiz* (پَرادیس) vala neve.

Ezen *Paradisznak* egy fia vala, kit *Firanko*-nak (فِرَانْقُو) hivnak vala. Midőn atyja *Paradisiz* még trónját bírja vala, *Firanko* némi sereggel *Panonia* ország felé vevé útját. És hogy azon ország neki fölötté megtetszék, helyről helyre étetéssel itatással azon vidékeket megjárván és nézegetvén, valamely napon a *Duna* vize partján *Szikan* (سِقَان) néven ismeretes egy hegy oldalához érkezék. Azt a helyet kegyelmesen megtekintvén, látá, hogy az fölötté szép zöld mező, mely különb-különb virágokkal mindenfelé mintegy föl van öltöztetve, és édes szavú madarak énekelnek vala benne. *Bejt* :

Dsüsztt ü dsu idip akar âb-i revânlar bâgh-i bâgh
'Ajs-icsün kurmus csecsikler szahra gülsende o dâgh.

(Keresgélvén kertet meg kertet folynak folyó vizek,
Gyönyörűség végett tágas rózsaaágyon virágokat ültetett
ama hegy.)

Minden oldala -különbféle gyümölcsökkel tele, s min-

den része sokféle termő fákkal bővülködő ; vize , ege kellemetes ; mindenfelé a művelt föld áldása és kenyere sok, úgyannyira , hogy minden tekintetben gazdag egy ország. — Azonnal azon paradicsomi vidéket megszeretvén, elrendelé, hogy a Szikan hegy oldalában egy nagy várat építenének. — Annakutána egy szerencsés órában a várfalakat kijelölvén, az némi idő elhúzódása után végre elkészüle. Minthogy pedig fölötte gazdag és bő áldással való ország vala, azt *Pano-niának* nevezik vala, mert latin nyelven ez annyi mint „kenyeres“ (panis). Azután mihelyest Firanko a várost Szikan hegye oldalában megépítette vala, minthogy a hegynek Szikan vala neve, alkalmasnak látá, a városnak is a „*Szikambria*“ nevet adnia. Miután tehát Szikambria városa annak kelleti szerint elkészült vala, ott Firanko fölüle trónjára, és az ország népei is neki engedelmeskedvén, fölöttük kezde uralkodni.

Idő jártával azután N. Sándor, anyja testvére, Sándor elveszte miatt, reája indulván, szívében föltette vala annak meghódítását. Egy napon tehát Sándor megparancsolá, hogy serege egybegyülne, s kevés idő alatt számtalan sereget egybegyűjtvén , egy szerencsés időben Panonia országára útnak indúla.

Azon a részen pedig Szikambria trónján ülén Firanko mulatsággal és vígadalommal foglaltos vala, midőn egyszer napkeletről egy ember jelentkezék : „Egyszeriben a királylyal kell találkoznom ; mondani valóm van.“ Eleibe hozák tehát őt Firankónak, s azon ember monda : „Felséges király! tudodra legyen, hogy napkeleten N. Sándor a perzsa királyt meggyőzvén, az azon részen való országokat mind elfoglalta, s bégjeiket magának engedelmessé tette. Most pedig anyja testvérének, Sándornak Frankországban elvesztét hallván, arabok, perzsák, s a több meghódított népekből szedett véghetetlen s megszámlálhatatlan sereggel te reád jő. Azért óvd meg magadat.“ Hogy e hírt adá, Franko igen megijede : mert azon időben, hogy Sándor a napkeleti országokat meghódította vala, a rúmi határszélek szomszédjai is szüntelenül szemmel füllel vigyáztván, azt mondják vala: „Ki tudja, vajjon nem támad-e mi reánk is ?

Azonban a király még sem híven azon hirmondó szavának, azonnal arrafelé megkémelés végett kémeket küld ki. A kémek tehát eljáván oda, Sándor seregével találkoznak, és megtudák annak nagyságát és milyenvoltát. Azonnal Frankóhoz visszatérének, és Sándornak rettentő hatalmáról neki jelentést tőnek. Franko, elcsüggedvén bátorsága, megismeré, hogy ha olyan világhős mint Dariusz király nem bírhatta Sándorral, hát magának mekkora hatalommal kellene ellene állania, hogy vele bírhatna? S azonnal készülethez fogván, minden kincsét egybegyűjté; s Szikambria trónját és Panonia országon való birodalmát fejéből kivetvén, más valamely országról kezd gondolkodni, hol letelepedhetnék. Egy szerencsés órát szemelvén ki, elhagyá tehát székhelyét, s napnyugat felé más országra menvén, szálltában keltében végre *Franczia*-országba érkezék, s azt üresen találván, elfoglala. Azonnal rendelést tőn, hogy egy alkalmas kedves helyen egy nagy várost építene, s azon városra alkalmas egy helyre találván, azt egy gyönyörű, jó egü tájékon csakugyan létrehozá, megépíté.

Mint hogy pedig atyjának neve *Paradisz* vala, annak nevének tiszteletére, s hogy hírének nevének emlékezete a világban megmaradna, az ujonnan épített várost „*Pariz*“-nak nevezé el, a mi azon időtől fogva mai napiglan *Pariz* városa, *Francziaország* székvárosa. És minthogy a maga neve *Franko* (*Firanko*) vala, azon országot *Franczia*-nak (*Firancia*) nevezé.

Innét elbeszéléseünk megint N. Sándorra tér át.

A történetbeszélők úgy beszélnek, hogy a napok között egy napon N. Sándor, anyja testvérének megboszulása, s a napnyugati országok meghódítása végett, azon nagy hadsereggel előre nyomulván, Panoniaország határán átlépe. Onnét szállva kelve, étetéssel itatással statióról statióra, előre haladván, Szikambiához ére, és nagy örömmel trónjába üle, (trónját elfoglalá). És a körülötte való szomszéd bégek is fejeket féltvén, mind eljövén Sándornak fejét hajtának. — Midőn azon telet Sándor ott vigan eltöltötte vala, egy napon megparancsolá, hogy hadjáratra készüljenek. S az egész hadsereg népe, parancsolatja szerint, mindegyik elkészülvén, s pánczéliját, fegyverét, szerszámát rendbe hozván, mind aranyba s

s ezüstbe mintegy elmerültek vala. A mint a tavasz elérkezék, s a világot mindenféle színekkel felékesíté, azonnal Sándor megint hadra gerjedvén föl, egy szerencsés időben szikambriai székhelye auguriuma alatt, zászlait lobogtatván, számtalan pánczélos sereggel Bécs felé indúla, hogy azt meghódítván, s a lengyeleket, cseheket, alamánokat mind legyőzvé, azután Frankországra támadna.

Itt megint Kattar khánnak históriájához kerülénk vissza.

A történetbeszéllő előadása szerint itt Kattar bégjeinek még ezt mondá :

„Minthogy tehát egy olyan világ királya, mint Sándor, Szikambria trónját meghódítván, azt szerencsés auguriumúl bírta, már nekünk is illő és méltó dolog, hogy oda indulnánk, s azon országot elfoglalnók, hogy mi is aztán több országra terjesztvén kezünket, azokat megvehetnők.

A mint a bégek Kattar vezértől e beszédet hallák, az ö okosságán és éles elméjén elálmélkodván, igen kezdék magasztalni. — És akkor úgy egyezének meg, hogy azonnal hadaikat azon országra elindíták. És Pannonia iránt, hangos dobzó mellett, Krisztus születése után' 373. esztendőben, csapat csapat után útra kelének.

II.

A tatárjárás.

Tár. Ű. 142 b,—155 levv.

A mint *Andaryas* (Andreas) is e világból kimulék, hátra maradott fia *Bejla* (Béla) atyja helyébe koronás királylyá lön, s székét elfoglalván országai fölött uralkodni kezdé.

Azonban a tatároknak annakelőtte egy *khán*-jok vala: *Bathuszi Akdur*-nak hívják vala. És amaz időben ő kivüle Tatárországban Bathuszi Akdur khán alatt való egyéb tatár törzsek fölött uralkodó még öt *kis khán* vala (*uvak khán*). Ezek a khánok azon időben köz megegyezés szerint minden kettő közöl egyszer *Kara Boghdan* országra (Moldavára) támadván, azt az országot nagyon dúlják s pusztítják vala. Ez

okáért Boghdan népe fölötte igen zaklattatván, s véghetetlenül nyomoríttatván, soha azoknak kegyetlenségeiktől nem vala biztosságban.

Akkoriban pedig Moldava országnak egy nagy vajdája vala, kinek *Kuten* vala neve. A mint a tatárnak azon kegyetlen dúlogatását és nyomoríttatását el nem háríthatá, egész népével, öregével fiataljával, fölkerelkedvén, lakhelyeikből elköltözének. Onnét azután eljövén, átmenének Magyarország földjére. S a moldovai vajda, Béla királyhoz járulván, elpanaszlá neki szomorú állapotját. A mint a király az ő dolgáról értesüle, kívánságuk szerint nekik földet ada, és jól fogadván megvigasztalá őket.

Innét a mi elbeszéléssünk megint a tatár khán *Bathuszi Akdur*-hoz tér.

Mihelyest Boghdanország népe lakhelyeit elhagyá, amaz a keze alatt való nép khánjait udvarához híván, velök tanácskozni kezde. Egyik elbeszélés szerint, szándéka Oroszországra (Ruszcian = Russia), egy másik szerint meg Magyarországra vala irányozva. A mint tehát (e felől) egyezkedének, a khánoknak megparancsolá, hogy mennének, sergeiket egybegyűjtenék, s evvel tisztességesen elbocsájtá őket. Maga Bathuszi Akdur khán is egész tatárországbeli seregét magához hívta vala. Azután amaz öt khán is elindulva, s kiki a maga seregét egybegyűjtvén, a khán udvaránál összegyűlének. — Azonban azon nagy tatár sereg egybegyűlése Oroszország királyának füléhezjutott vala, ki ezen megijedvén, mély gondolkodás tengerébe kezde merülni. — Elbeszéléssünkben pedig erre érénk, hogy a mint Bathuszi Akdur khán egész tatárországi seregét egybegyűjtötte vala, számbavevék, s úgy találák, hogy 100,000 embernyi tatár sereg gyűlt egybe. Onnét azután a tatár sereg, Krisztus után 1241-ik esztendőben Oroszországra támadván, némely helyét tüzzel vassal földülák s elpusztíták.

Azon napokban pedig Oroszországból egy kereskedő megmenekedvén, e történetekről hírt hoza. És azon ember, hogy Magyarországra érkezék, Béla király előtt megjelenti, hogy Bathuszi Akdur khán nagy sereget gyűjtött. „S Oroszországra támadván — úgymond — annak már is némely he-

lyét tűzzel vassal földülta. Ezentúl pedig bizonyos, hogy reád fog jöni. Aztán nem is olyan ellenség az, kit semmibe lehetne venni.“ Mihelyt (amaz) ezt mondá, (a király) kételkedésbe esék, és megijede rajta. — Némelyek mondása szerint, azon embernek híradását nem hívé el: mert Magyarország között és Oroszország között egy nagy hegység és fölötte szűk hegy-szoros vala, a melyen sereg alig mehet át. Azon okból a király ama tudósításnak nem ada hitelt. Azon szorost *Demir-kapu* (= Vas-kapu)-nak hívják vala. Azonban mégis a király szívében kétség keletkezett vala; azért mindjárt amaz ország felé kémeket bocsájta ki, s ezenfelül országa minden részeibe leveleket kezde küldözni, hogy készen tartsák magokat.

Azonközben a király még mulatván, a tatár sereg felé küldött kémeit várja vala.

Csakugyan a napok között egy napon a kémek megjö-vén, azon hirt adák, hogy Oroszországot már elpusztították, s azután — úgy mondnak — igaz és bizonyos, hogy azonnal te reád fognak fordulni.“ Ezen a királynak lelke fejébe ugrék, (igen megijede). — Akkoriban pedig a királynak mellette egy nagy bég vala, kit *Palatinusz*-nak hívnak vala. Azt magához hívá, s megparancsolá, hogy mindjárt elindúlna, s a Vaskapu szorosában megszállván, azt őrizné, s a tatár sereget azon át ne eresztené. S amaz a parancsnak engedelmeskedvén, a király azonnal még egynehány béget ada melléje, s díszruhát (khilat) öltvén reája: „Meglátnám (mit fogsz tenni)“ — ily nyájas fölbuzdítással elbocsájtá ötet. S a Vas-kapu felé vala menőben.

De Béla király is Magyarország nagyjait és minden hadseregét magához hívá, és Fehérvár előtt egybegyűjté. És a tatár seregre szemet fület tarta. — E részről a palatinusz is éjjel-nappal egyaránt azon szoros felé sietvén, a mint azután a Vaskaphoz érkezék, ott seregével megpihene. És az útát elállván, erősen vigyázván, hogy az ellenség mihez kezdene, ott megvárá a harczot.

A történetbeszéllő úgy írja, hogy a király is, a másik részről, sereget gyűjtvén, dolgára vigyáz vala. Minden becses kincset egybeszedetvén, Németország császárájának levelet íra, s kincseit feleségasszonya mellé adván, elküldé Németországba.

Maga pedig gondolóra veszi vala, hogy a világ sorsa mire juthatna, és a palatinusnál a dolgok hogyfolytára szemét fülét fordítja.

Azután a történetbeszélők úgy mondják, hogy ama részen a tatárok, — minthogy Moldovába szakadatlan beütésök miatt az említett ország (Moldova) fejedelme és népe elköltöztek és Magyarországra telepedtek vala, — azon okból most Magyarországra támadni indulának. — Szállásról szállásra haladva, valamely napon azon szorozhoz érkezének, s seregök eleje hogy a Vaskapu helyéhez juta, hát láták, hogy az útja el van zárva, és hadsereg őrzi azt. A tatár seregnek azon része, mely már eljött vala, ott megállá; végre a szoros megtelék tatár néppel, és az útzáró őrseretre reá kezdenék vívni. Számatalan tatár népet vesztenék ott, de a viadal mind nagyobb lön. A khánhoz hírmondó érkezék: a tatár khán aztán utat kereso hogy átmenne, de a palatinus a jövőket tekintet nélkül levágja vala.

Végre a khán is megérkezvén, az útját álló seregre oly annyira dühösen kezdenék vívni, hogy szóval nem lehet megmondani. Újövégre tehát a tatár sereg diadalmas lön, s a palatinus erősen megsebesülvén elszalada. A mint a palatinus elszalada, a tatárok a hegyszoroson átkelvén, Magyarország földjére lépének. — Azonban hogy a palatinus esetének híre a királyhoz eljuta (— pedig azon időben Csehországból segítséget kért vala —), azért Székes-Fehérvárról fölkelvén, Esztergom előtt a Duna folyón átmene, és *Moravá*-ba (Morva) érvén, ott a Csehországból jövőndő segítséget megvárá. — A khán pedig hogy Magyarországra juta, a mellette való khánokkal tanácskozván egyezkedék velök. A khánok egyikét

Petha khan (پٹا خان)-nak hívják vala: azt a maga seregével Lengyelországra küldé. Mihelyt *Petha khán* Lengyelországba beüte, a lengyel király sereget küldé ellene. *Krakov* nevezetű vár közelében a két sereg egymásra találván, nagy viadalt tartának. Azon csatában *Petha khán* meggyőztetvén, egész serege elesék; egy sem menekedék meg, s nyomuk ott vesze.

Egy másik khánt *kajkan*-nak hívnak vala, azt is külön járatra egynéhány ezer lovassal Moldava országra küldé.

Egy napon Kajkan tehát Erdélyországnak azon nehéz járatú hegyein áthágván, *Szeben vára* (Zibîn) közeliében *Otla* (? Olta, Aluta) néven ismeretes folyó partján egy nagy falu vala, — oda érkezvén, az említett folyón átkelte. Azonban hogy Erdély népéhez is ezen hír érkezék, azonnal ők is egybegyűlvén, amazoknak elejökbe menének, és velök megütköztvén, nagy viadalt tartának. Végre a tatár sereg elszaladván, ama zord hegység közé elrejtézék. De miután az erdélyiek megint kiki a maga helyére visszatértek vala, s már semmit nem félnek vala, ezt a khán mihelyt észrevevé, egyszerre reájok támadván, s Erdély vidékeit megrohanván, a népet kard élére hányák, s az egész országot földülák s elpusztíták. — Onnét azután tovább állván, megint a nagy khánhoz menének. — Azalatt Bathuszi Akdur khán is elindulván, *Szegedin*-re szállott vala. Arra a helyre Kajkan is érvén, a nagy khánnal egybetalálkozáék. Ott tanácskozást tartván, a királynak egy kikelő levelet írának; azt mondák, hogy: „Te, ki Béla, Magyarország királya vagy! Ezennel tudjad, hogy hited és szertartásod szerint való életed mind hiábavaló. A királyság sem illethet tégedet: a királyság az én jogomhoz tartozik; mert két király egymás mellett nem lehet. Már most ha azt kívánod, hogy kardomtól megmenekedjél, hát nyakadra kötelet akasztván jőj el, térj a mi hitünkre és nekem légy szolgám, én pedig megint meghagylak s megerősítlek birodalmadban. — Ellenben ha erre reá nem állsz, készen tartad magadat mindenre. Mert íme én reád megyek, nem mondhatod azután, hogy „azt nem tudám.“

Ily tartalmú levelet küldé, a királynak és nyomban maga is a király ellen indúla.

Azonban a király is onnét elmenvén, s eljövén Pest városába bevonult vala, és seregét is mind beszállítván, s a várat erősen elsánczolván, senkit nem eresztett vala ki, mindaddig, míg e részről a khán is, egy jó darab földön átjáván, Pesthez közel érkezett vala. És azon a helyen száguldozásokat indítván, a körülötte való vidékeket kizsákmányoltatá. — A király hollétéről azonban senki biztos hírt nem adhata. — Ez pedig akkor, hogy feleségét és kincseit Németségba

küldé, egyszersmind segítséget kért vala. Azon okból egy jeles német bég alatt számos sereg jött vala alá *Vác*zig a királynak segítségére.

Ugyanakkor a khán egy száguldozást rendezett (indított) vala, melynek alkalmával a tatár sereg hirtelen *Vác*z várára támadván, minthogy a várbelieket rajt kapák vigyázatlanságukon, a várt megvevék, s a férfiakat levágván, a nőket és gyermekeket rabságba ejték. Azután a várt fölgyújták s elpusztították. Midőn pedig a tatárok onnét visszatérnek, láták mentőkben, hogy szemben velök csapat sereg jő. — Ugyanis a király Németországból segítséget kért vala : azon sereg épen az vala. A mint a két sereg ott egymásra találá, mihelyt ott egymásról tudást, hírt vőnek, azonnal hozzáfogának a viadalhoz. A tatárok erősebbek levén, záporként szórák a nyilakat. S a német sereget megvervén, egyszeriben megronták s megsemmisítették, bégjeit pedig fogságba ejték. Onnét azután visszatérvén, megint a tatár khánhoz csatlakozának.

Ezelőtt már említettük vala, hogy miután a tatárok háborgatásaik miatt Moldava fejedelme, Kuten vajda, országából sok népével elköltözvén, a (magyar) királytól lakóhelyeket kért vala, ez sok bégnek, szipâhinak s alattavalónak tulajdon földjeit kezeikből elvevén, Bogdan (Moldava) népének adta vala. Azért a magyar bégek s egyéb alattvalók ezt zokon vették, s igen megharagudtak vala. Pedig a király, mikor a tatár sereg beüte, mindent Kuten vajdával együtt szerez és rendez vala, s őt nagyon szereti vala.

Hogy tehát a tatárok jövőnek és Magyarországból sok kárt és pusztítást mivelének, az ország bégjei és népei ezen megbúsulván, azt mondák, hogy most íme moldavai (boghdan) fejedelem okozta a tatárnak ide betörését : mert ő azokkal egy értelemben van. — Ilyen gyanakodás támadt köztük, és noha Boghdan népével egyesültek vala, még sem szereték egymást, és közülök a harag és gyűlölség el nem tűnik. Végre, a tatár ezen hadakozása idejében, a magyar nép bégjeivel egybeállván, fejet emelének : „Minden bizonynyal — úgy mondának — Kuten vajdát elvesztjük; mert ő miatta jött reánk az ellenség. Azonkívül a király saját birtokainkat (földjeinket) erőszakosan kezünkől elvevén, ő neki és népének adta.” —

Egy napon tehát, a németeknek is egy része velök tartván, fölfegyverkezének; mondának: „A király is az országra készen ellenséget hozott: menjen hát, és Boghdan népével (a kúnokkal) feleljen az ellenségnek.” — Így föllázadván, neki menének azon háznak, a melyben Kuten fejedelem lakik vala; a házat körülvevék, és meg kezdék vívni. Végre Kuten ellen alkalmat találván, a házba betörének, s ötet kegyetlenül levágák.

Pedig akkor, hogy az ellenség bejőve az országba, Boghdan népe (a kúnok) egybegyűltenek vala, s fegyveres készület után látván, a királyhoz akarának menni, midőn innét annak híre juta közükbe, hogy a magyarok serege föllázadván, az ő fejedelmöket, *Kuten* vajdát megölték. Azonnal ők is fejet emelvén (föllázadván) azt határozzák, hogy a tatár khánnal egyesülvén, a magyarokon bosszút állanak.

Ugyanakkor pedig a király részéről hozzájok meghívó mene, de azt ők semmi tekintetbe nem vevék. — Mihelyt a királynak hírről adák, hogy úgy van a dolog, azokra hadsereget indíta: (a kúnok) pedig szembeszállván velök, azon se reggel megütközének, s a király seregére ellen alkalmat találván, annak nagyobb részét megronták. Azok pedig nagy félelemmel elszéledvén s futásnak eredvén, egészen elpusztulának.

Azonban a történetbeszélők úgy hozzák meg, hogy ezalatt a tatár khán a királynak Pesten létéről biztos hírt vön. Azért meg akará ötöt ott támadni, de megint abbahagyá. A király is ott a környékből segítséget reménylván, szüntelen várakozásban vala. Azután azon napokban Német-, Cseh-, Lengyelországból számtalan sok sereg érkezhvén segítségére, a király is fölkerekedék, s Pestből kimenvén, a tatár khán ellen indula. — Másik felől a khán is eszébe vevé magát, és seregét több csapatokra osztá, mindegyik csapatot egy-egy helyen lesbe állítá, s meghagyá nekik, vigyázzanak, nehogy a király seregével szembe szállván, vele megütközzenek. Csak távol nézzétek: én merre megyek, ti is utánam eredvén, nyomban kövessetek.” Ugyanis ezen intézkedésének az vala célja, hogy (csak) a királyi sereg elgyengülte után tartson vele diadalt. Azonban vizsga szemmel a király felé fordulván, mihelyt annak nyoma mutatkozik, a khán is azonnal lóra üle, s seregét egy futamatnyira visszahuzá.

A király azon éjjel ugyanott megpihene. Beszéd közben némelyek mondták, hogy a tatár sereg elfuta. — Mihelyt a hajnal jelei föltűnének, a király megint fölkerelkedék. Egy futamatnyi földön áthaladta után egyszerre a tatár sereg les helyéből előrohanván, mutatkozik. Hogy ezt láták, azt gondolák, hogy ihol itt a khánnal találkoztunk össze; és azonnal az egész magyar sereg minden fegyverével lóra pattanván, azt gondolván hogy „ihol van a khán“ — az nap egész estig a tatárt üzegeték. Az éjjel pedig lóháton egész reggelig mint a csillagok az égen átvirrasztának. Reggelre kelvén, hogy a világ megvilágosodék, láták, hogy egy (oldal) felől az ellenség mutatkozik.

Tehát az nap is üzék azokat, egész estig, míg tovább nem bírván az üzést abba kelle hagyniok.

Azonban oly annyira előre mentek vala, hogy a Tisza (folyó) közelében *Agria* szomszédságába jutának. Hogy meg estveledék, elfáradtan ott megszállának s megnyugovának.

A khán is a megmondott folyóhoz közel megszállván, egész seregével az nap megint egyesüle. Azután az éjjel, mihelyt a világ zaja zúgása megszűnék, a khán derék jeles khánjait mind magához hívá, és monda: „Tudjátok, lehetetlen hogy megint ilyenén jó alkalom kezünkbe kerülne. Azért mindjárt legyetek készen, minthogy ma éjjel az ellenségre éjjeli megtámadást indítunk.“ A khánok erre csapatjaikat rendezék, s azután elnyargalván, a király seregét hat oldalról körülvevék, és legott azokra záporként kezdenek nyilakat vetni. Oly szerfölött nagy sok nyilat ejtegetének, hogy az éjjel, reggel eljöttéig, kimondhatlan sok lovat és embert vesz tének. S egyszersmind a sereg népe közül számtalanokat sebbe ejtettek vala.

Reggelre kelvén a király is lóra üle, s csapatjait elrendezé. A királynak egy jeles testvére vala: az a királynak jobb szárnyán állítá föl hadait, s a bal szárnyán a császártól segítségére jött német sereg rendezé magát. Azután az nap a tatárokkal egész nap leáldoztáig nagy viadalt tartának. — És mind a két részről sok nép vesze oda: különösen a tatár sereg csapatonként nyilzáport szórván, sok sereget tört vala meg. Olyannyira viaskodnak vala, hogy a csatatér színén

való néppel harezolván Minden oldalról oly mértékben nyilzáport szórnak vala, Végre a magyar sereget meggyőzvé, részét megtörék, részét sebbe ejték. A németeket is erősen megtörvé, (sokat) vesztettek vala (bennök). A király látá, hogy a tatár népen semmiképen nem nyerhet győzedelmet, (hanem) a maga serege nagyobbreszt megtörétvé legyőzeték. Azért mindjárt futásra tökélvén el magát, azon éjjel a király és testvére *Kolomanusz* lóra ülven elfutának.

N'oldu ahvâli bularin' dinle jár :
Mâl ü mülk, takht ü rakht her ne ki var

(Mi lön dolga ezeknek halld meg barátom :
Pénzök földök, székök szerök a mi van)

Dsumleszin terk ejlejiben, aj azîz
Ejlediler kacsmagha ghâjet szitîz

(Mindenöket elvesztvé, oh jámbor m,
Elfutásra tőnek nagy iparkodást.)

Jügrük atlara olup bunlar szívâr,
Kacsdilar terk ejlejip nâmûsz ü 'âr.

(Gyors lovakra ezek fölülven,
Elfutának, odahagyván híröket szemérmöket.)

Her kisi île kacsardî joluna,
Kimsze bakmazdî onüne szonuna

(Minden ember úgy szalad vala útjának,
Senki nem néz vala se előre se hátra.)

Csûnki kardasîla kacsdilar kirâl
Leskere dakhî n'olur, gör, szonra hâl.

(Miután testvérivel elfuta a király,
A seregnek, haj mi lesz aztán dolga ?)

Hogy ezeknek ily állapotjokat a tatár megtudá, azonnal lóra ülven, éjjeli megtámadást tőn reájok, és azon sereget tökéletesen szétvervén, részint a Tiszába ugraszták, részint

kard jélére is hányák s kirablák őket. A király szomorúan elfutván, menőben vala.

E részről a tatárok a megvert sereg holmijét prédára hányák, és a körülötte való helyeket tüzzel-vassal pusztíták. Szintén a hatalmokba (kézre) került tartomány népét megtörvén, az asszonyokat s gyermekeket rabokká tevék. — Azután a khán onnét elmenvén, általkele a Dunán és Ó-Budán (Eszki-Budin) álla meg. Miután némi ideig ott megnyugodott vala, aztán megint a khánokat száguldozásra ereszté, a kiket is mindeniket egy-egy tájékra küldvén, mindenfelé az országot dúlák és pusztíták. Közöttük egy *Szafan*-nak nevezett khánja is vala. ra *) küldvén, oda eredvén, meghódította vala azt.

De már ezelőtt is megírók, hogy (a király) még a hadjárat előtt feleségét és sok kincsét Németországba küldötte vala. Azért, hogy a viadalban meggyőzeték, a császárhoz mene. Azonban a történetbeszélő úgy beszéli, hogy a viadalban megmaradt császári bégek a királyról s a magyar bégekről a császárnak panaszkodván, mondának: „Felséges császár! Nekünk a tatár seregtől nem vala mit félnünk. Hanem hogy azon válságos helyzetben Boghdan népe (a kúnok) és a magyar bégek között viszályok támadának, s (czek) a boghdani (kún) fejedelmet megöleék, azért ők okozák, hogy a tatárok ellenünk alkalmat találván, oly fölötte sok kárt és pusztítást mívelének.” Így bánatosan, könyek között mondák el panaszuikat.

A császár e dolgokat figyelmesen tudomásúl vevé; megharaguvék, és Béla királyt megfogatván, egy erős várba fogóságba vetteté.

Azután az auctornak beszéde úgy van, hogy mikor a tatár khán a királylyal viadalt tarta, a királyi pecsét a khánnak kezébe kerüle. És a király divánjához tartozó egynéhány scriba (írnok, secretarius) is kézre kerülvén, a khánhoz mint szegény foglyok jövének.

A királynak testvére Kolomanusz pedig, ki a viadalban

*) *اورنگه*. De előtte hiányzik, hogy mire, s helye sem hagyott meg a talán rubricával iratandó szónak.

megveretvén elszaladott vala, azon a vidéken egy nehéz járatú hegységben tartózkodván, mindenfelé legnagyobb figyelemmel vala. A khán tehát, mihelyt ezt eszébe vevé, azonnal mintegy a királynak szájából Kolomanusznak ily levelet írta: „Te, ki testvérem vagy, Kolomanusz! Tudtodra legyen, hogy én mostanában (megint) sereget gyűjtök. Azért te is, veled való seregeddel minél hamarább jőj el, s csatlakozzál hozzám, hogy ismét indulván, a khánon bosszút álljunk.“ Azután a levelet a királyi pecséttel megpecsételvén, a király népéből a khánhoz állott egynéhány ember által Kolomanusznak elküldé. Azonközben a tatár khán egynéhány ezer embert Kolomanusz útjára lesbe helyezett vala. Azután Kolomanusz, mihely a levél hozzája érkezék, csakugyan onnét fölkerekedék. De útközben a tatárok reá támadának, és seregét megvervén, egészen szétugraszták őket. Maga Kolomanusz pedig nem tudta megmenekülni a futásban, hanem elfogaték.

E felől pedig, hogy a német császár a királyt fogságba vetteté, ez elgondolván magában, hogy mi volna oka és célja az ő fogságba vettetésének, az iránt a császárhoz levelet íra. A mint e levél a császárhoz érkezék, ez neki ily feleletet küldé reá: „Hogy reád ellenség jöve, te én tőlem kérél segítséget; én kérésedet el is fogadám, és segítségül derék jeles bégjeimet és hadseregemet mind neked adám. De a te néped között régi rossz tettek folytak, s régtőlfogva a barátság megbomlott vala. Minthogy tehát közötté csak ellenségeskedés és viszály vala, hogy állhatál aztán az ellenség eleibe? Így tehát csalásoddal annyi derék emberemet ejtéd veszedelembe, és azonkívül hogy véghetetlen sok kincsemet hiába elköltéd, még annyi seregemet is porba hullatád. E dologban csakugyan egyszer napfényre jutának a te vétkeid. Immáran, ha az én kezemből ki akarsz szabadúlni, mindaddig, míg a nekem tett kárt meg nem térited, neked sehogy nem juthat szabadulás.“ — Ily feleletet ada neki. A király látá, hogy miután e nagy szerencsétlenség és nyomorúság, és ily viszontagságok jutottak reá, ő már senkitől hűséget és segítséget nem reménylhet; végre tehát a mi kincse vala, azt a császárnak adá, és annakfölötté még sok drága kövel kirakott eszközét is, s egyszersmind megígéré, hogy ha egészen visszanyerendi or-

szágát, abból is még (egy részt) enged által ajándékul a császárnak birtokába.

Mihelyt a király minden kincse odaengedésével a császárnak kezéből kiszabadúla, ott egy perczig sem maradván tovább, *Rím* (Róma)-ország felé a pápához fordúla. A római pápa is őt tisztességgel és kegyességgel fogadá, és a király tőle hadsereget és pénzt kére segítségül. A pápa tehát sereget gyűjtván, a királyt nagy meggondozással elbocsájtá. Azután hajóra szállván, kedvező széllel *Rodusz* szigete fele indúla. És ezen sziget uraitól is pénzt és segítséget kére. És csakugyan azoktól is a kegyesség jó reményét és a férfias segítség jeleit nyeré : ők fölkarolák az ő ügyét és készülének, neki sereget adni.

Azonban a történetbeszélésben úgy következik, hogy, mikor a tatárok Magyarországot elfoglalván, népét erőszakosan az országból elhajtották, a viadalban még megmaradott bégek is, részint Németországban, részint a határszéli tartományokban, oly szándékkal hogy az események menetét megvárják, vagy letelepedtek, vagy a körülötte való várakba elszéledtek vala. — A háború miatt pedig a németekkel ellenkezésbe estek vala.

Azalatt e részről a tatár khán is az országot erősen dúlja s pusztítja. — Azután a császár is látá, hogy a tatár már az ő határán való tartományt pusztítja, és azért megparancsolá, hogy még mielőtt Magyarország még érintetlen részeit a tatár földülná és kirabolná, a németek menjenek és pusztítsák el. Ekképen a németek is beütván, azon még érintetlen helyeket, melyek a magok határán valának, földülák és ki-prédálák. És minthogy a tatár khán ellen való hadakozásban a németeknek sok népök odaveszett vala, s ezt a magyarokra rótták vala ; azért, hogy a császártól ily jó alkalmat nyerének, dúlának fel annyi sok helyet, és a magyarokat, ellenség gyanánt, részint leölvén részint megfosztván, parancsvételök ellenére is mindenféle kihágásokat és kegyetlenségeket mívelének. Azért ezen pusztítgatások miatt a magyar nép igen fölindúla.

Azonban hogy a király a római pápától segítséget vett, és seregkerés végett a *Rodusz* szigetebeli urakhoz járúlván,

azok is sereget adtak vala, akkor már csak azon vala, hogy megint hadakozásra indulna. Egyszersmind a magyarokhoz szakadatlanul járnak vala hírvivői. A mint a németek ellenségképen e nagy kegyetlenségeket mivelék, a több magyar bégek egybegyűlvén, hogy nem tudtak másképen segíteni, ők is fölkelének azon szándékkal, hogy Horvátországba ütvén be, ott összetalálkoznának a királylyal. Azután, hogy fejet emelvén lábra kelének, a császárhoz hallgató két várat hirtelen megvevénék, és minden bennevaló népet, asszonyostúl gyermekestül levágván, a várakat leronták s az előtalált kincseket és jószágokat mind prédára hányák. És sok német népet elvesztvén, egynéhány előkelő embert is fogának el. Így azután elindulának, és Horvátországba ütvén be, ott egész figyelemmel a király felé fordulván, azt megvárák.

A történetbeszélők és régiségstudók továbbá úgy beszélik, hogy e részről a tatár khán Bolgár és Rûm országokra száguldozást eresztett, és azon tartományokat is pusztította, és az asszonyokat és gyermekeket rabságba hurczolván, a férfiakat legnagyobb résztleölette vala. Azután mindegyik, az ő bejárta tartományból visszatérvén, megint a khánnal egybetalálkoznak és hozzá csatlakozának.

A mint a tatársereg megint egybegyűlt vala, abba egyezének meg, hogy Németországot is megtámadván, azt elpusztítsák. De a császár is hogy ezeknek ily szándékukról kémei által értesüle, azonnal sereget kezde gyűjteni, és megparancsolá, hogy a határszéleken való várakat jól megőrizvén és megerősítvén, mindenképen vigyáznának.

Mihelyt azért a khán megtudá, hogy a császár sereget gyűjtött, egészen elállá az ő szándékától és a Dunán átkelvén, Cseh- és Morava (Morva) országokra támada, és azon tartományokat tüzzel-vassal földulván, pusztává tevė.

Ekképen a khán azon országokat egész három eszten-deig dúlogatá és pusztítgatá, és mindenfelé rontást és pusztarágot mivele. E közben három év lejárta után, — akkor időben pedig Esztergam (Ösztörgun) alatt *) egy nagy vár vala

*) Tulajdonképen Esztergamhoz csatlakozó lefelé (való) részen v. oldalon (جانب).

s azt a khán már több ízben szép szóval fölkérte vala uraitól. Végre, minthogy ezzel semmit nem gondoltak vala, reá menvén, a várat megszállá. Sok megrohanást tétete, de végre hogy meg nem veheté, parancsolatjára az egész seregnek megmondhatatlan sok fát kelle összehordani. Azután az egész vár körül fölrakák a fát, a várfalaknál is magasabbra emelvén föl azt. S tüzet vetvén belé, a várbelieket kegyetlen kinokkal megégetvén elveszték. Egy követ sem hagynak a másikon.

Azután Székes-Fehérvár felé vonulván, azt is elpusztíták.

Azonban, hogy Béla király is megtudá és észrevevé, hogy egyrészt a khán, másfelől a császár az ő országát pusztítgatja, ennek meggondolásán hol fölindulván hol elbúsulván, végre a roduszbeli uraktól elbúcsúzik és seregét hajóra szállítván és vitorláit eresztvén, azon nagy hadsereggel a khán ellen indulá.

A khán e dolgokról hírt vevén, azonnal *Ó-Budát* is elpusztíttatá. Azután egész seregével a Dunán átkelvén, onnét megint Tatárországba vevé útját. — E felől pedig Béla király szállásról-szállásra haladtában, egy napon megint Magyarországra tévé be lábát. Megszemlélé, hogy a napok eseményei az ország minden zugának más szint adtak, és azon való elbúsulással ére székvárosához. De mindéltig országának elpusztítása miatt nagy bánattal vala. Annakutána még tizenöt évig húzván életét, e világból kimúlék. A Duna közepén való egy szigeten, az ott épült templomban temeték el.

Serâb-i telkh-kâm szondu ana merg :
Kharâb abâd-i dehri ejledi terk.

(A keserű italt nyújtá neki a halál :
Az élet pusztult mezejét elhagyá.)

BÉLA KIRÁLY HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK,
MÁTYÁSNAK,
ÚJABB DIADALÁRÓL.

BARTAL GYÖRGY TISZT. TAGTÓL.

Első rész.

I.

Az alatt míg a soha szolgaságot nem ismert Parthus és Hunn-Magyar Scythák az akademia nyomdáján is szerencsésen általkeltek, s fajunk dícső történelmének azt a nagy igazságát, melyet boldogult Kelemen és Endlicherrel együtt kivívtunk, hogy tudniillik az első s ugyanazon legbölcsebb s legnagyobb magyar király, mindazt, a mit hajdani elődeinknek (a parthusoknak) ősrégi szokásaikból a keresztyén vallással megegyeztethetőnek talált, híven megtartotta, a déli napfény világosságára hozzák: az alatt két tudományférfiak: troppau tudor Rössler Eduárd, és a magyar akademia tagja Szabó Károly urak közt *) Béla király halhatatlan jegyzőjének, s hogy őt ma már azon saját czímjével tiszteljük, melylyel nem csak királya szakadatlanúl, hanem e napjainkban többes számmal is feltűnt okleveleiben maga magát egyszerűen s folyton nevezi, *Mátyásnak* a királyi udvar cancellariusának, vagy mint egy idő óta mondjuk, korlátnokának hitelessége felől egy újdonan új vita támadt. Mert vita volt az is, csak hogy az egy Práy, egy Katona, s ezeknek nem csak, hanem az általam mély tudományosságáért magasztalt egykori erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignácznak

*) Programm des k. k. Obergymnasiums zu Troppau für das Schuljahr 1860. czím alatt: zur Kritik älterer ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rössler. — Buda-Pesti szemle 35,36. f. Béla király névtelen jegyzője és német bírálói 184—213. lapig Szabó Károly.

is közös barátja Cornides közt folyt, mely azután Commen-tárimban épen ezen királyi jegyzőről, jobban korlátnokról okadatosan bevallott teljes meggyőződésemet, ennek foly-tában pedig az Új Magyar Muzeum 1858. évi 8. füzeté-ben Cassel és Dümmler Anonymusai irányában szilárd követ-kezetességgel írt értekezésemet szülte.

II.

Sem ebben, sem amazokban, bátran mert teljes jó hiszem-mel mondom, nincs egy feltünőbb tétel is, melyet a magyartörté-nelmi igaz, és nemzeti becsület iránti pietásomnál fogva előre meg nem fontolva, okadatlanúl, vagy arról kételkedve írtam volna le, ha vajjon azt egykor ismét felfejtenem, vagy épen visszahúznom ne kelljen e? Válogatva vannak általában az alapindokok is, épen oly gondosan, mint egyik tiszteljeszeretett tagtársam engedelmeivel a csallóköz-karcsai ősrégi templo-méi *). Mindemellett nem én, hanem a magyar tudományos

*) Fát hozok az erdőre: habár; mégis a Csallóköz történelmi vázlata 5. szakaszának folytatában az iránt, hogy Csallóköznek ősrégi, mert már a váradi Regestumban előforduló *Scyth* neve egyene-sen *Scythákat* jelent, Aventinushoz, Toldink Heidelbergi codexjéhez, gróf Kemény József Aubanus Theonicusához, és a halhatatlan Leib-niczhoz Krekvicz Györgynek 1685-ben Frankfurt és Nürnbergben ki-jött, s Magyarország leírásával foglalkozott munkáját teszem, melyben e szavak olvastatnak: v. Istvánfy wird diese Insel Sallókozia, von E. Ensz in Rer. Hung. hist. l. 1. p. 13 insula Cituorum und Scythica ge-nannt. Ennyit Csallóköz történelmi vázlata 5. szakaszához; mert, a mi a 4-iknek tételei hitelességét illeti, önmagam érzem magamat az által legkedvesebben meglepetve, hogy a mint ezt az ott a 30-ik lapon dicsért barátom gazdag levélgyűjteményének későbbi közléséből lá-tom, én már ott, első magyar elődeinkkel egykorú csallói révünk va-lóságos történetét, mintegy megelőzőleg adtam. E levelek szerint Tamás esztergami érsek azon ősrégi dézsbeli jogát, melylyel a Po-zsonyi és Csallou vizen levő révek jövedelmeire nézve bírt, 1306-ban a pozsonyi prépost és káptalannak engedte át örökre. E levelet Gentilis a pápai követ 1307-ben, a magyar király 1323-ban megerősítette. Még a Pozsony városa és az oda való káptalan közt 1348-ban lett egyezke-désről szóló levélben is a decima tributi Pozsonnii et in Csallou sza-vakat olvassuk. Stibor vajda s akkori pozsonyi főispán 1399-ben zárta ki a pozsonyi káptalant e rév jövedelméből, melyet ugyanő

egyetem s akademiának azon egyik fő dísze, ki ön nagy-
 lelke érzetében kész volt a magyar jogtörténetről irt szerény
 Commentárimat a magyar akademia előtt megismertetni, az
 volt ugyanakkor egyszersmind oly őszinte is, hogy ezek is-
 meretének hiányát még tudományos iratokban is nyilván saj-
 nállani merte. Igazolnom kell tehát e nagy tudományú férfiúnak
 ily kegyeletét, különösen Béla király halhatatlan jegyzőjére
 nézve. Kedves, mert hálás, mert ős magyar érdekű vidám
 feladat; reám nézve pedig annál öröndetesb, mert ennek
 megoldására tőlem azok után, a miket Commentárimban
 mondtam, szinte semmi új, legfőlebb csak az látszik talán ki-
 vántatni, hogy II. András fiának Béla királynak 1224. esz-
 tendőben, Mátyás zágrábi prépost úgy mint királyi korlátnoká
 által, a Klokocsai nemzetség számára szerkesztett, s Práy és
 egyéb legnevezetesb történetíróink által egyhangon dicsért
 adománylevelet ismeretesbbé tegyem; mert ha ugyan épen
 ő (a nagy Práy) azon előtte is oly igen feltűnt levelet követ-
 kezetesen használja, s ennek jegyzőjében nem kíván vala idő
 nap előtt püspököt, még pedig oly püspököt látni, kinek neve
 P betűvel kezdődjék: úgy ő halkkal s fokonként haladva eb-
 ben nem csak püspököt, hanem egyik legjelesb esztergami
 érseket is látott volna*). Ámde, hogy viszont önmagam is ne

volt az első, a ki vereknyei révnek nevezte. Így lett azután, hogy ma-
 gának a káptalannak későbbi folyamodásaiban, sőt Ulászló királynak
 is ezeknek egyikére adott válaszában e szavak „decima tributi in portu
Csollou alias Vereknye“ fordulnak elő. A XVI. századbéli levelekben
 már a *verekny-i gázló*, a *vadum Vereknye*, a vereknyei Duna és Kis Duna
 nevezetekkel is megösmarkedünk. Nekem pedig szabad legyen ezek-
 hez még csak azt az egyet tennem, hogy Bubek országbíró egy, ezer
 háromszáz hatvanötödikben kelt igen tanulmányos oklevelében azt, a
 mit a nép ma így mondana: „hogy a csallóközi bankvöki határ a Kis
 Dunánál kezdődik“, a maga korabeli szólás-dívat szerint így fejezte
 ki: „a parte aquilonari a magno fluvio Csollou incipit“.

*) Csak a történelmi igaznak, kivált ha az nemzetemet, hazá-
 mat, s őseredeti fészkeket illeti, saját legfőbb bece s leghathatós
 ereje bírhat arra, hogy a mit jeles tudósunk, az általam tisztelt Ipolyi,
 a csallóközi legrégibb templomok egyikéről, az egyházkarcsairól, elő-
 ször ugyan a „Csallóközi Útiképek“ czíme alatt adott, nem rég pedig
 az academiának Archaeologiai Közleményei első köt. 85-dik l. mint
 már is kivívott történelmi igaznak hirdetett, az íránt Csallóközi Váz-

látszassam magamat szintűgy megelőzni akarni, térjünk vissza az új vita megismertetésének folytatására.

latom 34-ik szakaszának szoros következtében e jegyzetet tegyem. Már abból, a mit ott mondtam, világos, hogy a ki e templomról írni akar, annak két egészen ellenkező időszakot kell e templom s plébánia történetében megkülönböztetni. Az első, az alapítványit, a boldogot, melyben a templom szentjéről nevezett Bartal-Karesát, Egyház-Karesát bírta a mai egyház-karcsai határ területében, azt a szakaszt, melyben még a mai Pinke és Mórocz-Karcsa nevű *érseki* helységek (Comment. 1. k. 56. l.) a pozsonyi várnak Karesa széli földeihez tartoztak; a későbbitől, mely a XIV. század után aképen következett hogy ezóta az egyház-karcsai plebános az egyház-karcsai határban semmit, hanem mind lakó telekét mind földjét a templommal együtt a pinke-karcsai érseki határban bírja. Engedje meg a tudós író, ha a fenérintett értekezéseiből azt következtetem, hogy ezzel én előtte egészen újat mondok. Most már közelebb a dologhoz. IV. Béla király parancsolatjából Dénes nádor és pozsonyi főispány Ethruchnak a pozsonyi vár karcsai földjeiből két eke alá való földet szab ki, s ennek területét leírván, egy helyt azt mondja: hinc vadit ad magnam viam, quae ducit ad Ecclesiam Bartholomaei Apostoli. Ezt bizonyítja a Com. 2. k. végén a IV. szám alatt Dénes palatinus 1248-ban; ugyanezt ott Rolland palatinus és ismét pozsonyi főispány 1249-ben, végre maga Béla 1253-ban kettős pecsétje alatt, s a levelet azután IV. László és Nagy Lajos királyok megerősítik. A tudós úr igen jól ismeri e levelet, de azon buzgóságában, melylyel a vajkai és több régi csallóközi egyházkönyvekben általa olvasott amaz ősrégi hagyományt, hogy Szt. István Csallóközben a 12 apostol nevére szintannyi templomot állított volna, merő csallóközi együgyű regének nyilvánította, elfeledte, vagy megvetette e királyi adományleveleket is, melyek azon ősi hagyomány hitelességének kedvezni látszanak, s a karcsai plébánián Tamás esztergami érseknek 1308. évi levelére találván, azoknak ellenében azt hirdeti az akademiának Archacologiai közleményében történelmi igaznak, hogy Egyház-Karesán 1308-ban épült az első templom. Rég ismerős előttem a levél, de előttem nem csupán ez, hanem, mint a Csallóközi vázlatomból kitetszik, más levelek is, melyek a templom történetét foglalják magokban. Mindemellett mégis újra megolvastam e levelet, úgy mint hozzám, akár mint íróhoz, akár mint a Comment. 2. k. a. VII. szám alatt nevezett akkori őseim ivadéka-hoz illik. A levél hibátlan tartalma ez: Karesákon birtokos *nehány urak*, kik mint patronusok 1308-ban Jakab apostolnak várkonyi hasonló ősrégi templomához tartoztak, az iránt panaszolkodván az érsek előtt, hogy a sok tavak s gyakor vízáradások miatt mind magok, mind cselédjeik s jobbágyaik ritkán s nehezen férhetnek e templomhoz, kérik őt, adna nékiök engedelmet, számokra egy *kápolnát* építhetni. Az

III.

Mind azon első vitának kiváló hősei, mind pedig a nagy nevű Bél Mátyással együtt, mindnyájan tudósainknak legjelesbjeik, kikre méltán büszke lehet nemzeti irodalmunk, e királyi jegyző Codexének azon részében belyezik ennek legfőbb becsét, mely az ős régi magyar alkotmány kezdete megismertetése körül foglalkozván, hosszabb gyakorlati élete tapasztalásának legtisztább forrásából ered s politikai természetű. „Ad hunc itaque finem referenti omnia — mondja Cornides, és fajunkat történetének első lapjától kezdve folyton folyva jellemző saját szelleme szerint mondja; mert ez volt Anonymus egész írói igyekezetének tüzetes célja, legnagyobb legfőbb gondja — *necesse erat primordia nascentis reipublicae hungaricae, primaque ejus ab Almo et Arpad ojecta fundamenta, fortunam in dies amplificatam et auctam, tum constitutam Duce Zoltáno regni summam describere sat.*

IV.

Így szólt Cornides nem egy maga, hanem mint mondám hazai tudósainknak legtiszteltebb phalanxával együtt, melyhez én az 1741. évi törvényeinknek a magyar jellemet ismét egy más oldalról oly fényesen visszaragyogtató 61-dik cikke értelmében is *) különösen Corbáviai Kerchelich Boldizsár

érsek megvizsgáltatja a dolgot, s sz. *Miklós* confessor tiszteletére megengedi a kápolna felállítását, de azzal a kötelességgel, hogy a mivel eddig mint patronusok a várkonyi templomnak tartoztak, azzal tovább is kötelezve legyenek, s kétszer is ismétli, hogy a várkonyi egyház eddigi hasznai jövedelméből nem enged el semmit. Ennyiből áll Tamás érsek levele. Mi következik ebből? az bizonyosan nem, hogy 1308-ban épült volna Bartal apostolnak karcsai temploma. Mert a mi annak napfény-világosságát illeti, a mit én imént a várkonyi földesuraknak Karsa szélén lett későbbi közbirtokosságról mondtam, azt tudós Ipolyink közös barátunknak az épen most dicsért Knauz Nándor tagtársunknak gazdag levélgyűjteményéből, jelesen: a melyeket a bőösi levéltárból az 1262. évről 22. martiusról, s az 1327-ikről post quindenas Epiphaniae közöl, az első pillanattal látni, vagy ha akármilyen okból látni nem akarná, a többi egész világ őszintén elismerni fogja.

*) Az 1741-ik évi 61-ik törvénycikk így szól: *Accedente be-*

Ádám apátúrt a magyar szent korona részei s az abban egyesült boldog nemzetek ősrégi szövetségének egyik leghívebb, s elődei közt csak a szép tudományok s bölcsелеm tudora a híres Kostaniczai Kithonics Jánoshoz, utódainál csak egy Skerlec Miklóshoz hasonlítható íróját számlálom *). De mindezek Anonymusnak egyedül csak a bécsi codex nevezete, alatt ismeretes munkájáról, róla tehát csak mint régi történetésünkről értekeztek. E történetest pedig a kérdésben levő királyi jegyző, vagy korlátnokkal nem csak nem azonosították, hanem, a mit én legalább megfogni nem tudok, annak ama világos panasza folytában, hogy hivatalának teendői bajai, az ő idejétől fogva szerfölött megszorodtak; erre az időre, erre a magyar jogtörténetnek oly kiváló epochájára, még vissza sem gondoltak. Van tehát több, mit a jelen kérdésre nézve magok classicus íróink is elmulasztottak; a mint hogy általában annak e codexénél éppen nem kevésbé érdekes magyar utódai számára szintoly tanulmányos, egyenlően becses okirataira bővebben terjeszkedni, ezeket egymással összevetni, e tudományférfiak egészen ránk, a halhatatlan jegyző hasonló tisztelőire, önmagoknak pedig, ha szabad e kife-

nigna Sacrae Regiae Majestatis resolutione, communi statuum et ordinum voto ultro compertum et statutum est, ut praefatorum Regnorum Regno Hungariae annexorum filii nativi sub denominatione Hungarorum, quoad officia et beneficia Ecclesiastica et Secularia etiam comprehensi intelligantur.

*) De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares, studio labore ac impensis nobilis honor, viri Balthazaris Adami Kercselich de Corbavia Abbatis Inful. S.S. Apost. Petri et Pauli de Kács can. Zagrabiensis sat. — p. 90. „Utinam plures essent nobis ejusmodi Anonymi! utilibus unice studuit. Veritatem pro scopo habuit; non tacet Bulsu et Lelu suspensos, aliaque tanta. Is est fundamentum tot municipalium legum nostrarum intelligendarum: ipse initii Hungariae Regni, formataeque rationis reipublicae nostra, totque aliarum utilium, ac publicarum sive publici juris rerum providus collector. Profecto videmus hinc Regni Hungariae plenam libertatem, firmarique et demonstrari illud legum, quod virtute sua propria Regnum effecerint nec ab ullo acceperint etc.“ p. 91. „Cum scopus Anonymi haud is fuerit, ut periclitentur in fide scriptores, ipseque evadat contentiosus Scholasticus: unice juri publico consulere prospicereque studuit, et ea taliaque collegit, quae suo necessaria fuere systemati.

jezéssel élnem, — hasonló becsületes szándékú szaktársaikra bízták. Ezek közül én Commentarimban már is idéztem némelyeket, azokat pedig, melyeket a sors eddig tőlem elzárva tartott, odalent fogom előszámlálni.

V.

Második András királynak elsőszülött fia atyja élteben az 1223. esztendőből, jelesül pedig az imént említett adománylevelétől fogva, melyet 1224-ben Mátyás zágrábi prépost mint királyi korbátnoka által kiadott, s melynek általírásában Práy, Katona, Kercselich, Engel s majd minden régebbi classicus íróink vetekednek, nem kisebb sem fiatalabb, hanem minden ilyes elő- vagy melléknevezet nélkül, mint alább még bővebben látni fogjuk, egyenesen s folyton-folyva Béla Rex, Béla királynak nevezte s nevezette magát. Én pedig ugyanazon 1223. esztendőből kezdem Commentárimban e Mátyást, mint e Béla királynak halhatatlan jegyzőjét, nemzeti irodalmunk egyik vezércsillagát, 1235-iktől fogva váci püspököt, azután az ősrégi magyar Sionnak lelkes fiai szilárd-sága által Rómától annak kedélye ellen is kivívott esztergami érseket, és a Sajónál dicsőségesen elvérzett halhatatlan hazafit¹⁾ szakadatlan következetességgel ismertetni. Mint ilyen áll ő előttem ma is, e nagy neve rendíthetetlen dicsőségében. Hogy ne állana így, minekutánna a „*Memoria Basilicae Strigoniensis*“²⁾

¹⁾ Endlichernél. Rogerii carmen miserabile (30) „majores de Clericis cecidere: Mathias Strigoriensis Archiepiscopus, quem Rex tum propter fidelitatem, tum quia insimul nutriti erant, magis diligebat et ejus consiliis magna sub confidentia in rebus arduis utebatur.“ — „Nicolaus Scibiniensis praepositus regis vice cancellarius nobilibus natalibus ortus, qui unum de majoribus, antequam se necis necessitati subiceret cruentato gladio jugulavit“.

²⁾ Memoria Basilicae Strigoniensis anno 1856. die 31. aug. conscriptae II. series chron. archiep. Strigon. 21. Mathias: anno 1239. jam postulabatur e cathedra Vaciensi; adsunt enim literae Belae Regis de dato III. cal. Dec. a. 1239. quibus confirmationis gratiam petiit a Gregorio IX. (ezt én már Commentárim első könyve 18, 19. lapjain idéztem). „Mathiam Gregorius IX. ad concilium Romae a. 1241. celebrandum impense invitavit. Metropolitam tamen impendentia a Tartaris pericula domi manere jusserunt.“

és a „Magyarország Primása“ ¹⁾ címzetű könyveknek időközben lett kijötte után, ma már aligha lehet az új bajvivőkon kívül egyvalaki a tudósbak közül, ki őt mint ilyent ne ismerné. Én kétséggel örvendek, s nem is tudom, miért tagadnám, hogy férfiasan örvendek a magyar történelmi igaznak e részbeni fényes diadalán; mert hiszen ezzel csak annyit akarok mondani, hogy habár ekképen feladatomnak már is több mint fele részén túl vagyok, hátra van még annak egy nagy, s mint nekem látszik, épen oly nagy része, mint tesz az a tetemes különbség, mely az én Commentárimnak és az új bajnokoknak, vagy akárkinek másnak más Anonymusa között létezik.

VI.

„Vannak kérdések, melyek iránt a gondolkodó embernek el kell igazodni, máskép szelleme megnyugodni nem tud“ mondja a magyar akademiának egykori disze, Szontágh Gusztáv, kivel én a magyarok eredetéről írt tudós értekezésének ²⁾ nem csak e szavaihan, de az egész munkája szellemében oly rokonul mngegyezek, miszerint bizonyosnak tartom, hogy ha ő e munkája 4-ik szakaszában érintett parthusokat a deák classicusok felé fordúlva folytatja vala, ily sympathiánk mellett azokat velem hasonló értelemben de korábban adta volna. Itt azonban tüzetesen Anonymusra alkalmazva kívánom bebizonyítani, mely őszinte tisztelve követem őt fenebbi eszméjére nézve is. Hogy tehát Anonymusról a következő elfogúlatlan magyar nemzedék még annál is többet lásson, a mit ennek az Egyetemes Magyar Encyclopaediában általam adott életrajzán láthat, előre meg kell egy nem kósza regét, hanem a II. András országlása történetébe szövött fő ténnyt jegyzem, hogy e király Mátyást, mint a királyi udvarban neveltet, s jeles magyar származásáról, és a mi ennél még nagyobb, tudományossága, magas esze, erkölcsének feddhetetlensége, s egész egyéniségének kitűnő tulajdonairól általában becsült személyt, mint ezt ma már határozottan tudjuk, nyomban ama gyászos idő

¹⁾ Magyarország Primása. Közjogi és történelmi vázolat. Pest, 1859.

²⁾ Új Magyar Muzeum 1850. Novb. füzet 81—93. lapig.

után nevezte fiának Bélának udvari koraltnokaúl, midőn a fiú és atya közt a legbotrányosb, és hogy épen Bélának 1222-ben írt levelében feltűnő szavaival éljek „a hazát végső, romlással fenyegetett szakadás támadt,“ midőn tehát mind a király, mind az országnak legjobbjai ön szomorú tapasztalásokból látták, hogy Bélának nem csak egy udvari koraltnokra, hanem egy oly koraltnokra volt szüksége, ki egyszersmind megbiztosabb mentora lenne.

VII.

Ezeket előrebocsájtván, késhetem-e ha bár csak ismét a jövő elfogulatlan magyar nemzedék kedvéért önmagam azt tenni, a mit szívből sajnálok, hogy azok a szerves tudósok nem tettek, kik az én Commentáiraimon ki vül keresik még ma is Anonymust. Sokan szórúl szóra tudják őt könyv nélkül; csak ott nem, hol maga szól a maga koráról legvilágosabban; pedig egyikök az egész Anonymust magyarra fordította.

VIII.

Midőn ezt egykori kedves iskolatársa, a Roger által említett Scibiniensis Praepositus ¹⁾, ki egyik legállhatatosabb barátja, s 1235. évben, midőn ő váczai püspök lett, nem sokára királyi vicecancellarius czímmel következett utódja egykori ígéretére, ismerős munkájának valahára leendő elkészítésére emlékeztetné, ennek ő így felelt: „Igérém is, hogy megteszem, de más bajoktól gátolva, kérelmed s ígéretemről már csaknem megfeledeztem, ha kegyelmed tartozásom lerovására levelével nem int vala. Megemlékezvén tehát kegyelmedről, noha e munkás világ sok mindenféle baja gátol is, hozzá fogom tenni, mit tennem parancsoltál.“ E szavakkal im épen a szerint, mint én Commentarimban már vallottam, jellemzi maga Anonymus saját munkájában, saját kezével a maga korát leghatározottabban, legvilágosabban. Miből állott az ő korát megelőzőtt időkben a Magyar Diplomatika? mik

¹⁾ Maga a prépostság is csak III. Béla alatt állítottott fel. Vágner Antal sup. t. III.

voltak az udvari koraltnokok teendőik, bajaik? a ki ezekről érdemesnek tartotta komolyan gondolkozni, az maga is könnyen meg fog magának e kérdésre felelni: én részemről már is elbántam ezzel *Commentarim* I. könyv 30. lapján. A ki pedig ezekre csak kissé is visszaemlékezik, fogja-e az, kérem, ezt az ő reá virradt „munkás világot“ ezt a *laboriosum seculumot* I. Béla király idejében keresni, kinek kétségkívül örök időkre méltó, de fájdalom! csak három évig tartott rövid országlása, már az alatt is, míg Anonymus barátjának tett ígéretét halogatta, idő előtt elcseppent, elhúnyt volna, mint az alig feltűnt leggyönyörűebb vízbuborék?!

XI.

De hát más akárki, ha a magyar történelmi igazt, nem holmi szedett vetett árva, meddő szavakban, vagy az ötletek külső puszta, legfőlebb philologikus színén, hanem a tényeknek minden oldalról megforgatott valóságában keresi, hogy fogja valaha akár a második, akár a III. Béla koraltnokaira alkalmazni azt az Anonymus által oly nyomatékosan emlegetett bajt, mely már magának e bajnak eredeti forrására nézve is III. Bélának fiain, Imrén és Andráson túl nem vihető?

X.

Csak Mátyást, a fennmagyarázott Béla király udvari koraltnokát érhetette tehát ezen új bajnak egész súlya. Kinek épen e korában a régi magyar cancellárok teendői, mint ezt ma már senkinek magyarnak nem tudni nem illik, jóval megnehézedtek. Az elbitangolt várföldeknek visszaszedése épen ez időben kezdődött ¹⁾ pedig ismét épen ez az a baj, mely a magyar koraltnokoknak legtöbb munkába s fáradságába kerül.

¹⁾ Lásd ha úgy tetszik *Comment* II. k. 112, 113. lapjait, s a váradi regestumnak ott idézett 361. száma alatt e szavait: „*Notum facimus quod anno Dominicæ incarnationis millesimo ducentesimo vigesimo primo, cum esset edictum a Rege Andrea, quod terrarum castorum requirerentur*“ sat.

XI.

És ez a mi tős gyökeres magyar Anonymusunk, kiről íminét is nem csak értjük, de szinte saját szemeinkkel látjuk, hogy hivatalos munkáinak, mely kényes munkáinak? halmaza mellett nem a másfélék megírására kíváncsi henye időnek bősége, sem az írók babérja utáni vágy viszketege, hanem egyedül saját szellemének legfőbb, legnemesb ösztöne a nemzeti becsületért, és egy hív honfíbarátjának adott szava bírhatta jelen munkájának írására, — ez a mi Anonymusunk úgy áll az itt vivó német és magyar bajtársaknak, a cseh Hájek és lengyel Kadlubekhez hasonlóbb Anonymusa irányában, mint a magyar akademia egyik jelesb tagja által nem rég megismertetett Szerémy Györgynek azon szobra és asztala egykor Nándor-Fehérvárott állt, melyek körül egy ideig egymást üzvé, végre annak Cylling ispány Allemannusa a Ladislaus Hungarus vajda fia által megöletett. Csak hogy ott Szerémynek asztala a bajvívók egyike vagy másikának fegyverétől csorbát kapott; rajtunk pedig, (mert Cornidest és az általam személye szerint nem ismert, még is elfelejthetetlen Endlichert magammal együtt értem ¹⁾) mind azon bizonyító helyeken, melyeken e halhatatlan jegyzőre hivatkozunk, ez újabb bajvívóknak már e codex politikai főtárgyán túleső holmi léhaságokba belefáradt gerelyeik nem fognak.

XII.

„Van jó, s itt ott meglehetősen, több benne hibás is, a miket im forgatsz. Így lesz Amite a könyv^a: mondja Martialis. Ezt a distichont tanultam én ő tőle a kíméletes kritikára nézve; meg meg azt a másikat, melyel az itteni magyar bajvívó irányában már más alkalommal is éltem, s élek mindazon legkedvesbb hazafi társaim iránt, kik éppen abban a nemzeti irodalomban fáradoznak, mit kitünő bölcsességéhez képest egy

¹⁾ Önmaga adott nékem erre jogott. Lásd ha úgy tetszik die Getetze des h. Stephan című munkájának kinyomatása után hozzám írt nemeslelkű előszavát.

gróf Mikó Imre a gondolkozó magyarnak méltán legelső, legfőbb kötelességei közé számlál. Ha kikkel ezek közül itt-ott a magyar történelmi igazra nézve nem vagyok egy értelemben: „Nem tudok én Te veled, nélküled nem tudok élni“, mondom én szintén Martialissal s köztünk magyarok közt nálamnál őszintébben, igazabban, senki nem él annak e szavaival. Megvallom azt is, hogy egészen boldognak éreztem magamat, midőn Kerchelichnek Anonymusról hozott fenebbi ítéletét először olvastam, mert ebben ő egészen Martialis, vagy hogy magamat komolyan s egészen kifejezzem, azon legnémesb kritikának szellemében szólott, melyet nálunk Csengery Antal Poirson remek munkájának megítélésében mintául felállított ¹⁾. Lehet azonban Anonymusról, ha bár kevesebb kegyelettel is, mint akár ő nála, vagy e királyi jegyző más őszinte tisztelőjénél látjuk, és mégis méltányosan s igazán írni. Pietásnak mondja ezt a régiek iránt Niebur, s az a magyar tudományos egyetem s akademiának egyik dísze, kit én roppant tudományossága, szerénysége, azonos szelleme, s vídám tanítványainak hasonló ragaszkodása miatt, inkább szeretek magyar Plátónak mondani, a régi írók munkáin bíraskodóktól ugyanezt a kíméletet kívánja. Német bajvivőnk nál Anonymus iránt ily pietas egészen hibáz; hogy a másikéről részrehajlatlanul ítélhessünk, nézzük vitájakat, ha csak egy pillanatig is közelebbről.

XIII.

E vitán már az első tekintettel természetesen feltűnő, hogy éppen az a jeles nyomozó történetírónk, ki mint a Csiki krónika regényes sánczaiból, mint pedig a bíborban született Constantin Császár részére volt hadjárataikor Anonymus hitelességét minden kitelhetőképen ostromolta; itt viszont — és ez az a mi benne Aristotelesnek az Új Magyar Muzeum 1859. évi 10,11-ik füzetében érintett kész dialecticusát teljesen jellemzi — Anonymus hitelessége védbajnokának szerepét viseli.

¹⁾ Buda-Pesti szemle 11. f. 1858.

XIV.

Másikehez hasonló söt nagyobb tekintet ezen bajvívás methodusa, az alanyi tárgyilagosságnak bajvívóink által miképen lett alkalmazása igényli magának. Szerencsémre rövid lehetek e részről is, mert maga az egyik és pedig a magyar bajvívó úgy adja elő e ritka dramának legérdekesebb scenáját, hogy ebből magából is elég biztosan ítélhet kiki az egész darabnak szelleméről. Halljuksaját magának szavait: „A szerző — úgymond ő Rösslert értvén — Kollártól fogva több tudósainkkal együtt azon tévedésben van, hogy jegyzőnk legelső sorában P. dictus Magistert olvas, s így a jegyző nevét P. betűvel kezdődőnek vallja; holott az Endlicher 1827-ki kiadásához mellékelt hasonmásból meggyőződhetett volna, hogy a bécsi codexben nem P. dictus, hanem Pdictus, azaz praedictus áll. Azonban e tévedés bizonyosan nagyon közönyös dolog előtte, ki egész nyíltsággal kimondja „hogy előtte egészen haszontalannak tetszik sok tudományosságot s fáradságot vesztegetni oly kérdésre, mely a megoldás legszerencsésb esetében is egy ily krónikás (!) nevével ismertetne meg bennünket, kinek történetírói becse oly kevésre teendő. Nem hagyja mindemellett sem szó nélkül Bartal — azon állítását, hogy a névtelen jegyző Mátyás Bélának 1223. óta korlátnoka s később esztergami érsek volt volna; azonban éles bíráló tehetségével e hibás véleményt csak visszaútasítja, de megczáfolni nem tudja. Pedig a czáfolat igen könnyű; mert hogy a névtelen jegyző“, *ki magát* néhai boldog emlékezetű nagy dicső Béla király jegyzőjének (quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Notariusnak) *írja*, a sajoini vérmezőn 1241-ben, s így IV. Béla halála (1270) előtt 29 évvel elesett Mátyás érsek nem lehetett, szerintünk nagyon is világos.“

XV.

E rövid, de annál csattanósbb szavakkal köszöntö reám tagtársam. Komolyan-e? vagy a magyar irodalomra nézve legérdekesebb, legkomolyabb tárgyban tréfa gyanánt? csak maga tudhatja. Elég hogy ő, ki magyarra fordított Anonymu-

sának tüstént első lapján, ennek fenmaradt bécsi codexét annyira irtózik saját maga Anonymus iratának (autographiumnak) nézni, miszerint magán Cornidesen és Endlicheren is túl tesz, midőn azt egyenesen egy XIV-dik századbéli kéziratának állítja, itt ezen állításának szigorán ismét tágitván, így egy hibát még pedig a világosnál világosabb oly hibát talál nálam, mely ha áll, és én Commentarim I. könyve 52. lapján bevallott, s mai napig szilárd egyszerűséggel követett hála eszmémnek, híve maradni akarok, e fölfödözéséért neki köszönettel is tartozom. Itt azonban ön előadása után úgy állunk egymás irányában, hogy kérnem kell őt, miszerint e tartozásom lerovását arra az időre halaszthassam, ha majd ön maga e dialecteciai tréfáját, melyre a fenérintett Codexnek kézzelfoghatólag küszált, torz elejét használta, még egyszer nem csak általolvasni, de meg is mérlegelni, e soraimat pedig Commentárimnál valamivel nagyobbacska figyelemre méltatni fogja; mert akkor (és ennyit ígerek én magamnak ma is tőle, mint az Új Magyar Muzeuum fenidézett lapjain önmagam által, saját egyéniségében a dialecticustól egészen megkülönböztetett komoly ítésztl) nem lehet neki hibám indokolásában az álokoskodásnak oly nemét nem látnia, melyet mi Csallóköziek „az elhamarkodás” szóval egyszersmind megróvni is, és barátságosan menteni is szeretünk.

XVI.

Ennyit én eddig a fenidézett scenáról, ígéretem szerint rövideden. Vajha csak erre nézve kellett volna a magyar bajvivóra, úgy mint ön maga saját ítészére fellebbeznem. De Anonymus irányában mi két tagtársak általában annyira különbözünk, hogy kétségtől lesznek többen, kik logikámnak általa lett ezen megrovatása után, azt a több mint kegyeletes nyilatkozatát is, melyre igénytelen közepszerűségemet vitalapjainak egyikén méltatja, önmagával sem eléggé következetesnek találандják.

XVII.

Ő tudja legjobban, hogy Casselnak Anonymus elleni szellemben írt magyar régiségei „Ungarische Alterthümer“ kijöttökkor, Commentarimról még csak ismeretsége sem lévén, ezeknek rostálásába az nem avatkozhatott; a mint hogy az ezekben nem merő leleményes elméletek, pusztá hozzávételek s valószínűségekből himzett, hanem teljes nyílt vidám homlokkalmondom, részintsáját független önállás ok erejére támaszkodó, részint élőkbel soha ki nem forgatható oklevelekkel támogatott érvek taglalásába egy tollvonítással sem ereszkedett; a mit tehát Anonymus ellen írt, mindazt azon érvek méltánylása s figyelembevétele nélkül írta; ő még is itt egész ünnepeyles rövidséggel kimondván, hogy „Anonymust Cassellel együtt I. Béla király jegyzőjének vallja“, mind a Cassel ellen a maga helyén tett jegyzeteimet, mind a derék tárgy mellett előadott alapokok hosszú sorát, minthogy velök egyenként megküzdenni alkalmatlannak vélte, egy a hajdani tudós Philétásénál is ¹⁾ nagyobb könnyűséggel átugrotta.

XVIII.

A drama ekképeni befejezésére tehát már csak a Plaudite volna hátra. Erről azonban mások ítéljenek. Tőlem bizonyosan távul van az, hogy e tapstól is akárkit tartóztatni kívánjak; mert hiszen azt *sine ira et studio* is szabad kimondanom, hogy bajvivónknál itt is csak dialectikai szellemének élvezetét a magyar történelmi, igaz utáni vágyat pedig a mély gondolkozású s épen oly terjedt tanultságú egykori jeles honfitársunknál Buday Ézsaiás híres tanárnál találok, ki előtt Cornidesnek jól megfontolt indokainak egyike is elég vala, hogy Anonymust I. Béla jegyzőjének se maga ne tartsa, se tanítványi által ne tartassa. Tagtársunk az ellenkező tant kívánja ezekre is eröltetni. Komolyan-e? vagy csak dialect-

¹⁾ Lásd ha úgy tetszik Bod Hilariusát, kinek e ma már ritka munkáját, s másokat többeket, a miért hálás köszönetemet itt teszem, az általam már Commentárium I. k. 44. lapján méltán dicsért Lichner Pál pozsonyi tanár úr közlötte.

ticai mulatságból? a dolog minden hozzájárulásom nélkül maga fogja magát kifejtteni.

XIX.

Az *erőltetni* szó csak úgy csúszott ki tollam alól, de meghagyom: mert nem illik tagtársamnak azon ünnepélyes beszédjéről megfedelkednem, melyet, (mint gondolni lehet, összeszedvén egész tudományosságát,) székfoglalásakor az Akadémia előtt tartott. Még most is hangzanak e szavai fülemben: „Anonymus a maga korának nézeteit és intézményeit a múltba helytelenül viszi vissza. Nem közel tehát a magyar előidőkhöz; nem is a sajátmaga és Casseljének I. Béláéhoz, hanem mivel a magyar alkotmány s államrendszerben következett más nézetek és intézményeket emleget, mind ezeknél s talán valamennyi Béla nevű királyaink idejénél is messzebbre teszi, mert nálunk még az Árpádok éltek, az Ázsiából hozott alaprendszerben ily lényeges változást nem tettek, ő ugyan fel nem mutatott.

XX.

Hát azon jegyzeteit tagtársunknak, melyeket a nagy Thierry Attilájára az Új Magyar Muzeum 1858. évi 11,12. füzetében ezen általam oly kiváltképen tisztelt szerzőnek ¹⁾ használatul megíratott, említsem-e? megvallom nem örömet; de lássa Thierry mit tesz velök; nekem elég azt érintenem, hogy ő Anonymusnak épen azon helyét, melyet én Commentarim I. könyve 12,13. lapjain azzal a hozzáadással idéztem, hogy az ebben rejlő panaszt soha senki az I. Béla királyok

¹⁾ A nagy szerzőnek kegyeletéből annak nem csak Attiláját hanem újabb munkáját is (Recits de l'Histoire Romaine au V. siècle) bírom, melynek VI. f. Attila egykori titoknokának Onogesenesnek későbbi életét adja. A ki Parthusim 5. §-át olvasta, csak az képzelheti, mely örömmel olvastam én ebben Thierrynek azon nyilatkozatát, mely szerint e két munkát csak azért bocsájtotta előre, hogy annál alaposabban írhasa a Frankok történetét. Mi magyarok csak örvendve nézhetünk e munka eleébe.

idejére alkalmazni nem fogja, Thierry úr számára magyarul ekképen iratta meg: „A testestől lelkestől magyar Anonymus (mely egészen más hangok ezek, mint a melyeket máshol hallattat velünk ugyanazon Anonymusról) a testestől lelkestől magyar Anonymus e szavai „et jure terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur, de bonis Hungariae“ azon indignatiót fejezi ki, melyet Anonymus, jól lehet maga is pap volt, a roppant jövedelmű magyar püspökségek idegen, többnyire olasz és német birtokosai, s az idegen világi fő hivatalnokok irányában érzett, s így értelmezendő: s méltán mondták Pannonia földét rómaiak legelőjének, mert most is rómaiak híznak Magyarország javaiból. „Ha tehát a magyar bajvivó ez ünnepélyes, mert mint a magyar akademia, mint a francia Institutum egyik fő dísze egybevetve tehát mind annyi élő Metiusok előtt meggondolva tett, s hirdetett e saját nyilatkozataira visszaemlékezik, úgy nekem öt ismét barátságosan kérnem kell, engedje meg; semmikép sem tudom felfogni, hogyan mondhatja ő vitalapjainak 193-án az önmaga által is „kitűnő történetkutatónak“ nevezett Wattenbachnak azon nyilatkozatát, melylyel Anonymust a XII. század végére, vagy a XIII-dikra helyezi, indoktalanul? holott ennek e nyilatkozata önmagának imént szóról-szóra idézett s életében a legdicsőbb helyen, (a legtudományosb egyének előtt) tett ünnepélyes nyilatkozatival teljesen megegyezvén, én legalább sokkal következetesebbnek látnám: önmagának inkább örvendeni, hogy így elvégre alkalma nyílt, ha bár szinte akarátja ellen is, a történelmi igaz pontjánál velök s önmagával ismét találkozni.

XXI.

Wattenbach a tudós german irodalomnak legújabban feltűnt csillaga, kinek a történelmi igaz kutatására lett küldetését eléggé jellemzik, már csak komoly férfias szavai Jordanisról: „der — wie das bei den Anfängern einer gelehrten Geschichtsschreibung so häufig ist, gerne eine unverdaute Gelehrsamkeit auskramt, von den sorgsamem Gewissenhaftigkeit aber, welche die Nachwelt am höchsten schätzt, kaum einen Begriff

hat“ — az 1858. évben Deutschlands Geschichtsquellen cím alatt Berlinben kinyomatott, de már azelőtt a göttingai kir. tud. társaság által megkoszorúzott remek munkájában ¹⁾ mondta Anonymus haláláról a fenebbi alapos ítéletet.

XXII.

Rössler a troppai bajvívó ő töle kölesönözte azt, s úgy adja elő vitalapjain, mint saját kutatása feltétlen eredményét, melybe azután Wattenbach is beleegyezett, de e plagium kérdésére, sőt Rösslernek ezen egész dolgozatára nézve, kívánom kell, bírálják meg magok a german tudományosság-nak azon felkentei, kik Wattenbachban megkoszorúzták az érdemet, ha a német irodalomban a „zur Kritik älterer ungarischen Geschichte“ címet méltán viselheti-e egy dolgozat, melynek tűzetes feladata: mindazt, a mit Schlöztzertől kezdve a német írók Anonymus ellen eddig gúnyképen szóltak, még a csúfnevekről sem felejtkezvén el, egybeszedni, s a mennyiben általában s okadatlanul állnak, kellőleg kibélleni. Sem az egyik, sem a másik része egy ily vállalatnak nem kerül sok fejtörésbe, megfelel ezeknek egymaga az ilyenekben gyönyörködő rideg szenvedély is.

XXIII.

A mint hogy Rössler ezeket különös szorgalommal regisztrálta is, nem hallgatván el Dümlernek sem, hogy ő, ki „de

¹⁾ Az annyiszor dicsért, s mindannyiszor szívemből dicsért Knauz Nándor barátom s kedves tagtársam gazdag levélgyűjteményéből, jelesül a pozsonyi káptalannak 1282. évben augusztus 9-én költ okleveléből, látom, mely tekintélyben volt a káptalan előtt egyik ősemnek, a Commentárok II. kötete végén a VII. sz. alatt idézett percben is nevezett Karchai Béludnak hitelessége: nem lehet tehát nem örülhetnem, hogy nekiök viszont ily kedves szolgálatot tehetek a tudós Wattenbach segítségével, ki e jeles munkájának 222. lapján okadatatosan bizonyítja, hogy 1167. évben több más érsekek s püspökökkel együtt Lukács az akkori híres esztergami Érsek is Párisban szerezte magának főbb theologiai tanulmányainak befejezését,

Arnulfo Imperatore“ költ iratában oly egészen inye szerint viselte magát Anonymus ellenében, erről egy későbbi munkájában, melyet a frankok birodalma széleiről írt, egyszerre elhallgatott, mintha egy németírónak, ki Anonymusról már egyszer méltatlanul értekezett, figyelmeztetve sem volna többé szabad máskép írni. Vagy egy tudós Czörnignek is meg kellene bánni azt, a mit Anonymusról úgy írt, hogy napról-napra jobban derül ennek is, magának is mint commentatornak dicsősége. Hagyjuk a többit; de egyet, a mivel minden egyéb gúnytársait felül haladja, nem lehet nem említenem. Az újabb időben jelesül azon német írók, kik a jelen századnak második tizedében tartott bécsi congressus alatt született legitimitás újdonan új eszméjében sokkal többet s nagyobbat láttak, hogysem saját fajokbéli hivatott gondolkozó itészek látnak, Cassellel együtt Anonymusunkra e magyar felkiáltásának daczára is, „és hiszem hogy még most is megismerhetitek, hogy kemény nemzet volt, gyümölcseikről, azt a tendenciat fogták, miszerint ő ezen egész munkája kiindulási pontját nem nemzete történetének pongyola megírása szándékából, hanem hazájának legitimitása iránt támadt aggodalmából vette. De a többiek mégis legalább csak ezt az egy tendenciát kívánják Anonymusra, saját koruk divatszokása szerint, erőltetni; Rössler egymaga az, ki nem csak Anonymust, hanem minden régiebb íróinkat, nem csak e tendenciával, hanem a tendenciáknak egész halmazával, melyek közül másokat Haupt-tendenciáknak, másokat Grund-tendenciáknak nevez, szélteben terheli. Ő messze ki tesz Schlötzeren is, mert az ő kebelében még annak csodálására sem maradt hely, hogy áldott őseink annyi pusztítások, kül és belső háborúk közt ős régi polgári alkotmányukkal együtt, az örök gondviselésnek leghálásb legkedvesb Hymnusául fenmaradtak. Elleneink között ő csak egy maga magához hasonló, ki már Programmja 3,4. lapján saját maga eszme járását, sőt irálymodorát is ajánlja földieknek a régi gutta cavat lapidemmel együtt a magyar tudatlanság megtörésére.

XXIV.

Eddig a Bélakirály halhatatlan Jegyzőjére folyt legújabb vitáról. Szóljak-e róla többet? vagy tán az is a mit eddig nagy részt magoknak a bajvivóknak szavaival mondtam, már elég sőt több is mint elég. Nekem pedig még egy különös és reám a legkedvesb parancsolat gyanánt ható okom is van, hogy azoknál, miket ez újabb vitáról eddig a magyar történelmi igaz, és az ős nemzeti becsületnek minden egyéb kötelékeinél magasb érdekéből már is elmondtam többet ne mondjak. A legújabb időkben Mátyásnak a királyi korlátnoknak néhány saját oklevelei tűntek fel, mintha ma már az általam ő róla, szinte nem az írói babér utáni vágy viszketegéből, hanem az iránta öröklött nemzeti hála tartozásomból hirdetett igénytelen tanulmányaimnak mintegy végső betetőzéseül ön-maga kívánt volna helyettem nyilatkozni.

Második rész.

I.

A nemzeti irodalomnak e különös kincsei, a szerint, mint ezeknek részét Theiner Romában a Vaticanumból, részét mások más leghitelesb helyekről adták a Monumenta Hungariae historica czím alatt gyűjtött oklevelek sorában foglaltatnak minden jegyzés nélkül. Én pedig megvallom, hogy valamint akkori örömet, midőn IV. Béla már országos királynak, és IX. Gergely (1227—1241) pápának commentárim I. k. 19 l. idézett, s a magyar történelmi igazat e részben telyesen felderített levelére találtam, ma már e reszketeg kezekkel hasztalan kívánnám rajzolni; úgy azon megelégedésnek saját kellemét, melyet éreztem, midőn e levelek folytatában Mátyást az azokban említett udvari korlátnokot, Mátyást, az esztergami érsekeknek újabb gonddal kidolgozott sorozatában még világosabb színben láttam, csak azon szellemi élvezet boldogsá-

gához használhatom, melylyel e sokaktól kedvesen, de nálamnál senki által kedvesebben nem fogadhatott leveleket vettem.

II.

Ezek közt leltem azt a címje után már Kerchelich munkájából ismert, általam pedig András arany Bullája 18. czikke értelmének teljesb felfogása kedvéért régtől fogva keresett levelet is, melylyel Béla már 1222. esztendőben a zágrábi várnak Pzer nevezetű földét Bisztricza vize mellett Istvánnak a zágrábi püspöknek ajándékozta. A levél rövid, a magyar történelmi igaz barátinak több tekintetéből érdekes; álljon tehát itt is a maga eredeti minőségében, így, mint II. Gergely pápa regestáiban áll. „Omnibus, ad quos præsentes literae pervenerint salutem in Domino. Regiae Majestatis celsitudo tam providam debet habere circumspectionem, ut quanto quis ad supportanda regis negotia officiosior occurrit et in gerendis rebus se reddit promptiorem tanto propensius dignis meritorum premiis remunerandus censeatur. Qua propter universis notum fieri volumus, quod dilectissimo et fideli nostro Stephano sanctae Zagrabiensis Ecclesia venerabili Episcopo, cujus discretione procurante praeceteris regni primatibus discordia inter Patrem nostrum et nos olim exorta et ad inextimabile regni detrimentum sub crescens est ad concordiam revocata et universa gens variis perturbationum procellis fluctuans in pace collocata, terram Pzer de castro Zagrabiensi exceptam, licet respectu servitiorum suorum minimam et meritis in equalem sibi et sue posteritati certis metis assignatam contulimus jure haereditario in perpetuum possidendam. Incipit autem prima meta sat. Ut igitur haec nostra Donatio perpetuae firmitatis robor obtineat, sigilli nostri impressione fecimus communiri. Presentibus Jobbagionibus nostris Julia Palatino sat. Pristaldus terram assignans et metas erigens fecit Bissenus de Hotowon nomine Kochobur. Datum per manus magistri Heymonis nostri Cancellarii anno Dominicae incarnationis M. C. C. XXII.

III.

E levelet azután öt esztendővel később — midőn ugyanazon zágrábi püspök, Imre királynak 1199-ben és 1201-ben fivérének Andrásnak mint ekkor még vezérnek szinte 1201-ben, ugyan ennek pedig már mint királynak 1217. esztendőről a zágrábi egyház számára kelt privilegiumait megerősítés végett IX. Gergely pápa eleébe terjesztette volna, ugyanezen pápa az általa szórúl szóra által iratott e levelek után e szavak közben vetése mellett: „tenor denique Privilegii Bele Regis primogeniti Regis Ungariae et Ducis totius Slavoniae“ által iratta s a többiekkel együtt megerősítette.

IV.

Én ugyan az itt nevezett Heymon mester levelének szerkesztéből fő czéломat, azt tudni illik egyenesen s közvetlen ő tőle tanulmányozni, mely czím, mely jog nevezet alatt adott legyen az akkorban még alig 15 éves Béla, atyjának ép egészséges korában, István zágrábi püspöknek, kiről később Katonánál mást olvasunk, ily ajándékot? nem értem el, mert ha eredeti fogalmazása csakugyan úgy van, mint IX. Gergely pápa általíratása szerint előttünk áll, úgy abban magának Bélának neve sem emlittetik abban; a mely czímet pedig ennek maga a pápa saját megerősítő (úgy mint az 1223. évnél öt esztendővel későbbi) levelében ad, az már az akkori gyakorlati s dívatos czíme volt ¹⁾.

V.

De e helyett mást értem el, sokkal nagyobb, azt tudniillik, hogy midőn viszont Pray, Katona s egyébbb classicus

¹⁾ Kerchelich úgy látszik maga sem látta a pápának e levelét; máskép mind ennek, mind azon leveleknek daczára, melyekben Béla példája után öcsese Kálmán is e czímmel írt: Colomannus Dei gratia Rex et Dux totius Slavoniae nem írhatta volna e munkája 187. lapján „tum quod nec Béla Ducis totius Slavoniae titulo usus sit“; „mert ezt a titulust világosan adja neki a pápa jelen levelében.

történezszeink Mátyásnak tüstént királyi korlátnoksága első esztendeiben (1224) a Klokocsai nemzetség részére Béla király nevében szerkezett adomány-levelét, mint a nemzeti történet és irodalom kincsét, nemcsak magasztalják, hanem mindannyian által is írják, a jövő elfogúlatlan nemzedék e Heymon mester és a nem Mester Mátyás korlátnokok munkálataik egybeazonlításából azt is világosabban láthassa, mely tudományos gazdag készülettel, nemzete ős történetében minő avatosság s jártassággal, mely egészen a magyar királyi korlátnok polczára termett, érett ész és képességgel birt az a kiváló magyar egyén, kit ő benne, András királynak és a nemzetnek egybeolvadott akarata, rendelt: Béla királynak korlátnokául. Insigne Monumentum eruditis rebus plenum-nak nevezi e levelet Kerchelich is, és épen azért hivatkoztunk mi is arra oly gyakran Commentarinkban.

VI.

E levélnek kezdetén az Isten segítségül hívásának e szavai: „in nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis“, a magyar jogtörténetnek mai világánál nem azért tűnnek fel előttem, hogy Szt. Istvánnak a pécsi egyház számára költ alapító levele elejével betűről betűre megegyeznek; élt e magyar első s legnagyobb király az Isten segítségül hívásában más ilyes szavakkal is; hanem, de sőt épen azért tűnnek fel leginkább az egész tudós világ előtt, kit Anonymus története érdekel, hogy ennek korát ismét semmi sem igazolhatja jobban, mint épen ez a formula, mely III. Bélának (szt. István legnagyobb tisztelőjének ¹⁾ két fiai Imre és András cancellariájok-

¹⁾ Lásd, ha úgy tetszik, a mit Commentarinkban a II. k. 93. és 94. l. III. Béla királyról adtunk, s ugyane királynak 1175. évi oklevelét Katonánál s magának Katonának ott következő jegyzetét melyeknél fogva egy újabbi írónknak azon épen nem okadatolt tanjába, mintha e nagy király a fejezérvári szt. István napokat elhanyagolta volna, nemcsak nem egyezhetek — sőt de épen e királynak szt. István iránti tiszteletének egy eddig nem ismert nemét ismerttetem meg. Szorgalmas Pergerünk Diplomatik III. k. 1. f. 201. §-ban előszámlálja, az Isten segíts előbeszédeknek a királyi oklevelekben szokott formáit, a mint ő mondja, egész IV. Béláig. De a mint ma már tudjuk,

ban nemcsak újra felidült, hanem teljes és *kizárólagos* divatba jött, melyet azután Mátyás is, szintúgy mint közvetlen elődi, követett s fentartott.

VII.

Mátyás királyi korlátnoknak e remek levelében (1224) az ajándékozó Bélának eza czíme: Béla Dei Gratia Rex, Primogenitus Regis Hungariae universis sat. és a mit nem ismételhetek, eléggé, ezzel a czímmel élt Béla folyton folyva mindazon oklevelekben, melyeket atyjának 1235-ikig tartott élete közben kiadott. Oly alaposan mondja Kerchelich „Béla IV. Patre suo Andrea vivente consors, aut dicere malis; collega in Regno fuit ¹⁾. És ezeknek folytatában mi volt természetesebb, mi következetesebb, mint hogy azon királynak, ki már királyi atyjának éltében egyszerűen királynak mondatott, notarius vagy cancellárius is Béla király notarius, jegyzője, vagy cancelláriusának hivattatott egykorú őseink által is.

VIII.

Mátyás e remek levelét e szavakkal végzi: „datum est autem, hoc Privilegium per manus Mathiae Praepositi Zagrabiensis tunc tempore aulae Regiae cancellarii,“ s így, vagy rövidebben: datum per manus Mathiae Zagrabiensis Praepositi aulae nostrae cancellarii végződnek Béla királynak minden oklevelei, melyeket mind ő, mind pedig cancellárja a jelen prototipusban kitett czímekkel szoktak II. András király éltében kiadni. Mit midőn ma már a történet s időközben felmerült e kori okiratok minden lapjain constatirozva látunk, önként következik, hogy nem csak lehet minden hiúság nél-

ezen Isten segítés beszédeknek különbsége csak III. Bélának idejéig tartott, kinek 1193-ban a fehérvári ispítályosok számára költ oklevélén kezdődik az a *kizárólagos* szokás, melynélfogva azután szent Istvánnak a pécsi egyház alapító levelében alkalmazott e formulája: „in nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis, tartatott meg mind Béla mind fiai, mind unokája s korlátnoka Mátyás által.

¹⁾ A szerint, mint Comment. I. k. 90. lapján III. Béla királyról s fiáról Imréről tudjuk.

kül, de bővebb világosság kedvéért kell is azon mindenféle események közül, melyek a történelmi igaz nyomozása közben előfordúlnak, itt különösen azt érintenem, mely az általam annyiszor nevezett, de csak tisztelve nevezett classicus történészeinket: Práyt, Katonát, Engelt s másokat érte ¹⁾. Ezek Béla királynak s udvari korlátnokának ezen oklevelét, mint többször mondók, nem csak dicsérték, de által is írták munkáikba; s midőn eképen a történelmi igaznak itt fenforgó kérdése forrásánál mindnyájan egybetalálkoztak, de mindnyájan el levén a korokban divatozott rögeszmék által foglalta; midőn a Béla király neve alatt egy magán álló rendes királyt, az itteni korlátnok helyett pedig csak egy notáriust, s azt is olyast kerestek, ki magát mesternek nevezze, kiki a maga ábrándját követvén, mindnyájan messze eltértek a magyar történelmi igaztól, oly messze, mint tudós Fejérünk, midőn Cod. Dip. IV. v. 1. 1235-ki állevelét az ő neve alatt, valóságosnak elfogadta. ²⁾

¹⁾ Szabad legyen itt nekem Tacitusnak ama felséges szavaira emlékezmem. Ann. L. III. cap. 18. „Mihi quanto plura recentium seu veterum revolvo, tanto magis ludibria rerum moralium cunctis in negotiis observantur; quippe fama, spe, veneratione potius omnes destinabantur Imperio, quam quem futurum Principem fortuna in occulto tenebat. Szenczink után: „Részemről minél több új és ő eseményeket veszek fontolóra, annál inkább úgy látszik, hogy minden emberi dologban a sors űzi játékát: mert hírnév, kilátás, tisztelet által minnyájan inkább valának uralkodásra tűzve ki, mint az, kit jövendő fejedelmül a szerencse titokban tart a fön.“

²⁾ Nem kell sok gyakorlat az oklevelek olvasásában, hogy a Tomus jelen részének 22—27. lapjain olvasható levél már a szólás módjának az akkori század s jelesül Mátyás egyszerű írásmódjától különböző alakja miatt, első tekintettel gyanúba vethessék, hamisnak pedig már csak annál fogva is bátran tekintessék, mert Mátyás, mint látuk, soha magát Magisternek nem nevezte, s önmaga tudván legjobban, hogy II. András 1235-ik évben halt meg, minél fogva Béla is abban a privilegiumban, melyet neki önmagának, mint egykori notáriusának, de már választott esztergami érseknek, szinte Fejérnél az 1239-ik évben adott, ezt az 1239-ik esztendő országglásának 4-ik, s ugyanott a fejérvári pogárok részére 1237-ben megújított szabadság-levélben ugyanezt az 1237-ik évet, következetesen országglása 2-dik évének nevezte; az, hogy ő maga azon 1235-iki állevélben ezt az esztendőt Béla országglásának második esztendejéül vette volna, egyáltalában nem is gondolható.

IX.

A mi pedig Mátyás királyi korlátnoknak azon 1224. évi jeles oklevelét illeti: szerintem, még pedig szoros követ-kézésképen azokkal, miket odafenn (a 3-ik és 4-ik szakaszokban) mondtam, e levélnek is legfőbb historiai becse ismét csak e kifejezésekben rejlik: „qui de filiis jobbacionum sancti Regis de Goricza oriundi fuerunt“ és minekutánna ezek nem csak a várjobbágyok sorából kivétettek, hanem a klockoc sai tágas földdel is megajándékoztattak, eképen folytatódik: „de domo et familia nostra de cetero (ezentul) esse censentur.“ Érdemes e királyi jegyzőnek ezen 1224-ik évben költ levelét amazzal, melyet a nyomban következő 1225-ik esztendőben ugyanő a turopolyaiak számára szerkesztett ¹⁾ egybevetni, mert ezek is e kiváltsági levél által kétségkívül megnemesedtek; (gaudeant, mondja a levél, honesta societate servientium Regis et concessae libertatis nobilitas in totam successionis ejus posteritatem transfundatur); de vagyonra nézve az előbbi birtokuknál többet nem kapván, már ezekről az ősrégi állanrendszer minden csínjaiba ²⁾ oly mélyen beavatott királyi korlátnok teljes következetességgel csak azt mondja: „introducti in participium domus regalis“, úgy mint a mely rend csak urakból, s az ezen renddel járó költségeket viselhető nemesekből állott. Ezt itt megjegyezvén: kell-e nekem akár Szt. Gellért oly méltán dicsért legendája, s ennek Szt. István és Csanád vitézről mondott ama jeles szavaira: „quem constituit Principem domus regis“ vagy magára e rendről Commentarim I. k. 224. s következő lapjain foglalt tüzetes értekezésemre; akár Tacitusnak a Parthus és Hunmagyar Szittyákra nézve írt (jegyzetim 23. s 24. lapjain

¹⁾ Cod. Dip. III. v. 2. 481. l. Tudós Fejérünknek a királyi cím iránti jegyzete tökéletesen megegyez azzal, a mit e §. elején általános szabálykép állítottunk. E derék hős nemzedéknek azon eredeti levele, melyet a codex jelen könyve ugyanitt a 77. lapon Kercselich jegyzete után csak kivonatképen említ, a gyáva tudatlanság s féltékenységnak e hibájától bizonyosan ment.

²⁾ Lásd, ha úgy tetszik, a mit Commentarim I. k. 207—212. lapjain Moeserral teljesen megegyezőleg írtam.

olvasható) e szavaira: „Rex Parthorum Vologeses — promptam equitum manum, quae Regem ex more sectabatur, Monesi nobili viro credidit“ visszatérnem, hogy Mátyás királyi korlátnoknak, fajunk közös államrendszere mind ezen, mind általában egyéb részeiben is volt teljes tudományosságát, hitelességét vitassam? Én azt tartom, nem: és így, menjünk, ha annak velem rokonérzésű tisztelőinek is úgy tetszik, odább.

X.

A beregközi erdő mellett, mint tudva van, Jakab Praenesti püspök és pápai követ részére 1233-ban, mind II. András király, mind fiai, külön-külön esküdtek. Az eskünek a római notárius által szerkesztett mintájában Béla ugyan a szerint, mint mondánk „nos Bela Dei Gratia Rex Primogenitus Domini Andreae illustris Regis Hungariae“ neveztetik ¹⁾. A levél pedig így végződik: „actum apud silvam Beregh Pous Magistro Tavernicorum nostrorum, Dyonisio Vajvoda, Mathia Praeposito aulae nostrae Cancellario.

XI.

Béla királynak s udvari korlátnokának egyéb okleveleikből szabad legyen még néhányakat említenem, melyek egyzersmind az atya és fiú királyok közt létezett, s mint nekem látszik, leginkább ellenőri viszonyt nagyobb világosságba hozzák.

XII.

Ilyen Béla királynak az austriai szt. kereszti apátság számára 1230-ban adott levele, melyből kitetszik, hogy ő az

¹⁾ Meg fogja nekem a szándékom egyenességében bízó hazafiársam engedni, hogy e helyen a Comment. I. R. 32—33. lapján kifejtett axioma alaposságára merem őt emlékeztetni. Ha ő II. Andrásnak fia Béla számára 1216-ban készítettett pecsétet, s ennek ezen környülrását „Bela Rex junior“ látja (Práynál) kétségkívül hajlandó azt hinni, hogy Bélának előneve kis vagy fiatalabb (király) volt, a mi pedig a gyakorlati életben, mint itt világosan látni, szokássá nem vált

ezen apátság által birt egyéb várföldekkel együtt Mosony vármegyében azokat is elfoglalván, melyeket ősei s jelesül atyja anyjának lelke üdvösségére adtak, később ez utóbbiakat, jelesül Királyudvar s Legintó helységeket ezen apátságnak visszaadta. Fejérnél (Cod. Dip. III. v. 2.—203. l.) viszont egyéb ily esetek között egy feltűnő példát látunk, melyben a legközelebbi nyilvános hős érdemnek, Imre és II. András királyok által adott, Béla által pedig visszafoglalt jutalmát András az 1231. országos tanács megegyező akaratjával visszatérítette.

XIII.

II. András király, a borsmonstrai apátságnak tözsomzédságában feküdt sopronmegyei várföldre, Sidánra, nagy szüksége lévén, ennek kedvéért azt a vár földjeiből kivette, de privilegiumot e földről az apát Béla királytól kért s nyert az 1233. évben.

XIV.

S ugyanezen esztendőről van Bélának ama híres oklevele is, melyet különösen udvari korlátnokának Mátyásnak abban kitűnő tudományossága miatt gróf Battyányi Ignác, egykori nagynevű erdélyi püspök, oly méltán dicsért. Maga a derék dolog rövideden erre üt ki. A mely alapítványt egykor a magyar első sz. király az akkori marosi, vagy, mint azután neveztetett, csanádi püspöknek Gerardnak ajánlására az iránt tett, hogy a ravennai egyház épen tartására a magyar kincstárból évenként 25 ezüst márka fizetessék, ezt II. András ez évben arany Bullával erősítette meg. Béla pedig atyjának kérése s parancsolatjára (ad petitionem ac mandatum prænominati Patris nostri) e dicséretes határozatába beleegyezett és saját privilegiumával is megerősítette.

XV.

Csakhogy András életének vége felé, s fiának ellenőrsége mellett, annál, a mit itt az első sz. királynak örök időkre

tett mérsékes állapotványa további biztosításául rendelt, kevesebbet illendően nem tehetett; viszont pedig az igen is szűk kezű Béla még arra is, hogy atyjának levelét helybehagyta s megerősítette, annak saját tartalma szerint, csak atyjának *kérése s parancsolatja által* bírathatott.

XVI.

Úgyde az oklevél fogalmazása a királyi korlátnokot illette? igenis: de királyának, urának szellemes s akaratja szerint. A mi magát Mátyásnak a királyi korlátnoknak e részbeni legnemesb gondolkozását illeti: munkájából semmi sem oly világos, mint hogy minden egyéb érdemei között kiváltképen azt a szilárd igyekezetét kívánja *velünk s legkésőbbi utódainkkal is tudatni*, melyet Béla király szíve formálására, vagy legalább annak eszközzésére fordított, hogy az annál igenis korán mutatkozott szűkkezéség hideg zsugorisággá ne töppedjen. Vagy de hát kire másra szólottak munkája 4-dik fejezetének e szavai Almusról: „És maga Almos kegyes jó szívű, bő kezű, bölcs, jó vitéz és örömet adakozó vala mindazoknak, kik Scythia országában akkor vitézkedtenek.”

XVII.

Ugyanott a 11-dik fejezetben arról szólván, hogy Csánád, Doboka fia, Otomot marosmelléki várában megölvén, annak az első sz. király jó szolgálatjáért Otom feleségét és várát, minden tartozandóságaival ajándéku adá; utánna teszi: „mert így szokása a jó uraknak híveiket megjutalmazni.” A 22. fejezetnek e szavai: mit midőn Árpád vezérnek és jobbágyainak hírül vittek — pogány szokás szerint áldomást tettek és az örömhírt jelentőknek különféle ajándékokat adának.

XVIII.

A 29. fejezetnek e szavai: „Mikor oztán Tas és Szabolcs a vezér udvarába bé akarának menni, a vezér minden vitézeit elejök küldé és így őket nagy örömmel fogadá. És

miként a jó urak szokása híveiket szeretni, csaknem minden nap asztalánál vendégelé őket, és sok ajándékokat oszt valánakik.“ Mindezekkel, s hogy csak még egyet említsek, a 49. fejezetben e szavaival: „Árpád vezér pedig ezt hallván igen megörüle — nagy lakomát tarta, s az örömhírt hozó követeknek nagy ajándékokat ada,“ — kire czéltott másra, mint Béla királyra, kinél ilyféle intések szükségét ő látta be legjobban.

XIX.

Így ismerteti velünk II. András királynak első szülötét, a már ennek életében s akaratjából koronáztatott, s minden egyéb elő-, vagy mellékszó nélkül, vele együtt, mind a nép ajkán, mind a diplomaticában, királynak nevezett Bélát, Mátyás annak (1223—1235.) királyi korlátnoka az eddigi Anonymus, kinek nevét irodalmunk egyik veteránja még csak a minapában is kitalálhatatlannak mondá. Nekem pedig mindezek folytában csak az az egy kéréssem van a magyar történelmi igaznak komoly barátához, olvasván ezeket, vessék egybe, a miket itt a királyi jegyző, a fiatal s a tapasztalás által még nem eléggé edzett Béláról mintegy aggódva mond, s meg azt, a mit Rogerius, a későbbi nagy csapás téreire is kiereszkedvén, az ez által megtörődött Béla védelméül siralmas dalában előad, s ítéljék meg magok, ha van-e nemzeti irodalmunkban még két oly egymáshoz közel időbeli munka, mely, mint ezek, ugyanazon egy főszemélyre vonatkozván, egymást így egészítenék ki? — Itéljék meg ezt előre, azután végezzenek arról, ha volt-e jogom, a magyar irodalmi téren, ez értekezésemet Béla király halhatatlan jegyzője Mátyás újabb diadalának nevezni? — Én ugyan a magyarok — Kálmán nagy királyunk törvénykönyve 77. czikke ¹⁾ értelmében vett — magyarok Istenének ²⁾ dicsőségére neveztém így.

¹⁾ Endlicher Rer. Hung. Monum. Árpád.

²⁾ A Párthus és Hun-Magyar Scythákról §. 43.

MAGYAR
AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,
TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET.

1862.

IV. SZÁM.

VÁZLATOK
A MEGYEI ALKOTMÁNYOS ÉLET
MULTJÁBÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

BOTKA TIVADAR L. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT AZ 1861. DECEMBER 16-KI ÜLÉSBEN.)

Magyarország alkotmányos életének két fő tényezője: a honygyűlések és a megyék. Az újabb öntetű országos közmondás, mely szerint „a megyék tartották fen, a megyék mentették meg az alkotmányt,” ezeknek ítélte a hazának e köz téren tett szolgálatakból a nagyobb részt. Méltán-e? alaposan-e? hol van e kérdésre tudományosan megfejtett, begyűzésig indokolt felelet? — Pedig kell, hogy legyen. Ámde lapozhatjuk a jogtörténeti irodalom termékeit, melyek sok szépet és valót tartalmaznak, de a keresett felelet helyett eszmétöredékeknél többre alig fogunk akadni. Sajnos, de igaz, hogy a megyei alkotmányos élet történelme úgy szólván árván ha-

gyatott mindeddig, holott az épen oly hasznos mint nélkülözhetlen, jelenben még inkább mint az előtt, mióta hazánkfiak közt is a municipium iránti lelkesedés nem jár mindig karöltve múltjának jelességéhez mért tudással, és mióta érdekünk, hogy a külföld nagy és kis tudósai, kik róla nem csak vitatkoznak, de immár fölötte tanácsban is ülnek, egyenesen tőlünk merítsék, mit keletkeztéről s fejlődéséről tudni akarnak, és hogy tévútra ne vezessék, tudniok szükséges.

A baza tehát megvárja lelkes fiaitól, kikben a kellő készség megvagyon, megvárja kivált a reménydús fiatal nemzedéktől, hogy az érdekes kérdés tudományos megoldásának terhe és dicsősége övék legyen. Mihez elosztott munka, egyesült irány, hosszú vas kitartás és oly vonzó példánynak komoly követése kívántatnak, milyent Franciaország az ünneptelt Tocquevilleben bír; ki hogy a *L'ancien régime*t tiszta kútfőkből tanulmányozhassa, bement a francia megyék rideg levéltáraiba, felhányta a penészes iratcsomagokat és munkája több egyes fejezeteinél, pedig huszonötből áll, egész esztendőnél tovább ült, ő az amerikai democratiának szellemdús írója.

Ott fekszenek a moly- és portól sorvadva megyéink levéltáraiban a felhalmozott gazdag anyagok, melyeket eddig tudásaink, csekély kivétellel, alig méltattak olvasásra; pedig ezeknek tüzetes áttanulmányozása nélkül a megyék jogtani történelmét megírni, s azon themának „mikép és miáltal tartották fen és mentették meg megyéink alkotmányunkat és magokat“ alapos megoldását adni lehetetlen.

Szabadjon nekem, ki e pályán hosszan forogtam, tetteleg is mutatnom példát azoknak, kikhez serkentőszavaim intézvék.

Szólok mindenekelőtt a megyék egykori demokrat alapjáról, melyen fokozatos fejlődésök történt: értem alatta a néposztályok teljes mérvű részvétét a megyei köz ügyekben, azon néposztályokét, melyeknek hozzájárulásával Hartvik bizonyossága szerint, első királyunk trónra emeltetett „*favore principum et plebis*.“

Ha csak annyit foglalnának magokban az egykorú emlékek, hogy a néposztályok jelen voltak a megyék gyűlésein:

azzal még nem sok lenne mondva, mert ez a hallgatás szerepére is vonathatnék; ámde mást jelentenek Dénes nádornak 1273-ki ítélőlevelében azon szavak, hogy a Zala megye közgyűlésén részvevő nemes és nemnemesek *törvényesen* jelen lévén, *mindnyájok egyetértésével* döntettek el az ügyek. Még világosabb Debreczeni Dósa nádornak, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Szolnok vármegyék 1317-ki közgyűlésére vonatkozó ily kifejezése: hogy arra nem csak a nemesség, hanem a városok és faluk *közönséges emberei is* — „*communes homines*“ — meghívattak és együtt bíraskodtak. Ennél is több, mit Pozsony megyének 1322-ki bírói-leveléből tanultunk, hogy a négy csallóközi szolgabíró a nemesek és nemtelenek közösen választották „*per nobiles et ignobiles totius provinciae Challoköz constituti*“ és hogy ezekkel a pór udvarnokok is a törvényszéken közösen mondtak ítéletet.

Nehogy pedig ezen adatok erejükből veszítsenek! azzal, ha ki kivételnek tartaná, az általánosság kivására híven lefordítom Nagy Lajos királyunk alatt divatozott úgynevezett futólevél — „*currens*“ — egy mintáját, melyet az Ars Notarialis szabott a jegyzők elibe: „T. Megyének Főispánya és Szolgabíráji minden nemes és *nemteleneknek* és minden más rendű és állapotú embereknek, kik a mondott megyében laknak, tisztelt barátinknak, kész barátságos és illő tiszteletet. Mivel minekünk veletek Főlséges Lajos király urunk és az ország fontos ügyeiről szükségkép tanácskoznunk kelletik: azért ezennel kérjük, intjük és felszólítjuk kegyelmeteket, miszerint mindnyájan és egyenként, minden más dolgotokat félretéve, ekkor s ekkor ily helyen, összegyűlni és király urunk meg az ország érdeklött ügyei iránt éretten tanácskozni köteleztessetek, mást cselekedni nem mervén; mert ha ki a mondott gyűlésre maga vagy képviselője által nem fog megjelenni, azonnal három gira bírságában marasztaltatik, melyeket minden késedelem nélkül rajta megveszünk. A jelenvaló levelet pedig, midőn egyiktek elolvasta, azonnal más szomszédjához futtassa.“ Hogy pedig ezen gyakorlat a dicső királyt túl élte, kétségtelenné teszi azon Pest-Pilis megyei közgyűlésről, melyet az 1405-ki törvények kihirdetésére tüzött

ki a nádor ily jelentése a képviselői által részvevő budai káptalannak : „a mondott nemesek és ott levő minden más rendű és méltóságú emberek, úgymint egyháziak meg világiak, nemesek és *nemtelenek*, hallván király urunk abbeli törvényeit, azokat *egyesült* akarattal és senki közülök nem ellenkezvén, tiszta szívből jóváhagyták és elfogadták.“

Ki volna ezek által, úgy gondolom, viva, a néposztály részvéte a megyei köz ügyekben. Óhajtanám, hogy be legyen az tetőzve a megyei hivatalok viselésével. A fentebbi példában ugyan a csallóközi szolgabírák választásához a nemtelenek is járúlván, ebből a választhatási képességet is méltán következtethetjük. Nem szeretném azonban, ha érveim ez egygyel végződnenek ; még kevésbbé szeretném, ha állításom egész súlyát Bonfinius szavaira kellene fektetnem egyedül, ki a szolgabírák választásáról 1486-ban alkotott 9. cikknek oly indokolását adja, mintha azelőtt a szolgabírák csupán a népből választottak volna, „*cum nobiles olim a plebe ipsi judicari solerent.*“ Mi nem más szóvirágnál. De még se. Nem ugyan az önkénykedő történész megbotlott szavain indulva, hanem több egykorú adatokból kétségtelen, hogy a megyei hivatalokra mind előbb mind utóbb nemnemesek is alkalmaztattak. Ilyen volt, kit curiosumként megnevezek, De Senis Péter, aranyműves és pecsétmetsző, 1331-ben Szepes megyei alispány. Hogy Mátyás, a korát szellemileg túlszárnyaló népbát királyunk a főispányi székekre több nemnemest is ültetett, az 1470-ki 15. cikk tilalmazása bizonyosság erre, bizonyosság a pesti polgári családból Csongrád vármegye főispányságára emelt Szegedi István, kinek e díszes hivatal mellett is polgári sorsával megelégedését, nejjének hűn megtartott polgári szerény czíme „*honestā domīna*“ tanúsítja.

Tévedne, ki azt hinné, hogy Szegedi István csongrádi főispánnyal az utolsó nemnemes megyei hivatalnok szállott a sírba, vagy hogy az aristokratizmus, mely felé a megyei szervezet a XIV. századtól kezdve erős léptekkel hajtott, a népelemet minden körülmények közt merev helotizmusban tartotta volna. — Beszéltetem a már meg nem vesztegethető tanúkat. Íme még 2-ik Ulászló erélytelen kormányja sem en-

gedte az Ugocsa megyei nemnemes alispányt Nagy Albertet a Karok és Rendek panaszára letétetni, hanem inkább úgy vágta ketté a csomót, hogy a király által utólagosan megnevesítettetett.

Kezembem volt egy 1506-ki peres íromány, mely szerint Bars megyében nemes és nemtelen békebírák, pór és nemes felek közt folyó perben együtt bíráskodtak, és ítéletök a megyei törvényszéken jóváhagyást nyert.

Az Új Magyar Múzeum 1860-ki X. füzetében 1616-ki egyességlevél olvasható, mely a máramarosi nemes és nemtelen összes lakosságot azon megye közönségének „Universitas Comitatus“ nevezi.

A mennyiben pedig az országos bajok közössége minden másnál jobban fűzi össze a szenvedő haza polgárait tengerben és jogban: a török hódoltság korában és határi közt a mezővárosok és falusi községek nem csak a megyei gyűlésekbe és a megyei tisztikar választásába tetteleg befolytak, hanem néha, mint például Körös, Kecskemét, az 1687-ki országgyűlésére követet is küldöttek.

A demokrat alapnak maradványait az aristokratizált megyékben semmi oly elevenen nem mutatja, mint a kis és nagy birtokú, gazdag és szegény, úr és jobbágy sorsú nemesség egyenjogúsága. Már a Zsigmond idejébeli megyék képét az 1433-ki úgynevezett Banderia Regestum királyi szavai így adják: „a megye gyűlésére a kebelbeli nemesek birság alatt kötelesek megjelenni, hol gazdag és szegény szabadon tanácskozik, véleményt a jelenlevők fejenként mondanak, és mindnyájan követeket választanak, kiket a magok akaratjokkal utasítván, országgyűlésére elbocsátanak.“

Ezen egyenjogúságnak kiváló hordereje az olygarchia visszanyomásában érdemesítette magát. Kétséget nem szenved, hogy a fejetlenségi vágygyal saturált olygarchiát, mely a gyöngye királyok fejére nőtt, mindenek fölött a közép és kis nemesség tolta vissza az egyenjogúság zászlója alatt. Verbőczy az életből merítette szavait és ő volt a jogközösség tanának legerélyesb apostolai egyike, ki a Hármas Törvény minden kínálkozó helyére behozta ez elvet: „*nec habet domino*

rum aliquis plus, nec nobilium quispiam minus de libertate.
 Úgy van: a közép és kis nemesség a megyei gyűléseken azon hivatást és szerepet vette át, mely az ős megyei szerkezet demokrat korában a népelemet illette.

Sokat gondolkodtam a fölött: kit terhel a vád, mit az ily hasznos népelemnek a megyei közéletből kiszorítása tartalmaz?

Láttuk, hogy az Árpáditák korszakában a néposztályok együtt a nemességgel gyűléseztek; láttuk, hogy R. Károly uralkodván, a városok és faluk köz emberei s a pór udvarnokok gyűlések- és törvényszékeken a nemességgel közösen részt vettek; láttuk, hogy szolgabírókat is közösen választottak; hogy Nagy Lajosunk birság alatt kötelezte a nemnemeseket a nemesekkel különbség nélkül a megyegyűléseken király és ország ügyeiről tanácskozni, és ezt még Zsigmond alatt is tetteleg gyakorolták; ki merné tehát az elsorolt királyok kormányára a kérdéses vádat hárítani? Mind hiában! e logikát az élet és történet czáfolta meg. De félre ne értessem. Károly kormányzását megilleti ugyan az érdem, hogy a rendet vissza hozta az országba; Nagy Lajos tettei a történelem hű lapjain mint nemzeti nagyságunk fénypontjai feljegyezvék; Zsigmond is a polgári elemnek barátja volt; és mégis e királyok időszakába esik azon átalakulás, mely a néposztálynak a megyei részvétből lassú kinyomását eredményezte. Nem magánálló példa ily látszólagos ellenmondás a történetekben. Az ős megyei szervezet mikép jött úgy el is ment, mindkétszer észrevétlenül. A XIII. században foszlásnak indult honvédelmi rendszert, a néposztályok ős birtokjogát, a korona ős s eredeti vagyona viszonyait, melyek alapján fejlett ki az ős megyei szerkezet, annyira kiforgatta az idő és történetek hatalma eredeti alakjukból az Anjou és a Lucenburgi sarj fejedelmi alatt, hogy e régi alapokra fektetett állami szervezeteknek mind új idomot s alakot kellett felvenni. A népelemnek ős-jogú részvéte is tehát a megyei tényezők közt a többi állami változások kérlelhetlen sorsára jutott. Ezt sem a rend helyreállításának érdeme, sem a nagy király népszerűsége, sem vejének polgári hajlama nem volt képes többé visszatartani.

Hiszen nem múlt el rajtok a jó akarat, megtartani a népelemet a megyei élet sorompói közt; hanem ekkor is, mint sok más-kor, az események erősebbek voltak az embereknel. Örömmel neveztem meg ugyan dicső Mátyásunkat, ki a főispányi székre nemnemeseket ültetett; örömmel hoztam fel a demokrat gyökből hajtott kis sarjakat: de mind ez nem volt már az ős országtestnek élete, hanem csak a szendergő erők galvanicus jelensége, -- szívós fogékonyság a népelem visszahozására.

Egyébiránt az ős megyék ezen demokrat alapjának fel-derítésével nem azt czéloztam, mintha az átidomúlt aristokrat szervezetű megyéktől az őket joggal megillető érdemet gyön-gíteni vagy elvonni akarnám, sőt ellenkező a célom.

Európa középkori más államaiban az aristokratikus szervezetek a leejtett demokratia romjain nőttek fel; hazánkban nem így; mert itt egész néposztályok a nemesi rendbe felvétetvén, magokkal vitték oda a gyakorlott népjogokat és azokat nemesítő galyakként a vénülő törzsbe oltották.

A megyei szervezet mesterét egyéni alakban hiában keressük. Sem a honszerző, sem az első koronás fő, sem a pusztá haza felépítője kezéből nem került ki az. Az iméntieknek jó szellemi bölcsőjénél örködtek ugyan, de az igaz szülő, ápoló és nevelő — a nemzet eredeti sajátosságos jelleme volt; melynek ez irányban fő vonásait még ez úttal körvonalozni óhajtottam volna, de idő és hely intenek, hogy lehető szűk határok közt maradva, csak a megyei élet fő tényezője, a nemesi rend megyei alkotmányos jellemének ismertetésére szorítkozzam.

A történelem híven feljegyezte a középkori nemesség képét Európa mind azon államaiban, hol a hűbériség adta a politícai életnek az irányt. Hasonlítanak meglepőleg egymáshoz, és nincs mit irigyenünk tőlük. Mennyi ellentétet mutat ezekkel szemközt a magyar közép és kis nemességnak alkotmányos megyei jelleme, azonnal tisztán fogjuk látni, ha csak a XVI. és XVII. századi megyék közgyűléseibe benézünk, nem ugyan téres megyei teremekbe, mert ilyenek akkor hiányoztak, hanem nyáron a lombos tölgyek vagy a sátorok árnya alatt, télen és zordon időben a várurak és kastélyos birtoko-

sok szivességéből nyitott csarnokokba, vagy a mezővárosok és faluk olcsón bérelt szerény házaikba.

Akárhol, mindegy; a gyűlés helye szent volt, mint az Isten háza; egész puritanusi szigorral sújtatott minden sértő, erkölcstelen feleselés, vagy rágalmazás. Száma nincsen azon széksértési marasztalásoknak, melyek mostani felfogásunk szerint kicsinyded bántalmakért akkor mondattak.

Az igazság részrehajlatlan és szigorú kiszolgáltatása, a hasonlók szintűgy mint nagyok, saját fő- és alispányaik irányában is, a megyék gyűlhelyein talált menedéket.

A közterhek és adó különböző nemeinek arányos és igazságos elosztása a nemes és pór rend között, ennek pedig az elnyomás ellen erélyes és kitartó védelmezése, azon említett századok protocollumainak legszebb és legtöbb lapjait töltötte be,

A nyilvánosság és vele járó ellenőrség s felelősség, régi credeti kincsei a megyei szervezetnek. Nem csak névszerint, hanem tényleg gyakoroltattak elválaszthatatlanul.

A hivatalnokok csekély száma magával hozta a közgazgatás olcsóságát. A fő és egy vagy több alispányon kívül, a megye nagyságára nem tekintve, csak négy szolgabíró és legfelebb 12 eskütt (kiknek egy neméből a táblabírák származtak) meg egy jegyzőből, összesen mintegy 20 tagból állott az egész tisztikar a XIII. század végétől háromszáz év lefolyta alatt. Kiknek összes fizetésök a három, legfelebb négyszáz forintnyi összeget nem múlta fölül. Ezt pedig, valamint a sok küldöttségek és országgyűlési követségek költségeit, a nemesi rend és a rovás alól felmentettek viselték egyedül, mikép a jobbagyság a rovásadót egyedül.

A tisztikar választása többnyire az évenkénti patriarchalis bocsánatkérés- és egyhangú megerősítéssel váltottott fel. A feltűnőleg ritkán előforduló választási vagy gyűlési mozgalmak, a komoly közönség higgadtságán megtörttek. Egy megyének, mely emlékezetünkre a corteskedésben többször remekelt, minden régi jegyzőkönyveit megolvassván, kétszázados időtérén csak három tisztújításra akadtam, melyeken előleges készület és véleménykülönbség látszott; de ezek is

békés és példás szavazattal végződtek. Az elsőre 1576-ban megjelent 90 szavazó, a másodikra 1579-ben 40 és a harmadikra 1600-ban 60 szavazó, mind tekintélyes emberek vagy urak képviselői.

Mily égő hazaszeretet lelkesítette a megyei élet ezen kiváltságos tényezőit, bizonyítják azon minden határt fölülmúló fáradságok, melyeket a sűrű gyűlésezések, (néha havonként három-négy) a királyhoz, nádorhoz, országfőkapitányaihoz, a hon- és tartományi gyűlésekre, a törökügyi ügynevezett tractákra küldött biztosok és követek készségesen viseltek. Sőt a megyék szerény tisztviselő karából küldettek a Portához és a külföld más helyeire is országos követségek. Igen sajnálom, hogy mind ezen állításoknak azon kútfők elősorolásával, honnét merítvék, ez úttal több nyomatékot nem adhatok.

A körvonalozás határi közt, még csak kettőt lehetlen meg nem említenem.

Egy : azon ildomosság és keresve keresett egyetértés, melylyel a haza legváltságosabb körülményei közt a megyék átvergődtek és eredményhez jutottak. Jelentékeny ügyekben a megyék egymással tanácskozás előtt soha sem határoztak ; ehhez időt nyerendők, a gyűlést és tárgyalást gyakran elnapolták ; minden gond arra volt fordítva, hogy a megyék összetartása megóvassék. Majd minden országgyűlési utasításban, melyekkel a XVI. és XVII. századbeli követek elláttattak, különösen szívökre van ezeknek kötve a többi megyékkel szoros összetartás. — Végtére :

A történelemből tudva van a magyar nemzet kiváló monarchicus érzülete ; de mennyivel biztosabb és festőibb a látvány, mit a megyei múlt életnek belseje tár fel előttünk ; mihez a kulcsot az ős hagyományban a XVI. és XVII. században is élő azon jogeszmé adja, hogy a király képe a főispányban van személyesítve és ez okon a főispányi szék megüresedtével a főispányság magára a királyra önként visszaszáll, míg mást nem nevez. Ím a napfényű bizonyosság : Szuhai István kamarai elnöknek 1603-ki január 7-kén Bars vármegyéhez intézett átiratának szavai : „miután néhai Nagyságos Ruszkai

Dobó Ferencz halálával L. éva vára többi jószágokkal, és maga a főispányi hivatal is „Ő cs. kir. Fölségére szállott“ („ipsum-que supremi Comitatus officium ad Sac. Caes. Reg. Majestatem devolutum sit“). Ugyanezen üresség alkalmából királyi helytartó! Pethe Márton érsek azon évi febr. 21-én a nevezett megyéhez küldött parancsában a királyt *természetes főispány-nak* mondja : „Vacante officio supremi Comitatus . . . tamquam *naturalis comitis et regis*.“ Ez alapon nyeri igaz megfejtését az 1492-diki 100. czikk, hogy Pest és Pilis vármegyének, mint Budához közel levőknek nem volt szükségök főispányra. És csakugyan dicső Mátyás királyunk a Hunyadyak Kora szerint, 1467-ben Pest-Pilis megye közgyűlésének 39-ik napi ülésében személyesen elnökölt.

Íme ez felületes körvonaloza és ködképe azon megyéknek, melyek a múltban fentartották s megmentették az alkotmányt.

AZ ÉRZÉKISÉG ÉS ÉRTELEM.

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS.

HEGEDŰS LÁSZLÓ L. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT AZ 1861. DECEMBER 16-ki ÜLÉSBEN.)

Tekintetes Akademia!

Midőn most e diszes körben elfoglalom a helyet, mely-lyel érdemem felett megtiszteltettem, székfoglaló értekezésem tárgyát a kritika philosophia köréből választám. Meghaladott mozzanat ugyan már ez a bölcészet történelmi fejlődésében, de ha van bölcészet, melyre ezen szavak illenek : „valódi philosophiák azok, melyek meghaltak és mégis halhatlanok a szellem mnemosünéjében,“ úgy a kritika philosophia ezek közé tartozik. Korszakot alkotott ez ; a megelőző bölcészeti irá-

nyok benne összpontosultak, a következők belőle fejlettek ki. A tárgy, melyet felvettem : *az érzékiség és értelem* mint „az emberi ismeret két törzse,” a mint azokat Kant a *tiszta ész bírálataban* kifejtette.

Hogy megértsük Kant álláspontját, ismernünk kell azon irányt, melyet az újabb bölcsezszt vett előtte, hogy az ismert föladatát megfejtse. Gondolat és lét, alanyiség és tárgysiság, eszme és valóság, ezek és ezen ellentéteknek, mint egy magasabb egység mozzanatainak, felfogása, kibékítése azon föladat, melynek megfejtésén fáradozott a keresztyén világ körén belül támadt önálló bölcsezszt. Mindjárt kezdetben két irány mutatkozott, míg nem egy pontban találkozáván a kettő a kritika phylozophiában összpontosult. Az egyik irányt alkották a racionalisták vagy metaphysikusok, a másikat a sensualisták vagy empirikusok. Mindkettő előlegesen föltette, hogy az ismeret lehető, csak hogy amaz az értelmet, ez pedig az érzékiséget tette az ismeret egyedüli kútfejtévé.

A rationalis vagy eszményi irányt Cartesius kezdte meg. Ő a gondolkozást tette a bölcsezszt elvévé. A kételkedésen kezdi, de álláspontja nem a skeptikusoké ; ő csak azért kételkedik, hogy találjon oly elvet, mely minden más igazságnak szabályúl és mérvúl szolgáljon. *S ezt gondolkozó énünk közvetlen bizonyosságában találta fel, melyben lét és gondolat közvetlenül egyesülvék.* A mit oly tisztán és világosan fölfogunk, mint énünk ezen bizonyosságát, az való, az igaz ; azért öntudalmunk minden tiszta és világos eszméi valók és igazak. Ez azon általános alap, melyre építé bölcsezsztét Cartesius. A tárgyak valóban olyanok, a mint azokat gondolatban fölfogjuk. Az ész a dolgokat úgy ismeri meg, a mint azok valóban vannak. A dolgok valódi ismeretét tehát az ész fogalmai, eszméi adják, melyek a dolgok természetét, és lényegét fejezik ki, nem pedig az érzéki képzetek, melyek mindig zavartak és homályosak. Egyedül ezen velünk született eszméknek van valódiságuk, a tünemények pedig csak külső, vagy esetleges formái az állagnak. Ez általános jelleme azon metaphysi-

kának, mely a Cartesius nyomain épült fel s Leibnitz-Wolff-ban lépett tetőpontra. Ezen metaphysikának dogmája tehát *a dolgok észí ismerete lehető*.

A tapasztalati irányt Locke képviselte. Ő adott a Bacon által megkezdett empirismusnak tudományos alakot, és elválasztá a tapasztalati bölcsészetet a metaphysikától, tagadván az utóbbinak lehetőségét. Ő is előre felteszi : *az ismeret lehető, de csak a tapasztalás útján*. A lélek, mond Locke, csak elfogadó tehetség, egy tiszta lap, melyre az érzéki tárgyak alakjai és tulajdonai magokat egymás után lerajzolják. Minden képzet érzéki benyomások útján jut a tudalomba. Minden ismeretünk az érzeményekből veszi eredetét, s az értelemnek minden munkássága csak abban áll, hogy az érzékek által szolgáltatott anyagokat különböző viszonyok szerint feldolgozza, azokból egyetemes fogalmakat, eszméket alkot. Ezen fogalmak, eszmék, csak a gondolkozó tehetség munkásságának szüleményei, s érzéki képzeteken alapulnak. Nincsenek velünk-született eszmék. Az érzékfeletti dolgokról nincs ismeretünk. Ez a Locke empirismusának dogmája.

Midőn Kant „*a tiszta ész bírálatával*“ egy új bölcsészetnek veté meg alapját, már akkor a metaphysikának nagy tekintélye lejár. „Gondolatvilágok légépítőinek“ gúnyoltattak a metaphysikusok. A módszer-vadászás, mond Kant, a matematikusnak, ki a járt úton bizton halad, utánczása a metaphysika sikamlós ösvényén sok hibás lépésre vezette az iskola embezeit. Ezen iskolai rendszerré alakult metaphysika az ismeret egész körét azon két fő elvre építette, melyekben Leibnitz kifejezést adott ama cartesiusi fő elvnek : az igazság mérve a tiszta és világos gondolkozás. Egyik a *lehetőség* (principium contradictionis), másik a *valódiság* (principium rationis sufficientis). Tárgyai voltak egy részről Isten, világ, lélek, szabadság sat., a tudalomnak ezen konkrét tárgyai, más részről az értelem határázai, a kategoriák, melyek, mint a dolgok egyetemes és szintén birtokunkban levő mondományai, amazokra mint kész alanyokra ráalkalmaztattak. Ha a lélekről volt szó, azt kérdezték : egyszerű vagy összetett, anyagi vagy anyagtalan a lélek ? ha a világról : esetleges vagy szükséges,

örök vagy véges a világ? S a két ellentétes mondományok közül, a metaphysika alapelvénél fogva, egyiknek igaznak, a másiknak hamisnak kellett lennie. A metaphysika a világegyetemben csak a tiszta fogalmakat kereste, s ha ilyenkor ellentétre vagy ellenmondásra bukkant, a hibát az okoskodásban vélte rejleni. Ily eljárás mellett kezei közt a bölcsezzet üres formalismussá vált. Ugyanis Isten, világ, lélek sat. természetöknél fogva concrétabb tárgyak, mintsem azok természetét, tartalmát az értelem határozásai ily elszigetelten kifejezhetnék. A metaphysikának tekintélye tehát mindinkább alább szállt, míg nem a *népszerű bölcsezzet* kezén, kivetkeztetve nehézkes rendszeréből, mint józan ész, vagyis az igazságnak velünk született érzéke, átment a felvilágosodás birtokába, s azzal a tudományt, életet, vallást hatalmába kerítette.

Az empirismusnak sem maradtak ki következményei. Egy részről idealismusba, és skepticismusba, más részről materialismusba ment át. Berkley azt tanítá, hogy a dolgok csak látszanak kívülöttünk, ismereteink pusztá képzetek, melyeknek egyetemességéről és szükségességéről szó sem lehet. Ezen képzetek oka Isten. Ez a Berkley idealismusa. Hume pedig még következetesebben előtérbe hozta azon skeptikus mozzanatot, mely a Locke tanában rejlett. Az egyetemesség és szükségesség határozatainak, az ok és okozat viszonyának alapja egyedül a megszokás, az érzékfeletti ismeret lehetetlen, tapasztalati ismereteinknek is csak alanyi bizonyosságuk van. A materialismus pedig, különösen Franciaországban, még azon látszatot is eltörölte, mit Hume meghagyott és egész merevségében kimondá, hogy nincs más, mint az anyag, maga az ember is annak szüleménye, Isten, lélek sat. csak üres képzetek.

A bölcsezzet, a mint látjuk, minden irányban felbomlásnak indult, midőn Kant annak új irányt készült adni. Ő teljesen meg volt győződve, hogy azon úton és eszközökkel, melyeket úgy a metaphysika miként az empirismus megkísértett, a dolgok valódi ismerete lehetetlen. A metaphysika még eddig soha meg nem iratott. Nincs tehát benne semmi kétség, hogy eddigi eljárása csak tapogatódzás volt. Mi az oka, hogy

itt a tudomány semmi biztos utat nem tudott találni? Talán lehetetlen az, avagy elvették azt. — Reménylhetjük-e, és mi által, hogy az újabb kísérlettel szerencsésebbek leszünk, mint mások voltak*). Így és ezekhez hasonló kérdésekkel vezeti be Kant azon új felfedezést, mit valódi forradalomnak néz a bölcsezszer terén, s a melyről nem oly rég azt jósolta, hogy eljő az idő, midőn a phylozophusok egy közös világban fognak lakni, s a bölcsezszer épen oly exact tudomány lesz, mint a mathesis elcitolfogva volt.

Eddig azt tartották, hogy ismereteinknek kell magokat a tárgyakhoz szabniok; de ez úton a valódi ismeret hajótörést szenvedett. Kisértjük meg, ha nem jobban boldogulnánk-e a metaphysika feladataival, ha azt vennők fel, hogy a tárgyaknak kell magokat ismereteinkhez alkalmazniok. Így fejezte ki Kant ama kísérlet természetét, melynek a metaphysika eddigi eljárását teljesen és gyökeresen meg kelle változtatnia, s a bölcsezszernek ama megjósolt újjászületését előidéznie. *Az emberi észben vannak a tiszta s valódi ismeret föltételei, ott kell azokat fölkeresni.* Ez azon alapgondolat, melynek Kant épen oly nagy jelentőséget tulajdonított a bölcsezszerben, mint a milyen volt Kopernikus amaz első gondolatának az astronomiában: ne a csillagsereg forogjon a néző körül, hanem a néző forogjon a csillagok körül.

A kritika philozophiának tehát kiváló jelleme és sajátlagos föladata, megvizsgálni mindenekelőtt az emberi ész természetét, hogy megtudhassuk, mit tehet és mit nem tehet a metaphysika tárgyaival. „Azért ezen bölcsezszer, mond Kant, a módszer vizsgálata, nem pedig a tudomány rendszere; de azonban adja egyszersmind annak egész körrajzát, úgy határait, mikép belső tagozatára nézve. Mert a speculativ észnek az a tulajdonsága, hogy képes és köteles is, mind saját tehetségét azon különféle módok szerint, a mint a tárgyakat magának a gondolkozásra kiválasztja, kimérni, mind magokat a módokat, melyek szerint a föladatokat maga eléterjeszti, teljesen előszámolni, és így a metaphysika egész rendszerének teljes rajzát

*) Krit. d. rein. Vern. XV. 1.

adni“*). Ez alapeszméje a tiszta ész bírálatának, mely a bölcsészetet minden más tudománytól megkülönbözteti.

„*Kétséget nem szenved, hogy minden ismeretünk a tapasztalással kezdődik.*“ Ezen tételt tűzte Kant bölcsészetiének homlokára, egyetértve e tekintetben Hume-val és az empiristákkal. De hozzáteszi egyszersmind : „*azért nem következik, hogy minden ismeret, habár a tapasztalással kezdődik, a tapasztalásból is származzék.*“ A bölcsészetnek tehát fő feladata megállapítani : *vannak-e ismereteink a priori, azaz általában minden tapasztalástól függetlenek?* Kant az ilyen ismereteket tisztáknak s egyetemeseeknek és szükségeseeknek nevezi, hogy megkülönböztesse az érzékiektől. A kérdés tehát, vannak-e ismereteink a priori, egy jelentésű ezen kérdéssel : *vannak-e ismereteink, melyek a szükségesség és egyetemesség jellemével bírnak?* Ezen feladatot Kant közvetlenül Hume-tól vette át, kiről azt mondá: ő volt az, ki engem a dogmatismus álmából legelsőben felköltött, és a szemlélődő bölcsészet határán vizsgálódásaimnak egészen más irányt adott.

Mielőtt e feladat megfejtéséhez fognánk, szükség mindenekelőtt tisztába jönnünk ezen kérdéssel : *mi az ismeret?* Az ismeret, mond, fogalmak összekötése, vagyis ítélet, melyben alany és állítmány van együtt. Két módja van az ítéletnek : vagy benne van az állítmány mint jegy az alany fogalmában, vagy nincs benne, habár azzal összeköttetésben áll is. Amaz *analytikus*, ez *synthetikus* ítélet. A valódi ismeretet tulajdonképen csak a synthetikus ítéletek alkotják ; mert egyedül ezek bővíthetik az ismeretet, a mennyiben azokban az állítmány az alanynak valami olyat tulajdonít, a mi az alany fogalmával nem adatott, míg az analytikus ítéletek csak világosítják azt, minthogy az alanyról csak azt mondják, a mi abban különben is már megvolt. Hogy a tapasztalati ítéletek mind szerkesztő ítéletek, mutatja az, mert a tapasztalás által a fogalom mindig bővül. De egészen más tekintet alá jönek, azon synthetikus ítéletek, melyek nem a tapasztaláson ala-

*) Krit. d. rein. Vern. XXII, XXIII. 1.

púlnak. Például ezen tételben : *a mi történik, annak oka van*, mi által kötöm össze e két fogalmat *történet és annak oka*, melyek teljesen különböznek? A tapasztalásra nem hivatkozhatom, mert az idézett alaptétel nem csak a legnagyobb egyetemességgel, hanem a szükségesség kifejezésével köti az utóbbi képzetet az elsőhöz, és így egészen a priori és pusztá fogalomból. Ez azon feladat, hol Kant Hume-val találkozik, de töle el is vál. Hume ezen feladat megfejtéséhez ugyan a legközelebb járt, de miután azt csak az okság fogalmán kísérlette meg, s a szerkesztő ítéletek lényegét egyetemesen és mélyebben nem fürkészte, azon gondolatra jött, hogy azon egyetemesség és szükségesség, melyet a tapasztalás fölmutat, csak alanyi szükségesség, pusztá megszokás. A tapasztalati világban ugyanis sok hasonló tünetenyeket, sok egymásután következő változásokat és egymásmellett létező tárgyakat észlelünk : de a sokság még nem egyetemesség, az egymásután- és egymásmellettség még nem szükségesség, pedig a valódi ismeret ezen határozatokkal áll vagy esik. Kant ellenben azt mondja : ha a tapasztalást elemezzük, ott, mint ténnyt, két elemet fedezhetünk fel : az érzéki anyagokat, és azok szükséges és egyetemes összeköttetését. Miután ez utóbbit a tapasztalás nem adja, az a tiszta ész ténye, datum a priori ; mert a tapasztalástól független s azt megelőzi. Ezen az alapon kezdi Kant bölcsészeti vizsgálódásait, kérdezvén : *van-e syntheticus ítéletek a priori, azaz : van-e oly ismeret, mely ily ítéleteken alapul, s mely az egyetemesség és szükségesség jellemével bír?* S Kant ezen kérdésben a bölcsészeti igazság valódi jellemét s természetét fejezi ki. A valódi bölcsészeti ismeret ugyanis nem más, mint az ellentéteknek concret egysége, vagyis az abszolút fogalom, melyet nem a tapasztalás ad. Hume tagadta, hogy lehetnének oly syntheticus ítéletek, melyek nem az észlelethől meríttetnek, Kant pedig azt mondá, hogy azok az emberi észben vannak. Ez a kanti bölcsészetnek valódi speculativ gondolata, de megfelel-e neki a kivitel, azt majd meglátjuk.

Hogy pedig ily ítéletek valóban vannak, Kant mint tényre a mennyiség- és természettanra hivatkozik, mint a mely

tudományok ily ítéleteket foglalnak magokba mint elveket a mellett, hogy a metaphysika, habár eddig nem sikerült is, tárgyai természeténél fogva szintén ily ítéleteket igényel.

Miután az ismeret tényállása ekkép megalapított, a kérdés nagyon természetes és jogos : *mikép lehetők synthetikus ítéletek a priori, azaz, melyek azon föltételek, melyek a tiszta ismeretet megelőzik s azt lehetővé teszik?* Ez azon kérdés, melylyel a tiszta ész bírálata foglalatoskodik. Főadata tehát, fölkeresni az emberi észben az ismerőtehetségeket, mint a tiszta ismeret föltételeit. Melyek legyenek azok, megmondja Kant : „*Minden ismeretünk az érzékiségen kezdődik, innen megy az értelemez és régződik az észnél.*“ Az érzékiség nézletekkel, az értelem fogalmakkal, az ész eszmékkal foglalkozik.

Én jelenleg csak az érzékiségről és értelemről fogok szólni, „*mint az emberi ismeret két törzséről,*“ a mint azokat Kant „*a tiszta ész bírálatában*“ kifejtette. Különös tekintettet leszek a megelőző bölcsészeti irányokra, s a mennyire lehet Kant kifejezéseihez fogom magam tartani.

Az emberi ész egyik ismerőtehetsége az érzékiség. Vizsgáljuk meg, ha képes-e a priori ismeretet alkotni, s e végre keressük föl benne ezen ismeret föltételeit. Minden ismeret közvetve vagy közvetlenül a *nézletre* vitetik. A nézlet csak úgy áll elő, ha a tárgy ránk bizonyos hatást gyakorol. Azon tehetőség, mely a tárgyak ezen hatását fölfogja, és így a nézletek tehetősége, az érzékiség. A tárgynak fölfogott hatását *érzemeny*-nek nevezzük. Az érzemeny és nézlet alkotják együtt a *tünemenyt*. A tünemenyben kettőt különböztetünk meg, az anyagot, mely az érzemenynek felel meg, és az alakot, mely azt eszközli, hogy a tünemenyben a különfélék bizonyos viszonyok szerint rendeztessenek. Ez utóbbi az érzékiség általános formája, vagy, a mint Kant nevezi, a *tiszta nézlet*.

Minthogy az érzékiség, vagyis a tárgyak hatását fölfogó receptív tehetőség szükségkép megelőzi a tárgyak nézletét, világos, hogy a tünemenyek formája a priori van meg az emberi szellemben s az mint *tiszta nézlet*, szintén eleve magába

foglalja az érzékiség alakító elveit, melyek *tér és idő*. Mihelyt valamit nézletileg képzelünk, azt térbe és időbe kell tennünk. A külső érzés tünetényei térben, a belső érzés változásai időben nyilatkoznak; az idő és tér tehát a tiszta nézlet egyedüli formái, melyek nélkül nincs nézlet. És így ezek nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem megvannak a priori, mint functioi az érzékiségnek a nézlés állapotában. Miután a tárgyakhoz csak az érzékiség útján juthatunk, minden ismeret közvetve vagy közvetlen végre is nézleteken, következésképen az érzékiségen alapul.

Első tekintetre úgy látszik, mintha Kant ez utóbbi tétellel a sensualisták elvét vallaná, holott a különbség lényeges. Az érzékiség ugyan a benyomásokat kívülről veszi, de azonban saját természete szerint. A tárgyak fölfogott hatása, az érzemény, a fölfogással együtt és egyszerre bizonyos alanyi alakot ölt magára. Ezen alanyi adalék a tér és idő, mely a nézletben egyetemes és szükséges. Az érzemény tehát csak tápanyag, de a formák, melyek alatt az érzékiség azokat fölfogja, már a priori birtokában vannak. Míg tehát az empiristák azt vallják, hogy az ismeretnek csak egy kútfeje van, *az érzemény*, Kant azt tanítja, minden ismeretben kell lenni mindig valami állandónak és maradandónak, mely a külbenyomásoktól vagy érzeményektől független, szóval, a priori van. Azonban ő is csak mint pusztá tényt veszi fel, hogy a tárgyak hatnak az érzékiségre s ez úton előáll az érzemény, nézlet, képzet, de nem vizsgálja mélyebben a tudalom természetét s az említett fogalmak, valamint a tér és idő magyarázatai épen úgy nem a valódi bölcsészeti ismeret, mint a Locke analysise nem az volt.

Lássuk, mit mond Kant a nézlet formáiról, *a térről és időről*.

A tér és idő nem elvont, nem a tapasztalásból következtetett fogalom. Hogy az egyes tünetényeket a térben és időben megkülönböztessük, már birnunk kell a tér és idő képzetével; tehát ezek nem az érzéki észleletből vonatnak el, hanem meg-

vannak az emberi szellemben a priori, mint az érzéki ismeret egyetemes formái, *ezek egyszerű nézletek.*

Az idő és tér szükséges képzet. A térből és időből minden tüneményt elgondolhatunk, de magát a tért és időt meg nem semmisíthetjük, ezek nem függenek egyes tárgyak létezésétől, sőt ezek szükséges alapjai minden tüneménynek.

Az idő és tér nem a dolgok viszonyainak discursivus és közös fogalma (generalis), hanem nézlet. Csak egyetlen tér van, mely minden tért magában foglal, valamint csak egyetlen idő, melybe minden idők befoglalvák. Itt a részek nem alkotják az egészet, különben a tér és idő úgy volnának a térekhez és időkhöz, mint a nem a fajhoz és egyedekhez. A tér és idő nézletek, mert a részeket magokba foglalják, nem magok alá mint a nem fogalma, mely annál szegényebb minél egyetemesebb.

Az idő és tér végetlen. Az idő és tér csak az alap idő és tér korlátozása által lehetők. Minden meghatározott tér föltételeztetik az egész tér, és minden meghatározott idő minden előbbi idők által.

Az idő és tér tehát nem tapasztalati, hanem tiszta nézlet. A tér nevezetesen a maga végetlenségében nem lehet nézlet tárgya, mert empirice csak bizonyos tériséget nézlelünk, ebből szükségkép következik, hogy a tér általában forma, mely már a priori megvan, melyet nem a tapasztalásból vonunk el, hol csak véges téreket, nem pedig a tért találjuk az ő végetlen egységében. Az idő is mint olyan szintén nem lehet észlelet tárgya.

Ezek főbb vonásai Kant transcendentalis aestheticájának. Így nevezi ő az érzékiségnek, mint egyik ismerő-tehetségnek tanát. Azon ismeretek, melyek a priori vannak és a tárgyakra alkalmaztatnak, transcendentalisok.

Fogjuk össze röviden a mondottakat. A tér és idő szükséges föltételei, egyedüli észí formái a nézlet tárgyainak vagyis a tüneményeknek, de a dolgokat magokban vagyis azok természetét, lényegét megismerni nem képesek. A dolgok magokban azaz nézleten kívül sem tériek sem időbeliek. Épen így azon lényekre nézve, ha ugyan vannak ilyenek,

melyeknek nézlete értelmi vagy értelmök nézeti, az időnek és térnek semmi jelentése nincs. Milyenek a tárgyak elszigetelve az érzékiség fölfogásától, nem tudjuk. Mi egyedül azon módot ismerjük, mi szerint azokat mindenkinek szükségkép úgy kell észlelnie, és épen ebben áll azoknak tárgyilagos jelentésök és érvényök. Ha tehát az a kérdés, mi érvényök van a tárgyak ismeretében a térnek és időnek, ezen kérdésre így kell felelnünk. Kanttal: ha a dolgokat *magokban* vesszszük, függetlenül az érzéki ismeret föltételeitől, az idő és tér csak alanyi, eszményi föltételei a nézetnek, ha pedig a dolgok alatt *a tűneményeket* értjük, akkor tárgyilagos érvénnyel bírnak; mert csak a tűnemények tárgyai ismeretünknek. Nem mondhatjuk átalában: a tárgyak az időben és térben léteznek; hanem csak ezt: a tárgyak mint tűnemények azaz nézetünk tárgyai vannak az időben és térben. Így van ezen tételeknek helyességök és egyetemességök a priori.*)

Kant tehát a nézet körén belől meghagyja a térnek és időnek tárgyas és valódi jellemét, de ha a dolgoknak a mint vannak magokban, ha az érzékfeletteieknek *ismeretéről* van szó, ezek csak pusztá alanyi és eszményi formák, melyek csak a tűneményekre alkalmaztathatnak. Az egészet tehát e kettős tételben fejezhetjük ki: a tér és idő feltételei a tűneményeknek, de szükséges és egyetemes föltételei azoknak.

Az idő és tér ezen fölfogására építé Kant, mint szögletköre, bölcsészetét, épen azért nevezi azt „transcendentalis idealismusnak“. De épen ezen pont az, a hol lényegesen különbözik úgy a dogmatikusoktól, miként az empiristáktól. Az idő és tér nem elvont fogalom, mint az empiristák és Hume állíták, nevezetesen ha a tárgyakat egymáson kívül és egymásmellett észleljük, a tér fogalmát, ha pedig egymás után és együtt szemléljük, az idő fogalmát nyerjük; nem is a dolgok állaga, mint Cartesius mondá, ki a testi világ lényegét a kiterjedésbe és mozgásba helyezé; nem is a dolgok rendje, viszonya, mint Leibnitz állítá, kinél a dolgok természete, lénye az erőben, önmunkásságban áll: hanem tiszta nézletek, melyeknek kültárgyak nem

*) Krit. d. rein. Vern. I. 59. sat.

felelnek meg. De különbözik a Kant transcendentalis idealismusa a Borkley idealismusától is, ő ugyanis nem állítja, hogy a kül-miként a beltárgyak csak látszatok, hanem azt mondja, hogy úgy amazok téri miként ezek idői létele nem magokban a dolgokban, hanem az én nézlet-módomban van, azok nem a dolgok magokban, hanem csak tüneményei azoknak, azaz a mi képzeink a dolgokról.

Mi a tárgy magában, azt a tünemények legtisztább és világosabb ismerete sem teheti világosabbá. A trans. aesthetica ezen egyik alaptételéből ostromolja közelebb Kant a metaphysikának, s illetőleg Wolfnak nézpontját, a melyből ezek az ismerőtehetségek természetét s az ismeret eredetét vizsgálták. A metaphysikusok azon elvből indulva ki, hogy a valódi ismeretnek kútfeje az értelem, az érzéki észleleteket úgy nézték, mint homályos és zavart képzeteket, melyeket az értelemnek kell megtisztítani, fölvilágosítani. És így ők az emberi ész tehetségeit, az érzékiséget és értelmet csak a világosság és tisztaság mennyiségi fokozata szerint különböztették meg, míg Kant úgy nézte azokat, mint a melyek milyenségileg és lényegesen különböznek egymástól. Azon állítás, mond Kant, hogy érzéki ismeretünk nem más, mint a dolgok homályos és zavart képze, mely magában foglalja ugyan a dolgok lényegét, természetét, de a fogalom által nem rendezett jegyekben és képzetekben, ez meghamisítása az érzékiségnek és a tüneménynek. Az érzékiség, mint ismerőtehetség, a maga körében és módja szerint tisztán felfogja a tárgyakat azaz a tüneményeket, de a dolgokat magokban nem hogy homályosan, de sehogy sem ismeri.

Kant nézetére csak ez egyet jegyezzük meg. Az ismerőtehetségek kánti elkülönzésének nagyon atomisticus színezete van. Az emberi szellem érez és ismer s a tartalom egyiránt létezhetik a nézlet, képzet és gondolat formájában, de ezek nem elkülönzött erők, hanem ugyanazon szellem szükséges mozzanatai. A tudalom az alap. Nélküle minden érzékeink mellett is sem a kül sem a bel természetet nem tehetnők tárgyul. Az érzéki bizonyosságot is nem pusztán az érzés eszközli, hanem mert abban már a tudalom jelen van.

A kritika philosophiának egyik érdeme, hogy az időt és tért elkülönítette az értelem kategóriáitól. De abban tévedt, hogy míg egy részről az időt és tért a nézlet a priori formáinak nevezi, a más részről azoknak csak a nézlet körén belől tulajdonít tárgylagosságot, holott ezek magának a természetnek határzatai. Az időnek és térnek nem pusztán gondolati, alanyi, hanem sajátlagos létele, realitása is van. *A természetnek lényegéhez tartozik az időtériség.*

A transcendentalis aesthetikának tehát végeredménye az: a mi a tárgyakat, mint *tüneményeket* illeti, ezekre nézve vannak synthetikus itéletek a priori, mert az idő és tér tiszta nézletek. És így meg van felelve a kérdésre: képes-e az érzékiség a priori ismeretet alkotni?

Az emberi észnek másik ismerőtehetsége az *értelem*. Keressük fel tehát ebben is a tiszta ismeret föltételeit.

Az érzékiség és értelem két különböző tehetség. Mindeniknek megvan saját köre, a mellett, hogy egymást nem nélkülözhetik. Érzékiség nélkül nem volna ránk nézve tárgy, értelem nélkül pedig nem gondolhatnók azt. A nézlet fogalom nélkül vak, a fogalom nézlet nélkül üres. A két tehetség nem cserélheti ki működését. Az értelem nem nézlelhet, az érzékiség pedig nem gondolkozhatik. Csak a kettőnek egyesítése alkotja az ismeretet. Az érzékiség az érzeményeket a tiszta nézlet által képzetekké vagy tüneményekké teszi, az értelem pedig a tüneményeket összeköti s alkotja a tapasztalást vagyis a tünemények ismeretét. A feladat tehát ez: *vizsgáljuk meg, ha vannak-e oly föltételek, melyek a tapasztalást vagy a tünemények ismeretét a priori lehetővé teszik?* Erről tanít a transcendentalis logika, melynek két része van u. m. az analitika és dialektika.

Az analitika alatt Kant nem a fogalmak, hanem az értelmi tehetség még eddig meg nem kísérelt elemzését érti, hogy ez által a tiszta fogalmak lehetősége megvizsgáltassék s azoknak tiszta használata megalapíttassék.

Az értelem *κατ' ἐξοχήν* ítélőtehetség. Az ítélet pedig

csak fogalmak által lehető. A transcendentalis analytikának tehát első kérdése, melyet meg kell fejtenünk, ez: *melyek az értelem alapfogalmai*, vagyis azon föltételek, melyek a tünemények ismeretét vagy a tapasztalást lehetővé teszik épen úgy, mint a tüneményeket magokat a tiszta nézlet formái a tér és idő. Kant ezen alapfogalmakat csak előszámlálja a helyett, hogy azokat az észből szükségkép lehúzná.

Mivel az értelem ezen fogalmaknak nem veheti más hasznát, mint hogy általok ítél, tehát az értelemnek annyi alapfogalmának kell lenni, a mennyi neme van az ítéletnek. Minden ítélet alanyt és állítmányt köt össze, melyek oly viszonyban vannak egymáshoz, mint az egyetemes a részleteshez vagy egyeshez, a részletes az egyetemeshez vagy egyeshez, az egyes a részleteshez vagy egyetemeshez. Az ítéletnek már a közönséges észtan tizenkét faját ismeri négy osztályba foglalva: tehát az értelem alapfogalmai is, vagy azon törvények, melyek szerint synthetikus működésében eljár, ugyanannyian lesznek. Könnyű ezen alapfogalmakat, vagy a mint Aristoteles nevezi, kategoriákat föltalálni, ha azoknak anyagát elgondolva, egyedül az alany és állítmány viszonyára tekintünk. A mi ilyenkor felmarad, az az ítélet tiszta formája vagyis a kategória, például midőn azt mondjuk: ha mennydörög, úgy villámlott, ezen föltételes ítélet megtisztitva érzéki tartalmától nem más, mint az okság viszonya, ok és okozat. Így származnak az ítélet formáiból az értelem alapfogalmai, a gondolat formái.

Az egyes, részletes és egyetemes ítélet formái adják a *mennyiség kategoriáit*: egység, többség, összeség; az állító, tagadó és határozó ítélet formái adják a *milyenség kategoriáit*: valóság, tagadás és határozottság; az állító, föltételes és szétválasztó ítélet formái adják a *viszony kategoriáit*: állag és járulék, ok és okozat, kölcsönösség vagy közösség; a lehető, létező és szükséges ítélet formái adják a *modalitas vagy észviszony kategoriáit*: lehetőség, valódiság és szükségesség.

Ezek az értelem alapfogalmai. Ezek által fogja föl az értelem a tapasztalás tárgyait, határozza, rendezi, összeköti az érzékiség idő és téri tartalmát. Például, ha a tárgyat a vi-

szony kategóriái alá állítja, vagy megkülönbözteti benne az állandót és változékonyt vagyis az állagot és járulékot, vagy fölfedezi a tünemények közt a szükséges viszonyt, mi szerint vagy követi egyik a másikat mint ok és okozat, vagy egymással kölcsönösségben állanak.

Ezzel meg van fejtve az egyik föladat: *melyek az értelem tiszta fogalmai*. Minthogy az értelem κατ' ἐξοχήν ítélőtehetség, az ítélet egyetemes formáiban föltaláltuk a kategóriákat, mint a képzetek összekötésének lehető fajait.

Ha már most szemügyre vesszük ezen tiszta fogalmak eredetét, látjuk azoknak teljesen alanyi természeteket: azonnal előáll a transcendentális analitika ama második fontos és nehéz kérdése: *hogyan lehetnek az értelem tiszta fogalmai a tapasztalásnak alapjai, vagy mikép lehet azok által tárgyilagos ismeret?* Kant a kategóriák tárgyilagos érvényének ezen bebizonyítását *a kategóriák transcendentális deductiójának* nevezi, minthogy ezen fogalmak nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem a priori benne vannak az értelemben.

A tárgyak ismeretének, mond Kant, két fő feltétele van, egyik *a nézlet*, mely a tárgyat, de csak mint tüneményt adja, a másik *a fogalom*, mely által a tárgy, mely a nézletnek felel meg, gondoltatik. A tiszta nézlet formái, a tér és idő, nem a tapasztalásból vonattak el, hanem a priori megvannak az észben, és mégis a tüneményekre nézve tárgyilagos érvénynyel bírnak, s egyedül azon alapon, mert ezek az érzékiség azon alanyi föltételei, melyek alatt a tárgyak feltűnhetnek vagyis a nézlet tárgyaivá lehetnek, szóval, ezek alkotják a tüneményt. Nem fejthetnők-e meg ily úton a transcendentális analitikának föltett kérdését is, nevezetesen, hogy a kategóriáknak vagy az értelem tiszta fogalmainak tárgyas érvényök van; mert ezek teszik lehetővé a tapasztalást s nélkülök nincs tárgya a tapasztalásnak.

Ezen feladat megfejtéséhez a legbiztosabb kulcsot az adja, mit ért Kant a *tárgy* alatt. Ő azt tanítja, a nézlet tárgya *a tünemény*, a tapasztalás tárgya pedig *a tünemények szükség-*

ges és egyetemes összekötése. A tüneményt a nézlet tiszta formái, a tér és idő, a tünemények synthesisét pedig az értelem formái, a tiszta fogalmak alkotják s épen ez adja ezen alanyi formáknak a tárgyilagos jellemet és érvényt. Ránk nézve általában nincsenek más tárgyak, mint a melyeket a nézlet s értelem alkotnak, ezek pedig a mi tüneményeink, a mi képzeleteink. A kategóriáknak tehát, mint tiszta fogalmaknak tárgyilagos használata abban áll, hogy azok a tapasztalást és a tapasztalás tárgyait lehetővé teszik. A kérdés tehát ide megy ki: *mi által jő létre a képzetek, a tünemények szükséges és egyetemes synthetése, egysége, vagy más szavakkal: hogyan lehető a tárgy?*

Szükséges ehhez a képzetek összefogása a nézletben, azok visszaidézése a képzeletben, és a képzetek ugyanazon-ságának fölismerése a tudalomban. Ezen synthesisek nélkül nincs tárgy.

A nézletben, a térben és időben különféleség van. Ezen különféleség még nem alkot tárgyat, mely mindig valami egész, egysége képzeteknek. A különféle képzetek synthesisének első föltétele tehát, hogy azok mint az egynemű nézlet részei egyik a másik után fölfogassanak, egymáshoz fűzessenek, egy képben összeköttessenek. *Képzetek összefogása a nézletben, synthesis apprehensionis.* Ha a képzet minden részét egymás után fölfogom, de nem vagyok képes az utóbbiaknál az előbbieket visszaidézni, hogy a képzetek egész sora előttem álljon, lehetlen a képzet egységét előállítanom. "Ezen egységhez szükséges tehát, hogy a megelőző képzeteket, midőn a következőkre megyek által, előhozhassam. *Képzetek visszaidézése a képzeletben, synthesis reproductionis.* Hasztalan fognám azonban össze az egyes részeket, hasztalan állítanám magam elé a képzetek egész sorát, ha bizonyos nem lehetnék benne, hogy visszaidézett képzeleim épen azok, a melyekkel azelőtt bírtam. A képzet egységéhez tehát általában szükséges, hogy a korábbi képzetekre a jelenlevőkben ráismerjek vagyis bizonyos legyek azok ugyanazonságáról. A képzetek ezen fölismerése az *én tudalmam* által lehető. *A képzetek ugyanazonságának fölismerése a tudalomban, synthesis recognitionis.*

Ezen képzetek az én belső állapotomhoz tartoznak, tehát ezen tudalom az én belső állapotom ugyanazonságának tudalmában áll. Tegyük föl, hogy tudalmunk belső állapotunkkal együtt az idő és benyomások szerint szüntelen változnék, lehetetlen volna a képzetek ugyanazonságának fölismerése. Ezen változások alá vetett érzéki empirikus tudalom tehát szükségkép föltételezi az állandó és változhatlan tudalmat. *Ez a tiszta öntudalom*, melyet Kant majd transcendentalis, majd eredeti apperceptionnak, majd az öntudalom transcendentalis egységének nevez. Az öntudalom ezen egysége, mond ő, a tárgyilagossági föltétele minden ismeretnek.

Ezen föltétel alatt kell állnia minden nézetnek, hogy rám nézve tárgy legyen, mert ezen synthesis nélkül a különféle képzetek a tudalomban nem egyesülhetnének.

A tiszta öntudalom vagyis képzeteink összekötésének egysége azonban föltételezi, hogy a képzetek összekötésének tehetsége is eredetire nézve tiszta azaz a priori legyen. Ha ugyanis a tárgyak csak empirice, találomra köttetnének össze a képzeletben, azok szabálytalan halmaz volnának, melyeknek összekötéséből nem származnék szükséges egység. A fölfogott és visszaidézett képzetek összekötésének ezen tiszta tehetsége az *alkotó képzelet*, melyről azt mondja Kant, hogy a tapasztalás alapja s kötelek az érzékiség és értelem közt, minthogy a képzetek összekötését a tiszta tudalom szabályai szerint hajtja végre. Miként a tiszta öntudalom az empirikus tudalomnak, úgy szolgálnak alapúl a tiszta értelmi fogalmak az alkotó képzelet synthesisének. A különféle képzetek összekötése tehát szükséges föltételek alatt áll, melyeknek a tapasztalást megelőzőleg meg kell lenniök az értelemben. Minthogy pedig azon föltételek, a melyek alatt a különfélék összeköttethetnek, *szabályoknak*, vagy ha ezen összekötések szükségesek, *törvényeknek* neveztetnek: következésképen a tapasztalás lehetősége az értelem szabályaitól és törvényeitől függ. Ezen törvények pedig az értelem tiszta fogalmai teszik fel. És így az értelem tiszta fogalmai vagy a kategóriák azon föltételek, a melyek alatt a tünemények a tiszta tudalomban tárgyilagosan összeköttethetnek, következésképen a tapasztalást és a tapasztalás

tárgyait lehetővé teszik. Ha a tünemények ezen törvényszerű összeköttetését természetnek nevezzük, mond Kant, elmondhatjuk, hogy az értelem a maga törvényeit nem meríti a természetből, hanem elibe írja azokat, midőn ott a priori, a gondolat formái által kimutatja minden tüneménynek saját helyét. *)

Ez a kategoriák kanti deductioja. Fogjuk össze röviden az eredményt. A tárgyak ismeretének két föltétele van u. m. a nézlet, mely a tárgyakat, de csak mint tüneményeket szolgáltatja, s a fogalom, mely a nézlet tárgyait gondolja. Mint-hogy a tárgyakat a nézlet szolgáltatja, ránk nézve csak az érzéki dolgok ismerete vagy a tapasztalás lehető. A tapasztalás és a tapasztalás tárgya csak úgy áll elő, ha az adatott különfélék az öntudalom egységére vitetnek. A szabályok, melyek szerint az értelem a különféleket synthetice egyesíteni tartozik, a kategoriák. Tehát a kategoriák a tapasztalás alapjai s miként a transcendentalis aesthetikában a nézlet formáiról, úgy itt is elmondhatjuk, hogy az értelem tiszta fogalmainak a priori tárgyilagossága érvényök van. „Nincs más tárgyilagossága, mond Kant, mint a tiszta tudalom és annak összekötő funkciói.“

Ezekben meg van feelve a transcendentalis analytika két főkérdésére. *Fölfedeztettek a kategoriák, a tiszta fogalmak, melyek a priori vannak meg az értelemben s be van bizonyítva, hogy ezen tiszta alanyi fogalmak föltételei a tárgyas ismeretnek, a tapasztalásnak.* Az eredményt röviden ezekben foghatjuk össze: a kategoriák tiszta, eredeti fogalmak, mint a tér és idő tiszta, eredeti nézletek voltak, következésképen nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem ezek eszközlik a tapasztalást és épen ez adja meg a kategoriák tárgyilagossága érvényét. Ezen fogalmak azért vitetnek szükséges módon és a priori a tapasztalás tárgyaira, mert csak ezek segítségével lehet általában a tapasztalás tárgyait gondolni. Azon képzetek, melyeket a nézlet szolgáltat, mind tartalmok mind alakjukra nézve sokfélék, habár a tér és idő mint a tiszta nézlet formái a priori

*) Krit. d. rein. Vern. (Erst. Ausgabe B. II. l. 641, 42. sat.

vannak meg. A nézlet ezen különféleinek egységre kell vitetniök. Ezen egység *énünk*, az öntudalom egysége, s azon különféle módok, melyek szerint a nézlet tárgyai az öntudalomban összeköttenek, *az egyes kategóriák*, ok, okozat, állag, járulékat. A nézlet tárgyai, a tünemények, a mi képzeletünk s mint ilyenek egyedül azon törvény alatt állanak, melyeket az összekötő tehetség eléjük ír. Minthogy pedig úgy a képzetek összefogása az észleletben, miként azok fölfogása, összekötése a képzeletben az értelem kategóriáitól függ, következésképpen mind az, a mi tudalmunkba jut azaz a tünemények, összekötetésükre nézve a kategóriák alatt állanak. A kategóriák pedig mint a képzetek összekötésének különféle módjai, az öntudalom-egységben advák. A tiszta öntudalom tehát az alapja minden tárgyilagosságnak.

A kategóriák azon különféle képzeteket, melyeket a nézlet magában foglal, tárgygyá, tapasztalássá emelik ugyan, midőn azokat, mint a gondolkodás egyetemes és szükséges formái összekötik, de más részről ezen tiszta alanyi fogalmak a nézletből veszik tartalmokat, különben üresek, s érvényök és használatuk egyedül a tapasztalásra vagyis a tünemények ismeretére szorítkozik, melyek szintén alanyiak, mert azok a mi tüneményünk.

A kategóriák ezen tana teljesen ellentétben van úgy az idealisták miként az empiristák nézetével. Ezek azt taníták, hogy a kategóriák, a fogalmak a tapasztalásból vonatnak el, épen úgy mint a tér és idő; amazok pedig azt állíták, hogy azok az emberi észnek veleszületett fogalmai, a melyek által a dolgokat úgy ismerjük meg, a mint vannak, azaz azok lényegét, természetét. Locke szerinte a kategóriák tapasztalati fogalmak, melyeket észlelet útján nyerünk és általuk oly ismeretet is megkísértett, mely a tapasztalás körét meghaladja. Kant a fogalmak ezen tapasztalati eredetéről azt mondá, hogy az egy neve volna a generatio aequivocának. Huméról pedig azt mondja: elismerte ugyan ő, hogy a tapasztalást meghaladó ismeret oly fogalmakat föltételez, melyeknek eredete a priori van: de miután nem tudta megfejtetni, mikép lehet az, hogy azon fogalmakat, melyek az értelemben nincsenek összekötve, a tárgyakban

mégis szükségesképen összekötve gondoljuk, s nem jutott eszébe, hogy talán ezen fogalmak által maga az értelem szerzője a tapasztalásnak, azért is azokat a szokásból húzta le azaz a gyakran ismételt tapasztalásból, melynek nem tárgyas hanem csak alanyi szükségessége van, s minthogy a mint Baco mondá: vere scire, est per causas scire, tehát a tapasztalás nem szül valódi ismeretet.*) Kant ezen szirteket, melyekbe Locke és Hume beleütköztek, az által igyekezett kikerülni, hogy vizsgálódásának alapelvéül ezt állítá fel: az értelem alapfogalmai a priori föltételei a tapasztalás lehetőségének s épen azért szükségesek és egyetemesek, mert a tapasztalás lehetőségének tárgyilagosa alapot adnak. Alanyi fogalmak ugyan azok, de egyszersmind szükséges és egyetemes formái a gondolkozásnak s ennyiben tárgyilagosa, habár mind ezek, mind pedig a tünemények, melyeket összekötnek, nem szűnnek meg az emberi ész productumai lenni. Az idealisták, nevezetesen Cartesius és az ő követői, a metaphysikusok ellenében pedig azt taníták, hogy a kategoriák jelen vannak ugyan eredetileg az észben, de nem mint kész fogalmak, hanem mint functiói az értelemnek a gondolkozás állapotában, s működésök nem abban áll, hogy a dolgokat úgy a mint magokban vannak előállítsák, hanem hogy a dolgok képzezeit, a tüneményeket összekössék. Nincs más tárgyilagosa mint a tiszta tudalom és annak synthetikus működései.

Kant tehát az empirismus és idealismus romain a transcendentalis idealismust építé fel, de a mely szintén más bölcsészeti rendszernek vetett alapot, szolgáltatott a feldolgozásra anyagot.

Úgy látszik első tekintetre, mintha a kategoriákhoz elvonás útján jutnánk s mint ilyenek üres és elvont fogalmai volnának a gondolkozásnak. De ha mélyebben vizsgáljuk azok természetét, csak annyiban mondhatjuk ezen fogalmakat üreseknek, elvontaknak, a mennyiben azokat érzékileg nem észlelhetjük s természetöknél fogva tér és időben kell realisálatniuk, különben úgy a tér miként idő létezésétől mint

*) Krit. d. rein. Vern. (2. Aufl.) I. 127, 128.

az alanyi gondolkozás önkényétől és esetlegességétől függetlenek. Hogy ezen fogalmakat lét, lényeg, ok, állag sat. gondoljuk, nincs szükségök téri és idői nézetre, a mellett hogy ezeket szüntelenül szánkban hordjuk és a gondolat ezen alapformái szerint s az ezek által kiszabott határok közt kell gondolkoznunk, a nélkül, hogy azokat vizsgálónk, tartalmukat és összefüggéseket kifejtőnk, mely a bölcsészeti ismeretnek föladata. A mélyebb vizsgálódás arról is meggyőz, hogy ezen fogalmak benső összefüggésben állanak egymással, azok fogalmában például már benne van az okozat fogalma s viszont.

Az értelem ezen formáit nem észlelhetjük ugyan érzékieleg, azok csak a gondolatban vannak jelen, de azért nem állíthatjuk, mint Kant, hogy azok csak a mi alanyi formáink és nem egyszersmind a tárgyak határozásai is. Ezek nem pusztán alanyi föltételei a létező világ fölfogásának, sőt ezen egyszerű, ideális formák magának a szellemnek miként természetnek absolut formái. Tárgyiságuk nem csak abban áll, mint Kant tanítá, hogy a tüneményeket szükségesképen és egyetemesen összeköti, hanem abban, hogy ezek nem csak a mi gondolataink, hanem magoknak a tárgyaknak gondolatai, határozásai, vagy mint Plato kifejezi, ezek a természetben és szellemben benmaradó örök mérték.

A tiszta ész bírálata vizsgálat alá veszi ugyan a kategóriákat, de ezen vizsgálat nem terjed ki azok tartalmára, sem egymáshoz szükséges viszonyukra, benső életökre, hanem csak azon szempontból vizsgálja: alanyiak-e azok vagy tárgyasok. Mint öntudalom üres, elvont *Én* vagyok, hogy jut énünk a kategóriákhoz, azt Kant nem fejtegeti, hanem a gondolkozás ezen formáit az ítélet formáiból húzza ki, a mint ezeket a közönséges észtanban találta. Fichte kísérté meg a kategóriák észí deductióját. Ő tudománytanában az *ént* tette az ismeret legfőbb elvévé, ennek működése állítja elő a kategóriákat; épen azért nem kész üres fiókok azok, hanem a tárgyakkal állnak elő.

Kantnál igen fontos és termékeny mozzanat az öntuda-

lom fogalma is, de azért még nem az általános öntudalom az, mely magát az összes tárgyi világgal lényegileg ugyanazonnak ismeri. Ez későbbi fölfogás.

Miután be van bizonyítva, hogy miként a tér és időnek a tüneményekre mint a nézlet tárgyait, úgy a kategóriáknak a tüneményekre, mint a tapasztalás tárgyait kell alkalmaztatniok: a transcendentalis analytikának tehát egy másik főkérdése az: *mikép alkalmaztathatnak a kategóriák, melyek a tiszta értelemről származnak, a tüneményekre, melyek a nézletből veszik eredetüket, vagy mikép vétethetnek fel az érzéki tünemények a tiszta fogalmak alá?* Ezen föladat megfejtéséről tanít az ítélőtehetség transcendentalis tana.

Ha a tárgyat a fogalom alá visszszük vagyis *ítélünk*, a tárgy képzetének egyneműnek kell lennie a fogalommal. Már pedig a tiszta értelem fogalmai s az érzéki nézetek teljesen külön neműek, miként vétethetnek föl tehát az utóbbiak az előbbiek alá s következésképen miként alkalmaztathatnak a kategóriák a tüneményekre, holott senki sem mondhatja például, hogy az okság fogalma a nézlet tárgya lehet. Hogy ezen transcendentalis itéletet végrehajthassuk, szükség van egy *közép tehetségre* és ez a *tiszta, produktív képzelet*, mely mint kapocs az érzékiség és értelem közt a kategóriákat megérzékíti s a tüneményekkel egyneműekké teszi, valamint egy *közegre*, mely egy részről a kategóriákkal, más részről a tüneményekkel legyen egynemű s ilyen az *idő képzelete*. Az idő ugyanis a kategóriákkal annyiban egynemű, a mennyiben tiszta forma a priori, más részről a tüneményekkel szintén annyiban egynemű, a mennyiben a priori tüneményeket magában foglalja és ő maga is nézlet. *A kategóriáknak tehát a tüneményekre alkalmazása az idő határozása által történik meg, a melyekből a képzelő tehetség képleteket, schemákat alkot, melyek a tiszta értelem fogalmai megérzékítik.* — Az értelem tehát ezen schemák által ítél s Kant ezt a *tiszta értelem schematismusának* nevezi.

A fogalmaknak nem képek, hanem képletek szolgálnak

alapúl. A háromszög fogalmának egyik képe sem felel meg teljesen, mert a háromszög egyetemes fogalmát, magában egy kép sem fejezi ki egészen. Még kevésbbé fejezi ki a tapasztalás tárgya vagy ennek képe az empirikus fogalmat. A kutya fogalma azon szabályt jelenti, mely szerint képzeletem egy bizonyos négy lábu állat alakját egyetemesen lerajzolhatja, a nélkül, hogy egy kiváló alakra szorítkoznék, melyet a tapasztalás nyújt. A valóságos kép mindig egy példány, mely nem maga a fogalom. A képzelőtehetség a fogalmaknak csak mintegy körrajzát, monogramját adja. „Az értelemnek ezen schematismusa, mond Kant, titkos művészet az emberi lélek mélyében,“ s csak annyit mondhatunk, hogy az a tiszta képzelet műve.

Lássuk már most, melyek az időnek azon határozásai, melyekből a képzelő tehetség a fogalmak képletét alkotja, melyek a kategoriákat és tüneményeket egymásra nézve lehetővé teszik.

A tünemények időben vannak. A tünemények tartama az időben az időnek bizonyos *sora vagy szám*. Minden tünemény betölti az időt, ez az *idő tartalma*. Minden tünemény viszonyban van más tüneménnyel az időben, ez az *idő rende*. Minden tünemény bizonyos meghatározott módon létezik az időben, ez az *idő foglalatja*.

Vigyünk már most az idő határozatait a kategoriákra. A mennyiség képlete a *szám*. A szám nem egyéb, mint az egynemű nézet különféle részeinek összefogása egységben az által, hogy a nézet fölfogásában magát az időt is előállítom. Ez az idő sora.

A milyenség képlete az *idő tartalma*, mely az érzeménynek felel meg. Minden érzeménynek bizonyos foka vagy nagysága van, mi által az időt kevésbbé vagy inkább betölti, míg el nem enyészik. A valóság (realitas) képlete a betelt idő, érzés az időben. A tagadás (negatio) képlete az üres idő, nem érzés az időben. A határozás (limitatio) képlete, az érzeménynek bizonyos foka, melyben valóság és tagadás öszeesnek.

A viszony képlete az *idő rende*, a tünemények egymás-

hozi viszonya minden időben. Állandóság az időben a változások közt *az állag és járulék képlete*. A tünemények szabályszerű következése az időben *az okság képlete*. A tünemények szabályszerű együttléte az időben *a kölcsönöség képlete*.

A modalitas képlete *az idő foglalatja*, mely a tünemény lételének módját fejezi ki az időnek valamely pontjában. Létel valamely határozatlan időpontban a lehetőség képlete. Létel bizonyos meghatározott időpontban a valódiság képlete. Létel minden időben a szükségesség képlete.

Ezek azon schemák, melyeknek segítségével a tiszta ítélőtehetség a kategoriákat a tüneményekre alkalmazza, a tüneményeket a kategoriák alá felveszi vagyis itél. Mi legyen a tárgyakban az állag, ok sat. pusztán a kategoriák által meg nem határozhatom, egyedül a képlet adja kezembe a zsinórmértéket, miszerint a tüneményeket, melyek szabályszerűen együtt vannak az időben, nem fogom az okság fogalma által összekötni sat. De az is igaz, hogy midőn az érzékiség képletei a kategoriákat realisálják, azokat egyszersmind meg is szorítják. A közeg ugyanis, mely a kategoriák alkalmazását lehetővé teszi, az idő képze: a képletek tehát, míg egyrészről a kategoriák használatát kibővítik midőn azoknak a tiszta logikai jelentés helyett valódi jelentést adnak, másrésztől azokat a tapasztalás körére, a tüneményekre szorítják; mert az idő mind azt, a mi körébe esik tüneménynyé teszi. Kant ezt így fejezi ki: a kategoriák jelentése transcendentalis, de használatuk és érvényök csak érzéki, tapasztalati; a tapasztalás körén belül maradó és nem transcendens.

A képlet tulajdonképen csak phaenomenon vagyis a tárgy érzéki fogalma egybehangozva a kategoriákkal (constans et perdurable est substantia phaenomenon; sensatio est realitas phaenomenon sat.), s a mi a nézleteket és az értelem fogalmait egymásra nézve lehetővé teszi, az a transcendentalis képzelet. Igaza van Hegelnek, midőn azt mondja: „Ezen összekötés ismét egyik legszebb oldala a kanti bölcsészetnek, a mely által egyesíttetni kell a tiszta érzékiségnek és tiszta

értelemnek, melyeket előbb absolut ellentétes különségeknek állított *).“

Midőn ekkép a tapasztalásnak úgy tárgyas mikép alanyi lehetősége minden oldalról be van bizonyítva: kifejthetjük a tiszta értelem fogalmaiból azon *alaptételeket*, melyekben magát az ítélőtehetség a tapasztalás minden tárgya azaz a tünemények felett kifejezi. Minthogy a természet nem egyéb, mint a tünemények törvényszerű rendje: a tiszta értelem ezen alaptételei magának a tiszta azaz tapasztalást megelőző természetannak is legfőbb elvei a priori. A transcendentalis analitikának egyik fő feladata tehát a *tiszta értelem alaptételeinek rendszerét* is föllálitani.

Azon föltételek, melyek a tapasztalást vagy a tünemények ismeretét megelőzik s lehetővé teszik, a tapasztalás minden tárgyára nézve állanak. Azon egyetemes alaptételt tehát, melyből a többiek folynak, így fejezhetjük ki: a tapasztalás föltételei egyszersmind a tapasztalás minden tárgyának is föltételei. A tapasztalásnak föltételei a *tünemények és azoknak szükséges és egyetemes összeköttetései*. A tiszta értelem alaptételei tehát a tapasztalás tárgyairól a következő föltételek szerint fognak ítélni, hogy azok *tünemények*, melyekben nézlet és érzemény van; továbbá hogy azok *szükséges összeköttetésben* vannak úgy egymással, miként az ismerőtehetséggel. Ezen föltételek és a kategoriák közt bizonyos párhuzam van, és így a mennyi alapfogalom annyi alaptétele van a tapasztalati ismeretnek. Lássuk egyenként.

A nézlet alaptétele.

A nézlet alaptétele így szól: *minden tünemény, mint nézlet, extensiv nagyság.*

A tünemény formája a nézlet. — Mint nézlet tárgya térben és időben van, és így oly nagyság, melynek képze az

*) Vorlesungen über die Gesch. der Philosophie. (3. B.) 570. 1.

egyszerű részek összefogása által áll elő, épen úgy mint magáé az időé és téré. A tünemény tehát mint nézlet az egyneműek aggregatuma, azaz külterjemű nagyság. Így nevezzük az oly nagyságot, melyben a részek képzete teszi lehetővé az egésznek képzetét. Kant ez alaptételt a nézlet axiomájának nevezi. Ebből folynak a mennyiségtani axiomák: két pont közt csak egy egyenes vonal lehetséges; két egyenes vonal nem zár be tért, sat.

Az érzemény alaptétele.

Azon alaptétel, mely minden érzeményt, mint olyan megelőz, így szól: *a tüneményekben a reale, mely az érzeményeknek felel meg, intensív nagyság, azaz foka van.*

A tünemény tartalma az érzemény. Az érzemény minden pillanatban egészen betölti az időt. Az vagy egész vagy semmi. Nevekedhetik és fogyhat egész a semmiig, de változásai nem részek, hanem fokok. Nem extensív nagyság, de mint-hogy fogyási képességgel bír, szintén nagyság. Az érzemény, mint a milyenség, mely azt szüli, mindig egyszerű határozottság, és így belterjemű nagysága azaz foka van.

Az érzemény, mint olyan, bizonyos és határozott tartalommal, a posteriori adatik; de azon sajátságát, hogy foka van, a priori megismerhetem. Kant ezt az észlelet anticipációjának nevezi.

Ezen két alaptétel a tárgyakat, mint *nagyságot* határoz meg, azért ezek matematikai alaptételeknek nevezetnek, melyeknek Kant föltétlen szükségességet tulajdonít, s azt mondja, hogy ezek *alkotók*, míg a következő alaptételek, melyeket dinamikai alaptételeknek nevez, csak *szabályozók*, azaz csak úgy érvényesek, ha tárgyak vannak jelen, melyekre vitetnek. A matematikai alaptételek együtt alkotják ama közös törvényt: minden tünemény, úgy a bel, miként külterjemű, folytonos nagyság (continua quantitas); ezen közös törvényből foly: nincs ugrás a természetben; külön pedig az extensív nagyság folytonossága kizárja az atomok lehetőségét, az intensív nagyság folytonossága pedig az üresség lehetőségét (non datur hiatus).

A viszony alaptételei.

Kant a viszony alaptételeit a tapasztalás analogiáinak nevezi azon összhangzásnál fogva, mely az idő határozásai s a viszony kategóriái közt van, ú. m. állandóság és állag, idői egymásután és okság, idői együttlét és kölcsönösség. A mint ezt a képleteknél láttuk.

A viszony alaptételei a tapasztalás ezen fő feltételéből folynak: *a tapasztalás csak a tünemények szükséges és egyetemes összeköttetése, syntheticus egysége által lehetséges.* Ha a tüneményeknek nincs szükséges és egyetemes összeköttetésük, azok tapasztalás tárgyai sem lehetnek.

A tünemények összeköttetése az időben történhetik. De miután az időt magában nem észlelhetem, az észleletben pedig a tünemények csak successive és esetlegesen következnek egymásután: honnan tudhatom, hogy a tünemények, melyeket egymásután és esetlegesen észlelek, szükséges viszonyban állanak egymáshoz? A tüneményeket csak úgy tapasztalhatjuk, ha azoknak időviszonyai a priori meg vannak határozva. Azon közös elv tehát, melyből a tapasztalás analogiái folynak, így hangzik: *a tünemények létezésükre nézve a priori az egyetemes időhatározatok szabályai alatt állanak.* A tapasztalás analogiáinak ily szabályoknak kell lenniök, melyeket az időnek azon három módja fog adni, melyek a viszony kategóriáinak felelnek meg, ú. m. állandóság, egymásután-lét és együttlét. És így az *első analogia* fog szólni, az állag állandóságáról a változások közt, a *második* az idői következés- vagy egymásutánról ez okság törvénye szerint, a *harmadik* az idői együttlétről a kölcsönösség vagy közösség törvénye szerint.

Az állag alaptétele ez: minden tüneményben van állandó állag, mint maga a tárgy, és változó járulék, mint annak határozása, vagyis azon mód, miszerint a tárgy létezik.

A tünemények az időben vannak. Az időt magában nem észlelhetem, a tüneményeket pedig mindig egyiket a másik után és különböző időben észlelem. Mi által különböztetem meg a tüneményeket, melyek együtt vannak, azoktól, melyek egymásra következnek? Ez csak úgy történhetik meg, ha a

tüneményekben magokban van valami *állandó*, mely minden időben megáll, s melyen a váltakozás és együttlét nem egyebek, mint meg annyi módok, melyek szerint az állandó létezik. Ezen állandó nélkül nincs időviszony, és így az állandónak létele a tüneményekben alanya minden időhatározásnak, tehát föltétele a tünemények *syntheticus* egységének azaz a tapasztalásnak.

A tüneményben az állandó és változók együtt vannak, amaz mint maradandó, ezek pedig annak külső állapotai létezésének fajtái és módjai. A mi a tüneményben állandó, az *állag*, a mik pedig változnak, azok az állag *járvulékai*. A tünemények változása nem egyéb, mint az állandó állag változása. S épen ez fog alapúl szolgálni a tapasztalás második analógiájának.

Az állag alaptételéből foly: *ex nihilo nihil fit, in nihilum nihil potest reverti*. Az állag ugyanis a tüneményben minden változás mellett is állandó, s annak mennyisége sem fogy sem nevekedik.

Az állag fogalma igen régi a bölcészetben. Közelebb Spinoza erre építé föl matematikai szigorral bölcészeti rendszerét. De a bölcselek, mond Kant, csak felvették az állagot, s fogalmából húztak következtetést annak lételére, a helyett hogy azt kimagyarázták volna. Kant más utat követ. Azt mondja: a tüneményben szükségkép kell lenni állandó állagnak; mert ha nem volna, nem határozhatók meg a tünemények viszonyát az időben, és így tapasztalás se lehetne. Az ő megmutatásának sarkpontja tehát ez: az állag létezését szükségkép fel kell venni, mert ez nélkülözhetlen föltétele a tapasztalásnak. Vedd el ezen föltételt, s a tapasztalás tárgyainak lehetőségét is elvetted.

Az okság alaptétele: minden változás az ok és okozat összeköttetésének törvénye szerint történik.

A tüneményeket az időben észleljük és egymás után. Mi által határozhatom meg, hogy a melyeket történetesen egymásután észlelek, azok szükségképen követik egymást, vagy más szavakkal, hogy a tünemények épen ezen meghatározott időrenddel vannak egymáshoz kötve? Mi, mond Kant, gyakran viszonyítunk egy képzetet a másikra, de ezen viszonyítás nagy

részben csak önkényes, semmi törvényt nem követ. *Az ok és okozat fogalma azon egyetlen föltétel, mely alatt a tünemények időpontját eleve tárgyilagosan meghatározhatjuk*, következésképp a változás is csak úgy lehet a tapasztalás tárgya. A hol egyik tünemény rendszeresen és állandóan követi a másikat, ott kényszerítve vagyok ezen tünemények közül az egyiket elébb tenni az időben mint a másikat. Amaz *ok*, mely csak úgy lehető, ha a másik szükségképen követi; ez pedig *okozat*, mely csak úgy lehetséges, ha ama másik szükségképp megelőzi.

Az okság viszonya e szerint nem a tapasztalásból következik, hanem megelőzi a tapasztalást, mint annak szükséges föltétele. Ez annak kanti megmutatása. A kritika philosophiának ez egyik fő feladata, melynek megfejtésén Kant oly sokáig fáradozott. Hume tagadta, hogy a tünemények közt benső és szükséges viszony van; ezen képzet nem más, mond ő, mint a megszokás szüleménye. Az okság a tünemények megszokott egymásutánja az időben; a *propter hoc* nem más mint gyakran ismételt *post hoc*. Kant az ellenkező nézetet állította fel. A tünemények ezen egymásutánja, ezen *post hoc*, mond, csak akkor veszt el esetleges jellemét, s akkor lesz tárgyas időviszonynya, ha a tünemények nem csak ránk, hanem egymásra nézve is mint olyanok követik egymást, vagyis ha magok a tünemények határozzák meg saját időpontjokat.

Minden *ok*, mint szintén *okozat*, egy más megelőző okra mutat; és így az első okot a tapasztalás mezején fel nem találhatjuk. *Ez az állag*. Ezen alaptétel tehát az elsőre mutat vissza. Minden változás alapján nem egyéb, mint szüleménye az állagnak, a melyből a változások előállanak.

A kölcsönösség alaptétele: az állagok, a mennyiben együtt léteznek, folytonos kölcsönösségben állanak egymással.

A tünemények együtt vannak, ha azok ugyanazon időben léteznek. Az időt magát nem észlelhetem, abból tehát el nem vonhatom, hogy a tapasztalás tárgyai ugyanazon időbe helyezvők, hogy azok észleletei egymást kölcsönösen követhetik. Egyedül a kölcsönösség vagy közösség fogalma az, mely a tünemények együttlétét meghatározhatja, és így tapasztalás

tárgyává teheti. Ha a tünemények egymást idő szerint kölcsönösen fölteszik, azok szükségkép ugyanazon időpontban vannak, azok együtt léteznek. Minthogy ezen viszonyban a tünemények kölcsönös okai egymásnak, mert egymást szükségesképen előlegezik: *tehát ez kölcsönös befolyás azaz az állagok realis közössége (commercium)*, a mely nélkül az együttlét viszonya nem lehetne a tapasztalás tárgya. Ezen kölcsönösség által a tünemények, a mennyiben egymáson kívül és mégis összeköttetésben állanak, egy compositum realét, *egy egészet* alkotnak, melynek részei együtt léteznek, s ennek észlelete csak a kölcsönösség fogalma által lehető.

A három dynamikai viszony tehát, melyekből a többiek folynak, ezek: inhaerentia, consequentia, compositio.

Ezek a tapasztalás analogiái. — Nem egyebek ezek, mint azon alaptételek, melyek a tünemények lételét határozzák meg az időben, ennek hármas határozata szerint: állandóság, egymásután és együttlét. A tünemények ezen időviszonyának meghatározása, mond Kant, egészen dynamikai, azaz: nem az idő az, mint olyan, melyben a tapasztalás közvetlenül minden tüneménynek kimutatja eleve az ő meghatározott helyét; (mert az absolut időt nem észlelhetjük), hanem az értelem szabályai. Az állag, okság és kölcsönösség fogalma nélkül a tünemények időviszonyait tárgyilagosan meg nem határozhatnók; következésképen azok a tapasztalásnak sem lehetnének tárgyai.

A modalitas alaptételei.

Ezen alaptételek a modalitas kategoriáira épülnek, melyeknek sajátása az, hogy a tárgy fogalmát teljességgel nem bővítik, hanem csak az ismerőtehetséghezi viszonyt fejezik ki. Ha a dolog fogalma már teljes, még azért kérdezhetem: lehető, valódi, vagy szükséges létele van-e a tárgynak? De ez a dolog fogalmán semmit sem változtat, hanem csak azt kérdi, mi viszonyban van, minden határzatával együtt, az ismerőtehetséghez. A létel kérdése attól függ: adva van-e a tárgy úgy, hogy az észlelés a fogalmat megelőzheti. A dolgok lételét

tehát egyedül a tapasztalás nem pedig a dolgok fogalma föltételezi. Épen azért a modalitas alaptételei is pusztán csak azon szabályokat adják kezünkbe, a melyek szerint a dolgok lehetőségét, valódiságát és szükségességét megítélhetjük.

Miután már a tapasztalás föltételei advák, a modalitas alaptételei is adva vannak. Nevezetesen:

A mi a tapasztalás alaki föltételeivel, *nézet, fogalom*, megegyezik, *az lehető*.

A mi a tapasztalás anyagi föltételeivel azaz *az érzeményekkel* összeköttetik, *az valódi*.

A minek összeköttetése a realéval a tapasztalás egyetemes föltételei szerint van meghatározva, *az szükséges*.

Szükséges tehát az, a mit tapasztalnunk kell. Miután minden tüneményt úgy kell tapasztalnunk, mint okozatát egy másik tüneménynek, mely amaszt szükségkép megelőzte: tehát a szükségesség a tünemények viszonyát illeti az okság törvénye szerint. Minden, a mi történik, föltételes szükségesség. Oly alaptétel ez, mely minden változást a szükséges létel szabályának vet alá. Ezen tétel tehát: semmi sem történik véletlenül (*in mundo non datur casus*) természet törvény a priori; valamint ez: nincs a természetben vak szükségesség, hanem csak föltételes és így értelmes szükségesség (*non datur fatum*). Az első az okság alaptételéből foly, a másik pedig a modalitas alaptételéből, mely az okság határzatához még a szükségesség fogalmát is hozzáadja, de a mely az értelem szabálya alatt áll.

Kant a modalitas alaptételeit *a tapasztalati gondolkodás postulatuumainak* nevezi. Ő ezen elnevezést a matematikusok értelmében veszi. Ha a matematikus azt mondja: húzz egy egyenes vonalt, ez nem bebizonyítandó tétel, hanem postulatum; mert épen, a mit kíván, t. i. az eljárás az, a mi által ezen vonalnak fogalmát előállítjuk; ez tehát a nézet postulatuma. Épen így kívánják a modalitas alaptételei is, hogy a fogalom lételét tapasztaljuk és azt a tapasztalás szempontjából ítéljük meg.

Fogjuk össze röviden a mondottokat. A tiszta értelem alaptételei, vagyis a tulajdonképeni syntheticus ítéletek a priori

nem egyebek, mint a tapasztalás lehetőségének elvei. Lehetőségek nem a tapasztalásból, de nem is a tapasztalásra való minden vonatkozás nélkül, hanem egyedül az által bizonyítatik be, *hogy ezek szükséges feltételei a tapasztalásnak azaz a tünemények ismeretének.* Ez azoknak kanti bebizonyítása, melynek nem dogmatikai hanem kritikai jelleme van.

A tiszta értelem földét, mond Kant, nem csak beúttaztuk és annak minden részét szorgosan szemügyre vettük, hanem azt fel is mértük és kimutattuk azon minden dolognak saját helyét. Ezen föld azonban egy sziget, és magától a természettől változhatlan határok közé van zárva. Mielőtt elhagynók, és azon széles és zivataros tengerre ereszkednénk, mely azt minden oldalról környezi: nem lesz hasztalan dolog, még egy pillantást vetni ezen föld térképére *).

Minden emberi ismeret csak tapasztalás, s a tapasztalás egyedül a tiszta értelem fogalmai által lehető. E két tételben van kifejezve röviden az analitikai vizsgálódás eredménye. Ebből szükségesképen következik, hogy *a tiszta értelem fogalmainak* habár azok a tapasztalástól függetlenül, a priori vannak, mégis csak jelentősök transcendentális, de érvényök és használatuk tisztán tapasztalati, empirikus, *és az értelem alaptételei,* mint a lehető tapasztalásnak egyetemes föltételei, nem a dolgokra általában azaz függetlenül az érzékiség feltételeitől, hanem egyedül az érzékiség adataira, a tüneményekre vonatkoznak. Az értelem a priori sohasem tehet többet, mint hogy általában a lehető tapasztalás formáját előlegezi, és, miután a tapasztalás tárgya egyedül a tünemény, az érzékiség határait át nem hághatja. Le kell tehát mondani az ontologia kevély nevééről, oly értelemben, mintha az a dolgokat, úgy a mint magokban vannak, megismertetné, s be kell érni ama szerényebbel, a tiszta értelem analitikájával, mely azt tanítja, hogy mi csak a tüneményeket ismerjük. Kant egyesíté a dogmatikusok és empiristák elveit, de azon lényeges különbséggel, hogy míg amazok, mint

*) Krit. d. rei, Vern. (2. Auflage) 294, 5. l.

dogmát, előre feltették a dolgok ismeretének lehetőségét, Kant minden ismeretet egyedül a tapasztalásra, a tüneményekre szorított.

A tiszta értelem bírálata nem engedi, hogy a dolgokat *noumenákra és phaenomenákra*, a világot *érzéki és értelmi* világra osszszuk, oly értelemben, mintha mindkettőt egyiránt megismerhetnők, habár a kategoriák köre szélesebb is, mint az *érzéki* nézleté, a mennyiben az értelem a tárgyakat általában gondolhatja elvonva a mi nézeti módunktól. *A transcendentalis analitikának tehát még egy feladata van: meghatározni a noumenon fogalmát.*

Ha a noumenon fogalma alatt oly dolgot értünk, melyet az érzékiség föltételei nélkül pusztán az értelem fogalmai által kell gondolnunk: akkor az lehetetlen. A kategoriák ugyanis magokban nem elegendők az ismeretre; azok az érzékiség adatai nélkül pusztá alanyi formák, minden tárgy nélkül. Ha pedig a noumenon alatt oly tárgyat értünk, mely nem érzéki nézet tárgya, melyre tehát az értelem kategoriái nem illenek: az ily negatív értelemben nem foglal magában ellenmondást. Csak annyit mondunk ugyanis, hogy az érzéki nézet nem minden dologra, hanem csak az érzékiség tárgyaira illik; következésképen lehet más nemű nézet is és annak lehetnek más nemű tárgyai. De minthogy másrésről azt sem lehet bebizonyítani, hogy van-e *nem érzéki* vagyis *értelmi nézet*, sőt maga az ily nézet és értelem is egészen más volna, mint a miénk: tehát *a dolog magában* azaz *a noumenon fogalma* problematicus. — Sem azt nem mondhatjuk, hogy lehető, sem azt, hogy lehetetlen; mert nekünk nincs más nézetünk, mint az érzéki, nincs más fogalmunk, mint a kategoriák, ezek pedig az érzék feletti dolgokra nem illenek. Azonban ezen fogalom mégsem önkényesen költött, hanem szükséges; mert ez azt mondja, hogy a mi érzékiségre alapított ismeretünknek határa van. A noumenon fogalma tehát *határfogalom*, a melylyel az értelem részint az érzékiség igényeit tartozik mérsékelni, hogy hatáskörét mindazon dolgokra ki ne terjeszsze, melyeket az értelem gondol, másrésről magának is határt szabjon, hogy

a kategoriák érvényét a noumenákra át ne vigye, mint a melyek nem lehetnek az ismeretnek tárgyai *).

A noumenon és phaenomenon, érzéki és értelmi világ megkülönböztetése nem új. Már Platonál megvan ez. Az idealisták is, közelebb Spinoza, Leibnitz, különbséget tesznek a tünemények és dolgok közt; de azt taníták, hogy az értelem úgy ismeri meg a dolgokat, a mint vannak s az érzékiség csak homályos és zavart képzet, s tárgya, a *tünemény*, szintén *maga a dolog*, habár az érzékiség az értelmi ismerettől logikai formára nézve különbözik, a mennyiben ez a dolgok fogalmát amannak mellékképzetektől megtisztítja. Kant nézete e szerint lényegesen különbözik a régi metaphysika s közelebb Leibnitz nézetétől. Leibniczot azon oldalról támadta meg, hogy a mint az érzékiség és értelem közt csak fokozatos különbséget vett, úgy a *dolgokat magokban* és a *tüneményeket* összetévesztette, s az érzékiség tárgyait, *mint dolgokat átaláiban*, úgy ítélte meg, és azokat egyedül az értelemben hasonlítá össze az ugyanazonság és különféleség, megegyezés és ellentét, belső és külső, alag és anyag fogalmai szerint. A leibniczi tételeket tehát, melyek ezen fogalmakra épültek, úgy nézte, mint a melyek csak a dolgokról magokban, nem pedig a tüneményekről állanak, és így semmik. Ezen tévedés vezette, mond Kant, Leibnitzot, hogy egy intellectualis világrendszert állított fel, avagy hitte, hogy a dolgok lényegét megismeri, midőn a tárgyakat az értelemmel és a gondolkodás alaki fogalmaival hasonlítja egybe. Szóval, ő a tüneményeket intellectualisálta, miként Locke a maga rendszere szerint az értelem fogalmait érzékítette.

A dolgról, magában, értelmünk nem tudhat tehát többet, minthogy az *határ*, a melyen innen van a tapasztalati világ azaz az egész természet, túl pedig az érzékfeletti világ, mely ismeretünk előtt teljesen elzárt. Ezen világról mondja Kant, „hogy az értelem szigetét körülövedző széles és zivatáros ocean, tulajdonképeni helye a látszatnak, hol némely ködtelepek, és úszó jegek új földet hazudnak, s a felfedezésre

*) Krit. d. rei. Vern. (2. Aufl.) 342, 3. l.

kiindult tengerészeket megszűnés nélkül üres reményekkel csalják.“

Ezen érzékfeletti világ ismeretével a transcendentalis dialektika foglalkozik.

SCHELLING PHILOSOPHIAI ÁLLÁSPONTJAIRÓL. ÉRTEKEZÉS.

HORVÁTH CZIRILL R. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1862. január 20-ki ülésben.)

Azon elnevezésekben, melyekkel Schellinget és az általa szerkesztett philosophiai rendszert, az élet viszonyai között épen úgy mint a philosophia történetén belül, jellemezni szokták, fölötte nagy különbségre találunk. Ha ezen különböző elnevezések csak pusztá elnevezések gyanánt fordúlnának elő, nem szükségelnék oly mértékben a vizsgálódó figyelmét ; ámde miután a Schellingről és az általa szerkesztett philosophiai rendszerről hozott ítéletek világosan mutatják, hogy amaz elnevezések a hozott ítéletek alapjaira vonatkoznak, lehetetlen amaz elnevezéseket a mindennapias elmemozgnak szüleményei közé sorolnunk. A ki tenné, a legbántóbb igazságtalanságra nyújthatna alkalmat. Nem pusztá szópengetések, hanem valódi tartalommal ellátott kitételek azok. Válhatnak mindamellett pusztá szópengetésekké is. És van elég példa rá, hogy a Schellingre és a rendszerére vonatkozó elnevezések, az életnek majd ilyen majd olyan hangulatot, majd ilyen majd olyan nézet-divatoztatást igénylő viszonyai között, leginkább azok által pengettetnek, kik Schellinget csak hírből, rendszerét pedig csak az életfosztott idézetekből ismerik. Lehetséges-e, hogy az ilyenektől hozott ítéletek igazságosak legyenek? Schelling atheus, Schelling pantheista, Schelling mysticus, Schelling romanticus, — ezek és ezekhez hasonlók

amaz elnevezések, melyekkel azután a nevezett ítéletek, még napjainkban is, támaszoltatnak. Ilyen a tény.

Volt idő, melyben e tény senkit sem döbbsentett meg. Schelling valódi rendszerét, több évtizeden keresztül, mély homály fődé. A mi tőle kiadva lön, igazolni látszott mindazt, a mit az elnevezések gyanítottak. Ha fölszólalt, kevesen értették, mert amaz intellectualis intuitio, melyet ő a philosophiának egyedüli organuma gyanánt tekintett, saját ítélete szerint sem volt mindenkinek osztályrésze. De ha volt volna, is, önmaga nyilvánítá, hogy valódi rendszere még mindig várandó. Tartott ugyan belőle Münchenben is Berlinben is előadásokat, de nem bocsátotta közre. Sőt Paulus ellen, ki a közre-bocsátást megkísérlette, pört is indított. Valódi rendszere csak Ragazban történt halála után adatott ki.

Előttünk van tehát most már Schelling magasztos szellemének egész philosophiai szervezete. Olvashatja és tanulmányozhatja azt mindenki. De éppen azért, mivel az most már előttünk van, és mivel azt most már mindenki olvashatja és tanulmányozhatja: nem csak az előttünk fekvő eszmeszervezet, hanem az általában vett igazságosság is követeli: hogy a szóba hozott elnevezésekből származható kérdések iránt tisztára jöjünk. Igaz-e, hogy Schelling atheus? igaz-e, hogy pantheista? igaz-e, hogy mysticus? igaz-e, hogy romanticus? Fölötte csalatkoznék, a ki e kérdéseket a philosophia ügyében nyomatékosaknak nem tartaná.

Ideje tehát, hogy Schellingnek irányában igazságosak legyünk. Ezt téve igazságosak leszünk a philosophiának ügye iránt is. De hogyan? Nézetünk szerint az óhajtott célhoz csak egy út vezet. Ezen út: a Schelling rendszerével való megismerkedés. Mi hogy annál biztosabban megtörténhessék, minden más előtt amaz álláspontok iránt kell eligazodnunk, melyekről Schelling philosophiai életének fejlődése tárgyalatni szokott. Ha ezen álláspontok iránt kellőleg el nem igazodunk, lehetetlenné válandik ama nézetbeli ködrétegek szétszematása, melyekbe immár a Schellingre vonatkozó ítéletek beburkolódtak. Platoval szeretik őt összehasonlítani. És méltán. De éppen azért, mivel az összehasonlítás méltán történik,

méltán követelhetni azt irányában is, a mit ő Plato irányában megtartandónak ítél. Lényeges, mondja ő, — Werke V. Bd. 346. l. — azon határozott álláspontot ismerni, melyről Plato a költők dolgában ítelt; mert ha van bölcsész, a ki, midőn ítél, az álláspontok különbségeire ügyelt, úgy ő az. És valóban a ki Platonál az álláspontok különbségeire nem ügyelne, az sem viszonylásban dús gondolatait fölfogni, sem azon ellenmondásokat kiegyenlíteni nem tudná, melyek munkáiban ugyanazon tárgyra nézve előfordúlnak.

Ugyanezt találjuk Schellingnél is. Ha valamely tárgyról ítél, ítél azon álláspont érdekében, melyet gondolatainak menete épen akkor szükségelt; ha máskor ítél ugyanazon tárgyról, ítéletének érvényességét ismét az épen akkor szükségelt állásponttól függeszti föl. Ő is azon bölcsészek egyike, kiknél a szemléletek és gondolatok viszonyításainak finomságát csak az élesebb elme fogja átérteni. Csodálhatni-e azután, ha őt annyiféleképen szokták fölfogni? Pedig ha őt tisztán tárgyilag föl nem fogjuk, még kevésbbé fogjuk őt tisztán tárgyilag átérteni; ha pedig őt tisztán tárgyilag át nem értjük: lehetetlen oda jutni, hogy a róla hozott ítélet igazságos legyen. Innen az általa belszükségüleg érvényesített álláspontok iránti eligazodásnak szüksége. Megjegyzendő tehát különösen, hogy itt nem a bármily ok miatt kívülről rá erőszakolt álláspontokról, hanem az általa, saját szellemének fokenkénti fejlődésénél fogva megérvényesítettekről van szó. A külsőség magától szét fog oszlani, mihelyt a belsőség irány-szerűleg föl leend világosítva.

Schelling philosophiai rendszere sem ment a megtámadások özönétől. Megingattatott már benne minden, a mi csak megingatható volt. Némelyek őt tartalma, mások módszere miatt támadták meg. Voltak, kik tartalmát elfogadták, de módszerét nem; mások ellenben a módszer szabadságát a tartalmi szabadsággal mindenkép összehangzónak itélték. Noack két kötetnyi munkát írt, melyben Schellinget, mint a philosophiai romanticismus ábrándvilági hősét, a hol csak lehet, gúnyokkal illeti. Ulrici azon egész módot, mely szerint Schelling a philosophia földadatának megfejtéséhez járult, tévedés-

nek tartja. A mesterük szavait már így már amúgy értelmező hegelistákat nem is kell említenünk. Schellingnek müncheni hallgatása, későbbben pedig a berlini föllépés nem lehetett valamennyinek inye szerint. Zokon vették és még most is veszik, hogy a hegelizmus és a schellingianizmus között egy oly határvonal vonatott, mely őket az élet álláspontja előtt eltérő irányútba helyezte. Mondatott ugyanis, hogy a hegelizmus a szükségképiségnek, a schellingianizmus ellenben a szabadságnak rendszere. Állítás, mely a maga részéről is nagyon szükségesnek mutatja a már érintett eligazodást.

Nehogy azonban a minden ugrást kizáró természetnek törvényébe ütközzünk, mielőtt magát az eligazodást illetnök, illessük előbb annak lehetőségét vagyis az eligazodhatást. Az eligazodás tettelesíthetése bizonyos föltételektől függ. Közöttük találjuk ama véleményekkel való megismerkedést is, melyek a Schelling által érvényesített philosophiai álláspontokra vonatkoznak. Csak imént hallottuk, hogy a Schelling rendszerének megtámadói közül némelyek annak tartalmát vagyis materiáját, mások annak módszerét vagyis formáját fessegetik: helyén lesz tehát, ha az érintendő álláspontokat is ugyan oly szempontok alá soroljuk. Ámde mivel sem a materia egyedül sem a forma egyedül nem teszi a rendszert, hanem mind a kettő együtt: hiányra nyújtának alkalmat, ha a közöttük levő viszonyt mellőznők. Minek következtében három szakaszba fogjuk az említendőket összefoglalni. Az első A) a materialis álláspontokról, a második B) a formalis álláspontokról, a harmadik C) azon viszonyról szóland, mely közöttük előfordúl.

A) Egy bölcsész állítása szerint Schelling lángeszének hivatása nem azt hozta magával, hogy a philosophiai álláspontokat kivigye, hanem azt, hogy azokat kijelelje. E bölcsész azok nézetéhez sem tudott hajlani, kik gyengeségnek tartották, hogy Schelling a philosophálást mindig előlről kezdte; az ő nézete szerint ez nem gyengeség, hanem a philosophiai ösztön mélységének csillogó bizonyítéka. Ezt Schellingnél mindig ama tartalom eredményezte, mely, miután az érvényesített szemléletnek formalis alakulatából kinőtt, új formát szükség-

gelt. A kevesebbé megadományozott szellem érkezhett volna arra is, hogy korlátolt szemléletét az alak teljességével ellássa; Schellingé nem. Az ő dús szelleme a német philosophiának valamennyi korszakán keresztülment; sőt a legutolsónak csakugyan ő volt egyik legfőbb eszközlője. Nem a philosophiai mozgáskörön kívül, hanem annak kellő közepén találjuk őt, valahányszor föllép. Nem csak számosak, hanem, tartalmi szempontból tekintve, fontosak is azon érintkezési pontok, melyek munkásságát élesztették és táplálták. Szóval, Schelling a philosophiának határain belül kimondhatatlanul érdekes tünemény.

Iparkodtak is őt a bölcsészet művelői és terjesztői minél biztosabban fölfogni. A fölfogás nem volt, de nem is lehetett mindig óhajtott eredményű. Volt legyen azonban bár minő, ránk nézve a fölfogási módok ismerése csak hasznos lehet. Az, hogy e módok egymástól elütnek, nem baj; ilyenné akkor válnék, ha a sokaságba sehogyse lehetne a kívánt egységet bevinni. De ettől már csak azért sem tarthatni, mert Schelling szellemi életének mozgásai sokkal határozottabb irányuak, hogy sem azoktól a középponti hatás jegyeit megtagadhatnók. A hol pedig a philosopháló szellem irányait bizonyos középpont szokta összetartani, a hol e középpont hatása az irányok sajátlagos jegyei közé a magáét is beszövi: ott az eligazodhatáshoz vezető út sincs mindenkép elzárva. De mielőtt ezt nyomoznók, tekintsünk egy kissé körül.

Vannak, kik a Schelling munkái fölött tartott szemle után szükségesnek vélik, hogy az, a mi bennök philosophicum, soha se zavartassék össze avval, a mi nem philosophicum. Különösen pedig azon tantételeket akarják a szorosan vett philosophiai mozzanatoktól távol tartani, melyek a mysticismusnak és theosophismusnak színét viselik. Mások meg a szorosan vett philosophiai mozzanatok iránt sincsenek egyenlő véleményben. Az egyik azt itéli philosophiainak, a mit Schelling a negatív philosophiához számít; mások ellenben csak a pozitív oldalhoz tartozókban gyönyörködik. Olyanok hiával sem vagyunk, kik Schellingtől majdnem mindent megtagadnak, a mi valódiilag philosophicum. Tudvák Schopenhauer és

Herbart nézetei. Már csak ezekből is láthatni, hogy a feszegetendő tárgy igen bonyodalmas. Mondottainknak igazolása végett hozzunk föl néhány példát.

A *Der Gedanke* című folyóirat II-dik kötetének harmadik füzetében van egy értekezés Schmidttől, ki Schellingnek csak egy philosophiai rendszert tulajdonít. Megismeri, hogy előadási formákban gazdag; de tagadja, hogy az előadási formák különbségéből a tartalmi gazdagság különbségére is lehetne következtetést húzni. A belső módszer, valamint a tartalom is, mindig ugyanaz, az eredmény mindig azonegy. A rendszer, mely a „systema identitatis“ nevezet alatt ismeretes, két előadási alakot nyert. Ezek azonban rá nézve csak külsőségek. A mi az úgynevezett neoschellingianismushoz tartozik, az Schmidt véleménye szerint semmi újat sem foglal magában. A dologhoz értő előtt nem szükséges több annak átérthetésére, hogy Schmidt a Schellingféle álláspontok ügyében nem tekintély.

Michelet—*Entwicklungsgeschichte d. neuesten deutschen Philosophie*. Berlin. 1843. — Schellingnél két rendszert talál: az eredetit és az átalakítottat. Az eredetihez csatol mindent, a mi az identitatis systemára vonatkozik. Az átalakított rendszer, a negatív és pozitív oldalakon fölül, a theosophiát és a kijelentés philosophiáját tartalmazza. Miből világosan láthatni, hogy Michelet Schelling philosophiájának első időszakát, melyben Fichte nézetnyomai látszanak, számba sem vette.

Reinhold Ernő — *Geschichte der Philosophie II. Bd.* Jena. 1845. — Schelling fejlődésében két időszakot különböztet meg. Az elsőt e felirat alatt adja elő: *Philosophie der absoluten Identität als Naturphilosophie*; a másikat pozitív philosophiának nevezi. Fölosztás, mely az ügy állását érinti, de közelebbi alap által elő nem segíti. A Fichtéhez való viszonyról csak amúgy futólag emlékezik.

Gruppe O. F. — *Gegenwart und Zukunft der Philosophie in Deutschland*. 1855. Berlin — a többi között azt mondja: hogy az olvasó Schellingnek mindenik munkájában új álláspontot talál. És a 29. lapon mégis csak három álláspontról tesz említést. Ezen álláspontoknak ily neveket ad:

die Polaritätsphilosophie; die Indifferenzphilosophie; végre die negative und positive Philosophie. Azon időszakot, melyben Schelling Fichtére, és azt, mely a neoplatonizmusra és Böhme Jakabra támaszkodik, nem méltatja. Miből eléggé kiviláglik, hogy Gruppe Schelling szellemének fejlődésével nem bírt megmérközni.

Még kevesebbé javallható Schwegler Albert fölfogása, ki — Geschichte der Philosophie im Umriss. Stuttgart. 1855. Schellingben öt időszakot különböztet meg, melyek így következnek: Hervorgang aus Fichte; Standpunkt der Unterscheidung der Natur- und Geistesphilosophie; Periode des Spinozismus oder der Indifferenz des Idealen und Realen; Mystische, an den Neuplatonismus anknüpfende Wendung der Philosophie; Versuch einer Theogonie und Kosmogonie nach Jakob Böhm. Ezekhez járulhatna még a hatodik álláspont, mely Schelling legújabb előadásait illetné. A tárgy ilyféle szétदारabolását Gruppe sem tudja helyeslőleg fogadni.

A mélyebb fölfogásuak között kiválólag méltányolandó Wirth J. U. ki 1843-ban közlött egy értekezést. Fichte J. H. Zeitschrift für Philosophie u. spec. Theol. című folyóiratának XI. kötetében ily fölírat alatt: Ueber den Begriff Gottes, als Princip der Philosophie. Ezen értekezésben Schelling legújabb rendszéről is nagyon jellemzőleg beszél. 1845-ben pedig Stuttgart- és Tübingenben adott ki egy munkát, melynek czíme: Die speculative Idee Gottes. Ebben Schelling philosophiáját két helyen tárgyalja. Az első helyen ily fölírat alatt: Substantieller Idealismus; a másik helyen pedig ilyen alatt: Die absolute Philosophie. Wirth a Fichte álláspontjáról létesített időszakot mellőzi. Az ő nézete szerint Schelling philosophiájának két fő alakja van. Az első álláspontjának neve: pantheismus substantialis; a másodikét a philosophia szóhoz csatolt melléknév mutatja. Mind a kettő ugyanazon alapon nyugszik. Ezen alap az általány eszméje. Wirth az absoluta philosophiában három fokot különböztet meg. Az első fokon a negativ elem az általányon kívül, a második fokon ezen elem az általány lényegén belül esik, a harmadik fokon pedig az elemek az általánynak, mint szellemnek, eszméjén belül

együtt gondoltatnak. Wirth e fölfogása sokkal nagyobb világosságot vet a schellingianismus belső szerkezetére, mint az előbbieké, de azért még sem lehet őt teljesen megnyugtatónak állítani.

Csatoljuk még a fölidézettekhez Erdmann Ján. Edvardot, ki 1857-ben ily czímű munkát bocsátott közre: Ueber Schelling, namentlich seine negative Philosophie. Halle. E munkában ő három időszakról tesz szót. Az első időszakban Fichte Tudománytanának álláspontja lön érvényesítve. E tan atheismus. A második időszakban az előbbivel merőben ellenkező álláspont emeltetett ki. A mindegyre fejlődő azonsági rendszer t. i. végre oda jutott, hogy az egyes lényeknek, tehát az énnek önállóságát is tagadta. Ez a pantheismus. Ámde mivel mind az egyik mind a másik álláspont erőszakos abstractióval járt, mint elszigetelt szélsőség, egyik sem bírta magát sokáig fenntartani. A harmadik időszaknak álláspontját maga Schelling monotheismusnak nevezte. Ez az, melylyel ő mind az atheismuson mind a pantheismuson fölülemelkedett. Miknek következtében Erdmann ítélete szerint Schelling eleinte atheista, későbbben pantheista, végre monotheista volt.

Ily nézetekben nyilatkozott meg a Schelling philosophiáját illető fölfogás! Eltekintve minden mástól, jelenleg azon álláspontokat akarnók kijelelni, melyekről Schelling philosophiai elméműveinek fölfogása, átértése és megítélése legbiztosabban létesíthető. Mennyire legyen szükséges az ily álláspontokra vonatkozó világosság, rend és alaposság, azt az imént előadottak is eléggé tanúsítják. A ki minden meggondolás nélkül csatlakoznék hozzájuk, az Schelling összes munkáinak olvasásakor nehezen tudna eligazodni. Leginkább érezné mégis az akadályok súlyát, ha az olvasottakat rendesen átértetni és alaposan megítélni akarná. Az okot, mely az érintett akadályoknak előhozója, nem kell igen távol keresnünk. A valódi bölcsész álláspontjainak kijelelése nem csak pontos, hanem sajátyszerű készséget is követel, melyet az érintett egyének eljárásában nem lehetett mindenütt föltalálni. Némelyik oly álláspontról is beszél, melyet Schelling sohasem vallana magának. Ki lehet ugyan Schelling munkáiból ama helyeket

irni, melyek miatt ezen vagy azon álláspont Schellingnek tulajdoníttatik: ez azonban még nem elég, hanem azon fölül be is kell bizonyítani, hogy a vélt álláspont az ő szellemének életmozzanatai között csakugyan szükségképeni fejlemény. A mely álláspontnak ilyszertü létéről meg nem győződhetünk, annak létalapját nem a fölfogás, átértés és megítélés tárgyává lett rendszeren belül, hanem valahol azon kívül kell keresnünk. Minek következtében az olynemű álláspont a rendszerre nézve mindig csak külső dolog. Vigyázzunk azonban, nehogy az ilyféle külsőségekkel való könnyű bánás által tévútra vezetettvén, azok hibájába essünk, kik legkevesebbé sem gondolják figyelemre méltónak azon határvonalt, mely a külsőségek oldalát a belsősége kétől elválasztja.

E hibára találunk különösen azoknál, kik a bölcsészettnek történetileg előfejtett álláspontjait is a külsőségek közé számítják. Igaz, hogy a bölcsészeti álláspontok sem tűnhetnek föl másutt, mint a kor esetleges viszonyai között; hibáslandó mégis a tett, mely őket egyedül e viszonyoktól akarná származtatni. Az igazán bölcsészeti álláspontot szülemítő erő nem a dolgok lényegén kívül, hanem azon belül hatályoskodik. A minnek már csak az is elég bizonyosága, mert a philosophia nem a dolgok tüneményével, hanem azok lényegével foglalkodik. Előmozdíthatják ugyan a kor esetleges viszonyai is a bölcsészkedendő szellem fejlődését, tápanyagot is nyújthatnak a már benne megfogamzott állásponti csirának: ámde hogy ezen csirázat valódi állásponttá lehessen, ahhoz az esetleges viszonyokén fölül az előbbi álláspontok befolyása is szükséges. Sem Spinoza Cartesius nélkül, sem Leibnitz Spinoza meg az angol bölcsészek nélkül, sem Kant a dogmaticusok és scepticusok nélkül, sem Fichte Kant nélkül, sem Schelling Fichte nélkül, sem Hegel Schelling nélkül nem válhatott volna olyanná, minővé vált. Igaz, hogy a fölemlítettek között mindenik magasabb fokon áll a maga elődénél; de azért még sem állítható, mintha ezen magasabb állás egyedül az utód szellemi hatályosságának műve volt volna. Megvolt abban a már előbb kifejlődött álláspontnak is a maga része.

Hogy az álláspontok ügyében igazságosan ítélhessünk,

a valódi bölcsészt a körülmény-szülte bölcselkedővel sohasem szabad összezavarnunk. Az állásponti dologban ez sem akar kevesebbnek látszani az előbbinél. A különbséget azonban mégsem lehet elsimítani. A valódi bölcsészt különösen az jellemzi, hogy őt nem csak a bölcsészet eszméje hatotta át, hanem a maga részéről ő is törekszik azt mindenképen áthatni; mert az ő szellemén belül a philosophiának eszméje épen oly lényeges mozzanat, mint a szabad gondolkodás. A körülmény-szülte bölcselkedő is bír valamit a formalis és szabad elme-késztségből; de a tartalom, melylyel bizonyos álláspont-ról foglalkodik, mástól van kölcsönözve. A valódi bölcsész, minden történeti függésszála mellett, eredeti; a körülmény-szülte bölcselkedőnél az ilyféle tulajdonság nem lényeges. A valódi bölcsész fogékony a korfejesztette álláspontok iránt, el is sajátítja azokat, de nem azért, hogy azok határai között vesztegeljen, hanem azért, hogy azok határai közül magát, a szellemében mindegyre fejlődő bölcsészeteszmének hatalmánál fogva, öntudatosan kiszabadítsa. A körülményszülte bölcselkedő a korszerűségnek napszámosa. A valódi bölcsésznek világa az élet lényeges viszonyain belül ver gyökeret; a körülmény-szülte bölcselkedőt az esetleges viszonyok ragadják.

Schelling a szó legszorosabb értelmében bölcsész volt; azon álláspontokat tehát, melyekről ő a philosophia eszméjének megvalósítására törekedett, nem lehet igazságtalanság nélkül egyedül a külsőségi adottságokból kisajtolni. Hogy rendszerében több mozzanat van, melyek Kant- Fichte- Bardili. Böhme- Spinoza- Aristoteles- és Platonál is előfordúlnak, igaz; de ki merészné állítani, hogy ama mozzanatokat az érintett bölcsészek által nem az őket átható bölcsészeteszme, hanem valami más valósította meg? Ha pedig ama mozzanatok egyik tényezője a bölcsészeteszme volt: a dolog maga szükségelte, hogy az utóbbi rendszer a korábbiak lényeges bizományait magáéivá tegye. Megjegyzendő mindamellett, hogy ezt az utóbbi rendszer csak úgy képes igazán végrehajtani, ha az érintett bizományokat a maga álláspontjáról a benne minden más fölött érvénykedő alapeszmével okszerűleg kiegyenlíti.

Kettő lön itt különösen megilletve: az egy álláspont, és az egy alapeszme. Tehát az egység mind az álláspontnak mind az alapeszmenek tulajdona. Úgyde ha a valódi, a korábbiak lényeges mozzanatait igazán felölelő és magáéivá tevő rendszer csak egy álláspontot és csak egy alapeszmet szükségel: honnan amaz álláspontok, melyeket az idézett bölcsestszek Schelling philosophiájában föltaláltak? Vagy meg vannak azok ott mind érvényesítve, vagy nincsenek. Ha meg vannak érvényesítve, Schellinget, a nála föltalálható rendszerezetlenség miatt, nem lehet a valódi bölcsestszek közé sorozni. Ha nincsenek mind megérvényesítve, magában a rendszerben kell valamely fogyatkozottságnak lenni, mely miatt a benne csakugyan megérvényesített álláspontot a többbitől nem lehet annak rende és módja szerint megkülönböztetni. Azt, hogy az idézett bölcsestszek minden tárgyi ok nélkül erőszakolták volna Schelling philosophiájára a fölemlített álláspontokat, gondolni sem lehet.

A dolognak ily állása van. Schelling philosophiája több álláspontot érvényesít: innen azonban sem az nem következik, hogy e philosophia rendszerezetlen, sem az, hogy Schelling nem valódi bölcsestsz. A rendszerezetlenséget két eset igazolhatná: 1) ha a megérvényesített álláspontok között semmi belső összefüggés sem találatnék; 2) ha az alárendeltség körében talált álláspontok a legfőbbnek nem volnának szükségképeni mozzanatai. Valamig e két eset igazsága magából a tanegészből előhozott érvekkel be nem bizonyíttatik, a rendszerezetlenség oly vádpontnak tekintendő, mely hiányos fölfogásból eredt. A mi a rendszer fogyatkozottságát illeti, arról e helyen nem ítéphetünk elhamarkodás nélkül. Hadd álljon előbb tudatunk előtt az egész, mert csak azután lehet majd igazságosan kimondanunk: vajjon az egymást kölcsönösen föltétező és meghatározó részek között nincs-e valahol hézag, mely tanszerű kiegészítést szükségel.

Van azonban itt egy pont, melyet okvetetlenül meg kell érintenünk. E pont a rendszer által megérvényesített álláspontok alapjára vonatkozik. Nem valamely külső, hanem magának a rendszernek határai között érvénykedő alapról van

szó. Oly alapról van tehát itt szó, mely nem csak a megérvényesített álláspontoknak szolgált alapul, hanem alapul szolgáló az álláspontok ügyét illető eligazodásnak is. Nem is állhatnánk soha jót a végrehajtott eligazodás igazságáért, ha meg nem tudnók mutatni, hogy az alap, melyre az igazodás építve lön, ugyanaz, melyről az álláspontok ügye kezelve volt. Az alap kijelélése, a már mondottak után, nem jár nehézséggel. Kétségbe nem hozható igazság ugyanis, hogy a rendszerben föltalálható álláspontok soha sincsenek önmagukért, hanem vannak azon alapeszméért, mely az egésznek mintegy életelvét teszi, és mely önmagának fokenkénti megérvényesítése által érvényt kölcsönöz az általa megalapított álláspontoknak is.

Azok után, mik eddig a kitűzött feladat okáért említve valának, fő dolog a zon alapeszme kijelélése, mely Schelling egész philosophiájának életelvét teszi. Ezen alapeszme, a már is érintett történeti álláspontnál fogva, nem lehet más, mint az általány eszméje. Eberhard szerint mindenik philosophiának van egy közzép pontja, mely sajátképen ama fogalomban áll, melyet magának a rendszer az általányról alakított. A mint tehát az alakított fogalmak különbözők, különbözők lesznek a fokok is, melyekről, és az alelvek is, melyek szerint a rendszer az általány eszméjének megvalósításában részt vesz. Lehet, hogy valamelyik bölcsész, szellemi tartalmának bőségénél és tehetségeinek tökélyesíthető rugékonyságánál fogva, az általány eszméjét több fogalom megérvényesítésével, következőleg több fokon keresztül tárgyalván, oly rendszert alakít, melynek részei nem látszanak egymást kiegészítőleg összefüggeni; ámde ha közelebbről és az őt átható általány eszméjének világánál átvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az bevezetett egész.

Hogy ez különösen Platónál így tapasztalható, már elébb említettett. Spinoza eleinte Cartesianus volt, és csak bírálati úton jutott el azon pantheisticus állásponthoz, melyről eredeti systemáját alkotta. Kant eleinte a systema Leibnizio-Wolfianumnak híve volt, a Criticismust későbbben szerkesztette. Fichte eleinte Kanthoz szított, nem is akart másnak, csak Kant követőjének tartatni; ámde miután Kant egyoldalú felfogásáról meggyőződött, önállólag kezdett mozogni. Nézete

szerint a tapasztalásban kettőt találunk egymás mellett: az ént és a dolgot, vagyis az értelmiséget és a tárgyat. Hogy a valódi philosophiára szert tehessünk, egyik oldaltól el kell vonatkoznunk. Ha az éntől vonatkozunk el, megmarad az önmiség, és akkor minden képzelet a fennmaradt tárgynak szülemítvényévé fog válni. Ha a tárgytól vonatkozunk el, megmarad a tiszta én, és akkor minden a tiszta én szülemítvénye leend. Amazt vitatja a dogmatismus, ezt az idealismus. Oly rendszerek, melyeket egymással ki nem lehet békíteni. Innen a választás szüksége. Fichte az idealismust választotta; mert ítélete szerint ez az igazán philosophiai rendszer. Az én minden. Ez Fichte rendszerének elve. Tudva van, hogy az ezen elvre épített bölcsélet, mely közönségesen idealismus subiectivusnak szokott neveztetni, utóljára az atheismus elfogadását eredményezte.

A mindent önmagából szabadon tevő én Schellinget is elragadta. Eleinte Fichteanus volt. A Fichte által érvényesített álláspontot a végső eredménnyel együtt magáévá tette. Leghatározottabban van ez ama levelekben kimondva, melyeket a dogmatismusról és a criticismusról írt. Ezek egyikében mondatik a többi között: Vagy az isten van, és én nem vagyok; vagy én vagyok, és az isten nincs. A criticismusnak, mint igaz philosophiának, követelménye gyanánt e rövid, de fölötte kifejező tételt hozza föl: légy! — Miknek következtében a Schelling által szerkesztett philosophia első időszakának álláspontja azonegy az atheismusával.

A második időszak álláspontjának kijelélése legkisebb akadályba sem ütközik. Alapja már akkor lőn megvetve, midőn Schelling Fichte így hangzó elvének: az én=minden, ezt állította ellenébe: a minden=én. E két elv egymáshoz viszonyának megérvényesítése által szükségképen fogantatott azon érvényesség is, mely az én és nem én, az ideale és reale azonságát illeti. Itt tehát az általány azonegy az ideale és reale azonságával. Következöleg a második időszak elve: az általános azonság. Azon álláspontot, melyről ezen elv kifejtetett, maga Schelling pantheisticusnak nevezi.

Tehát egyfelől atheismus, másfelől pantheismus. Állás-

pontok, melyek homlokegyenest ellenkeznek egymással. Míg amaz előtt az én minden, az isten semmi : addig emez előtt az isten minden, az én semmi. Amott az általános én, emitt az általános azonság lett középponttá. Az általánosság mind a kettővel közös. Ebből azt lehetne következtetni, mintha akkor, midőn középponttá lettek, mind az egyik mind a másik kiszakasztatott volna a közöt tük levő, szükségképi viszony határai közül. Legalább egyik sincs bizonyos jegyei nélkül az erőszakos abstractionnak. Az én saját erejüleg teszi önmagát, és önmagának tevése által tesz mindent. Az azonság elsimit minden ellentétet, és midőn ezt teszi, tagadólag viselkedik az egyedek önállósága, tehát az én iránt is. Szélsőségek, melyek annál kevesebbé tarthatták fenn magukat sokáig, minél bizonyosabb, hogy Schelling szellemének hivatásában állott a mindenkép általános egység utáni törekedés. Schellingnek haladnia kellett.

Haladott is, és, miként összes munkái tanúsítják, körültekintőleg. Hátra volt még a harmadik időszaknak álláspontja. Ezt ő monotheismusnak nevezte. Már csak ezen elnevezés is mutatja, hogy ezen álláspontról az általány sem nem én sem nem azonság, hanem szellem. Tehát általános szellem, mely az előbbi álláspontok mind negatív mind pozitív oldalainak megérvényesítéskor szabadon tesz önmagáról bizonyosságot. Az általános szellem öntudatos és szabad lény. Valódi szemeélyiség. Ennyit Schelling philosophiájának materialis álláspontjairól.

B) A formalis álláspontokra vonatkozó itéletek sem voltak eddig összhangzóbb irányuak. Arról, a mi kedvezésnek mondatik, még kevesebbé lehet szó. Vannak, kik ezt meg nem foghatják. A materialis álláspontokról hallott itéletek sokaságát természetesnek találják, mert a tárgy maga fölötté sok oldallal bír ; ámde midőn hallják, hogy Schelling philosophiájának egésze több rendszerből áll, a rendszert pedig mindenkor az öntudatosan és elvszerűleg mozgó szabadság előhoz-mánya gyanánt hozzák föl : nem látják át, mikép lehessen ily dolgokat ellenmondás nélkül állítani. Ha Schelling rendszereket alkotott, ismernie kellett az alkotás módjait ; ha pedig az alkotás módjait ismerte, ismernie kellett azon álláspontokat

is, melyekről a rendszer formalis oldalának titkait is át lehet érteni. Ez nálunk a természetes okoskodás.

Természetes, igen, de azért philosophice mégsem alapos. Az ő véleményük szerint Schelling igazán philosophiai módszerrel nem bírt; nem is bírhatott, mert abban őt saját egyéniségének tulajdonai folytonosan akadályozták. Ez azon pont, melyről a hegelismus követői szünet nélkül szórják az ostromlás nyilait. Haszontalan e dologban minden okosítás. Az ostromlás egyre tart és fog is tartani, mert ezt, az ő nézetük szerint, a philosophiának belszükségü fejlődése hozza már úgy magával. A mi nem halad, marad. Schelling pedig már régen elmaradt: az ő helye tehát nem a philosophiai pályasíkon, hanem a philosophiai emlékek között van. De honnan e macacs lenézés?

Itt sem kell az ok végett nagy útát tennünk, mert arra minden fennakadás nélkül azonnal rá lehet mutatnunk. A hegelismus Schelling azonsági rendszerén sarkallik. Ez oly tény, melyet senki sem hozhat kétségbe. Nem tagadják, nem is akarják ezt tagadni a hegelisták; de azért mégsem ismerik el, hogy a schellingianismus, mint philosophiai rendszer, tökélyesebb legyen a hegelismusnál. Megismerik, hogy Hegel a maga rendszerének tartalmát Schellingtől kölcsönözte: azt azonban, hogy a Hegel által érvényesített módszer is Schellingtől legyen; azt, hogy e módszer az átvett tartalmon semmit sem változtatott legyen, határozottan tagadják. És miután közöttük majdnem általános az a nézet, hogy a philosophia elvét nem a tartalomnak hanem a formának oldalán kell keresni: nem kell csodálnunk, ha a Schelling rendszerének formalis oldalát illető lenézés mindegyre megújul.

De hát annyira járatlan-e Schelling a dialektikában, hogy az innen irányzott megtámadást sehogy se lehessen visszaverni? Annyi bizonyos, hogy a dialektikának határai között nem Schellingé hanem Hegelé a koszorú; igazságtalan mindamellett, a ki Schelling philosophiájában a dialektikának semmiféle nyomára sem akarna találni. Elkerülhetetlen szükségét ő is elismerte, alkalmazta is több ízben, kiválság mégis a negatív philosophián belül; nézete azonban, melylyel róla bírt,

előtű volt a Hegel által kifejtett nézetű. Ő e tárgyra nézve a görög bölcsészek felé hajlott. Nézetét a dialektikáról azon értekezésben adta elő, melyet 1848 ban július 13-án a müncheni Akadémia előtt felolvasott.

Vannak mások, kik előadási formáinak többoldalúságát dicsérik; de a belső módszerben semmiféle különbségre sem találunk. Némelyek ellenben az előadás külső formáira semmit sem adván, azt akarnák, vajha Schelling a belső módszerben tett változtatgatást mellőzte volna. Különösen pedig azt rozallják benne, hogy, a tárgynak időszerű átvizsgálása nélkül, egyszer Fichtetől, másszor Spinozától, későbbben pedig Hegeltől kölcsönözte azt, a mit igazán belső módszer alatt érthetni.

De lehetséges-e, tudakolhatná ezek után valaki, lehetséges-e, hogy Schelling, ki munkáinak különböző részeiben annyiszor és oly tárgyavatottan értekezett az ismeretről és annak különbféle fokairól, lehetséges-e, hogy éppen ő szűkölködött volna oly álláspontok nélkül, melyekről a philosophiai rendszerek formája mind elméletileg mind gyakorlatilag kezeltetni szokott? Ha szűkölködött, mi okozta benne e fogyatkozottságot? Ha nem szűkölködött, mi az rendszerében, a mi miatt oly nehéz a kérdéses álláspontoknak kimutatása? Mielőtt e kérdésekre válaszolnánk, hallgassunk meg másokat.

És pedig először is Hinrichset, kinek — *die Genesis des Wissens*. Heidelberg. 1835. XXII. — gondolatai körülbelül ezekben öszpontosúlnak. Az emberi szellem csak önmagának ismerése által emelkedhetik föl az istenhez: azért van mindenkép azon, hogy az ismeret subiectiv formáját végképen meghaladhassa. A bizonyosságnak az igazsággal egyenlővé kell válnia; lehetetlen azonban, hogy ilyenné váljék, ha nem általános. Ez ama fok, melyhez Schelling a szellemet fölemelte, midőn az alanyi bizonyosságnak meghaladása után az általános bizonyosságba tört át. Az isten a philosophiai rendszeren belül se egyedül első, se egyedül utolsó ne legyen; hanem éppen úgy legyen első, mint utolsó. Cartesius és Spinoza őt egyedül elsőnek, Baco, Lockius, Leibnitz, Kant és Fichte ellenben egyedül utolsónak vették. Holott az egyik út éppen oly szükséges, mint a másik: azért kell őket egyesíteni.

Schelling az, kinél ezen egyesítés megérvényesült. Nála tehát a kezdetet a subiectivum és obiectivum általános egysége, az általános ész teszi. Az isten, mint ezen egység, közvetlenül első; ámde mivel ő általános, és így mivel nem csak közvetlen, utolsó is. Minthogy az isten mint általános egység, a subiectivumnak és obiectivumnak egysége: bizvást mondhatni, hogy Schelling a maga rendszerét a mindenséggel kezdi meg. Cartesius és Spinoza mindent az istentől akarnak lehozni; náluk az isten első, a szellem a természettel együtt utolsó. Baconnál és Lockiusnál ellenben a természet, Leibnitz-Kant- és Fichténél pedig az emberi szellem az első, az isten utolsó. Schelling mind a hármat együttveszi, de általános-ságba emelten.

Nála tehát az isten, mint a létnek teljessége, közvetlen adottság, melyet csak az értelmi szemlélésnek segédelmével lehet megismerni. Nála az ismerés a szemléléstől függ, mert e függés nélkül nem bírna kezdettel: minél fogva a közvetlenség a tudásnak előtéte. Schelling szerint a természet és szellem csak úgy bírandnak valódisággal, ha az általányba átképződnek. Úgy de mivel ezen átképződésre nem önmaguk határozzák el magukat a fölemlített tagok: a fejlődés sem történik az általánon belül, hanem történik a külső reflexio körében. Következőleg a tett különbség nem különbség az egységen belül, hanem arra nézve mindig csak külső marad. Az isten, mint általános egység, sem nyilvánult tehát meg a természetben és a szellemben, melyeknek egysége, hanem vég nélkül kellene azokban megnyilvánulnia. Innen van azért, hogy az ismeret is csak útal az istenre: minek megtörténhetése végett a jelkép szükségképeni föltéte az ismeretnek. Ezeket találhatni Hinrichsnél.

A *Der Gedanke* című folyóirat ez évi II. köt. 3-dik füzetében pedig ilyféle gondolatokat lelhetni. Schelling Jacobit követvén a közvetlenséghez ragaszkodik. Miután az értelmi szemlélést, mely Kant szerint az isteni értelem tulajdona, minden fennakadás nélkül philosophiai állásponttá tette, egészen belémerült az isteni igazság élvezésébe, mitsem törődve avval, vajjon őt ebben mások követhetik-e vagy nem. A

ki nem követhette, philosophiai képesség nélkül szűkölködött. Érezte mindamellett későbbben, hogy a közvetlenség ezen egyszerűségéből, az általány ezen éjeléből ki kell vergődnie, hogy rendszerét az ismeret világosságánál fogva a különbségi határozatok szükségességével is elláthassa. Azért esett neki a különféle formák fölhasználásának. De hiába, mert, a már egyszer elfogadott egyetemleges ismeret hatalmaskodása miatt, egyikből sem látszott ki más, mint az azonsági rendszer. Miután pedig Hegel nemcsak elérte, hanem el is hagyta: a kénytelen volt némelyekben a Hegel által szerkesztett logikának is engedni. De így sem boldogult. Az ész nála már a kriticizmuson, tehát egy „negatív philosophián“ belül megfeneklett; a „positív philosophia“ pedig azon egyéni, végetlen akaratnak adottságát jelezte ki tárgyául, melynek léte szinte csak kívülről fogathatik föl. De azért még sem állíthatjuk, hogy Schellingnél a közvetlen és közvetett ismeretek egymástól elszakadtak; mert a negativa philosophia sem nyújt mást, mint közvetlen, be nem bizonyított állításokat. Ezek körülbelül Michelet gondolatai.

Ezek vázlatos kiszemelése után adjunk most már feleletet azon tudakolásra, melyet az előbbieken hallottunk. Schelling legkevesebbé sem szűkölködött azon álláspontok nélkül, melyekről a philosophiai rendszer formalis oldala kezelteni szokott. Tanúsítják ezt az idézett bölcészek is. Megismerik, hogy Schelling philosophiája sem a közvetlenségi sem a közvetettségi álláspontot nem nélkülözi; hozzáadják mindamellett, hogy benne inkább határozott a szemlélet, mint a reflexio. Hinrichs azért nem találja az ellentéteket az általános azonosságban teljesen kiegyenlítetteknek, mert Schelling a külső reflexio határain túl nem emelkedett. Michelet azért mondja a kérdés alatti rendszert hiányosnak, mert Schelling, még a sokszor és többféleképen megkísértett közvetítés után sem tudott más, mint közvetlen, be nem bizonyított állításokat fölhozni.

Azon ok, mely miatt oly igen nehéz a kérdéses álláspontok kimutatása, részint Schellingben részint a kimutatásra vállalkozó egyénekben keresendő. Schelling a kérdéses állás-

pontok közül egyet sem akart érvényesíteni a másíknak kárával: innen benne ama formákban vegyütség, melyet a taglalásban kevesebbé jártas értelem, minden erőlködése mellett, sem képes mindig tisztára hozni. Azt azonban, hogy ezen tisztára-hozás sohase legyen végrehajtható, alig lehetne bizonyítani. Vannak ugyan még jelenleg is, kik azt végre nem hajthatták: de ez nem az obiectiv lehetetlenség, hanem azért történt, mivel éppen ők nem birtokolták azt, a mi az érintett végrehajtásnak szükségképeni föltéte. E föltét: a philosophia formalis álláspontjainak özszerü ismerése. Hadd legyenek itt egy kissé megemlítve.

Három formalis álláspontot különböztetünk meg: a közvetlenségit, a közvetettségit és az özszerüségit. Az elsőről a philosopháló szellem a közvetlenül adott általános igazságot közvetlenül fogja föl, és pedig vagy obiective a szemlélés, vagy subiective az érzés, vagy concrete a hívés által. Itt az általános, magában még meg nem különített, de azért még is minden ellentétet magában foglaló és átható egység uralkodik. Ezen uralkodás addig tart, míg az általános egységben rejlő különbségek kibontakozásának szükségelése be nem állott.

Ha beállott, kezdődik a közvetettségi álláspontnak megérvényesítése, mely a szabadon mozgó reflexiónak útján fog végre hajtani. Itt mozog az analysis valamint a synthesis is, itt szerepel az elvek sokasága is. Itt csupán az lesz igaz, a mit elyszerüleg vagy tényszerüleg be lehet bizonyítani. Ez az egyoldalúságok uralkodásának világa. Tart pedig ezen uralkodás, valamíg a sok ellentét részleges kiegyenlítése után a legfőbb ellentétek kiegyenlítésének szükségelése minden máson fölül nem kerekedik.

Ha fölülkerekedett, érvényre kezd jutni az önszerüségi álláspont, melyről az ész a közvetlenséget és közvetettséget belsőleg fogja kiegyenlíteni. Az első álláspont adja a mindent felölelő és átható egységet, a második a viszonylagos önállóságot igénylő sokaságot; a harmadik az egységbeni sokaságot és a sokaságban egységet az eszme életalakjában tünteti föl. Mindig együtt jár itt a szemlélet a reflexióval és a reflexio

a szemlélettel. Itt honol a valódi érteményben vett speculatio.

Schelling speculative bölcsészkedett, nála tehát az imént megilletett álláspontok közül egyik sem hiányozhatott. Nem is hiányzik, csak hogy ember legyen, a ki biztosan akar a bélyegző nyomokra találni. De miért?

C) Két oldalára ügyeltünk eddig a Schelling által szerkesztett philosophiai rendszernek: az egyiket a materialis, a másikon a formalis álláspontokkal találkoztunk. Ezek azonban a rendszeren belül nincsenek egymástól úgy elszakasztva, a mint mi őket elszakasztottuk. Ezen elszakasztás a végből történt, hogy mindenik oldalnak különleges megvizsgálása után annál biztosabban hozzassuk föl e kérdést: mi viszonyban áll e két oldal egymáshoz?

Észre lehetett vennünk, hogy a fölfogást végrehajtó bölcsészek a fölfogás nehézségeinek okát nem önmagukban, hanem a fölfogandó tárgyban kerestették. Ezen mindnyájuknál előforduló és épen e miatt közösnek mondható érzés arra látszik mutatni, mintha a kérdés alatti philosophiában csakugyan volna valami, a mi a fölfogást több oldalról nehezíti. Hogy ezen valamit előmutathassuk, ügyeljünk még egyszer mások ítéletére.

Némelyek így okoskodnak: Schelling a formalis álláspontok iránt el nem igazodhatott, mert a materialis álláspontok iránt sohasem tudott eligazodni. Mások ellenben így: Schelling a materialis álláspontok iránt el nem igazodhatott, mert a formalis álláspontok iránt sohasem tudott eligazodni. Tehát itt is két, még pedig oly felekezet van, melyek a philosophián belül két külön alapnézetet képviselnek. Az egyik a módszernek becsét a tartalomtól függeszti föl, a másik a tartalomnak becsét függeszti föl a módszertől. Az egyik szerint a tartalom határozza meg saját módszerét, a másik szerint a módszer határozza meg saját tartalmát. Az egyik szerint Spinozánál az általános substantiában fölfogott igazság csak a matematikai módszer által nyilatkozhatott a maga valódiságában. A másik szerint a matematikai módszer hozta már azt úgy magával, hogy Spinoza az igazságot az általános substantiá-

nak fogalmában fogja föl. Az egyik szerint Hegelnél az általános szellemben fölfogott és fejlesztett igazság eszméje hozta már azt úgy magával, hogy a módszer dialektikai legyen. A másik szerint ellenben a dialektikai módszer hozta már azt úgy magával, hogy az igazság eszméje az általános szellem fogalmában fogassék föl.

Már csak ezen példákból is eléggé láthatni, hogy mindenik alapnézet bír valamit az igazságból; de az egész igazsággal mégis csak azon nézet fog méltán dicsekedni, mely mind a két oldalt felöleli. A tartalomnak a módszerrel, a módszernek a tartalommal bensőleg meg kell egyeznie. Még pedig azért, mert az igazság országában nincs ellenmondás. Miknek következtében az igazság módszeres, a módszer igaz legyen. Itt rejlik azon pont, mely miatt Schelling ellen sok kifogás tétetik.

Azt szokták mondani, hogy a philosophiai rendszer valóságos mű. Oly mondás, mely fölötte sok anyagot nyújt az összehasonlító gondolkodásnak. Megérinti a többi között ama viszonyt is, melyben a mű tartalma a mű formájához áll. Sem a tartalom, mint olyan, sem a forma, mint olyan, nincs bizonyos öszszerűség nélkül, melyről azonban csak annak lehet igaz ismerete, ki a mű mélységének titkaiba beláthat. A többi között azt is csak az ilyen fogja érteni: hogy az a forma, melyet a műegész visszatükröztet, két különböző formatényezőnek közös szülemítvénye. Más ugyanis a forma, melyet a műnek tartalma szükségel, más azon forma, melyet a művész egyéni sajátzerűsége igényel; más végre a műnek valóságos formája. Ezen utóbbi oly formaegész, melyen belül az előbbieik sajátosságai is képviselve vannak. Hogy ez a képviselés nem történik mindenkor a műegész előnyére, azt nem nehéz átérteni. Olykor az obiectiv, olykor meg a subiectiv formaelem bír túlnyomósággal a másik fölött. Innen a mű formalis oldalának kisebb vagy nagyobb tökélyessége. Minél nagyobb a formaelemek közötti öszhangzás, annál tökélyesebb ezen oldalról a mű. Elkerülhetetlenül szükséges azonban, hogy ezen öszhangzáson belül mindig az obiectiv elem lépjen föl határozólag.

Ugyanczek állanak a philosophiai rendszer irányában is. Tegyük már most, hogy valaki valamely rendszer fölött ítél, de a nélkül, hogy annak, mint több oldalból álló egésznek, titkait tisztán tárgyilag fölfogta és átértette volna: lehetséges-e, hogy a hozott ítélet igazságos legyen? A Schelling fölött hozott ítéletek legnagyobb részére nézve is méltán lehetne e kérdést ismételtetni.

Schelling szelleme nem csak bölcsész, hanem művészi szellem is volt: innen benne a tudathias és a tudattal járó működéseknek ömlengése. Majdnem határozottan állíthatni, hogy szellemén belül folytonos volt a szépség eszméje és az igazság eszméje közötti versenkedés. Ennek nyomaival találkozunk az általa szerkesztett philosophiai rendszernek mindenik időszakában. Ez eredményezte tulajdonképen azt a homályt, mely a materialis, úgyszinté azt a vegyültséget is, mely a formalis álláspontok ügyének áthathatását oly igen nehéznek mutatja.

SCHELLING IDENTICISMUSA.

ÉRTEKEZÉS.

HORVÁTH CZIRILL RENDES TAGTÓL.

Schelling philosophiai fejlődésének második időszakát azon rendszer tükrözi vissza, melyet latinul identicismusnak, magyarul azonsági rendszernek szoktunk nevezni. Határozottabbak ezeknél a német philosophián belül divatozó elnevezések. A többi között leginkább e kettővel lehet ott találkozni: das System der absoluten Identität; das absolute Identitätssystem. Az „absolut“ szó kétszer fordul bennök elő, csak hogy egyszer az identitásnak másszor a systemának jelzője. A gondolat, mely hozzá csatoltatik, mind a két esetben azonegy:

miből világosan kihozhatni, hogy itt az identitás, mint tárgy, és a systema, mint tanegész, között némi közösség uralkodik. És itt e közösség az épen, mely egy harmadik pontnak megjelvezetéséhez is utat nyit. Hármát lehet ugyanis, a már mondottak után, előtüntetni. Különösen először azt, hogy itt az ismeretek tárgyává lett azonság általános; másodsor azt, hogy itt az ismereteket rendszeresítő forma is általános; harmadsor azt, hogy itt maga a rendszer, mint tudományegész, is általános.

Minthogy tehát sem tárgyilag véve nem esetleges, sem alanyilag véve nem önkényleges, hanem valamennyi oldalról tekintve lényeges ama viszony, mely az iménti mozzanatok között előfordul: legkevesebbé sem akadhatni föl azon, ha e mozzanatok egymást kölcsönösen föltétezők gyanánt tekintetnek. Akármelyik érvényesíttessék a három közül, az tulajdon jelentségénél fogva követelendi, hogy a többi nyomban kövesse. Ha az első érvényesíttetik, formát követelend, mely a viszonylagosság egyoldalúságain tülemelkedett legyen. Ha a második érvényesíttetik, tartalmat követelend, mely bármily föltétltől szabad legyen. Ha a harmadik érvényesíttetik, álláspontot követelend, mely mind materialis mind formalis oldalról előtétlen legyen.

Tegyük most már e kérdést: lehet-e mindezt a Schelling által szerkesztett identicismusról állítani? Ha lehet, mitől veszi azon becssülyt, mely miatt ő minden más philosophiai rendszer fölé akar helyezkedni? Ha nem lehet, mi volt az, a mi Schellinget e rendszer alkotásakor csalódásban tartotta? A philosophiának, mint vezértudománynak, ügye kívánja, hogy ezen kérdések iránt mielőbb tisztába jöjünk. Ez azonban bizonyos föltételeknek fogatosítása nélkül sohasem fog megtörténni. És e föltételeket nem valahol a szóba hozott philosophiai rendszeren kívül, hanem azon belül kell nyomoznunk. Mi hogy annál biztosabban végrehajtható legyen, lássuk minden más előtt ama fogalmat, melyet magának az identicismus a philosophiáról alakított. Ha ezt bírandjuk, bírva leend a kulcs is, mely az elősorolt kérdések titkaihoz utat nyitand.

Schelling állítása szerint csak két kör van, melyeknek

határain belül a philosophia tért foglalhat. Az első a viszonylagos, véges és föltétes lényeknek, a másik az általánynak köre. Az első, tudási szempontból tekintve, tapasztalási körnek is neveztetik. Schelling azonban a tapasztalás alatt sem azt nem érti egyedül, a mi az ismeretekben közvetlenül érzéki, sem azt, a mi ebből következtetési úton kihozható; hanem ért bármely ismeretet, mely a végességre vonatkozik, ha-mindjárt ennek irányában némi prior itást igényelne is. Így például Kant az a posteriori és az a priori ismeretek között különbséget lát. Az utóbbiak a tapasztalás lehetőségének föltétei. Mint lehetőségek megelőzik a tapasztalást, és, ezt tekintve, prioritással bírnak a tapasztalás fölött; ámde mivel mégsem vonatkoznak másra, mint a végességek lehetőségére, a tapasztalás körén túl nem emelkednek. Schelling az e körben maradó philosophiát empirismusnak nevezi, mely, a mint vagy szoros vagy tágas jelentésben fogatik föl, kétféle lehet.

A szorosan vett empirismus a tapasztalás lehetőségére vonatkozó reflexióba megy át, melyről azután az mondatik, hogy némi látszatával bírhat a philosophiának. Schelling e helyen a philosophia alatt azon tudományt érti, melynek subjectiv tárgya: a szellemnek önmagával való absolut harmóniája; objectiv tárgya: a minden valóságnak ugyanazon közös azonságra való visszavivése. Hiába törekednék azonban a reflexio a tapasztalás lehetőségéig fölvergődni, ha vergődése közben bizonyos fokokon meg nem állapodik, hogy azokról valamely közös elvnek segélyével a valóságok lehozását megkísértse. Megtörténhetik, hogy akkor, midőn ezt teszi, egy új és az érvényesített elvvel szemközt álló ellentét jő napfényre. Ha ez csakugyan megtörtént, akkor ezen eset egy magasabb elvet és egy magasabb azonságot fog szükségelni, melyhez azután a reflexiónak föl kell emelkednie. De bármelyik fokon állapodjék meg a reflexio, lesz azon egy határozott elv, mely rá nézve igazi azonság. Az emelkedés azonban csak ama pontig terjedhet, melynek azonsága a reflexióra nézve legutolsó azonság. A mi e ponton fölül van, az már nem tartozik a reflexio mozgásköréhez. Itt a reflexio véget ér, de nem a philosophia. Lényege hozzá már azt úgy magával, hogy a reflexio

által meghódított pontokon is túlemelkedjék. E túlemelkedés mindamellett csak úgy fog igazán sikerülni, ha magát egy új, a reflexiótól különböző organummal fogja ellátni. Így Schelling.

Gondolataiból azt lehet kihozni, hogy a reflexio köre sem szűkölködik bizonyos azonságok nélkül; de azok az identicismus absolutus által szükségelt azonságtól nagyban különböznek. A reflexio ellentétek között mozog: mi eléggé mutatja, hogy a körébe való azonságoknak sem lehet más sorsuk. Az ellentétek meghaladhatók; ámde mivel a reflexio, mint olyan, mindenik ellentétén túl akar terjedni: látható, hogy itt az ellentétek meghaladásának módja, vagyis a kiegyenlítés, nem belső, hanem külső. A reflexio, mint olyan, kívül van az ellentéteken: következőleg a kiegyenlítés is csak mulékony. Az identicismus absolutus által szükségelt azonság minden ellentétén fölül van, azért követel organumot, melynek a reflexio mozgásától különböző tulajdona legyen. A reflexio bír valamit az igazságból, de az igazság egészét még csak keresi; az identicismus absolutus ellenben magának az egész igazságnak birtokáról szól. Az előbbi a közvetítés útján halad előre; az utóbbi a közvetlenség nyugalmaát élvezzi.

Annak, a ki a philosophiához egy lépéssel közelebb akar állani, mondja továbbá Schelling, és annak, a ki abba be akar jutni, okvetetlenül át kell értenie: hogy az absolut-ideale absolut-reale is egyszersmind, és hogy azon, mint föltétlen valóságon, kívül minden más csak érzéki, föltételes. A philosophia általános tudomány, mert ő az általa érvényesített tudás elveit nem kölcsönözi más tudománytól; sőt mivel magát a tudást is tárgyai közé sorozza, a körében érvényesített tudás nem lehet alárendelt. A philosophiának, mint tudománynak, ezen formalis meghatározásából azt is kihozhatni: hogy ama mód, melylyel ő a tárgyakat megismeri, nem föltételes, hanem föltétlen, általános, és hogy az, a mit a tárgyakban megismer, nem lehet más, mint az általány. Nyerhet ugyan a philosophia, folytatja Schelling, más olyféle meghatározást is, mely tárgyat valamely esetiség- különösség- vagy föltételességbe helyezi: de ilyenkor mindig be lehet bizonyítani, hogy azon kitűzött

esetiség, különösség vagy föltétesség le van már a tudomány által foglalva. Ha tehát a philosophiáról az állítható, hogy az ő tudási módja csak úgy általános, ha tudási tárgyát az általány teszi, és hogy ezen általányhoz a philosophia csak a tudás által férhet: akkor az is világos, hogy a philosophiának már első eszméje is elötétén nyugszik. Ezen elötétet az iméntiekben így fejeztük ki: az absolut-ideale absolut-reale egy-szersmind, vagy más szavakkal, az általános tudás és az általány maga bizonyos pontban megkülönböztetlenség.

A philosophia, mondja továbbá Schelling, a maga constructióját a tudás valamennyi hatványára és tárgyra kiterjeszti, ő az alap, egyedül csak ő általa lehet eljutni ahhoz is, a mi legfőbb. Ha e tudományt lényegileg vesszük, csak egy; de a körében foglalt hatványok azaz idealis határozatok segítségével különbözőképen adathatik elő. Tárgyát a különböző dolgok belső, lényeges azonsága teszi. Tulajdonképen csak egy lényeg van! Ez az absolut-reale, mely megoszthatatlan lévén nem lehet különböző lényekké: következőleg a lények különbsége csak úgy lesz lehetséges, ha azon megosztatlan egész különböző határozatok alatt tétetik. Ezen határozatokat nevezi Schelling potenzeknek, hatványoknak. És mivel e hatványok semmit sem változtatnak az érintett lényegen, azért tartja őket idealis határozatoknak.

A philosophia csak úgy fog tökélyesen föltűnni, ha az valamennyi hatványnak egészletében történendik meg. Tiszteben áll azon lenni, hogy a mindenségnek hűséges képe legyen. A mindenség egyenlő az idealis határozatok egészletében előállított általányhoz. Az isten és a mindenség azonegy, csak hogy mindenik más szempontból van fölfogva. Az istenség azonegy a mindenséggel, ha az azonság oldaláról fogatik föl; a mindenség azonegy az istennel, ha az egészlet oldaláról fogatik föl. Az általános eszmében pedig az azonság azonegy az egészlettel. A philosophia tehát csak úgy fog tökélyesen föltűnni, ha az valamennyi hatványának egészletében történendik meg. Az általányban, mint olyanban, meg a philosophia elvében azért nincs hatvány, mert minden hatványt magában foglal, és a mennyiben benne semmi hatvány sincs, azért fog-

laltatik benne valamennyi. Ez az ok, mondja itt Schelling, mely miatt én ezen elvet a philosophia általános azonságpontjának nevezem. Ez egyetlenegy külön vett hatványnyal sem egyenlő, és mégis valamennyi benne foglaltatik.

Ez azon megkülönböztelési pont, mely épen azért, mert mindenkép egy és felosztatlan, szükségképen van benne mindenik különleges egységben, hatványban; mi hogy így lehessen, mindenik különleges egységben valamennyi egységnek, valamennyi hatványnak vissza kell kerülnie. Nincs tehát a philosophiában más, mint az általány, és mi a különböző formákban nem ismerünk meg mást, mint az általányt, a mindenkép egyet. Miknek következtében a philosophia nem iránylik a különösre, mint olyanra, hanem közvetlenül mindig csak az általányra; a különösre pedig csak annyiban iránylik, a mennyiben az az egész általányt magába fogadta és elő is tünteti.

Ezekből már most világos, hogy sem különböző philosophiák sem különleges philosophiai tudományok nincsenek. A philosophiának valamennyi tárgyban csak egy tárgya van, és épen e miatt maga is csak egy. Ezen egytetemes philosophián belül mindenik hatvány általános, és ezen általánosságban vagy inkább ezen általánosságnak kára nélkül mégis tag az egészben. Az egésznek pedig csak úgy valódi tagja, ha a magába fogadott egészet tökélyesen visszatükrözi. Innen Schellingnél a philosophiának ezen meghatározása: a philosophia tudomány az általányról.

És ez által ki van azon elv is mondva, melyen az identicismus egész alkotmánya sarkallik. Ezen elv az általány, mely azonban az egészen belül többféle kifejezéssel szokott megjelletetni. Különösen három lön kiváló figyelemre méltatva. Első a) közöttük: az általános azonság, mely, Schelling nézete szerint, az általános egyfésésséggel soha össze nem zavarandó. Neveztetik pedig általános azonságnak az összes létevények organicus egysége. Tehát oly organismus, melyet áthatott az egység, de a nélkül, hogy a részek egyfélékké váltak volna. b) Határozottabban lön a kérdés alatti elv kifejezve, midőn róla az mondatott: hogy ő a reale és ideale azonsága.

Legkevesebbé mondatott azonban itt az, mintha a reale és ideale szám szerint vagy logice egyfélék volnának; hanem az mondatott, hogy lényegileg egyek. Lényeges bennök az egység, mert ugyanazon lény van téve mind a két formában, de a formák különbözök. De miért mondatott az első elvről, hogy az a reale és ideale azonsága? Annak kijelentése végett, mondá e kérdésre Schelling, hogy sem a reale, mint olyan, sem az ideale, mint olyan, nem első, vagyis nem maga az általány, hanem csak alárendelt formái a sajátképeni öslénynek. Végre c) a kérdéses elv istennek, általánynak is nevezetett. Az általány az egész philosophiának elve.

Világos, mondja továbbá Schelling, hogy az általánynál nincs valami magasabb, és hogy annak eszméje saját természeténél fogva zár ki magából minden határoeltságot. Vannak mindamellett, kik az istent az általány fölé helyezendőnek tartják. Ezt Schelling oly hibának nézi, melybe különösen azok esnek, kik az általány eszméjéhez a bölcészektől származott leírások segélyével akarnak eljutni. Az ily úton nyert ismeret mindig föltétes, következőleg a föltétlennek sohasem fog megfelelni. Lehetetlen azonfölül, hogy a negatív út, mely itt a föltétes ismeret szerzésénél követtetik, az általányt úgy állítsa a lélek elé, a mint az a maga lényegében van.

Az általány a reflexio határai között a következtetés formái szerint három formában szokott fölmutattatni. Az első forma föltétlen, melyben negative az mondatik: hogy az általány sem nem realis, sem nem idealis azonság. A második forma föltétes: ha van subiectivum és obiectivum, az általány mind a kettőnek egyenlő lényege. Ezen egyenlő lényegről mondatik azután ki az azonság, mely azonban nem viszonylagos, hanem általános. Miből kitetszik, hogy az azonság, mely az első formában negatív volt és az általányt csak formasierüleg határozta meg, itt már pozitív és az általányt minőségileg határozza meg. A harmadik forma szétválasztó. Ennek Spinoza szerzett keletet. Csak egy van, de ezen egyet teljes joggal lehet most realiter majd idealiter tekinteni. E formát az előbbieik egyesítése származtatta. Jelentősége a philosophiában föltötte nagy. Midőn az argumentum ontologicum

föltalálói az istenről azt mondják : hogy ő azon egy, kinek irányában a gondolás a létet, az eszme a valóságot magában foglalja, nem azt akarják mondani, hogy benne a reale és ideale egybe vannak foglalva ; hanem azt, hogy az isten, mint mindenkép ideale, minden további közvetítés nélkül, reale is egyszersmind.

Ez azon figyelemre különösen méltó pont, melyet eddig fölötte kevesen fogtak úgy föl, a hogyan szükséges. Az ideale és reale ezen nem közvetett hanem közvetlen , nem külső hanem belső azonsága főleg azokra nézve maradt titok, kik a magasabb tudományokhoz való eljuthatásnak föltéte nélkül szűkölködtek. Ezen föltét annak átértésében áll: hogy az absolut-ideale már magában véve absolut-reale.

Ezek után ítélve azt kell állítanunk : hogy a philosophiának valódi alapja az isten, az általány. De hamindjárt ez kétségbe nem hozható állítás is, lehetetlen azt itt megakadályozni, hogy a reflexio e kérdéssel föl ne lépjen : de hogyan jutunk mi az istennek, az általánynak ismeretéhez ? E kérdésre, mondja Schelling, nincs válasz. A föltétlen létezését már csak azért sem lehet úgy bebizonyítani, mint a föltétesét, mert a föltétlen maga azon elem, melyen belül a bebizonyítás lehetséges. Valamint a mérnök, mielőtt saját tételeinek bebizonyítására vállalkoznék, nem bocsátkozik a tér lételének bebizonyításába, hanem azt fölteszi : úgy a philosophia sem bocsátkozik az isten lételének bebizonyításába, hanem megismeri, hogy ő az isten, az általány létele nélkül nem is létezhetnék. A philosophia nem is foglalkodik mással, mint az általány lételével, sőt nem egyéb, mint az általány folytonos bebizonyítása. Ha a mindenség nem más, mint az általány megnyilatkozása ; továbbá ha a philosophia nem más, mint a mindenség szellemi előálítása : úgy a philosophia sem más, mint az istennek, az általánynak megnyilatkozása és folytonos bizonyóságtétele.

Az így vett philosophiának álláspontja azonegy az ész álláspontjával ; ismeretei pedig a tárgyakat úgy veszik, a mint azok önmagukban, vagyis a mint azok az észben vannak. Schelling a többi között így szól : észnek nevezem én az álta-

lános ész, vagy is az ész, a mennyiben az a subiectivum és obiectivum teljes indifferentiája gyanánt gondoltatik. Kivüle nincs semmi, benne van minden. Philosophia pedig csak olyan létezhetik, mely az általány álláspontjáról lön szerkesztve. Az ész, a mennyiben a subiectivum és obiectivum teljes megkülönböztetlensége gyanánt gondoltatik, azonegy az általány-nyal. Az ész, önmagában véve, csak egy és önmagával mindenkép egyenlő. Az észnek létére nézve, és mivel kivüle semmi sincs, minden létre nézve, a mennyiben az az ész által fogatik föl, legfőbb törvény az azonság törvénye $A=A$. Azon egyetlen lét, mely ez által tétetik, az azonság léte; mert egyedül ezen azonság az, melytől, mint egyedül általánosan bizonyostól, el nem lehet vonatkozni. Miknél fogva föltétlen ismeretnek csak azon egy ismeretet nevezhetni, mely az általános azonságot illeti; mert csak ennek lényegéhez tartozik a lét, mint örök igazság. Ezen általános azonsággal az ész mind lényegére mind létére nézve azonegy: következőleg a lét épen úgy tartozik az ő lényegéhez, mint az általános azonságéhoz.

Érintetett már egyszer, hogy a reflexio fokain fölül emelkedő philosophia egy egészen új organummal tartozik magát ellátni. A reflexión belül a gondolás és lét ellentétes viszonyban állanak egymáshoz; és így azon organumra nézve, mely most szükségeltetik, sem a gondolás nem lehet többé a léten, sem a lét nem lehet többé a gondoláson kívül. Ez azt mutatja, hogy a szükségelt organum minősége az általányétól van fölfüggesztve. És ez itt nincs, nem is lehet különben. Schelling állítása szerint az általányban minden általános; ha tehát az ő lényegének tökélyessége a realis oldalon mint végetlen lét, az idealis oldalon mint végetlen ismerés tűnik föl: úgy az általányban a lét épen úgy általános mint az ismerés; és mivel mind a kettő általános, egyik sincs a másikon kívül mint ellentét, hanem az általános ismerés általános lét, az általános lét pedig általános ismerés. Szerinte tehát a szükségelt organum csak általános lehet. Könnyebb fölmutathatása végett kövessük itt az ő gondolatait.

Minden tudás előtétén nyugszik, mely abban áll, hogy

a tudó azon egy a tudottal. Mi ugyan a tudásra fordított reflexiónál fogva azt hisszük, hogy a tudásban két különböző tényező van, a subiectum, mint tudó, és az obiectum, mint tudott. Schelling e hívést a tudás határai között alaptévedésnek tartja. Az igazság utáni törekvés is azt bizonyítja. Mihelyt ugyanis a tényezőkre vonatkozó megkülönböztetés téve van, oda törekszünk, hogy a megkülönböztetett tényezőket egymással kiegyenlítsük. Követeljük a tudás igazságát vagyis tárgyával való megegyezését; mert az igazság nem egyéb, mint a subiectivitásnak és az obiectivitásnak megegyezése a tudásban. Csak azon tudás valódi, mely tárgyának megfelel; azon tudás, melynek semmiféle tárgy sem felel meg, pusztá gondolás. Látszik ezekből, hogy az igazságnak ily szerű meghatározásakor előre föl van már téve a tényezők különbözősége.

Homlokegyenest ellenkezik evvel az, a mi előbb a minden tudás elötétéről állítva volt. E szerint sem a subiectum, mint olyan, sem az obiectum, mint olyan, nincs; hanem van az, a mi tud is tudatik is, azaz a mi épen úgy subiectum mint obiectum. Ez azon elötét, mely nélkül semmiféle tudást sem lehet gondolni.

Tegyük, hogy a tudó különbözik attól, a mit tud, akkor két esettel találkozhatunk. Ugyanis a tényezők vagy semmiféle viszonyban sem állanak egymáshoz, vagy van közöttük némi viszony. Ha nincs közöttük viszony, az imént szükségelt megegyezés sem lesz megvalósítható. Ha van közöttük viszony, akkor az vagy egyoldalú vagy kölcsönös. Ha egyoldalú, vagy a subiectum van meghatározva az obiectumtól, vagy ez amattól. Ha a subiectum van meghatározva az obiectumtól, akkor a tudás a tárgy okozata: következőleg a tudás nem vonatkozik a tárgyra, a mint az magában van, hanem vonatkozik arra, a mit a tárgy előidézett. Ha ellenben a subiectum határozza meg az obiectumot, e meghatározás vagy általános vagy viszonylagos. Ha általános, semmi sincs, a mi a subiectumtól nem függne; de ha nincs obiectum, subiectum sincs, mert ezek viszonybeli tagok. Ha pedig a meghatározás viszonylagos, akkor a tudás, tudás, a mennyiben a subiectum

által meg van határozva, nem-tudás, a mennyiben a subiectum által nincs meghatározva.

Mik után ítélve, a tudás nem lehetne más, mint a subiectum és obiectum közös előhozmánya, vagyis a tudás a maga határozottságának egyik részét a subiectumtól, másik részét az obiectumtól kapná. Oly képzelésmód, mely az előbbieket külsőleges egyesítésénél mást nem mutathatván föl, az ott lelt akadékokat sem képes elhárítani. Schelling szerint a kérdés alatti megkülönböztetés a subiectivismusnak, tehát a mi véges-ségünknek előhozmánya. Az, a mit subiectivumnak, énnak, és az, a mit obiectivumnak, nem-énnek nevezünk, sehol sem létezik igazán. Én, mint én, nem tudok semmit; az én tudásom, a mennyiben az enyém, nem igazi tudás. Ha azon tudás, melyet enyémnek mondok, igazi tudás, akkor nem én vagyok a tudó, hanem tudó bennem a mindenség. És így azon egy, mely tudó és az, a mi tudatik, nem különböznek egymástól. Ezen egy az, mely minden különleges tudásban előkerül, mely tehát mindenben egyenlő önmagával.

Ezekből már most világosan következik, hogy az a legfőbb ismeret, melyben a subiectum és obiectum egyenlősége ismertetik meg. És mivel azon egyenlőség épen abban áll, hogy az, a mi ismer, és az, a mi megismeretik, ugyanaz: az a legfőbb ismeret, melyben amaz örök egyenlőség önmagát megismeri. Azon ismerés, melyben az örök egyenlőség önmagát megismeri, az ész. Az ész annak megismerése, a mi a tudásban örök, változatlan. De a tudásban nincs más, a mi örök és változatlan volna, csak a subiectum és obiectum egyenlősége: tehát az ész csak amaz egyenlőséget ismerheti meg; és mivel ezen egyenlőségnek elvénél fogva az ismerő ugyanaz az ismerttel, az ész nem más, mint amaz örök egyenlőségnek örök önmegismerése.

Ez az általános ismerés. Ezen kívül semmi sincs, a mi ellentéte volna. A gondolást nem lehet általános ismerésnek mondani, mert annak szükségképeni ellentéte a lét. Általános ismerésnek csak az nevezhető, melyben a gondolás és lét között nincs ellentét. Az általány eszméjében az idealitás és realitás, a tudás és lét, a lehetőség és valóság között

általános egység van. Azt, a mi minden létben egyesítve van, egyetemesnek és különösnek nevezzük, melyek közül amaz a gondolásnak, emez a létnek felel meg. Az egyetemes és különös arra nézve, a mi általános, mindenkép egyek. Mivel a különöst különössé, a végest végessé a forma teszi: az általányban a forma azonegy a lényeggel. Az általány formájánál fogva van az ismeretben; ámde mivel az általány eszméjéhez a lényeg és forma általános azonsága tartozik, benne van ő az ismeretben lényegénél fogva is. Az ideale és reale általános egysége, mint az általány örök formája, mely a lényegtől nem különbözik, maga az általány. Az értelmi szemlélés, mint ismerés, mindenkép egy az ismerés tárgyával. Ezt azonban csak az általányra nézve lehet gondolni. Ez az első speculativ ismerés, mely minden philosophiának elve és lehetőségének alapja. És így az értelmi szemlélésben föl van immár amaz organum is mutatva, melyet a reflexio fokain fölülemelkedett philosophia szükségel.

Ha az eddig előadott iránygondolatokat vesszük alapul, minden további nyomozgatás nélkül kimondhatjuk: hogy a Schelling által szerkesztett identicismus mind tartalmára, mind formájára, mind álláspontjára nézve általános philosophia. Tartalma az általános azonság; formája az általános ismerés vagyis az értelmi szemlélés; álláspontja maga az általány. Miknek erejénél fogva méltán mondhatta Schelling, hogy a philosophia tudomány az általányról. Megjegyzendő mindamellett, hogy Schelling a philosophia tárgyának különböző elnevezése által sokban nehezítette az identicismus fölfogását. Nála ugyanis az általános ész, vagy egy szóval, az általány nem csak általános azonsága a subiectivumnak és obiectivumnak, hanem azonfölül még ezen azonságot más formákban is föltünteti. Mondja tudniillik, hogy az azonság a reale és ideale, a gondolás és lét, a lehetőség és valóság, az egyetemes és különös, a véges és a végetlen azonsága. Sőt egyszer a végeség és végetlenség egységét örökségnek nevezvén azt állítja, hogy ez az általánynak legjobb jelképe. Olykor az értelmi szemlélésnek ezen tárgya magával az értelmi szemléléssel azon oknál fogva lön azonosítva, mert ha az álta-

lány a subiectivum és obiectivum általános azonsága, úgy az értelmi szemlélés, mint subiectum, és az általány, mint obiectum, azonosak. Azért mondá Schelling: van egy pont, hol az általános ismerés és az általány maga összeesnek. Ezen pont az örök igazság.

Az általános azonság, mondja továbbá, általános egészlet, melyet én mindenségnek nevezek. A mi az általános azonságon kívül van, az, ily szempontból tekintve, az egyes lét. Ha voltaképen vesszük a dolgot, semmi sem létezik az egészen kívül; látszik mindamellett, mintha léteznék, midőn a reflexio az egyes lényt az egésztől önkényesen elszakasztja. Ez forrása minden tévedésnek. Az általános azonság a mindenségnek nem oka, hanem maga a mindenség, és lényegét illetőleg osztatlanul benne van a mindenségnek mindegyik részében. Ha tehát a dolgot hatványilag vesszük, azt kell állítanunk: hogy minden van mindenben.

Azok után, mik eddig az általányról, mint a reale és ideale azonságáról, különféle szempontok irányadása szerint említve voltak, azt lehet következtetnünk: 1) hogy az általány, mint örök ész, a végesnek és végetlennek egysége; 2) hogy az oldalak viszonylagos egységeket képeznek; 3) hogy az általány e viszonylagos egységeket önmagában egyesíti. Innen a realis, idealis és absolut egységek nevei. A realis egység a természetphilosophiának, az idealis egység a transcendentalis idealismusnak, a harmadik egység, miként láttuk, az egész identicismusnak tárgya. Valamint a reale és ideale szükségképeni mozzanatok az általány egészletében: úgy a természetphilosophia és a transcendentalis idealismus is ugyanannyi lényeges rész-egészek az identicismus egészletében.

A természetphilosophia az obiectiv, a transcendentalis idealismus ellenben a subiectiv tényezőtől indul ki. Amaz az obiectiv tényezőtől a subiectivumot, emez a subiectivumból az obiectivumot akarja kihozni. Törekvésében áll az a philosophiának, hogy vagy a természetből értelmiséget, vagy az értelmiségből természetet csináljon. A természetben a végetlen a végesbe, a lényeg a formába van beképezve; a szellemenben a véges a végetlenbe, a forma a lényegbe van vissza-

képezve. Az általányban a képezvények egymást teljesen áthatják.

Ha a viszonylagos képezvényeket külön vesszük, oly viszonylagos egészekre fogunk bennök találni, melyek közül mindenik három hatványt tüntetend föl. Ezek nevei: reflexio, subsumtio és az ész. A reflexio a végetlennek a végesbe, a lényegnek a formába való beképzése. Ez tulajdonképen a természet hatványa. Első helyen áll mind a két egészben. A subsumtio a végesnek a végetlenbe, a formának a lényegbe való visszaképzése. Ez tulajdonképen az ideális egésznek jellemzője. Mind a két egészben a második helyet foglalja el. Az ész az iménti ellentétek azonsága levén, mindenik egészben a harmadik helyen hatályoskodik.

A ki a természet fölött philosophál, mondja Schelling, az a természetet teremti. A természet maga az egész általány, tehát az általános egészlet, melyben az obiectiv tényező bír túlnyomósággal a subiectiv fölött. Mindenben, a mi a természet körébe tartozik, az általány állítja magát elő, de különböző fokokon. Abban fog tehát a természetphilosophiának feladata öszpontosúlni: hogy a természetben levő dinamikai fokozkodást előtüntesse.

Azon formák között, melyekben az általány a természet körén belül előtűnik, legegyszerűbb az anyag. Benne majdnem kizárólag a realis tényező uralkodik. Az anyag azonban nem valami élettelen külsőség, hanem a külsőnek és belsőnek, a vonzó és távolító erőknek viszonylagos egésze. E két erő az anyagi mindenségben tökélyes egyensúlylyal bír.

Valódi mozgást a világosságtól kap. A világosság a dolgoknak isteni, az anyag természeti elve. A súlyerő, lényegét illetőleg, egy ugyan az általános azonsággal, de valódiilag a világosságban létezik.

Azon harmadik hatvány, melyben az előbbi egységek úgy egyesülnek, hogy az anyag egészen forma, a forma egészen anyag, az organismus. A természetben belül ez az általánynak tökélyes képmása. A szervetlen természet a szervesnek lehetősége; de azért a szerves nem képződött a szervet-

lenből. A szerves kezdet óta megvolt. Azon fok, melyben az összes organismus tetőzik, az emberi agy.

Ezek után átmegy Schelling az idealismus transcendentális hatványaihoz. E helyen a többi között így szól: igaza van az idealistának, midőn az ész mindenre nézve teremtvé teszi; mert ez magán a természetben alapszik. A philosophiát azon állapotra való visszaemlékezésnek kell tekinteni, melyben a természettel egyek voltunk. Mi eléggé mutatja, hogy a bölcsészet által kiirtandó előítéletek alapja nem másban, hanem a kívülünk létező dolgok elfogadásában keresendő. Fő annak kitudása, hogy a subiectum miképen lesz saját erejénél fogva obiectummá.

Az idealis oldalra eső hatványok között legelől áll a tudás, a tudományok épülete, mely a természeti világalkotmánynak felel meg. Az énben a subiectum és obiectum azonosak, és az én, így véve, öntudat; de az én és az én gondolása is azonosak. Megjegyzendő még is, hogy e helyen nem az egyéni hanem az általános énről van szó. Akármint vegyük a dolgot, a véges én csak akkor jut el végczéljához, ha ő magát egész a végtelennel való azonságig kiterjeszti. A véges énben a tudat egységével ellentétben áll a tárgyak sokfélesége. Ebben rejlik a személyiség titka. A végtelen én nem ismer tárgyat: következőleg sem azt, a mi tudatnak, sem azt, a mi személyiségnek mondatik. Abban áll tehát minden törekedésnek végső célja: hogy a személyiség megsemmisíttessék. Azon valami, a mi a szellemeket egymástól elkülönözi, nem más, mint a mindenikben benn levő egyéniségi elv.

A tudás körében szinte vannak alárendelt hatványok. Első közöttük az érzés vagyis az ennek bizonyos határok közötti önszemlélése. Schelling nézete szerint az elméleti philosophiának az a föladata, hogy ama határokat ideálisan tegye.

A tudás második alárendelt hatványa a reflexio, melyben az én önmagát, mint a dolgok képeinek előhozóját, szemléli. Itt a véges dolgok az én végtelenségébe visszaképeztetnek.

Midőn pedig az én magát, mint mindentől elvonatkoz-

hatót, ismeri meg, előáll az értelmiség, a harmadik alárendelt hatvány. Mivel továbbá az én nem oly alaj, — substratum, — mely a maga cselekvésétől különböznék: a fogalmak nincsenek az értelmiségbe beléoltva, hanem magát az értelmiséget teszik. És az önmagát saját fogalmaiban előhozó értelmiség az, mely szabadságnak szokott nevezetni.

A szabadsággal együtt jár a cselekvés is, mely az ideális hatványok között a második helyet foglalja el. Valamint a tudás az általány lényegének beképezése a forma világosságába: úgy a cselekvés a formának, mint különösnek, beképezése az általány lényegébe, mint egyetemesbe. Ez az isten örök emberré-levésének titka.

A cselekvés körében szinte három alárendelt hatvány van. Első az egyéniség. Hogy a szabadság megvalósodjék, az értelmiség tartozik önmagát, mint meghatározottat, a mindenség valamelyik pontján szemlélni. Az értelmiségre nézve egy és ugyanazon eredeti cselekvésben kezdődik a mindenséggel együtt a fejlődés ama meghatározott pontja is, melyhez az ő utólagos tudatkodása kötve van. Ez az egyéniség elve. Miből azonban nem következik, mondja Schelling, mintha a véges értelmiségen kívül valamely végetlen értelmiség is léteznék. Az teszi valódiilag az egyént, a mit ő maga saját tettei által az általányból érvényesít.

Második alárendelt hatvány az állam, mely az egyéniség általános elvének visszaképezése az egyetemesbe; mert őt kell az általában vett, az összes életnek közvetlen és látható képe gyanánt tekinteni.

Harmadik alárendelt hatvány a történet. Ennek határai között hatják át egymást az önkény, mint egyéni szabadság, és az egész emberiség által megvalósítandó cél szükségessége. Daczára annak, hogy az egyén szabadsága tökéletes, történik valami, a mi az ő akarása által sohasem valósítottatott volna meg. A történet a világsszellem nagy tükre, az isteni értelemnek örök költeménye. A mi szabadságunknak játéka által az a mindenben költő és tőlünk nem-függetlenül létező, egy szellem nyilatkoztatja ki önmagát.

Az ideális hatványok között a harmadik hely a műnek

jutott. Az előbbi két egységnek, a tudásnak t. i. és a cselekvésnek általános egymásba-való-képezettségé a műben érvényesül valódilag. Ebben az anyag egészen forma, és a forma egészen anyag. Az értelmiség a műben éri el a maga önszemlélésének tökélyességét; ez a végetlen megelégteltségnek érzése, melyben minden rejtély oldva van. A művészet azon egyetlen, örök kinyilatkoztatás, mely létezik. A művészetben belül mindaz egy lángban ég, a mi a természetben és a történetben elkülönözötten tűnik föl. A bölcsészre nézve legfőbb a művészet.

Íme a pont, melynél az identicismus saját kezdetéhez visszakerülvén véget ért. A philosopháló én, mint subiectum, az értelmi szemlélés álláspontjáról indult el, és most a minden mozzanatot összefoglaló műnek segedelmével ismét ugyanazon állásponton találja magát. Ennyit az identicismusról.

Mielőtt azonban töle búcsút vennénk, hallgassuk meg egykissé az ítéset szavát is. Hogy ez itt az identicismusnak csak létalapos oldalait illetheti, magától értetik. De föladatunk iránya és természete sem szükségli, hogy a kérdéses rendszer határai között érvényesített, belső viszonyon fölül még a külső viszony ágaira is kiterjeszkedjünk. Minők voltak és mit eredményeztek legyen a külső viszony ágai, azt eddig a tapasztalás eléggé megmutatta. Nehezen van az identicismusban mozzanat, mely bíráló figyelemmel nem kísértetett volna. A nézetek több ágra szakadtak. Némelyek őt mint bevégzett egészet fogták föl; mások ellenben sehogysem tudtak vele, mint egészszel, boldogulni. De a részekbe annál élesebben befűrakoztak. Innen a hallható ítéletek sokoldalúsága.

Voltak, kik az identicismust mind tartalmára mind formájára mind szerkezetére nézve korszakot képező rendszernek tartották. Voltak ellenben, kik őt éppen nem állíthatták sikerültnek. Ulrici határozottan kimondotta, hogy az azonsági rendszer Schelling valamennyi munkája között legelhibázottabb. Voltak, kik azt tartalmánál fogva nem győzték eléggé magasztalni; de formájáról sohasem beszéltek máskép, csak silánylólag. Nem lesz újság, ha mondjuk, hogy a hegelisták is ezek közé tartoznak. Mindnyája között legnyíltabban beval-

lotta ezt Michelet, midőn e szavakra fakadt: Hegel álláspontját az jellemzi, hogy ő Schelling philosophiájának általános tartalmát Fichte módszerével azonosítottan fejezte ki. Mások meg a tartalomban sem láttak olyas valmit, a mihez az emberi szellem ellenmondás nélkül ragaszkodhatott volna. Íme a nézetbeli sokaság.

Van mindamellett elég példa rá, hogy a nézetbeli egység sem szükölködött pártolók nélkül; ámde mivel a nézetegység az identicismus valamelyik mozzanatának elszigetelő felfogásától függesztetett föl: azt, a mit eredményeznie kellett volna, nem eredményezhette. Sok mondatott az egyes részekről, de az egész, mint rész-egész, nem lön kellőleg méltányolva. Pedig a philosophiának ügyfolyása épen az ilyféle méltányolást szükségli. Ha mi az identicismust, mint Schelling philosophiájának egyik rész-egészét, alaposan, tehát mind alapelvére mind módszerére mind szerkezetére nézve okszerűen, nem ismerjük: haszontalan minden törekedés az igazságos és fejlesztőleg hatékony ítélet felé.

Az identicismus magát általános rendszernek nevezi. Állítás, mely a rendszeren belül nincs igazság nélkül. A mely rendszernek alapeszméje, tehát elve, tartalma, formája általános: méltán tarthat számot az általánossági főszégre; ámde ha az ily rendszer sem kezdetére nézve nem előtétlen, sem szerkezetére nézve nem belszükségű, sem eredményében nem kielégítő: azt kell mondanunk, hogy azon általánossági nyomatékosság, melyet az ily rendszer követel, nincs még valamennyi oldalról annak rende szerint megalapítva.

Az identicismus nyomatékosságának valódi alapját az általány, mint örök igazság, teszi. Ez a philosopháló egyénre nézve szükségképeni adottság. Nem mi bírjuk az igazságot, hanem ő bír minket. Mindenben, a mi a tudáshoz viszonyban áll, egyedül ő az, a mi tudatik; és mivel mi tulajdonképen csak organumai vagyunk a tudásnak, egyedül ő az, a ki tud: következőleg az egyedüli subiectum szintűgy mint az egyedüli obiectum az általány. E szerint tehát csak ő van igazán, és mindaz, a mi kivülről létezni látszik, magában véve pusztá tünemény. Követeli ugyan az identicismus, hogy a philo-

sopháló én az értelmi szemlélés megvalósítása által saját-
erejülek helyezze be magát az adott, örök igazság bir-
tokába : de képes-e ő erre, ha nem más, mint puszta
tünemény ?

A sajátyszerű behelyezés csak közvetítés útján történ-
hetnék ; ezt azonban az identicismus mint reflexiói kelléket,
a közvetlenségnek egészen feláldozta.

Továbbá az identicismus, mint egészlet, két alkatrészből
áll : a természetphilosóphiából t. i. és a transcendentális ide-
alismusból. Amannak alapját a realis, emezét az idealis hat-
vány teszi. De mi különíti meg önmagát e hatványokra ? Az
általány nem. Mondatik ugyan, hogy az általány a reale és ideale
azonsága : de csak mondatik. Mi hozza tehát a realét és az
idealét az azonságból elő ? Bizonyára nem az általány, hanem
a philosopháló én — meghaladottnak vélt — reflexiója. Ez ik-
tatta őket az azonságban össze, ez is hozza őket ismét elő.

Mik után ítélve az identicismus kezdetére nézve nem
előtétlen, szerkezetére nézve nem belszükségű, eredményében
pedig nem kielégítő. Kezdetében abstrahál mindentől, a mi a
reflexión belül sokaság volt, hogy azt, a mi a sokaságban
azonos, a reflexio segélyével fenntarthassa. Tehát a kezdet az
abstractio és reflexio közös előhozsmánya. E két működés az
identicismuson belül sohasem szűnt meg, akár mint lássék
azok fölött az általány uralkodni. Hogy nem szűntek meg,
láthatni a realis és idealis hatványok között érvényesített
viszonyokból is. Magában foglalja ugyan mindenik hatvány
mind a realis mind az idealis oldalt, de mindenikben másik
bir túlnyomósággal a másik fölött. De honnan e mennyileges
különbség ? Az általány, mint közös lényeg, mindenikben
azonegy. Honnan tehát ? A philosopháló én az iménti műkö-
dések segélyével viszi azt be az általányba. Hogy pedig az
identicismus eredményére nézve sem lehet kielégítő, azt már
csak azon állítás is mutatja, mely szerint valódiilag csak az
általány van. Ez a pantheismus.

Es így akár melyik oldala vizsgáltassék át az identicis-
musnak, hiányt mutat, mely kiegészítésre vár. Hiányos az
általány fölfogása, mert tárgyilag véve nincs közvetítve ;

alanyilag véve a philosopháló én tehetségeinek olyféle saját-
ságától függ, melylyel nincs mindenki megáldva. Hiányos az
eredmény, mert a pantheismus az isten és világ közötti
viszonyt nem fejt meg úgy, a hogyan azt az ész követeli.

Következőleg az általány eszméje az ideale és reale
azonságában nem fogatott még úgy föl, hogy arról, mint meg-
érvényesített álláspontról, a philosophia eszméje a maga ösz-
szerűségében megvalósíttathatott volna. Fontos mindamellett
az identicismus, mert az annak határai között megérvényesi-
tett álláspont öntudatos meghaladása nélkül sohasem juthat-
nánk el a magasabb állásponthoz.

Mikből már most azt is láthatni, hogy Schelling philo-
sophiájának egészletén belül az identicismus csak átmeneti
fokegész.

TARTALOM.

	Lap.
A történelmi bírálatról. <i>Révész Imrétől</i>	3
A templáriusok Magyarországon. <i>Pesty Frigyesztől</i>	30
Brandenburgi Katalin fejedelemsége. <i>Dr. Ötvös Ágostontól</i> . . .	153
A léleknek a szerves test fölötti hatalmáról. <i>Purgstaller Józseftől</i>	244
Tarikh-i Üngürusz, azaz Magyarországi krónikája czímű török kézirat ismertetése. <i>Budenz Józseftől</i>	261
Béla király halhatatlan jegyzőjének, Mátyásnak, újabb diada- láról. <i>Bartal Györgytől</i>	317
Vázlatok a megyei alkotmányos élet múltjából. <i>Botka Tiva- dartól</i>	347
Az érzékiség is értelem. <i>Hegedüs Lászlótól</i>	356
Schelling philosophiai álláspontjairól. <i>Horváth Czirálltól</i> . . .	390
Schelling identicismusa. <i>Horváth Czirálltól</i>	411
